

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

TARİHÎ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE YAPIM EKLERİ

ESRA POYRAZ

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Zikri TURAN

TEMMUZ - 2021

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİHÎ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE YAPIM EKLERİ

DOKTORA TEZİ

Esra POYRAZ

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

“Bu tez 28/07/2021 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Zikri TURAN	Başarılı
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK	Başarılı
Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem TOPÇU	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Kaan YILMAZ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Esra POYRAZ

28.07.2021

ÖN SÖZ

Türkçenin ekleşme düzeni içerisinde üst işlevlerden birini oluşturan yapım eki, kelime türetme işlevi ile karşımıza çıkmaktadır. Dilin söz varlığının oluşmasında, yeni kavramları karşılamak amacıyla kendi varlığında bulunan kelime ve yapım eklerinden yararlanarak türettiği kelimeler önemli bir yere sahiptir. Böylece bir dilin geçmişten günümüze kadar gelişen ve değişen kelime hazinesi ortaya konulmakta ve dilin kültür diline dönüşmesi de sağlanmaktadır. Yapım ekleri de ekleşme yoluyla kazandığı işlevi ile geçmişten günümüze kadar dilimize çok sayıda yeni kelime kazandırılmasını sağlarken bu kelimeler aracılığıyla toplumda zaman içerisinde meydana gelen siyasi, askerî, coğrafi ve kültürel değişimlerin tespit edilmesine de yardımcı olmaktadır.

Bu nedenle çalışmamızda XIII- XVI. yüzyılları arasında geniş bir coğrafi alanda varlığını devam ettiren ve Türk dilinin dönemleri içerisinde yer alan Kıpçak Türkçesi ele alınmaya çalışıldı. Çalışmamızda Tarihî Kıpçak Türkçesinin önemli eserlerinden *Codex Cumanicus*, *Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk*, *Ettuhfet'üz-Zekiyye Fil-Lûgat'it-Türkiyye*, *Gülistan Tercümesi* ve *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin* temel alınarak yapım eklerinin işlevi ile şekline göre tasnif edilmesi ve Tarihî Kıpçak Türkçesinde kelime yapımının ortaya konması amaçlanmaktadır.

Çalışmamız *Giriş*, *Ek*, *Yapım Eki*, *Tarihî Kıpçak Türkçesi*, *Tarihî Kıpçak Türkçesinde Yapım Ekleri*, *Sonuç*, *Dizin* ve *Ek Dizin*i bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, amacı, önemi ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

Ek bölümünde, yapım ekinin işlevinin açıklanabilmesi için ilk olarak “Ek” kavramının tanımı yapılarak ekin niteliği ile ilgili tespit edilen sorunlar ele alınıp bunların yapım ekinin tasnif edilmesinde yarattığı olumsuz etkiler belirtilmiş ve eklerin nasıl sınıflanması gerektiği ile ilgili çalışmalara değinilmiştir. Böylece yapım ekinin ek sınıfı içerisindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu amaçla *Yapım Eki* bölümünde, yapım ekinin niteliği belirtilip tanımı yapıldıktan sonra günümüzdeki çalışmalar neticesinde yapım eki ile ilgili tespit ettiğimiz sorunlar

ifade edilmiş, yapım ekinin ekleşme düzenindeki diğer eklerle ilişkisi ortaya konularak yapım ekinin dil bilgisindeki yeri açıklanmaya çalışılmıştır.

Tarihî Kıpçak Türkçesi bölümünde, Kıpçak Türkleri ve Tarihî Kıpçak Türkçesi hakkında bilgi verilip bu dönemde yapım eklerinin nasıl ele alındığına değinilmiş; çalışmamız için kaynak teşkil eden eserler tanıtılmıştır.

Tarihî Kıpçak Türkçesinde Yapım Ekleri bölümünde yapım eki, işlevine ve şekline göre iki alt başlıkta ele alınmıştır. *Yapım Eklerinde İşlevler* kısmında, incelenen eserlerden tespit edilip işlevine göre fişlemesi yapılan ekler, üst ve alt işlevleri ile sıralanmış ve eserlerdeki kullanımlarına yer verilerek işlevler örneklendirilmeye çalışılmıştır. Bunun için etimoloji sözlüklerinden ve bu alanda yapılan çalışmalardan yararlanılmış, kelime etimolojilerindeki farklı görüşler dipnot olarak belirtilerek ekin tespitindeki tercihimiz açıklanmaya çalışılmıştır. *Yapım Eklerinde Şekiller* kısmında ise yapım eklerinin üst ve alt şekilleri alfabetik olarak isim ve fiil kategorisine göre tasnif edilip şekillerin işlevleri belirtilerek kullanımları ile ilgili örnekler sıralanmıştır.

Sonuç bölümünde elde edilen veriler ışığında yapım eki değerlendirilmeye çalışılmıştır. *Dizin* bölümünde, yapım eki alarak anlamı değişen kelimelere; *Ek Dizini* bölümünde ise işlevleri belirlenen şekillere yer verilmiştir.

Çalışma boyunca gösterdiği destek için hocam Prof. Dr. Zikri TURAN'a teşekkür ederim.

Esra POYRAZ

28.07.2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	xvii
ÖZET.....	xix
ABSTRACT.....	xx
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: EK.....	15
1.1. Ekin Nitelikleri ve Tanımı.....	15
1.1.1. Ekin Nitelikleri Konusunda Oluşan İçerikler ve Bu İçeriklerin Sonucunda Yerleşen Kavramlar Doğrultusunda Ortaya Çıkan Sorunların Ele Alınışı	20
1.1.1.1. Ekin Varlığıyla İlgili Oluşan Temel Sorunlar: Birleşiklik / Türemişlik.....	20
1.1.1.2. Morfofonetik Olarak Teşekkül Etmiş Bir Ek Şeklinin İşlev Olarak Bir Eki Karşılması Sorunu	23
1.1.1.3. Eklerin İşlevlerinin Sıklığı ya da Seyrekliği Etrafında Oluşmuş Sorunlar.....	27
1.2. Eklerin Sınıflandırılması	28
2. BÖLÜM: YAPIM EKİ.....	36
2.1. Yapım Ekinin Niteliği ve Tanımı	36
2.2. Eklerin Yerdış – Yandaş Karşıtlık İlkesinin Hesaba Katılmamasından Kaynaklanan Tespit ve Sorunları	42
2.2.1. Yandaş Karşıtlık İlkesine Uyulmamasından Kaynaklanan Sorunlar	45
2.2.1.1. Yapım Ekinin Eklendiği Anlam Kökü ile İlgili Sorunu	45
2.2.1.2. Yapım Ekinin Çekim Eki Komşuluğundan Ortaya Çıkan Sorunu .	53
2.2.1.3. Çatı Eklerinin Durumu	62
2.2.1.4. Fiilimsi Eklerinin Durumu.....	66
2.2.1.5. Olumluluk / Olumsuzluk Ekinin Durumu	69

2.2.1.6. Teklik / Çokluk Ekinin Durumu	71
2.2.1.7. Sıfatlama Ekinin Durumu	71
2.2.1.8. Tamlama Kuran Eklerle Yapım Eklerinin Şekil Benzerliğinden Ortaya Çıkan Sorunlar	74
2.2.1.9. Morfofonetik Türeme Sonucu Ortaya Çıkan Seslerin Yapım Ekinin İşlevindeki Sorunu	76
2.2.2. Yapım Eki ile İlgili Eş Zamanlılık – Art Zamanlılık Ayırımının Yapılmamış Olmasına Bağlı Olarak Ortaya Çıkan İşlem ve Kavram Belirleme Sorunu.....	79
2.3. Kelime Sınıflandırmasının Yapım Eki ile İlişkili Sorunları.....	83
3. BÖLÜM: TARİHÎ KIPÇAK TÜRKÇESİ	86
3.1. Kıpçak Türkleri ve Tarihî Kıpçak Türkçesi	86
3.2. Tarihî Kıpçak Türkçesinde Yapım Eklerinin Ele Alınışı Sorunu.....	92
3.3. Yapım Ekleri Ele Alınan Tarihî Kıpçak Türkçesi Eserleri.....	93
4. BÖLÜM: TARİHÎ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE YAPIM EKLERİ.....	96
4.1. Yapım Eklerinde İşlevler.....	96
4.1.1. Akrabalık İsimleri	96
4.1.2. Besin İsimleri	101
4.1.2.1. İçecek İsimleri	101
4.1.2.2. Yiyecek İsimleri.....	101
4.1.3. Bitki İsimleri	107
4.1.3.1. Ağaç ve Unsurları ile İlgili İsimler.....	107
4.1.3.2. Çiçek ve Unsurları ile İlgili İsimler	111
4.1.3.3. Sebze ve Meyve İsimleri	112
4.1.3.4. Tahıl İsimleri	115
4.1.4. Coğrafya İsimleri	117
4.1.4.1. Doğa Olayları İsimleri	118
4.1.4.2. Gök Bilimi İsimleri.....	120

4.1.4.3. Yer isimleri	121
4.1.5. Dil İsimleri	131
4.1.6. Hastalık İsimleri	131
4.1.7. Hayvan İsimleri	134
4.1.8. Meslek İsimleri.....	148
4.1.8.1. Adaletle İlgili Meslek İsimleri	149
4.1.8.2. Askerlikle İlgili Meslek İsimleri.....	149
4.1.8.3. Avcılıkla İlgili Meslek İsimleri	149
4.1.8.4. Denizcilikle İlgili Meslek İsimleri.....	150
4.1.8.5. Devlet Yönetimi ile İlgili Meslek İsimleri.....	150
4.1.8.6. Dilencilikle İlgili Meslek İsimleri	152
4.1.8.7. Eğitim-Öğretimle İlgili Meslek İsimleri.....	153
4.1.8.8. Eğlence Yaşamıyla İlgili Meslek İsimleri	153
4.1.8.9. Falcılıkla İlgili Meslek İsimleri	153
4.1.8.10. Günlük Yaşamın Devamlılığını Sağlayan Meslek İsimleri	154
4.1.8.11. Hayvancılıkla İlgili Meslek İsimleri.....	155
4.1.8.12. Kanun Dışı İşlerle İlgili Meslek İsimleri	156
4.1.8.13. Sağlıkla İlgili Meslek İsimleri	158
4.1.8.14. Sporla İlgili Meslek İsimleri.....	158
4.1.8.15. Tarımla İlgili Meslek İsimleri.....	159
4.1.8.16. Ticaretle İlgili Meslek İsimleri	159
4.1.8.17. Zanaatla İlgili Meslek İsimleri.....	160
4.1.8.17.1. Beslenme ile İlgili İsimler	160
4.1.8.17.2. Eşya Yapımı ile İlgili İsimler	161
4.1.8.17.3. Giyeceklerle İlgili İsimler	161
4.1.9. Mücerret İsimler.....	162

4.1.9.1. Arz İsimleri.....	163
4.1.9.2. Dinî İfadeler.....	167
4.1.9.3. Duygu ile İlgili İsimler	177
4.1.9.4. Genel Anlamalı İsimler	182
4.1.9.5. İhtiyaç İsimleri.....	217
4.1.9.6. Spor ile İlgili İsimler.....	219
4.1.9.7. Süreklilik İsimleri	219
4.1.9.8. Tutum / Tavr İsimleri	220
4.1.9.9. Zorunluluk İsimleri.....	238
4.1.10. Müşahhas İsimler	239
4.1.10.1. Durum / Özellik İsimleri.....	239
4.1.10.2. Duyu ile İlgili İsimler	243
4.1.10.3. Fiziksel Özellik İsimleri	246
4.1.10.4. Geçici Durum Belirten İsimler	250
4.1.10.5. Oluşum İsimleri	251
4.1.10.6. Vücut Salgıları ile İlgili İsimler	257
4.1.11. Nesne İsimleri	259
4.1.11.1. Alet İsimleri	259
4.1.11.1.1. Hayvancılık Alet İsimleri	259
4.1.11.1.2. Müzik Aleti İsimleri.....	263
4.1.11.1.3. Onarım Aleti İsimleri	264
4.1.11.1.4. Savaş Aleti İsimleri	269
4.1.11.1.5. Tarım Aleti İsimleri.....	271
4.1.11.2. Gereç İsimleri	273
4.1.11.2.1. Denizcilik Gereci İsimleri	273
4.1.11.2.2. Ev Gereci İsimleri	274

4.1.11.2.3. Mutfak Gereci İsimleri	279
4.1.11.2.4. Süs Gereci İsimleri	284
4.1.11.2.5. Yazı Gereci İsimleri	286
4.1.11.3. Giyecek ile İlgili İsimler	288
4.1.11.3.1. Giyecek İsimleri	288
4.1.11.3.2. Giyecek Tamamlayıcı Nesne İsimleri	292
4.1.11.3.3. Giyecek Yapımında Kullanılan Nesne İsimleri	297
4.1.11.4. Eşya İsimleri	300
4.1.12. Organ İsimleri	307
4.1.12.1. Hayvan Organı İsimleri	307
4.1.12.2. İnsan Organı İsimleri	309
4.1.13. Ortaklık İsimleri	322
4.1.13.1. Beraberlik İfade Eden İsimler	322
4.1.13.2. Eşitlik İfade Eden İsimler	324
4.1.14. Ölçü İsimleri	326
4.1.14.1. Birim İsimleri	326
4.1.14.2. Miktar İsimleri	327
4.1.14.3. Uzunluk İsimleri	335
4.1.15. Renk İsimleri	339
4.1.16. Topluluk İsimleri	341
4.1.17. Unvan İsimleri	343
4.1.18. Yakacak İsimleri	344
4.1.19. Yön İsimleri	345
4.1.20. Zaman İsimleri	347
4.1.21. Durum İfade Eden Eylemler	350
4.1.22. Duygu İfade Eden Eylemler	362

4.1.23. Duyu Organlarına Yönelik Eylemler	365
4.1.24. Düşünce İfade Eden Eylemler.....	367
4.1.25. Fizikî Güç Gerektiren Eylemler	379
4.1.26. İşitmeye Dayalı Eylemler.....	406
4.1.27. Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler.....	412
4.2. Yapım Eklerinde Şekiller	419
4.2.1. İsim.....	419
4.2.1.1. +A	419
4.2.1.2. +Aç	420
4.2.1.3. +Ah	420
4.2.1.4. +Ak	421
4.2.1.5. +Am	423
4.2.1.6. +An	423
4.2.1.7. +Ar.....	424
4.2.1.8. +Aş.....	424
4.2.1.9. +At	424
4.2.1.10. +Aw	424
4.2.1.11. +Ow	425
4.2.1.12. +AgI.....	425
4.2.1.13. +AwI.....	426
4.2.1.14. +AlAk	426
4.2.1.15. +AnAk	427
4.2.1.16. +(I)C	427
4.2.1.17. +CA	427
4.2.1.18. +CI.....	428
4.2.1.19. +CAk	430

4.2.1.20. +CIk	431
4.2.1.21. +CIn	432
4.2.1.22. +CIİk.....	432
4.2.1.23. +DAk	433
4.2.1.24. +DAm	433
4.2.1.25. +DAn	433
4.2.1.26. +DAş.....	433
4.2.1.27. +DIç	434
4.2.1.28. +DIh.....	434
4.2.1.29. +DIk.....	434
4.2.1.30. +DIn.....	435
4.2.1.31. +DIz	435
4.2.1.32. +DIrIk	435
4.2.1.33. +gA	436
4.2.1.34. +gL.....	436
4.2.1.35. +gAç	437
4.2.1.36. +gAn	437
4.2.1.37. +gAş.....	437
4.2.1.38. +gIç.....	437
4.2.1.39. +gIr	437
4.2.1.40. +(I)h	438
4.2.1.41. +(I)k.....	438
4.2.1.42. +kA	439
4.2.1.43. +kI.....	439
4.2.1.44. +kAn	440
4.2.1.45. +kAr.....	440

4.2.1.46. +kIl.....	441
4.2.1.47. +(I)l.....	441
4.2.1.48. +lA.....	441
4.2.1.49. +Il.....	442
4.2.1.50. +lAk.....	443
4.2.1.51. +lAn.....	443
4.2.1.52. +lAw.....	443
4.2.1.53. +low.....	443
4.2.1.54. +IIg.....	444
4.2.1.55. +IIh.....	444
4.2.1.56. +IIk.....	444
4.2.1.57. +IIw.....	448
4.2.1.58. +IIkCl.....	448
4.2.1.59. +mA.....	448
4.2.1. 60. +mAç.....	449
4.2.1.61. +mAk.....	449
4.2.1.62. +mAn.....	449
4.2.1.63. +(I)n.....	450
4.2.1.64. +nA.....	450
4.2.1.65. +nAk.....	450
4.2.1.66. +nçI.....	451
4.2.1.67. +nDA.....	451
4.2.1.68. +nDI.....	451
4.2.1.69. +ηI.....	451
4.2.1.70. +ηgIIIk.....	451
4.2.1.71. +sI.....	452

4.2.1.72. +sAk.....	452
4.2.1.73. +sIk	452
4.2.1.74. +sIl	453
4.2.1.75. +sIy	453
4.2.1.76. +sIz	453
4.2.1.77. +sIllk.....	454
4.2.1.78. +sIzlIk	455
4.2.1.79. + (I)ş	455
4.2.1.80. +şAk.....	456
4.2.1.81. +şIk	456
4.2.1.82. +şIn	456
4.2.1.83. + (I)t.....	456
4.2.1.84. +tA	457
4.2.1.85. +vIç	457
4.2.1.86. +(I)z	457
4.2.1.87. +zAk	458
4.2.1.88. -A+	458
4.2.1.89. -AC+	459
4.2.1.90. -Ag+	459
4.2.1.91. -Ak+	459
4.2.1.92. -Al+	462
4.2.1.93. -Am+	462
4.2.1.94. -An+	462
4.2.1.95. -Aη+	464
4.2.1.96. -Ar+	464
4.2.1.97. -Aş+	464

4.2.1.98. -At+.....	465
4.2.1.99. -Aw+	465
4.2.1.100. -Az+	466
4.2.1.101. -AgI+	466
4.2.1.102. -AsI+	466
4.2.1.103. -AwI+	466
4.2.1.104. -AcAk+	467
4.2.1.105. -AgIç+.....	467
4.2.1.106. -AnAç+	467
4.2.1.107. -AnAk+	467
4.2.1.108. -AnCI+	468
4.2.1.109. - (I)C+	468
4.2.1.110. -(I)CI+	469
4.2.1.111. -CAk+	470
4.2.1.112. -CIh+.....	470
4.2.1.113. -CIk+.....	471
4.2.1.114. -DI+	471
4.2.1.115. -DIz+.....	472
4.2.1.116. -DAçI+.....	472
4.2.1.117. -(I)g+.....	472
4.2.1.118. -(O)g+	474
4.2.1.119. -gA+	474
4.2.1.120. -gI+	475
4.2.1.121. -gAç+	477
4.2.1.122. -gAm+	477
4.2.1.123. -gAn+	478

4.2.1.124. -gAk+	479
4.2.1.125. -gAv+	479
4.2.1.126. -gICA+	479
4.2.1.127. -gIç+	479
4.2.1.128. -gIk+	480
4.2.1.129. -gIn+	480
4.2.1.130. -gIş+	480
4.2.1.131. -gIt+	481
4.2.1.132. -gIçI+	481
4.2.1.133. -gAlAk+	481
4.2.1.134. -(I)GII(G)	481
4.2.1.135. -(I)h+	482
4.2.1.136. -hA+	483
4.2.1.137. -hI+	483
4.2.1.138. -I+	484
4.2.1.139. -(I)k+	487
4.2.1.140. -Ok+	491
4.2.1.141. -kA+	491
4.2.1.142. -kI+	492
4.2.1.143. -kAç+	493
4.2.1.144. -kAk+	493
4.2.1.145. -kAn+	493
4.2.1.146. -kAş+	494
4.2.1.147. -kIç+	494
4.2.1.148. -kIk+	495
4.2.1.149. -kIn+	495

4.2.1.150. -(I)kCI+.....	496
4.2.1.151. -I+.....	496
4.2.1.152. -(I)ldI+	497
4.2.1.153 -(I)llk+.....	497
4.2.1.154. -(I)m+.....	497
4.2.1.155. -mA+.....	499
4.2.1.156. -mI+	500
4.2.1.157. -mAç+.....	500
4.2.1.158. -mAğ+.....	501
4.2.1.159. -mAk+.....	501
4.2.1.160. -mAn+.....	503
4.2.1.161. -mAs+	503
4.2.1.162. -mlk+.....	504
4.2.1.163. -mIr+	504
4.2.1.164. -mİş+.....	504
4.2.1.165. -mAklk+	505
4.2.1.166. -(I)n+.....	505
4.2.1.167. -(I)nç+	507
4.2.1.168. -nçI+.....	507
4.2.1.169. -(I)nş+	508
4.2.1.170. -ngIç+.....	508
4.2.1.171. -(I)ncAk+	508
4.2.1.172. -(I)nCIğ+.....	508
4.2.1.173. -(I)nCIk+.....	509
4.2.1.174. -(I)ngAç+	509
4.2.1.175. -ngAn+.....	509

4.2.1.176. -(I)ngIç+.....	509
4.2.1.177. -nçIIIk+	510
4.2.1.178. -(I)nmAk+	510
4.2.1.179. -(I)r+	510
4.2.1.180. -(I)rI+	511
4.2.1.181 -(I)rgI+	511
4.2.1.182. -sI+	511
4.2.1.183. -sAk+	512
4.2.1.184. -(I)ş+	512
4.2.1.185. -(I)şIk+	514
4.2.1.186. -(I)şIIh+.....	514
4.2.1.187. -(I)t+.....	514
4.2.1.188. -tA+	515
4.2.1.189. -(I)tCI+	516
4.2.1.190. -(I)w+	516
4.2.1.191. -Ow+	517
4.2.1.192. -wI+	518
4.2.1.193. -vAç+	518
4.2.1.194. -vIç+.....	519
4.2.1.195. -vIk+	519
4.2.1.196. -vIn+	519
4.2.1.197. -vIş+.....	519
4.2.1.198. -vIv+	520
4.2.1.199. -(O)vCI+	520
4.2.1.200. -(I)z+	520
4.2.1.201. -(I)zIk+.....	521

4.2.1.202. -zIrcI+	521
4.2.2. Eylem	521
4.2.2.1. +A-	521
4.2.2.2. +Al-	522
4.2.2.3. +An-	523
4.2.2.4. +Ar-	523
4.2.2.5. +At-	524
4.2.2.6. +Ay-	524
4.2.2.7. +AlA-	524
4.2.2.8. +DA-	524
4.2.2.9. +DI-	525
4.2.2.10. +DAr-	525
4.2.2.11. +GA-	525
4.2.2.12. +GAn-	526
4.2.2.13. +GAr-	526
4.2.2.14. +GIr-	526
4.2.2.15. +(I)h-	527
4.2.2.16. +I-	527
4.2.2.17. +(I)k-	528
4.2.2.18. +kIrA-	528
4.2.2.19. +(I)l-	528
4.2.2.20. +lA-	529
4.2.2.21. +II-	530
4.2.2.22. +(I)n-	530
4.2.2.23. +ηI-	530
4.2.2.24. +pI-	531

4.2.2.25. +(I)r-	531
4.2.2.26. +rA-	531
4.2.2.27. +(I)rgA-	532
4.2.2.28. +sA-	532
4.2.2.29. +sI-	532
4.2.2.30. +sIn-	533
4.2.2.31. +s(I)rA-	533
4.2.2.32. +(I)ş-	533
4.2.2.33. -Al-	534
4.2.2.34. -An-	534
4.2.2.35. -Ar-	534
4.2.2.36. -Ay-	534
4.2.2.37. -AlA-	534
4.2.2.38. -Gİz-	535
4.2.2.39. -(I)h-	535
4.2.2.40. -(I)k-	535
4.2.2.41. -(I)l-	536
4.2.2.42. -lA-	536
4.2.2.43. -(I)n-	536
4.2.2.44. -(I)r-	536
4.2.2.45. -rAy-	537
4.2.2.46. -sA-	537
4.2.2.47. -(I)ş-	537
4.2.2.48. -(I)t-	538
4.2.2.49. -tA-	538
4.2.2.50. -tAr-	538

4.2.2.51. -İvsA-	538
SONUÇ	539
DİZİN	545
EK DİZİNİ	556
KAYNAKÇA	564
ÖZGEÇMİŞ	572

KISALTMALAR

A) Eser kısaltmaları

CC : *Codex Cumanicus*

DLT : *Dîvânu Lugâti't-Türk*

EDPT : *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*

GS : Güncel Türkçe Sözlük

GT : *Gülistan Tercümesi*

İM : *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*

KBS : Kutadgu Bilig Sözlüğü

Kİ : *Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk*

OTWF: *Old Turkic Word Formation*

TDES : *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*

TDK : Türk Dil Kurumu

TZ : *Ettuhfet'üz-Zekiyye Fil-Lûgat'it-Türkiyye*

B) Diğer Kısaltmalar

Ar. : Arapça

Bk. : Bakınız

ET : Erişim Tarihi

ETü. : Eski Türkçe

Far. : Farsça

Fr. : Fransızca

Kırg. : Kırgız Türkçesi

Kzk. : Kazak Türkçesi

Moğ. : Moğolca

OT : Orta Türkçe

Tat. : Tatar Türkçesi

ÖZET	
Başlık: Tarihî Kıpçak Türkçesinde Yapım Ekleri	
Yazar: Esra POYRAZ	
Danışman: Prof. Dr. Zikri TURAN	
Kabul Tarihi: 28.07.2021	Sayfa Sayısı: xx (ön kısım) + 567 (tez)
Yapım eki, anlam değiştirme işlevine sahip morfemlerden oluşmaktadır. Eklendiği kelimenin anlamını değiştirerek başka anlamlı kelime türetir. Dil, gelişen ve değişen dünya içerisinde söz varlıklarına yeni kelimeler katar. Bu yollardan biri de türetmedir. Yapım ekleri ile türetilen bu yeni kelimeler aracılığıyla, o dilin geçmişten bu zamana kadar olan söz varlığı tespit edilir. Böylece toplumda meydana gelen siyasi, askerî, coğrafi ve kültürel değişimler ortaya konabilir. Çalışmamızda Türk dilinin dönemleri içerisinde yer alan Tarihî Kıpçak Türkçesinin önemli eserlerinden <i>Codex Cumanicus</i>, <i>Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk</i>, <i>Ettuhfet'üz-Zekiyye Fil-Lûgat'it-Türkiyye</i>, <i>Gülistan Tercümesi</i> ve <i>İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin</i>'deki kelimeler etimolojik olarak incelenerek yapım ekleri işlevlerine göre tespit edilmiştir. Çalışmamız <i>Giriş</i>, <i>Ek</i>, <i>Yapım Eki</i>, <i>Tarihî Kıpçak Türkçesi</i>, <i>Tarihî Kıpçak Türkçesinde Yapım Ekleri</i>, <i>Sonuç</i>, <i>Dizin</i> ve <i>Ek Dizini</i> bölümlerinden oluşmaktadır. <i>Giriş</i> bölümünde çalışmamızın konusu, amacı, önemi ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. <i>Ek</i> kısmında, ekin nitelikleri belirtilip tanımı yapılarak ek sınıflamasında yapım ekinin yeri belirtilmiştir. <i>Yapım Eki</i> bölümünde, yapım eki ile ilgili yaygın anlayıştaki sorunlar tespit edilerek yapım ekinin ekleşme düzenindeki diğer eklerle ilişkisi ortaya konulmuştur. <i>Tarihî Kıpçak Türkçesi</i> bölümünde Kıpçak Türkleri ve Tarihî Kıpçak Türkçesi hakkında bilgi verilirken <i>Tarihî Kıpçak Türkçesinde Yapım Ekleri</i> bölümünde çalışmamızda yararlandığımız eserlerden tespit ettiğimiz yapım ekleri işlevlerine ve şekillerine göre tasnif edilmiştir. <i>Sonuç</i> bölümünde elde edilen veriler değerlendirildikten sonra çalışmamızın sonunda yer alan <i>Dizin</i> kısmında kelimeler, <i>Ek Dizini</i> kısmında da yapım ekleri sıralanmıştır.	
Anahtar Kelimeler: Tarihî Kıpçak Türkçesi, Yapım Eki, İşlev.	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Production Suffixes in Historical Kipchak Turkish	
Author of Thesis: Esra POYRAZ	
Supervisor: Prof. Dr. Zikri TURAN	
Accepted Date: 28.07.2021	Number of Pages: xx (pre text)+567 (main body)
Constructive suffix creates another meaningful word by changing the meaning of the word to which it is added. In our study, the words in Codex Cumanicus, Kitâbü'l-İdrak Li Lisani'l-Etrak, Ettuhfet'üz-Zekiyye Fil-Lûgat'it-Türkiyye, Gülistan Translation and İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin, which are important works of Historical Kipchak Turkish, are etymologically analyzed. The construction suffixes were determined according to their functions. Our study consists of Introduction, Annex, Production Supplement, Historical Kipchak Turkish, Production Suffixes in Historical Kipchak Turkish, Conclusion, Index and Supplementary Index. In the introduction, information about the subject, purpose, importance and method of our study is given. In the annex, the characteristics of the affix are specified and the place of the affix in the annex classification is indicated. In the Build Supplement section, the problems in the common understanding of the Build Supplement have been identified. In the Historical Kipchak Turkish section, information about the Kipchak Turks and Historical Kipchak Turkish is given, while in the Historical Kipchak Turkish section, the derivational suffixes that we have identified from the works we have used in our study are classified according to their functions and shapes. In the conclusion part, the data obtained were evaluated. The words are listed in the index and the suffixes are listed in the Supplementary Index.	
Keywords: Historical Kipchak Turkish, Production Supplement, Function	

GİRİŞ

Diller, sözlüklerinde yer alan kelimeler; çağın gerektirdikleri yeni ifade, kavram ve anlamı karşılamada yetersiz kaldıklarında yeni kelimelere ihtiyaç duyarlar ve bu kelimeleri oluşturmak için de “türetme” yoluna başvururlar. Türetme genel olarak bir kelimedenden yeni ve başka anlamlı kelime yaratmaktır. Dilde farklı yöntemlerle türetme¹ yapılmaktadır.

Türk dilinde en sık başvuru kelime türetme yöntemi, “yapım eki” ile yapılandır. Yapım eki, eklendiği kelimenin anlamında değişiklik yapan eklerdir. Türk dilinde asıl unsur olan kelimeye eklenerek o kelimenin anlamında değişiklik meydana getirirler ve başka anlamlı, yeni bir kelime türetirler. Bu durum yapım ekinin kelimeye “anlam” katması (Banguoğlu, 2011: 156) olarak vurgulanırken “*kök+ek+ANLAM* ilişkisi” formülüyle ortaya konmaktadır (Gülensoy, 2015: 518).

Yapım eki, bu zamana kadar yayımlanan dil bilgisi kitaplarında “Sözcük Yapısı”, “Yapı Bilgisi”, “Şekil Bilgisi” gibi ana başlıklar içinde ve “Ekler” alt başlığında işlenmiştir. Adı geçen ek sınıfı bu kitaplarda *yapım ekleri* (Ergin, 1989; Delice, 2000; Başdaş, 2006; Hengirmen, 2007; Gemalmaz, 2010; Öztürk, 2011; Zülfikar, 2011; Karaağaç, 2013; Korkmaz, 2014; Gülensoy, 2015; Küçük, 2015; Toptaş, 2016), *türeme ekleri* (Deny, 1941), *üretim birimleri* (Bozkurt, 2017), *üretim ekleri* (Banguoğlu, 2011), *yapım (türetim) ekleri* (Büyükkantarcıoğlu, 2000; Gülsevin, 2004; Çotuksöken, 2011; Erdem, 2012), *türetimsel biçimler* (Sebzecioğlu, 2016), *türetim ardılları* (Adalı, 2004), *yapımlık bağlı biçim birimleri* (Karaağaç, 2013) gibi çeşitli ifadeler ile adlandırılmaktadır.

Bu adlandırmalar içerisinde geçmişten günümüze kadar en çok kullanılanı “yapım eki” ifadesidir. Kanaatimizce “yapım eki” terimi, bu adlandırmalar içerisinde -eklerin asli görevi yani eklendiği kelimedenden “yeni anlamlı kelimeler türetme, yapma” görevi düşünüldüğünde de- en uygun olanıdır. “Yapım ekleri, kelimenin anlamını değiştirir,

---

¹ Türetim yolları “*türetim, birleştirme yolları*” (Korkmaz, 2011:1); “*ihtiyaç, kök, ek, yapım şekli, karışıklıktan kaçma, yerleşme*” (Ergin, 1989:225); “*ekleme, ikileme, kırpma, gerioluşum, kısaltma ve karma*” (Sebzecioğlu, 2016:141); “*ekleme, bükün, yineleme, birleştirme, yardımcı sözler, yer düzeni, vurgu*” (Karaağaç, 2013:251) olarak belirtilmektedir. Hazar, “Türkçede Fono-semantik ve Morfo-fonolojik Yolla Sözcük Türetme” adlı bildirisinde 33 çeşit türetme yöntemini örnekleriyle sıralamaktadır (Hazar, 2015:1648-1649). Tezimiz yapım eki ile ilgili olduğundan yapım eki dışındaki türetme yöntemleri üzerinde durulmayacaktır.

başka kelime yapar” (Turan, 2018:103) ifadesi, *yapım eki* terimini kullanmamızda temel dayanağımızı oluşturmaktadır.

Ekler, genel olarak, iki ana kategoriye ayrılarak ele alınmaktadır: *yapım eki* ve *çekim eki*. Geleneksel anlayışa göre *çekim eki*, kelimenin cümledeki görevini belirleyen ekler; *yapım eki* ise kelimenin anlamını değiştiren eklerdir. Bazı dil bilgisi kitaplarında da ekler, “sözcüklerin biçimbilimsel olarak yeniden biçimlenmesi iki ana etmene bağlı olduğu” gerekçesiyle “başka sözcükler yaratmak” işi olan “türetim” ve “sözcükleri tümceler olarak dizmek” işi olarak da “çekim” kategorilerinde değerlendirilmektedir (Uzun, 2006: 46).

İki ana kategoride ele alınan ekler, kendi içinde de alt gruplara ayrılarak sınıflandırılmaktadır. Çekim eki, *isim çekim ekleri* (ki bunlar hâl ekleri, iyelik ekleri, çokluk eki vb. eklerden oluşmaktadır) ve *eylem çekim ekleri* (kip ve zaman ekleri, şahıs ekleri, olumsuzluk eki, soru eki olarak sıralanmaktadır) olarak iki alt başlıkta; *yapım eki* de *isimden isim yapan*, *isimden eylem yapan*, *eylemden isim yapan* ve *eylemden eylem yapan ekler* olmak üzere dört alt başlıkta sınıflandırılmaktadır.

İkili ek sınıflandırmasına göre bir kelimeye ekler, “kök + *yapım eki* + *çekim eki*”² olarak formüllendirilen sırayla eklenmektedir. Bu doğrultuda da *yapım eki* dışındaki tüm ekler, “çekim eki” başlığı altında ele alınmaktadır.

“Bu, Türk dilinin kuralları belirleyici kazanımlarını dikkate almadan geliştiği için, dilcilik çabalarının eksik kalmasından kaynaklanan bir durumdur ve dilciliğin, kelimelerin anlamı/şekli ile onların söz içinde yüklendikleri işlevleri yerdış yandaş karşıt ilişki düzenine göre sıralanmış yapıda karşılayan ekleri kesin ölçülerıyla ayıran Türk diline has ekleşme bilgisi kültürünün yönlendirici etkisinden uzak kalarak şekillenmesini yansıtır.” (Turan, 2018: 98)

---

² Gülensoy (2015: 614), “İSİM KÖKÜ + (isimden isim) YAPIM EKİ+çekim eki, İSİM KÖKÜ+ (isimden fiil) YAPIM EKİ+çekim eki, FİİL KÖKÜ+ (fiilden fiil) YAPIM EKİ+çekim eki, FİİL KÖKÜ+ (fiilden isim) YAPIM EKİ+çekim eki, İSİM KÖKÜ+YAPIM EKİ+YAPIM EKİ+YAPIM EKİ, FİİL KÖKÜ+YAPIM EKİ+YAPIM EKİ+YAPIM EKİ” biçiminde “kök+yapım eki+çekim eki” düzenini genişleterek ele almaktadır. Deny (1941: 6) “bina unsurları” olarak adlandırdığı “yapı”nın oluşumunu şu şekilde açıklamaktadır: “Türkçede Hint-Avrupa lisanlarında olduğu gibi, kelime içinde şu bina unsurları ayırd edilebilir: Cezir (kök) + lâhika (ek) + münteha (son)” ve “daha iyisi: kök + bir veya birçok türeme ekleri + bir veya birçok sonuçluk ekler” (Deny, 1941: 90)

Türk dilinin ekleşme sisteminin kelime- kelime, kelime- ek ve ek- ek ilişkisine dayanan ekleşme düzeninde yerdaş- yandaş karşıtlık ilişkisi dikkate alınmadan oluşturulan ikili ek sınıflamasında, eklerin işlevleri/fonksiyonları dikkate alınmayarak şekle dayalı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu da yapım ekinin sınıflandırılmasında ve eklerin işlevlerinin ortaya konmasında sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır.

Bu anlayışta bir ek, ona biçilen görevle anılmakta ve kelime türeten yapım ekleri dışındaki tüm ekler, çekim eki başlığında ele alınmaktadır. Ek, ikili sınıflandırmanın sadece bir üst fonksiyonuna bağlı kabul edilmekte ve cümle içerisindeki kullanımına göre o ekin fonksiyonunu değiştirdiği varsayılmaktadır. Yani çekim eki olarak tespit edilen ekin, cümledeki kullanıma göre görevini değiştirerek yapım eki işlevinde kullanılabildiği ifade edilmektedir (Adalı, 2004: 83; Banguoğlu, 2011: 149). Örneğin; çekim ekinin isim çekim eki kategorisinde ve hâl eki alt başlığında ele alınan “+DA” ekinin görevi; “ismi zaman, yer, bulunma, karşılaştırma, sebep, amaç... anlamı ile fiile bağlamak” (Korkmaz, 2014: 299) olarak açıklanmaktadır. Bu ekin eklendiği “*sözde, gözde*” gibi kimi kelimelerde çekim eki görevinde olmayıp kelimenin anlamında değişiklik yaptığı için “fonksiyon/işlev değiştirerek” yapım eki işlevinde kullanıldığı kabul edilmektedir. Ekin cümledeki kullanımına göre işlevini değiştirdiği yani çekim eki iken yapım eki görevinde kullanılması düşüncesi, ekin şekle dayalı bir anlayışla değerlendirilmesinin sonucudur. Bu anlayışa göre şeklin doğuştan gelen bir görevi vardır ve bu görev âdeta onun kimliğini oluşturmaktadır. Ancak görev şekle bağlı değildir. Ek, Türk dilinin ekleşme sistemi içerisindeki yeriyle işlevini kazanır. Bu nedenle de verilen örneklerde “+DA” eki, kelimenin anlamını değiştirdiği için yapım ekidir.

İkili ek sınıflandırmasının bir bölümünü oluşturan çekim eki, aslında belirtildiği gibi *isim çekim eki* ve *eylem çekim eki* iki ana alt grubu ve bu ana grupların altında da “hâl (durum), çokluk, vasıta, iyelik; kip, şahıs...” gibi ekleri bünyesinde barındıran eklerden oluşmamaktadır. Çekim eki, zaman ve şahıs eklerinden meydana gelen ve eyleme eş zamanlı olarak eklenen eklerdir. Cümle kurma görevleri vardır. Örneğin; “9a/2: *bér-ür+mén*” (CC, 2015: 149) kelimesindeki “-(ü)r” geniş zaman eki ile “mén” şahıs eki, çekim eki kategorisinde yer almaktadır.

Şekle dayalı yaklaşımın benimsenmesi ve ekin bulunduğu yere göre kazandığı işlevinin belirlenememesi, yapım eklerinin tespitinde de kendini göstermektedir. Öyle ki “anlam değiştirme” işlevi olmayan, bu nedenle yapım eki olarak değerlendirilmemesi gereken ve ekleşmedeki yeri bakımından üst işlev olarak alınması gereken ekler; yapım eki kategorisinde ele alınmaktadır.

Bu eklerden biri, “çatı ekleri”dir. Çatı ekleri, yapım eki kategorisinde ve eylemden eylem yapan ekler arasında gösterilmektedir (Banguoğlu, 2011; Çotuksöken, 2011; Korkmaz, 2014; Gülensoy, 2015; Bozkurt, 2017). Bu ekler, eylemi gerçekleştireni değiştirdikleri için bazı yazarlar tarafından yapım eki sayılmaktadır. Kimi yazarlar ise çatı ekini, eylem ile eylemi gerçekleştiren arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından çekim eki olarak kabul etmektedir (Hengirmen, 2007: 277). Bu eklerin, eklendiklerin eylemi gerçekleştireni etkilediği için yeni bir kategori oluşturduğu ve yapım eki gibi üst işlev olarak ele alınması gerektiğini belirten yazarlar da bulunmaktadır (Delice, 2007: 2; Turan, 2018: 103).

Her eylem, etken çatıya sahiptir. Bir eylem çatı eki aldığı anda anlamında değişiklik meydana gelmez; sadece eylemin gerçekleşme yönünde değişme meydana gelir. Bu ekler, eylemin var olan çatısını düzenler; bu nedenle ne yapım eki ne de çekim eki olarak değerlendirilmeli ve ayrı bir kategoride ele alınmalıdır.

Yapım ekleri arasında sınıflandırılan eklerden biri de “fiilimsi ekleri”dir. Bu ekler, genel olarak, yapım ekinin alt gruplarından biri kabul edilen “eylemden isim yapan ekler” arasında sıralanmaktadır (Ergin, 1989: 253-263; Adalı, 2004: 42; Demircan, 2005: 111; Karaağaç, 2013: 297). Eylemi isim gibi telaffuz edilen şekle sokan fiilimsi ekleri, eylemin cümlede “isim, sıfat, zarf” görevinde kullanılması göz önüne alınarak genel bir yaklaşımla yapım ekleri arasında değerlendirilmektedir. Hatta fiilimsilerden söz edilirken kimi eklerin “kalıcı isim” yaptığı, bu nedenle de eklerin fonksiyon değiştirerek yapım eki işlevinde kullanıldığı da belirtilmektedir (Ergin, 1989: 262; Öztürk, 2011: 435; Zülfikar, 2011: 50; Korkmaz, 2014: 783; Gülensoy, 2015: 539-540; Sebzecioğlu, 2016: 316). Bunun için “açış, alış, alışveriş, anlayış, yazar, düzen, dolmuş, gelecek, Yılmaz...” gibi kelimeler örnek gösterilmekte ve burada örnekleri verilen “-AcAk, -(I)ş, -Ar, -An, -mIş, -mAz” şekillerinin aslında fiilimsi eki olduğu ama yapım

eki görevinde kullanıldığı dile getirilmektedir. Bunda da şekle dayalı yaklaşımın etkisini görmekteyiz.

Fiilimsi ekleri; eklendikleri eylemin anlamında değişiklik yapmadan onları isim şekline sokan, üç ana alt işlev türü olan eklerdir (Turan, 2018: 104). Kelimenin anlamında değişiklik yapmadıkları için de yapım eki olarak değerlendirilmeyip ayrı bir kategoride ele alınmalıdır.

İşlevin göz ardı edilmesinin bir sonucu olarak çatı ekleri ve fiilimsi eklerinin yanı sıra ekleşmedeki yerleri bakımından üst işlev olarak ele alınması gereken “teklik/çokluk eki, olumluluk/olumsuzluk eki” de kimi araştırmacılar tarafından yapım eki olarak sınıflandırılmaktadır. Eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğini belirten bir ek olarak ifade edilen “olumluluk/olumsuzluk eki” kelimenin anlamını eylemin gerçekleşmediğini belirtmesi ve “fiile yeni bir anlam, olumsuzluk anlamı” kattığı için (Korkmaz, 2014: 520; Hirik, 2015: 180) yapım ekleri arasında sıralanmaktadır. Ancak eylemin yapılmaması/gerçekleşmemesi o eylemin anlamında değişiklik yaratmadığı için bu ek, yapım eki olarak kabul edilmemeli ve üst işlev olarak değerlendirilmelidir.

Varlığı nicelik nitelik bakımından belirten bir ek olan “teklik/çokluk eki” genel olarak çokluk bildiren “+lAr” eki ile ele alınmakta ve bu ekin, varlığın sayısını belirtmek dışında eklendiği kelimeye “topluluk, aile, benzerlik, saygı” gibi anlamlar kattığı, bu nedenle de yapım eki olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Hengirmen, 2007: 279-281; Banguoğlu, 2011: 188-189; Zülfikar, 2011: 105). Bu ek, “isim kategorilerinin bir ya da daha fazla olması, onların mana bakımından farklı olduklarını göstermedikleri” (Turan, 2007: 1849) için yapım eki olarak değerlendirilemez.

Yapım ekleri yapısı bakımından da değerlendirilmekte ve genel olarak birden fazla heceden oluşan ekler, “birleşik ek” olarak ele alınmaktadır. Birleşik ek, “iki ekin birleşmesiyle oluşan ek” olarak tarif edilmektedir (Hatiboğlu, 1974: 332; Ergin, 1989: 207-208; İlhan, 2009: 1536; Öztürk, 2011: 431; Zülfikar, 2011: 163; Korkmaz, 2014: 108; Küçük, 2015: 25). Birleşik ek açıklanırken de “+sal, +sul (“kumsal, yoksul” kelimelerindeki)” (Hatiboğlu, 1974: 332); “-mAdAn” (İlhan, 2009: 1536); “+leyin (<+le-y-in), +mser (<+m+se-r), +cak (<+ça+ok)” (Korkmaz, 2014: 108); “+cağız, +(x)mtrak, +layın, +AdAk, +AgI, +CAk, +Cağız, +dAk, +lAmA, +(X)msI / +(X)msU,

+*(X)mtrak*, +*sAk*, +*sIk*, +*sIzIn*” (Küçük, 2015: 25); “+*ala* / +*ele*, -*maca* / -*mece*, +*cileyin*” (Öztürk, 2011: 431) ekleri sıralanarak bu eklerin dilin ihtiyacı doğrultusunda birleştikleri belirtilmektedir. Örneğin; “+*sAk*” ekinin “addan istek yapma ekiyle, fiilden ad türeten -*k*” (Korkmaz, 2014: 139) eklerinin birleşmesiyle oluştuğu ve “organ adı ve soyut adlar” türetmede kullanıldığı (Argunşah ve Güner, 2015: 78) dile getirilmektedir. “Türk dilinin işleyişi bakımından bu düşünce, iki temel problemi içermektedir: Eklerin doğuştan (veya başlangıçta) bir görevinin olması ve görevlerin birleşmesi. Eklerin doğuştan bir göreve sahip olduğu görüşü, onun yeri ve bağlamından koparılarak etiketlenmesi demektir. Halbuki Türk dilinde hiçbir görev, şekle bağlı değildir. O şekle, o fonksiyonu veren ekleşme sistemidir; yani ek fonksiyonunu bulunduğu yerde kazanır” (Topçu, 2020: 124). Bu nedenle yukarıda örnek olarak verdiğimiz “+*sAk*” ekinin onun bileşenleri olarak sayılan eklerden bağımsız olarak düşünülmesi gerekmektedir çünkü iki görev tek şekilde birleşemez.

Ayrıca yapım eki ile kelime arasında art zamanlılık ilişkisi vardır, iki ek aynı anda bir kelimeye eklenerek kelimenin anlamında değişiklik yapamaz. “Başka deyişle yapım ekleri yandaş art zamanlı eklerdir ve her yapım eki, daha önce yapılmış yeni anlamın üstüne gelir” (Turan, 2018:103). Örneğin; “81b/38b: **bavursakdır** ~ **amrakdır**” (CC, 2015: 406) ifadesinde geçen “bavursak” kelimesindeki “+*sAk*” eki, “dinî ifadeler” yapma işlevinde kullanılan bir ektir: “<bagır+sak+Ø”. Bu nedenle de birleşik ek kavramından söz edilmemelidir.

Öncelik- sonralık ilişkisi içerisinde kelimeye eklenen ekler arasında eş zamanlılık söz konusudur. Örneğin; varlığı karşılayan isim, teklik/çokluk ekinden sonra hâl eki alabilir: *kalem+ler+i*. Ancak bu durum üst işlev türünü oluşturan ekler için geçerli değildir. Bu ekler arasında yandaş karşıtlık ilişkisi vardır ve eş zamanlı olarak kelimeye eklenemezler. Fakat dil bilgisi kitaplarında yapım eklerinin “üst üste gelebildiği” belirtilmekte ve yapım ekinin kelimeye eklenmesiyle de *gövde/taban/köken/türev* oluştuğu ifade edilmektedir.

Gövde terimi, genel olarak, “yapım eki almış kök” olarak açıklanmaktadır (İmer, 1976; Ergin, 1989; Adalı, 2004; Banguoğlu, 2011; Zülfıkar, 2011; Çotuksöken, 2011; Öztürk, 2011; Deny, 2013; Korkmaz, 2014; Gülensoy, 2015; Bozkurt, 2017). Bazı kelimelerin (*öğret-*, *öğren-*, *savaş...*) kök mü, yoksa gövde mi olarak ele alınması geleneksel

yaklaşımında sorun oluşturmaması nedeniyle sözü edilen kelimeler için *köken* (İmer, 1976: 17), *türemiş kök* (Aksan, 2009: 82), *kaynaşmış kök* (Korkmaz, 2014: 103) gibi ifadelerin kullanıldığı da görülmektedir. Bu kelimelerin birden fazla yapım eki alabileceği ve “ikinci, üçüncü hatta beşinci derecede *üremeler*” meydana getirebileceği de belirtilmektedir (Banguoğlu, 2011: 150).

Kelime “anlam” unsurudur ve yapım eki de anlam unsuru olan kelimeye eklenmektedir. Örneğin; “109(55a) /4-5: *hayvānlarğa terbiyet kılmak dağı közsüzler maħallesinde / közgüçilik itmek velikin ma'nı*” (GT, 1978: 54) dizesinde geçen “közgüçilik” kelimesini ele alalım. “Aynacılık” anlamında kullanılan bu kelime anlam unsuru yani kelimenin kökü, “közgü” kelimesidir ve kelimeye “+Cılık” eki eklenmiştir: “<közgü+çilik+Ø”. Yapım eki anlam değiştirme işlevinden dolayı anlam köküne eklenmektedir ve bu nedenle de aynı kelimeye birden fazla yapım eki gelemmez (Turan, 2018: 103).

Yapım eki almış kelimelerin -farklı terimlerle de olsa- kavram olarak karşımıza çıkması, yapım eklerinin sınıflandırılmasında da etkili olmuştur. Bu tür kelimeler, *ad gövdesi* ve *fiil gövdesi* (Ergin, 1989: 220-221; Çotuksöken, 2011: 21; Gülensoy, 2015: 521) olarak iki alt gruba ayrılmış ve yapım ekleri de gövde kelimelere eklenen “isimden isimler, isimden fiiller, fiilden isimler ve fiilden fiiller” olmak üzere dört alt kategoride değerlendirilmiştir (Banguoğlu, 2011: 150; Gülensoy, 2015: 521). Yapım ekleri, işlevlerine göre belirlenmeli ve anlam unsuru olan kelimeyle arasındaki yerdaş- yandaş karşıtlık ilişkisine göre sınıflandırılmalıdır.

Dil bilgisi kitaplarında yapım eki ile ilgili konularda dikkatimizi çeken bir nokta da kelimenin sekiz tür olarak sınıflandırılması ve bu sınıflandırmanın etkisinin yapım ekinin tespitinde de kendini göstermesidir. Kelime, genel olarak, “*ad, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem, fiil*” olarak sınıflandırılmaktadır (Korkmaz, 2014: 228-889; Banguoğlu, 2011: 319-494; Gülensoy, 2015: 516-517). Bu da yapım eklerinin “addan sıfat, eylem, belirteç; eylemden ad, sıfat, belirteç ve eylem” (Çotuksöken, 2011: 17) de türetebileceğini düşündürmüş ve yapım ekleri “fiilden sıfat türeten ekler”, “addan sıfat türeten ekler”, “fiilden zarf türeten ekler” gibi başlıklar altında ele alınıp sınıflandırılmıştır (Zülfikar, 2011: 439; Korkmaz, 2014: 340). Örneğin; “+II/+IU” yapım ekinin açıklaması yapılırken ekin “addan ad ve sıfat türeten en işlek ek” (Korkmaz, 2014: 133; Güner, 2020: 120) olduğu belirtilmektedir. Ancak “80-a/5-11:

kökke bardı sonra kélip inanmaganlar örtli tamuhka / tüşürgey inanganlar algaç ménü uçmaknuj tınçına” (CC, 2015: 312) dizesinde geçen “ört+li tamuh” tamlamasındaki “+li” ekini yapım eki olarak sınıflandırmamalıyız (örtli: ateşli, alevli). Çünkü ek, burada eklendiği kelimenin anlamında bir değişiklik meydana getirmemektedir. Şekil benzerliği nedeniyle yapım eki olarak kabul edilen bu ek, aslında bir sıfatlama ekidir. Kelimeler iki tür olduğundan isim isim, isim eylem, eylem isim, eylem eylem olmak üzere dört çeşit tamlama bulunmaktadır. Sıfatlama eki de isim tamlamasını kuran eklerin alt işlevlerinden birini oluşturmaktadır. Sıfatlama eki, isim tamlaması içinde tamlayanın tamlananı nitelemesini sağlayan ektir.

Asli görevi anlam değişikliği yapmak olan yapım eki, ekleşme düzenindeki yandaş karşıtlığa göre bir sözcüğü isim kategorisinden eylem kategorisine ya da eylem kategorisinden isim kategorisine geçirebilir; doğal olarak sınıflandırma isim- eylem kategorisine göre yapılmalıdır. “İsim ile fiil sınıfının farkı, iki ana sonuç doğurur: Önce, ekleşme dizisinin başında yer alan kelimeyi ve türünü belirler, sonra ekleşmenin diğer unsuru olan ek(ler)in her türlü ilişkisinin temeline, bu tür farkına göre eklenme şartını yerleştirir. Ekleşme dizisinde fiilden isme ve isimden fiil sınıfına geçişi yine isim ile fiil sınıfında görevlendirilen morfemler sağlar. Bu münavebe ile ekli her unsur isimden isme, isimden fiile, fiilden fiile ve fiilden isme geçişlerden birini karşılar” (Turan, 2018: 99). Sıfat ya da zarf bir sözcük türü değildir, sözcüğün ekleşme düzeninde bulunduğu yere göre belirlenen görevidir. Bu nedenle de yapım ekinin sınıflandırılmasında bir ölçü olarak kabul edilmemelidir.

Özet olarak yapım eki, ikili sınıflandırmaya dayanan anlayış neticesinde tanımının dışında kullanımlarla da ifade edilmeye çalışılmıştır. Kelimede anlam değişikliği yapan bu ek içerisine; eklendikleri kelimelerde anlam değiştirmek gibi bir işlevi/fonksiyonu olmayan çatı eki, fiilimsi eki de dâhil edilmiş; hatta kelimenin görevinin tür olarak ifade edildiği sınıflandırmanın yarattığı durum ile isim ve eylem dışında kelime türleri türetmek gibi bir işleve göre de sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Ancak kimi ekleşmeler ikili sınıflandırma anlayışına ters düşünce de ekin işlev değiştirdiği ifade edilmiştir. Ayrıca ekin anlam köküne göre değerlendirilmemesi de gövde/tabana/kaynaşmış kök gibi kavramlardan söz edilmesine neden olmuştur.

Türk dili kelime ile ek arasındaki ilişkinin meydana getirdiği bir ekleşme sistemine sahiptir ve anlam ifade eden kelime ile görev unsuru olan ekin öncelik – sonralık, yandaş – yandaş karşıtlık ilişkisi içerisinde kurduğu karşıtlık düzenine dayanan bu ekleşme sistemi neticesinde de ekler farklı sınıflar oluşturmaktadır:

- “ 1. Yapım eki
2. Çatı eki
3. Olumluluk / Olumsuzluk eki
4. Fiilimsiler
5. Ek fiiller
6. Teklik / Çokluk eki
7. İsim tamlamasını kuran ekler
  - a. Sıfatlama eki
  - b. Belirtme ekleri
8. Hal eki
9. Soru eki
10. Çekim eki” (Turan, 2018: 103-105)

Yapım ekinin kelime ile kelime, kelime ile ek, ek ile ek arasındaki karşıtlık ilişkisine dayanan ekleşme düzeninde eklerin yandaş karşıtlığa göre ele alınıp sınıflandırılması gerekmektedir: “Yapım ekleri, anlam köküne gelir ve bu yüzden kelimeye eklenen ilk ektir. Anlam değiştirme işlevi de bunu gerektirmiştir.” (Turan, 2018: 103)

Yapım eki alan kelime, sözlükte madde başı olarak yer alır. Yapım ekinden sonra kelimeye olumluluk/olumsuzluk eki, teklik/çokluk eki, hâl eki, çatı eki vb. gelebilir.

Kelime, anlam ve telaffuz farkı nedeniyle varlığı karşılayan “isim” ve hareketi ifade eden “eylem” olmak üzere iki türdür. Sıfat, zarf vb. kelimenin türü değil, cümledeki kullanımına göre kazandığı görevidir. Doğal olarak yapım eklerinin sınıflandırılmasında

işlev belirleyen unsur olarak kullanılamaz. Yapım eki, isim ve eyleme eklenip dört kategoride yer alan tek ektir.

Kelime, isim ya da eylem olmak üzere iki türdür ve tek şekillidir. Yapım eki, eklendiği kelimenin söylenişine göre şekillenir. Bu nedenle de çok şekillidir.

Yapım ekinin tespitinde şekil değil, işlev önemlidir. Şekil, tek başına işlev farkını oluşturmaz.

Ek, eklendiği yere göre işlev üstlenen bir dil unsurudur. Farklı işlevlerde, şekil bakımından benzer ekler karşımıza çıkabilir. Bu, sözü edilen ekin birden fazla görevi olduğu anlamına gelmez. Örneğin; “+A” şekli; “akrabalık ismi, zaman isimleri” yapma işlevlerinde kullanılır.

Yapım ekleri, kelimeye art zamanlı olarak eklenen eklerdir. Bu nedenle de bir kelimede birden fazla yapım eki bulunamaz, yapım ekleri kelimeye üst üste gelemez. Ek, daha önce yapılmış yeni anlamın yani yapım eki olarak kazandığı anlamın üstüne gelir.

Bu çalışmada, yapım ekleri yukarıda sıralanan özellikleri dikkate alınarak tespit edilip ekler işlevlerine göre sınıflandırılacaktır.

Çalışmanın Konusu

Yapım eklerinin tespitinde, yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi, bazı tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Bu zamana kadar yapılan çalışmalarda da bu durumun devam ettiği ve yapım eklerinin işlevlerine göre tespitinin yapılmadığı gözlenmiştir. Şekle dayalı yaklaşımın benimsenmesi ve ikili ek sınıflamasının getirdiği yaklaşım neticesinde ekin ya yapım eki ya da çekim eki olarak tespit edilebileceği düşüncesiyle yapım eki kategorisinde değerlendirilmemesi gereken eklerin de bu üst işlev altında sıralandığı görülmüştür. Bu nedenle Tarihî Kıpçak Türkçesinin önemli eserlerinden *Codex Cumanicus*, *Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk*, *Ettuhfet'üz-Zekiyye Fil-Lûgat'it-Türkiyye*, *Gülistan Tercümesi* ve *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin* eserleri temel alınarak ve yaygın anlayıştan farklı bir bakış açısıyla ele almak üzere çalışmamızın konusunu yapım eki olarak seçtik.

Çalışmanın Amacı

Yapım eklerini, Türk dilinin ekleşme sistemine göre işlevine göre belirleyerek isim ve eylem kategorilerine göre sınıflandırıp doğru tespit edebilmektir.

Çalışmanın Önemi

Yapım eki, eklendiği kelimenin anlamını değiştirip yeni ve başka anlamlı kelime türetmektedir. Bir dilin söz varlığı o dilin zenginliğini ortaya koyması bakımından önemli olduğundan, yeni kelimelerin türetilmesini sağlayan yapım ekinin ve yapım eklerinin işlevlerinin doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra dilin tarihî dönemleri ile ilgili yapılan çalışmalar da o dilin söz varlığının tespit edilmesi ve gramerinin ortaya konulması bakımından önemlidir. Bu çalışma ile Tarihî Kıpçak Türkçesindeki yapım ekleri, işlevlerine göre tespit edilerek sınıflandırılacaktır. Eklerin tespitinde Tarihî Kıpçak Türkçesine ait yukarıda belirtilen eserlerdeki türemiş kelimeler etimolojik olarak incelenmiştir. Böylece bu çalışma, yapım ekleri ile ilgili diğer dil bilgisi araştırmacılarına yol gösterebilecek bir girişim niteliğindedir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma için yaygın olarak kullanılan dil bilgisi kitapları ile makale ve tezlerden yapım ekleri ile ilgili bilgi ve görüşler derlenmiştir. Yapım eki başlığı altında ele alınan ve yukarıda kısaca değindiğimiz nedenlerle yapım eki kategorisinde değerlendirilen ekler ile ilgili görüş ve düşünceler de tespit edilmiştir.

Çalışmanın temeli Tarihî Kıpçak Türkçesi olduğu için dönem ve çalışmamızda kaynak olan eserler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ek ve yapım ekleri ile ilgili bilgi verilerek tartışmalı durumlar tespit edilip yerleşik anlayıştaki görüşler ve bu görüşlere itirazlarımız sebepleri ile belirtilmiştir.

Hem bir sözlük olduğu hem de içerisinde dinî metinler, ilahiler, bilmece bulunduğu için zengin söz varlığı barındırdığından *Codex Cumanicus*; dönemin kelimelerini ve anlamlarını ortaya koyduğu ve grameri ile bilgi verdiği için *Ettuhfet'üz-Zekiyye Fil-Lûgat'it-Türkiyye*, *Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk*; dönemin tek edebî eseri olması nedeniyle *Gülistan Tercümesi* ile melik ve sultanlara yol göstermesi amacıyla kaleme alınan ve dinî kitaplar arasında sayılan *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin* adlı eserlerden

dönemin kelime varlığını yansıtmaları ve bu sayede yapım eklerinin işlevlerine göre tespitinde bize ışık tutacağı düşüncesiyle çalışmamızda yararlanılmıştır. Bu eserlerdeki türemiş kelimeler tespit edilip fişleme yöntemi ile kayda geçirilmiştir. Fişlerde kelimenin geçtiği eser, sayfa numarası ile anlamı belirtildikten sonra ele alınan kelimenin etimolojisi yapılmış ve tespit edilen yapım eki ile yapım ekinin işlevi belirtilmiştir. Kelimeler etimolojisi bakımından değerlendirilirken Clauson'ın *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Doerfer'in *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen*, Erdal'ın *Old Turkic Word Formation*, Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Gülensoy'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*'nden yararlanılmıştır. Bazı kelimeler için Atalay'ın *Divanü Lûgat'it-Türk Dizini* ile Ercilasun ve Akkoyunlu'nun *Dîvânu Lugâti't-Türk* eserlerinin yanı sıra Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Eraslan'ın *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Gabain'in *Eski Türkçenin Grameri* eserleri ile Tezcan'ın "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine" adlı makalesinden faydalanılmıştır.

Çalışmamızda ekler, işlevlerine göre sıralanmıştır. Aynı işlev altında belirtilen ekler, alfabetik olarak sıralanmış; bu eklerin yer aldığı kelimeler etimolojisi ve alınan eserdeki anlamı ile belirtildikten sonra kelimenin kullanıldığı örnekler yazılmıştır. İncelenen kelimelerin cümle ya da dizide kullanımı varsa cümle veya dizide kullanımı verilerek örneklendirilmiştir. Ancak sözlük ve gramer kitaplarında kelimeler anlamlarıyla verildiği için çalışmamızda da eserde geçtiği sayfa numarası yazılarak belirtilmiştir. Bazı kelimelerin anlamlandırılmasında eserdeki açıklamanın dışında anlamlandırma yoluna gidilmiştir. Örneğin; "çümgen" kelimesi İM'de "bahçe" olarak anlamlandırılmıştır ancak DLT'de geçen "çimenlik" anlamının daha uygun olduğu düşünüldüğü kelimenin anlamı eserden farklı verilmiştir.

Örnek cümlelerin alındığı eserlerde metinlerin transkripsiyon alfabelerinin farklı olması nedeniyle bazı seslerin gösterilmesinde farklı işaretlerin kullanıldığının görülmesi nedeniyle o seslerin belirtilmesinde ortak tercihlere yönelinmiştir. Örneğin; diş-geniz-damak sesleri çalışmamızda, alınan eserde hangi işaretle gösterilirse gösterilsin, "ŋ" olarak gösterilmiştir. Ayrıca "+irür" şekilleri, ünlü ile biten kelimelerden sonra birleştirilmezken diğer kullanılışlarda "+irür" ve "+turur" şekilleri kelimeyle birleştirilerek yazılmıştır. Ele alınan kelimeleri örneklendirmek için seçilen alıntı

ifadeler, tırnak içerisinde gösterilip küçük harf kullanımı tercih edilmiştir. Alıntı ifadeler, örnek verilmek amacıyla kullanıldığından bu yöntem seçilmiştir.

Bazı kelimelerin incelemesinde, kelimenin kökü ile ilgili genel yargılara dayanarak kökle ilgili açıklama yapılmayıp “*” işareti kullanılmıştır. Örneğin: “hedef” anlamında kullanılan “ülkü” kelimesinin kökü; etimoloji sözlüklerindeki “*ül-” biçimindeki kullanımına uygun olarak “*” biçimde gösterilmiştir.

Bazı kelimelerde ise “*” işareti, ekten önceki kısmın yani anlam unsurunun tespiti konusunda şüpheli bir durum olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Böylece incelenen kelimenin sadece tek bir eserde geçip dönemin diğer eserlerinde yer almadığı ve ekin işlevinin tespit edilip anlam kökünün yorumla ortaya konulduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Örneğin; sadece Kİ’de yer alan “bıldırak” kelimesinde “+Ak” ekinin işlevi belirtilmiş ve anlam kökü olarak düşünülen “baldır” ifadesi “*” işareti ile gösterilmiş ve kelime ile ilgili yorum, dipnot olarak verilmiştir.

Ekler, işlevlerine ve şekillerine göre alfabetik olarak çalışmamızda sıralanmıştır. Bu sıralama yapılırken şekiller, isim ve eylem kategorisine göre gruplandırılarak tasnif edilmiştir. Şekillerine göre sıralanan ekler ile ilgili örnek kullanımlara bu kısımda da yer verilmiştir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada yapım eki almış kelimeler tespit edildikten sonra Tarihî Kıpçak Türkçesinin fonetik özelliği nedeniyle fonetik değişimlere uğrayan kelimelerin etimolojik incelemesi yapılırken hem Atalay’ın hem de Ercilasun ile Akkoyunlu’nun birlikte hazırladıkları *Divanü Lûgati’t-Türk* eserlerinin dizininden, Caferoğlu’nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* ile Eraslan’ın *Eski Uygur Türkçesi Grameri* eserindeki sözlük kısmından yararlanılmış; kelimenin Tarihî Kıpçak Türkçesinden önceki kullanımları tespit edilerek etimolojik incelemesi yapılmıştır.

Tarihî Kıpçak Türkçesindeki tüm kelimelerin çalışmamızda yer almasına çalışıldı. O döneme ait gramer ve sözlük kitapları, dönemin kelimelerini incelememize olanak sağladı. Çalışmamızda döneme ait yaklaşık 2000 kelime yer aldı. Bazı kelimelerin tek

bir eserde geçtiği tespit edildi. Bu tespit yapılırken Toparlı, Vural ve Karaatlı'nın birlikte hazırladığı *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nden de yararlanıldı.

Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk adlı eserde geçen *çalkın* “bulutlu gün”, *bütür* “ekşi yüz”, *ırdın* “harman”; *Codex Cumanicus* eserinde yer alan *kébensi*- “gürüldemek, patlamak”, *sınçla*- “gözlemek”, *kuymıç* “leğen kemiği”; *Ettuhfet'üz-Zekiyye Fil-Lûgat'it-Türkiyye* eserindeki *balşıra*- “kekre olmak”, *kaşkaldak* “alnında biraz aklık olan at”; *Gülistan Tercümesi*'nden *asra*- “saklamak, gizlemek”, *çözge*- “sarmak, bağlamak” kelimelerini bunlara örnek olarak verilebilir. Sadece tek bir eserde geçen kelimelerin sayısı oldukça fazladır. Burada sadece birkaç tanesi örnek olarak sıralanmıştır.

Tek bir eserde geçen ve Tarihî Kıpçak Türkçesinden önce ya da sonra kullanımına rastlamadığımız kelimelerdeki yapım ekleri, eklerin işlevi göz önünde bulundurularak tespit edilmeye çalışıldı. Örneğin; “*sepkün*” kelimesine sadece Kİ'de, “*öçek*” kelimesine sadece İM'de, “*baskıç*” kelimesine sadece TZ'de rastlanmıştır. Etimoloji sözlüklerinde incelemesini bulamadığımız bu kelimelerdeki “-*kün*, -*ek*, -*kıç*” şekilleri, ekin işlevi göz önüne alınarak tespit edilip çalışmaya alınmıştır. Bu ve benzeri kelimelerle ilgili yorumlarımız çalışmada dipnotlarla açıklanarak verilmiştir.

Çalışmamızda yer alan yaklaşık 2000 kelime içerisinde sadece tek bir eserde geçen ancak *Divanü Lûgati't-Türk* ya da Clauson'ın *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* eserlerinde rastladığımız kelimelere de yer verildi. Kelimelerle ilgili açıklamalar, dipnot olarak çalışmamızda belirtildi.

Etimoloji sözlüklerinde farklı görüşlerle incelemesi yapılan kelimeler yer almaktadır. Örneğin; “*eşek*” kelimesi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Gabain, Gülensoy, Clauson, Erdal, T. Tekin kelimenin etimolojisini farklı biçimlerde yapmışlardır. Çalışmamızda kelimelerin etimolojisi ile ilgili farklı görüşler dipnot olarak verilmiş ve ekin işlevi konusundaki tercihimiz dipnot aracılığıyla belirtilmiştir.

1. BÖLÜM: EK

1.1. Ekin Nitelikleri ve Tanımı

Dil bilgisi kitaplarında ek, “yapım eki” ve “çekim eki” olmak üzere iki ana kategoride ele alınmaktadır. Bu ek sınıflaması da yapım ekinin ne olduğu, hangi eklerin yapım eki olacağı, yapım eklerinin işlevleri konularında çelişkili durumlara neden olmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda, yapım ekinin diğer eklerle ilişkisi bakımından ne ifade ettiğinin yani ne olduğunun anlaşılabilmesi için öncelikle ekin nitelikleri belirtilip tanımlandıktan sonra ek sınıflandırması üzerinde duruldu.

Ek, yaygın olarak, eklendiği kelimenin anlamında kalıcı değişiklik yapan ya da kelimenin cümle içerisindeki yerini belirleyen unsur olarak tarif edilmekte ve yapım eki ve çekim eki olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Ekin tanımı yapılırken de yapım eki ve çekim eki kavramlarının ne olduğu üzerinde durulmaktadır. Yapım eki, “kelime türetmeye yarayan ek”; çekim eki de “cümlede kelimeler arasında ilişki kurmaya yarayan ek” olarak ifade edilmektedir.

“Ek” terimi yerine *biçimbirim*³(Aksan, 2009: 82), *bağlı biçim birim* (Karaağaç, 2013: 248), *bağımlı biçimbirim* (Sebzecioğlu, 2016: 127) ifadelerinin kullanıldığı da görülmektedir. Özellikle günümüzde “ek” yerine “biçim birimi” teriminin tercih edildiği görülmektedir.

Bazı kaynaklarda ek, “tek başına kullanılmayan” bir unsur olarak tanımlanmaktadır. Ek, “kullanımda var olabilmek için başka biçimlere ihtiyacı olan biçimbirimler” (Sebzecioğlu, 2016: 127), “söz köklerine ve gövdelerine gelerek yeni sözler türeten veya bu sözlerin bir araya gelişini sağlayan dil birimleri” (Karaağaç, 2013: 248) olarak ifade edilmektedir.

Ekin “tek başına anlamı olmayan ve kullanılmayan ancak kelime ile birleşmek suretiyle kullanılan bir unsur” olduğunun vurgulandığı tanımda ise “eklendiği kelimenin kök anlamına değişik anlam ilgileriyle genişlik kazandıran, türünü değiştiren, onu başka bir

---

³ Biçimbirim kavramı, “anamlı en küçük birim” olarak ifade edilmektedir (İmer, 1976: 9; Adalı, 2004: 13; Uzun, 2006: 20; Karaağaç, 2013: 248; Sebzecioğlu, 2016: 123). Bazı araştırmacılar tarafından ek yerine “bağımlı biçimbirim” ya da “bağlı biçimbirim” ifadesi tercih edilmektedir. Asıl biçim birimi ise kelimedir.

kelimeye veya yükleme bağlayan ya da ondan yeni kelimeler türeten biçimbirimler” olduğu belirtilmektedir (Delice, 2000: 222).

Ortaya konulan tanımlarda ekin kökle ekleşmesi üzerinde durulmakta⁴ ve eklerin köke gelerek gövde oluşturduğu ya da kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kurduğu dile getirilmektedir⁵ (Korkmaz, 2014: 106). Aslında bu tanımlarda yaygın anlayışta ortaya konan ikili ek sınıflamasının ana unsurları olan yapım eki ile çekim ekinin tarif edildiği görülmektedir. Yani ek, cümle içerisindeki kelimelerin birbirleriyle ilişkisine göre ya da kelimeye anlam kazandırmasına göre değerlendirilmektedir. Ancak ekin hem kelime hem de ek ile arasındaki karşıtlık ilişkisi göz ardı edilmektedir.

Cümle dediğimiz düzen içerisinde kelimeler ve ekler belli bir sistem içerisinde bir araya gelmektedir: “Bu düzen ise cümle dediğimiz sözün unsurlarının karşılıklı ilişki içinde, birbirlerine bağıllık ve bağımlılık kuralları eşliğinde eklenmeleriyle teşekkül etmektedir. Söz içinde unsurların birbirlerini belirleyici ve sınırlandırıcı değer oluşturan bu karşılıklı bağımlılık ilişkisine kısaca *karşıtlık*, sözün karşıtlıklar aracılığıyla oluşan ilişkileri bütünüyle temsil eden düzenine *karşıtlık düzeni* diyebiliriz. Bu düzenin, tekemmül etmiş sıralı bir dizi halindeki morfofonetik – morfofonemik karşıtlıkla eklere ve eklenmeye dayalı öne çıkan Türk dilindeki karşılığına ise ancak *ekleşme dizisinin karşıtlık düzeni* diyebiliriz.” (Turan, 2018: 99)

Türkçe, anlam unsuru kelime ile görev unsuru ekin yerdaş – yandaş karşıtlık, öncelik – sonralık ilişkisine dayanan ekleşme düzenine sahiptir ve bu ekleşme sistemi içinde kelime ile kelime, kelime ile ek, ek ile ek arasında karşılıklı ilişkiler bulunmaktadır. Bu karşılıklı ilişki ilişkisinin bütününe temsil eden karşıtlık düzeninin morfofonetik – morfofonemik karşıtlığa dayalı ekleşme dizisinin karşıtlık düzeni Türkçenin ekleşme bilgisini oluşturmaktadır (Turan, 2018: 99).

Ekleşme bilgisi içerisinde iki ana unsur bulunmaktadır: kelime ve ek. Kelime, anlam unsurudur ve varlığı karşılayan *isim* ile hareketi ifade eden *eylem* olmak üzere iki

⁴ “Biçimbirimlerin diziminde eklerin köklerden sonra geldiği” ifade edilmektedir (Demircan, 2005: 33).

⁵ Kelimeleri “iç ve dış yapılar” diye ikiye ayıran görüşe göre, ekler iç yapılar içerisinde değerlendirilmekte ve eklerin görev unsuru olduğu ifade edilmektedir: “Kelimelerin *iç yapıları* diye nitelendirdiğimiz şekil yapıları incelendiğinde, içlerinde anlamlı ögeler ile görevli ögelerin yer aldığı görülür. Kelimelerde yer alan anlamlı ögeler *kökler*, görevli ögeler de *ekler*” (Korkmaz, 2014: 101).

çeşittir. Kelime, anlamla telaffuz şeklini bünyesinde barındıran dil unsurudur ve ekleşme dizisinin karşıtlık düzeni içerisinde asıl unsurdur. Ek ise ekleşme bilgisi içerisinde anlam değil, görev unsurudur. Kelimeye bağımlı olan ek, kelime ve ek ile yandaş karşıtlık, eklerle yerdaş karşıtlık ilişkisi bulunan bir morfemdir ve ekleşme dizisinde bu yerdaş – yandaş karşıtlık ilişkisi içerisinde üst şekil / alt şekil olarak belirlenmektedir⁶. Yapım eki de Türkçenin ekleşme bilgisine dayanan ek sınıflamasında yandaş karşıtlıkla ortaya konan üst işleve sahip on ek çeşidinden biridir (Turan, 2018: 103-105).

Anlam unsuru olan kelime önce gelirken ek, kelimeye eklenir ve doğal olarak kelimedenden sonra gelir⁷. Ek, ekleşme sisteminde kelime ile birlikte kullanılmakta ve kelimeye göre şekil kazanmaktadır. Kelime ile ek arasında **öncelik- sonralık karşıtlık ilişkisi** bulunmaktadır ve ek, anlam unsuru olan kelimeye eklenen ve yardımcı unsur olan bir morfemdir (Turan, 2018: 100).

Türk dili dışındaki dillerde ekler, kelimenin başında ya da içinde yer alabilmektedir⁸. Türk dilinin ekleşme düzeninde ekler, kelimenin ardından ve ona eklenerek gelmektedir. Ancak farklı dillerden dilimize kelime alınması nedeniyle son zamanlarda Türkçede ön ek olup olmadığı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı yazarlar “ön, karşı, arası” gibi kelimeleri örnek göstererek Türkçede ön eklerin bulunduğunu iddia ederken (Zülfikar, 2011: 439), kimileri de benzer örnekleri sıralayarak verilen sözcüklerin ön ek olamayacağını söyleyerek bu fikre karşı çıkmaktadır (Çotuksöken, 2011: 19-20).

Türkçede ön ek bulunmamaktadır çünkü bu, Türkçenin ekleşme düzenine aykırı bir durumdur. Türkçede kelime ile ek arasında öncelik- sonralık ilişkisi vardır, yani kelime önce gelirken ek ondan sonra ve kelimeye eklenerek gelmektedir. Doğal olarak kelime “asıl unsur”, ek ise **yardımcı unsurdur**: “Kendi başına algılanabilen bir karşılığa, anlama sahip olup önce gelen kelime ile, kelimeye eklenerek ona ait çeşitli işlevleri

⁶ Türk dilinin ekleşme sisteminde karşıtlık düzeni, yerdaş- yandaş karşıtlık vb. konularla ilgili açıklama Turan’ın “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları” makalesinde verilmektedir: TURAN, Zikri (2018), “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları”, Türkbilgi, 2018/35: 97-110.

⁷ Konuyla ilgili bakınız: İmer, 1976: 14; Hengirmen, 2007: 273; Zülfikar, 2011: 39; Korkmaz, 2014: 106; Turan, 2018: 100.

⁸ Bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: “Ekler, sözcüğün önünde, içinde ya da sonunda oluşlarına göre ayrı ayrı adlandırılır: Önek, içek, sonnek” (Aksan, 2009: 82).

karşılayan ve kelimelere uyum sağlamak için üst şekil/alt şekil ilişkisine göre biçimlenen değişken telaffuzuyla ya da telaffuzsuz şekilleriyle sonra gelen ek, asıl unsur $\pm$ yardımcı unsur sırası ile, yardımcı unsur olan ek asıl unsur olan kelimeye göre telaffuz edilerek sıralanırlar.” (Turan, 2018: 100)

Ekin özellikleri ortaya konulurken ek, kelimedenden bağımsız olarak düşünülemez. Ekler, kelimeyle karşıtlıkları neticesinde varlıklarını gösterebilmektedirler. Bu nedenle de dil bilgisi kitaplarında ekler bağımlı biçimbirim olarak ifade edilmektedir⁹. Kelimeye eklenerek şekil kazanan eki kelimedenden ayıran nokta, **telaffuz aralığı** farkıdır. Kelime ile ek arasındaki telaffuz aralığı, kelime ile kelime arasındakinden daha azdır. Kelime ile ek arasındaki telaffuz aralığı, kelimenin onu oluşturan heceleri arasındaki kadardır. Doğal olarak da ek, asıl unsur olan kelimeye eklendiğinde kelimenin telaffuzuna göre şekil alır, kelimeye uygun morfolojik yapıyla ona bağlanır. Bu nedenle de ek, **çok şekillidir**. Ek, kelimeye uyum sağlamak için üst şekil / alt şekil ilişkisine göre biçimlenir (Turan, 2018:100). Örneğin; eşya yapma işlevine sahip olan “+lık” yapım eki, “kitap” kelimesine eklenip “kitaplık” yaptığında “+lık”, “göz” kelimesine eklenip “gözlük” yaptığında “+lük” şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Ek sadece kelime ile karşıtlık ilişkisine sahip değildir. Ekin ekle de karşıtlık ilişkisi vardır ki bu karşıtlık ile ekler kelimeye eş zamanlı olarak sıralanırlar. Görev unsuru olan eklerin kelimeye eklenmeleri ile kazandıkları işlevler, onların ekleşme düzenindeki üst işlevlerini oluşturmaktadır ve bu eklerin yan yana eş zamanlı sıralanması da **yandaş karşıtlıktır**¹⁰. Örneğin, “kitapçılar” kelimesinde “+çı” yapım eki ile “+lar” çokluk eki bulunmaktadır; bu kelimedede, yapım eki ile teklik-çokluk eki üst işlev ve yandaş eklerdir.

⁹ Eklerin “bağımlı biçimbirim” olarak nitelendirilmesi “Belirli bir tabanla bağlantı kurma zorunluluklarını düşününce, belki de bu işin tipik üyelerinin ‘ekler’ olması gerektiğini anlarız, çünkü ekler için bağımlılık, karakteristik bir zorunluluktur. Ekler, doğaları gereği, her zaman eklenmiş olmak, yani bağımlı olmak zorundadır.” olarak açıklanmaktadır (Uzun, 2006: 25). Bunun dışında bakınız: Adalı, 2004: 41; Karaağaç, 2013: 248; Sebzecioğlu, 2016: 217.

¹⁰ Yandaş karşıtlık ifadesi şu şekilde açıklanmaktadır: “Ekler, eklendikleri kelimeye ait işlevleri karşılama sıralarına göre yapılandırılan bir sırayla ve yine isim ve fiil sınıfları esas alınarak sıralanırlar. Buna göre ekler, temel işlevleri/üst işlevleri ile yan yana eş zamanlı olarak eklenirler. Buna yandaş karşıtlık deriz. Ekleşme dizisini belirleyen kaç çeşit ek olduğunu bu karşıtlık belirler.” (Turan (2018: 101).

Aynı üst işleve sahip ekler, kelimeye eklenişlerine göre alt şekiller oluşturur. Üst işlevi aynı olan eklerin kendi aralarında art zamanlı olarak aynı yeri paylaşmaları da **yerdâş karşıtlık**¹¹. Yerdâş eklerin morfofonetik dizilişleri de üst işlev / alt işlev karşıtlığını verirken ekin üst işlevde belirlenen alt işlevlerinin şekillenmesini sağlamaktadır¹².

Ekin özellikleri genel olarak “görev unsuru oldukları, tek başına kullanılmadıkları, anlamsız oldukları, çok şekilli ve genelde tek heceli oldukları” şeklinde ifade edilmektedir¹³. Eklerin “ya ek olarak ya iki ekin birleşmesinden ya da bir kelimenin ekleşmesi” ile oluştuğu belirtilmektedir (Ergin, 1989: 207-208). Birçok yazar (Hatiboğlu, 1974: 331; Şçerbak, 1994; İlhan, 2009: 1536; Korkmaz, 2011: 430; Banguoğlu, 2011: 147; Öztürk, 2011: 431); eklerin kelimedden ekleşmesi sonucu meydana geldiğini örnekleriyle ortaya koymaktadır¹⁴. Ancak belli ve sınırlı örneklerden yola çıkarak Türkçedeki bütün eklerin “kökence bağımsız kelimelerden geldiği” yolundaki görüşün benimsenmesinin yanıltıcı olabileceği de dile getirilmektedir (Korkmaz, 2014: 109).

Ek, kelime ile vardır ve ekleşme sırasında ortaya çıkar, nasıl bir ek olduğu da ekleşme sırasında anlaşılır çünkü ekleşme sistemi bir yapı ve ek de o yapının bir parçasıdır. “Kelime, anlam sahibi morfem, ek ise görev unsuru olan morfemdir. Kelime anlamdır. Ek ise müstakil olmayan şeydir, kelimeyle ilişkiye girdiğinde anlam kazanır. Ekler, kelimelerin öteki kelimeler ile ya da cümleyle ilişkisi bakımından anlamlanır. Kendi başına telaffuzu olmayan ama eklendiği yerde görevi olan unsurdur. Ek, sadece görevlendirildiği yerde vardır.”¹⁵

Ekin niteliklerinden yola çıkarak eki; kelimeye göre şekillenen, anlamı olmayan ancak ekleşme dizisinde kelimeyle ilişkisi bakımından görevi bulunan, yerdâş – yandaş

¹¹ Birbirinin yerine kullanılan bu ekler arasındaki yerdâş karşıtlık ilişkisi şu şekilde ifade edilmiştir: “Art zamanlı olarak aynı yeri paylaşan türleri vardır ve alt türleri belirleyen bu ilişkiye yerdâş karşıtlık deriz.” (Turan, 2018: 101)

¹² Ekleşme bilgisinin karşıtlık düzeni ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: TURAN, Zikri (2018), “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları”, *Türkbilgi*, 2018/35: 97-110

¹³ Bk: Ergin, 1989: 207-208; Hengirmen, 2007: 273; Zülfikar, 2011: 38; Korkmaz, 2014: 106.

¹⁴ Bu örnekler şunlardır: “-iyor <yoru- fiili, -Dır <tur- <tur-ur, i- <er-” (Korkmaz, 2011: 430); “-IA, -s°n, -°m, -dur vb.” (İlhan, 2009: 1536); “adam, insan anlamına gelen bir kelimedden” meydana geldiği belirtilen “-man/-men” eki (Hatiboğlu, 1974: 331).

¹⁵ Zikri Turan’ın “Türk Dilinin Şekil Bilgisi” ve “Ekleşme Düzleminde Karşıtlık Bilgisi” ders notlarından derlenmiştir.

karşıtlık neticesinde üst işlev ve alt işlevleri bulunan, kelime ile karşıtlığında da morfofonemik ve morfofonetik karşıtlıkla üst şekil ve alt şekilleri olan görev unsuru olarak tarif edebiliriz.

1.1.1. Ekin Nitelikleri Konusunda Oluşan İçerikler ve Bu İçeriklerin Sonucunda Yerleşen Kavramlar Doğrultusunda Ortaya Çıkan Sorunların Ele Alınışı

Ekin kelimeye eklenmesiyle edindiği fonksiyonunun onun üst işlevi olduğunu belirtmiştik. Örneğin; ekin anlamında değişiklik yapan ek “yapım eki”, varlığın birden fazla olduğunu belirten ek “çokluk eki”, eylemin gerçekleşmediğini belirten ek “olumsuzluk eki” işlevindedir. Bu nedenle bu ekler, işlevlerine göre farklı bir sınıflandırmada olmalıdır. Bu eklerin isim veya eyleme gelmesi de üst işlevlerinde dikkat edilmesi gereken bir unsurdur. Olumsuzluk eki, sadece fiile gelirken; çokluk eki de isme gelen bir ektir. Bu örneklerde ifade etmeye çalıştığımız, farklı işlevlere sahip bu eklerin tek bir başlık altında değil de işlevlerine göre ayrı olarak sınıflandırılmasıdır. Ancak ekin iki ana kategori temel alınarak yapılan sınıflandırılmasında olumsuzluk eki ve çokluk eki, “çekim eki” olarak aynı kategoride ele alınmaktadır.

Üst işlev karşıtlığı bulunan ekler, eş zamanlı olarak kelimeye eklenmektedir. Aynı üst işleve sahip alt işlevlerin ise art zamanlı olduğunu ifade etmiştik. Bu nedenle alt işlevler, kelimede yan yana gelemmezler.

Ekin yapısı ile ilgili yukarıda değindiğimiz unsurlara dikkat edilmemesi, bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır:

1.1.1.1. Ekin Varlığıyla İlgili Oluşan Temel Sorunlar: Birleşiklik / Türemişlik

Türkçede ek konusuyla ilgili tartışmalı durumlardan biri, ekin birleşik yapıda olduğunun belirtilmesidir¹⁶. Bazı yazarlar, birleşik ek kavramını kabul ederken bazıları kabul etmemekte; kimileri ise birleşik ek terimi yerine türemiş ek ifadesini tercih etmektedir.

Birleşik ek ifadesiyle, “iki ekin birleşmesiyle oluşan ek” kastedilmektedir (Ergin, 1989: 207-208). Dil bilgisi kitaplarında genel olarak “+sal, +sul (“kumsal, yoksul”

---

¹⁶ Birleşik ek / türemiş ek konusu, aslında yapım eki ile de ilgili bir durumdur. Açıklama yapılırken sıralanan örneklerden çoğunu da yapım ekleri oluşturmaktadır. Ancak ek ile ilgili genel bir konu olduğundan bu konudaki itirazımızı burada vermeyi uygun gördük.

kelimelerindeki)” (Hatiboğlu, 1974: 332); “-mAdAn” (İlhan, 2009: 1536); “+leyin (<+le-y-in), +mser (<+m+se-r), +cak (<+ça+ok)” (Korkmaz, 2014: 108); “+cağız, +(x)mtrak, +layın, +AdAk, +AgI, +CAk, +Cağız, +dAk, +lAmA, +(X)msI / +(X)msU, +(X)mtrak, +sAk, +sIk, +sIzIn” (Küçük, 2015: 25); “+ala / +ele, -maca / -mece, +cileyin” (Öztürk, 2011: 431) ekleri, birleşik ek olarak gösterilmektedir. Eklerin birleşik yapıda olmasının nedeni de ekin dilin ihtiyacını karşılamaya yetmediği durumlarda bazı eklerin bir araya gelip birleşerek bu ihtiyacı gidermesi olarak açıklanmaktadır.

İki ekin yan yana gelmesinin bir ihtiyaç olduğunu benimseyen mevcut anlayışa göre “dokunaklı, okunaklı gibi kelimelerde dokunak, okunak biçimleri tek başlarına kullanılmadığından ek “-lı” biçiminde değil de, “-aklı (-ekli)” olarak ele alınmakta ve “temel olarak dokun-, okun- biçimleri” kabul edilmektedir (Zülfikar, 2011: 163). Bu açıklamaya göre -lı ekinden önceki kelimeler (dokunak, okunak); “tek başlarına kullanılmadığından” bu kelimelerde “-aklı” gibi bir birleşik ek söz konusudur. Burada bir çelişki olduğunu düşünmekteyiz. Eğer dokunak, okunak kelimeleri tek başına kullanılmıyorsa o zaman ne diye -ak yapım eki ile türetilmiş bir kelimenin varlığından söz edilmektedir. Yazar dokun-, okun- kelimelerinin anlam unsuru olduğunu ve -AkII ekinin eklendiği kelimenin anlamında değişiklik yarattığını belirtmektedir. O zaman da burada bir birleşik ek değil, eklendiği kelimenin anlamını değiştiren tek bir ek “-AkII” söz konusudur. Bu ekin Eski Türkçedeki şekli “-(A/I)GII(G)” olup ek, günümüze kadar değişikliğe uğrayarak Türkiye Türkçesinde “-(A/I)KII” olarak kullanılmıştır (Topçu, 2012: 36). Ek, Türk dilinin tarihî dönemlerinde çoğunlukla sıfat fiil ve isim fiil, sınırlı örnekte de yapım eki olarak kullanılırken günümüzde ise genellikle sıfat fiil işleviyle karşımıza çıkmaktadır (Topçu, 2012: 24).

Birleşik eklerin “basit görünümünde olan eklerin *derin* yapıda kendi işlevlerini tamamen veya kısmen korumakla birlikte üst bir işlevde birleşerek tek ve farklı bir işlev için kullanılmaları sonucunda ortaya çıkan ekler” olarak tanımlandığı görüşe göre ekler; ayrı ayrı değil, birlikte düşünülerek değerlendirilmelidir (Delice, 2013: 6). Bu görüşe göre “*kııldamadan* sözcüğünün şekil bilgisel çözümlemesi” “*kııl* isim kökü, -da isimden fiil yapım eki, -ma olumsuzluk eki, -dan ayrılma eki şeklinde” yapılmamalı, “çünkü, -mAdAn birleşik bir zarf-fiil ekidir ve *kııl* isim kökü, -da isimden fiil yapım eki, -madan zarf-fiil eki şeklinde çözümlenmeli ve sözcüğün metin içindeki anlamsal

işlevleri de buna göre tespit edilmelidir” (Delice, 2013: 6). Bu açıklamada “-mAdAn” zarf fiilinin birleşik bir ek ve zarf fiilin onu oluşturan eklerin kendi işlevlerini kısmen ya da tamamen koruduğu bir üst şekil olduğu belirtilmiştir.

“-mAdAn” zarf fiilinin unsurlarından biri olarak verilen “-mA-” olumsuzluk eki, eyleme gelen ve eylemin yapılmadığını, gerçekleşmediğini belirten bir ektir; bu nedenle yapım eki olarak değerlendirilmemelidir. Yukarıdaki açıklamada ise olumsuzluk eki, eyleme gelen genişletme eki olarak kabul edilmektedir (Delice, 2000: 225). Olumsuzluk ekinin eylemi, isim kategorisine geçirmek gibi bir görevi yoktur. Ancak burada olumsuzluk eki, tür değiştirici bir ek olarak düşünülmüş ve olumsuzluk ekinden sonra isme gelen hâl ekinin eklenmesiyle “-mAdAn” zarf fiilinin oluştuğu söylenmiştir. Sözü edilen kelimedede “-mA-” olumsuzluk eki, “-dAn” ise zarf fiil ekidir. Bu kelimedede, üst fonksiyonları farklı olan eklerin yandaş karşıtlık sonucu kelimeye uygun olarak eklenen alt şekillerinin sıralanması söz konusudur.

Birleşik ek kavramını benimsemeyip buna karşı çıkan görüşler de bulunmaktadır. Kelime karşıtlığında var olan ekin yapısının tek olduğu bu nedenle birleşik olamayacağı (Topçu, 2020: 126); Türkçede ek ve köklerin sınırlı sayıda olduğu söylenerek ekin, kök gibi türetilmeyeceği düşünceleriyle birleşik ek kavramına itiraz edildiği gibi (Çotuksöken, 2011: 17); “birleşik ek” yerine “türemiş ek” ifadesini tercih edip ekin anlamlı birim olan kelimeye göre değerlendirilmesi gerektiği görüşünden dolayı birleşik ek/türemiş ek ifadesine karşı çıkanlar (Adalı, 2004: 32)¹⁷ da bulunmaktadır.

Birleşik ek olarak sayılan eklerin yanlış bir öğreti sonucu birleşik olarak sayıldığı belirlendiği görüşe göre “sağ-lıklı, göz-lüklük, yap-ıcılık” gibi kelimelerde görüldüğü gibi “gerekli biçim oluşması için tabanın aldığı ekleri son ekle birlikte düşünüp tümünü bileşik bir ek olarak” kabul etmemeli ve “Türkçede ekleri kökten sonra değil, tabandan sonra bölmemiz” gerekmektedir (Demircan, 2005: 75).

---

¹⁷ Adalı, “Biçimbirimler, kullanılan anlamlı biçimlerden mi, yoksa anlamlı ancak kullanılmayan biçimlerden mi kalkarak saptanmalıdır? Bir başka deyişle, sözgelimi, [-LA], [- Ş], [-LAŞ] gibi üç biçimbirim mi söz konusudur? Yoksa yalnızca iki biçimbirim mi?” sorularını sorarak şu yanıtı ulaşmaktadır: “Eklerle ilgili yapıtlarda türemiş ek olarak gösterilen bu tür biçimbirimlerde anlamlı birim, o güne değin kullanılsın ya da kullanılsın, kullanılma olasılığını taşıyor demektir. Türkçe gibi anlatım olanaklarının büyük ağırlığını ardılların yüklediği bir dilde bu tür birleştirmelere gitmek dilin gelişme olanaklarını kısmak olacaktır.” (Adalı, 2004: 32)

Ek, anlam unsuruna yani kelimeye göre ve o kelimenin cümle içerisindeki anlamına göre belirlenecekse o zaman ekin birleşik olup olmamasından söz edilemez. Bu ekleşmede önemli olan unsur, ekin eklendiği kelimenin anlamını değiştirip değiştirmemesi, ekin bağlı olduğu diğer kelimelerle ilişkisini ortaya koyup koymamasıdır. Doğal olarak da ek (ister tek heceli ister çok heceli olsun) işlevine göre değerlendirilmelidir.

Türkçede aynı işleve sahip ekler yan yana gelmez: “Aynı kelimeye birden fazla yapım eki gelmez. Başka deyişle yapım ekleri yandaş art zamanlı eklerdir ve her yapım eki, daha önce yapılmış yeni anlamın üstüne gelir.” (Turan, 2018:103)

Yapım eki ile anlam kökü arasındaki ilişki yapı bakımından art zamanlıdır. Eş zamanlı olarak eklenemez. Her yapım eki, yeni bir anlam kökü oluşturur. Yapım ekleri arasında art zamanlılık vardır. Yani iki yapım eki aynı anda yeni bir anlamı oluşturamayacağından eş zamanlı olamaz. Yapım eki anlam köküne eklenerek onu değiştirir. Bu yüzden araya ek giremez. “Örneğin; ‘giysilik’ kelimesinde ‘-si’ eki, ‘giy-’ kelimesine, ‘+lik’ eki de ‘giysi’ kelimesine eklenmiştir. ‘Giy-’ kelimesi ‘giysi’ kelimesine göre art zamanlıdır. ‘Giy-’ kelimesi, ‘giysi’ kelimesinin art zamanlı kökü; ‘giysi’ kelimesi de ‘giysilik’ kelimesinin art zamanlı köküdür.”¹⁸ Turan’a göre “giysilik” kelimesinde iki ayrı yapım eki yani birleşik ek bulunmamaktadır. “+lik” eki, “giysi” kelimesine eklenmiştir ve “giysi” kelimesinin anlamını değiştirmiştir. Bu kelime “-silik” diye bir birleşik ek bulunmamaktadır. Çünkü ek, kök ile değil; anlam ilgisi kurduğu kelime ile bağlantılıdır. Bu nedenle de birleşik ek diye bir terimden söz etmek mümkün değildir.

1.1.1.2. Morfofonetik Olarak Teşekkül Etmiş Bir Ek Şeklinin İşlev Olarak Bir Eki Karşılması Sorunu

Yerleşik gramer anlayışının ikili ek sınıflandırması (yapım eki ve çekim eki), bazı eklerin işlevlerinin ortaya konmasında sorunlar yaratmaktadır. Türkçe dil bilgisi kitaplarında, bazı çekim eklerinin fonksiyon değiştirerek yapım eki işlevinde kullanıldığı ifade edilmektedir. Tezimizin yapım eki ile ilgili kısmında bu durumla ilgili

---

¹⁸ Zikri Turan’ın “Türk Dilinin Şekil Bilgisi” ders notlarından alınmıştır.

görüşlerimize yer verilecektir. Burada değinmek istediğimiz durum, bir ekin işlevini değiştirerek farklı bir işlevde kullanılıp kullanılmayacağı ile ilgilidir.

Bazı yazarlar, ekin kendi görevi/işlevi dışında kullanıldığını söylemektedirler. Örneğin; “-m” ekinin eylemden isim yapan bir ek olduğu ancak “*birim* (ünite), *ortam* (vasat)” gibi kelimelerde “kurala ters düşerek” yani eylemden isim yapma görevinin dışına çıkarak sayılan örneklerde görüldüğü gibi isimden isim yapma görevinde kullanıldığı belirtilmiştir (Zülfıkar, 2011: 41). Gerçekten böyle bir durum mu söz konusudur; yoksa “+m” diye ek mi vardır? Burada ele alınması gereken sorun aslında budur. Bizce burada, bir ekin farklı görevde kullanılması değil de iki ayrı ek söz konusudur¹⁹; yani “+m” eki, isim türünden bir kelimenin anlamında değişiklik yapmış bir ektir ve bu eki, eylemden isim yapan ek olarak kabul etmek doğru değildir.

Eklerin eklendiği taban türü ve sözcük türüne göre değerlendirilmesinin yanlış olduğu belirtilip bir ekin “ne denli zengin bir tabana dayanırsa” o kadar türetken olacağı ifade edilmektedir (Uzun, 2006: 97). “Bir ek şeklinden dolayı bir fonksiyon kazanamaz. Bir ek bulunduğu yerdeki yandaş ve yandaş karşıtlıklar sonucunda bir fonksiyon kazanır. ‘Ekmek+Ø+lik buğday’ ile ‘ekmek+lik’ örneklerinde şekil benzerliği ekin fonksiyonunu belirlemez. Morfofonetik olarak da bu iki “+lik” ekini birbirinden ayırabiliriz”²⁰ açıklamasında görüldüğü gibi ekler kelimeye eklenmesine göre ve işlevine göre değerlendirilmelidir.

Yazılışları yani şekilleri benzer ekler için “sesteş ek” ifadesinin kullanıldığı görülmüştür. Sesteş eklerde önemli olanın “anlam ayırıcılık” olduğu belirtilmekte ve bu nedenle eklerin fonksiyonları aynı olmadığı için farklı ekler olarak değerlendirilmesi gerektiği söylenmektedir (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 85; Öztürk, 2011: 432). Ek, işlevine göre değerlendirilmeli; sesteş ek ya da fonksiyon değişikliği gibi ifadelerle nitelendirilmemelidir: “Yandaş, yani öncelik sonralık sırasıyla ve eş zamanlı olarak bulunabilen eklerin işlevleri birbirlerinden ayrıdır. Dilin ihtiyaç duyduğu ana işlevleri bu ekler karşılar” (Turan, 2018: 101).

¹⁹ Benzer bir düşünceyi eklerin özelliklerini sıralarken dile getiren Ergin, “ayrı ayrı eklerin sesi aynı olabilir. Mesela birkaç tane -m eki, birkaç tane -i eki olabilir. Şekilleri aynı diye ayrı ekler asla aynı ek sanılmamalıdır.” (Ergin, 1989: 208) diyerek eklerin şekillerine göre sınıflandırılmaması gerektiğini ifade etmektedir.

²⁰ Zikri Turan’ın “Türk Dilinin Şekil Bilgisi” ders notlarından alınmıştır.

Burada üzerinde durulması gereken konulardan biri de “ek kalıplaşması” düşüncesidir. Kalıplaşma kavramı, “herhangi bir kelime ile birleşen çekim veya yapım ekinin, türetim yolu ile yaptıklarımızda olduğu gibi, bilinen belirli görevi ile kullanılmayıp, eklendiği kelime ile beklendiğinden ayrı, yeni bir anlam meydana getirecek tarzda birleşip kaynaşmış olması” olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2011: 1-2). Bu, kök ile ekin kaynaşması neticesinde ortaya çıkan bir durum olarak ifade edilerek “*yüzde* (matematik oran ölçüsü)” ve “*gözde*” kelimeleri, kalıplaşma kavramını açıklamak için örnek olarak verilmektedir²¹.

Burada söz konusu olan bir ekin Türkçenin ekleşme bilgisine göre yüklendiği işlevi doğrultusunda kelimeyle yandaş karşıtlık ilişkisi içerisinde işlevini yerine getirmesidir. Bunu yazarın verdiği “*gözde*” kelimesi örneğinden yola çıkarak açıklamaya çalışalım: Bu kelime “+de” ekini alan “*göz*” kelimesi “görme organı” anlamından çıkıp Türk Dil Kurumunun Genel Ağ sitesinde yayımlanan Büyük Türkçe Sözlük’te “Benzerleri arasında nitelikleri sebebiyle üstün tutulan, beğenilen, önem verilen (kimse veya şey), favori” anlamını kazanarak yeni bir kelime (*gözde*) olmuştur. Bu nedenle buradaki durum, kalıplaşma değil; türemedir ve “+de” eki, yeni ve farklı anlamda bir kelime türettiği için yapım ekidir.

Ek kalıplamasının diğer nedeni olarak kelime sınıfının çeşitliliği gösterilmiştir: “Türkçede bazı kelime sınıflarını oluşturan sözler için özel türetme eklerinin bulunmamasıdır. Söz gelişi zarf türeten ekler oldukça sınırlıdır. Oysa, dilin pek çok zarfa ihtiyacı vardır. Edat ve bağlaç üreten özel ekler de yoktur. Bu nedenle, dil bu türlü gereksinimleri karşılamak üzere bazı eklerin kullanılış biçimlerinin verdiği olanaktan yararlanarak onları kalıplaşma yoluyla işlev bakımından başka birer gramer ve anlam yapısına dönüştürmüştür.” (Korkmaz, 2014: 205)

Buradan anlaşıldığına göre zarf, edat ya da bağlaç türünde kelime türetilmesi için ek kalıplaşması gerekmektedir. Ancak buradaki temel soru/sorun şudur: Edat, bağlaç ya da zarf; bir sözcük türü müdür? Türkçede iki sözcük türü bulunmaktadır: isim ve eylem.

---

²¹ Bu durumu eklerin zamanla yeni bir kimliğe kavuşması olarak ifade eden görüşe göre “bir kısım yeni eklerin oluşumu da Eski Türkçe Dönemi’nden beri var olan bazı eklerin Türkçenin bazı kelimeleriyle kaynaşarak yeni bir ek kimliğiyle karşımıza çıkmalarına dayanmaktadır: -dAş, -mAz, -mAç, -leyin.” (İlhan, 2009: 1537)

Biri varlığı, diğeri de hareketi karşılamaktadır. Ayrıca sıfat, zarf; bir sözcüğün ekleşme düzeninde bulunduğu yere göre görevidir. Dolayısıyla bir sözcük yapım eki olarak sıfat ya da zarf görevinde kullanılamaz. Çünkü yapım ekinin işlevi, sözcüğün anlamını değiştirmektir; tür değiştirme işlevi bulunmamaktadır.

Ek kalıplaşmasına “zamanla işlekliğini yitirme eğilimi gösteren ekler” de neden olarak gösterilmiş ve bu eklerin “*ileri* (<il+gerü), *sonra* (<soñ+ra), *yayan* (*yadak*+ın “ayakla”))” gibi kelimelerde “ufak ses değişimleri ile arkaik birer şekil olarak devamı”nın kalıplaşmaya yol açtığı ifade edilmiştir (Korkmaz, 2014: 205). Eklerde zaman içerisinde kullanımdan kaynaklanan değişimler olabileceğine göre bu durumu kalıplaşma olarak kabul etmek doğru bir yaklaşım değildir. Bununla birlikte “Yapım Eklerinin Nitelikleri, Sınırları, İşlevleri ve Sorunları” isimli makalede, eklerde zamanla değişim olacağı örnekleriyle ortaya konulmaktadır (Korkmaz, 2011: 429-430).

“Ek kalıplaşması” ile “Türetme” birbirinden farklı iki durum olarak değerlendirilmekte ve bunun sebepleri olarak ekin “herhangi bir canlı türetme eki özelliği” göstermemesi ve bazı isim çekim eklerinin de ek kalıplaşmasına dâhil olması gösterilmektedir (Korkmaz, 2011: 2). Bu duruma örnek olarak “+DAn” eki verilip ekin kullanılış alanını genişleterek “hem kendi işlevinde hem de eklendiği kelimenin anlamında bir kayma” ortaya çıkararak “*geceden* (geceleyin), *gerçekten*, *şimdiden*...” örneklerinde görüldüğü gibi “kaynaşma ve kalıplaşma” özelliği gösterdiği belirtilmektedir (Korkmaz, 2014: 205). Bu “kaynaşma ve kalıplaşma” ile yerleşik anlayışta çekim eklerinin isim çekim ekleri kategorisinde yer alan “+DAn” hâl ekinin yapım eki kategorisine geçtiği ifade edilmektedir.

Hâl eki, isim ile eylem ilişkisinde görev yapmaktadır. İsim kategorisinde yer alan bu ek, isme eklenen son ektir ve isim ile eylem arasında bağlantı kurmaktadır. “İsim ile fiil arasındaki işlevi yüklenen ekler” olarak tarif edilen hâl eki “bu işlevi hem isim ile fiil arasında kurulan tamlamada, hem isimden (cevher) ek fiiliyle fiil teşkilinde yerine getirirler” denerek açıklanmaktadır (Turan, 2018: 104). Bu ek, anlam değiştirmede için yapım eki değildir. Bu nedenle de türetme özelliği yoktur ve yapım eki olarak kullanılamaz.

1.1.1.3. Eklerin İşlevlerinin Sıklığı ya da Seyrekliği Etrafında Oluşmuş Sorunlar

Ekler, yaygın olarak kullanılıyorsa işlek, canlı olarak kabul edilmiş; kullanım sıklığı yoksa geçici, ölü gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Eklerin zaman içinde değişime uğraması, kullanımdan düşmesi ya da varlığını devam ettirmesi gibi durumlar bakımından incelenmesinin yaşayan kelimelerin anlamlarını ve yaşlarını kavramak konusunda yardımcı olacağı gerekçesiyle önemli olduğu düşünülmüştür (Banguoğlu, 2011: 156-157). Bu görüşe göre ekler, “dilimizde iz bırakmamış ekler; üremeler bırakmış cansız ekler; canlı, az verimli ekler ve canlı, çok verimli ekler” olarak değerlendirilmiştir (Banguoğlu, 2011: 158).

Bazı eklerin çok kullanıldığı için işlek ek, bazı eklerin körelmeye uğradığı için seyrek ek, bazılarının ise günümüzde kullanımdan düşerek ölü ek olduğu belirtilmiştir²² (Korkmaz, 2014: 109). Bu durum, eklerin türetken ya da yarı türetken olması olarak da değerlendirilmiştir (Uzun, 2006: 92). Eklerin “işlek, az işlek, işlek olmayan” diye ayrılmasının eklendiği kelimenin kalıcı ya da geçici olmasına etkisi bulunduğunu ifade edenler de olmuştur (Öztürk, 2011: 432).

Ekler, kullanım sıklığının dışında birbirlerine göre “işlerlik” ya da “türetkenlik” farkı bakımından da değerlendirilmiştir. “-IcI” ve “-mA” ekleri türetkenliklerine göre değerlendirilmiş ve “*patlayıcı* (madde), *sızıcı* (ses), *açıklayıcı* (söz), *dondurucu* (soğuk) vb.” örneklerinde görüldüğü gibi “-IcI biçimbirimin, eylemlerden ad yaptığı gibi, rahatlıkla sıfat da yapabilmesi” bakımından türetken olduğu buna karşılık “-mA ekiyle türemiş sözcükler arasında *asma* (kat), *sokma* (akıl), *sızma* (yağ) gibi ‘sıfat görevinde’ kullanılanlar”ın sayısı az olması bakımından “-IcI” kadar türetken olmadığı belirtilmiştir (Uzun, 2006: 91). Bu anlayışa göre -IcI eki, sıfat yapma özelliğinin de bulunması bakımından diğer eke göre daha türetken kabul edilmiştir.

---

²² *Türkiye Türkçesi Grameri* adlı eserinde bu konuyu “Canlı / Seyrek / Ölü Ekler” başlığında ele alan Korkmaz, bu ekleri şu şekilde örneklendirmektedir: “Türkiye Türkçesinin +II/+IU sıfat, +CI/+CU meslek, +IIk/+IUk ad, +IA- fiil türetme gibi ekleri işlek, canlı eklerdendir. Canlı ekler, belirli koşullar altında her kelimeye getirilebilen eklerdir. İşleklikleri de buradan kaynaklanır. Buna karşılık bazı ekler zamanla bir körelmeye uğrayarak seyrek kullanılan ekler durumuna düşmüşlerdir. Türkiye Türkçesinde +CII/+CUI, +dAm, +dIrIk/+dUrUk ad türetme, +A-, +dA-, +Ik-/ +Uk- fiil türetme ekleri gibi. Bunların dışında büsbütün kullanılıştan düşerek kaybolmuş ve bugün birer *ölü ek* durumuna geçmiş olanlar da vardır.” (Korkmaz, 2014: 109)

Ancak sıfat bir sözcük türü olmadığına göre ekin sıfat yapma görevi olamaz, doğal olarak *-IcI* ekinin işlekliğini bu sebebe bağlamak mümkün gözükmemektedir. Ayrıca yukarıda işlevleri tamamen farklı iki şekil, aynı üst fonksiyonda ortak işleve sahip ekler olarak değerlendirilmektedir ki bu, yerleşik anlayışın ikili ek sınıflandırmasına dayanan bir yaklaşımının ürünüdür ve bu anlayışa göre de yapım eki kategorisi içerisinde ele alınmaktadırlar. Ancak bu ekler, kelimenin anlamında değişiklik yapmadıklarından yapım eki olarak değerlendirilemez. Eklerden “+IcI”; sıfatlama ekidir ve ismi niteleme görevinde kullanılmaktadır. “-mA” eki ise, fiilimsi ekidir ve eylemi isim kategorisine geçiren ektir. Bu nedenle belirtilen ekler, ayrı işlevlere sahiptir ve aynı işleve sahip ekmiş gibi değerlendirilmemelidir. Ayrıca “çok türde türetim yapmak” ifadesiyle eklerin türetkenlik ya da işleklik durumunun ortaya konamayacağı da belirtilmiştir²³ (Uzun, 2006: 92).

Bu anlayışa göre “daş/-deş, -anak/-enek, -cıl/-cil, -aç/-eç, -man/-men” gibi bazı eklerin zamanla işlek hâle geldiği belirtilirken (Öztürk, 2011: 432-433) “yönelme hâli ekinin +ga/+ka’dan +a/+e’ye, +garu/+gerü ekinin +arı/+eri’ye dönüşmesi gibi” bazı eklerin de çeşitli ses olaylarına uğrayarak işlerlik sağladığı (İlhan, 2009: 1536) ifade edilmiştir.

Eklerin zamanla işlerliğini yitirdiği görülmektedir. Önemli olan eklerin yandaş ekleşmeyle ortaya çıkan üst işlevleri ile yerdâş karşıtlıkla belirlenen alt işlevlerinin Türkçenin ekleşme sistemi içerisinde nasıl bir yer edindiğidir.

1.2. Eklerin Sınıflandırılması

Eklerin sadece yapım eki ya da çekim eki olarak değerlendirilmesi, eklerin işlevlerinin tam ve doğru olarak tespit edilememesine neden olmaktadır. Örneğin; “Çatı ekleri, yapım ekleri mi, yoksa çekim ekleri içinde mi değerlendirilmelidir? Eylemsi ekleri,

---

²³ Uzun, benzer ekleri vererek bir ekin türetken olmasının tüm sözcüklere gelmiş olması anlamına gelmeyeceğini ifade etmektedir: “Türetkenliği ‘çok türde türetim yapmak’ yerine potansiyelliğe bakarak belirlemeye kalktığımızda ise, sonuç tam tersi olabilir. Türkçede, eylemden ad yapan -mA eki, şöylesi sözlükselleşmiş adlar türetmiştir: dondurma, arama, açma (bir börek türü), kapama (bir yemek türü), danışma, asma (üzüm kütüğü), sollama vb. Bununla birlikte, gerektiğinde gezme, yürüme, koşma, bayılma gibi anlatımlarda bütün eylemlere de yadırganmadan gelebilir. Demek ki -mA eki sınırsız bir türetkenlik gücüne sahiptir. (...) -mA ekinin türetimine dil içi hiçbir etmen engel olmazken -IcI ekinin, dil dışı nedenlerle gerekli olsa bile türetmeyeceği sözcükler bulunmaktadır. Demek ki, -mA, -IcI’den daha türetken bir ektir. (...) Demek ki, “son derece” türetken olmak, olası tüm tabanlara gelip olası tüm sözcükleri türetmiş olmak değil, olası tüm tabanlara gelip olası tüm sözcükleri türetebilme gücüne sahip olmak anlamına gelmelidir.” (Uzun, 2006: 92)

yapım ekleri bağlamında mı yoksa ayrı bir başlık altında mı ele alınmalıdır?” gibi sorularla da eklerin işlevleri ile ilgili yaşanan sıkıntılar dile getirilmeye çalışılmaktadır (Çotuksöken, 2011: 22). Bu sorular da göstermektedir ki eklerin iki ana kategoride ele alınması, bazı eklerin işlevlerinin dâhil edildikleri kategoriyle uyumlu olmaması nedeniyle sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bazı araştırmacılar, eklerin sınıflandırılması ile ilgili farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Eklerin sınıflandırılması için önerilen yöntemlerden biri, eklerin “vurgu”suna göre sınıflandırılmasıdır. Bu anlayışa göre kök-ek birleşmelerinde vurgu önemli bir unsurdur ve vurgulu biçim ile vurgusuz biçim anlam bakımından ayrı olacağından eklerin de ayrı ek olarak değerlendirilmesi gerekmektedir²⁴ (Demircan, 2005: 64).

Eklerin sınıflandırılmasında “vurgu”ya önem veren yaklaşıma göre ekler “etki gösteren ekler” ile “etki göstermeyen ekler” olarak ikiye ayrılmaktadır. Etki göstermeyen ekler, eklendikleri kök ya da tabanda sesbilimsel değişiklik yapmayan ekler; etki gösteren ekler ise kelimelerin ünlüleri, ünsüzleri ya da vurgu düzeninde değişiklik meydana getiren ekler olarak açıklanmaktadır (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 85). Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere etki gösteren ekler, eklendikleri kelimenin vurgu düzenini değiştirmekte; etki göstermeyen ekler ise değiştirmemekte, vurguyu kendi üstlerine çekmemektedirler²⁵.

Vurguya göre yapılan ek sınıflandırılmasında ekler, kelimeye eklenme sıralarına göre de sınıflandırılıp kelimeye eklenme önceliklerine göre “*I. düzlem ekleri*” ve “*II. düzlem ekleri*” olarak gruplanmaktadır (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 88). Bu sınıflandırmada *I. düzlem ekleri*, köke yakın olan ektir ve türetme özelliğine sahiptir. *II. düzlem ekleri* ise *I. düzlem eklerinden* sonra gelmekte ve çekim eki özelliği göstermektedir.

---

²⁴ Eklerin vurgulu – vurgusuz olmaları bakımından iki ana grupta sınıflandığı görüşe göre ekin yapım eki mi, çekim eki mi olduğunun ayırımı vurgu ile karar verilebilmektedir (Demircan, 2005: 64). Benzer bir görüşte de eklerin tayininde vurgunun önemli olduğu dile getirilmiştir (Zülfikar, 2011: 437).

²⁵ Bu görüşte benzer nitelikteki ekler de söz diziminde kullanılışlarına göre etki gösteren ya da göstermeyen ek olarak ayrılmakta; yani bir ek, vurguyu üstüne çekerse etki gösteren; aynı ek vurguyu üstüne çekmezse etki göstermeyen ek olarak sınıf değiştirmektedir: “Belli bir ek, bir bağlamda *etki gösteren* (non-neutral) ek olarak gözüktürken, bir başka bağlamda *etki göstermeyen* (neutral) ek olarak gözükebilir. Örneğin, *kalemLİK* sözcüğündeki *-lik* eki bu bağlamda etki gösteren bir ek iken, *kalemlikLER* sözcüğü içinde etkisiz kalmaktadır. *-ler* eki ise çoğu bağlamda etki gösteren bir ek iken, durum ekleri önünde etki gösteren ek kimliğini yitirmektedir: *çocukLAR*: *çocuklarDAN*.” (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 86)

Bu sınıflandırmanın temelinde, yerleşik anlayışın ikili ek sınıflandırmasının bulunduğu görülmektedir. Yapım eklerinin birçok örnekte *I. düzlem ekleri*, çekim eklerinin de *II. düzlem ekleri* özelliği gösterdiği belirtilmektedir (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 88-89). Bunun kesin bir kuralının olmadığı ifade edildiği bu görüşte, her iki düzlemde yer alan eklerin köke eklenip kelime türetebileceği, çekim ekleri içinde de vurguyu üstüne çekip etki gösteren ek içerisinde yer alabilecek ekler olabileceği belirtilmektedir (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 88-89). “Vurgu”ya göre sınıflandırmanın yapıldığı bu görüşte, eklerin işlevinin göz ardı edilmesi de sorun yaratabilir.

Eklerin işlevlerine göre sınıflandırıldığı bir görüşte ekler, dört ana kategoride ele alınmaktadır: *Yapım (Türetim) Ekleri*, *Çekim (İşletim) Ekleri*, *Dönüştürüm Ekleri* ve *Dizim Kurucu Ekler* (Çotuksöken, 2011: 22). Bu sınıflandırmada, yapım ekleri aşağıdaki şekilde gruplandırılmaktadır (Çotuksöken, 2011: 22):

- a. addan ad türeten ekler
- b. addan sıfat türeten ekler
- c. addan belirteç türeten ekler
- ç. addan eylem türeten ekler
- d. eylemden ad türeten ekler
- e. eylemden sıfat türeten ekler
- f. eylemden belirteç türeten ekler
- g. eylemden eylem türeten ekler

Bu ek sınıflandırmasında mevcut anlayıştan farklı olarak yapım eki kategorisinde gösterilen çatı ekleri ile fiilimsi ekleri ayrılmış ve bu ekler, “dönüştürüm ekleri” ile “dizim kurucu ekler” adı altında sınıflandırılmıştır. Gerek çatı ekleri gerekse fiilimsi ekleri, işlevleri bakımından yapım eki kategorisine dâhil edilmemeli ve ayrı bir kategori olarak değerlendirilmelidir.

Bu sınıflandırmanın sorun oluşturan yanı, yapım ekinin yerleşik anlayışın sekizli kelime türü sınıflamasına göre tasnif edilmesi hususundadır. Burada ekin kelimenin türüne göre

sınıflandırılması, işlevinin ve alt işlevlerinin belirlenmesinde yanıltıcı olmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre sıfat, zarf (belirteç) bir kelime türüdür ve ekler de bu kelime türlerine eklenmelerine veya kelimenin türünü değiştirme özelliklerine göre değerlendirilmektedir. Oysaki Türkçede kelimelerin isim ve eylem olmak üzere iki şekli bulunmaktadır. Sıfat ya da zarf, kelimenin kelimeyle karşıtlığı sonucunda kelimenin cümledeki görevini belirtmektedir; kelimenin türü/şekli olarak değerlendirilmemelidir.

Genel kabul görmüş ikili ek sınıflandırmasının eklerin işlevlerinin açıklanmasında yetersiz kaldığını belirten bir görüşte de ekler, kategorilerine göre tasnif edilerek sorunlu kısımlar giderilmeye çalışılmıştır (Delice, 2000: 224). Bu görüşte ekler, yedi ana kategoride sınıflandırılmıştır: *Genişletme ekleri*, *Durum ekleri*, *Kurucu ekler*, *Dönüştürücü ekler*, *Yapım ekleri*, *Bütünleşik ekler* ve *Temsil ekleri* (Delice, 2000: 225-232).

Yapım ekleri ise aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

- 1.Fiilden isim yapım ekleri
- 2.İsimden isim yapım ekleri
- 3.İsimden fiil yapım ekleri

Bu sınıflandırmada “genişletme ekleri” olarak tanımlan ekler; eklendikleri kelimenin anlamında değişiklik yapmayan ancak kelimeye çokluk, küçültme, olumsuzluk vb. gibi anlam ilgileri kuran ekler olarak tanımlanmaktadır ve “çokluk, çatı, olumsuzluk” ekleri aynı kategori içerisinde değerlendirilmektedir.

Çokluk eki, isim kategorisine eklenen ve teklik eki ile karşıtlığı bulunan bir ektir. Olumsuzluk eki ve çatı eki, eyleme eklenen eklerdir. Olumsuzluk eki, eylemin gerçekleşmediğini belirtirken olumluluk eki ile karşıtlık oluşturmaktadır. Çatı eki ise eylemin var olan çatısını değiştiren, o eylemi gerçekleştireni değiştiren ektir. Görüldüğü gibi burada sözü edilen üç ek de ayrı işlevlere sahiptir ve ortak başlık altında aynı işleve sahipmiş gibi değerlendirilmemesi gerekmektedir.

Ayrıca bu sınıflandırmada ekler tasnif edilirken eklerin kelime ile ilişkisi de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak sınıflandırmaya bakıldığında kelimenin genel anlayış

doğrultusunda sekiz tür olarak ele alındığı görülmektedir. Bu sınıflandırmada “sıfata dönüştüren ekler, çekim edatıyla bütünleşenler” gibi adlandırmalar bulunmaktadır ki bu durum, yerleşik anlayışın kelimeyi sekiz tür olarak kabul etmesinin etkisinin sürdüğünü göstermektedir. Türkçenin ekleşme bilgisinde kelime sadece iki şekildir: isim ve eylem. Doğal olarak da eklerin kelimeyle ilişkisi ortaya konarken sadece isim ve eyleme karşıtlığı dikkate alınmalıdır.

Yerleşik anlayışın ikili ek sınıflandırmasının yeterli olmadığını savunan bir başka görüşte de ekler “Çekim Ekleri, Yapım Ekleri” olarak iki ana kategoride ele alınmaktadır. Ancak iki üst kategorinin alt kategorilerinde eklerin sınıflandırmasının geleneksel anlayıştan farklı biçimde yapıldığı görülmektedir. Bu ek sınıflandırmasında yapım ekleri, şu şekilde tasnif edilmektedir (Gülsevin, 2017):

1. İsimden isim yapan ekler
2. İsimden fiil yapan ekler
3. Fiilden isim yapan ekler
  - a. Fiilimsiler
  - b. Fiilden isim yapan diğer ekler
4. Fiilden fiil yapan ekler
  - a. Çatı ekleri
  - b. Fiilden fiil yapan diğer ekler

Burada eklerin yerleşik anlayışın ikili ek sınıflandırmasına göre tasnif edildiği dikkati çekmektedir. İki ana başlık altında toplanan eklerden bazıları işlevlerine göre ayrı bir grupta değerlendirilmiştir ancak bize göre bu da yeterli değildir. Örneğin; bu ek sınıflandırmasında “çatı ekleri” ile “fiilimsiler”, yerleşik anlayışta görüldüğü gibi yapım ekleri kategorisinde değerlendirilmiş ancak geleneksel yaklaşımdan farklı olarak bu ekler, yapım eki işlevinde bulunmadıkları için ayrı bir grup olarak tasnif edilmiştir. Gerek çatı eki gerek de fiilimsi ekleri, işlevlerine göre farklı eklerdir ve ayrı bir kategoride üst işlev olarak değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Eklerin iki kategoride ele alınmasının ekleri sınıflandırmada yetersiz olduğunun dile getirildiği “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?” adlı makalede, eklerin nasıl sınıflandırılması gerektiği belirtilmektedir: “Esasen, Türkçenin ekleri, gerek fonksiyon gerek yapı bakımından ikiden fazla eşit ana kategoriye dayalı bir sınıflama yapmayı, mümkün ve lüzumlu kılacak özellikler göstermektedir. Ancak, bu sınıflamanın sağlıklı bir sonuca ulaşması, takip edilecek usûlün, isabetli kanunlara dayandırılarak sağlıklı bir şekilde kurulmasına bağlıdır. Bizce, bu kanunlar, şu maddelerden oluşmalıdır:

- a. Evvelâ, eklerin belirlenmesinde, telaffuz edilen ve arızı durumları gösteren örnekler değil, kategoriye belirleyen ve asıl durumları temsil eden fonksiyonlar esas alınmalıdır. Böylece, dilbilgisi açısından kategorik değer ifade eden eklerle, onları bu kategoriye bağlı çeşitli nüanslarla kullanım sahasına taşıyan ek örneklerinin karıştırılmasından beslenen yanlışların tamamının önü kesilmiş olur. Mesela, bir ekin sınıfı, ‘yapım eki’, ‘çekim eki’, ‘fiilimsi eki’... gibi örneklerden bağımsız olarak isimlendirilmeli ve yapısı, fonksiyonu bakımından izah edilerek belirtilmelidir. Ancak, hiçbir ek örneği, kullanıldığı yerden tecrit edilerek, tek başına, bu kategorik isimlerle anılmamalıdır. Çünkü bir ek örneğinin ait olduğu kategori, ancak kullanıldığı yer itibarıyla ve kullanım hâlinde hükme bağlanır.
- b. Fonksiyonlar belirlenip izah edilirken, cevabında ısrarlı olunacak soru, kısaca, ‘Bu ek, diğer ek türlerinin yapamadığı neyi yapmaktadır?’ sorusundan ibarettir.
- c. Bir ek türünü gösteren fonksiyonun doğru tayin edilip edilmediğinin kontrolü, ‘Bu fonksiyon nasıl, hangi şartlarda teşekkül etmektedir?’ sorusuyla yapılmalıdır. Buna da eklerin taşıdıkları fonksiyonla sözdizimi içinde bulundukları yapı arasındaki münasebetlerin tespiti, imkân vermektedir.” (Turan, 2007: 1845-1846)

Eklerin fonksiyonlarının ve üst işlev ile alt işlevlerinin doğru tespit edilmesi gerektiğinin belirtildiği bu yaklaşıma göre eklerin sınıflandırılması; kelime ile kelime, kelime ile ek, ek ile ekin karşılıklı ilişkilerine göre yapılmalı ve bu da belli kanunlar çerçevesinde olmalıdır:

“1. İsim ile fiil sınıfının takibini esas almadan yapılan herhangi bir sınıflamanın isabetli olması ihtimal dışıdır.

2. Ekleşme dizisinin iki dil unsuru kelime ve ekten ibarettir ve birbirleriyle yapılandırılarak ayırt edilmiştir.

3. Kelimelerde anlam ile şekil, eklerde ise işlev ile şekil arasındaki karşıtlık ilişkisi takip edilmelidir.

4. Alt işlev ile üst işlev arasındaki karşılıklı var etme ilişkisi / karşıtlığı takip edilmelidir” (Turan, 2018: 99-101).

Buradan da anlaşıldığı gibi Türkçenin ekleşme bilgisinde iki ana unsur vardır: kelime ve ek. Eklerin yandaş – yandaş karşıtlığa göre sınıflandırılması gerekmektedir. “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları” isimli makalede ekler, yandaş karşıtlıkla ortaya çıkan üst işlevlere göre 10 başlık altında sınıflandırılmaktadır:

1. “Yapım eki
2. Çatı eki
3. Olumluluk / Olumsuzluk eki
4. Fiilimsiler
5. Ek fiiller
6. Teklik / Çokluk eki
7. İsim tamlamasını kuran ekler
  - a. Sıfatlama eki
  - b. Belirtme ekleri
8. Hal eki
9. Soru eki
10. Çekim eki” (Turan, 2018: 103-105)

Bu sınıflandırmada ekler, işlevlerine göre ele alınmış ve yaygın anlayışta yapım eki kategorisinde gösterilen çatı eki, fiilimsi eki gibi ekler, işlevleri yapım eki ile aynı olmamaları nedeniyle ayrı bir kategoride değerlendirilmiştir. Bu çalışmada da Turan'ın ek sınıflamasından yararlanılacak ve yapım eki, işlevlerine göre tasnif edilirken bu ek sınıflamasına göre ele alınacaktır.

2. BÖLÜM: YAPIM EKİ

2.1. Yapım Ekinin Niteliği ve Tanımı

Yapım eki; eklendiği kelimenin anlamında değişiklik yapan, yeni ve başka anlamlı kelime türeten ektir. Ancak yaygın anlayışla kaleme alınan dil bilgisi kitaplarının ikili ek sınıflamasına dayanan yaklaşımı nedeniyle yapım eki kategorisinde hangi eklerin yer aldığı, yapım eklerinin işlevlerinin ne olduğu konularında tartışmalı durumlar bulunmaktadır²⁶.

İkili ek sınıflamasının bir grubunu oluşturan yapım eki ile ilgili sorunları şu sorularla ifade edebiliriz: “Çekim ekleri, yapım eki görevinde kullanılabilir mi? Çatı ekleri; yapım eki midir, çekim eki midir; yoksa ek sınıflandırmasında ayrı bir kategori mi oluşturmaktadır? Fiilimsi ekleri, yapım ekleri içinde sayılabilir mi? Yapım ekleri sıfat ya da zarf yapar mı, yoksa sıfatlama eki diye ayrı bir kategori mi olmalıdır? Olumsuzluk eki, yapım eki olarak da kullanılabilir mi?” Bu sorular da göstermektedir ki yerleşik anlayışla yazılan dil bilgisi kitaplarında yapım eklerinin tespiti konusunda bazı tartışmalı durumlar bulunmaktadır ve Türkçenin ekleşme düzenine uygun olarak yapım eklerinin işlevlerine göre sınıflandırılması gerekmektedir.

Türkçenin ekleşme düzeninde, “kelime” ve “ek” olmak üzere iki önemli morphem bulunmaktadır:

“1. Alışılmış dil bilgisinin kök, köken, gövde, kelime grubu, cümle vs. gibi adlar verdiği unsurları içine alan anlam unsurları sınıfı,

2. Yine alışılmış dil bilgisinin yapım eki, çekim eki, edat vs. gibi adlar verdiği unsurları içine alan görev unsurları sınıfı” (Gemalmaz, 2010: 268).

Kelime, anlam unsuru; ek ise görev unsurudur. Yapım eki de eklendiği kelimenin anlamında değişiklik yapan ektir, yani görev unsurudur. Kelimeye eklenerek işlev kazanır. Türkçenin ekleşme düzeninde *kelime*, asıl unsur; *ek* de yardımcı unsurdur. Bu, görev unsurlarının asli unsurlar olan anlam unsurları ile var olup değer taşıması olarak

²⁶ Yapım eklerinin sorunları ile ilgili 15 Kasım 1996 tarihinde “Yapım Eklerinin Nitelikleri, Sınırları, İşlevleri ve Sorunları” konulu bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda gerek Korkmaz gerek Öztürk yapım eklerinin sorunlarını sıralamıştır. Tezimiz içerisinde ilgili kısımlarda bu makalelere yer verilecektir.

açıklanabilirken (Gemalmaz, 2010: 268) yardımcı unsur olan *ek* ile asıl unsur olan *kelime* arasındaki karşıtlığın “asıl unsur $\pm$ yardımcı unsur” sırası biçiminde de ifade edilebilir (Turan, 2018: 100).

Kelime ile arasında öncelik – sonralık karşıtlığı bulunan ek, ona bağımlıdır ve kelimenin fonetiğiyle de uyumlu olmak zorundadır. Yani ek, kelimenin telaffuzuna göre şekillenir. Böylece ekin alt şekilleri de belirlenmiş olur. Meslek isimleri yapmak için kullanılan “+CI” ekini ele alalım. “Simitçi, gözlükçü” kelimelerinde ek, kelimelerin telaffuzuna uymakta ve “+çi, +çü” alt şekilleri ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle diyebiliriz ki yapım eki, kelimeye eklendiği için o kelimenin telaffuzuyla uyumludur ve üst şekil – alt şekil ilişkisine göre biçimlenir.

Yapım ekleri arasında yerdaş karşıtlık ilişkisi bulunmaktadır. Yerdaş karşıtlık “bu eklerin, art zamanlı olarak aynı yeri paylaşan türleri vardır ve alt türleri belirleyen bu ilişkiye **yerdaş karşıtlık** deriz” (Turan, 2018: 101) biçiminde ifade edilmektedir. Bunu şu şekilde örneklendirebiliriz. “Kitaplık” ve “kitapçı” kelimelerindeki “+lık” ve “+çı” ekleri isme gelen yapım ekleridir ve yerdaştır. Yapım eki üst işlevinde ortaklaşan bu morfemler, art zamanlı olarak alt işlevleriyle birbirlerinin yerine kullanılarak üst işlevi karşılamaktadırlar.

Yapım eklerinin özellikleri sıralanırken aynı işleve sahip olan eklerin üst üste gelemeyeceği belirtilmektedir: “İsim kök veya gövdelerine yeni isimler veya fiiller yapmak üzere getirilen ekler, fiil kök veya gövdelerine getirilemez. Fiil kök veya gövdelerine yeni isimler veya fiiller yapmak üzere getirilen ekler, isim kök veya gövdelerine getirilemez” (Gemalmaz, 2010: 217). Bu durum ekin işlevi ile ilgilidir. Ek, işlevini bulunduğu yerle kazanır; yani eke, işlevini veren ekleşme sistemidir.

Yapım eklerinden aynı işleve sahip eklerin her durumda yan yana gelemeyeceği belirtilmiş ve bu durumun telaffuz açısından da sıkıntı yarattığı vurgulanmıştır. Ancak bu açıklamaya ek olarak üst işlevleri ortak olan eklerden örneğin, isimden isim yapan eklerin üst üste gelebileceği ama isimden fiil yapan eklerin üst üste gelemeyeceği²⁷

---

²⁷ Bu görüş, başka yazarlarca da desteklenmektedir: “Addan ad türeten ekler art arda gelebilir; ancak, addan fiil yapan ekler art arda gelemmez. Buna karşılık fiilden fiil yapan ekler üst üste gelebildiği hâlde, fiilden ad yapan ekler üst üste gelemmez” (Korkmaz, 2014: 110-111). Bu açıklama genişletilerek gerek

belirtilmiştir (Öztürk, 2011: 432). Hatta aynı eklerin üst üste gelmesinin söyleyiş açısından kulağa hoş gelmeyen bir durum olduğu belirtilerek “*görüüşmek, gözlüklük*” gibi kelimeler yargıyı desteklemek için örnek verilmiştir.

Bu görüş, yerleşik anlayışla yazılan Türkçe dil bilgisi kitaplarında kelimenin “kök” kelime temele alınarak eklerine ayrılmasından kaynaklanmaktadır. Yapım ekinin eklendiği kelimedenden yeni bir kelime türettiği göz ardı edilmektedir²⁸. Yapım eki almış kelime, kök anlamdır ve türetilen bu kelime de sözlükte madde başı olabilecek anlamlı bir kelimedir, dolayısıyla da yapım eki alabilir. Burada söz konusu olan durum aynı işleve sahip eklerin üst üste gelmesi değildir. Yeni bir kelime vardır ve yapım eki de bu yeni kelimeye eklenmiştir. Örneğin; “simit” kelimesine eklenen “+çi” yapım eki ile *simit* kelimesinden farklı anlamda yeni bir kelime türetilmiştir. Türetilen *simitçi* kelimesi, yeni bir kelimedir. Bu kelimeye üst işlevi aynı olan “+lik” eki eklendiğinde *simitçilik* diye başka bir kelime türetililecektir. Burada söz konusu olan, aynı işleve sahip olan eklerin üst üste gelmesi değildir; yapım ekinin eklendiği kelimenin yani anlam unsurunun anlamını değiştirmesi, yeni bir kelime türetmesidir.

Temel görevi eklendiği kelimedenden “yeni anlam”lı başka bir kelime türetmek olan yapım eklerinden bazılarının üst üste gelebileceği görüşü de bulunmaktadır. Bu durum “gözlük-çü-lük, döv-me-le-me...” gibi örnekler verilerek “ek biçimleri birden çok anlam yüklenebildikleri gibi bir köke iki ya da daha çok kez gelebilirler” biçiminde ifade edilmektedir (Demircan, 2005: 96).

Yapım ekleri üst üste gelemez ve kelimeye sadece bir tane yapım eki gelebilir: “Aynı kelimeye birden fazla yapım eki gelmez. Başka deyişle yapım ekleri, **yandaş art zamanlı** eklerdir ve her yapım eki, daha önce yapılmış yeni anlamın üstüne gelir, önceki yapım ekinin değiştirmiş olduğu kök anlamına değil: göz+**lük**+**çü**” (Turan, 2018: 103). Bir başka görüşte de yeni kelime türetme görevi olan yapım eklerinin daima

---

köklerin gerekse türemiş yapıları kelimelerin üst üste benzer ekler alabileceği belirtilmektedir: “Yapım ekleri ulandıkları kök ya da tabana sözlüksel anlam yükleyen eklerdir. Yapım eklerinin dizimsel sırasından çok, gerektirdiği biçimler vardır. (...) Sözelimi *addan ad yapan* bir ek, ister yalın ister türemiş olsun, her ad biçimine gelebilmektedir: gözlükçülük, güncel-lik, gez-me-li, çık-a-lı, dış-li (...) Eylem yapan bir ek için de durum değişmez: göz-le-, gözet-le-, gür-le-, bulamaç-la” (Demircan, 2005: 95-96)

²⁸ Öztürk, sözü edilen bildirisinde, yapım eklerini tanımlarken yeni anlamlı kelimeler türettiğini kendisi de belirtmektedir (Öztürk, 2011: 431).

sona getirildiği vurgulanarak her ekin “kendinden önceki kelime kök veya gövdesinin anlamıyla kendi görevinin ortak sonucuna uygun anlamda yeni kelimeler yaptığı” ifade edilerek eklerin yeni kelimeler türettiğinde üst üste gelemeyeceği ifade edilmektedir (Gemalmaz, 2010: 217).

Yapım ekleri arasında art zamanlılık vardır. Yani iki yapım eki aynı anda yeni bir anlamı oluşturamayacağından eş zamanlı olamaz. Bu nedenle de kelimeye sadece bir yapım eki gelebilir.

Yapım ekinin özelliklerinden bahsedilirken bazı eklerin sadece isim köküne değil, eylemden isim olmuş kelimelere de gelebileceği “+lık” ekinden oluşturulmuş “*kavurma-lık, süpür-ge-lik*” gibi örnekler verilerek ifade edilmektedir (Zülfıkar, 2011: 46). Bu görüşe göre aslında isimden isim yapma eki olan “+lık”, eylem kökünden türemiş bir kelimeye gelmiştir ve yazara göre bu, üzerinde durulması gereken bir durumdur. Burada kelime değil; “kök”, ana unsur olarak alınmış ve “*kavurmalık*” kelimesinde, “*kavur-*” kökünün “+lık” yapım ekini aldığı belirtilmiştir.

Bu durumda, şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır: “Ekler, eklendiği kelimeye göre mi, yoksa önceki yapım ekinin değiştirdiği köke göre mi değerlendirilmelidir?” Yapım eki, eklendiği kelimenin anlamını değiştirerek yeni bir kelime türeten ektir. Bu nedenle de yapım eki, anlam ilgisi kurduğu kelimeye göre sınıflandırılmalıdır. “Yapım eki, kelimenin kökü gibidir. Kökle anlam taşıyan ilave fonemler dizisidir. ‘Düzlük’ kelimesi ‘düz’ gibi bir köktür. ‘+lük’ sesleri, bizim ‘düz’ yerine ‘düzlük’ kelimesini oluşturmamızı sağlar.”²⁹

Yapım eklerinden bazılarının kelimeye eklenme sırasında değişiklik olabileceği ve eklerin yeri değiştiğinde farklı anlamda kelimeler türetilbildiği ifade edilmektedir. Örneğin; “*söz-lük-çü, söz-cü-lük; iş-lik-siz, iş-siz-lik*” kelimelerinde “*söz* ve *iş* köklerine aynı ekler”in yer değiştirilerek getirilebildiği ve “anlamda görülen farklılığın eklerin sıralanışından” kaynaklandığı belirtilmektedir (Zülfıkar, 2011: 39). Ancak burada da yerleşik anlayışın “kök”ten yola çıkarak kelime ile ekleri ele alması ve şekle göre eki değerlendirmesinin etkisi görülmektedir. Bu ifadeye göre *söz* ve *iş* kelimelerine aynı

---

²⁹ Zikri Turan’ın “Türk Dilinin Şekil Bilgisi” ders notlarından alınmıştır.

ekler yer değiştirerek gelmiştir ancak burada söz konusu olan sadece *söz* ve *iş* kelimeleri değildir; bu kelimelere eklenen yapım ekleriyle oluşturulan *sözlük*, *sözcü*, *işlik* ve *işsiz* kelimeleri de dikkate alınmalıdır. Çünkü “söz” ve “iş” anlamlarından farklı anlamda yeni kelimeler türetilmiştir. Doğal olarak da yazarın örnek olarak verdiği *sözlükçü*, *sözcülük*, *işliksiz* ve *işsizlik* kelimelerinde aynı işleve sahip eklerin üst üste gelmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Örneğin; *sözlükçü* kelimesindeki “+lük” eki ile *sözcülük* kelimesindeki “+lük” eki, aynı işleve sahip ekler değildir. İlk kelimedeki “+lük” eki, eşya ismi yapma işlevinde iken ikinci kelimedeki genelleme yapma işlevinde kullanılmıştır. Burada, yazarın dediği gibi benzer eklerin üst üste gelmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Bu iki kelimedeki, şekilce benzer ama işlevce farklı olan iki ayrı ekten söz edebiliriz.

Yapım ekinin niteliği belirtilirken bu eklerin “anlam yapıcı” özelliği vurgulanmakta ve yapım ekinin temel görevinin “eklendiği kökten veya kelimedeki, başka mânâsı olan yeni bir kelime” yapmak olduğu ifade edilmektedir (Ergin, 1989: 208). Yapım ekinin “anlam ifade eden temel unsur” olan köke gelip “kökün anlamında değişiklik yaparak türemiş kelimeler meydana getiren” anlamıyla ilgili “ikinci unsur” olduğu belirtilmektedir (Deny, 2013: 5). Yapım ekinin “sözcük oluşturma” özelliği vurgulanarak “yeni kavramların oluşmasını sağlayan biçimbirimler” olduğu ifade edilmektedir (Sebzecioğlu, 2016: 141). Yapım ekinin “isim ve fiil köklerine gelerek anlamlarında sürekli değişiklikler yaparak farklı kavramları karşılayan kelimeler” yarattığı (Banguoğlu, 2011: 148), “genellikle sözlüksel öncüllerden yeni anlamlı birimler türeten ardıllar” olan yapım ekinin “ad ya da eylemden yeni anlamda ad ya da eylemler türettiği” (Adalı, 2004: 83), ekin “eklendiği kelimenin anlam alanı etrafında yeni kavram anlamlı kelimeler türetmeye yarayan ekler” olduğu (Delice, 2000: 230-231), yapım ekinin eklendiği kelimenin anlamını doğrudan etkilediği vurgulanmıştır (Karaağaç, 2013: 250).

Yapım ekinin “anlam değiştirme ekleri” olarak ele alındığı tanımda ekin asıl görevinin başka anlamda kelime yapmak olduğunu belirtilmiştir (Turan, 2018: 103): “Bir ekin yapım eki olmasının ölçüsü, o ekin, sonuna eklendiği kelime ile birlikte fakat o kelimedeki hem manaca veya kavramca ve şekilce farklı yeni bir kelime yapması, hem de bu yeni kelimenin, cümle seviyesini ilgilendiren herhangi bir sözdizimi teşkilinden

bağımsız olarak, varlığını sürdürebilmesi gerekir. Başka bir açıdan bakarsak, sözlükte baş madde olamayan bir kelimenin bünyesinde bulunup bu fonksiyona uymayan hiçbir ek yapım eki değildir” (Turan, 2007: 1846).

Ancak yapım ekinin eklendiği kelimenin türünü değiştirmek gibi bir görevi olduğu belirtilmemesine rağmen yerleşik anlayışla yazılan dil bilgisi kitaplarında yapım eklerinin kelimenin türünü de belirlediği ve “sözcük türlerini belirlemede kanıtlanabilir ve somut ipuçları” verdiği açıklanmaktadır. Buna “+IIk” eki örnek verilerek “yaygın olarak Türkçede ad türetmek için” kullanılan bu ekin “kalemlik, fedakârlık, uzunluk sözcükleri gibi, boşluk ve yokluk” kelimelerini de ad yaptığı belirtilmiştir ve bu eke bakarak sözcüklerin türünün ad olduğunun söylendiği ifade edilmiştir. (Sebzecioğlu, 2016: 306). Bu açıklamada, şekil esas alınarak ek ve o ekin eklendiği kelimelerin türü belirlenmektedir. Ancak şekle dayalı bir ek sınıflandırılması yapılamaz. Yapım ekleri, işlevlerine göre ele alınmalıdır.

Yapım eklerinin tür değiştirici özelliği olduğunu belirten başka görüşe göre “Türkçenin aynı tür sözden aynı tür söz, yani addan ad veya eylemden eylem türeten yapım ekleri ile, tür değiştirici yapım ekleri, yani addan eylem veya eylemden ad yapım ekleri arasında önemli bir fark vardır. Bir yapımlık bağlı biçim birimi, aynı tür sözden aynı tür söz türetiyorsa, ekin işlevi açık ve belirgin olmakta; addan eylem veya eylemden ad türetiyorsa, belirgin bir işleve sahip olmamakta, getirildiği ad veya eylemle herhangi bir biçimde ilgili eylem ve adlar türetmektedir” (Karaağaç, 2013: 256). Bu görüşe göre örneğin, addan ad türeten eklerin işlevleri belirgindir ve bu ekleri işlevlerine göre adlandırmak daha kolaydır, aynı durum addan eylem ya da eylemden ad türeten ekler için geçerli değildir.

Yapım ekleri isim ve fiil kategorilerinin dört çeşidine de sahip tek ektir (Turan, 2018: 103). Buradan yola çıkarak ekin kelimenin türünün belirlenmesini sağlamak gibi bir işlevi olduğu anlamı çıkartılmamalıdır. Yapım ekini oluşturan eklerin işlevleri/fonksiyonları bulunmaktadır ve bu işlevlerine/fonksiyonlarına göre de kelimeye eklenmektedir. Yani ekler, kelimenin türüne göre kelimeye eklenmemektedir. Şekil, tek başına işlev farkını oluşturmaz. Ek, eklendiği yere göre işlev üstlenen bir dil unsurudur.

Kısacası hem isim hem de eylem kategorisine gelen tek ek olan yapım eki, kelimeye eklenen ilk ektir ve kelimenin anlamını değiştirir, yeni bir kelime yapar.

2.2. Eklerin Yerdış – Yandaş Karşıtlık İlkesinin Hesaba Katılmamasından Kaynaklanan Tespit ve Sorunları

Yapım ekleri sınıflandırılırken eklerinin bir bölümünün öncülün bağımlı (eylem) ya da özgür (eylem dışındaki) olma niteliğini değiştirdiği yani “adı eylem ya da eylemi ad yapma” görevinde olduğu, bir bölümünün de “addan yeni anlamlı adlar, eylemden yeni anlamlı eylemler” yaptığı ifade edilmektedir (Adalı, 2004: 83). Genel olarak isim ya da eyleme gelmesine göre ve isim ya da eylem türetmesine göre dört gruba ayrılarak sınıflandırılmaktadır:

1. İsimden isim (addan ad) yapma ekleri
2. İsimden fiil (addan eylem) yapma ekleri
3. Fiilden isim (eylemden ad) yapma ekleri
4. Fiilden fiil (eylemden eylem) yapma ekleri ³⁰

Genel olarak bu dört grup içinde ele alınan yapım eklerinin söz dizimindeki fonksiyonlarına göre kategorilere ayrıldığı sınıflandırma da vardır:

- “1. İsimden isim türeten ekler (+A, +Aç, +Ak, +Ay, +cI, +CII, +dAm, +DAş, +DIrIk, +II, +IAk, +IIk, +mAn, +sAl, +şIn, +(I)z)
2. İsimden fiil türeten ekler (+A-, +(A)I-, +(A)r-, +I-, +(I)k-, +Kır-, +IA-, +sA-)
3. Fiilden isim türeten ekler (-Aç, -AgAn, -Ak, -Al, -AlAk, -Am, -AmAç, -AmAk, -AnAk, -ArI, -cA, -ç, -gA, -gAç, -gIç, -gAn, -gI, -gIn, -I, -IcI, -Iç, -Ik, -(I)l, -(I)m, -mAç, -mAn, -mIk, -mur, -In, -tI, -(I)t, -(A)z)
4. Fiilden fiil türeten ekler (-AlA-, -(I)kIA-, -mAlA-, -p-)” (Gülsevin, 2004: 1267-1283)

³⁰ Ergin, 1989: 209; Gülsevin, 2004: 1267-1283; Hengirmen, 2007: 285; Banguoğlu, 2011: 149; Öztürk, 2011: 432; Zülfikar, 2011: 46; Korkmaz, 2014: 118; Gülensoy, 2015: 521

Burada ekler, fonksiyonlarına göre ayrılırken yerleşik anlayışın ek tasnifinden farklı olarak bazı ekler sınıflandırmaya dâhil edilmemiştir. Örneğin; yaygın olarak eylemden eylem yapan ekler arasında gösterilen ve çatı eki görevinde olduğu belirtilen “-l-, -ş-” gibi ekler, bu sınıflandırmada yapım eki olarak değerlendirilmemiştir. Bize göre de çatı ekleri, kelimenin anlamında bir değişiklik yapmadığından yapım eki olarak ele alınmamalıdır.

Yapım eki ile ilgili farklı bir sınıflandırmada ise ekler, geleneksel anlayışa göre dört alt kategoriye ayrıldıktan sonra başka bir sınıflandırmaya daha başvurulmuştur. “Her türlü kelime tabanından kök, köken, birleşik ve alıntı kelimelerden yapılan” sözcükler için “üreme” teriminin kullanıldığı bu sınıflandırmada, yapım ekleri “üreme”ye göre de gruplandırılmaktadır:

- “1. İsme ek isim üretim ekleriyle yapılan isimden isimler: *yaşlılık, ağırbaşlılık...*
2. İsme ek fiil üretim ekleriyle yapılan isimden fiiller: *izlemek...*
3. Fiile ek isim üretim ekleriyle yapılan fiilden isimler: *satıcı, tatminedicisi...*
4. Fiile ek fiil üretim ekleriyle yapılan fiilden fiiller: *sezdirmek, başeğdirmek...*”
(Banguoğlu, 2011: 156)

Kelime türetmede anlamın öneminin vurgulandığı bu yaklaşımda “üreme ‘üreten’lerinin o zamandaki ‘anlam yükleri’ne göre bir anlam alacağı” belirtilerek bu sınıflandırmanın anlam belirleyici olduğu ifade edilmiştir (Banguoğlu, 2011: 156). Bu açıklamada, yapım ekinin eklendiği kelimenin/üremenin anlamını değiştirdiği ve üretenlerinin yani yapım ekinin bu anlam değişikliğini sağladığı belirtilmektedir. Demek ki kelime, oluşan yeni anlama göre değerlendirilmelidir. Çünkü yapım eki alarak başka anlamla ortaya çıkan kelimenin artık kelimenin köküyle bir ilgisi bulunmamaktadır. O hâlde, bu açıklama ile yukarıdaki sınıflandırma arasında çelişen durum vardır. Çünkü eki sınıflandırırken ekten önceki sözcüğün kök ya da türemiş durumda olması, yapım eklerinin tasnif edilmesinde dikkat edilmesi gereken bir tespit unsuru olmamalıdır. Dolayısıyla da yapım eki sınıflandırılırken ekin işlevi, eklendiği kelimeye yeni anlam kazandırması sınıflandırmada belirleyici olmalıdır.

Yapım ekleri ile ilgili bir başka sınıflandırmada sıfat ya da belirteç yapan ekler ile sıfat veya belirteç görevinde kullanılan kelimeler de tasnife dâhil edilmiştir. Bu sınıflandırmada yapım eki “*addan ad türeten ekler, addan sıfat türeten ekler, sıfattan belirteç türeten ekler, addan ve sıfattan eylem türeten ekler, eylemden ad türeten ekler, eylemden sıfat türeten ekler, eylemden belirteç türeten ekler, eylemden eylem türeten ekler*” biçiminde sınıflandırılmıştır (Çotuksöken, 2011: 23-24-25).

Yapım ekinin “*addan ad yapan ekler, addan eylem yapan ekler, eylemden ad yapan ekler ve eylemden eylem yapan ekler*” biçimindeki dördü sınıflamasının sorunu bulunduğu bir başka görüşte de ekin sıfat ya da zarf türetmesinin göz önüne alınması gerektiği belirtilmektedir: “Türkçede hem addan, hem de eylemden türetim yapan, böylece hem adıl, hem de eylemcil olan ekler bulunmaktadır! TTTE (Türkiye Türkçesinde Türetim Ekleri), Türkçe için böyle olan yirmi dokuz ek göstermektedir. Kaldı ki yine TTTE’ye göre ad ve eyleme gelmeyen, yalnızca sıfata gelen üç, yalnızca belirtece gelen beş ve yalnızca adıla gelen iki ek daha bulunmaktadır. TTTE’nin hem ad, hem sıfat yapan veya hem eylem, hem ad yapan, yani ‘çoktürlü’ türetim yapan eki elliye yakındır” (Uzun, 2006: 49).

Bu sınıflandırmalar yapılırken sıfat ya da zarf görevinde kullanılan sözcükler kelime türü olarak kabul edilmiş ve yapım eki sınıflandırmasında ekin fonksiyonlarından biri olarak “tür değiştirme” işlevi kabul edilmiştir. Yerleşik anlayışın kelime türünü sekize ayırmasının etkisi sonucu böyle bir ek sınıflandırmasının yapıldığı düşünülmektedir.

Kelimenin iki türü vardır: isim ve eylem. Türk dilinin ekleşme sistemi açıklanırken anlam unsuru olan kelimenin sadece iki şekli olacağı ifade edilmektedir: “Türü, biri varlıkları karşılayan ve eksiltisiz bir telaffuz şekliyle karşılanan isim, diğeri hareketi karşılayan eksiltili telaffuz şekliyle isimden ayrılan fiil olmak üzere ikiden ibarettir. Bütün kelimelerin, bir tek fonem farkıyla bile olsa müstakil telaffuz edilen sabit bir şekli vardır: gel- Ø-, aş+ Ø” (Turan, 2018: 102).

Kelime, varlığı karşılayan isim ile hareket unsuru eylem olmak üzere iki türdür. Sıfat ya da zarf, cümle içerisinde kelimenin kelimeye göre karşıtlığı sonucu tamlama

içerisindeki görevidir. Bu nedenle de yapım eki sınıflandırılırken kelimenin cümle içerisindeki görevi tasnif ölçütü olarak değerlendirilmemelidir³¹.

Sıfat ya da zarf, kelime türü değildir; sözcüğün ekleşme düzeni içerisinde kelime-kelime ilişkisi doğrultusunda kazandığı görevidir. Bu nedenle de bir yapım ekinin eklendiği kelimeyi sıfat ya da zarf yapması mümkün değildir.

Eklerin işlevleri sonucu ortaya çıkan yandaş karşıtlık ilişkisi ile belirlenen yapım eki, isim ve eylem kategorilerine eklenen ve dört çeşidi bulunan tek ektir. Yapım eki kategorisinde yer alan ve art zamanlı olarak birbirinin yerine geçen, yandaş karşıtlık ilişkisi ile alt işlevleri belirlenen yapım eklerinin tespitinin doğru yapılması gerekmektedir.

2.2.1. Yandaş Karşıtlık İlkesine Uyulmamasından Kaynaklanan Sorunlar

2.2.1.1. Yapım Ekinin Eklendiği Anlam Kökü ile İlgili Sorunu

Türetme için “kelime” ile “yapım eki” arasında yandaş karşıtlık ilişkisi bulunmak zorundadır. Aralarında öncelik – sonralık ilişkisi bulunan bu unsurlardan kelime, önce gelmekte ve yapım eki kelimeye eklenerek başka anlamlı bir kelime türetmektedir. Bu durum yaygın anlayışta, “kök” ifadesi ile açıklanmakta ve yapım eklerinin “ad ya da eylem köklerine” gelen morfemler olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle çalışmamızda, eklerin işlevlerini ortaya koymadan önce, “kök” ifadesi ile belirtilen anlam unsuru ele alınacaktır.

Kök, genel olarak, “anlamlı en küçük dil birimi³²” olarak tanımlanmakta ve kelimenin yapısında yer alan tüm ekler çıkarıldıktan sonra daha küçük parçalara ayrılmayan, anlamlı en küçük öge olarak ifade edilmektedir. Köklerin “en ilkel gereksinimleri karşılama gereksinimine” dayandığı ve daha küçük birimlere ayrıldığında anlamının da bozulacağı belirtilmektedir (Bozkurt, 2017: 226). Kelimenin asıl anlamını taşıyan bölüm olduğu vurgulanarak “yapısı ve anlamı bozulmadan parçalanamayan, yani bütün yapım ve çekim ekleri çıkarıldıktan sonra ayrılamayan” bir unsur olduğu dile

³¹ Türk dilinin ekleşme sistemi içerisinde eklerin yandaş karşıtlığında tamlama unsurlarından olan sıfatlama ekleri bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili görüşlerimiz tezin ilgili kısmında ele alınacaktır.

³² Aksan, 2009: 82; Çotuksöken, 2011: 20; Karaağaç, 2013: 753; Korkmaz, 2014: 102; Gülensoy, 2015: 515; Bozkurt, 2017: 226.

getirilmektedir (Gülensoy, 2015: 515). Başka bir açıklamada da köklerin eklerden farklı olarak bağımsız bir birim olduğu ve ek almadan da kullanılabildiği dile getirilmektedir (Çotuksöken, 2011: 20).

Kök konusunu “kelimenin birinci, ikinci, üçüncü taslağı”³³ başlıklarında ve “kelimenin birinci taslağı: kök” adlı altında ele alan görüşte “yalnız kök ile yapılanlar; *ilkleme kelimeler*” olarak tanımlanmakta ve köklerin “hiçbir ekin yardımı olmadan, kendi kendine bir kelime” olabileceği “iş, ver-” kelimeleri örnek verilerek açıklanmaktadır (Deny, 1941: 90-91). Bu görüşe göre kök, eke ihtiyaç duymayan ve anlamı olan bir unsurdur ve eylem ya da isim olmak üzere iki çeşittir.

Kökün “geleneksel dilbilgisi çalışmalarında, dildeki ögelerin daha küçük parçalara ayrılamayan, genel olarak temel anlamı taşıyan ve bütün ekleri çıkarıldıktan sonra arta kalan bölümü” olarak ifade edildiği söylenerek “kök” ifadesi yerine “günümüz dil çalışmaları doğrultusunda *kök biçimbirim*” denmesi önerilmektedir (Aksan, 2009: 82).

Biçimbirim -yapısal dil bilgisinde biçimbirim, “dil dizgesinin birinci eklemine özgü en küçük birim”³⁴, “anamlı en küçük birim”³⁵ şeklinde açıklanmaktadır- teriminden yola çıkılarak kök “bağımsız yalın biçimlerle aldığı ekten eşzamanlı yöntemle ayrılamayan (türemiş) bağımsız biçim” olarak tanımlanmaktadır (Demircan, 2005: 33).

“Eş kaynaklı bütün türemiş sözlerin yapısında bulunan, anlamlı ve daha küçük ögelere ayrılamayan söz, kök söz” olarak tanımlanan bir diğer görüşte kökün tek heceli unsur olduğu belirtilmiştir. “Kök söz” ya da “söz kökü” olarak ifade edilen kökün “bütün yapımlık ve çekimlik bağlı birimleri” çıkarıldıktan sonra “ayrılamayan ve temel anlamı taşıyan bölümü” olduğu ve eklerden bağımsız ele alınması gerektiği vurgulanmıştır (Karaağaç, 2013: 753).

Yerleşik anlayışa göre kök, kelimeye eklenen ekler çıkarıldıktan sonra ortaya çıkan anlamlı birimdir ve yapım ekleri de kelimeyle ilişkisine göre değil; kökle ilişkisine göre ele alınmaktadır. Örneğin; dil bilgisi kitaplarında “gözlükçü” kelimesinin kökü “göz”

---

³³ Deny, sözü edilen eserinde kelimenin ikinci ve üçüncü taslağı ifadesiyle kök+yapım eki biçiminde oluşmuş kelimeleri ele almaktadır. Tezimizin ilgili bölümlerinde bu ifadeler yer verilecektir.

³⁴ Adalı, 2004: 13

³⁵ Uzun, 2006: 20

sözcüğü olarak verilmekte ve “gözlükçü” kelimesinin “+lük” ve “+çü” olmak üzere iki yapım eki aldığı ifade edilmektedir.

Kök, anlamlı bir morfemdir. Herhangi bir ek almadan da sözlükte madde başı olarak kullanılabilen, anlamı olan bir unsurdur. Bizim yukarıdaki tanımlara itirazımız kelimenin etimolojik incelemesi yapılırken yapım ekinden önceki anlam kökünün göz ardı edilmesi ve kökün “en küçük dil birimi” (Korkmaz, 2014: 102) olduğu kabul edilerek kelimenin “kök ve eklerine” ayrılmasıdır. Bunu yukarıda da verdiğimiz örneklerle açıklayabiliriz: “gözlükçü” kelimesinin anlam kökü “gözlük” kelimesidir; “gözlükçü” kelimesi ile “göz” kelimesi arasında doğrudan bir anlam bağı bulunmamaktadır. Bu nedenle de “gözlükçü” kelimesinin kökü olarak aralarında anlam ilgisi bulunan “gözlük” kelimesi alınmalıdır. Kelime ile ek arasındaki ilişki ortaya konarken kelimenin anlam unsuru olduğu dikkate alınarak ekleşme yapılması gerekmekte ve kelimenin kökü bulunurken de ekin kazandırdığı anlam ile anlam kökü arasındaki bağ, göz ardı edilmemelidir.

Kök Türleri: Türk dilinde iki sözcük türü vardır: isim (ad) ve fiil (eylem)³⁶. Doğal olarak kökler de “isim kökü” ve “eylem kökü” olarak ikiye ayrılır. Köklerin “ya *fiil* (işlev) vazifesiyle” görüldüğü ki bunların “fiilin işlevlik, işlevcil denilen kökleri” olduğu ya da “*isim* vazifesiyle” görünen “*isimlik* denilen kökler” olduğu belirtilmektedir (Deny, 1941: 90-91).

İsim kökleri “doğrudan doğruya ‘yalın’ ve ‘yoğun’ varlıkları veya onların vasıf, durum ve ilişkilerini gösteren kelimeler (kuş, dil, sarı, alt, pek)” olarak tanımlanırken eylem kökleri de “tabiatta olup bitenleri anlatmaya yarayan anlam unsurları (ak-, kaz-, duy-, sin-)” olarak açıklanmaktadır (Banguoğlu, 2011: 146). Böylece isim köklerinin varlığın adı olduğu, eylem köklerinin ise hareket ifade eden unsur olduğu vurgulanmaktadır.

Dilde iki çeşit kök olması, “kâinatta iki çeşit varlık vardır: nesne, hareket” ifadesiyle açıklanmaktadır (Ergin, 1989: 205). Ayrıca “fiil kökleri, tek başlarına kullanılamazlar ve yazıda da ayrı bir şekilde gösterilmek zorundadırlar” ifadesiyle fiillerin anlam bakımından tamamlanması için başka sözcüğün varlığına ihtiyacı olduğu

---

³⁶ Ergin, 1989: 204; Çotuksöken, 2011: 20; Zülfikar, 2011: 37; Banguoğlu, 2011: 151; Deny, 2013: 154; Korkmaz, 2014: 104; Turan, 2018: 100.

belirtilmektedir (Ergin, 1989: 205). Bu durum, fiilin bağımlı biçimbirim olması şeklinde açıklanmaktadır. Tek başlarına hiçbir zaman varlıklarını ortaya koyamayan biçim birimlere *bağımlı* biçim birimi dendiği ve “fiillerin” de varlıklarını ortaya koymak için ardıllara ihtiyaç duyduğu dile getirilmektedir (Adalı, 2004: 24). İsim ile eylem arasındaki fark; isim köklerinin “dil kendi başlarına var olan bağımsız durumdaki ögeleri” “hareketleri karşılayan fiil kökleri”nin ise bağımsız olmadıkları ve “gerçekleşmeleri nesnelere bağlı olan dil ögeleri” denerek ortaya konmaktadır (Korkmaz, 2014: 104).

İsim kökleri varlığı karşıladıkları için tek başlarına kullanılabilirler. Ancak eylem kökleri hareket ifade ederler ve anlamlarını ortaya koyabilmek için isme ihtiyaç duyarlar. Örneğin; “git-” eylemi dendiğinde “arabayla gitmek, yürüyerek gitmek vb.” gibi anlam ilgileri vardır ve “git-” eylemi bir isimle bir araya geldiğinde anlam kazanmaktadır³⁷.

Bu durum, eksiltili/eksiltisiz kelimeler olarak ifade edilmektedir. Varlığı doğrudan temsil etme yeteneğine sahip olan isimler “eksiltisiz”, hareketi karşılayan eylemler ise anlam kazanabilmek için bir isme ihtiyaç duymalarından dolayı “eksiltili”dir (Turan, 2018: 100).

Bir başka açıklamada kökün tanımı, eylem teriminden yola çıkılarak yapılmaktadır. Ad kökü “eylem dışındaki ad soyundan bütün sözcükleri (ad, sıfat, adıl, belirteç, bağlaç, ilgeç, ünlem) içeren, bağımsız birim” olarak; eylem kökü ise “eylem soyundan tüm sözcükleri içeren bağımlı birim” şeklinde tanımlanmaktadır (Çotuksöken, 2011: 20). Ancak bu tanımlamada dikkati çeken nokta; ad, sıfat, zarf vb.lerinin ad soyundan gelen kökler olarak değerlendirilmesidir ki sözcüğün şekli ile görevinin birbirine karıştığı anlaşılmaktadır. Çünkü yukarıdaki tanımlarda da belirttiğimiz gibi ad/ad kökü, var olanı ifade etmektedir. Örneğin; masa, elma vb.leri dünyada var olan, bir varlığı karşılayan unsurlardır ve addırlar. Sıfat, zarf vb.leri ise kelimenin kelimeyle karşıtlığı neticesinde cümle içerisinde kazandığı görevdir. Bunu şu şekilde örneklendirebiliriz: “sarı elma” dediğimizde gerek “sarı” gerek ise “elma” isimdir ancak “sarı” kelimesi “elma”

---

³⁷ Turan’ın “Türk Dilinin Genel Yapı Problemleri” ders notlarından alınmıştır.

kelimesinin renk olarak niteliğini belirttiği için bu tamlamada “sarı” ismi, sıfat görevindedir.

Bir çalışmada ise kökler, üç başlık olarak değerlendirilmekte ve “*edatlar* isimler ve fiiller yanında fakat onlardan farklı mahiyette üçüncü bir kelime grubunu teşkil ederler” ifadesinden yola çıkılarak “*edat kök*” diye bir kavram ortaya atılmaktadır (Kaya, 2012: 93). Edat, kelime türü olarak kabul edilemez. Çünkü şekil bakımından kelimeler ya varlığı ya da hareketi temsil ederler. Kökler de bu nedenle iki türdür: isim kökü ve eylem kökü.

Köklerin türlerinin doğru tespiti eklerin değerlendirilmesinde de önemli yer tutar. Bu sayede ekler, isme gelen ya da eyleme gelen ekler olarak işlevlerine göre sınıflandırılabilir. Biz bu çalışmada kelimeyi isim ve eylem olmak üzere iki tür olarak ele alıp yapım eklerini de isim ya da eyleme gelmelerine göre sınıflandıracız.

Yerleşik anlayışla yazılan dil bilgisi kitaplarında kök konusu ele alınırken hem isim hem de eylem olarak kullanılabilen köklerden bahsedilmektedir³⁸ ve bu tür kökler, “*ortak kök/ikili kök/eşsesli kök/kayma*” gibi başlıklar verilerek açıklanmaktadır.

İkili kök adı verilerek kavramlaştırılan bu tarz kökler “yazılış ve söyleyiş bakımından aynı, ama anlamları farklı olan kökler” (Çotuksöken, 2011: 20) olarak tanımlanmaktadır. Bu tür köklerin sayısı azdır ve neredeyse bütün dil bilimciler aynı kökleri örnek vermektedir: “acı/acı-, ak/ak-, ekşi/ekşi-, tat/tat-, boya/boya-, savaş/savaş-, barış/barış-, göç/göç-, boya/boya-, dik/dik-, düz/düz-, ağrı/ağrı-”³⁹

Bu kelimelerin kök- ek kaynaşmasıyla oluştuğu ve ek almış bu kelimelerin zamanla kök durumuna geçtiği de ifade edilmektedir: “Bu kaynaşma dolayısıyla, o kelimelerin kök yapıları da kullanılıştan düşmüş ve gövdeler birer kök niteliği kazanmıştır” (Korkmaz, 2014: 110). Bu köklerin “ayrı iki kök olarak” ele alınması gerektiğini belirten bu yaklaşıma göre ad kökleri, eylem köklerinden sonra oluşmuştur: “Öncelik de fiil kökündedir. Ad kökleri daha sonraki bir aşamanın ürünü durumundadır” (Korkmaz,

³⁸ Deny, 1941: 494; İmer, 1976: 32-33; Ergin, 1989: 206; Çotuksöken, 2011: 20; Uzun, 2006: 43; Banguoğlu, 2011: 146; Korkmaz, 2014: 105.

³⁹ Deny, 1941: 494; Ergin, 1989: 206; Uzun, 2006: 43; Çotuksöken, 2011: 20; Banguoğlu, 2011: 147; Korkmaz, 2014: 105.

2014: 105). Buna örnek olarak da “tat” ve “boya” kelimeleri verilmektedir ve “**tat**-aslında fiil köküdür. Ondan **tat-ı-g** şeklinde isim yapılmıştır. **Boya-** da fiil kökü idi. Ondan da **boya-g** şeklinde isim yapıldı” yargısında bulunularak kelimenin sonunda yer alan “-ı-g/-g” seslerinin yutulmasıyla “tat” ve “boya” isimlerinin ortaya çıktığı ve bu isimlerin “tat-” ve “boya-” eylemleri ile eş şekilli olduğu belirtilmektedir (Ergin, 1989: 206).

Bu tarz köklerin “birtakım hâllerde ve başlıca iki heceli birtakım kelimelerde” isimden türediği ve “*ekşi* kelimesi *ekşi-mek* kelimesinden evveldir. Şu hâlde bu mastar (bir sıfır türeme lahikasıyla) türemiş bir kelime sayılmak gerektir” ifadesiyle örneklendirilerek açıklanmaktadır (Deny, 1941: 494).

Ortak kök/ikili kök/eşsesli kök gibi farklı terimlerle ifade edilen, benzer fonemlerden oluşan ve aralarında anlam bağı olan bu sözcüklerin (tat/tat-, göç/göç- vb.) ortak noktası, türeme yoluyla oluşmalarıdır. Ancak isimden mi, yoksa eylemden mi türedikleri konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu tür kökler için “bir sözcüğün, herhangi bir açık biçimbilimsel değişim olmadan başka sözcük olarak türetilmesi işi” ifadesi kullanılan ve “kayma” terimi ile kavramlaştırılan görüşe göre bu tarz köklerde hangi kelimenin hangi kelimedenden türediğinin tespiti zor olduğu “Türkçede, sayıca çok az olsalar da *göç/göç-*, *boya/boya-* çiftlerinde türetim yönü belirsizdir: *göç-*, göç denilen işi yapmak mı, yoksa *göç*, göçme işi sonrası ortaya çıkan durumun adı mı?”⁴⁰ ifadesi ile ortaya konulmaktadır (Uzun, 2006: 43-44).

Bütün Türk dillerinde var olan bu durumu tesadüfî olarak değerlendiren görüşe göre eşsesli kelimeler ayrı sözcükler olarak ifade edilmelidir: “*āç-* ‘acıkmak’ ve *āç* ‘aç’ gibi kelimelerin akraba oluşlarından şüphe etmiyorum; fakat bunların ses bakımından aynı olmaları tamamıyla tesadüften ibarettir. Bu ve buna benzer kelime çiftlerinden hareketle, çok daha önceleri adlarla fiiller arasında herhangi bir fark olmadığı sonucuna varmak doğru değildir. Aksine en eski dil anıtlarında her iki kelime sınıfı, yeni ağızlarda olduğu gibi birbirinden ayrı tutulmuşlardır ve eşsesli ad ve fiillerin sayısı eskiden

⁴⁰ İmer de köklerin özelliklerini sıralarken bu konuya değinmekte ve bu durumun tespitinin zor olduğunu ifade etmektedir: “Genel olarak bir kök ya ad ya da eylem köküdür. Ancak Türkçede kimi kökler aynı yazım ve söyleyiş biçimi ile yani eşsesli olarak hem ad hem de eylem kökü olarak kullanılmaktadır. Bu durumun başlangıçtan mı var olduğu yoksa sonradan mı ortaya çıktığı sorunu henüz açıklık kazanmamıştır, tartışılıp gitmektedir.” (İmer, 1976: 32-33)

şimdikine göre çok daha azdı. Bundan dolayı, en eski eşseslilerin de aslında ayrı kelimeler olduğu kanaatindeyim” (Grönbech, 2011: 18-19).

Türkçenin tarihî devirlerinde hangi kelimenin hangi kökten türediğinin tespiti bu tür köklerde şimdilik mümkün gözükmemektedir: “Nitekim, başlangıçta da, bugün de, sözcüğün ad ya da sıfat veya eylem olduğunu gösteren, belirli eklerimiz yoktur” (Tekin, 1997: 50-52). Sadece Türkiye Türkçesi verilerine dayanarak “Türk dilinin yapısı üzerine birtakım kesin yargılara varmak” tehlikeli ve yanıltıcı olabilir (Tekin, 1997: 52). Bir kök hem isim hem de fiil olamayabilir (Ergin, 1989: 206).

Bu çalışmada aynı fonemlerden oluşan ve anlamlı olan bu kökler, birbirinden farklı kökler/kelimeler olarak ve şekillerine göre eksiltili ya da eksiltisiz yani isim ya da eylem olarak ele alınacak ve yapım ekleri sınıflandırılırken eklendikleri kelimedeki fonksiyonuna/işlevine göre değerlendirilecektir.

Kökün Yapısı: Yerleşik anlayışla yazılan Türkçe ile ilgili dil bilgisi kitaplarında köklerin genel olarak “tek heceli”⁴¹ olduğu belirtilmektedir⁴². Günümüzde birden fazla heceden oluşan köklerin eski dönemlerde tek heceye kadar indiği belirtilerek bu yargı desteklenmektedir (Ergin, 1989: 203-204).

Bu durum, yerleşik anlayışın kök- ek ilişkisini temel alarak kelime incelemesi yapmasının bir sonucudur. Yaygın kanıya göre bir kelime türetilirken ana unsur “kök”tür ve yapım ek(ler)i, bu köke art arda eklenerek yeni bir kelime oluşturmaktadırlar⁴³. Örneğin; “yapımcı” kelimesi yerleşik anlayışa göre incelendiğinde “yap-” eylemi kök, “-ım” eylemden isim yapan ek, “+cı” da isimden isim yapan ek

⁴¹ İmer, 1976: 32-33; Ergin, 1989: 203-204; Çotuksöken, 2011: 20.

⁴² Köklerin özellikleri sıralanırken tek heceli köklerin özellikleri şu şekilde formülleştirilmektedir:

“Ül+Üs: Örn: at-, uç-

Üs+Ül: Örn: de-, ye-

Üs+Ül+Üs: Örn: bul-

Ül+Üs+Üs: Örn: ört-

Üs+Ül+Üs+Üs: Örn: çarp-” (İmer, 1976: 32-33). İmer, adı geçen eserde tek heceli köklerdeki ünsüzlerin durumunu da “Türkçenin köklerinde önseste ünsüz yığılması görülmez. Yani Üs+Üs+Ül biçimiyle hiçbir zaman karşılaşılmaz. Bu olay az sayıda ad ve eylem köklerinin son sesinde görülmektedir ancak bu da en çok iki ünsüzün üst üste gelmesi biçimindedir. (Örn; Üs+Ül+Üs+Üs) Söyleyiş sırasında ise -birçok Batı dilinde görülenin tersine- her ses boğumlanır” biçiminde açıklamaktadır (İmer, 1976: 32-33).

⁴³ Kelime oluşturulurken kökün başta, eklerin de kökten sonra geldiği ifade edilmektedir: “Türkçede kökler sözcüğün başında bulunur. Sözcükler, değişmeyen köklere getirilen eklerle türetilir. Ekler köke göre biçimlenir, kök ise tek biçimlidir, sözcüğün değişmeyen ögesidir.” (İmer, 1976: 32-33)

olarak ele alınmaktadır. Buna göre “yapımcı” kelimesinin kökü, “yap-” eylemidir. Ancak bu kelimenin içerisinde “yapım” diye bir kelime daha bulunmaktadır ve bu kelime, değerlendirilmemesine rağmen aldığı “-ım” eki belirtilerek kelime incelemesinde gösterilmektedir. Buna göre kelimenin kökü “yap-” eylemi midir, yoksa “yapım” ismi mi? Eğer “yap-” eylemi kök ise o hâlde neden “yapım” kelimesinin varlığı incelemede belirtilmektedir de “-ımcı” diye bir ek kabul edilmemektedir? Eğer “yapım” kelimesi kök ise o hâlde neden “yap-” eylemi ile bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır? Aslında bu, yerleşik anlayışın “kök+yapım eki+çekim eki” formülünün bir sonucudur ve kelime incelemesi yapılırken “anlam” unsuru göz ardı edilmekte ve kelime bölünebildiği en küçük anlam birimine kadar ayrılmaktadır. Bu ayrım sonucunda da “bir şeyin yapılmasında, ortaya konulmasında, gerçekleştirilmesinde emeği geçen kimse ya da kuruluş”⁴⁴ anlamına gelen “yapımcı” kelimesi ile “ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek”⁴⁵ anlamına gelen “yap-” fiili arasında anlam bağı kurulmaya çalışılmakta ve “yapım” kelimesi görmezden gelinmektedir. Aslında bu incelemede kök “yapım” kelimesi, “+cı” eki de meslek adı yapma işlevinde kullanılan ve isim kategorisine gelen yapım ekidir.

Kökü merkeze alan gramer anlayışından dolayı “kök” kelimenin çekirdeği olarak kabul edilmekte ve aynı kökten türeyen kelimeler “kök ailesi” olarak ifade edilmektedir. Bu görüşü desteklemek için “başlangıç, baştan, başsız, başımızdaki kelimeleri” örnek olarak verilerek “görüyoruz ki hepsinde **baş** kökü vardır ve hep bu çekirdek üzerine başka unsurlar gelmiştir” denilerek aynı köke sahip kelimelerin kök aile oluşturduğu söylenmektedir (Ergin, 1989: 203-204). Bu görüşü destekleyen başka bir açıklamada da “yaş” kelimesinden yola çıkılarak “*yaş+lı, yaş+lı+lık, yaş+ıt, yaş+a-, yaş+a-n-, yaş+a-m, yaş+ar-, yaş+lan-* gibi sıfat, ad ve fiiller”in “bir kelime ailesi” oluşturduğu belirtilerek varlık ya da hareketi karşılayacak binlerce kelime olacağı ama bu kavramları karşılayacak ayrı kökler olamayacağından bir kökten anlamca bağlantılı kelimeler topluluğu yani kök ailesi/kelime ailesi oluştuğu ifade edilmektedir (Korkmaz, 2014: 103-104).

---

⁴⁴ Türk Dil Kurumunun Genel ağ sitesinde yayımlanan Güncel Sözlük’ten alınmıştır. www.tdk.gov.tr (E.T: 7.1.2019)

⁴⁵ Türk Dil Kurumunun Genel ağ sitesinde yayımlanan Güncel Sözlük’ten alınmıştır. www.tdk.gov.tr (E.T: 7.1.2019)

Kelimenin anlamlı en küçük birim temel alınarak yapılan incelemesinde, kelime ile ek arasındaki anlam ilişkisi göz ardı edilmekte ve ekın işlevi dikkate alınmamaktadır. Yapım eki anlam köküne gelir ve bu nedenle de aynı kökten türeyen bir kelime topluluğundan söz edilemez. Yukarıda örneği verilen “yaşlı” kelimesi ile “yaşam” kelimesini aynı kökten yani “yaş” kökünden türeyen kelimeler olarak kabul edemeyiz. Çünkü “yaşam” kelimesinin kökü, “yaşa-” kelimesidir ve yukarıda belirtildiğinin aksine “yaş” kelimesi ile arasında anlamca bağ söz konusu değildir.

Kök, anlam unsurudur ve yapım eki olarak türeyen kelime ile arasında doğrudan bir anlam bağı bulunmak zorundadır. Yapım eki anlam köküne gelir, önceki yapım ekinin değiştirmiş olduğı kök anlama yapım eki gelmez (Turan, 2018: 103). Bu nedenle de bu çalışmada, yapım ekleri fonksiyonlarına/işlevlerine göre tespit edilirken kök anlama göre değil, anlam köküne göre değerlendirilecek ve yapım eki almış kelime ile anlam kökü arasındaki anlam bağı dikkate alınarak sınıflandırma yapılacaktır.

2.2.1.2. Yapım Ekinin Çekim Eki Komşuluğundan Ortaya Çıkan Sorunu

Ekler genel olarak “yapım eki” ve “çekim eki” olmak üzere iki ana kategoride ele alınmaktadır. Bu ikili sınıflandırmada ekler, işlevlerine göre değil; kelime ile ilişkilerine göre değerlendirilmektedir. Ancak “kelimelerin anlamı/şekli ile onların söz içinde yüklendikleri işlevleri yerdaş- yandaş karşıt ilişki düzenine göre sıralanmış yapıda karşılayan ekleri kesin ölçüleriyle ayıran Türk diline has ekleşme bilgisi kültürünün yönlendirici etkisinden uzak kalarak” şekillenen bu sınıflandırma, Türkçenin yapısına aykırıdır (Turan, 2018: 98).

İkili ek sınıflandırmasından dolayı, eklerin işlevlerinin belirlenmesinde sorunlar meydana gelmektedir. Bunun en belirgin örneği, bazı çekim eklerinin fonksiyon değiştirerek yapım eki işlevinde kullanıldığının ifade edilmesidir. Bu çalışmada çekim ekinin ne olduğı, işlevi belirtilecek ve yerleşik anlayışta çekim eki başlığında ele alınan eklerin ek sınıflandırmasındaki yeri ifade edilerek yapım ekleri ile aralarındaki farklılıkları dile getirilecektir. Böylece yapım ekinin üst fonksiyonuna ve alt işlevlerine göre sınıflandırılmasında çizilen yol da ortaya konulacaktır.

Çekim ekleri, genellikle, “sözcükler arasında anlam ilgisi kuran ekler” olarak tanımlanmaktadır. Çekim ekinin “kökün veya kelimenin manasında değişiklik

yapmayan” bir ek olduğu belirtilerek “onlara sadece kullanım ifadesi veren, onları kullanım sahasına çıkaran, onları diğerkelimerle münasebete getiren ekler” olarak açıklanmaktadır (Ergin, 1989: 209). Çekim eklerinin asıl görevi kelimeler arasında anlam ilgisi kurmak, kelimelere işleklik kazandırmaktır. Bu nedenle çekim eki yerine “işletim ekleri” ifadesinin kullanıldığı da görölmektedir.

Başka bir açıklamada, çekim eki “adlar ile adlar veya adlar ile fiiller arasında geçici ilişkiler kuran ekler” olarak tanımlanmakta ve çekim ekinin “kök ve gövdelere bazı anlam bağlantıları katarak onları birbiriyle ilişkiye geçiren, onlarla kelime grupları ve cümlelerin öteki öğeleri arasında geçici anlam örgüsü kuran ekler” olduğu ifade edilmektedir (Korkmaz, 2014: 111). Burada, çekim ekinin cümlede geçici anlam ilgisi kuran ekler olduğu dile getirilmektedir.

Cümle içindeki kullanışı “varlık ile varlık veya varlık ile eylem ilişkilerinin adları” olarak ifade edilen görüşte çekim eki “en az iki varlığa veya bir varlık ile bir eyleme gerek” duyan ekler olarak açıklanmaktadır (Karaağaç, 2013: 323).

“Çekimsel biçimbirim” diye terimleştirilen tanımda ise çekim ekinin türetme özelliğı olmadığı, “sözdizimsel ilişkilerin kurulmasını” sağlayan ek olduğu vurgulanarak “yeni sözlükbirimler değil, bir sözlükbirim kullanımına girmiş sözcükbiçimler” oluşturduğu ifade edilmektedir (Sebzecioğlu, 2016: 130). Bu açıklamaya göre yapım eki alan kelimeler, sözlükte madde başı olarak yer aldıklarından “sözlükbirim”dir ancak çekim eki almış kelimeler yeni anlamlı bir kelime türetmedikleri için “sözcükbirim” olarak kabul edilmektedir. Benzer bir açıklamada “*okul, okulsuz, okullu* biçimleri birer sözlükbirim, *okulda, okula, okulu* biçimleri anlamsal olarak değil de, yalnızca sözdizimsel işlevleri içinde ayrıldıkları için 'sözcük' olarak” tanımlanmakta ve sözdizimsel kurallar bağlamında çekim eklerinin sözcük ürettiğı söylenmektedir (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 92).

Yukarıdaki tanımlar göstermektedir ki çekim eki, isim ile isim ya da isim ile eylem arasında geçici anlam ilgisi kuran ekler olarak kabul edilmektedir. Bu anlam ilgisi cümle içerisinde kelimelerin söz dizimsel sıralanmasını sağlamaktadır. Yani cümle denilen yapı içerisinde isim ile eylem arasında anlam bağı ya da kelime ile kelime arasında tamlama kurulmasını sağlamak için çekim eklerinden yararlanılmaktadır.

Çekim eki, cümle içerisindeki dizilişe göre kelimeler arasında anlam bağı kurduğundan da bu; kalıcı değil, geçici bir durum olarak kabul edilmektedir ve yapım eki olarak değerlendirilmeyen ekler çekim eki ana başlığında belirtilmektedir. Örneğin; eklerin “türetimsel ve çekimsel biçimbirim” olarak sınıflandırıldığı yaklaşımda türetimsel biçimbirimler “sözcüklerin başkaca sözcük yaratma amacıyla kullanılan bütün yolların toplandığı alanın ortak adı”, çekimsel biçimbirimler ise “sözcüklerin sözdizimsel nedenlerle biçimlendiği yolların toplandığı alanın ortak adı” olarak tanımlanmaktadır (Uzun, 2006: 49). Yapım eki ile çekim ekinin ayırıcı özelliği olarak da yapım eklerinin türetme yapma fonksiyonunun olması gösterilmektedir.

Yerleşik anlayışa göre yapım eki dışında kalan tüm ekler, çekim eki kategorisinde yer almaktadır. Çekim eklerinin anlam değiştirme özelliği olmadığı vurgulanarak yapım ekinden farklı ve “sözcüklerin anlamlarını kişi, zaman, yer, yön, soru, olumluluk, olumsuzluk gibi yönlerden tamamlayan” ekler olduğu açıklanmaktadır (Hengirmen, 2007: 273; Banguoğlu, 2011: 148). Aslında çekim ekinin ne olduğu belirtilmemekte sadece bu kategoride yer alan ekler sıralanarak çekim eki açıklanmaya çalışılmaktadır.

Çekim eki, isim ya da eyleme eklenmesine göre de gruplandırılmaktadır. İsim çekim eki ve eylem çekim eki olmak üzere iki alt başlık altında sınıflandırılan çekim eki, bu iki başlık altında da alt gruplara ayrılmaktadır. Genel olarak isim çekim eki “hâl, iyelik, eşitlik, çoğul, soru” eklerinden; eylem çekim eki de “kip ya da zaman, şahıs, soru” eklerinden oluşmaktadır.

Bu sınıflandırmada da farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin; isim çekim ekleri “çokluk, iyelik, hâl, soru” (Ergin, 1989: 213); “iç çekim hâlleri ve dış çekim hâlleri”⁴⁶ (Banguoğlu, 2011: 326-329); “yalın durum, ilgi durumu, yükleme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu, çıkma durumu, vasıta durumu, eşitlik durumu” (Korkmaz, 2014: 112-113) olarak sıralanmaktadır. Eylem çekim eki “şekil ve zaman, şahıs, partisip, gerundium, soru” (Ergin, 1989: 215); “zaman, tarz, kişi, sayı” (Banguoğlu, 2011: 441); “şekil ve zaman (kip), şahıs, soru” (Korkmaz, 2014: 113) ekleri olarak gruplandırılmaktadır.

---

⁴⁶ İç çekim hâlleri “kim hali, kimi hali, kime hali, kimde hali, kimden hali, kimin hali” olarak; dış çekim hâlleri ise “kimle hali, kimce hali, kimli hali, kimsiz hali” olarak gruplandırılmaktadır (Banguoğlu 2011: 326-329). Yazara göre dış çekim hâlleri, az işlek olan çekim ekleridir.

Bu açıklamalar göstermektedir ki ekler, işlevlerine göre değil; kelime türetip türetmemesine göre sınıflandırılmaktadır ve kelime türeten ekler yani yapım ekleri bir kategori, diğer ekler ise çekim eki olarak ayrı bir kategori olarak belirtilmektedir. Bu da Türkçenin kelime- kelime, kelime- ek ve ek- ek karşıtlık ilişkisine göre düzenlenen ekleşme bilgisine aykırı bir durumdur. Yerdâş- yandâş karşıtlık ilişkisine göre ekler, 10 üst işlevine göre sınıflandırılmaktadır (Turan, 2014: 103-105). Yerleşik anlayışın çekim eki kategorisinde ele aldığı fiilimsiler, soru eki, çokluk eki, hâl ekleri vb. işlevleri farklı olduğundan tek bir çatı altında değerlendirilemeyecek eklerdir ve her birinin ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir⁴⁷.

Çekim eki, dile getirildiği gibi alt grupları bulunan ve çok sayıda ek türünden oluşan bir ek değildir. Çekim eki, zaman ve şahıs ekinden oluşan ve cümle kurma görevi bulunan bir ektir. Çekim eki “fiile, fiil ile isim kategorisinde ve fiil isim sırasıyla, eş zamanlı ve yandâş eklenen iki ekin ekleşmesiyle şekillenirler. Zaman ve şahıs eklerinden meydana gelen bu eklerin aynı cümlede tekrarı mümkün değildir” diye açıklanmaktadır (Turan, 2018: 105).

Bu çalışmada, çekim eki olarak zaman ve şahıs eki kabul edilecek ve Turan (2018: 103-105)’ın ek sınıflamasına göre yapım ekleri tespit edilerek yerleşik anlayışta benimsenen yapım eki- çekim eki ayrımıyla ilgili itirazlar yeri geldikçe ortaya konacaktır.

Yapım Eki ile Çekim Eki Arasındaki Farklar:

Çekim eki ile yapım eki olarak iki ana kategoride sınıflandırılan eklerin işlevleri belirtilerek aralarındaki farklar tespit edilmeye çalışılmaktadır.

a. Çekim eki, isim ve eylem çekim ekleri olmak üzere iki alt başlıkta ele alınmaktadır. Çekim eki, açık kategoride bir ek olduğu için isim çekim ya da eylem çekim ekleri, aynı türdeki tüm kelimelere eklenebilmektedir. Örneğin; “Türkçe *araba*-ya’daki yönelme biçimbirimi *-(y)a*” isim çekim eki, Türkçedeki tüm isimlere gelebilen bir ek olarak kabul edilirken⁴⁸ “*karmaş*- ‘taki *-maş*” yapım eki, “*sarmaş*-” dışında hiçbir kelimeye

⁴⁷ Bu çalışmanın konusu “yapım eki” olduğu için çekim eki ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmeyecektir. Ancak yapım ekini ilgilendiren durumlarda, ilgili olduğu bölümde konuyla ilgili görüşler belirtilecektir.

⁴⁸ Bu durum açıklanırken çekim ekinin isme ya da eyleme eklenirken dilbilgisel açıdan doğru olması gerektiği, bu nedenle de çekim ekleri üzerinde bir yaptırımın, zorunluluğun bulunduğu belirtilmektedir.

eklenememektedir (Uzun, 2004: 57). Çünkü yapım ekleri, kapalı kategoridedir ve her kelimeye eklenemezler ancak çekim eki açık kategoridedir ve aynı türdeki bütün kelimelere gelebilmektedir. Bu “zorunluluk” ilkesi olarak ifade edilip çekim ekinin “birçok durumda sözdizimsel nedenlerden dolayı” oluştuğu için söz diziminde gerekli olduğu ancak benzer bir zorunluluğun yapım eki için geçerli olmadığı söylenmektedir (Erdem, 2012: 625).

Bu durumu “nedenlilik koşulu” ile açıklayan görüşe göre eylemin “çekim eklerinin taşıyıcılığıyla görünüş, kip, zaman, uyum ve çatı gibi kategorileri”; ismin “sayı, durum ve uyum gibi kategorileri” yüklenmesi belirgindir ve bu bir nedene bağlıdır ancak yapım ekleri için benzer bir nedenlilik ilgisi kurulmamaktadır (Sebzecioğlu, 2016: 131-132). “Sil-gi, bil-gi” kelimelerindeki “-gi” eki ile “*tat-gı, *temizle-gi” gibi kelimeler türetilmemesi ya da “öğren-men değil de öğren-ci” kelimesinin türetilmiş olmasının bir nedene bağlı olmadığı ifade edilmektedir⁴⁹ (Sebzecioğlu 2016: 131-132).

Bu, anlamla ilgili bir durumdur. Yapım eki almış kelimenin bir varlığı ya da hareketi ifade etmesi gerekmektedir. Örnek olarak verilen “silgi, bilgi” kelimelerinin Türkçede anlamca karşılığı bulunmaktadır. Ayrıca kelimelere eklenen “-gi” şekilleri, eklendikleri kelimelerle işlev kazanmıştır. Bir kelimedede eşya ismi yapma işlevinde kullanılan şekil, diğer kelimedede genelleme ismi işlevinde kullanılmıştır. Yapım eki, eklendiği kelimeyle işlevlik kazanan bir ektir.

b. Yapım eki almış kelimeler, sözlükte madde başı olarak yer almaktadır. Bu durumu ifade etmek için genel olarak “sözlükbirim” ve “sözcükbiçim” terimlerinden yararlanılmaktadır. Çekim eki almış kelimeler sözcükbirimdir ve bu kelimeler arasında ortak bir kavram vardır ancak aynı durum, yapım eki almış sözlükbirimler için geçerli değildir (Uzun, 2004: 57). Bu kelimeler arasında ortak bir anlam ilgisi bulunmamaktadır. Yapım eki almış kelimeler zihinde bir kavram oluşturulmasına neden

---

Yazara göre “*Ali arabaya yıkattı*” cümlesi dilbilgisel açıdan doğru değildir ve bunun sebebi de “-ya çekim eki”dir ve “ekin değişmesi ya da ettirgen eylem yerine yönelim (dative) durumuyla uyuşacak bir eylemin getirilmesi” ile bu cümlenin doğru bir yapısı olacaktır (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 92).

⁴⁹ Benzer bir görüşte de “Rastgele sözlükten seçilmiş bir ismin çokluk şekli kolayca tahmin edilebilir. Ama rastgele seçilmiş bir kelimenin belli bir türetim ekiyle türetime girme ihtimali oldukça zordur. Hasta kelimesi hastalar şeklinde kolayca çekimlenebilirken, -IA ekiyle *hastala- şeklinde bir türetim yapılamamaktadır” (Erdem, 2012: 626) denerek yerleşik anlayışa göre çekim eki kategorisinde kabul edilen tüm eklerin benzer türdeki kelimelere gelebileceği söylenmektedir.

olduğu için sözlüklerde yer almaktadır, çekim eki almış kelimeler ise tahmin edilebilir olduğu için sözlükte bulunmamaktadır⁵⁰. “Yapım ekleriyle türetilen kelimelerin gramerin sunduğu olanakla birlikte konuşanın ilk konuşma anında neyi anlatmayı amaçladığı” ile ilgisi bulunmaktadır ve bu nedenle türetimde anlamsal farklılıklar söz konusudur (Erdem, 2012: 626). Yapım eki, kelimenin anlamında değişiklik yapan bir ek olduğuna göre yapım eki ile türetilen kelimeler yeni bir kavramı karşılayacaktır ve sözlükte madde başı olarak yer alacaktır.

c. Çekim eki, kelimeye eklenen son ektir ve çekim eklerinden sonra ek gelmemektedir. “Kök + yapım eki + çekim eki” şeklinde formülleştirilen bu duruma göre yapım ekinden sonra çekim eki gelmektedir. Bunu çekim eki ile yapım eki arasında “ardışıklık ilişkisi” bulunması şeklinde açıklayan görüşe göre “*kapı-m*’daki çekimsel parça *-m*, sözlükbirim bir türetim süreci ile değiştiğinde bile” çekim eki olan unsur yapım ekinden sonra gelmektedir ve “*kapı-m-cı* değil *kapı-cı-m*” örneğinde görüldüğü gibi “türetimsel parça”nın sonunda yer almaktadır (Uzun, 2004: 57).

Burada örnek olarak verilen “kapı” ile “kapıcı” kelimeleri farklı anlama sahip kelimelerdir. “Kapı” kelimesinin yapım eki aldıktan sonra “kapıcı” kelimesi ile bir bağı bulunmamaktadır. Bu nedenle de yapım eki dışında bir ek aldıklarında (teklik/çokluk, hâl, tamlama eki) bu kelimelerin ayrı birer kelime olduğu dikkate alınıp kök kelime ile aralarında ilgi kurulmaya çalışılmamalıdır. Yapım eki anlam değiştirme işlevi nedeniyle kelimeye eklenen ilk ektir ve diğer ekler yapım ekinden sonra kelimeye eklenmektedir (Turan, 2018: 103).

d. Yapım eki ile çekim eki arasındaki farklar belirtilirken oklama yönteminden yararlanıldığı da görülmektedir. Yapım ekinin kelimeye anlam kattığı için yönünün köke doğru olduğu belirtilmekte (göz-lük, sil-gi) çekim ekinin ise dışa dönük olduğu (ev-e kadar, sokak-tan geldi) ifade edilmektedir (Adalı, 2004: 42). Çekim eklerinin yönü dışarıya doğru olduğu için kelimeye anlam katmayıp dizimsel olarak kelimeler arasında

⁵⁰ Bu durum, şu şekilde tablolandırılmaktadır:

1. Çekim (Sözcükbiçim oluşturma)

Diziler: geldi, gelecek, gelmeli...; kitaplar, kitabın, kitapta...

11. Sözcük oluşturma (Sözlükbirim oluşturma)

Türetme: sözcük aileleri; BALIK, BALIKÇI, BALIKÇILIK, BALIKÇIL

Bileştirme: GÖKYÜZÜ” (Sebzecioğlu, 2016: 141)

ilişki kurulmasını sağladığı dile getirilmektedir. Yapım eklerinin yönünün içe doğru olmasının sebebi ise yapım eki almış kelimenin yani “yeni bilgi”nin bir önceki kelimeye yani “eski bilgi”ye ihtiyaç duymasıdır⁵¹ (Karaağaç, 2013: 248-249).

e. Çekim eki ile yapım eki arasındaki farklardan söz edilirken “anlamsal düzenlilik” diye bir kavram kullanılmaktadır. Bu durum için verilen iki farklı örneğe göre “[-DI] çekim eki, oku-du, koş-tu gibi, geldiği her eyleme zaman kategorisini” eklemektedir ve bu örnekte görüldüğü gibi çekim eklerinin anlamsal olarak düzeninin bulunduğu belirtilmektedir. Ancak aynı durumun yapım ekleri için geçerli olmadığı; örneğin “[+IIk]” yapım ekinin “kardeş+lik sözcüğünde tabana soyut bir anlam”, “kitap+lık sözcüğünde yer anlamı” kazandırdığından anlamsal olarak düzenlerinin olmadığı ifade edilmektedir (Sebzecioğlu, 2016: 132). Bu durum yapım ekinin alt işlevleri ile ilgilidir. “+IIK” şekli, eklendiği kelimeyle ilişkisine göre işlevlerini ortaya koymaktadır. Bunu anlamsal bir düzensizlik olarak ifade etmek, yapım ekinin “anlam değiştirme işlevi” olan bir ek olduğunun göz ardı edilmesidir.

f. Çekim eklerinin tekrarlanamayacağı “*gör-üyor-um-yor” kelimesi ile örneklendirilerek belirtilirken yapım eklerinin ise “göz+lük+çü+lük” kelimesinde olduğu gibi tekrarlanabildiği ifade edilmektedir. Eklerle ilgili bu durum, yapım eki ile çekim eki arasındaki karşıtsal özelliklerden biri olarak açıklanmaktadır (Sebzecioğlu, 2016: 133). Ancak yapım ekleri kelimeye eş zamanlı olarak gelemez, art zamanlıdır. Bu nedenle de “gözlükçülük” kelimesinde “göz” kelimesine eklenmiş ve üst üste gelmiş birden fazla yapım eki yoktur. Sözü edilen kelimede “gözlük” kelimesine eklenen ve meslek adı yapma işlevinde kullanılan “+çülük” eki bulunmaktadır.

Çekim Ekinin Yapım Eki İşlevinde Kullanılması Mümkün Müdür?

Eklerin iki üst kategoride sınıflandırılması nedeniyle bazı çekim eklerinin fonksiyon değiştirerek yapım eki işlevinde kullanıldığından söz edilmektedir. Bazen bir çekim

---

⁵¹ Bize göre sözü edilen yazarların oklama sistemi doğru değildir. Çünkü oklama, anlam unsuru olan kelime ile görev unsuru olan eke göre yapılmalıdır. Kelime – ek karşıtlık ilişkisi ile yandaş karşıtlık oluşturan ekler, anlam unsuru olan kelimeye göre oklanmalı, kelime – kelime karşıtlık ilişkisi ile tamlama oluşturan anlam unsurları kelimelerde asıl unsur – yardımcı unsur ilişkisine göre oklanmalıdır. Gemalmaz okların yönünün “bir varlığı, bir oluşu, bir kılışı ifade eden ögelerin belirleme yönü, bir ilişkiyi ifade edenlerinkine zıttır veya bir başka deyişle; Türkçede anlam ögelerinin belirleme yönü ileriye, görev ögelerinin belirleme yönü geriye doğru çevriktir” biçiminde açıklamaktadır (Gemalmaz, 2010: 281-282).

ekinin “çekim ekliğinden çıkıp yapım eki hâline” geldiği belirtilmektedir (Ergin, 1989: 212; Adalı, 2004: 83; Hengirmen, 2007: 113; Aksan, 2009: 106; Çotuksöken, 2011: 17; Banguoğlu, 2011:149). Bu durum “*sudan, gözde, önce, Dursun...*” örnekleri verilerek açıklanmaya çalışılmakta ve çekim ekinin “yeni bir kelime anlamı” oluşturarak yapım eki görevinde kullanıldığı ifade edilmektedir (Banguoğlu, 2011: 149). Yerleşik anlayışa göre “+DAn, +DA +cA” ekleri isme eklenen isim çekim eki, “-sUn” eki ise eyleme eklenen eylem çekim eki olarak kabul edilmektedir. Bu örneklerde ekler, “yeni anlamlı bir kelime türettikleri” için yapım eki işlevinde kullanılan çekim ekleri olarak açıklanmaktadır. “*Yaza, ucuza, gözde, sözde, özde, sudan, Pasinliler*” gibi kelimelerdeki eklerin “çekim eki olmakla birlikte yapım eki işlevi”nde kullanıldığı söylenerek sözü edilen kelimelerdeki eklerin iki fonksiyonu da aynı anda taşıdıkları belirtilmektedir (Küçük, 2015: 25).

Bu durumu farklı nedenlere bağlayan görüşler bulunmaktadır. Çekim ekinin kategori değiştirip yapım eki görevinde kullanılması “işlevde meydana gelen kayma” olarak açıklanmakta ve bu kayma neticesinde yeni kelimeler türetilbildiği ifade edilmektedir (Çotuksöken, 2011: 21-22).

Çekim ekinin yapım eki görevinde kullanılmasını “ek kalıplaşması” olarak da açıklanmaktadır. Bu görüşe göre bazı çekim ekleri zamanla kullanım alanını genişletip başka cinsten, zaman vb. kelimelerin yanına gelerek yapım eki görevine geçmekte ve eklendiği kelimenin anlamında “hafif bir değişme” meydana getirmektedir (Korkmaz 2011: 73). “Çekimden yapıma geçiş” birden meydana gelmemekte, ek kalıplaşması ara dönem oluşturarak çekim ekinin yapım eki kategorisine geçmesini sağladığı belirtilmektedir⁵² (Korkmaz, 2011: 74).

Bu durumu ekin, çekim eki olma özelliğini zamanla kaybedip yapım eki kategorisine geçmesi olarak açıklayan görüşler de vardır. Bazı çekim eklerinin “her türlü özellik ve canlılık”larını kaybederek “yapım eki gibi klişeleştiği” ifade edilmektedir (Gülensoy, 2015: 545). Çekim eklerinden bazılarının “geçici fonksiyona” sahip olduğundan

---

⁵² Bu duruma örnek olarak isim çekim eki olarak sınıflandırılan “+^on vasıta hâli, +*ça* eşitlik hâli ve ayrılma hâli ekleri” örnek verilmektedir (Korkmaz, 2011: 74). Yazara göre bu eklerin yapım eki görevinde kullanılması “iki grup arasında bağlantı kuran birer kalıplaşma evresinden geçmeleri” ile olmuştur ve yazar, bu evreyi ek kalıplaşması olayı olarak açıklamaktadır.

özelliklerini yitirerek yapım eki kategorisine geçtiği söylenmektedir⁵³ (Öztürk, 2011: 434-435).

Bazı çekim eklerinin kimi durumlarda yapım eki olarak kullanılması, benzer örnekler (*sözde, gözde, girdi, çıktı, içtenlik...*) verilerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu örneklerde verilen “+de, +den” isim çekim eki; -di” eylem çekim eki kategorisinde gösterilmektedir. Yerleşik anlayışa göre sözü edilen ekler, aslında çekim ekidir ancak verilen örneklerde yapım eki kategorisine geçmişlerdir, bu nedenle de bu ekler çekim eki ile ilgili bölümlerde, istisna oluşturan durumlar olarak ele alınmaktadır.

Bu ekler, yeni ve anlamlı bir kelime türettikleri için yapım ekidir. Bunu, “sözde” kelimesini örnek vererek ele alalım: Bu kelimedeki “+de” şekli, genel olarak, isim çekim eki kategorisinde yer alan “bulunma hâli eki” iken yapım eki olarak kullanılarak işlev değiştirdiği şeklinde açıklanmaktadır. Aslında “bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği, kelime”⁵⁴ anlamında olan “söz” kelimesi, “+de” ekini aldıktan sonra “gerçekte öyle olmayıp, öyle geçinen veya bilinen”⁵⁵ anlamına gelen “sözde” olmuştur. Kelimenin anlamında değişiklik meydana geldiğinden bu ek, yapım ekidir.

Çekim ekinin bazı durumlarda yapım eki olarak kullanılması yani farklı bir fonksiyona sahip bir ekin kimi kelimelerde işlevini değiştirmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Ekin “çekim ekiyken yapım eki olması” durumu, eklerin işlevlerine göre değerlendirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Şekle dayalı bir yaklaşımla, bu ekler işlev değiştiren ek olarak açıklanmaktadır. Ancak bir şeklin, işlevini bünyesinde barındırması gibi bir durum söz konusu edilemez. Şeklin aynı anda iki işlevi olamaz.

Eklerin yapım eki ve çekim eki olarak iki temel kategoride sınıflandırılması ve işlevlerinin göz ardı edilmesi aynı zamanda eklerin kelimeye eklenme sırasıyla ilgili sorunlu durumun ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Yerleşik anlayışa göre bazı kelimelerde (*içtenlik, gündelik vb...*) eklerin kelimeye eklenme sırasında değişiklik

⁵³ Bu eklere örnek olarak “-ki aitlik eki (...), iyelik ekleri (+m: *begüm, hanım*; +m-gil: *dayı-m-gil, dayı-sı-gil*; +msı: *kadın-ımsı*; +msa: *az-ımsa*; +mtrak: *mavi-mtrak, ekşi-mtrak*), ilgi hâli eki (*ben-im-se*), eşitlik hâli eki, bulunma hâli eki (*söz-de, göz-de, on-da-lık, gün-de-lik*), ayrılma hâli eki (*su-dan (cevap), can-dan (arkadaş), top-tan, bir-den, baş-tan, ne-den*), vasıta hâli eki (*yaz-ın, kış-ın, güz-ün*)” gibi ekler verilmektedir (Öztürk, 2011: 434-435).

⁵⁴ Türk Dil Kurumunun Genel Ağ sitesinde yer alan Güncel Sözlük’ten alınmıştır. (ET: 16.11.2018)

⁵⁵ Türk Dil Kurumunun Genel Ağ sitesinde yer alan Güncel Sözlük’ten alınmıştır. (ET: 16.11.2018)

olmakta ve çekim eki yapım ekinden önce gelmektedir. “Kuralla aykırı durum” olarak ifade edilen bu kelimelerde yerleşik anlayışa göre “+lık” yapım ekinden önce çekim eki gelmektedir.

Çekim ekinin “kelimeyi sonlandıran” bir ek olduğu ve çekim ekinden sonra yapım ekinin gelemeyeceği Greenberg’ün 28. evrensel kuralına⁵⁶ dayanarak açıklanmaktadır ve çekim ekleri üzerine türetim yapılamayacağı belirtilmektedir (Erdem, 2012: 626). Çekim eklerinin yapım eklerinden önce gelemeyeceği belirtilerek bu durum “çekim ekinin yapım eki fonksiyonu kazanıp grubunu terk etmesi” olarak açıklanmaktadır (Gemalmaz, 2010: 217).

Yapım eki kelimeye eklenen ilk ektir ve ondan önce yerleşik anlayışta ifade edildiği gibi yapım eki dışında bir ek eklenmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Yerleşik anlayışta kuralla aykırı yapılar olarak gösterilen “*içtenlik*, *gündelik*” gibi kelimelerde ekin ve ekin işlevinin tespiti ile ilgili bir yanlışlık bulunmaktadır. Sözü edilen ekler, yapım eki kategorisinde yer almaktadır. Çünkü eklendikleri kelimenin anlamında değişiklik yapmışlardır.

2.2.1.3. Çatı Eklerinin Durumu

Çatı ekleri, eylemde var olan çatının yönünü belirleyen eklerdir. Her eylem bir çatıyla doğar, çatı ekleri de eylemin icracısının değişmesini sağlayan yani eylemin kişiye göre yönünün değişmesini sağlayan eklerdir ve eklendikleri eylemin anlamında ya da şeklinde bir değişiklik yapmaz.

Çatı eki “fiilin çatısını, isimlerle kurduğu/kuracağı tamlama ilişkisine göre geliştiren ek”tir ve çatı ekleri, fiilin var olan çatısını isimle kurduğu tamlamayla değiştirmektedir (Turan, 2018: 103).

Çatı eki; “öznenin eylemi kendi üzerinde gerçekleştirmesi, öznenin eylemi başkasına yaptırması, çokluk öznenin eylemi birlikte gerçekleştirmesi gibi anlam ilgileriyle genişleten ekler” (Delice 2000: 226); “cümledeki özne ve varlık ile olan bağlantısında

---

⁵⁶ Greenberg’ün dilin evrensel kuralları olarak belirlediği maddelerden 28.si şudur: “Hem yapım hem de çekim ekleri kökün ardına geliyorsa ya da her ikisi kökten önce geliyorsa yapım ekleri her zaman kökle çekim eklerinin arasında bulunur.” (Greenberg, 2008: 77)

uğradığı durum değişikliği; eylemin anlam değişikliği göstermeyen, ancak özne ve nesneye hükmeden biçim değişikliği” (Karaağaç, 2013: 598); “eylemin hareket yönünün düzenlenmesi, ögeler arası ilişki ortamının hazırlanmasını sağlayan ekler” (Bozkurt, 2017: 125) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlarla çatı ekinin eylemin öznesi ile ilgisinin boyutunu belirleyen ekler olduğu dile getirilmektedir.

Tanımlarda belirtildiği gibi çatı ekleri, eklendikleri eylemin anlamında herhangi bir değişiklik meydana getirmemektedir⁵⁷. Ancak buna rağmen çatı eklerinin “eylem kök ve gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan eylemden eylem yapan belirli bazı eklerle genişletilerek” biçim değişikliği yaptığı için yapım eklerinden olduğu belirtilmektedir (Karaağaç, 2013: 598; Korkmaz, 2014: 495).

Çatı ekleri, yapım eki kategorisi içerisinde ele alınarak bu eklerin eylemden eylem yapan ekler olduğu dile getirilmektedir. Bu ekler eyleme yeni bir yön kazandırdığı için yapım eki sayılırken (Bozkurt, 2017: 226-227); “-n- ve -l- ekleri”nin eylemden eylem yapma eki olarak “hem edilgen hem de dönüşlü fiiller” yaptığı, “-ş-” eylemden eylem yapma ekinin ise eylemi “işteş” yaptığı için bu eklerin yapım eklerinden olduğu belirtilmektedir (Gülensoy, 2015: 562). Bu eklerin kimi zaman yapım eki işlevi yüklendiği de söylenmektedir⁵⁸ (Çotuksöken 2011: 28-29).

Yukarıdaki açıklamalarda çatı eklerinin eylemin “sözlük anlamında değişiklik” yapmayan ve “özne ile nesne arasındaki ilişkiyi” belirleyen ekler olduğu vurgulanmasına rağmen bu eklerin “eylemden eylem yapan ekler” olarak nitelendirildiği görülmektedir ki bu, tanım ile ekin işlevi arasındaki çelişkili durumu ortaya koymaktadır. Eğer bu ekler, yapım eki ise kelimenin anlamında değişiklik yapması gerekirdi ve o zaman da yapım eki kategorisinde yer alıp çatı eki olarak değerlendirilmemeliydi. Eğer kelimenin anlamında değişiklik yapmayıp eylemi gerçekleştireni etkiliyorsa o zaman da bu eklerin yapım eki olduğu belirtilmeyip çatı eki kategorisinde ele alınması daha uygun olurdu. Ancak genel olarak bu ekler, yapım ekleri arasında gösterilip onların çatı eki işlevinde olduğu belirtilmektedir.

⁵⁷ Konuyla ilgili bakınız: Karaağaç, 2013:598; Korkmaz, 2014: 495.

⁵⁸ Çatı eklerinin yapım eklerinden ayrı bir kategoride ve “dönüştürüm ekleri” olarak ele alındığı da görülmektedir: “Geleneksel dilbilgisi çalışmalarında *çatı ekleri* olarak adlandırılır; kimi araştırmacılar bu ekleri yapım ekleri bağlamında inceler. Eylemlere getirilen dönüştürüm ekleri sözdiziminde özne (eyleyen) ve nesne (etkilenen) arasındaki ilişkileri düzenler.” (Çotuksöken, 2011: 28-29)

Bu görüşlerden birinde çatı eklerinin kelimenin “sözlük anlamında değişiklik” yaptığı için yapım eki olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu görüşe göre çatı eki eylemin özne ve nesne ile bağlantısında durum değişikliği yaptığından kelimeye yeni bir anlam katmaktadır (Toptaş, 2016: 851). Örneğin; “*yıka-* eylemiyle *yıka-n-* eylemi” birbirinden farklı iki hareketi karşılamaktadır. “*Yıka-*, geçişli bir eylem olmasına, yapılışında öznesinin dışında bir nesneye gereksinim duymasına karşın; *yıkan-* eylemi, yapılabilmesi için öznenin dışında bir şeye gereksinim duymayan, *geçişsiz* bir eylem” olduğundan “*yıkan-*” eyleminin anlamında öznesi ve bağlamına göre anlam değişikliği meydana gelmiştir (Toptaş 2016: 851). Çatı ekleri eylemi gerçekleştireni değiştirdiği için yapım eki olarak kabul edilmektedir ve bu, kelimenin sözlük anlamında meydana gelen bir değişiklik olarak ifade edilmektedir.

Çatı konusunun “kılış, durum, oluş” kavramları temel alınarak ele alınması gerektiği belirtilirken çatı eki olarak kabul edilen “*-Dir-*, *-t-* *-r-*, *-Dar-*, *-Ar-*; *-n-*, *-l-*; *-ş-*” eklerinin yapım eki olduğu ve eklendikleri kelimeye “*-masını sağlama* ya da *-masına yol açma*” anlamını kattığı söylenmektedir (Toptaş, 2016: 854). Bu görüşe göre “*uyu-masını sağlama* = *uyu-t-*” öyleyse “*uyu-* ile *uyu-t-*” birbirinden farklı eylemlerdir ve bu farklılık nedeniyle özneleriyle kurdukları ilişki de ilettikleri yargı da farklıdır (Toptaş, 2016: 854). Ancak bu anlam değişikliği eylemin öznesinde olmaktadır; yani çatı eklerini alan eylemi gerçekleştiren öznenin yönü değişmektedir. Çatı ekini aldıktan sonra eylemde “yeni” ve “başka” bir anlam meydana gelmemektedir. Verdiği örneklerden yola çıkarsak “*uyu-*” eylemini gerçekleştiren özne, aynı zamanda “*uyuma*” eylemini de yapandır, “*uyu-t-*” eyleminde ise eylemi gerçekleştiren değişmiş ve “*uyu-*” eylemi bir başkası tarafından yapılmıştır ancak sözü edilen kelimenin anlamında farklılaşma olmamıştır.

Çatı eki almış kelimelerin yan anlam kazanarak sözlükbirim olduğu ama bu eklerin yapım eki olarak değerlendirilmemesi gerektiği ifade edilerek dilin işlendikçe “dizimsel biçimlerin sözcükleş”tiği ancak bunun bir türetme olmadığı dile getirilmektedir. Bu görüşe göre “anlamak” anlamında kullanılan “*kes-tir-*” kelimesi, türemiş değildir çünkü kelimenin yan anlamı “*kes-*” kelimesine değil de “*kes-tir-*” kelimesine yüklenmiştir (Demircan, 2003: 42-44). Kelime anlamını değiştiriyorsa gelen ek, yapım ekidir ve örnekte geçen “*-tir-*” eki, çatı eki olarak değil; yapım eki olarak değerlendirilmelidir.

Çatı ekleri, eylem ile eylemi gerçekleştiren arasındaki ilişkiyi belirleme fonksiyonundan dolayı çekim eki kategorisinde de değerlendirilmiştir (Hengirmen, 2007: 277). Ancak çatı eklerinin eylemin durumunda değişiklik yaptığı için çekim eki olarak gözükmese de rağmen çekim eki ile arasında “nitelik farkı” olduğu için aynı kategoride yer alamayacakları belirtilerek bu görüşe karşı çıkılmakta ve bu eklerin, yapım eki olduğu, eylemden eylem türeten ekler olarak sınıflandırılması gerektiği ifade edilmektedir (Korkmaz, 2014: 495-496).

Yerleşik anlayışta ekler, burada olduğu gibi, iki üst kategoriden birine ait olarak değerlendirilmektedir ve ek, ait olduğu kategori dışında kullanıldığında fonksiyon değiştirdiği ifade edilmektedir. Ancak bize göre farklı işlevlerde kullanılan farklı ekler söz konusudur. Bu nedenle de çatı eki olan bir ek, aynı zamanda yapım eki işlevinde bulunamaz. “Yapım eki kök anlamı değiştirme işlevini yüklediği için, çatı ek(ler)i de çatısını geliştirme, fiilin anlamının isimlerle kurduğu/kuracağı tamlama ilişkisinin amacına göre zenginleştirme işlevlerini oluşturduğu” için ayrı ek çeşididirler (Turan, 2018: 103).

Eyleme gelerek anlamında değişiklikler yapan ve çatı kavramının dışında kullanılan bu eklerin yeni bir kategori oluşturduğu belirtilmektedir⁵⁹ (Delice, 2007: 2; Turan, 2018: 103): “‘Çatı ekleri nedir?’ sorusuna verilmesi gereken ilk yanıt, ‘Çatı ekleri her şeyden önce yapım ekleri değildir.’ olmalıdır. ‘Yap-’ ile ‘yap-tır-’, ‘sat-’la ‘sat-ıl-’, ‘dök-’le ‘dök-ün-’, ‘vur-’la ‘vur-uş-’ arasındaki fark mana farkı değildir. Yani, suyu döken ile dökünen adamın işledikleri fiil de, yapanla yaptıran ve vuranla vuruşanın icra ettikleri fiil de aynı değil midir? Bunun gibi, vurulanın muhatap olduğu fiille, vuranın muhatap ettiği fiil manaca ya da kavramca en küçük bir farka mı sahiptir?” (Turan, 2007: 1848)

Sadece eyleme özgü olan çatının her eylemde bulunduğu vurgulanarak tanımı yapılmaktadır: “Fiiller, isimler gibi, müşahhas ya da mücerret bir varlığı karşılayan statik bir manayı değil, mevcudiyetleri mutlaka bir vasıta tarafından icra edilme şartına bağlı olan dinamik hareketleri karşılayan kelimelerdir. Tabiatıyla, her fiil, bir hareketi,

---

⁵⁹ Delice, bu eklerin “oluş fiilini kılış fiiline; kılış fiilini ise oluş fiiline dönüştürdüğünü” ifade etmektedir. Bu işlevler var olan terimlerin çağrışımsal alanlarından da istifade edebilmek için “oluşlama ve kılışlama terimleriyle; bu işlevlerin ortaya çıkardığı kategori de ‘duyularla algılanabilen her şey, fenomen, numen karşısı’ anlamına gelen ‘görüngü’ terimiyle” adlandırılması gerektiğini söylemektedir (Delice, 2007: 2).

onu icra edecek vasıtayla birlikte karşılayan kelimedir. İşte, bizce, fiilin bünyesinde taşıdığı bu icra vasıtasıyla, yine fiilin bünyesinde taşıdığı hareket arasındaki ilişki, fiillerin çatısını oluşturur.” (Turan, 2007: 1848)

Bu açıklamalarda belirtildiği gibi çatı ekleri, eylemin yönünü değiştiren eklerdir ve yapım eki görevi yoktur. Bu nedenle de çatı ekleri ayrı bir kategori olarak değerlendirilmelidir.

2.2.1.4. Fiilimsi Eklerinin Durumu

Fiilimsiler, eylem kategorisinde yer alan kelimelerin isim kategorisine geçmesini sağlayan eklerdir. Fiilimsiler “şekilce eksiltili olan fiilleri, anlamını koruyarak isim gibi telaffuz edilebilen ve aktarılabilen şekle sokan, eksiltisiz yapan ekler”dir (Turan, 2018: 104). İsim fiil, sıfat fiil ve zarf fiil olmak üzere üç ana alt işlevi bulunan fiilimsiler; kelimenin anlamında bir değişiklik yapmadığı için yapım eki değildirler ancak kelimenin şeklinde bir değişiklik yaptıkları için ek sınıflandırılmasında ayrı bir kategoride değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Fiilimsiler tanımlanırken -genel olarak- çekimlenmemiş ya da yüklem özelliği olmayan eylem olarak ifade edilmektedir. Fiilimsilerin “fiil niteliği ile tamamlanmamış bir yargıya yüklem” olabildikleri söylenerek “*bitmemiş fiil*” olduğu ve “kişiye göre bir çekime tabi olmadıkları” için de “*çekimsiz fiil*” olarak adlandırılması gerektiği belirtilmektedir (Banguoğlu, 2011: 410). “Çekimsiz fiiller” olarak nitelendirilen fiilimsilerin eylem özelliği taşıdığı ama eylem gibi çekimlenmedikleri söylenmektedir (Korkmaz, 2014: 745). Eylemlerin “gerçekleştirilme biçimi (kip) veya zamanı, bir özneye bağlanmadığı” zaman fiilimsi olabileceği dile getirilmektedir (Karaağaç, 2013: 297).

Çekimsiz fiil olarak adlandırılan fiilimsilerin çekime girmedikleri için cümlede ad, sıfat ya da zarf görevinde kullanıldığı ve isme gelen çekim eklerini alabildikleri belirtilmektedir⁶⁰. Buna göre bir eylemin fiilimsi olmasının ölçüsü, zaman ve şahıs eki almamasıdır. Bu anlayışa göre eylem çekim eki almadığında isim kategorisine geçmektedir. Ancak eylemin temel özelliği, zaman ve şahıs eki alması değildir. Eylem,

⁶⁰ Konuyla ilgili bakınız: Banguoğlu, 2011: 419; Karaağaç, 2013: 297; Korkmaz, 2014: 745.

hareketi karşılayan kelimedir ve anlamını ortaya koyabilmesi için isme ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle de eksiltilidir. Eksiltili şekilli olan eylemler, fiilimsi ekini aldıklarında eylem → isim tamlaması kurarlar.

“Fiilimsiler, bize göre, fiilleri manaca muhafaza edip şekilce geçici olarak, kullanış müddeti boyunca isim kalıbına aktarma fonksiyonuyla diğer ek türlerinden ayrı ve muadil bir kategori oluşturan eklerdir. Bir fiilin, fiil manasıyla, cümlede özne, nesne, zarf gibi yardımcı unsur ya da tamlamalarda sıfat veya belirtme unsuru olarak kullanmaya hazır hâle getirilebilmesi, hareket bildirme kavramını yitirmeden ancak şekilce isim kalıbına aktarmasıyla mümkün olmaktadır. İşte bu kendisine has nitelik, fiilimsileri de üst eşit kategorik ek sınıfına sokmaktadır.” (Turan, 2007: 1847-1848)

Genel olarak fiilimsiler, “ad-eylem (isim-fiil), sıfat-eylem (ortaç) ve zarf-fiil (ulaç)” olarak üç alt gruba ayrılmaktadır. Ekleri de fiilimsilerin söz dizimindeki görevine göre yani fiilimsinin ad, sıfat ya da zarf olmasına göre sınıflandırılmaktadır. Ancak bu ekler, yapım eki olarak kabul edilip “eylemden isim yapan ekler” olarak adlandırılmaktadır⁶¹. Örneğin; fiilimsilerin “eylemden türetilmiş adlar” oldukları belirtilmektedir (Karaağaç, 2013: 297). Fiilimsilerin “sıfatlaştırma ekleri”, belirteç yapma ekleri” ve “adlaştırma ekleri” olarak ifade edildiği görüşte fiilimsi eklerinin yapım eki görevinde kullanıldığı söylenmektedir (Demircan, 2005: 111). Bazı eklerin birden fazla görevi olabileceği belirtilip fiilimsilerin türetimde de yer aldıklarını dile getirilerek bu ekler, yapım ekleri olarak değerlendirilmektedir (Adalı, 2004: 42).

Fiilimsileri “türemiş sözcük” olarak kabul edip fiilimsi eklerini yapım eki olarak değerlendirmeyen görüş de bulunmaktadır. Bu, “silgi” ve “silmek” kelimeleri örnek verilerek açıklanmaktadır. Bu görüşe göre “sil-” eyleminden “-gi” yapım eki ile türetilen “silgi” adı, diğer isimler gibi tamlayan olarak sıfat alabildiğinden *isim*; “-mek” eki ile türetilen “silmek” adı ise “sil-” eyleminin aldığı unsurları “nesne, belirteç tümleci” gibi tamlayan olarak aldığı için *fiilimsi*dir (Toptaş, 2016: 764-765). Bu nedenle

---

⁶¹ Fiilimsi eklerini çekim eki kategorisinde ele alan yazarlar da bulunmaktadır. Örneğin; Ergin (1989: 215), eylem çekim eklerini sınıflandırırken fiilimsileri de saymaktadır. Bize göre ek sınıflandırmasında yerdaş karşıtlık ilişkisine göre üst fonksiyon olarak ele alınması gereken fiilimsilerin çekim eki olamayacağının nedenlerine tezimizle ilgili olmadığı için değinilmeyecektir.

fiilimsiler “eylemden türemiş bir adın, tamlayan olarak tümleş alabilen türü” olarak ifade edilmektedir.

Fiilimsi eklerinden söz edilirken “kalıcı isim” kavramına yer verilerek bazı fiilimsi eklerinin kelimenin anlamını değiştirdiği için yapım eki görevinde de kullanıldıkları belirtilmektedir. Fiilimsi eklerinin bir kavramı karşılayan, bir varlığa ad olan kelimeler türettikleri belirtilmektedir. Sıfat fiil eklerinden bazılarının “*yaz-ar, düz-en, yat-ır, dol-muş, gel-ecek, Yıl-maz, ver-esi, külbas-tı, Dön-dü, Dur-sun, Dön-e vb.*” örneklerde olduğu gibi yapım eki görevinde kullanılıp kalıcı adlar yaptığını söylenmektedir⁶² (Öztürk, 2011: 435).

Bu durum “ek ile kökün kaynaşması” olarak açıklanarak “koşmak” ve “çakmak” kelimeleri örnek verilmekte; “ ‘koşmak’ sözcüğü durum ifadesini hâlen taşıdığından fiilimsi, ‘çakmak’ sözcüğü bir nesneye gönderimde” bulunduğundan kalıcı ad olarak ele alınmaktadır (Sebzecioğlu, 2016: 316). Fiilimsi eklerinin kalıcı isim yapması, ek kalıplaşması olarak da açıklanmakta ve bu eklerin, kalıplaşma sonucu yapım eki görevinde kullanıldığı dile getirilmektedir⁶³ (Korkmaz, 2011b: 47).

Ekler, yerleşik anlayışta sadece “yapım eki” ve “çekim eki” olarak iki temel başlık altında ele alındığından, eklendiği eylemin eylem özelliğini yitirmesine neden olan fiilimsi ekleri de yapım eki kategorisi içinde değerlendirilmektedir. Eklendiği kelimenin anlamında bir değişiklik yapmayan ekler, ister geçici isim ister kalıcı isim olarak değerlendirilsin yapım eki kategorisinde yer alamaz. “Türkçede Sıfatfiil Kategorisi” adlı doktora tezinde “sıfat fiil ekleri; yapım eki ve çekim ekleri dışında, onlardan ayrı ve onlara muadil bir ek sınıfını oluşturan ve isim fiil, zarf fiil olmak üzere iki alt fonksiyonun daha sahibi durumundaki *fiilimsi eklerinin* bir üyesi olarak değerlendirilebilmesi gereken bir ek kategorisidir. Yapım eki de çekim eki de

⁶² Gülensoy (2015: 539-540), fiilimsi eklerini ele alırken geçici isim/kalıcı isim yapan ekler olarak ayırmaktadır. Zülfiyar (2011: 50), bazı fiilimsi eklerinin kalıcı isim yaptığını terimlerden örnek vererek açıklamaktadır. Ergin (1989: 262)’e göre sıfat fiil ekleri, kalıcı isim yaptıklarında yapım eki kategorisine geçmektedir.

⁶³ Bu konuya başka bir eserinde de değinen yazar, fiilimsilerin “kalıplaşma yoluyla, yapılarındaki eylemin tarzını gösterme özelliklerini yitirerek somut ve soyut kavram ve nesnelerin adı olan kalıcı adlara” dönüştüğünü belirterek “*açış, alış, alışveriş, anlayış, atış, bakış, barış, çıkış, doğuş, dönüş, duruş...*” gibi kelimeleri örnek olarak göstermektedir (Korkmaz, 2014: 783-784). Yazara göre kelimenin fiilimsi mi, yoksa kalıcı ad mı olduğu, cümledeki kullanış biçimlerinden anlaşılabilmektedir (Korkmaz, 2014: 784).

değillerdir.” görüşüyle sıfat fiiller ele alınırken fiilimsilere de değinilmektedir ve bu eklerin, ayrı bir ek kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Topçu, 2011: 46).

Fiilimsiler, eklendiği eylemin anlamında bir değişiklik yapmayıp isim kategorisine geçmesini sağlayan bir ektir. Yapım eki ya da çekim eki olarak değerlendirilemez. Türkçenin ekleşme bilgisine göre kelime ve eklerle yandaş karşıtlık ilişkisi nedeniyle ayrı bir ek olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada da fiilimsi ekleri, ayrı bir ek olduğu için yapım eki olarak ele alınmayacaktır.

2.2.1.5. Olumluluk / Olumsuzluk Ekinin Durumu

Olumluluk/olumsuzluk eki, eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğini belirtir. Olumsuzluk eki, “-mA-” ekidir, yokluk bildirir ve -Ø- morfem olarak gösterilen olumluluk ile karşıtlık ilişkisi bulunmaktadır. Olumluluk/olumsuzluk eki, kelimenin anlamında değişiklik yapmaz ya da başka anlamda bir kelime türetmez.

Genelde olumsuzluk eki olarak belirtilen bu ekin çekim eki mi, yoksa yapım eki kategorisinde mi yer alması gerektiği ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Olumsuzluk ekinin “ulam eki” olarak kavramlaştırıldığı görüşte ek, çekim eki kategorisinde değerlendirilmiştir (Çotuksöken, 2011: 28). Ancak “cümle ya da tamlama seviyesinde söz kurmadığı” için olumluluk/olumsuzluk eki, çekim eki olarak sınıflandırılmaz (Turan, 2007: 1849).

Olumluluk/olumsuzluk ekini, çatı eklerinden biri olarak kabul eden görüşler de bulunmaktadır. Buna göre olumsuzluk eki, “fiilin olumsuz görünüşünü” meydana getirdiği ve vurgusuz olduğu için diğer çatı eklerinden sonra gelmektedir (Banguoğlu, 2011: 412). Bu ekin çatı eki olamayacağını belirten görüşler de vardır. Olumsuzluk ekinin “öteki çatı eklerinden farklı olarak, özne ve nesne ile bağlantılı bir ek olmadığı” (Korkmaz, 2014: 499) ve “fiilin icra edilmesi ile ilgili bir görev üstlenmediği” (Turan, 2007: 1849) için çatı eki olarak sayılamayacağı belirtilmektedir.

Olumsuzluk ekini, yapım ekleri arasında sayan görüşler de vardır. Bu ek “eylemden eylem yapım ekleri” arasında sayıldığı gibi (Karaağaç, 2013: 314-315), “türemiş fiiller” başlığı altında da ele alınmaktadır (Gülensoy, 2015: 559). Olumsuzluk ekinin “fiile yeni

bir anlam, olumsuzluk anlamı” kattığı için “fiilden fiil türeten bir ek” görevinde olduğu ve yapım eki olarak sayılması gerektiği belirtilmektedir (Korkmaz, 2014: 520). Olumsuzluk ekinin “olumlu fiil tabanıyla bir araya gelerek *gerektirme derecesi* aracılığı ile fiillere yeni anlamlar” kattığı ifade edilmektedir (Hirik, 2015: 180). Olumsuzluk eki almış kelimeyi karşılayan başka bir eylem bulunması da bu ekin yapım eki olmasının kanıtı olarak gösterilmektedir: “Bir başka deyişle olumsuzluk eki -mA eklendiği fiil tabanıyla Türkçe söz varlığındaki başka bir fiil ile karşılanabilecek hareketleri, oluşları, kılışları meydana getirerek hem kullanım sahasını hem de anlamını genişletmektedir.

öl- > ölme- > *gerektirir* yaşa

hatırla- > hatırlama- > *gerektirir* unut

bırak- > bırakma- > *gerektirir* tut

gibi fiiller bu duruma örnek gösterilebilir⁶⁴” (Hirik, 2015: 174-175). Olumsuzluk ekinin eklendiği eylemin gerçekleşmediğini göstererek o eylemin anlamını değiştirdiği, olumlu ve olumsuz kelimelerin aynı kökten gelse bile “farklı hareketi” ifade etmesi olumsuzluk ekinin yapım eki olarak kabul edilmesine kanıt olarak sunulmaktadır (Hirik, 2015: 181).

Ancak eylemin gerçekleşmemesi/yapılmaması, o eylemin anlamında bir değişiklik yapmamaktadır. Olumsuzluk eki, “fiilin karşıladığı hareketin vasfında hiçbir değişiklik yapmadığı için” yapım eki olarak değerlendirilemez (Turan, 2007: 1849).

Bu ek, eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğini belirten bir ektir ve yapım eki ya da çekim eki olarak sınıflandırılmaz. Tıpkı çatı eki, fiilimsi eki gibi yandaş ekleşmeyle karşımıza çıkan bir üst işlev olarak ek sınıflandırması içerisinde gösterilmelidir. Bu nedenle bu çalışmada, yapım eki olarak ele alınmayacaktır.

---

⁶⁴ Yazar, olumsuzluk eki almış bir eylemin başka bir eylemi gerektirmesinden dolayı olumsuzluk ekinin anlama göre tasnif edilmesi gerektiğini belirtmektedir: “Bazı fiillerin olumsuzu, birden fazla fiil ile karşılanabilmektedir. Bununla birlikte bazı fiillerin olumsuzu ise tek fiili gerektirmektedir. Burada *gerektirme* ile olumsuz fiil tabanındaki hareketin dilde başka bir fiille ifade edilebilir olduğu anlatılmaktadır. Türkçede fiiller ile olumsuzluk eki arasındaki ilişkinin anlama etkisine dair aşağıdaki gibi bir tasnif yapılabilir:

1. Gerektirme Durumunun Olduğu Olumsuz Fiiller
  - 1.1. Olumsuzu Tek Bir Fiil Gerektiren Fiiller
  - 1.2. Olumsuzu Birden Çok Fiil Gerektiren Fiiller
2. Gerektirme Durumu Bağlama Dayalı Fiiller” (Hirik, 2015: 175)

2.2.1.6. Teklik / Çokluk Ekinin Durumu

Teklik/çokluk eki, varlığın nicelik-nitelik karşıtlığında sayısını belirten ektir. Çokluk eki, varlığın sayıca birden fazla olduğunu gösteren, +Ø morfemi ile gösterilen teklik eki ile karşıtlık ilişkisi bulunan ve isim kategorisinde yer alan bir ektir. Çokluk, “+lAr” morfemi ile belirtilmektedir.

Genel olarak, “çokluk eki” ifadesiyle belirtilen bu ek; çekim ekleri kategorisinde ve isim çekim ekleri arasında gösterilmektedir. Ekin diğer isim çekim ekleri gibi “adlar ile cümlelerin başka bir ögesi arasında” ilişki kurmadığı ve “etkisi yalnızca eklendiği adın sınırları içinde” kaldığından kapsamı en dar çekim eki olduğu belirtilmektedir (Korkmaz 2014: 275).

Bu ek ile ilgili açıklamalarda ekin “eklendiği kelimeye çokluk anlamı katmak” dışında “eklendiği kelimeye başka anlamlar” da yüklediği ifade edilmektedir. Çokluk eki almış bazı kelimelerin “sayısı belirsiz topluluk adı niteliği kazanacağı” belirtilmekte, bunun yanı sıra çokluk ekinin “+gil” eki yerine kullanılarak aile anlamı kattığı söylenmektedir (Banguoğlu, 2011: 188-189). Bunun dışında eklendiği kelimeye “topluluk, aile, benzerlik, saygı” gibi anlamlar kattığı da dile getirilmektedir (Hengirmen, 2007: 279-281). Kelimeye farklı anlamlar kattığı, kelimenin anlamını değiştirdiği görüşünden dolayı bu ek, yapım eki olarak da sınıflandırılmaktadır⁶⁵. Türkçede kelimelere çokluk anlamı katan başka bir ek bulunmadığından dolayı “çekim özelliğini aşır yapım eki” gibi görev aldığı belirtilmektedir (Zülfikar, 2011: 105).

Bu ek, “isim kategorilerinin bir ya da daha fazla olması, onların mana bakımından farklı olduklarını göstermedikleri” (Turan, 2007: 1849) için yapım eki olarak değerlendirilemez.

2.2.1.7. Sıfatlama Ekinin Durumu

Yerleşik anlayışın kelimeyi sekiz tür olarak sınıflandırması nedeniyle yapım eklerinin adlandırılmasında da bu sekizli tür sınıflamasının etkisi görülmektedir. Yapım eklerinin

---

⁶⁵ Hengirmen (2007: 279), “Ad soylu sözcüklerle kullanıldığı zaman çoğul anlamından daha değişik anlamlar da verir” yargısıyla; Banguoğlu (2011: 188) “gramer işleyişinin dışında bazı anlatımlar kazanmış, bu sıfatla da kelime yapımı alanına girmiştir” ifadesiyle çokluk ekinin yapım eki görevinin de bulunduğunu belirtmektedirler.

kelimenin anlamını değiştirmek dışında “türünü de değiştirdiği” ifade edilmektedir. “Bunu sanki onun asıl fonksiyonuymuş gibi yansıtmak” (Topçu, 2015: 598) dil bilgisi bakımından sıkıntı yaratmaktadır. Çünkü yapım ekleri; sıfat, zarf türeten ekler olarak gruplandırılmaktadır. Örneğin; “gramerde ad ve fiil olarak iki ana bölüm” olduğu belirtilmesine rağmen türetme konusu ele alınırken ekler “sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç gibi ad soylu kelimeler türeten ekler” olarak ayrılarak isim başlığı altında sıralanmaktadır (Korkmaz, 2014: 118). Yapım eklerinin “addan sıfat, eylem, belirteç; eylemden ad, sıfat, belirteç ve eylem türetebileceği” ifade edilerek “tür değiştirici” özelliği vurgulanmaktadır (Çotuksöken, 2011: 17). “Türetimsel biçimbirimler” olarak kavramlaştırılan yapım eklerinin eklendiği kelimenin türünü değiştirdiği belirtilmektedir (Sebzecioğlu, 2016: 130). Hatta yapım ekleri “fiilden sıfat türeten ekler”, “addan sıfat türeten ekler”, “fiilden zarf türeten ekler” gibi başlıklar altında ele alınıp sınıflandırılmaktadır (Korkmaz, 2014).

Ekleri tür yapma özelliğine göre sınıflayan yaklaşıma göre eklerin bazıları “her zaman aynı tutarlılıkla kullanılmadığı” için aynı ekin isim türetmek dışında sıfat, zarf ya da eylem türetmede de kullanıldığı belirtilmektedir: “Türkçede (*uyuşuk, sırnaşık, bozuşuk*) vb. gibi sözcüklerdeki ekler, sıfat öbeğini gösterdikleri hâlde (*yakışık-lı*), (*becerik-li*) denince, bu kere de ad öbeğindeki sözcükleri göstermektedirler. Aynı tutarsızlık, (-lik) ekinde de görölmektedir. Sözelimi, (*güzel-lik, iyi-lik*) gibi sözcüklerde sıfatların sonuna gelerek bunlardan ad yapan bu ek, (*elbise-lik kumaş, yemek-lik malzeme*) gibi sözlerde, bu sefer adlardan sıfat yapmaktadır” (Başkan, 2003: 120-121). Buna ek olarak “+lı, +li, +lu, +lü; +sız, +siz, +suz, +süz” ekleri sıfat ya da zarf yapan ekler (Gülensoy, 2015: 522; Çotuksöken, 2011: 17-18); “-(I)k biçimbirimi” sıfat yapan bir ek (Uzun 2006: 97); “+cak eki” ise “adlardan sıfat ve zarf” yapan ek (Karaağaç, 2013: 266) olarak açıklanmaktadır.

Hatta sıfat yapmada kullanılan yapım eklerinin sıfatları “diğer sözcüklerden ayırmamızı sağlayan bir biçimbilimsel” ipucu olduğu belirtilmektedir⁶⁶ (Sebzecioğlu, 2016: 340). Yazara göre “sıfatla genişlemiş ad öbeğinde” isim “düşmüş olsa bile” yapım eki,

⁶⁶ Yazar, “ad soylu sözcüklerden ve eylemlerden sıfat” yapan ekleri şu şekilde sıralamaktadır: -(A)k, +AlAK, -AmAK, -ArI, -AsI, +CI, -gIç, +II, +IIK, -mA, -mAZ, -mIş, +CIK, +CII, +DAKi, +DAn, -DIK, +(I)msAr, -Icl, -gAn, +(I)msI, +(I)mtrAk, -(I)ncl, +sAl, +sI, +sIz (Sebzecioğlu, 2016: 340-341).

kelimenin sıfat olduğunu hatırlatmaktadır. Bunu “ondan daha *akıllı* olduğunu iddia ediyordu” cümlesindeki “akıllı” kelimesiyle örnekleyen yazara göre “akıllı” kelimesi tamlama içerisinde yer almamasına rağmen sıfattır ve “+II” eki bunun “açık bir dilbilgisel kodu”dur (Sebzecioğlu, 2016: 341).

Tür odaklı sınıflandırma, ekleri I. düzlem ve II. düzlem ekleri olarak farklı bir sınıflamaya tabi tutan yaklaşımda da görülmektedir. Buna göre yapım eki fonksiyonunda olan I. düzlem ekleri arasında kelimeye eklenmelerine göre bir düzen olduğundan bu ekler, isimden isim türettiği gibi isimden sıfat da türetebilmektedir: “Sözcüklerin dilbilgisel sınıflarını ölçüt alacak olursak; ad kökünden sıfat türeten I. düzlem ekleri ile ad kökünden ad türeten I. düzlem ekleri bir arada bulunduklarında, sıfat türeten I. düzlem ekleri, ad türeten I. düzlem eklerinden daha önce köke eklenmektedirler.(...) Anlamsal açıdan da baktığımızda, sıfat türeten eklerle sözcük farklı bir anlam kazanmakta, bu tabana eklenen I. düzlem ad türetim eki sıfat tabanındaki anlamdan ad sözcüğü türetmekte ve köke daha uzak kalmaktadır” (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 89-90).

Burada sözü edilen ekler, yapım eki değil; sıfatlama ekidir. Çünkü bu ekler, eklendikleri kelimenin anlamında herhangi bir değişiklik meydana getirmemektedir. Bu ekler “yanlış bir şekil anlam ilişkisinden hareketle” sıfatlama ekleri olarak tespit edilemediğinden yapım eki sanılmıştır: “Bu sorunun temelini, sıfat/vasıflandırma/belirtme unsurunun kelimeye ait bir anlam çeşidinden sayılması ve bunun da sıfatlama eklerinin yapım eki sanılmasına yol açması oluşturur. *Sıfat* bir görev değil kelime türü olarak belirlendiği ve sıfatlama ekleri kelimedenden/anlam kökünden bağımsız telakki edilmediği için yapım eklerinden sayılmış, bu da, sıfat tamlamasının *sıfat türünden bir ismin eksiz* tamlayanıyla kurulan tamlama çeşidi olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur” (Turan, 2018: 108).

Sıfatlama ekleri, 10’lu ek sınıflandırmasında üst işlevlerden olan “isim tamlamasını kuran ekler”in alt işlevlerinden biridir (Turan, 2018: 103-105). Tamlama, kelime-kelime karşıtlık ilişkisi sonucunda “kelimeler, müstakil olan telaffuzlarını birbirlerine karşı koruyan ve anlamlarını münferit olarak algılamayı kolaylaştıran bir telaffuz aralığı süresiyle, önceki tamlayan (yardımcı unsur) sonraki tamlanan (asıl unsur) göreviyle ilişkili olarak sıralanırlar; önceki kelime sonrakine tabidir” diyerek açıklanmaktadır

(Turan, 2018: 100). Kelimeler iki tür olduğundan “isim isim, isim eylem, eylem isim, eylem eylem” olmak üzere dört çeşit tamlama bulunmaktadır.

Tamlamada yardımcı unsur olarak yer alan tamlayan tamlananı nitelik, nicelik vb. ilgilerle tamamlamaktadır. İsim tamlamasını kuran ekler içerisinde yer alan sıfatlama ekleri de ismin sıfat görevinde kullanılmasını sağlayan eklerdir. Sıfatlama ekleri, bu nedenle bir üst işlev olarak sınıflandırılmalı ve yapım eki olarak değerlendirilmemelidir: “Çiçek+li bahçe, ev+siz çocuk, eli sopa+lı hoca, ekmek+lik buğday, tel+li duvak+lı gelin, vicdan+sız adam, baklava+cı mizaç, alay+cı bakış... örneklerindeki eklerle birer yapım eki olarak bakmak mümkün olmaz. Çünkü bu örneklerde yapım eki olabilmenin tek şartı olan anlam değişikliği yapma fonksiyonunun bulunmadığı açıktır. Yukarıda sözü geçen ekler arasından, sadece sıfat fillerle, eklendikleri kelimelerin, sonraki kelimelerin sıfatı olarak görevlendiriliyor olmasına bakarak, uyandırdıkları çağrışım açısından ilişkilendirebiliriz. Ancak sıfat fiillerle bu ekleri aynı sınıfın içinde değerlendiremeyiz. (...) Sıfatlama ekleri zaten isme geldikleri için, sıfat fiillerdeki bu isimleştirme görevi onlarda bulunmaz. İsme, doğrudan doğruya sıfatlandırma görevini yüklemek üzere eklenen bir üst kategori eki olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu yüzden bu ekler, müstakil bir üst kategori eki olarak sınıflamadaki yerlerini almalıdır” (Turan, 2007: 1850-1851).

2.2.1.8. Tamlama Kuran Eklerle Yapım Eklerinin Şekil Benzerliğinden Ortaya Çıkan Sorunlar

İsim tamlaması kuran diğer ekler de “belirtme ekleri” alt başlığında ele alınmaktadır. Belirtme ekleri, “ilgi+iyelik” ve “işaretleme+ilgi eki” olarak alt gruplara ayrılmaktadır (Turan, 2018: 104). Burada, ele alacağımız tamlama ekleri “işaretleme+ilgi eki” olarak belirtilenlerdir. “+DA eki üst fonksiyonu olan hâl durumundan çıkıp artık ismi fiile değil, +KI aidiyet eki ile birlikte ismi isme bağlayarak” (Aydın, 2017: 13) tamlama oluşturmaktadır. Ancak genel olarak “+DA” eki “hâl eki” olarak değerlendirilmekte ve tamlama kurduğunda “işlev değiştirerek” yapım eki olduğu ifade edilmektedir. “+ki” ekinin ise tamlama içerisinde yer aldığı, “sıfat yapan ek” olarak tanımlandığı gözlenmektedir. Bu, eklerin şekle dayalı olarak değerlendirilmesinin yarattığı bir sorundur. Eklerde yaşanan bu sorunu şu şekilde değerlendirebiliriz:

+ki Ekinin Durumu

“+ki” eki, aitlik eki olarak belirtilip iki farklı işlevinin olduğu söylenmektedir. Bu nedenle de ek kimi yazarlarca çekim eki, kimileri tarafından da yapım eki olarak değerlendirilmektedir.

“+ki” ekini çekim eki olarak sınıflandıran görüşe göre bu ek, isme eklenip ismin yerini tuttuğu yani “zamir” görevinde olduğu için isim çekim eki kategorisinde değerlendirilmelidir. Bu ekin çekim eki olduğu ve bağlantı kavramı verip “isim veya isim görevinde bulunan kelimeye” bağlandığı ifade edilmektedir (Gülensoy, 2015: 544). Bu ekin genellikle bulunma hâl eki ile kalıplaşarak kullanıldığı da dile getirilmektedir.

“+ki” eki, isme gelip ismi işaret sıfatıyla belirtmesi yani sıfat görevinde kullanılması nedeniyle yapım eki olarak kabul edilmektedir. Bu ekin, “söz konusu şeye ait olan, onunla ilgili bulunan” anlamında sıfatlar türettiği söylenmektedir (Çotuksöken 2011: 90). Ekin “geçici fonksiyon üstlenen çekim eki” olduğu için yapım eki olarak sınıflandırılması gerektiği de ifade edilmektedir (Öztürk, 2011: 434).

Ekin, yapım eki ya da çekim eki olarak değerlendirilemeyeceği de belirtilmektedir. Bu ek, “karma ek” olarak tanımlanarak “yapım eki ile çekim eki arasında bir morphem” olarak ifade edilmektedir (Deny, 2013: 157-158). Farklı bir görüşe göre de “+ki” eki hem yapım eki hem de çekim eki arasında değerlendirilmesi gereken bir ektir (Korkmaz, 2014: 280).

“+ki” eki, “ilgi eki” olarak adlandırılıp isim tamlaması kuran ekler içerisinde gösterilmelidir (Turan, 2018: 104). Bu ek, “+işaretleme+ilgi eki” olarak tamlayanda yer alan belirtme eklerindendir: “+ki ekinin, bizce, tamlamanın bir türünü oluşturan bir çekim ekinden başka bir şey olmadığını ifade etmek isterim. +ki eki, belirtme fonksiyonlu tamlamayı kuran eklerin tamlayan unsurunda bulunan +n(I)n eki gibi eklenen, fakat +n(I)n ekinin sadece aidiyet belirten ve tamlanandaki iyelik ekiyle bağımlı olan fonksiyonuna karşılık, tamlananda iyelik istemeyerek hem belirtme hem vasıflandırma fonksiyonu gösteren bir tamlama çeşidi oluşturan, muayyen bir ek olarak adlandırılabilir.” (Turan, 2007: 1847)

Bu ek, yapım eki olarak değerlendirilemez. Çünkü bir ek, anlamda değişiklik yapıyorsa yapım eki görevinde kullanılmış olur.

Bulunma Hâl Ekinin Durumu

Bulunma hâl eki, hâl ekinin alt işlevlerindedir. Hâl eki, “hem isimle fiil arasında kurulan tamlamada hem de isimden ek fiiliyle fiil teşkilinde yer alan” eklerdir (Turan, 2018: 104). İsimle eylem arasında anlam ilgisi kuran hâl ekinin alt işlevlerinden bulunma eki, “+DA” morfemidir.

Bu ek, isim çekim eki arasında sınıflandırılan hâl (durum) ekleri arasında sıralanmaktadır. Ancak çekim eki olan bu ekin fonksiyon değiştirerek yapım eki görevinde kullanıldığı belirtilmektedir. Çekim ekleri arasında sayılan bu ekin sıfat ya da zarf görevinde kullanıldığında yapım eki fonksiyonunda olduğu söylenmektedir (Zülfikar, 2012: 208-211). Kelimelerde eklerin sıralanışının “*kök+yapım eki+çekim eki*” biçiminde olduğu ve “*gün-de-lik, on-da-lık*” gibi kelimelerde bulunma hâl ekinin bu kurala aykırı olarak kullanılmasından dolayı fonksiyon değiştirerek yapım eki kategorisinde yer aldığı belirtilmektedir⁶⁷ (Öztürk, 2011: 432).

Sıfat ya da zarf kelime türü değildir, kelimenin diğer kelimelerle kurduğu ilişki neticesinde edindiği görevdir. Bu nedenle bir ekin kelimenin türünü değiştirmesi, o ekin yapım eki olduğu anlamına gelmez. Yapım eki olabilmesi için o ekin kelimenin anlamında değişiklik yapması gerekmektedir.

“+DA” ekinin tamlama içerisinde yer alması, “+ki” eki ile beraber kullanılması ile mümkündür. Bu ek, isim tamlamasını kuran eklerdendir ve belirtme fonksiyonunda kullanılmaktadır (Turan, 2018: 104). Belirtme fonksiyonlu isim tamlamasının tamlayan unsuru, işaretleme eki (+DA) ve ilgi eki (+ki) ile oluşturulmaktadır.

2.2.1.9. Morfofonetik Türeme Sonucu Ortaya Çıkan Seslerin Yapım Ekinin İşlevindeki Sorunu

Burada kendi başına bir işlevi olmayan ancak Türkçenin hece yapısı nedeniyle ortaya çıkan seslerden söz edilmektedir. “Gedik dolduran ses” olarak ifade ettiğimiz bu seslerle, yerleşik anlayışta genellikle yardımcı ses olarak ifade edilen fonemleri

---

⁶⁷ Çotuksöken (2011: 26) bu durumu açıklarken “Ad durum eklerinden sonra yapım eki getirilmez; sadece soru ya da ekeylemin kişi ekleri getirilebilir.” yargısında bulunarak bu eklerin yapım eki değeri kazandığını belirtir: “Kimi örneklerde ad durum ekleri yapım eki değeri kazanır, bu durumda yeni yapım ekleri alabilir: iç-ten-lik, sıra-dan-lık gibi.”

kastetmekteyiz⁶⁸. “Yardımcı sesler”, “bağlayıcı ünlüler” olarak ifade edilen ve “-I-; -y-, -s-, -ş- ve -n-” fonemleri ile belirtilen bu sesler, kelime ile ekin ya da ek ile ekin Türkçenin ses yapısına uygun olarak eklenmesine yardımcı olan fonemler olarak açıklanmaktadır. Bu fonemlerin kelimenin telaffuzunu kolaylaştırdığı için yardımcı ses olarak kullanıldığı belirtilmektedir.

Bu seslerin “bir dar (/ı/, /i/, /u/, /ü/) ünlü olabildiği gibi geniş (/a/, /e/) ünlü” olabileceği de belirtilmektedir (Uzun, 2006: 67-68). Bu açıklamaya göre a/e ünlüleri, söyleyişi kolaylaştırmak adına kullanılan gedik dolduran sesler olarak kabul edilmektedir. Türkçenin bağlayıcı ünlülerinin “eklendikleri kelimelerin dil ve dudak benzeşmelerine uyan dar -I-/-U- ünlüler” (Korkmaz, 2014: 115) olduğu belirtilirken “a, e vokallerinin hiçbir zaman”, “o, ö vokallerinin ise ilk hece dışında bulunmadıkları için” yardımcı ses olarak kullanılamayacağı ifade edilmektedir (Ergin, 1989: 216). Bu nedenle a/e ünlüleri, yardımcı ses olarak kabul edilmemektedir. “a/e” sesleri eke dâhil olan fonemlerdir ve anlam ayırıcı özellikleri vardır (Adalı, 2004: 30-31).

Gedik dolduran seslerin eke dâhil edilip edilmeyeceği tartışmalı konulardan biridir. Bazı yazarlar, bu seslerin ekle birlikte ele alınması gerektiğini söylemektedir. “Doğ-um, öl-üm, geç-it” kelimeleri örnek verilerek bu seslerin eke dâhil olduğu belirtilmektedir (Banguoğlu, 2011: 252; Turan, 2018: 103).

Bu seslerin ekle birlikte alınmasının karışıklığa neden olacağı ifade edilerek eke dâhil edilmemesi gerektiğini belirten yazarlar da bulunmaktadır (Ergin, 1989: 198; Adalı, 2004: 30; Demircan, 2005: 40; Korkmaz, 2014: 175; Gülensoy, 2015: 526). “*Masa/s/ı, oda/s/ı, baba/y/ı, gel/i/yor* gibi daha birçok sözcükte gözlenen” bu seslerin zorunlu olarak devreye giren birimler olduğu belirtilerek bunlar ekten ayrı olarak gösterilmektedir (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 86). “bayçe-Y-e, okul-U-muz” örneklerinde ise bu seslerin kaynaştırıcı ilave sesler olduğundan ekle birlikte düşünülmemesi gerektiği ifade edilmektedir (Delice, 2000: 224). Bu seslerin “ekin bir parçası değil, ilgili sesdizimi kuralının tözü” olduğundan ayrı yazılması gerektiği söylenmektedir (Uzun, 2006: 66).

---

⁶⁸ Korkmaz (2014: 115-116) yardımcı ses yerine ünlü fonemler için “*bağlayıcı ünlü*”, y ünsüzü için “*koruyucu ünsüz*” kavramlarını; Büyükkantarcıoğlu (2000: 86), Adalı (2004: 29) ve Demircan (2005: 40) “geçiş sesleri”; Turan ise “gedik dolduran ses” ifadelerini kullanmaktadır.

Yardımcı seslerin eke katılmaması gerektiği hem sesbilgisel kurallar gerektiren durumlara yol açması hem de farklı fonksiyonları olan eklerin aynı ek gibi ele alınması sebepleri ile açıklanmaktadır. Buna göre “{-l} eki değil de /-y/, /-s/, /-n/” biçimlerinin kabul edilmesi durumunda “uçak: uçağ: uçağ-yı: uçağ-ı” örneğindeki gibi bir kullanım olacağından “uçağı” kelimesinin elde edilebilmesi için kelimenin bir dizi aşamalardan geçmesi gerekmektedir⁶⁹ (Demircan, 2005: 40-41). Ancak dilimizde “+ı” eki bulunmaktadır ve “uçak” kelimesine eklenen de “+ı” tamlanan ya da hâl ekidir. Bu nedenle de yazarın üç kuralla açıklamaya çalıştığı bir durum meydana gelmemektedir.

Geleneksel anlayışla yazılan kitaplarda ayrı olması gereken eklerin, yardımcı seslerin eke dâhil edilmesi nedeniyle bir ekmiş gibi ele alındığı belirtilmektedir. Bu nedenle de bu eklerin “-ş (*tanı-ş, sevi-ş*) / -İş (*yürü-y-üş, duy-uş*)” örneğinde olduğu gibi “*karşıtsal çift*” olarak ele alınması gereken ayrı ekler olduğu ifade edilmektedir (Demircan, 2005: 48). Aynı duruma “[-k]” biçimbiriminin geleneksel anlayışta “[-k, -ak, -ek, -ık, -ik, -uk, -ük] gibi” biçimlikleri karşılaması örneği verilmekte ve “anlamsal özelliğin gözden kaçırılması” nedeniyle böyle bir kullanım olduğu belirtilip “ünlüyle biten öncüllerle kullanılan [-k] ve ünsüzle biten öncüllerle kullanılan [-IK] ve [-AK] olmak üzere üç biçimlik” olarak ele alınması gerektiği söylenmektedir (Adalı, 2004: 30-31). Bu örneklerle göre yardımcı sesler, ekin bünyesine katıldığı için bazı ekler, ortak biçim birime ait olarak gösterilmektedir.

Burada verilen örnekler, anlam ayırt edici olan ve farklı işlevlere sahip eklerdir; bu nedenle de ayrı olarak ele alınması gerekmektedir. Onların sözünü ettiği gibi bu ekler, yardımcı sesi bünyelerine katarak oluşmamışlardır. Eklerin işlevleri dikkate alındığında, bu ayırım daha net olarak ortaya konulacaktır.

Gedik dolduran olarak kavramlaştırdığımız bu sesler, herhangi bir işlevleri olmadığı için eke dâhil edilmelidir. Yardımcı ses, ekleşme fonksiyonuna sahip değildir. Fonksiyonu olmadığı için de eke aittir⁷⁰.

⁶⁹ Demircan (2005: 40-41), “uçağı” kelimesinin elde edilebilmesi için üç kural gerekmektedir: “i) Sondaki patlamalının ötümlleşmesi/yumuşaması, ii) Ünsüz çatışması sonucu /y/ ile /s/ nin düşmesi, iii) /y/, /s/, /n/ nin görevlerinin özdeşliği”

⁷⁰ Zikri Turan’ın “Türk Dilinin Genel Yapı Problemleri” ders notlarından alınmıştır.

2.2.2. Yapım Eki ile İlgili Eş Zamanlılık – Art Zamanlılık Ayrımının Yapılmamış Olmasına Bağlı Olarak Ortaya Çıkan İşlem ve Kavram Belirleme Sorunu

Yerleşik anlayışla yazılan Türkçe ile ilgili dil bilgisi kitaplarında kök ile ilgili bilgiler verilirken *köken/türemiş kök/gövde/tabana* gibi kavramların da kullanıldığı görülmekte ve bu kelimeler açıklanırken farklı farklı hatta bazen de birbirine zıt ifadelerle yer verilmektedir. Kullanılan bu kavramlar açıklanırken de yapım eklerinin üst üste gelebileceği belirtilmektedir. Yapım ekleri, yandaş ve art zamanlı eklerdir. Eş zamanlı olarak bir kelimeye birden fazla yapım eki gelemmez. Bu kuralın göz ardı edilmesi nedeniyle ortaya çıkan kavram karmaşası, yapım ekinin ekleşmesiyle ilgili sorunlar yaşanmasına da neden olmaktadır.

Kök kelimesi ile birlikte kullanılan farklı kavramları açıklayarak bu konudaki görüşlerimizi belirteceğiz. Bu kavramlardan en sık kullanılan *köken* ifadesi, Batı dilciliğinden dilimize geçmiş terimlerden biridir. Batı dilciliğindeki “*racine*” ve “*radical*”⁷¹ terimlerinin karşılığı olarak bizde genel olarak “*kök*” ve “*köken*” kavramları kullanılmaktadır. *Kök*, “bölünemeyen anlamlı en küçük birim” olarak ifade edilirken *köken* de birbiriyle ilişkisi bulunan kelimeler olarak tanımlanmaktadır.

Kök ile köken arasındaki karşıtlık açıklanırken köklerin “*iç-, al-; at, ben vb. gibi*” yalın durumda oldukları belirtilerek yani *kök* teriminin karşılığı olduğu; “*oran, güven, damıt- vb. gibi*” kelimelerin ise günümüzde yalın olarak kullanılmadığı için *radical* yani *köken* teriminin karşılığı olduğu söylenmektedir (İmer, 1976: 17). Yalın kullanım ifadesiyle kelimenin yapım eki almaması kastedilmektedir.

Köken ifadesi, “günümüzde anlamını yitirmiş ama daha önceki dönemlerde var olan kökten/kelimedenden türemiş kelimeler” olarak açıklanmaktadır. “Türkçedeki *tüketici, tüketim, tüketiyoruz* ögelerindeki *tüket-*” kelimesi *kökene* örnek olarak verilmektedir (İmer, 1976: 16). Burada “*tüket-*” kelimesi, kök olarak değerlendirilmeyip daha önceki dönemlerde var olan bir kelimeyle/kökle bağlantısı olduğundan köken olarak kabul

⁷¹ Bu terimler şu şekilde açıklanmaktadır: “Batı dilbilgisi ve dilbilim çalışmalarında, kök konusunda iki kavramla karşılaşılır: Bunlardan birincisi Fr. *racine* terimiyle karşılanan, ikincisi ise Fr. *radical* terimiyle karşılanan köktür. *Racine* genel anlamda; sözcüğün bütün ekleri atıldıktan sonra kalan ve belli bir kavramı karşılayan, eklerle bir sözcük ailesi oluşturan, sözcüğün daha küçük parçaya bölünmeyen ögesi olarak tanımlanmaktadır. *Radical* ise, birbiriyle ilişkili bulunan sözcüklerde ortak bir düşüncüyü yansıtan ve akraba sözcüklerde ortak olan ögedir.” (İmer, 1976: 16)

edilmektedir. Köken kelimesinin “anlam değişikliği yapan *üretim ekleri* ile uzatılmış kelimeler (baş+lık, su+lu, boş+a-)” yani yapım eki almış tüm kelimeler için kullanılabileceği de söylenmektedir (Banguoğlu, 2011: 144-145).

Köken terimi yerine “*türemiş kök, kaynaşmış kök*” ifadelerinin kullanıldığı da görülmektedir. *Türemiş kök* ifadesi ile “bugün yalın imiş gibi işlem gören ama daha küçük birimlerden türemiş olan ögeler”⁷² kastedilmektedir (İmer, 1976: 17; Aksan, 2009: 82). *Kaynaşmış kök* ise “*getir-* (<kel-tür-), *güven* (<güv+e-n), *ilet-* (<il+e-t-), *otur-* (<ol-tur-)” örneklerinde olduğu gibi tek heceye kadar bölünebilen kelimeler için uygun bir kavram olarak açıklanmaktadır (Korkmaz, 2014: 102).

Bu kullanımlara karşı çıkılan bir görüşte “*öğren-, öğret-; tüket-, tüken- vb.*” kelimeler örnek verilerek bu kelimelerin kökünün günümüzde kullanılmadığı ancak buna rağmen anlam kökü olarak kelime türetiminde bulundukları ve türetim gerçekleştiği için de bu kelimeleri “belirgin taban” koşuluna dayandırmanın “eksik bir iş” olduğu belirtilmektedir (Uzun, 2004: 59-60).

Köken/türemiş kök/kaynaşmış kök ifadeleri, Batı gramerciliğinin dilimize etkisinin sonucu ortaya çıkmış kavramlardır ve Türkçenin kelime- kelime, kelime- ek, ek- ek karşılığına dayanan ekleşme bilgisine göre ortaya konan eklerin sınıflandırılmasında, özellikle de yapım ekinin sınıflandırılmasında ve yapım eklerinin işlevlerinin belirlenmesinde katkı sağlayan unsurlar değildir. Bu kavramlar, yerleşik anlayışın Batı gramerciliğini temel alarak kelimeyi, kök + ek ilişkisi ile değerlendirmesi sonucu ortaya çıkmış terimlerdir. Ancak Türkçenin ekleşme bilgisinde kelime ile ek arasında karşılık söz konusudur ve yapım eklerinin işlevleri belirlenirken ekin eklendiği kelimeye göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kök + ek ilişkisi ile kelime incelemesi yapmanın sonucu olarak dil bilgisi kitaplarında sık geçen kavramlardan biri de “gövde” sözcüğüdür. Gövde, “bir sözcüğe getirilen

---

⁷² Aksan (2009: 82) da benzer açıklamada bulunarak “anla-, alış-, yapış-, çağır-, evir- gibi” ögeler -ki bu unsurlar art zamanlı inceleme yapıldığında anlamlı daha küçük birimlere ayrılacak olan ama günümüzde güncelliğini yitirmiş- köklerin varlığını işaret etmektedir. (Aksan, bu tür kökleri *türemiş kök* olarak isimlendirmektedir.) Kök ile köken arasındaki ayrımı açıklayan İmer (1976: 18)’e göre *kök* ile *köken/türemiş kök* arasında anlam ayrımı bulunmamaktadır: “Kök de türemiş kök de çağdaş Türkiye Türkçesinde anlamlı en küçük birim olarak kullanıldığı için tanımları ortak olup aralarında aykırılık ve tanıma uymazlık söz konusu değildir. Bu nedenle *kök* terimi, çoğu zaman, hem yalın hem de türemiş durumdaki köklerin anlatımında kullanılmaktadır.”

çeşitli çekim eklerinin çıkarılmasından sonra kalan bölümü” (Aksan, 2009: 82) olarak yapılan tanımlama dışında genel olarak “yapım eki almış kök” olarak açıklanmaktadır⁷³. “Kelimenin ikinci taslağı: kök + bir veya birçok türeme ekleri” başlığında da ele alınan *gövde*, “bir veya birçok türeme eklerini içine alan kelime” olarak tanımlanıp “işçi, verir-” gibi kelimelerle örneklendirilmektedir⁷⁴ (Deny, 1941: 91).

Kelimenin yapım eki almış olmasından yola çıkılarak “gövde” terimi “*türemiş kelimeler*” ifadesiyle beraber kullanıldığı (Gülensoy, 2015: 516) gibi “türetim ardıllarıyla kurulan birim” olarak tanımlanarak yerine “türev” ifadesi de kullanılmaktadır (Adalı, 2004: 42).

Yapım eki alan iki unsur olan gövde ile türemiş köklerin aslında birbirinden farklı olduğu ve türemiş köklerin günümüzde gövde olarak değerlendirilmemesi gerektiği belirtilmektedir. Gövde kelimeler “biçimbirimler ayrıldığında daha küçük birime” ulaşılmakta ancak türemiş köklerde kök ve eklerin ayrımı günümüzde sıkıntı olacağı, bu nedenle bu tür kelimelere *gövde* yerine “türemiş kök” denmesi gerektiği ifade edilmektedir (İmer, 1976: 18-19).

Gövde kavramı, yapım ekinin sınıflandırılmasında da belirleyici bir unsur olarak ele alınmaktadır. Yapım eklerinin “kelimelerin kök ve gövdelerine gelerek” yeni kelimeler türettiği (Öztürk, 2011: 431), gövdelerin de “isim gövdeleri, fiil gövdeleri” olmak üzere iki türü olduğu ifade edilmektedir (Ergin, 1989: 220-221; Çotuksöken 2011: 21). Yapım ekleri gövdeye de gelebileceği için yapım eklerinin üst üste gelmesiyle yeni gövdelerin türetilmesi (Ergin, 1989: 220-221) ve bu gövdelerden “ikinci, üçüncü hatta beşinci derecede üremeler” meydana getirilebileceği de dile getirilmektedir (Banguoğlu, 2011: 150).

⁷³ Ergin, 1989: 220; Öztürk, 2011: 431; Çotuksöken, 2011: 21; Korkmaz, 2014: 105; Gülensoy, 2015: 516; Bozkurt, 2017: 238.

⁷⁴ Deny’nin bu yorumuna karşılık eserin çevirmeni Ali Ulvi Elöve farklı bir yorumda bulunmuştur: “Müellif, gerek isim gerek fiil mahiyetinde olan köklere umumiyetle (ilk taban), isim olanlara (isimlik ilk taban), fiil olanlara (fiillik ilk taban) diyor. Mesela: (göz) bir isimlik ilk tabandır. Göz+lük, (göz) isimlik ilk tabanından türeme bir isimdir. (Gözlükçü) kelimesindeki son (cü) ekine göre: evvelce bir türeme isim olan (gözlük), şimdi bir türeme isim tabanıdır; (gözlükçülük) kelimesindeki son (lük) ekine göre: evvelce iki budaklı bir türeme isim olan gözlükçü, bu defa bir türeme isim tabanıdır. (...) Tek başına haliyle (göz) bükünsüzdür ki, bu durumunda aynı zamanda bir ilkleme isimdir. (...) Ancak bize kalırsa biz bu tabirler için (kök, köken) kelimelerini tercih ederiz. Şu hâlde isim ve fiilin ilk tabanına kök (isim kökü, fiil kökü: göz, gör-) ve bunlardan türeme olan isim ve fiil tabanına köken demek daha uygundur.” (Deny, 1941: 92-93)

Bu durum yapım eklerinin gövdeye göre de sınıflandırılmasına neden olmuştur. Gövdeler, yapım eki gibi, “isimden isimler, isimden fiiller, fiilden fiiller, fiilden isimler” olmak üzere dört ana kategoride sınıflandırılıp (Banguoğlu, 2011: 149-150) yapım eki de bu sınıflandırmaya göre tasnif edilmiştir. Farklı bir sınıflandırmada ise yapım eki, kök ya da gövdeden kelime türetmesine göre “1. *isim kökleri + isim yapma ekleri*, 2. *isimden yapılmış isim gövdesi + isim yapma eki*, 3. *fiilden yapılmış isim gövdesi + isim yapma eki*” biçiminde gruplandırılmıştır (Gülensoy, 2015: 521).

Yerleşik anlayışta karşımıza çıkan bir diğer kavram da “taban” ifadesidir. Genelde “taban” kavramı, çekimlenmeyen kelimeler için kullanılmaktadır. İsimler yalın hâlde yani teklik olduğu zaman isim tabanı (Örn; iş), fiiller de “emir kipi, 2. teklik şahıs olduğu zaman” çekimlenmediği için fiil tabanı (Örn; ver-) olarak kabul edilmektedir (Deny, 2013: 157). Bir görüşe göre taban, “hem kökü hem de gövdeyi içeren genel bir terim”dir ve kökleri tam olarak bilinmeyen kelimeler için kullanılan bir kavramdır; bu nedenle de *ad tabanı* ya da *eylem tabanı* olarak ikiye ayrılmaktadır (Çotuksöken, 2011: 21). “Kök, köken, gövde” gibi kavramların yerine kullanıldığı görüşe göre taban, biçim birimin “sözcükbiçim oluşturmayıp yeni bir sözlükbirim” oluşturması durumunda eklendiği öge olarak açıklanmaktadır. Örneğin; “*evimiz* sözcükbiçiminde *ev* gövdesi” varken bu gövde “*evli*” kelimesinde taban konumuna geçmekte ve kelime yapım eki aldığı zaman “taban” olarak kabul edilmektedir (Uzun, 2006: 15).

Batı gramerciliğinin etkisiyle oluşturulan dil bilgisi kitaplarında *kök/köken/türemiş kök/kaynaşmış kök/gövde/tabani* gibi kavramlar yer almaktadır. Bu kavramlar üzerinde de ortak bir görüş bulunmamaktadır. Örneğin; bazı yazarlar *köken* olarak adlandırdıkları sözcüklerin türemiş olduğunu belirtirken bazı yazarlar bu görüşe karşı çıkmaktadır. Bu, aslında, kelime incelemesinin belli bir kök ve onun üzerine eklenen yapım eki ya da eklerinin ayrı ayrı tespit edilmesi anlayışının sonucudur. Bu anlayış neticesinde de yapım ekleri köke ya da gövdeye eklenmesi gibi sınıflandırmalara tabii tutulmuştur. Örneğin; yapım ekleri *gövde* kelimelere eklenmelerine göre de tasnif edilmiştir. Bu sınıflandırmalarda yapım ekinin işlevi göz ardı edilmiştir.

Yapım ekleri işlevlerine göre belirlenirken anlam unsuru olan kelimeyle arasındaki yerdaş- yandaş karşıtlık ilişkisine göre sıralanması dikkate alınmalıdır. Yapım eki anlam

değiştirme işlevinden dolayı anlam köküne eklenmektedir ve bu nedenle de aynı kelimeye birden fazla yapım eki gelemez (Turan, 2018: 103).

Yapım eki ile anlam unsuru olan kelime arasında art zamanlılık vardır. Yapım ekleri, eş zamanlı olarak bir kelimeye eklenemez. Örneğin; “göz” kelimesine “+lük” yapım eki eklendiğinde “göz” kelimesinden anlamca farklı “gözlük” kelimesi ortaya çıkmaktadır. Bu kelimeye “+çü” eki eklendiğinde ise yerleşik anlayışta belirtildiği gibi kök “göz” sözcüğü değil, “gözlük”tür çünkü “+çü” eki eklendiği “gözlük” kelimesinin anlamını değiştirmiştir. Bu nedenle de “gözlük” kelimesi tıpkı “göz” kelimesi gibi bir köktür ve yapım eki alarak yeni anlamlı kelime oluşmasını sağlamaktadır⁷⁵.

Türetmede önemli olan “var olan sözcükten yeni bir sözcük oluşturma” olduğu için ekin eklendiği kelimeye göre değerlendirilmesi gerekmektedir (Uzun, 2006: 48). Sözcük türetme, ‘mevcut sözcüklerden başka sözcükler türetme işi’ olarak görülmelidir. Kelimeden yapım eki eklenerek yeni kelime türetme işi, eş zamanlıdır. Örneğin; “ayak, kap, ayakkabı, ayakkabılık” kelimeleri ele alındığında “ayakkabı” kelimesi “ayak” ve “kap” kelimelerine göre “yeni”, “ayakkabılık” kelimesine göre ise “eski” bir kelimedir, yani “ayakkabı, türetildiği x zamanında yeni, ayakkabılık kelimesinin türetildiği y zamanında eski” olduğundan burada eş zamanlılık söz konusudur (Uzun, 2004: 60-61). Ancak yapım eki ile kök arasındaki ilişki art zamanlıdır: “Kelime uzun vakitte metin içinde anlam kazanır. Fonemik farklardan dolayı başka kelimeler, başka anlamları tarihî zamanda edinmiş olur. Kelimenin anlamı eş zamanlı oluşmaz, eş zamanlı yorumlanabilir. Ancak yapım eki ile anlam kökü arasındaki ilişki art zamanlıdır. Bu sebeple yapım ekleri eş zamanlı olarak eklenemez. Anlam köküne eklenerek o anlamı değiştirir.”⁷⁶

2.3. Kelime Sınıflandırmasının Yapım Eki ile İlişkili Sorunları

Dil bilgisi kitaplarında kelimenin sekiz türü olduğu belirtilmektedir: “ad, sıfat, zamir, zarf, takı, bağlam, ünlem ve fiil” (Banguoğlu, 2011: 152). Bu, yapım eklerinin sınıflandırılmasını da etkilemektedir. Şöyle ki, yapım eklerinin sıfat ya da zarf kelime

⁷⁵ Zikri Turan’ın “Türk Dilinin Şekil Bilgisi” ve “Ekleşme Düzleminde Karşıtlık Bilgisi” ders notlarından derlenmiştir.

⁷⁶ Zikri Turan’ın “Türk Dilinin Şekil Bilgisi” ve “Ekleşme Düzleminde Karşıtlık Bilgisi” ders notlarından derlenmiştir.

türlerine geldiği ve isim, eylem, sıfat, zarf vb. kelimeler türettiği söylenmektedir. Örneğin; “sözlüksel sözcükler olarak adlandırılan anlamlı sözcüklerden isim, sıfat, zarf ve fiiller”in yeni kelimeler türetmeye uygun kelime türleri olduğu belirtilmektedir (Küçük, 2015: 26). Bunun dışında “isimler, sıfatlar ve fiiller”den terimler türetildiğinden söz edilmektedir (Zülfikar, 2011: 34).

Ekleri kelimeye eklenişlerine göre I. ve II. düzlem ekleri olarak sınıflandıran görüşe göre isim ya da eylem dışındaki kelime türlerinden de türetim yapılabilir: “Tabana en son olarak eklenen ek, son türeyen sözcüğün dilbilgisel sınıfını da belirler. En son ek, I. ya da II. düzlem eki olabilir: ev-siz-lik (sıfat tabanından türemiş ad sözcüğü), *güzel-lik-le* (ad tabanından türemiş belirteç sözcüğü) gibi” (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 90).

Ancak sıfat ya da zarf kelime türü değildir. Kelimenin cümle denem yapı içerisinde kelimelerle karşılık neticesinde kurduğu ilişkiden dolayı edindiği görevidir. Kelimenin sıfat ya da zarf olması “söz diziminin ve dolayısıyla dil bilgisinin bir konusu”dur (Karaağaç, 2013: 422). İsim ile eylem arasında “varlık – varlık ve varlık – eylem ilişkileri” bulunmaktadır ve bu ilişki sonucunda da “*demir, sarı* ve *sararmak* sözleri, sözlükte belirli bilgilerin adlarıdır fakat *demir adam, sarı çiçek, ağaç sarardı* dizimlerinde *demir* ve *sarı* sözleri, sıfat; *sararmak* eylem adı da ağaç varlığı sayesinde eylem” olmaktadır (Karaağaç, 2013: 422). Kelime – kelime ilişkisi sonucunda kelimenin cümledeki görevi belirlemektedir.

Kelime türünün doğru tayini yapım eklerinin sınıflandırılmasında da etkili olmaktadır. Çünkü ekleşme dizisinin başında yer alan kelimenin türü, ekleşmenin diğer unsuru olan eklerin de kelimenin türüne göre kategorisinin belirlenmesini sağlamaktadır: “Ekleşme dizisinde fiilden isme ve isimden fiil sınıfına geçişi yine isim ile fiil sınıfında görevlendirilen morfeimler sağlar. Bu münavebe ile ekli her unsur isimden isme, isimden fiile, fiilden fiile ve fiilden isme geçişlerden birini karşılar. Netice olarak, ekli her unsur yine isim ya da fiil kategorisinden biri ile sonlanmak zorundadır” (Turan, 2018: 99).

Varlığı karşılayan isim ve hareketi ifade eden eylem olmak üzere iki tür kelime bulunmaktadır. Bunun dışında bir kelime türü söz konusu değildir. Sıfat ya da zarf

kelimenin diğerkelimelerle kurduğu tamlama sonucu cümledeki görevidir, bu nedenle de kelime türü olarak kabul edilemez. Yapım eki de isim ya da eyleme eklenerek o kelimenin anlamını değıştiren ektir. Bu çalışmada da kelimeler iki şekil (isim ve eylem) olarak ele alınacak ve yapım ekleri de bu şekillere eklenmesine göre sınıflandırılacaktır.

3. BÖLÜM: TARİHİ KIPÇAK TÜRKÇESİ

3.1. Kıpçak Türkleri ve Tarihî Kıpçak Türkçesi

Kıpçak adına ilk olarak, Ramstedt tarafından 1909 yılında Moğolistan’da bulunan Uygur İl İtmiş Bilge Kağan’ın Şine-Usu (Bayan Çor) Yazıtı’nda rastlanmaktadır. Bu yazıtta yer alan “*türük kıpçak elig yıl olmuş*” ifadesi, genel olarak kabul görmüştür. Kıpçakların ya Doğu Köktürklerinin kendisi olduğu ya da Köktürklerle bir arada olan Türk boylarından biri olduğu ifade edilmiştir (Ercilasun, 2004: 359).

“Kıbcâk, Kıbşâk, Kıpçak, Hıfçak, Hıfçağ, Hıfşah” şekillerinde geçen Kıpçaklara; Bizans ve Latin kaynaklarında “Kumanos, Curnanus, Komani”, Ruslarda “Polovets Kıpçaki”, Almanlarda “Falben, Valani, Pallidi”, Ermenilerde “Khartes”, Macarlarda “Kun”, Lehlerde “Planci”, Çeklerde “Plawci” denmektedir. Bu isimlerin ortak anlamı ise “sarı, sarımsı, solgun”dur. Kıpçaklar sarı saçlı olduğundan bu ad verilmiştir (Caferoğlu, 1964: 162; Kononov, 2000: 518; Yücel, 2002: 420; Gömeç, 2013: 8; Argunşah ve Yüksekaya 2016: 265).

Kâşgarlı Mahmud tarafından “Türklerden bir boy” ve “Kâşgar’a yakın bir yer adı” (DLT, 2016: 207) olarak açıklanan Kıpçak kelimesinin etimolojisi ile ilgili kesin görüş bulunmamaktadır. Kıpçakların sarışın olmalarından dolayı Türkçe **kub* “falb, bleich” [soluk] kökünden geldiği ifade edilmiştir (Kononov, 2000: 525). Bunun dışında Kıpçakların bir ağacın kovuğundan geldiği ile ilgili bir destana dayanarak Reşîdî’ d-dîn tarafından yazılan ve Ebu’l-gâzî tarafından da tekrarlanan halk etimolojisine göre *Kıpçak* kavim adı, “**kabu-çak* < *kabuk* ~ *kavuk*”, “ ‘kovuk, oyuk’un küçültme eki” almasıyla türetilmiştir (Kononov, 2000: 525). Bu görüşlerden yola çıkılarak Kıpçak kelimesinin “*Kıpçak* < **kub-aç-ak*” şeklinde etimolojisinin yapılabileceği ve “-aç ekinin küçültme eki; -ak ekinin ise topluluk eki” olduğu belirtilerek kelimenin “*kıpçak* < *kıpçak* < **kub-aç-ak*” şeklinde geliştiği ifade edilmiştir (Kononov, 2000: 525). *Kutadgu Bilig*’de *kovı* “içi kof ve çürümüş olan” olarak açıklandığı için Radloff, bu iki kelimenin birbiriyle ilgili olduğunu varsaymıştır (Karamanlıoğlu, 1962: 175). İbn Hurdâdbih’den beri İslam ve Gürcü kaynaklarında geçen “Kıpçak” adının “öfkeli, birden kızan” şeklinde açıklandığının belirtildiği görüşe göre ise Kıpçak kelimesi, “kıp-

ırda+mak” kelimesinin kökü olan “kıp-” kelimesinden gelmektedir (Kafesoğlu, 1998: 186).

Kıpçakların ortaya çıkışı da kesin olarak bilinmemektedir. Uygur Türkçesiyle dile getirilen Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz’un ordusunun İtil Müren adı verilen bir ırmağın kenarında yapılan savaşlarda Roma İmparatorluğunu yenmesi üzerine Oğuz Kağan’ın İtil ırmağını geçerek ilerlemek istediği anlatılır. Bu destana göre ırmağı geçmek için askerlerden Ulug Ordu Beg adlı bir kişi ağaçlardan ve dallardan bir sal yapar ve askerler karşı kıyıya geçer. Bunun üzerine Oğuz Kağan, Ulug Beg’e orada kalmasını söyler ve ona “Kıpçak Beg” der. Bu Oğuz Kağan Destanı’nda, İtil Irmağı boyları ve çevresi “Kıpçak Beg”in payına düşmüştür (Gömeç, 2013: 3).

Farsçaya çevrilen Oğuz Kağan Destanı’nda ise Kıpçak adının ortaya çıkması farklı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu destana göre Oğuz Kağan, İt Barak adlı bir kavimle savaşır ve orada kalır. Oğuz’un savaşta ölen askerlerinden birinin eşi hamiledir ve bu yerde içi oyulmuş bir ağacın içine girerek bebeğini dünyaya getirir. Bunun üzerine de Oğuz bu çocuğa Türk dilinde “içi çürümüş ve oyulmuş ağaç” anlamına gelen Kıpçak adını verir (Gömeç, 2013: 3).

Bir başka destana göre ise Kıpçak, Oğuz Han’ın evlatlığıdır ve kuzey bölgelerini yönetmek için Oğuz Han tarafından görevlendirilmiştir. Bu bölgeler Kıpçak’ın soyundan gelen Kıpçak Türkleri ile dolmuştur (Gökbel, 2000: 36).

Ortaya çıkışları ile ilgili kesin bir bilgi bulunmayan Kıpçaklar, II. Köktürk Kağanlığına ait bir kavimdir (Güner, 2020: 23). Bu topluluğun adı Kumanlar, Peçenekler, Kimeklerle birlikte anılmaktadır. Bu kavimler birliğinden önce Orta Asya’da Oğuzlar; Tobol, İşim çevresinde Kıpçaklar; Altaylar’a doğru Kimekler; Işık Göl etrafında Kariuklar, Nan-Şan bölgesinde ise Sarı Uygurlar bulunuyordu. Kunlar ve Sarı Uygurlar, Kara-Hanlıların sıkıştırılmaları nedeniyle kuzeye Kıpçak sahasına yöneldiler (Kafesoğlu, 1998: 187). Kun-Sarıların gelmesiyle güçlenen Kıpçaklar, doğudan K’i-tan baskısı, yer ve otlak darlığı sebepleriyle İtil nehri üzerinden batıya doğru yöneldiler (Yücel, 2002: 420). Önlerindeki Oğuzların 1048 yılında Balkanlara çekilmesi üzerine Kıpçaklar, Güney Rusya’ya giderek hâkimiyet alanlarını Dinyeper’e kadar genişlettiler (Kafesoğlu, 1998: 188; Yücel, 2002: 420).

Kıpçaklar, XI. yüzyıldan Moğol istilasına kadar geçen yaklaşık iki yüzyıl süresince Karadeniz'in kuzeyinde hüküm sürmüşlerdir (Kafesoğlu, 1998: 188; Gökbel, 2000: 40). 1080 yılına kadar Rus beyliklerine karşı kazandıkları zaferlerle Kıpçaklar sınırlarını "Don-Dyester merkezde olmak üzere Balkaş Gölü- Talas bölgesinden Tuna ağzına kadar yaydılar. Kafkaslarda Kuban bölgesini de içine alan bu alan, kuzeyde Oka-Sura nehirleri boyuna, yani İtil Bulgarları sınırına uzanıyordu. Doğu Avrupa- Batı Sibirya bozkır bölgelerinin tamamını teşkil eden Kuman- Kıpçak sahası" o zamandan beri "*Deşt-i Kıpçak*" olarak anılmaktadır (Kafesoğlu, 1998: 188; Yücel, 2002: 420; Karahan, 2013: 42).

XI. yüzyılın sonlarında Macaristan, Lehistan ve Bizanslılarla savaştan Kıpçaklar; Rus knezleriyle de birçok defa savaştılar. 1184 yılında Kiev'e yapılan akında Kıpçaklar yenildi ve bunun üzerine 1185 yılında İgor komutasındaki Rus birlikleriyle savaştılar. Bu savaşın sonunda Ruslar ağır yenilgi aldı ve Rus komutan İgor esir edildi. Rus edebiyatının şaheseri olarak kabul edilen "İgor Destanı" bu savaşı anlatmaktadır.

XII. yüzyılda Gürcistan'da, Güney Rusya'da, Romanya'da, Bulgaristan'da ve Macaristan'da önemli roller oynayan Kıpçakların bir kısmı, o bölge halkının dinine girerek Macaristan'da kaldı ve Macarlaştı. Kıpçak askerlerinden birçoğu da Gürcü ordusunda görev alarak Selçuklulara karşı Gürcüleri korudular (Karamanlıoğlu, 1962: 176; Argunşah ve Yüksekaya 2016: 266).

XIII. yüzyılda Deşt-i Kıpçak'ta, Kıpçakların siyasi gücü azalmıştı. Kıpçakların bir kısmı, yurda dönmeyip Gürcistan'da kaldı ve çeşitli yerlere yerleşti. Kırım'da kalanlar ticaret hayatına atıldı ve bazı yerleşim yerlerini kurdu (Yücel, 2002: 421). Kıpçak, Kanglı, Yimek, Uran vb. adlar altında yaşayan Kıpçaklar, Harezmşahlar Devleti'nin himayesine girerek ordusunda görev aldı. Bu ordu, 1220 yılında Moğollar tarafından yok edildi (Kafesoğlu, 1998: 192). 1221 yılında Anadolu Selçukluları Suğdak'ı ele geçirdi ve Kıpçak ile Rus birlikleri yenildi (Yücel, 2002: 421). 1223 yılındaki Kalka Savaşı'nda Kıpçaklar, Ruslarla iş birliği yapmalarına rağmen, Cebe ve Subutay adlı iki Moğol komutanın kumandasındaki askerlere yenildi (Kafesoğlu, 1998: 192; Yücel, 2002: 421).

Cengiz Han'ın torunu Batu yönetimindeki Moğollar, Rusya'nın kuzeyini hâkimiyetlerine aldı. Moğollar karşısında duramayan Kıpçak komutanı Köten ve saldırıdan kurtulabilenler, Macaristan'a sığındı. Kıpçakların bir kısmı da İtil Bulgaryası'na gitti. Kıpçak bozkırı Moğol istilasına uğrayıp Altın Orda Devleti'nin kurulmasından sonra Kıpçakların hiçbir rolü ve kuvveti kalmadı. Bazı Kıpçaklar, Moğol İmparatorluğunda önemli görevlerde bulundular (Kafesoğlu, 1998: 192-193; Yücel, 2002: 421).

Kıpçaklar; göçebe olmaları ve yağmacılık, ücretli askerlikle gelirlerini artırma gibi nedenlerden siyasi bir birlik kuramamışlardır (Gökbil, 2000: 41). XIII. yüzyıldan itibaren hayat şartlarının zorlaşması, kıtlık ve hayvan hastalıklarının artması gibi nedenlerle çocuklarını başka ülkelere göndermeye başladılar. Savaşçı bir topluluk oldukları için Kıpçak gençleri Mısır, Suriye, Irak gibi ülkelerde orduda görev aldı (Kafesoğlu, 1998: 193). Mısır'da İzzeddin Aybeg'in sultan ilan edilmesiyle Eyyübilere yerine kurulan Memlûk Devleti'nde kısa bir süre sonra Kıpçaklar hâkim unsur oldu (Kafesoğlu, 1998: 193; Yücel, 2002: 421; Argunşah ve Yüksekşaya, 2016: 266).

3.1.1. Altın Orda Devleti ve Kıpçak Türkleri:

1241-1502 yılları arasında hüküm süren bu Türk-Moğol devletinin kurucusu, Batu Han'dır. Cengiz Han'ın torunu olan Batu Han, Volga Bulgarlarını ortadan kaldırdıktan sonra Rus knezliklerinden birçok kale ve şehri alıp Kıpçakları dağıttı (Saray, 1989: 538-539). Kıpçakların bazıları Macaristan'a sığınırken kalanlar Altın Orda Devleti'nin hâkim unsurlarından olmuştur (Argunşah ve Yüksekşaya, 2016: 267).

Batu Han, İtil nehrinin aşağısında "Orda" merkezini kurdu. Saray adı verilen bu şehir, kısa zamanda Doğu Avrupa ile Batı Sibiryası arasında önemi bir merkez hâline geldi. Çağatay Han ve Ögedey Han'ın ölümlerinin ardından başa geçen Batu Han, İrtiş boyundan Aral Gölü'nün kuzeyine kadar olan yerleri alarak Deşt-i Kıpçak alanını ele geçirmesiyle merkezi Saray şehri olan Altın Orda Devleti'ni kurdu (Saray, 1989: 539; Özyetgin, 1996: 2). Batu Han'ın ölümünden sonra başa geçen Berke Han'ın Müslümanlığı kabul etmesiyle Altın Orda Devleti, Kıpçaklar sayesinde tam bir Türk-İslam devleti oldu (Saray, 1989: 540; Argunşah ve Yüksekşaya, 2016: 267).

Altın Orda'ya karşı sefere çıkan Timur'un Toktamış Han'ı yenmesi üzerine Altın Orda Devleti parçalanmaya başladı (Saray, 1989: 539). Prensler arasında taht mücadeleleri başladı. Ahmed Han'ın ölümü üzerine tahta çıkan Şeyh Ahmed Han, yönetimi zayıf bir hükümdar olduğundan devletin parçalanmasına engel olamadı. Altın Orda toprakları üzerinde Kırım, Kazan ve Nogay hanlıklarından başka Astrahan ve Sibir hanlıkları da ortaya çıkmış oldu (Saray, 1989: 539). Kıpçakların bir kısmı Hristiyanlaşırken; bir kısmı da Tatar, Nogay, Karaim vb. adlarla günümüze kadar gelmiştir (Argunşah ve Yüksekşekaya, 2016: 268).

X. yüzyıldan itibaren İslam kültürünün etkisinin görülmeye başlandığı bu topraklarda Saray şehrinin kurulması ve devlet merkezi hâline gelmesiyle Türkistan'la ticari ve kültürel ilişkiler artmış, bu nedenle de İslamiyet'in etkisi belirgin hâle gelmiştir. Saray başta olmak üzere birçok yerde camiler, medreseler ve tekkeler açılıp saraylarda âlimler, şeyhler, hocalar yer almıştır (Saray, 1989: 540; Argunşah ve Yüksekşekaya, 2016: 266).

3.1.2. Memlûk Devleti ve Kıpçak Türkleri:

1250-1517 yılları arasında, Mısır'da Eyyubî ordusundaki Türk asıllı köleler tarafından kurulan Türk devletidir. Memlûk Arapçada "beyaz köle" anlamına gelmektedir (Yüce, 2011: 98).

Eyyubiler, askerî gücünü Deşt-i Kıpçak ve Kafkasya'dan getirilen Kıpçak, Oğuz ve Çerkez kölelerden sağlıyordu. Kıpçak askerler, zamanla devlet yönetiminde ve orduda önemli bir unsur hâline geldi (Kafesoğlu, 1998: 193). 1250 yılında Eyyubî hükümdarı Turan Şah, Kıpçak askerlerini kıskanıp onlara karşı tavır aldı. Bunun üzerine Memlûkler, Turan Şah'ı öldürüp yerine eski sultan melik Necmeddin'in Türk asıllı eşi Şeçereddür'ü hükümdar ilan ettiler ve böylece Memlûk Devleti kurulmuş oldu (Yiğit, 2004: 90). Memlûk Devleti, 1517 yılında, Yavuz Sultan Selim komutasındaki Osmanlı ordusuna yenilerek sona erdi.

Memlûklerde devlet yönetimi Kıpçak Türklerinde idi ancak Türk nüfusun büyük çoğunluğunu Oğuzlar (Türkmenler) oluşturuyordu. Kıpçak kökenli hükümdarların çoğu sadece Türkçe biliyordu. Halkın Arapça konuştuğu devlette idare sınıfı Türkçe konuşuyordu. Bu nedenle de Türkçe, büyük bir önem kazandı. Arapça konuşan halka

Türkçe öğretmek amacıyla gramer kitapları ve sözlükler kaleme alındı, Arapça ve Farsçadan eserler tercüme edildi. Bunun yanı sıra Türkçenin diğer saharındaki birçok eser, hükümdarların kütüphaneleri için istinsah edildi. Bu sayede Horasan, Altın Orda, Azerbaycan, Anadolu, Suriye ve Mısır'da kültür münasebetleri oluştu. XIV. yüzyılda, Emir Soyurgatmış tarafından kurulan Kahire Medresesinde Altın Orda ve Türkistan'dan gelen âlimler eğitim vermişlerdir (Eckmann, 2011: 52).

Memlûklerle Altın Orda arasındaki siyasi ve ticarî ilişkiler, iki devlet arasında kültürel ilişkilerin kurulmasına da neden oldu. Altın Orda'dan birçok şair, sanatçı yanlarında getirdikleri edebî eserlerle Memlûk Kıpçak edebiyatının zenginleşmesini sağladı. Bu katkıların en önemlisi, Seyf-i Sarâyî'nin tercüme ettiği *Gülistan Tercümesi*'dir (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 269).

XV. yüzyıldan itibaren Memlûk Kıpçakçasının gitgide Oğuzcalaştığı görülmektedir. Memluk Kıpçakçası yerini Oğuz-Kıpçak karması bir dile, daha sonra da Osmanlı Türkçesine bırakmıştır. Sultan Kayıtbay, Muhammed Kayıtbay ve Kansu Gavri eserlerini Osmanlı Türkçesiyle kaleme almıştır (Eckmann, 2011: 68).

Eckmann, Memluk Kıpçak Türkçesini üç gruba ayırmaktadır:

1. Asıl Memluk Kıpçak Türkçesi (Harezm-Altın Orda Türkçesine yakın bir dil). Bu dil ile yazılan eserler şunlardır: *Gülistan Tercümesi*, *İrşadü'l-Mülûk ve's-Selâfîn*, *Baytaratü'l-Vâzih ve Münîyetü'l-Guzât*.

2. Oğuz-Kıpçak karışımı Türkçe. Bu da iki alt gruba ayrılır: I. Kıpçak öğelerin hâkim olduğu Türkçe. İki eseri vardır: *Kitâb fî İlmi'n-Nüşşâb (Hulâsa)*, *Kitâbü'l-Hâyîl*. II. Oğuz (Türkmen) öğelerin hâkim olduğu Türkçe. Eserleri şunlardır: *Kitâb fî'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî*, *Hulâsa*'nın Paris nüshası, *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî*.

3. Tamamen Oğuzcalaşmış Türkçe (Osmanlı Türkçesi). Sultan Kayıtbay, oğlu Muhammed ve Sultan Kansu Gavri'nin şiirleri (Eckmann, 2011: 53-55).

Batı Türkçesinin kuzey grubunda yer alan Kıpçak Türkçesi, asıl gelişmesini Mısır ve Suriye'de göstermiştir. Çünkü köle ve cariye olarak bu bölgeye gelen Kıpçaklar,

bölgede önemli bir nüfusa sahip olmuş; bölgenin kültür ve medeniyet merkezi olmasını sağlamıştır (Bilgin, Hacıeminoğlu, 2002: 422).

Orta Türkçe Döneminde Türk dilinin batı kolunu Kıpçak ve Oğuz boylarına mensup Türklerin lehçeleri oluşturmaktaydı. XIII. yüzyılda Oğuz ve Kıpçakların batıya göç etmeleri, farklı bölgelere yayılmaları nedeniyle o zamanki yazı dili olan Karahanlı Türkçesinden sonra farklı özellikte yazı dilleri gelişmeye başladı. Tarihi kader birliği nedeniyle Kıpçaklar ile Türkmenler uzun yıllar birlikte yaşadı. Bu durum, Kıpçak Türkçesi ile Türkmen Türkçesi arasında yakın ilişki olmasına neden oldu. *Divânu Lugâti't-Türk*'te Kâşgarlı Mahmud, Oğuz Türkçesi ile Kıpçak Türkçesini birlikte vermektedir. Birbirine benzediği anlaşılan bu lehçelerden biri kuzeye, diğeri de güneye göç ettiğinden bu iki lehçe arasında zamanla farklılıklar olmuştur (Karamanlıoğlu, 1994: 19; Bilgin, Hacıeminoğlu, 2002: 422).

Birbirinden uzak bölgelerde yaşamlarını devam ettiren Kıpçakların dilinde de farklılık vardır. Kıpçak Türkçesi, bir yandan Altın Orda Devleti'nin bugünkü sınırları içerisinde bulunan Rusya, Ukrayna ve Kafkaslar'da konuşulurken, bir yandan da bu bölgede Ermeni harfleriyle de yazılmıştır. Diğer taraftan da Mısır ve Suriye'de Memlûk Kıpçakçası olarak yazı ve konuşma dili olarak devam etmiştir (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 271). Bu nedenle, XIII-XVII. yüzyıl Kıpçakçasının üç diyalekti vardır: 1. Kuman diyalekti, 2. Memluk Kıpçakçası, 3. Ermeni Kıpçakçası (Tekin, 2003: 41).

3.2. Tarihî Kıpçak Türkçesinde Yapım Eklerinin Ele Alınışı Sorunu

Yerleşik anlayışla yazılan Türkçe dil bilgisi kitaplarında yapım ekleri dört gruba ayrılarak ele alınmıştır: isimden isim yapma ekleri, isimden eylem yapma ekleri, eylemden isim yapma ekleri ve eylemden eylem yapma ekleri. Kıpçak Türkçesi ile ilgili dil bilgisi kitaplarında da bu anlayış devam ettirilmiştir. Yapım ekleri ile ilgili sıraladığımız çelişkili durumlar (ikili ek sınıflaması; çatı ekleri, fiilimsi eklerinin yapım eki kategorisinde ele alınması; sıfatlama ekinin doğru tespit edilememesi vb...), Tarihî Kıpçak Türkçesinin yapım ekleri sıralanırken de devam etmiştir.

Tarihî Kıpçak Türkçesinde, Eski Türkçede kullanılan kimi yapım eklerinin işlevliğini kaybettiği, kimilerinin de kelime tabanıyla birleşerek kullanıldığı belirtilmiştir (Argunşah ve Yüksekaya 2016: 324).

Yapım ekleri, şu şekilde sınıflandırılmıştır (Karamanlıoğlu, 1994: 23-55; Argunşah ve Yüksekaya 2016: 324-332; Güner, 2020: 105-189):

İsimden İsim Yapma Ekleri: +A, +Aç, +An, +AGU, +Av, +AvU; +Ar, +şAr; +ArI, +ArU; +Ay; +Az; +çA; +çAk; +çI; +çIIAYIn; +çIIIK (<+çI+IIK); +çUK; +çUKAz, +çUKAs; +dAş; +dUk; +dIrIk, +dUrUK; +dIz, +dUz; +GA; +GI; +GU; +GARU; +GInA; +GI, +GUL; +KArI, +KArU; +I; +IA; +IAK (+IA-K); +IAyIn; +II, +IU, +IIG, +IUG; +IIK, +IUK; +maç; +n; +nçI; +rA; +rAK; +sI, +sU; +sIz, +sUz; +sUK; +sUl; +şIn.

Eylemden İsim Yapma Ekleri: -A; -Aç; -AçAK; -AGUç; -AgAn; -AK; -Am; -An; -AnAK; -AsI; -(I)ç, -(U)ç; -çAK; -çI; -çUK; -dI, -dU; -G; -GA, -KA; -GAç, -(I)k, -(U)k; -KAç; -GAK, -KAK; -GAn, -KAn; -GI, -GU, -KI, -KU; -GIç, -GUç, -Kıç, -KUç; -GIçI, -GUçI; -GIn, -GUn, -KIn, -KUn; -I, -U; -IçI, -UçI (<-GU+çI, -g+çI); -K, -IK, -UK; -Iş, -Uş; -I; -m; -mA; -mAç; -mAk; -mAKIIK; -mAn; -mUK; -mIr; -mUr; -n; -nç; -sAK; -(I/U)ş; -(I/U)t; -tAçI; -tUK; -v; -vUç; -(I/U)z, -Az.

İsimden Eylem Yapma Ekleri: +A-; +Ar-; +Ay-; +DA-; +GA-; +I-, +U-; +K-; +KIr-, +KUr-; +I-, +Al-; +IA-; +IAn-; +IAş- (<+IA-ş-); +IAt- (<+IA-t-); +r-; +rA-; +rgA-; +sA-; +sIn-; +sIrA-; +sUr-.

Eylemden Eylem Yapma Ekleri: -A-, -Al-, -Ar-; -DAr-; -DIr-, -DUr-; -GIr-, -GUr-, -KIr-; -GIz-, -GUz-; -I-, -U-; -(I/U)k-; -ker-; -(I/U)I-; -IA-; -AlA-; -mA-; -(I/U)n-; -p-; -(I/U)r-, -sA-, -sUn-; -(I/U)ş-; -(I/U)t-; -U-; -y- (<-d-); -(I/U)z-.

3.3. Yapım Ekleri Ele Alınan Tarihî Kıpçak Türkçesi Eserleri

Bu çalışma sırasında ağırlıklı olarak dönemin sözlük ve gramer kitaplarından yararlanılmıştır. Bu eserlerde dönemin kelimeleri ve bu kelimelere verilen anlamları daha zengin olarak yer aldığından yapım eklerinin tespitine daha uygun olduğu düşünülmüştür. Ayrıca edebî ve fıkıh kitapları aracılığıyla da çalışmamız içinde yer alan

kelimelerin cümle içerisindeki kullanımı ile yapım eklerinin işlevinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

İncelediğimiz eserlerde tespit ettiğimiz yapım eki almış kelimelerin döneme ait diğer eserlerdeki kullanımlarına da bakılmış, ancak tekrara düşmemek adına çalışmada döneme ait beş eser kaynak olarak seçilmiştir.

Tarihî Kıpçak Türkçesine ait eserler, dört grupta ele alınmaktadır:

A. SÖZLÜK VE GRAMER KİTAPLARI

Codex Cumanicus, Kitâbü'l- İdrâk Li Lisâni 'l-Etrâk, Kitâb-ı Mecnû-i Tercüman-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye, Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fi Lügati't-Türk ve'l Kıpçak, El-Kavâninü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lugati't-Türkiyye, Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye

B. FIKIH KİTAPLARI

İrşadü'l-Mülûk Ve's-Selâtin, Kitâbü'l-Fıkh, Kitâb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî, Kitâb-ı Mukaddime-i Ebû'l-Leysi's-Semerkandi

C. BİNİCİLİK VE OKÇULUK İLE İLGİLİ KİTAPLAR

Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşab, Baytaratu'l-Vâzih, Münyetü'l-Guzât, Kitâb Fî Riyâzâtı'l-Hayl, Münyetü'l-Guzat

D. EDEBÎ ESER

Gülîstan Tercümesi

Çalışmamızda yapım eklerini alan kelimeleri tespit etmek için temel aldığımız eserlerle ilgili bilgiler aşağıdadır:

Codex Cumanicus: “Kıpçak Kitabı” anlamına gelen eserin yazarı bilinmemektedir. 1292-1295 yılları arasında Fransiskan tarikatına mensup Alman rahipler ile İtalyan tüccarlar tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Kitap, İtalyan ve Alman bölümü olmak üzere iki defterden oluşmaktadır. İtalyan bölümü, 55 yaprak; Alman bölümü ise 27 yapraktır. İtalyan bölümü; Latin, Fars ve Kıpçakça sözcüklerin alfabetik olarak

sıralandığı sözlük kısmıdır. Alman bölümünde, Kıpçakça-Almanca ve Kıpçakça-Latince sözcükler karışık olarak verilmiştir. Bu bölümde ayrıca Hristiyan dinî metinler, Kıpçakça-Latince yazılmış metinler ile bilmeceler yer almaktadır.

Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk: “Türklerin Dilini Anlama Kitabı” anlamına gelen bu eser, Memlûk Kıpçakçası ile kaleme alınmış sözlük ve dil bilgisi kitabıdır. Ebu Hayyan tarafından yazılan kitap, 1312 yılında Kahire’de tamamlanmıştır. İki bölümden oluşan eserin ilk bölümünde Arapça alfabetik sırasına göre Türkçe sözcükler Arapça karşılıklarıyla sıralanmıştır. İkinci bölümde ise Arapça kurallara göre Türkçenin dil bilgisi yazılmıştır.

Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lügati’t-Türkiyye: “Türk Dilinde Temiz Armağan” anlamına gelen kitabın kim tarafından ve ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Arapça-Kıpçakça sözlük ve dil bilgisi kitabı olan eser, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm sözlük kısmıdır ve önce isimler, daha sonra da fiiller; Arapça sözcükler madde başı alınarak sıralanmıştır. Sözcüklerin anlamları Türkçe verilmiştir. İkinci bölüm, dil bilgisi kısmıdır ve Arap gramerine göre tasnif edilmiştir.

Gülüstan Tercümesi: İranlı şair Şeyh Sâdi-i Şirâzi’nin 1258 yılında yazdığı *Gülüstan* adlı eserinin Seyf-i Sarâyî tarafından Kıpçakça yazılan tercümesidir. Eser, 1391 yılında çevrilmiştir. Halis Kıpçak Türkçesiyle yazılan eser, serbest çeviri olması ve zengin dil malzemesi nedeniyle önemlidir.

İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin: Melik ve sultanlara yol göstermek amacıyla Arapça yazılmış eserin satır altı Türkçe tercümesidir. Seyfî Baçman’ın isteği üzerine tercüme edilen eserin kim tarafından kaleme alındığı ile kim tarafından çevrildiği bilinmemektedir. 1387 yılında yazılan eser; 29 kitap, 56 bap ve 93 fasıldan oluşmaktadır. Sonunda 49 adet fıkıh meselesi yer almaktadır. Kitapta temizlik, namaz, zekât, oruç, hac, hırsızlık, kurban, cinayet gibi konular işlenmiştir.

4. BÖLÜM: TARİHİ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE YAPIM EKLERİ

4.1. Yapım Eklerinde İşlevler

Bu bölümde yapım ekleri, işlevlerine göre tespit edilip ekler ilk olarak temel işlevlerine sonra da alt işlevlerine göre sınıflandırılmıştır. Ekler ait oldukları üst/alt işlevde, alfabetik sıraya uyularak verilmiştir.

4.1.1. Akrabalık İsimleri

Bu işlev; “kan bağı bulunma, akrabalık, yakınlık” bildiren kelimelerin oluşmasını sağlamak için kullanılmaktadır.

+A

koca: < koç+a+Ø “koca”

“koca” (CC, 2015: 507)⁷⁷

“45-b/4-5: mevsul ismi, isim cümlesinde dahi bulunur: ‘ol kim atası kuldur, ol ki **kocası** bidir’ denir ki ‘o, babası köle olandır’, ‘o **kocası** bey olandır’ veya ‘babası köle olan o kimse, **kocası** bey olan o kimse’ anlamlarınadır. Çoğulunda ‘alar ki **kocaları** bilerdür’ denir.” (TZ, 1945: 80)

+An

oglan: < ogul+an+Ø “ogul, erkek çocuk”

“oglan” (TZ, 1945: 220)

“oglan” (Kİ, 1931: 61)

“ovlan” (Kİ, 1931: 64)

“19(10a)/12-13: kırska boylı idi bir kün sultān bu kırska/ boylı **oğlına** hākāret kōzi bile baktı **oğlan**” (GT, 1978: 9)

---

⁷⁷ Kitapta bu sözcük, Farsça olarak gösterilmiştir. Ancak TDK’nin Genel Ağ ortamında yayımlanan Güncel Türkçe Sözlük’ünde Türkçe olarak belirtilmiştir. Gülensoy, bu kelimenin etimolojisini “<koç+a” olarak yapmaktadır (2011: 529).

“244(122b)/5: bir **oğlan**(n)ı kördüm ğayet şāhib-cemālidi niçük kim” (GT, 1978: 121)

“61-b/35: ol **oglan** alay ayt(t)ı alarga kéliñiz térçe” (CC, 2015: 262)

“61-a/1: yügünñiz **oglan**larım aytıñız kénsi yazıkıñızñı yazuklı mén béy” (CC, 2015: 258)

“76-a/6: tu(v)urdı bilinmegenni bildirdi sili **oglan**nıñ kövsi boldı téñriniñ konuşı” (CC, 2015: 309)

“3-b/6: téñri te’ālāñıñ sözi birle: mén yaratmadım dīvni taķı ādam **oğlan**larını meger kim maña kulluķ kılmaķ üçün yaratdım tép” (İM, 2017: 23)

+CI

ibçi: < **ib**+**çi**+ Ø “karı, zevce, eş”

“ipçi” (TZ, 1945: 178)

“epçi” (TZ, 1945: 169)

“épçi” (CC, 2015: 467)

“ébçi” (Kİ, 1931: 9)

“267(134a)/12-13: vaķtı ki degül irinden **ibçi** rāzī / barışmas alar niçe buyursa kāzī” (GT, 1978: 33)

“267(134a)/9: mesel işittim kim ayttı yigit **ibçi** yanında karı ir kilip” (GT, 1978: 133)

+DAş

emildeş: < ***emil**+**deş**+ Ø⁷⁸ “süt kardeş”

“emildeş” (TZ, 1945: 168)

ivdeş: < **iv**+**deş**+ Ø “eş, zevce, karı”

---

⁷⁸ DLT’de bu kelime yerine “aynı memeden emen çocuklar” anlamıyla “emigdeş” (2015: 638) kelimesi geçmektedir. Clauson (1972: 160), “emildeş” kullanımı için “mis-spelt” ifadesini kullanarak yanlış yazım olduğunu belirtmektedir.

“24(14a)/1: lūṭning **ivdeşi** yavuzlargā / uygan üçün cehenneme kitti” (GT, 1978: 13)

“289(145a)/12-13: ḥikāyet şeyḥ sa’dī aytur bir faqir **ivdeşi** yüklü idi / müddeti yitti dağı
bu faqirniñ ‘ömründe oğlu bolmışı” (GT, 1978: 144)

karındaş: < **karın+daş+Ø** “kardeş”

“kardaş” (TZ, 1945: 185)

“karındaş” (TZ, 1945: 185)

“karandaş” (CC, 2015: 491)

“karındaş” (Kİ, 1931: 70)

“66-b/727: sévgil séniñ **karındaşı**ñ séniñ kibi” (CC, 2015: 374)

“55-b/3-4: oşbu oḥşar anıñ mezhebi mecūsīler mezhebine, yaqınlıq kılurlar anaları birle
taķı kızları birle / taķı kız **karındaşları** birle” (İM, 2017: 54)

“80-b/12-13: bunun gibi ‘ölgen suçı munun **kardaşı**, ölgen bu suçının **kardaşı**’ denir ki
‘ölen sucu bunun **kardeşi**, ölen bu sucunun **kardeşidir**’ anlamlarınadır” (TZ, 1945: 242)

éwdeş: < **éw+deş+Ø** “eş, koca”

“378-b/6-7: taķı ziyāret kılğay resül (a.s.) / **éwdeş**lerinin gūrlarını” (İM, 2017: 276)

+lİḥ

atalıḥ: < **ata+lİḥ+Ø** “üvey baba, manevî baba”

“atalıḥ” (CC, 2015: 640)

+nAk

bacanak: < ***baca+nak+Ø** “iki kızkardeşin kocaları”

“bacanak⁷⁹” (Kİ, 1931: 13)

---

⁷⁹ Bu kelime sadece Kİ’de geçmektedir. Türkmen Türkçesinde “bāca” kelimesi “bacanak” anlamında kullanılmaktadır. Gülensoy, kelimenin etimolojisini yaparken “bāca” kelimesinin hem Türkçe hem de

+sIz

atasız: < ata+sız+Ø “babasız”

“69b/15: ave kız kimden **atasız** kurtley tu(v)up béy(i)miz yesus” (CC, 2015: 291)

öksüz: < ök+süz+Ø “öksüz”

“öksüz” (TZ, 1945: 225)

-AgI+

küvegü: < küç-egü+Ø⁸⁰ “güvey, damat” [küç-: durmak, beklemek (DLT, 1986: 394)]

“küvegü” (TZ, 1945: 215)

“158(79b)/5-6: açaridi ol faḫīḥḫa ayttılar sen niçün **küvegüñni** / ol ḫakīmge iltmessen
ayttı ḫorḫar men devā ḫılıp” (GT, 1978: 78)

-Aw+

küyew: < *küç-ew+Ø “güvey, damat”

“küyew” (TZ, 1945: 215)

“156(78b)/10-11: ḫızın başmaḫ tikiçi irge birdi / **küyew** ‘aşık dağı ḫız özden irdi” (GT, 1978: 77)

“276(138b)/12-13: eyā aḫmaḫ **küyew** yitmiş yaşar sen / ilin titrer niçük inçi tişer sen”
(GT, 1978: 137)

-dAçI+

tuvurdaçı: < tuvur-daçı+Ø “anne”

Moğolcada “kızkardeş” anlamında kullanıldığını belirtmektedir (Gülensoy, 2011: 99). Eren, “+nak” ekinin küçültme eki olduğunu söylemektedir (Eren, 1999: 31).

⁸⁰ Gülensoy, bu kelimenin etimolojisini “<*küç-e-gü” olarak yapmıştır (2011: 400) ve kelimenin kökünün “küt-” fiili olduğunu belirtmiştir (Gülensoy, 2015: 527). Tuna (1986: 11), Eren (1999: 168) ve Clauson (1972: 703) kelimenin “*küde-” kelimesinden türediğini belirtmişlerdir. Banguoğlu (2011: 172-173) ise “-eği” ekinden söz ederken ekin “-e” ve “-gi” ekinin kaynaşması sonucu oluşan bir isimden isim yapan eki olduğunu belirtmiş ve kelimenin etimolojisini “küdegü>güvegü>güyeği>güyeyXgüvey” olarak yapmıştır. Çotuksöken (2011: 76) de ad ve eyleme gelip ad türeten “-AgI” ekinden söz etmektedir.

“71a/18: ave érdenj **tuvurdaçı** zeytin agaçga ovşadı” (CC, 2015: 296)

-glçl+

tuvurguçı: < **tuvur-guçı**+Ø “anne”

“tuvurguçı” (CC, 2015: 855)

-(I)n+

yakın: < **yak-in**+ Ø “akraba” [yak-: yaklaşmak, dokunmak (DLT, 1986: 731)]

“109(55a)/9: dāyim **yakın** ol dost maña bu cāndan” (GT, 1978: 54)

“308(154b)/6-7: dağı muhālirür anıñ hüsñ ve cemāli bilen bular menāhīge/ **yakın** kilgeyler” (GT, 1978: 153)

“156(78b)/5: ol **yakın** kim teñriden bolğay yırak” (GT, 1978: 77)

kélin: < **kél-in**+Ø “gelin”

“kelin” (TZ, 1945: 193)

“kelin” (Kİ, 1931: 44)

“60b/4: yazda yañı **kélin** yügünedir ol hamış başıdır” (CC, 2015: 256)

“158(79b)/1: körksüz **kelinge** körkli ton keydirip yaraşmas” (GT, 1978: 78)

-(I)ş+

oynaş: < **oyna-ş**+Ø “cariye, metres, sevgili, oynaş”

“oynaş” (CC, 2015: 537)

“oynaş” (CC, 2015: 791)

“oynaş” (TZ, 1945: 224)

“oynaş” (Kİ, 1931: 64)

-Ow+

küyöw: < *küð-öw+Ø “güvey, damat”

“76a/16: açmay eşikini **küyöw** çıktı sö(v)üneli biz barçaları ündetti toyga yürüp” (CC, 2015: 310)

4.1.2. Besin İsimleri

Bu işlev, beslenmemiz için gerekli yenilen ve içilen gıdaları anlatmak için kullanılan kelimeleri türetmek için kullanılmaktadır. “*Yiyecek ve içecek isimleri*” olmak üzere iki alt işlevi bulunmaktadır.

4.1.2.1. İçecek İsimleri

-An+

ayran: < ayır-an+ Ø “ayran”

“ayran” (TZ, 1945: 145)

“ayran” (Kİ, 1931: 8)

“85(43a)/2-3: kitürdi bir ğarib ir ol yoğurtı / ki bir baħsıdur **ayran** ikki sudur” (GT, 1978: 42)

-mA+

sorma: < sor-ma+Ø “boza” [sor-: emmek, sormak (DLT, 1986: 530)]

“sorma” (Kİ, 1931: 92)

4.1.2.2. Yiyecek İsimleri

+Ak

turak: < tar+ak+Ø⁸¹ “lor”

---

⁸¹ Clauson (1972: 538-539), “sığınak” anlamına gelen “turuk” kelimesini açıklarken “In some languages it also meant (milk) which has stood for some time, hence ‘curds’” ifadesiyle “torak” kelimesine değinmekte ve “tur-” kelimesinden geldiğini belirtmektedir. Eren (1999: 413) ise kelimenin Farsçadan

[tar: yağ tortusu. Karş. Yak. tar=yazdan kış için toplanıp saklanan bir çeşit yoğurt (DLT, 1986: 576)]

“turak” (Kİ, 1931: 107)

+DIḡ

ovulduḡ: < ovul+duḡ+Ø “balık yumurtası, havyar”

“ovulduḡ” (CC, 2015: 791)

-Ak+

börek: < bür-ek+Ø “börek”

“börek” (Kİ, 1931: 22)

-AnCI+

sölençü: < sögül-ençü+Ø⁸² “parçalanmış kebablık et”

[sögül-: kebab etmek (DLT, 1986: 533)]

“sölençü” (TZ, 1945: 241)

-(I)g+

yaḡ: < *ya-g+Ø⁸³ “yaḡ”

---

alıntı bir kelime olduğunu söylemektedir. Ancak TDK’nin Genel Ağ sitesinde yayınlanan Güncel Sözlük’te “çökelek” anlamıyla verilen kelime Türkçe gösterilmiştir (ET: 22.03.2020). Kelime DLT (1986: 576)’de geçen “yaḡ tortusu” anlamına gelen “tar” kelimesinden gelebilir. Eren, kelimenin “tar” ile bağlantısının düşündürücü olduğunu ifade etmiştir (Eren, 1999: 413).

⁸² DLT’de “kebab” anlamında “söklünçü” kelimesi bulunmaktadır, bunun yanı sıra “sögül-, kebab etmek” ve “söklün-; kebab edilmek, kebab etmek” kelimeleri de bulunmaktadır. Clauson (1972: 821) “söglünçü” kelimesinin “söglün-” kelimesinden geldiğini belirtmektedir. TDK’nin Genel Ağ sitesinde yayınlanan Tarama Sözlüğü’nde “sögül-” kelimesi “kebab etmek, kızartmak; kebab edilmek” anlamlarıyla yer almıştır (ET: 22.03.2020)

⁸³ Gülensoy (2011: 1024-1025) bu kelimenin etimolojisini “yā-ḡ”, Ş. Tekin (2001: 70) ise “<*ya-ḡ” olarak yapmaktadır. Doerfer (1978: 28), “yaḡ” kelimesinin kökünün “tulumda dövmek” anlamına gelen “ya-” eylemi olduğunu söylemektedir. Eren (1999: 437) bu kelimenin Doerfer’in “(tulumda yaḡ) dövmek” anlamına gelen “ya-” kökünden gelmesine karşı çıkarak “yaḡ” kelimesinin “ya-” dan değil, “yay-”tan geldiğini belirtmiştir. Eren’in görüşüyle ilgili olarak Zikri Turan şu yorumu yapmaktadır: “Eren’in ‘yay-’ köküne dayanabileceği fikri şu şekilde düzeltilmek ve açıklanmakla anlamlı hâle gelir. ‘yā-; yaklaşmak, yaklaştırmak’ anlamıyla ‘yā-; yaymak (yayık) anlamının daha önceki aynı anlama

“yag” (CC, 2015: 596)

“yağ” (Kİ, 1931: 117)

“42(21b)/12: lā-cerem **yağı** çerāğının revān bolur tamām” (GT, 1978: 20)

“164(82b)/10-11: iltifāt itmes körüp aç oturup şābir faķır / ni’meti köp hûcalarının balına ve **yağına**” (GT, 1978: 81)

-gA+

kavurga: < **kavur-ga+Ø** “kavrulmuş hububat”

“kavurga” (Kİ, 1931: 73)

yumurtga: < **yumurt-ga+Ø** “yumurta”

“yumurtga” (TZ, 1945: 289)

“yamurtuga” (Kİ, 1931: 118)

-I+

bişi: < **biş-i+Ø** “pişi, çörek”

“bişi” (Kİ, 1931: 19)

-(I)k+

çekirdek: < **çekirde-k+Ø**⁸⁴ “çekirdek”

“çekirdek” (TZ, 1945: 161)

“çekirdek” (Kİ, 1931: 27)

---

bağlanıp bağlanmayacağı tartışmasından bağımsız olarak “*ya-g; yağ” kelimesinin ‘yā-; yaymak’ kelimesinden, ‘yayıta yayılarak yapılmış mamül, yağ’ anlamıyla türemiş bir kelime olması kesinlik derecesinde bir ihtimaldir.”

⁸⁴ Bu kelimenin ses taklidi olan “çekirdeği kırarken ya da çiğnerken çıkardığı ses” anlamına gelen “*çekirde-” kelimesinden türediği belirtilmektedir (Clauson, 1972: 867-868; Tietze, 2002: 492; Gülensoy, 2011: 228). Gülensoy (2011: 228) kelimenin etimolojisini şu şekilde yapmaktadır: <şigir “dişin ezerken çıkardığı ses” + de-k.

“272-a/3-4: taķı kim kim **çekürdek** yutsa / yā uşak taş yutsa, yā témür pâresi yutsa orucı açılır” (İM, 2017: 382)

kakırdak: <kakırda-k+Ø “kakırdak”

“kakırdak” (TZ, 1945: 182)

katık: < kat-ık+Ø “katık”

“katık” (TZ, 1945: 188)

“katık” (Kİ, 1931: 72)

kovurdak: < kovurda-k+Ø⁸⁵ “kakırdak”

“kovurdak” (TZ, 1945: 205)

-kA+

yumurtķa: < yumurt-ka+Ø “yumurta”

“60a/14-01: yumurtķa” (CC, 2015: 370)

“5-b/4: kaçan kim hediye iyse ķonşılarna nevrüz ķüni **yumurtķanı**, kâfir bolur téŗri te’âlâge” (İM, 2017: 470)

“61(31a)/9-10: buyursa biş **yumurtķanı** alurķa küç bile sultân / nögerleri tutup sanķar yigirmi kaçnı bir şişķe” (GT, 1978: 30)

-(I)lık+

kovurluk: < kavur-uluk+Ø “kavurga”

“kovurluk⁸⁶” (TZ, 1945: 205)

-(I)m+

yem: < ye-m+Ø “yem”

---

⁸⁵ Gülensoy (2011: 453), bu kelimenin etimolojisini “<kak+(ı)r-da-k” biçiminde yapmıştır.

⁸⁶ Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır.

“yem” (TZ, 1945: 284)

“yem” (Kİ, 1931: 124)

-mA+

kıyma: < kıy-ma+Ø “kıyma”

“kıyma” (TZ, 1945: 200)

“kıyma” (Kİ, 1931: 77)

süzme: < süz-me+Ø “süzülmüş yoğurt”

“süzme” (Kİ, 1931: 95)

-mAk+

itmek/etmek: < it-mek+Ø “ekmek”

“étmek” (CC, 2015: 473)

“étmek” (Kİ, 1931: 12)

“170(85b)/12: ger küneşni kızlese **itmek** bigin ol sufrada” (GT, 1978: 84)

“211(106a)/8: kim tuz **itmek** yimege muvāfaqatlık kılğaylar şeyh rızā” (GT, 1978: 105)

“332(166b)/7: hemişe ehl-i ẓanā’at bir **itmeki** bile tok” (GT, 1978: 165)

“63-b/29: alley yérde kündeği **ötmegimizni** bizge bugün bérğil” (CC, 2015: 273)

kuymak: < kuy-mak+Ø “bulamaç”

“kuymak” (Kİ, 1931: 84)

-(I)n+

un: < uw-n+Ø “un”

“un” (Kİ, 1931: 112)

“un” (CC, 2015: 589)

“179(90a)/10-11: yüz miñ altundan artuñ ol yirde / bir avuç kirdeniñ **unı** bolsa” (GT, 1978: 89)

-(I)ş+

kırtış: < *kirt-ış+Ø “sağrı yağı”

“kirtış” (TZ, 1945: 199)

-(I)t+

çıkıt: < *çığ-(ı)t+Ø “peynir”

“çıkıt”⁸⁷ (TZ, 1945: 162)

kawut: < kak+ı-t+Ø “darıdan yapılan bir yemek”

[kak: kurutulmuş nesne (DLT, 1986: 251)]

“262-a/3-4: taķı şadaķa-i fitr buçuk şā’turur buğdaydan, yā undan / yā **kawut**dan, yā kuruğ üzümnden” (İM, 2017: 194)

kurut: < kuru-t+Ø “kurutulmuş yoğurt”

“kurut” (TZ, 1945: 212)

“kurut” (Kİ, 1931: 83)

yogurt: < yogur-t+Ø “yoğurt”

“yavurt” (TZ, 1945: 282)

“yugurt” (CC, 2015: 611)

“yagurt” (Kİ, 1931: 117)

---

⁸⁷ Bu kelimeye sadece TZ’de rastlanmıştır. DLT’de “ekşi süttten yapılan peynir” anlamında “sogut” (DLT, 1986: 527) ve “yağı alınmış yoğurttan yapılan lor peyniri” anlamında “kurut” kelimeleri bulunmaktadır. Etimoloji sözlüklerinde bu kelimelerin “-t” eki ile türetildiği belirtilmektedir (Clauson, 1972: 806; Eren, 1999: 270; Gülensoy, 2011: 578). Bu açıklamalardan ve “-t+” ekinin yiyecek yapma işlevinden yola çıkılarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

“85(43a)/2-3: kitürdi bir ğarīb ir ol **yoğurt**nı / ki bir baħşıdur ayrıran ikki sudur” (GT, 1978: 399)

-(I)w+

yaw: < ***ya-w+Ø** “yağ”

“60a/9: alan kulan buvturur ayrı agacdan **yaw** tamar” (CC, 2015: 253)

-(I)z+

sakız: < ***sakı-z+Ø**⁸⁸ “sakız”

“sakız” (CC, 2015: 545)

4.1.3. Bitki İsimleri

Bitki isimleri yapmak için kullanılan bu üst işlevin “ağaç ve unsurları, çiçek ve unsurları, sebze ve meyve isimleri, tahıl isimleri” gibi alt işlevleri bulunmaktadır.

4.1.3.1. Ağaç ve Unsurları ile İlgili İsimler

+Ak

bıldırak: < ***baldır+ak+Ø**⁸⁹ “yaprak” [baldır: ilk çağında işlenen iş (DLT, 1986: 64)]

“bıldırak” (Kİ, 1931: 20)

butak: < **but+ak+Ø**⁹⁰ “budak, dal”

“budak” (TZ, 1945: 157)

---

⁸⁸ Eren (1999: 351) kelimenin kökünün bilinmediğini belirtir. Caluson (1972: 817), kelimenin etimolojisi ile ilgili bir yorum yapmaz. Gülensoy (2011: 719) kelimenin “beslemek” anlamına gelen “*sakı-” kelimesinden geldiğini belirtir. Gabain (2007: 292), “sakı-” kelimesinin anlamını “beslemek; ciddi olmak” olarak vermektedir.

⁸⁹ Bu kelime sadece Kİ’de geçmektedir. “baldır” kelimesi DLT’de “baldır tarıg (ilkbahar başında ekilen ekin)” ve “baldır kuzu (ilk doğan kuzu)” olarak geçmektedir (DLT, 1986: 64). “baldır” kelimesinin kullanımı ve “+ak” ekinin ağaç ve unsuru ile ilgili kelime yapmak fonksiyonu göz önüne alınarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır. EDPT’de kelimeye rastlanmamıştır.

⁹⁰ Clauson (1972: 361), “butak” kelimesinin “butı-” kelimesinden geldiğini belirtmiştir. T. Tekin (2013: 359) ise Clauson’un görüşüne karşı çıkmış ve kelimenin “but” kelimesine “+ak” küçültme ekinin getirilmesiyle türetildiğini ifade etmiştir. Gülensoy (2011: 175-176) ise sözü edilen kelimenin “<*būta-<*būt+ı-k” biçiminde etimolojisi yapılmıştır.

“butak” (TZ, 1945: 159)

“butak” (CC, 2015: 451)

“budak” (Kİ, 1931: 22)

“butak” (Kİ, 1931: 24)

“6(3b)/4: **butak**lar aldı bustāndan yana bāc / çiçeklerden urunup her biri tāt” (GT, 1978: 2)

“320(160b)/3: köklere çıktı **butak**ları anıñ rıf’at bilen” (GT, 1978: 159)

“46-b/5-6: meryem, tepretkil sēn özüñe ħurmā **butağ**ını / tüşkey sēniñ öze yañı ħurmā” (İM, 2017: 48)

özek: < öz+ek+Ø “ağaç özü”

“özek” (TZ, 1945: 228)

+An

üzen: < öz+en+Ø “ağaç kütüğü”

“üzen” (Kİ, 1931: 116)

+gAç

ağaç: < ı+gaç+Ø “ağaç” [*ī: orman (T. Tekin, 2003: 82; Tietze, 2002: 109; Erdal, 1999: 84)]

“agaç” (CC, 2015: 415)

“ağaç” (Kİ, 1931: 1)

“41-b/1: tıydı ol ikisini buğday **ağac**ından yémekni uçmak içinde eger yaratılmış bolmasa kayda érdi” (İM, 2017: 45)

“339-b/1-2: azuk kıoyğanniñ kulaqnı bağlağay / yā **ağaç** kabuqnı bağlağay” (İM, 2017: 247)

“46-b/7: ol uru **aa**dan yangı urmā ol sa’at iinde, ool kerāmet meryem kerāmeti ērdi, ūrmetledi meryemni” (İM, 2017: 48)

“315(158a)/11: bigin daı bir **aa** bar kim urı amı bigin baylarnı” (GT, 1978: 157)

“137(69a)/7-8: ta etekinde orman iinde **aa** yaprakların / yip yıllar ‘ibādet ılur idi ol tarafnı” (GT, 1978: 68)

“220(110b)/7: oynar mūneccim **aa** alıb ebisin ura baladı” (GT, 1978: 109)

“60a/19: uzun **aa** baında urgu(v)ul atlı ku” (CC; 2015: 254)

“69a/1: ave umaknı kabaqı tiriliknı **aaı**” (CC, 2015: 287)

+gA

aga: < ı+ga+Ø “aa”

“aga” (TZ, 1945: 136)

+(I)k

kabuk: < *kab+uk+Ø “kabuk”

“kabuk” (TZ, 1945: 181)

“kabuk” (CC, 2015: 488)

“kabuk” (Kİ, 1931: 67)

“339-b/1-2: azu oyannı ulanı balaay / yā aa **abukı**nı balaay” (İM, 2017: 247)

-Ak+

yaprak: < yapur-ak+Ø “yaprak” [yapur-: gizlemek (DLT, 1986: 746)]

“yaprak” (TZ, 1945: 279)

“yaprak” (Kİ, 1931: 119)

“106-a/6: **yaprak**lar tūmek birle ābdast alma revā bolur anı birle” (İM, 2017: 88)

“202(101b)/6: çıktı ağaç **yaprağın** dağı ol kökin yip biraz” (GT, 1978: 100)

“137(69a)/7-8: ir tağ etekinde orman içinde ağaç **yaprakların** / yip yıllar ‘ibâdet kılur idi ol tarafnı” (GT, 1978: 68)

-Ar+

éker : < **ék-er+Ø** “bitki”

“éker” (CC, 2015: 464)

-I+

çırpı: < **çırp-ı+Ø** “çalı, kuru dallar”

“çırpı” (CC, 2015: 684)

-(I)k+

kazık: < **kaz-ık+Ø** “kazık”

“kazık” (Kİ, 1931: 75)

tirek: < **tire-k+Ø** “ağaç” [tire-: dayak veya direk dikmek (DLT, 1986: 624)]

(tirek: kavak ağacı [DLT, 2015: 882])

“térek” (CC, 2015: 571)

“térek” (CC, 2015: 838)

“297(149a)/4-5: kuvveti bilen yıkip kiççer dağı kında kim bir ullu / **tirek** körse anı pençe kuvveti bilen kıparır kiter” (GT, 1978: 148)

-mA+

tikme: < **tik-me+Ø** “ağaç kazık, direk”

“63b/19-20: kaifas pilatus herodes dağı néçik anı **tikmege** / bağladılar dağı çıbuğlar kamçılar anı katı urdılar” (CC, 2015: 272)

yarma: < **yar-ma+Ø** “ikiye ayrılmış ağaç kütük”

“yarma” (CC, 2015: 879)

4.1.3.2. Çiçek ve Unsurları ile İlgili İsimler

-Ak+

çiçek: < **çeç-ek+Ø** “çiçek” [şuş-: çözmek (DLT, 1986: 557)]

“çiçek” (TZ, 1945: 162)

“çiçek” (Kİ, 1931: 29)

“çiçek” (CC, 2015: 458)

“96-a/7: bir kişi anıñ birle **çiçek** çıkmış bolsa, anda suw bolsa, ol aķsa, ābdast alsa, andan soñra aķsa ol kim aķmaserdı” (İM, 2017: 81)

“5(3a)/11-12: yaşıl atlas bisāt tōsegey dağı ilk yaz bulutınıñ / dāyesine fermān kıldı **çiçek** kızlarını” (GT, 1978: 2)

“265(133a)/8: ivlendi dağı ivin **çiçekler** bilen bizedi köñlün” (GT, 1978: 132)

“74a/8: ģa(n)ıñ kanı **çiçekleri** tēñritür anıñ yēmiři” (CC, 2015: 305)

-An+

tiken: < **tik-en+Ø** “diken”

“tiken” (TZ, 1945: 258)

“diken” (Kİ, 1931: 34)

“129(65a)/5-6: oķur tesbīģ gül bñlbñl bigin bıl (yıl) / bolup her bir **tiken** tesbīģine” (GT, 1978: 65)

“315(158a)/9: ģñn ki dāyim **tiken** ü gül ģam u řādī biledür” (GT, 1978: 157)

-AnAk+

tikenek: < **tik-enek+Ø** “diken”

“tikenek” (TZ, 1945: 258)

“tikenek” (Kİ, 1931: 102)

“57a/23: saçar sēn, zar kovra biter, alabota, **tigenek** dağı kükel biter” (CC, 2015: 242)

4.1.3.3. Sebze ve Meyve İsimleri

+Ak

kabak: < *kab+ak+Ø “kabak”

“kabak” (TZ, 1945: 181)

“kabak” (CC, 2015: 488)

“16-b/3: taķı ebī yūsufdan rivāyet kılındı kim, rāstı tēngriniņ resūli **ķabaķ** sewer tēp” (İM, 2017: 30)

kozak: < koz+ak+Ø “kozak, çam fıstığı”⁹¹

“kozak” (TZ, 1945: 206)

“kozak” (Kİ, 1931: 80)

tevek: < *teg+ek+Ø⁹² “asma kütüğü; asma, kavun, karpuz gibi bitkilerin dalı”

“tevek” (TZ, 1945: 256)

+Am

kögem: < kök+em+Ø “güvem eriği”

“kögem” (TZ, 1945: 206)

+An

kögen: < kök+en+Ø “güvem eriği”

⁹¹ Toparlı vd. (2007: 156), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*’nde “kozak” kelimesini “1. Yeşil kabuklu ceviz ve buna benzer yuvarlaklar, 2. Çam fıstığı, 3. Kozalak”; “koz” kelimesini de “ceviz” olarak vermektedir.

⁹² Eren, kelimenin “asma; bitki dalı” anlamına gelen “teg” kelimesine “+(e)k” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ancak eski kaynaklarda “teg” kelimesinin geçmediğini belirtir (Eren, 1999: 405-406). Gülensoy ise “ince dal” anlamına gelen “tay” kelimesine “+(u)k” ekinin getirilmesiyle kelimenin türetildiğini ifade eder. EDPT’de ise kelimeye rastlanmamıştır.

“kögen” (TZ, 1945: 206)

“köken” (Kİ, 1931: 51)

+IA

borla : < **bor+la+Ø** “üzüm bağı” [bor: şarap (CC, 2015: 447)]

“borla” (CC, 2015: 447)

“borla” (Kİ, 1931: 21)

+sAk

sarımsak: < ***sarım+sak+Ø**⁹³ “sarımsak”

“sarımsak” (TZ, 1945: 233)

“sarmısak” (CC, 2015: 548)

“sarımsak” (Kİ, 1931: 87)

-(I)k+

erik: < **er-ik+Ø** “erik”

“érik” (CC, 2015: 468)

“érük” (Kİ, 1931: 12)

-(I)m+

salkım: < ***salk-ım+Ø**⁹⁴ “salkım”

“salkım” (TZ, 1945: 232)

---

⁹³ Gülensoy, kelimenin etimolojisini “<sar-ım+sa-k” olarak yapmakta ve sarımsağın doğal yapısı dikkate alındığında kelimenin “sar-” fiilinden gelmesinin en uygun biçim olduğunu belirtmektedir (Gülensoy, 2011: 737). Eren, kelimenin etimolojisi ile ilgili yorum yapmazken “sar-” kökünden gelmesini kuşkulu bulur (Eren, 1999: 357). Clauson ise kelimenin “*sarum” kelimesinden geldiğini belirtir (Clauson, 1972: 853). Korkmaz, “+sAk” ekinden bahsederken ekini “<+sA-k” şeklinde gelişmiş olabileceğini belirtirken “sarımsak” kelimesini bu ek içerisinde örnek olarak verir (Korkmaz, 2014: 139).

⁹⁴ Clauson (1972: 826) “salkım” kelimesinin “sark-” fiilinden geldiğini belirtmektedir. Gülensoy ise bu kelimenin etimolojisini “sal-kı-m” biçiminde yapmaktadır.

“salkum” (CC, 2015: 804)

“salkum” (Kİ, 1931: 86)

“143-a/1-2: kaçan kim yése / üzüm **salkum**ının bir ançasın yüwülür nége tégse anıñ ağzı üç kéz taķı yéyülür” (İM, 2017: 111)

üzüm: < **üz-üm+Ø** “üzüm” [üz-: -ip ve benzeri şeyleri- kesmek (DLT, 1986: 720)]

“yüzüm” (TZ, 1945: 291)

“üzüm” (Kİ, 1931: 116)

“53-b/9: kuru **yüzüm**” (CC I, 2015: 615)

“122-a/7: kim kim suw tapmasa meger kim **üzüm**niñ şiresin tapsa ābdast almağay anıñ birle” (İM, 2017: 462)

“254(127b)/6: kaçan kilse yañı ilge **üzüm** tu’mı (ta’mı?) bolur ekşi” (GT, 1978: 386)

“343(172a)/12-13: yimediler ölgeninde zıkr-i hayrın dimediler **yüzüm** / lezzetin bāğ iyesi bilmes eyle kim yetimler biler yūsuf” (GT, 1978: 171)

-mİş+

yemiş: < **ye-miş+Ø** “meyve, yemiş”

“yémiş” (CC, 2015: 886)

“yémiş” (CC, 2015: 605)

“yemiş” (Kİ, 1931: 124)

“yemiş” (TZ, 1945: 284)

“63b/35: algışlı **yemiş** séniñ köksünge yesus ħristus amen” (CC, 2015: 273)

“25(13a)/12: eger yağsa bulutdan āb-ı hayvān / yakīn bil tal ağaçında **yemiş** yok” (GT, 1978: 397)

“320(160b)/3-4: köklere çıktı butaqları anıñ rıf’at bilen / ger **yemiş**inden tilesen kim alıp zevķ itmege” (GT, 1978: 159)

“47-a/4: her vakt kim kirse érdi meryem öze zekeriyyā peygāmbere kış künlerinde tapar érdi meryem çatında yay küner **yemişini**” (İM, 2017: 49)

-vIk+

çatlavuk : < **çatla-vuk+Ø** “fındık”

“çatlavuk” (CC, 2015: 456)

“çetlevük” (Kİ, 1931: 28)

“şetlevük” (TZ, 1945: 247)

4.1.3.4. Tahıl İsimleri

+Ak

başak : < **baş+ak+Ø** “başak”

“başak” (Kİ, 1931: 15)

+An

saman : < ***sab+an+Ø** “saman”

“saman” (TZ, 1945: 232)

“107-b/4: ammā suw akmakñıñ haddi, eger anıñ birle **saman** kése, yā yaprak kétse” (İM, 2017: 89)

+AlAk

tobalak : < **top+alak+Ø**⁹⁵ “hoş kokulu ot, topalak otu”

“tobalak” (Kİ, 1931: 104)

“topalak” (TZ, 1945: 261)

---

⁹⁵ DLT’de “topulgak” olarak geçen kelime “yaraya konulan ot” anlamında verilmiştir (DLT, 1986: 641). Claason, kelimenin “delinmek” anlamında olan “tupul-” kelimesinden geldiğini belirtmiştir (Claason, 1972: 441). Gülensoy ise kelimenin etimolojisini “<to-p+al-ak” olarak yapmıştır (Gülensoy, 2011: 912).

+Cİk

kılçık: < kıl+çık+Ø “buğday başağı”

“kılçık” (TZ, 1945: 198)

“kılçık” (Kİ, 1931: 75)

+dİk

ogulduk: < ogul+duk+Ø “tohum”

“ogulduk” (TZ, 1945: 221)

+İİk

aşlık: < aş+hık+Ø “buğday”

“aşlık” (CC, 2015: 426)

“aşlık” (Kİ, 1931: 7)

-An+

biçen : < biç-en+Ø “saman”

“biçen” (CC, 2015: 441)

-CAk+

burçak: < bur-çak+Ø⁹⁶ “burçak”

“burçak” (CC, 2015: 440)

-(İ)ğ+

tarığ: < tarı-ğ+Ø “darı” [tarı-: ekin ekmek (DLT, 1986: 577)]

---

⁹⁶ Clauson (1972: 357), “burçak” kelimesinin “kokulu bir şey hissetmek” anlamına gelen “bur-” kelimesinden türeyebileceğini belirtmiştir. Gülensoy (2011: 185) ise sözü edilen kelimenin etimolojisini “<*bū+r+ça-k” olarak göstermiştir.

“169-a/2-3: ve eğer secde kılsa **tarıĝ** öze, yā konak **tarıĝ** öze / yā **tarıĝ** öze revā bolmas” (İM, 2017: 129)

-(I)h+

uçuh: < uç-uh+Ø “samanlı buğday”

“uçuh” (CC, 2015: 860)

-I+

tüvi: < tög-i+Ø “darı” (töv- < tög-)

“tüvi” (CC, 2015: 587)

-mA+

yarma: < yar-ma+Ø “bulgur”

“yarma” (TZ, 1945: 280)

-(I)n+

ekin: < ek-in+Ø “ekin”

“ekin” (TZ, 1945: 167)

“ékin” (Kİ, 1931: 10)

“18-b/7: yāhūd ayıtsa: bérdik biz namāznı **ékin** ékmege tése ançaĝa tegrü kim” (İM, 2017: 31)

4.1.4. Coğrafya İsimleri

İncelediğimiz eserlerdeki kelimeler aracılığıyla Tarihî Kıpçak Türkçesinde coğrafya isimleri tespit edilip bu isimleri oluşturan morfemlerin coğrafya ile ilgili “yer, gök bilimi ve doğa olayları” ile ilgili alt işlevleri belirlenmiştir.

4.1.4.1. Doğa Olayları İsimleri

-Am+

igrem: < **egir-em+Ø** “girdap”

[egir-: sevk etmek; döndürmek, eğirmek, çevirmek (DLT, 1986: 171)]

“88(44b)/7-8: içinde iki kardaş bar idi su **igremine** / tüşti ol hûcalarınñ ulusu bularnı çıkargan” (GT, 1978: 43)

“262(131b)/11: alar tüşri tereñ su **igremine** bir üzgüçi yetip ol ğam demine” (GT, 1978: 130)

-AnAk+

buğanak: < **boğ-anak+Ø** “şiddetli yağmur, sağanak”

“buğanak” (Kİ, 1931: 22)

-CAk+

burçak: < ***bur-çak+Ø** “dolu tanesi”

“burçak” (Kİ, 1931: 23)

-gA+

kasurga: < ***kasur-ga+Ø** “kasırga”

“kasurga” (Kİ, 1931: 71)

-(I)k+

busarık: < **pusar-ık+Ø** “uzaktan gelen toz; puslu hava”

[pusar-: sislenmek (DLT, 1986: 474)]

“busarık” (Kİ, 1931: 24)

kükrek: < **kükre-k+Ø** “şimşek” [kökre-: kükremek (DLT, 1986: 357)]

“kükrek” (TZ, 1945: 214)

-kIn+

élkin: < yel-kin+Ø “yıldırım”

“élkin” (Kİ, 1931: 10)

sepkün: < sep-kün+Ø “yağmur serpintisi” [sep-: serpmek, saçmak (Toparlı vd., 2007: 232)]

“sepkün”⁹⁷ (Kİ, 1931: 89)

-(I)m+

yıldırım: < yaldrı-m+Ø “yıldırım”

[yaldrı- ~ yaldıra-: (şimşek, ateş vb.) az ışık vermek (DLT, 2015: 945)]

“yıldırım” (TZ, 1945: 285)

“yuldurum” (Kİ, 1931: 128)

“81-a/4: anası ileyinde hār kılıp kendüsini taķı anasının haķķını ululap, kēķkey şırātdan yıldırım kibi” (İM, 2017: 71)

-mAk+

yıltramak: < yaldrı-mak+Ø “şimşek”

“yıltramak” (CC, 2015: 609)

-mİr+

yagmur: < yag-mur+Ø “yağmur”

“yagmur” (CC, 2015: 599)

“yagmur” (TZ, 1945: 277)

“yagmur” (Kİ, 1931: 117)

---

⁹⁷ Sadece Kİ’de geçen bu kelimeye; DLT ve Eski Uyurca Sözlük’te rastlanmamıştır. “-kIn” ekinin işlevi göz önüne alınarak kelimenin incelemesi yapılmıştır.

“93(47a)/5: ikmik kirek idiñiz kim **yağmur** ziyān kılmağay” (GT, 1978: 46)

“172(86b)/11-12: bir yıl iskenderiyye şehrinde **yağmur** / yağmadı kattı kuraqlık boldı eyile kim halkñıñ” (GT, 1978: 85)

“104-b/5: ābdast almak revā bolur arıg suw birle, ol suw arıg bolğay öz nefsi içinde, arıtğan bolğay özge nerseni; **yagmur** kibi” (İM, 2017: 87)

-(I)n+

akın: < **ak-in+Ø** “sel, dalga; baskın”

“akın” (TZ, 1945: 137)

“akın” (Kİ, 1931: 5)

-(I)z+

talaz: < ***tala-z+Ø**⁹⁸ “fırtına” (tala- < tolga-)

“talaz” (TZ, 1945: 250)

4.1.4.2. Gök Bilimi İsimleri

+kAn

yeteken: < **yeti+ken+Ø** “yedi yıldız, Ülker”

“yeteken” (Kİ, 1931: 124)

+kAr

yediker: < **yedi+ker+Ø** “yedigen yıldızı”

“yediker” (TZ, 1945: 283)

-(I)n+

tolun: < **tol-un+Ø+Ø** “dolun (ay)”

⁹⁸ DLT’de “talga” kelimesi geçmektedir ve anlamı “insanı öldürecek şiddetteki tipi” olarak verilmektedir; ayrıca “tipi kopmak” anlamında “talgir- ~ talgur-” kelimeleri yer almaktadır (DLT, 2015: 848). Clauson, “talga” kelimesinin “*tolga-” fiilinden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 496).

“29(15a)/13: ol boyı serv ü cemāli **tolun** ay / ‘ilm ü irdem birle kāmīl kōrke bay” (GT, 1978: 14)

“236(118b)/13: kārınçalar **tolun** ay tigresinde şaf beymiş? (biymiş ?)” (GT, 1978: 117)

-(I)z+

yulduz: < *yuldra-z+Ø “yıldız”

“yulduz” (TZ, 1945: 288)

“yulduz” (Kİ, 1931: 128)

“yulduz” (CC, 2015: 612)

“yulduz” (CC, 2015: 897)

“44-a/6: nebīniñ sözi birle: ménim şaḥābelerim **yulduz** kibiturur anlarıñ kayısına uysañız könderür sizni köni yolka” (İM, 2017: 47)

4.1.4.3. Yer isimleri

+Aç

balçık: << **balık+aç+Ø** “çamur, killi toprak, balçık”

[balık: çamur (DLT, 1986: 66)]

“308(154b)/3: serv-i hırāmān ḥacil bolup ayağı **balçık** içinde ıalıpturur” (GT, 1978: 153)

“134(67b)/13: yehūdīler bile **balçık** işin işletür idiler ḥaleb” (GT, 1978: 66)

“10-b/8: mén yaratır mén yüz séniñ kibi **balçık**dan tése, eger tilese kim şūret kılğay anı” (İM, 2017: 26)

“balçuk” (CC, 2015: 432)

“balçık” (Kİ, 1931: 14)

+An

balkan: < balık+an “Türk dağı”

“balkan” (Kİ, 1931: 14)

özen: < öz+en+Ø “vadi; ırmak” (öz: vadi, dere [DLT, 2015: 794])

“özen” (TZ, 1945: 228)

“özen” (Kİ, 1931: 66)

“üzen” (Kİ, 1931: 116)

“73a/8-9: İristus bizge togup t(u)rur arı kız mariamdan çoĥrah / öz **özen**inden él üçün aĥaturur yazuĥnı buza” (CC, 2015: 303)

+Aş

balşık: << balık+aş+Ø “balçık”

“balşık” (TZ, 1945: 147)

+Cık

kölçük: < köl+çük+Ø “küçük göl”

“104-b/6: taķı teĥizler suwı kibi taķı ırmaķ suwı kibi taķı ĥavżlar suwı kibi taķı **kölçük**ler suwı kibi” (İM, 2017: 87)

+gAn

çümgen: < çim+gen+Ø “çimenlik”⁹⁹ [çim: ayırık otu (DLT, 1986: 153)]

⁹⁹ Bu kelimenin anlamı İM’de “bahçe” olarak verilmiştir. DLT (1986: 163)’de geçen anlamlandırmayı daha uygun bulduk. Clauson (1972: 423) ve Erdal (1991: 85) kelimeye “+gAn” ekinin bulunduğunu belirtmektedir. Tietze (2002: 518) kelimenin etimolojisi ile ilgili kesin bir şey söylememiş, kelimenin Farsça olabileceği gibi Clauson’un etimolojisi şeklinde de olabileceğini dile getirmiş ve “Farsça kelimenin Tk.den eski bir alınma, ETü. kelimenin de bir İran dilinden eski bir alınma” olduğunu düşünüldüğünü belirtmiştir. TDK Güncel Sözlük’te “çimen” kelimesi Türkçe gösterilmektedir (ET: 24.03.2020).

“36-b/6: gür hālī degül iki hālden; yā **çümgen** bolğay uçmak **çümgen**lerinden, yā bir çukur bolğay” (İM, 2017: 384)

+II

avlu: < **av+lu+Ø** “av yeri”

“avlu” (Kİ, 1931: 7)

+IIg

kamışlıg: < **kamış+lıg+Ø** “kamışı çok olan yer”

“255-b/6-7: ve eger anı **kamışlıg** kılsa, yā ağaçlık kılsa, yā ot bitmek için kılsa / anı içinde ‘öşr vâcib bolur” (İM, 2017: 189)

+IIIk

biçenlik: < **biçen+lik+Ø** “samanlık” [biçen: saman, kuru ot (CC, 2015: 660)]

“61b/5-6: togırgan oğlan çüprek(k)e çulganmış dağı **biçenlikte** / koyılmış kaçan ol sözni ayt(t)ı” (CC, 2015: 260)

kavunluk: < **kavun+luk+Ø** “kavun, karpuz tarlası”

“354(177b)/11-12: ger yise kâzî alıp barıl senden biş hıyar / on **kavunluk** ol saña hâşıl iterge kıl yarar” (GT, 1978: 176)

konaklık: < **konak+luk+Ø** “konaklama yeri, menzilgâh”

“konaklık” (CC, 2015: 508)

küllük: < **kül+lük+Ø** “kül dökülen yer”

“küllük” (Kİ, 1931: 54)

urluk: < **ur+luk+Ø** “tohumluk” [ur: tohum (Kİ, 1931: 112)]

“urluk” (TZ, 1945: 270)

“urluk” (Kİ, 1931: 112)

“urluk” (CC, 2015: 590)

“472-b/7: taķı elbette kérek kim yér çalıh bolğay ékinge taķı bilmek kérek **urluķ** éyesi **urluķını** taķı cinsini taķı biriniñ ülüşini” (İM, 2017: 344)

“38(19b)/12-13: ikip zılm **urluķın** ĥayr istegenler / cehennem otına özin yaķadur” (GT, 1978: 18)

“9(5a)/1-2: bolmaķ isteseñ ĥatında yüzi aķ / iksengen ĥayr **urluķını** biķkesen” (GT, 1978: 4)

zebillik: < zebil+lik+Ø “çöplük”

“58-b/5-6: taķı bir cihetden, eger bolsa / kāfir kişi ĩmān keltürse bir **zebillik** öze, ĩmānı revā bolmas” (İM, 2017: 56)

+IIw

suluw: < su+luw+Ø “su bulunan yer”

“suluw” (Kİ, 1931: 93)

+(I)n

orun: < *or+un+Ø “yer” [*or: yer (Ş. Tekin, 2001: 235)]

“orun” (Kİ, 1931: 63)

“72a/18: köktegil(l)er barça saptı üstüngü **orun** saa téydi” (CC, 2015: 300)

+(I)z

teniz: < teñ+iz+Ø “deniz” [teñ: göl, bataklık (DLT, 1986: 598)]

“teñiz” (TZ, 1945: 255)

“teñiz” (Kİ, 1931: 101)

“70a/9-10: ave kim atıña köre bu cehanniñ **téñizine** / batmaz yulduznı tu(v)urdıñ könilik yolın körgüzdiñ” (CC, 2015: 292)

“7(4a)/8: **teñiz** mevciniñ evcinden ni ğussā / alarğa kim kimeçi nūh bolğay” (GT, 1978: 3)

“33(17a)/10-11: bir melik bilen **teñiz** körmegen bir / celeb ğul kemige kirip olturdı ol ğul” (GT, 1978: 16)

“111(56a)/13: kördüm **teñiz** yaķasında peleng zaķmı bilen mübtelā” (GT, 1978: 55)

“64-b/6-7: kérekse ol suw / az bolsun kérekse köp bolsun meger kim **téñiz** bolğay, yā ol suwnıñ ħükmi **teñiz** ħükmi kibi bolğay” (İM, 2017: 60)

“104-b/6: taķı **teñiz**ler suwı kibi taķı ırmaķ suwı kibi taķı ħavżlar suwı kibi taķı kölçükler suwı kibi” (İM, 2017: 87)

-A+

çewre: < **çewür-e+Ø** “çevre, etraf”

“16-a/1: ol sâ’atde kāfir bolmas ve eger ayıtsa bir kişıge yürimes sēn ħelāl **çewresinde** tése” (İM, 2017: 29)

“çövre” (CC, 2015: 459)

köşene: < **köşin-e+Ø¹⁰⁰** “kubbe”

“köşene” (TZ, 1945: 209)

tigre: < ***tegir-e+Ø** “çevre, etraf”

“téyre” (CC, 2015: 573)

“105(53a)/10: oķuridim **tigremizde** ħalāyık yatıp uyur atama aytım” (GT, 1978: 52)

“236(118b)/13: ħarınçalar tolun ay **tigresinde** şaf beymiş(biymiş?)” (GT, 1978: 117)

“230-b/3: taķı cum’a namāzı vācib bolmas ol kişiler öze kim şahrnıñ **tégresindeki** tōpelerden taşķaru bolsalar zāhir rivāyetde” (İM, 2017: 171)

---

¹⁰⁰ Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır. DLT (2015: 742)’de “gölgeye sığınmak” anlamına gelen “köşin- ~ köşün-” kelimesi yer almaktadır. “-A+” ekinin fonksiyonu göz önüne alınarak bu kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

yaka: < yak-a+Ø “yaka”

[yak-: yaklaşmak, (bir yere) yanaşıp yaklaşmak (DLT, 2015: 942)]

“yaka” (TZ, 1945: 276)

“198(99b)/13: su **yaķas**ında yitti kōrdi kim bir kimi içinde cemā’atı” (GT, 1978: 98)

“111(56a)/13: kōrdüm teñiz **yaķas**ında peleng zaķı bilen mübtela” (GT, 1978: 55)

“106-b/6-7: kaçan kim oltursa / kişiler şaff şaff ırmaķ **yağas**ında taķı ābdast alsalar revā bolur” (İM, 2017: 88)

-AC+

otraç: < otur-aç+Ø¹⁰¹ “ada”

“otraç” (CC, 2015: 790)

-Ak+

bucak: < bıç-ak+Ø¹⁰² “bucak, köşe”

“bucak” (TZ, 1945: 156)

“bucak” (Kİ, 1931: 22)

turak: < tur-ak+Ø “durak”

“turak” (Kİ, 1931: 107)

-Az+

kokaz: < kok-az+Ø “oyuk yer, çukur”

“kokaz” (TZ, 1945: 203)

---

¹⁰¹ DLT’de “otrug” kelimesi “ada” anlamında verilmiştir. Clauson (1972: 65), “otrug” kelimesinin “otur-” kelimesinden geldiğini belirtir. Gülensoy (2011: 637), “oturak” maddesinde “ETü oturuğ=otrug ‘ada’” ifadesini vererek kelimenin etimolojisini “<otur- + -ak” olarak yapmıştır. Argunşah ve Güner (2015: 79), “otraç” kelimesinde “-aç” ekinin bulunduğunu ifade eder.

¹⁰² Clauson (1972: 294), Erdal (1991: 395) ve Tietze (2002: 387), bu kelimenin “bıç-” kelimesinden yapıldığını belirtmektedir. Ancak Gülensoy (2011: 175) aynı kelimenin etimolojisini “<*būç-ğa-k” (= Mog. “buçağa-, geri çevirmek, geri göndermek <*buça-, geri döndürmek) biçiminde yapmaktadır.

-(I)g+

otlag: < **otla-g+Ø** “otlak”

“141-a/5-6: taķı muħammed imāmdan, eşek kaçan kim siyse **otlağ** içinde taķı kölige / tüşse anıñ öze üç kěz taķı küneş tüşse üç kěz mağat arınur” (İM, 2017: 110)

suvlag: < **suvla-g+Ø** “sulak yer”

“297-b/4: ol evval **suvlağ**turur bereket-i huccāc añar tegrü” (İM, 2017: 219)

-gAn+

kurgan: < **kori-gan+Ø** “kurgan, mezar höyüğü”

“kurgan” (CC, 2015: 764)

-gAk+

buçgak: < **buç-gak+Ø** “bucak”

“76-a/1: kün tu(v)uşnıñ **buçgak**ından batışdağı kırıvga dé(y)in érkli ħristusnı öveli” (CC, 2015: 309)

taygak: < **tay-gak+Ø** “kaygan yer, zıyıbcak” [tay-: kaymak (DLT, 2015: 864)]

“taygak” (TZ, 1945: 254)

-(I)ħ+

çohrah: < **çokra-ħ+Ø** “pınar, kaynak”

[çokra-: -pınarda, su ve tencerede bir şey- kaynamak (DLT, 1986: 156)]

“73a/8: ħristus bizge togupt(u)rur arı kız mariamdan **çohrah**” (CC, 2015: 303)

-I+

ayrı: < **ayır-ı+Ø** “ince yol, tepe”

“ayrı” (Kİ, 1931: 8)

yazı: < **yaz-ı+Ø** “sahra, kır”

“yazı” (Kİ, 1931: 123)

“178(89b)/12-13: bir ‘arab ir **yazı** yirde gāyet susap / bu beytni okuridi” (GT, 1978: 88)

“202(101b)/7: kuvveti kirdi dağı bir **yazı**ğa yüz tutup kitti” (GT, 1978: 100)

“23-a/8: rāstı anlar tilerler zātın bildürmek, oḥṣar közsüzge attamak kibi közlü tép, tağı **yazı** yerge attamak kibi” (İM, 2017: 34)

-(I)k+

arık: < *ar-ık+Ø¹⁰³ “ırmak”

“arık” (TZ, 1945: 141)

“aruk” (Kİ, 1931: 5)

avlak: < avla-k+Ø “bozkır, kıraç, ıssız yer”

“avlak” (CC, 2015: 643)

“avlak” (TZ, 1945: 144)

“oglak” (Kİ, 1931: 61)

çırlak: < çır-la-k+Ø “küçük çay, dere” [çır-la-: gürültü ile akmak (Toparlı vd., 2007: 51)]

“çırlak” (Kİ, 1931: 30)

“çırlak” (CC, 2015: 684)

çokrak: < çokra-k+Ø “pınar, kaynak”

“75a/2-3: munça iygilikni kim içip / tatlı **çokrak** su(v)unı toydırdı” (CC, 2015: 307-308)

köşk: < köşi-k+Ø “köşk” [köşi-: gizlemek, örtmek (DLT, 2015: 741)]

---

¹⁰³ Clauson (1972: 214) kelimenin etimolojisine değinmeyip anlamını vermekle yetinmiştir. Eren (1999: 17) ise kökünün açık olarak bilinmediğini belirterek farklı yazarların görüşlerini sıralamıştır. Gülensoy (2011: 77) kelimenin etimolojisini “<*ār- (~ *īr-)-ık” biçiminde yapmıştır.

“köşk” (TZ, 1945: 209)

“köşk” (Kİ, 1931: 53)

otlak: < **otla-k+Ø** “otlak”

“otlak” (TZ, 1945: 223)

toprak: < **topra-k+Ø**¹⁰⁴ “toprak” [topra-: kurumak (DLT, 1986: 640)]

“toprak” (CC, 2015: 579)

“toprak” (TZ, 1945: 261)

“toprak” (Kİ, 1931: 105)

“15(8a)/6-7: ol ayttı ilk idim bir hôr **toprak** / velî gül birle boldum bir niçe yıl” (GT, 1978: 7)

“153(77a)/6-7: bu kün **toprak** bol andan burunrak / kim ırte gül teniñ **toprak** bolğay” (GT, 1978: 76)

“117-b/5: ammā teyemmümniñ rükni, iki kěz élin **toprak**ka urmaqturur” (İM, 2017: 95)

“242-a/3: andan soñra **toprak**ını tökkey anıñ öze taķı gūr örgeçlenür taķı törtkil kılınmas” (İM, 2017: 179)

yaylak: < **yayla-k+Ø** “yayla, yaylak”

“yaylak” (TZ, 1945: 282)

“yaylak” (Kİ, 1931: 123)

-mA+

çövürme : < **çövür-me+Ø** “çevre”

---

¹⁰⁴ Clauson (1972: 443) kelimenin “kurumak” anlamına gelen “topra-” kelimesinden türediğini belirtmiştir. Eren (1999: 412) farklı bir görüş ortaya atmış ve kelimenin “topur” kelimesine “+ak” küçültme eki getirilerek türetildiğini söylemiştir. Gülensoy (2011: 914) ise kelimenin etimolojisini “top(u)r+a-k” olarak yapmıştır.

“çövrme” (CC, 2015: 459)

-(I)nç+

sığınç: < sığ-ınç+Ø “sığınak”

“69-a/9: ave ténriniñ sén övi yazuklınıñ **sığınçı**” (CC, 2015: 288)

-(I)r+

obur: < *op-ur+Ø¹⁰⁵ “oyuk ve çukur yer”

“obur” (TZ, 1945: 220)

-(I)ş+

éniş : < én-iş+Ø “vadi, yamaç”

“éniş” (CC, 2015: 467)

keriş: < ker-iş+Ø “tepe”

“keriş” (Kİ, 1931: 45)

konus: < kon-uş+Ø “konaklama yeri, mekân”

“70-a/21: ave dünya bolmadıkda séni tañlapt(ı)r **konusga**” (CC, 2015: 293)

örleş: < örle-ş+Ø “tepe” [örle-: yükselmek (Akalin, 2007: 290)]

“örleş” (CC, 2015: 538)

-(I)w+

tarlow: < tarıgla-w+Ø “tarla”

“tarlow” (CC, 2015: 830)

---

¹⁰⁵ DLT (2015: 777)’de “çukur, vadi” anlamında “opri” kelimesi vardır. TDK’nin Genel Ağ sitesinde yayımlanan Tarama Sözlüğü’nde “derenin sıkışık, daracık yeri” anlamında “obuz” kelimesi geçmektedir. Clauson (1072: 13), Eren (1999: 304) ve Gülensoy (2011: 610) yorumlarında “yutmak” anlamına gelen “op-” kelimesi ile bağlantılı olduğunu belirtmişlerdir.

yaylaw: < **yayla-w+Ø** “yaylak”

“yaylaw” (TZ, 1945: 282)

-(I)z+

koguz: < **kok-uz+Ø** “oyuk yer, çukur”

“kokuz” (TZ, 1945: 203)

“kokuz” (Kİ, 1931: 79)

4.1.5. Dil İsimleri

Bu işlev, dil isimlerini oluşturmak için kullanılmaktadır.

+CA

arapça: < (**Ar.**) **arap+ça+ Ø** “Arapça”

“264(132b)/7: bu sözniñ ma’nīsın ‘**arapça** şāmīlerge ayttım ise” (GT, 1978: 131)

acemce: < (**Far.**) **acem+ce+ Ø** “Farsça, İran dili”

“245(123a)/7: beyt ‘**acemce** ayttı ol ikki beytniñ ma’nīsı buturur şı’r” (GT, 1978: 122)

tatarça: < **tatar+ça+ Ø** “Tatar dili, Tatarca”

“61b/24-25: üsten barçadan küçlü barçadan tatlı, yesus ħristus bitik / tilince **tatarça** kutkardaçı ol kértirir barça élini” (CC, 2015: 262)

4.1.6. Hastalık İsimleri

Bu işlev, hastalık ifade eden kelimeleri türetmek için kullanılmaktadır.

+AgI

tumagı: < **tum+agı+Ø**¹⁰⁶ “dumağısı olan, dumagı (nezle)”

¹⁰⁶ Clauson (1972: 505) kelimenin “*tuma-” fiilinden geldiğini söylemiştir. Tietze (2002: 659) ise “<dolun-, dulun-” fiilinin varyantı olduğunu belirtmiştir. Gülensoy (2011: 307) kelimenin etimolojisini “dumağı” maddesinde “<tum+agu” olarak yaparken “tumagı” maddesinde “<tum+a-gı” (Gülensoy, 2011: 931) olarak göstermiştir.

[tum: soğuk (DLT, 1986: 651)]

“tumagı” (TZ, 1945: 263)

+Ilk

issilik: < **issi+lik+Ø** “sıtma”

“issilik” (Kİ, 1931: 40)

sarılık: < **sarı+lık+Ø** “sarılık”

“sarılık” (TZ, 1945: 233)

+Aw

tumaw: < **tum+aw+Ø** “nezle”

“tumaw” (TZ, 1945: 263)

+Ow

tumow: < **tum+ow+Ø** “nezle”

“tumow” (CC, 2015: 852)

-Ak+

şışek: < **şış-ek+Ø** “çiçek hastalığı”

“şışek” (TZ, 1945: 248)

-(I)ğ+

ağrığ: < **ağrı-ğ+Ø** “ağrı, hastalık”

“91-b/7: séniñ devāñ birle taqı saqlağıl méni seskenmekden, qorqıdan taqı havfdan taqı sōkellikden taqı **ağrığdan**” (İM, 2017: 78)

-gI+

temregi: < *temre-gi+Ø¹⁰⁷ “deri hastalığı”

“temregi” (TZ, 1945: 255)

“62-b/36: bolmas içinden **témeri** çıkma(y)ınça alay yazuklı can” (CC, 2015: 268)

demregü: < *temre-gü+Ø “deri hastalığı”

“demregü” (Kİ, 1931: 33)

-gAk+

bézgek: < bez-gek+Ø “sıtma, sıtma nöbeti” [bez-: titremek (DLT, 1986: 86)]

“bézgek” (CC, 2015: 659)

“bizgek” (Kİ, 1931: 20)

-(I)h+

agrıh: < agrı-h+Ø “ağrı”

“63a/17: séniñ **agrıhıñ** séniñ yazuhıñ uyalmañız maña yazuhıñız” (CC, 2015: 269)

-I+

sançı: < sanç-ı+Ø “sancı”

[sanç-: (bıçak vb. bir şey) batırmak, saplamak (DLT, 2015: 802)]

“sançı” (TZ, 1945: 232)

“şanşu” (TZ, 1945: 245)

-(I)k+

agrık: < agrı-k+Ø “ağrı, hastalık”

---

¹⁰⁷ Clauson (1972: 509) kelimenin “*temre-” fiilinden geldiğini, “*temre-” fiilinin de “temir” kelimesinden türediğini belirtmektedir. Gülensoy (2011: 879) da “temregi” kelimesinin etimolojisini “<temür+e-gü” olarak yapmaktadır.

“69a/11: ave hristusniŋ anası **agrık**ımızniŋ tımarı” (CC, 2015: 288)

avruk: < avru-k+Ø “ağrı”

“avruk” (TZ, 1945: 144)

yaruk: < yar-uk+Ø “baş yarığı, ayaktaki çatlaklar

“yaruk” (Kİ, 1931: 121)

“103-a/6: kaçan kim bir kişiniŋ ayakında **yaruk**lar bolsa anıŋ içine yağ kılrsa, eger ziyān kılmaserse” (İM, 2017: 466)

-(I)r+

kısır: < kıs-ır+Ø “kısır”

“kısır” (TZ, 1945: 199)

“kısır” (Kİ, 1931: 76)

-(I)w+

avruw: < agrı-w+Ø “ağrı”

“60b/24: saŋ sınık iy(i)n ılagıl avluŋ bile tapmasaŋ **avruw** iy(i)n” (CC, 2015: 257)

temrew: < temre-w+Ø “temreği, deri hastalığı”

“temrew” (TZ, 1945: 255)

kéziw: < kéz-iw+Ø “salgın hastalık”

“kéziw” (CC, 2015: 738)

4.1.7. Hayvan İsimleri

Bu işlev, hayvan isimlerini oluşturmak için kullanılmıştır.

+Aç

érkeç: < érk+eç+Ø “inelmiş erkek keçi”

[irk: dört yaşına girmiş koyun (DLT, 2015: 667)]

“érkéç” (Kİ, 1931: 12)

“82-b/28b-29b: érkeç yohladım (tekenin yokluğunu fark ettim)” (CC, 2015: 409)

+Ah

ulah: < ogul+ah+Ø “oğlak”

“60a/31: kökçe ulahım kögende sémirir. ol hu(v)un” (CC, 2015: 255)

+Ak

inek: < *in+ek+Ø “inek”

“inek” (TZ, 1945: 178)

“inek” (CC, 2015: 485)

“inek” (Kİ, 1931: 39)

kısrak: < kısır+ak+Ø “kısrak”

“kısrak” (TZ, 1945: 199)

“kıstrak” (CC, 2015: 504)

“kısrak” (Kİ, 1931: 77)

oglak: < ogul+ak+Ø¹⁰⁸ “oğlak”

“oglak” (TZ, 1945: 220)

“ogulak” (CC, 2015: 532)

“avlak” (TZ, 1945: 144)

“ağlak” (Kİ, 1931: 2)

---

¹⁰⁸ Erdal (1991: 41), “oğlak” için “we meet the same semantic connection in the opposite direction taking it to be the diminutive of ‘ogul’ ” açıklamasını vererek “oğul” kelimesinden türediğini belirtmektedir. Eren (1999: 304) de benzer şekilde kelimeyi incelemektedir. Gülensoy (2011: 613) ise sözü edilen kelimenin etimolojisini “*ogla+k” ya da “ogul+ak” olarak iki şekilde yapmaktadır.

“oglak” (Kİ, 1931: 61)

“ovlak” (Kİ, 1931: 64)

singek: < **sing+ek+Ø** “sinek” [sing: çınlama, vızlama sesi (DLT, 1986: 523)]

“singek” (TZ, 1945: 239)

+Aw

buzaw: < **buz+aw+Ø** “buzağı, dana”

“buzaw” (CC, 2015: 452)

+AgI

buzağu: < **buz+agu+Ø** “buzağı, dana”

“buzağu” (Kİ, 1931: 24)

+AwI

buzawu: < **buz+awu+Ø** “buzağı, dana”

“buzawu” (Kİ, 1931: 24)

+CAk

örümcek: < **örüm+Cek+Ø¹⁰⁹** “örümcek”

“örümcek” (TZ, 1945: 227)

“örmecek” (Kİ, 1931: 66)

+CIk

balaçuk : < **bala+çuk+Ø** “civciv”

“balaçuk” (CC, 2015: 432)

---

¹⁰⁹ Clauson (1972: 231) sözü edilen kelimenin “örüm” kelimesinden geldiğini belirtmektedir. Erdal (1991: 42) kelimenin etimolojisini “ör-üm+çi+k”, Gülensoy (2011: 673) ise “ör-üm+çi” olarak yapmaktadır. “örüm” kelimesinin anlamı “something plaited or woven” olarak verilmiştir (Clauson, 1972: 231).

çapçuk: < *çap+çuk+Ø “serçe”

“çapçuk” (Kİ, 1931: 26)

çıpçık : < *çıp+çık+Ø “serçe”

“çıpçık” (CC, 2015: 457)

örümçik: < örüm+çık+Ø “örümcek”

“örümçik” (CC, 2015: 796)

sığırıcık: < sığır+cık+Ø “sığırıcık kuşu”

“sığırıcık” (TZ, 1945: 236)

“sığırıcık” (CC, 2015: 552)

+CIn

bıldırçın: < *bıldır+çın+Ø¹¹⁰ “bıldırçın”

“bıldırçın” (Kİ, 1931: 20)

böyürçin: < *böyür+çin+Ø “bıldırçın”

“böyürçin¹¹¹” (Kİ, 1931: 22)

kögerçin: < köger+çin+Ø “güvercin”

“kögerçin” (TZ, 1945: 206)

“ökerçin” (TZ, 1945: 225)

“kögerçin” (Kİ, 1931: 54)

---

¹¹⁰ DLT’de “budursın” kelimesi, “bıldırçın” anlamında kullanılmaktadır. Clauson (1972: 309) kelimenin sonunda kuş isimleri yapmak için kullanılan “+çın” ekinin olduğunu belirtmiştir. Tietze (2002: 332) kelimenin kuşun yağlı olması nedeniyle “yağları sallamak” anlamına gelen “bıldır bıldır et-” sözüyle ilgisi olduğunu söylemiştir. Gülensoy (2011: 141) Tietze’nin görüşüne sözün anlamının kuş adıyla ilgisi olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmış ve kelimenin sonunda “+sın” ekinin bulunduğunu ifade etmiştir: <*buldur+sın.

¹¹¹ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır. “+CIn” ekinin işlevi göz önüne alınarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

“113-b/6-7: kaçan kim tüşse kıyu içine **kögerçin** tézegi, yā çıpçık tézegi / suwnı fāsıd kılmas” (İM, 2017: 93)

“197(99a)/4: **kögerçin** öz vaṭanını yana kaçan körgey” (GT, 1978: 98)

+gA

çekürge: < *çekür+ge+Ø “çekirge”

“çekürge” (TZ, 1945: 161)

“çükürge” (Kİ, 1931: 32)

“455-b/3: taķı revā bolur yémek ékin kargasını taķı saķsıķannı taķı kıoyannı taķı **çekürgeni**” (İM, 2017: 332)

çekertige: < *çekirti+ge+Ø “çekirge”

“çekertige” (TZ, 1945: 161)

karga: < kar+ga+Ø “karga”

“karga” (TZ, 1945: 185)

“karga” (Kİ, 1931: 70)

“305-b/5: taķı **kargā** öltürmek taķı tülüveç öltürmek taķı özge yırtıp yégen cānavarlarını öltürmek kaçan kim ḥamle kılsa anıḡ öze” (İM, 2017: 224)

karınça: < *karınç+(g)a+Ø¹¹² “karınca”

“355-a/3-4: taķı yokdur süvrü çébin öltürmekde taķı çébin öltürmekde taķı **karınça** öltürmekde taķı bürçe öltürmekde / taķı kıasartķu öltürmekde taķı kıoy biti öltürmekde” (İM, 2017: 259)

“karınçak” (TZ, 1945: 185)

---

¹¹² Bu kelime de bulunan “+gA” eki, “karga, sarınça vb.” örneklerinde görüldüğü gibi hayvan ismi yapan bir ektir. Clauson (1972: 662) ve Erdal (1991: 83-84) da bu ekin hayvan isimleri yapan bir ek olduğunu belirtmiştir. Gülensoy (2011: 469) “karınca” kelimesinin etimolojisini “<kur (kuşak, kemer) + (ı)n+ça (küçültme eki)” biçiminde yapmıştır.

kumursuga: < *kumursu+ga+Ø “karınca”

“kumursuga” (Kİ, 1931: 81)

+gAş

karlagaş: < karılı+gaş+Ø “kırlangıç”

“karlagaş” (TZ, 1945: 186)

+gIç

karlaguç: < karılı+guç+Ø “kırlangıç”

“karlaguç” (TZ, 1945: 186)

“karlaguç” (Kİ, 1931: 71)

+kA

kesertke: < *kesert+ke+Ø “çekirge”

“kesertke” (CC, 2015: 737)

kumruska: < *kumrus+ka+Ø “karınca”

“kumruska” (TZ, 1945: 211)

sarınçka: < sarınç+ka+Ø¹¹³ “çekirge”

“sarınçka” (CC, 2015: 806)

“sarançıka” (TZ, 1945: 233)

“354-a/4-5: ve eger bişürse muħrim kişi yumurtkanı, yā **sarınçkanı** / zāmin bolur añar andan soñra eger anı yése kıymeti yok” (İM, 2017: 258)

---

¹¹³ “+GA” eki, “karga, karınca...” gibi hayvan isimleri yapmak için kullanılan bir ektir (Clauson, 1072: 845-846; Erdal, 1991: 83; Eren, 1999: 83). Clauson (1972: 845-846), Kıpçakça “sarınçka” biçimindeki “n” foneminin sonradan türediğini belirtmiştir.

+kI

êçki : << êç+ki+Ø “keçi”

“êçki” (CC, 2015: 463)

“êçki” (Kİ, 1931: 9)

içkü: < iç+kü+Ø “keçi”

“247-b/4: taķı koy taķı **içkü** ikisi berāberturur zekāt içinde” (İM, 2017: 183)

kasartku: < *kasart+ku+Ø “çekirge”

“96-b/3: **kasartku** kaçan sorsa taķı içi kan tolsa, eger uluğ bolsa ābdast bozultur” (İM, 2017: 81)

keseltki: < *keselt+ki+Ø “kertenkele”

“keseltki” (TZ, 1945: 196)

“keselteki” (Kİ, 1931: 46)

kesertki: < *kesert+ki+Ø “çekirge”

“60b/15-16: **kesertki**çe kan tammiş, kara ulusga yay(ı)lmiş, ol otdır / **kesertki**çe sarı altun a(kmış)” (CC, 2015: 256)

+kAn

sarınçkan: < *sarınç+kan+Ø “çekirge”

“sarınçkan” (Kİ, 1931: 87)

+II

tülki: < tüg+li+Ø¹¹⁴ “tilki”

“tülki” (TZ, 1945: 266)

---

¹¹⁴ Bu kelimenin kökeninin bilinmediği ama ETü “tüg” (tüy, yün, kıl) kelimesi ile bağlantılı olduğu ifade edilmiştir (Eren, 1999: 408; Karahan, 2013: 1854). Sözü edilen kelimeyle ilgili “<*tül- (tüyünü dökmek) + (e-)kü” etimolojisi de vardır (Gülensoy, 2011: 899).

“dilkü” (Kİ, 1931: 35)

“tülkü” (CC, 2015: 586)

“tilkü” (Kİ, 1931: 103)

“tülkü” (Kİ, 1931: 109)

“136-b/5-6: bir atun namāz kıldı taķı boynunda boyun baēı bolsa anıē eze arslan tiēi, yā **tilkü** tiēi, yā it tiēi bolsa namāzı / revā bolur ol atunnıē” (İM, 2017: 108)

“51(26a)/4: ayıttım bu seniē ālīē ol **tülki** ikāyetine oēēar” (GT, 1978: 25)

+IAk

yabalak: < **yabaku+lak+Ø**¹¹⁵ “baykuē” [yabaku: yün ve yapaēı yoluntusu (DLT, 1986: 723)]

“yabalak” (CC, 2015: 596)

arlak: < *ar+lak+Ø¹¹⁶ “kartal”

“arlak” (TZ, 1945: 161)

+IAn

arslan: < *ars+lan+Ø¹¹⁷ “aslan”

“arslan” (TZ, 1945: 141)

“arstlan” (CC, 2015: 423)

¹¹⁵ Bu kelime DLT’de “yabakulak” olarak geçmektedir (DLT, 1986: 723). Eren (1999: 441), bu kelimeyi “<yapak ‘yün’+kulak” olarak incelemiētir. Gülensoy (2011: 1063), Eren’in yorumuna karēı ıkmıē ve sözü edilen kelimeyi “<yap ‘yapaēı’+la- ‘*baētaki sa keelenmek’+k” olarak ayırmıētır. Clauson (1972: 875), bu kelimenin “yapaku”dan geldiēini belirtmiētir. Akartürk (2013: 1845) ise “<yapaku+lak” olarak kelimenin etimolojisini yapmıētır. Bozkaplan (1987: 70) ise fiilden isim yapan ekler arasında gsterdiēi “-AlAk” eki ile ilgili örnekler içerisinde “yapalak” kelimesine de yer vermiētir.

¹¹⁶ Bu kelime sadece TZ’de yer almaktadır. Erdal (1991: 89-90), “+IAk”ekinin açıklamasında “(kuē adı) kaēgalak, baēırlak, aylak...” gibi kuē adlarında kullanılan bir ek olduēunu belirtmiētir. Bu açıklama ve “+IAk” ekinin iēlevine dayanarak kelimenin etimolojisi yukarıda verildiēi gibi yapılmıētır.

¹¹⁷ Sözü edilen kelimenin etimolojisi ile ilgili farklı grēler bulunmaktadır. Clauson (1972: 238), kelimenin sonunda “ending” dediēi “-lan” ekinin olduēunu sylemiētir. Eren (1999: 21), farklı grēleri sıraladıēı açıklamasında “<arsıl+an” etimolojisi üzerinde durmuētur. Gülensoy (2011: 82-83) ise “<*a(r)s+lan” olarak kelimenin incelemesini yapmıētır.

“arslan” (Kİ, 1931: 6)

“62(31b)/8: cümle hayvânât a’lâsı **arslan (arsalan?)** dağı ednâsı işekturur” (GT, 1978: 30)

“174(87b)/8: yimes it sarkıtın kilip **arsalan** ğar içinde açın öler bolsa” (GT, 1978: 86)

“123-a/4: işâret birle düşmândan kórķup, yâ **arslandan** kórķup, yâ hastalıķdan utru” (GT, 1978: 99)

“arstlan” (CC, 2015: 423)

kaplan: < *kap+lan+Ø “kaplan”

“kaplan” (TZ, 1945: 183)

“455-a/5-6: taķı ħelâl bolmas yémek her bir azıĝlı kézikni yırtıp yégenlerden taķı tırnaķlı kúşlardan / taķı özge cânavarlardan; şuşmar kibi taķı **ķaplan** kibi taķı zenbūr kibi andan özge kibi” (İM, 2017: 332)

sırtlan: < sırt+lan+Ø “sırtlan” [sırt: kıl, kalın kıl (DLT, 1986: 518)]

“sırtlan” (TZ, 1945: 237)

“sırtlan” (Kİ, 1931: 91)

+lik

keklik : < *kek+lik+Ø “keklik”

“keklik” (TZ, 1945: 190)

“keklik” (Kİ, 1931: 43)

+na

turna: < *tur+na+Ø “turna kuşu”

“turna” (TZ, 1945: 265)

“turna” (Kİ, 1931: 107)

“turna” (CC, 2015: 583)

“60a/14: a(1) paçalı yabovlu altun başlı çoħmarlı. ol **turnadır**” (CC, 2015: 254)

+şIk

şırşık: < **sıgır+şık+Ø** “sığırıcık kuşu”

“şırşık” (TZ, 1945: 247)

+vIç

karlavuç: < **karılı+vuç+Ø** “kırlangıç”

“karlavuç” (Kİ, 1931: 71)

-A+

çerçe: < * **serş-e+Ø**¹¹⁸ “serçe”

“çerçe” (Kİ, 1931: 28)

serşe: < ***serş-e+Ø** “serçe”

“serşe” (TZ, 1945: 235)

“sirşe” (TZ, 1945: 239)

-Ak+

eşek: < **eş-ek+Ø**¹¹⁹ “eşek”

“éşek” (CC, 2015: 469)

---

¹¹⁸ Eski Türkçede “serçe” için “seçe” kelimesi kullanılmıştır (DLT, 2015: 812). “seçe” kelimesinin “seç-” fiilinden geldiği ve “yerden tohum vb. seçen kuş” anlamına geldiği belirtilmiştir (Clauson, 1972: 795; Eren, 1999: 362; Gülensoy, 2011: 754). “serçe” kelimesindeki “r” sesi ise sonradan türemiştir (Eren, 1999: 362; Gülensoy, 2011: 754).

¹¹⁹ Gabain (2007: 45), “eşek” kelimesinin “eş” anlamına gelen “eş” kelimesinden meydana gelen bir kelime olduğunu belirtmiştir: <eş+(g)ek. Eren (1999: 138) farklı görüşleri sıralarken kendi fikrini dile getirmemiştir. Gülensoy (2011: 343) da “eşek” kelimesinin Gabain gibi “eş”ten türediğini söylemiştir: <*eş+(g)ek. Clauson (1972: 260) ve Erdal (1991: 393) ise bu kelimenin “rahvan koşmak” anlamına gelen “eş-” kelimesinden türediğini ifade etmiştir: < eş-gek. Ancak T. Tekin (2013: 359), Erdal’ın da Gabain’in de görüşüne karşı çıkmış ve “eşek” kelimesinin Moğolca “elcige(n)<*elçike(n)” ile denk geldiğini belirtmiştir.

“eşek” (TZ, 1945: 170)

“eçek” (TZ, 1945: 167)

“éşék” (Kİ, 1931: 12)

“22-b/7-8: bir kişi ayıtsa taķı bir kişiğe **éşek**niņ taşakı sėniņ ‘ilminiņ kötine tėse / eger tilese ol söz birle dīn ‘ilmin, kāfir bolur” (İM, 2017: 33)

“141-a/5-6: taķı muħammed imāmdan **éşek** kaçan kim siyse otlağ içinde taķı kōlige / tüşse anıņ öze üç kėz taķı küneş tüşse üç kėz mağat arınur” (İM, 2017: 110)

“62(31b)/13: **işek** ol ādemīden yaħşıraķ kim / kılur dāyim kiřiniņ kōņlin āzār” (GT, 1978: 30)

“321(161a)/1: munıņ meseli oşol **işek**ke oħřar” (GT, 1978: 160)

-An+

sıçan: < sıç-an+Ø “sıçan”

“sıçan” (TZ, 1945: 236)

tavşan: < taviş-an+Ø “tavşan”

“tavşan” (TZ, 1945: 253)

yılan: < yıl-an+Ø “yılan”

“yılan” (CC, 2015: 608)

“ılan” (TZ, 1945: 174)

“yılan” (Kİ, 1931: 126)

“63a/33: alsa aņa yakřıraħtur **ılan** alsa kėnsi ağız(ı)na ol **ılan** boy(ı)na” (CC, 2015: 716)

“25(13a)/10-11: ot sōndürüp kōz kıymaķ **yılan** öltürüp / balasın beslemek ‘āķiller işi degül” (GT, 1978: 12)

“198(99b)/1: **yılan**nı kıyruķından tutma zinhār ol” (GT, 1978: 98)

“116-a/3: yazı **yılanı** kaçan ölse suw içinde suwnı murdar eyler” (İM, 2017: 94)

-Ar+

davar: < ***dav-ar**+Ø “davar” [taw-: mala tasarruf etmek (DLT, 2015: 863)]

“davar” (TZ, 1945: 164)

-Aş+

kısaş: < **kıs-aş**+Ø “yengeç”

“kısaş” (TZ, 1945: 199)

-gAç+

devlengeç: < **teñle-geç**+Ø¹²⁰ “devlengeç kuşu, çaylak kuşu”

“devlengeç” (TZ, 1945: 165)

-gAn+

saksagan: < ***sagız-gan**+Ø “saksağan”

“sagsagan” (TZ, 1945: 231)

“sakasgan” (Kİ, 1931: 87)

“sagasgan” (Kİ, 1931: 85)

sıçgan: < **sıç-gan**+Ø “sıçan”

“sıçgan” (Kİ, 1931: 90)

-gIn+

kövegün: < ***köke-gün**+Ø “at sineği”

---

¹²⁰ “Çaylak kuşu” ifadesi için DLT’de “teñelgüç/teñelgün” kelimelerinin geçtiği görülmüştür (DLT, 1986: 599). Kelimenin “iki şeyi birbirine denkleme” anlamında olan “teñle-” fiilinden geldiği belirtilmiştir (Clouston, 1972: 522; Tietze, 2002: 578; Gülensoy, 2011: 280). Bozkaplan (1987: 71) “-GAç” eki ile ilgili örnekler içerisinde “devlengeç” kelimesine de yer vermiştir. “-gAç+” eki, “hayvan ismi yapma” fonksiyonuna sahip olduğundan etimolojisi bu şekilde yapılmıştır.

“kövegün” (TZ, 1945: 215)

-(I)k+

batuk: < bat-uk+Ø “karabatak kuşu”

“batuk¹²¹” (Kİ, 1931: 16)

kölük: < köl-ük+Ø “yük ve binek hayvanı”

[köl-: (öküzleri) sabana koşmak (T. Tekin, 2003: 248)]

“122-b/7: anıñ birle suw bolsa ançası bar kim qorqsa öz nefsine, yā **kölükü** öze susamakdan revā bolur ol kişiğe teyemmüm kılmak” (İM, 2017: 98)

şışek: < *tişe-k+Ø¹²² “iki yaşındaki koyun”

“şışek” (TZ, 1945: 248)

“şışek” (Kİ, 1931: 96)

-kAç+

kıskaç: < kıs-kaç+Ø “yengeç”

“kıskaç” (Kİ, 1931: 76)

“108-b/1: ol nérse kim tirilür suw içinde suw içinde oq ölse suwnı fāsıd eylemes: balık kibi taqı **kıskaç** kibi” (İM, 2017: 89)

-kAn+

köçken: < köç-ken+Ø “kartal, kerkes kuşu”

“köçken” (Kİ, 1931: 50)

saksıkan: < *sagız-kan+Ø “saksığan”

---

¹²¹ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır.

¹²² DLT (1986: 626)’de “iki yaşını bitirerek üç yaşına basmış olan koyun, şışek” anlamına gelen “tişek” kelimesi bulunmaktadır. Eren (1999: 388-389) de Eski Kıpçakçada “tişek” yerine “şışek” kelimesinin geçtiğini söylemektedir.

“354-b/3-4: ammā **saḫsıkan** / kıymet vācib bolur muḥrim kişi öze anı öltürmek birle” (İM, 2017: 259)

“235(118a)/1-2: ni ḳayḡu sövmese gülñi **sasıḳ(ḳ)an** / tümen bülbül ḳılur ‘ışḳında efḡan” (GT, 1978: 117)

sıçkan: < sıç-kan+Ø “sıçan”

“sıçkan” (CC, 2015: 551)

“sıṣkan” (TZ, 1945: 237)

“113-b/8: ve eger ḳuyu içinde **sıçkan** ölse, yā çıpçuk ölse, yā it çıpçukı ölse” (İM, 2017: 93)

-kAş+

kıskaş: < kıs-kaş+Ø “yengeç”

“kıskaş” (TZ, 1945: 199)

-I+

kartal: < karta-I+Ø “kartal” [karta-: tırmalamak; sağaltmak (DLT, 1986: 274)]

“kartal” (TZ, 1945: 186)

“kartal” (Kİ, 1931: 71)

-(I)llık+

saglık: < sag-ılık+Ø “sağılan koyun”

“saglık” (Kİ, 1931: 85)

savluk: < sav-ıluk+Ø “sağılan koyun”

“savluk” (TZ, 1945: 234)

-mAn+

azman: < az-man+Ø “yaşlı iken enetilmiş aygır”

“azman” (Kİ, 1931: 9)

-(I)r+

sıgır: < *sig-ır+Ø “sığır”

“sıgır” (TZ, 1945: 236)

“sıgır” (CC, 2015: 551)

“sığır” (Kİ, 1931: 90)

“57a/3: **sır** münreydir” (CC, 2015: 241)

“60a/30: **si(y)ır** sırtı koy koñaçı. ol (étik)” (CC, 2015: 255)

“113-b/5: taķı koynıñ taķı **sıgırnıñ** taķı téwenıñ tézegi arasında” (İM, 2017: 92-93)

-vAç+

tülüveç: < **teñle-veç**+Ø “devlengeç kuşu, çaylak kuşu”

“305-b/5: taķı **tülüveç** öltürmek taķı özge yırtıp yégen cānavarlarıñı öltürmek kaçan kim ħamle kılsa anıñ öze” (İM, 2017: 224)

-vIk+

çırlavuk: < **çır-la-vuk**+Ø “sesi suyun gürültüsüne benzeyen kuş”

[çır-la-: gürültü ile akmak (Kİ, 1931: 30)]

“çırlavuk” (Kİ, 1931: 30)

-vIn+

kükevün: < *köke-vün+Ø “at sineği”

“kükevün” (Kİ, 1931: 54)

4.1.8. Meslek İsimleri

Bu işlev aracılığıyla, incelediğimiz eserlerde Kıpçakların meslek yaşamı ile ilgili olarak türettikleri kelimeler belirlenmiştir. Tespit edilen morfepler, “*askerlik, avcılık, ticaret,*

zanaat, tarım, hayvancılık, denizcilik, eğitim-öğretim, günlük yaşamın devamlılığını sağlayan, devlet yönetimi, adalet, sağlık, spor, eğlence yaşamı, dilencilik, falcılık, kanun dışı işler” gibi alt işlevlerde sıralanmaktadır.

4.1.8.1. Adaletle İlgili Meslek İsimleri

+CI

hökümçi : < (Ar.) hukm+çi+Ø “avukat”

“hökümçi” (CC, 2015: 480)

savçı: < sav+çı+Ø “davacı” [sav: dava (Kİ, 1931: 88)]

“savçı” (Kİ, 1931: 88)

yarguçı: < yargu+çı+Ø “hâkim, yargıç”

“yarguçı” (CC, 2015: 601)

“yarguçı” (CC, 2015: 876)

“63a/1-2: Uyalır sên bir kişige kénsi yazukın aytmaga anda né / uyat bolgay saña ol köni **yargıçı** allında kayda yazuhı(n)” (CC, 2015: 268)

4.1.8.2. Askerlikle İlgili Meslek İsimleri

-(I)CI+

binici: < bin-ici+Ø “binici”

“binici” (TZ, 1945: 152)

4.1.8.3. Avcılıkla İlgili Meslek İsimleri

+CI

avçı: < av+çı+Ø “avcı”

“209(105a)/6: **avçı** çıkıiban kiyikler avlar vaktın” (GT, 1978: 104)

“avcı” (TZ, 1945: 144)

avlavcı: < avlav+çı+Ø “avcı”

“avlavcı” (TZ, 1945: 144)

balukçı : < baluk+çı+Ø “balıkçı”

“balukçı” (CC, 2015: 433)

4.1.8.4. Denizcilikle İlgili Meslek İsimleri

+CI

kimeçi: < kime+çı+Ø “gemici”

“7(4a)/8: tenjiz mevciniñ evcinden ni ğussā / alarğa kim **kimeçi** nūh bolğay” (GT, 1978: 3)

“200(100b)/11: **kimeçi** istiğfār ketürüp nifāk bilen barışıp” (GT, 1978: 99)

“471-a/1: ve eger tapulsa ölüğ kemi içinde, ant içmek **kemiçiler** özeturur taķı mingenler öze” (İM, 2017: 343)

-gAlAk+

çumgalak: < çum-galak+Ø “dalgıç” [çum-: suya dalmak (DLT, 1986: 160)]

“çumgalak¹²³” (Kİ, 1931: 32)

4.1.8.5. Devlet Yönetimi ile İlgili Meslek İsimleri

+CI

élçi: < él+çı+Ø “elçi”

“élçi” (CC, 2015: 465)

“élçi” (TZ, 1945: 168)

“ilçi” (TZ, 1945: 177)

---

¹²³ Bu kelime sadece Kİ’de yer almaktadır. DLT ve EDPT’de kelimeye rastlanmamıştır.

“ilçi” (Kİ, 1931: 38)

“60a/11: kün altundan **elçi** kéliyir kömiş birgi ta(rta)” (CC, 2015: 254)

kaznaçı: < (Ar.) **kazna**+ç+Ø “hazinedar”

“kaznaçı” (CC, 2015: 730)

+mAç

tilmaç: < **til**+**maç**+Ø “çevirmen, tercüman”

“tilmaç” (CC, 2015: 575)

“tilmaç” (TZ, 1945: 257)

“tilmaç” (TZ, 1945: 258)

“dilmaç” (TZ, 1945: 165)

-kAk+

baskak : < **bas**-**kak**+Ø “vali, tahsildar”

[bas-: Bir şey üzerine kalıp, mühür vb. ile iz yapmak (TDK GS, ET:29.03.2020)]

“baskak” (CC, 2015: 434)

-mAn+

tanışman: < **tanış**-**man**+Ø “danışman”

“tanışman” (TZ, 1945: 252)

-(O)vCI+

tintövçi: < **tint**-**övçi**+Ø “araştırmacı”

[tint-: araştırmak, incelemek, tahkik etmek (CC, 2015: 843)]

“tintövçî¹²⁴” (CC, 2015: 844)

4.1.8.6. Dilencilikle İlgili Meslek İsimleri

+CI

karakçı: < **karak**+**çı**+Ø¹²⁵ “dilenci”

“75a/5: mén **karakçı** sén kök hanı égeç mén yamanlı sén ayıpsız” (CC, 2015: 308)

-nçI+

tilençi: < **tile**-**nçi**+Ø “dilenci”

“tilençi” (TZ, 1945: 258)

“tilençi” (Kİ, 1931: 103)

“dilençi” (Kİ, 1931: 34)

“182(91b)/3: bir **tilençi** fakîr tilenip köp māl ve ni’met” (GT, 1978: 90)

“312(156b)/5: kim **tilençiler** ilinden cānına yetiptururlar dağı” (GT, 1978: 155)

“84-a/7-8: taķı tēņri te’ālā sözi: ammā **tilençi**ge / kahr kılmaņ” (İM, 2017: 73)

-nçIIIk+

tilençilik: < **tile** -**nçilik**+Ø “dilencilik”

“309(155a)/9-10: illā sefāhat bilen nażar kılmaslar illā kerāhiyyet / bilen dağı ‘ulemānı

tilençilikke mensüb kılurlar dağı” (GT, 1978: 154)

¹²⁴ Bu kelime sadece CC’de bulunmaktadır.

¹²⁵ Bu kelime DLT (2015: 685)’de “karaçı” olarak geçmektedir. Clauson (1972: 647), “karaçı” kelimesinin “kara”dan geldiğini belirtir. “Karak” kelimesi ile ilgili DLT (2015: 685) “gözün karası”, Clauson (1972: 652) ise “haydut” açıklamasını yapmıştır. Bunun yanı sıra DLT (1986: 266)’de “yol kesip mal almak” anlamında “karakla-” fiili bulunmaktadır. Bu açıklamalardan yola çıkılarak kelimenin kökü “karak” alınmıştır.

4.1.8.7. Eğitim-Öğretimle İlgili Meslek İsimleri

+CI

bitikçi : < bitik+çi+Ø “kâtip”

“bitikçi” (CC, 2015: 443)

4.1.8.8. Eğlence Yaşamıyla İlgili Meslek İsimleri

+CI

ırçı : < ır+çı+Ø “şarkıcı”

“ırçı” (CC, 2015: 482)

kobuzçi : < kobuz+çı+Ø “kopuz çalan kimse”

“kobuzçi” (CC, 2015: 507)

koşıcı : < koşu(g)+çı+Ø “şair”

“koşıcı” (CC, 2015: 752)

oyınçı : < oyun+çı+Ø “hokkabaz, palyaço, maskara, oyuncu”

“oyınçı” (CC, 2015: 536)

+IIk

şâ'irlik : < (Ar.) şâ'ir+lik+Ø “şair”

“244(122b)/10: seniñ bu ‘ışkıñ üstâdı maña şâ'irlik öğretti” (GT, 1978: 362)

4.1.8.9. Falcılıkla İlgili Meslek İsimleri

+CI

kumçı : < kum+çı+Ø “kum üzerinde fal bakan kişi, falcı”

[kum: kum üzerinde falcılık etmek (Kİ, 1931: 81)]

“kumçı” (Kİ, 1931: 81)

yulduzçı: < **yulduz**+**çı**+Ø “yıldız bilimci”

“yulduzçı” (CC, 2015: 897)

+İlk

kamlık : < **kam**+**lık**+Ø “büyücülük”

“kamlık” (CC, 2015: 490)

4.1.8.10. Günlük Yaşamın Devamlılığını Sağlayan Meslek İsimleri

+CI

boyağçı: < **boyağ**+**çı**+Ø “boyacı”

“471-b/2-3: ve eger bolmasa / dīvān ehlinden anıñ qābilesinden alınur ya’nī anıñ ‘aқılasından; terzi kibi taқı **boyağçı** kibi” (İM, 2017: 343)

“boyaçı” (CC, 2015: 448)

işçi: < **iş**+**çı**+Ø “işçi”

“işçi” (CC, 2015: 721)

tapuğçı: < **tapuğ**+**çı**+Ø “hizmetkâr”

“154(77b)/1: sen tana’um içinde qayğun yoқ çūn **tapuğçı** qatında özden çоқ” (GT, 1978: 76)

“183(92a)/7-8: kördüm üç yüz illi teve yüki qumaşı baridi kırk / **tapuğçı** hıdmatında bir kiçe meni ivine itti şem’i-cem’ ”(GT, 1978: 91)

“244-b/3: taқı **tapuğçı** qullarda taқı kéyilür silāhlarda zekāt yoқ” (İM, 2017: 181)

yalçı: < **yal**+**çı**+Ø “ücretle iş gören kimse, gündelikçi” [yal: ücret (Toparlı vd., 2007: 307)]

“365-a/8: Taқı **yalçı**ға ecr-i misl barturur zāhir rivāyetde” (İM, 2017: 267)

“yalçı” (CC, 2015: 872)

yumuşçı: < yumuş+çı+Ø “uşak, hizmetçi” [yumuş: vazife, görev (DLT, 1986: 813)]

“yumuşçı” (Kİ, 1931: 129)

+İlkCI

kullukçı: < kul+lukçı+Ø “hizmetçi”

“kullukçı” (CC, 2015: 517)

-(I)CI+

tapuçı: < tap-uçı+Ø “hizmetçi”

“tapuçı” (Kİ, 1931: 99)

-I+

tapu: < tap-u+Ø “hizmetçi”

“tapu” (TZ, 1945: 252)

-mAn+

bilişmen : < biliş-men+Ø “usta”

“bilişmen” (CC, 2015: 442)

-zİrcI+

emzirci: < emzir-ci+Ø “süt nine”

“emzirci” (TZ, 1945: 169)

4.1.8.11. Hayvancılıkla İlgili Meslek İsimleri

+CI

éyerçi : < éyer+çı+Ø “eğer yapan kimse”

“éyerçi” (CC, 2015: 474)

kütövçi: < kütöv+çı+Ø “çoban” [kütöv: sürü, topluluk (CC, 2015: 770)]

“61-b/2: togdı kélđi frişte yışda ayt(t)ı **kütövçi**ge kim koylar küter mén” (CC, 2015: 770)

témürçi: < **témür+çi+Ø** “demirci, nalbant”

“témürçi” (CC, 2015: 570)

teveçi: < **teve+çi+Ø** “deveci”

“333(167a)/4-5: külük atlar arıp ıaldı **teveçi** / süreridi tevesin arıun arıun” (GT, 1978: 166)

“110(55b)/13: ıākatım ıalmayın tüşüp yattım dağı **teveçi**ge aytım” (GT, 1978: 54)

yügençi: < **yügen+çi+Ø** “gemci, gem ustası” [yügen: gem, at gemi (CC, 2015: 613)]

“yügençi” (CC, 2015: 613)

-AgIç+

yidegüç: < **yid-egüç+Ø** “yedegüç, at yedekleyen kişi”

[yid-: yedeklemek (Toparlı vd., 2007: 322)]

“yidegüç” (TZ, 1945: 286)

-(I)tCI+

ügütçi: < **üg-ütçi+Ø** “ıoban” [yüg-: toplamak (DLT, 1986: 821)]

“ügütçi” (TZ, 1945: 273)

4.1.8.12. Kanun Dışı İşlerle İlgili Meslek İsimleri

+Iık

érseklik: < **érsek+Iık+Ø** “fahişelik”

“érseklik” (CC, 2015: 703)

ogrılık: < **ogrı+Iık+Ø** “hırsızlık”

“113/57a)/4-5: cehān seniñ öze ol ƣadar mı tar bolupidi kim **oƣrılık** / itmediñ illā teñri ivinden ol ayttı” (GT, 1978: 56)

“29-b/5: meger kim, kim kim zinā ƣılsa taƣı ƣaƣır içse taƣı **oƣrılık** ƣılsa taƣı ƣişi öltürse buyurdı anlarƣa teñri te’ālā” (İM, 2017: 38)

-(I)k+

ersek: < erse-k+Ø “fahişe”

“ersik” (TZ, 1945: 169)

“irsek” (TZ, 1945: 179)

“66-b/7: hérsek bolmagıl” (CC, 2015: 285)

“érsek” (CC, 2015: 702)

“érsek” (CC, 2015: 468)

“érsék” (Kİ, 1931. 12)

-(I)kCI+

érsekçi: < érse-kçi+Ø “fahişe”

“66-b/17: hérsekçi” (CC, 2015: 286)

“érsekçi” (CC, 2015: 468)

ésrikçi: < ésir-ikçi+Ø “ayyaş, içkici”

“ésrikçi” (CC, 2015: 704)

-mAn+

talaşman: < talaş-man+Ø “haydut”

“60-a/27: tav üstinde **talaşman** tayagı bar bés batman” (CC, 2015: 255)

“59-a/10: **talaşman** sözün inanırlar örtlik tamukka” (CC, 2015: 251)

4.1.8.13. Sağlıkla İlgili Meslek İsimleri

+CI

otçi: < ot+çi+Ø “hekim”

“otçi” (Kİ, 1931: 63)

-(I)CI+

otaçı: < ota-çı+Ø “hekim”

[ota-: Oğuz lehçesinde, ilaçla tedavi etmek (DLT, 2015: 779)]

“otaçı” (CC, 2015: 535)

“otaçı” (TZ, 1945: 223)

“otaçı” (Kİ, 1931: 63)

“265(133a)/4-5: hoca bu nez’ içinde nâle kıılır / kör **otaçı** aña devā buyurur” (GT, 1978: 132)

4.1.8.14. Sporla İlgili Meslek İsimleri

+CI

küreşçi: < küreş+çi+Ø “güreşçi”

“76(38b)/12-13: küreş ‘ilmin aña öğretti oğlan ol gāyetka/ yetti kim bu velāyetde ni kadar **küreşçi** baridi” (GT, 1978: 37)

“küreşçi” (TZ, 1945: 214)

-gIçI+

üzgüçi: < üz-güçi+Ø “yüzücü”

“262(131b)/11: alar tüşti tereñ su igremine bir **üzgüçi** yetip ol gam demine” (GT, 1978: 386)

4.1.8.15. Tarımla İlgili Meslek İsimleri

+CI

ikinci: < **ikin+çi+Ø** “çiftçi”

“180(90b)/12: mağrībka yakınidi kim bir **ikinci** ivin kōrdi” (GT, 1978: 89)

“182(91b)/1: velī kōkke **ikinci**niñ yitişti ol kiçe başı” (GT, 1978: 90)

“93(47a)/2: ol gāyetde idi kim bir kün **ikinci**ler kilip” (GT, 1978: 46)

sabançı: < **saban+çı+Ø** “çiftçi”

“sabançı” (CC, 2015: 802)

4.1.8.16. Ticaretle İlgili Meslek İsimleri

+CI

astlançı: < **astılan+çı+Ø** “aracı, komisyoncu” [astılan: tefecilik, faiz (CC, 2015: 425)]

“astlançı” (CC, 2015: 425)

altunçı: < **altun+çı+Ø** “kuyumcu”

“altunçı” (CC, 2015: 420)

çerçi: < **çert+çi+Ø**¹²⁶ “çerci, köylerde ve kırsallarda gezerek ufak tefek şeyler satan kimse”

“çerçi” (CC, 2015: 682)

“çerçi” (CC, 2015: 456)

“çerçi” (TZ, 1945: 161)

---

¹²⁶ Eren (1999: 86) kelimenin etimolojisini “<çert+çi” olarak yapmış ve “-rtç-” seslerinden oluşan düğümün “-t-” nin düşmesiyle halledildiğini belirtmiştir. Tietze (2002: 498) kelimenin “haber” anlamına gelen Moğ. “çar” ismine “+çl” ekinin gelmesiyle oluştuğunu söylemiştir. Gülensoy (2011: 232) ise kelimenin etimolojisini şu şekilde yapmıştır: <? OT çar çur “abur cubur” (DLT)>*çarçu>*çerçü. DLT (1986: 137)’de “çart” kelimesi “parça” anlamında verilirken Clauson (1972: 428) kelimenin “herhangi bir şeyin kırıntı ya da parçası” anlamında olduğunu belirtir.

kuyunçı: < kuyum+çı+Ø “kuyumcu”

[kuyum: değerli metal ve taşlardan yapılan süs eşyası (TDK GS, ET: 7.1.2020)]

“kuyunçı” (Kİ, 1931: 84)

satuhçı: < satuh+çı+Ø “satıcı”

“satuhçı” (CC, 2015: 549)

suçı: < su+çı+Ø “sucu”

“80-b/12-13: bunun gibi ‘ölgen **suçı** munun kardaşı, ölgen bu **suçının** kardaşı’ denir ki ‘ölen sucu bunun kardeşi, ölen bu sucunun kardeşidir’ anlamlarınadır” (TZ, 1945: 242)

-(I)CI+

alıçı : < al-ıçı+Ø “alıcı”

“alıçı” (CC, 2015: 419)

satıçı: < sat-ıçı+Ø “satıcı”

“298-b/6: taķı kélürler aņar **satıçılar** türlü ticaret birle şām ilinden taķı özge ilden” (İM, 2017: 220)

4.1.8.17. Zanaatla İlgili Meslek İsimleri

4.1.8.17.1. Beslenme ile İlgili İsimler

+CI

bagırçı : < bakır+çı+Ø “aşçı”

“bagırçı” (CC, 2015: 431)

étmekçi : < étmek+çi+Ø “ekmekçi”

“étmekçi” (CC, 2015: 474)

ötmekçi: < ötmek+çi+Ø “ekmekçi”

“ötmekçi” (CC, 2015: 796)

“477-a/8: taķı kim kim satın alsa bir ķul anıķ öze kim **ötmekçit**urur, yā yazıçıturur tēp taķı anıķ kibi bolmasa” (İM, 2017: 348)

tégirmençi: < **tégirmen**+**çi**+**Ø** “değirmenci”

“tégirmençi” (CC, 2015: 569)

4.1.8.17.2. Eşya Yapımı ile İlgili İsimler

+CI

bıçakçı : < **bıçak**+**çı**+**Ø** “bıçakçı”

“bıçakçı” (CC, 2015: 440)

çıgrıgçı : < **çıgrıg**+**çı**+**Ø** “çarkçı, bileyici”

“çıgrıgçı” (CC, 2015: 457)

oķçı: < **oķ**+**çı**+**Ø** “okçu, ok yapan kimse”

“oķçı” (CC, 2015: 532)

yayçı: < **yay**+**çı**+**Ø** “yay yapan kimse”

“yayçı” (CC, 2015: 604)

+CIIIk

közgüçilik: < **közü**+**çilik**+**Ø** “aynacılık”

“109(55a)/4-5: ģayvānlargā terbiyet ķılmaķ dağı közsüzler maķallesinde / **közüçilik** itmek velikin ma’nī” (GT, 1978: 54)

4.1.8.17.3. Giyeceklerle İlgili İsimler

+CI

börkçi : < **börk**+**çi**+**Ø** “börk yapan kimse”

“börkçi” (CC, 2015: 449)

çekmençi: < **çekmen**+**çi**+**Ø** “çuhacı, kumaş dokuyan”

[çekmen: kumaş, yün kumaş, çuha (CC, 2015: 681)]

“çekmençi” (CC, 2015: 681)

çulhacı: < (Far.) cūlāh+cı+Ø “çulha, dokumacı”

[çulha: Far. cūlāh; el tezgahında bez dokuyan kimse (GTS, ET: 19.07.2019)]

“çulhacı”¹²⁷ (TZ, 1945: 163)

étikçi : < étik+çi+Ø “ayakkabıcı”

“étikçi” (CC, 2015: 473)

tonçı: < ton+çı+Ø “kürkçü”

“tonçı” (CC, 2015: 579)

-(I)CI+

tikiçi: < tik-içi+Ø “terzi”

“156(78b)/10: kızın başmak **tikiçi** irge birdi” (GT, 1978: 77)

tokucı: < toku-cı+Ø “dokumacı”

“tokucı” (TZ, 1945: 260)

4.1.9. Mücerret İsimler

Bu işlev, madde biçiminde olmayan ancak zihinde var olanları ifade etmek için kullanılan kelimeleri türetir. Hislerimiz, düşüncelerimiz sonucu oluşanları dile getirmemizi sağlayan bu işlevin “arz, dinî ifadeler, duygu, genel anlamlı, ihtiyaç, spor, süreklilik, tutum/tavır, zorunluluk” gibi isimleri türetmeyi sağlayan alt işlevleri bulunmaktadır.

---

¹²⁷ Bu kelime sadece TZ’de geçmektedir.

4.1.9.1. Arz İsimleri

+llk

bütünlük: < **bütün+lük+Ø** “yemin” [bütün: doğru, dürüst, sahih (DLT, 1986: 127)]

“58a/4: **bütünlük**étermén ~ ant içer-mén” (CC, 2015: 246)

-A+

yora: < **yor-a+Ø** “tabir” [yor-: tabir etmek, yormak (DLT, 1986: 802)]

“yora” (Kİ, 1931: 127)

-Aw

karaw: < **kar-aw+Ø**¹²⁸ “ödül” [kar-: katmak, karmak (DLT, 1986: 265)]

“71b/14: bu **karaw**nı saa bérđi togus ay kim sénde kondı” (CC, 2015: 298)

-Ow

karow: < **kar-ow+Ø** “ödül”

“73a/1-2: yesus sövünçimiz bolsun kim sén **karow**ımız / ol canda ménjilük(k)e ko(v)analım dideriñe” (CC, 2015: 302-303)

-(I)C+

béyenç: < **béyen-ç+Ø** “övgü” [beyen-: beğenmek (Toparlı vd., 2007: 29)]

“76a/17: yügürelı tu(v)urur ataga ögünç tu(v)gan ovluna **béyenç** arı tınga” (CC, 2015: 310)

“73a/20: ténrısı toprak bay ér kök arı bak(k)ıl ovluna **béyinç**” (CC, 2015: 304)

---

¹²⁸ Bu kelime sadece CC’de yer almaktadır. DLT ve Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde de rastlanmamıştır.

-DI+

övdü: < öv-dü+Ø “övgü”

“73a/3: kökge agıngan yesusga **övdü** téydi téjri ata” (CC, 2015: 303)

-gIt+

ögüt: < ö-güt+Ø¹²⁹ “öğüt” [ö-: düşündükten sonra anlamak (DLT, 1986: 448)]

“ögüt” (TZ, 1945: 224)

“ögüt” (Kİ, 1931: 65)

“285(143a)/12-13: ilin ilge urup aytkay cezādur / **ögüt** almas kişige böyle miñnet” (GT, 1978: 142)

“351(176a)/10-11: her kim **ögüt** işitip / tutmasa melāmetka tuş bolur” (GT, 1978: 175)

-(I)h+

buyruḥ: < buyur-uh+Ø “buyruk”

“62a/17: éter ménim **buyruḥum** ol méni söver ḥristusnuḡ tanıkı bardır arı” (CC, 2015: 264)

-(I)k+

buyuruk: < buyur-uk+Ø “buyruk”

“buyuruk” (CC, 2015: 452)

“buyruk” (Kİ, 1931: 24)

“62a/25: téjri söver kim bu **buyuruk** tutar kim téjirni söver barçada(n)” (CC, 2015: 265)

---

¹²⁹ Clauson (1972: 102) ve Erdal (1991: 313) kelimenin “ö-” fiilinden türetildiğini belirtir. Gülensoy (2011: 655) kelimenin “ö-” fiilinden geldiğini düşünmektedir ancak kelimenin etimolojisini “<*ö-g-(ü)t” biçiminde yapmaktadır. Gülsevin (2017: 132) ise kelimenin “<ög+ü-t” biçiminde türetildiğini ifade eder.

“213(107a)/8-9: aytnağay sen oğlı ayttı ay ata **buyruq buyruqun** / ve-likin bu fāyideni maña aytkıl kim bu vākı’anı kizlemekde” (GT, 1978: 106)

“34(17b)/4-5: kimide bir hakīm ir bar idi kilip melik hıdmatına / ayttı **buyruqun** bolsa men anı sākin kılayım ayıttı” (GT, 1978: 16)

“2-a/5: ebū hanīfe mezhebi öze, i’timād kılınmış bolğay anıñ içinde. mén taķı ilgerü keldim **buyruqqa** boyun sunup” (İM, 2017: 22)

émék: < *emge-k+Ø “emek” [emge-: emek çekmek (DLT, 1986: 179)]

“émék” (Kİ, 1931: 10)

“émgék” (Kİ, 1931: 11)

“75b/3: biz yu(v)unalı **émgek** tart(t)ıñ kim bizler arınalı” (CC, 2015: 308)

“64(32b)/13: kim ilıñ **imgék** körüp tākāt ketürmeyin sınar” (GT, 1978: 31)

“79b/4: on birinçi farzı şabr kılmaqturur **emgeklere**” (İM, 2017: 70)

tilek: < tile-k+Ø “dilek” [tile-: dilemek, istemek (DLT, 1986: 622)]

“tilek” (CC, 2015: 843)

“dilek” (Kİ, 1931: 34)

“tilek” (TZ, 1945: 258)

“240(120b)/11: **tilek**im ol ilime zülfiniñ uçı tüşkey” (GT, 1978: 119)

“83(42a)/5: siziñ rāyınız teñri **tileki** içindeturur” (GT, 1978: 41)

“31-b/4: anıñ üçün kim qaderiyyeler hayr taķı şerrni körerler kendü nefsinden, téñrinin anıñ içinde **tilegi** bar tép körmesler” (İM, 2017: 39)

-mAk+

kolmak: < kol-mak+Ø “rica” [kol-: istemek, talep etmek (CC, 2015: 507)]

“kolmak” (CC, 2015: 508)

-(I)nç+

küsenç: < küse-nç+Ø “istek”

“73b/1: arihlarnıñ **küsençi** barçaga medet bolgul” (CC, 2015: 304)

ögünç: < ög-ünç+Ø “övgü” [ög-: öğmek, sena etmek (DLT, 1986: 451)]

“76a/17: yügürelı tu(v)urur ataga **ögünç** tu(v)gan ovluna béyenç arı ınga sö(v)ünç bolsun” (CC, 2015: 310)

“69a/18: sionda biz kim turalım **öygünç** ırın saa aytal(ım)” (CC, 2015: 289)

-ngAn+

küsengen: < küse-ngen+Ø “istek” [küse-: istemek, arzulamak (Üşenmez, 2006: 300)]

“57b/31: ménım **küsengenimni**” (CC, 2015: 245)

-(I)ş+

algış: < alka-ş+Ø “kutlama” [alka-: övmek (DLT, 2015: 548)]

“alkış” (TZ, 1945: 139)

“alkış” (Kİ, 1931: 3)

“72b/8: **algış** bizge ol kim b(é)rsin övd(ü)rgen anası yalbarsın alay bolsun” (CC, 2015: 301)

kargış: < karga-ş+Ø “beddua” [karga-: lanetlemek (DLT, 2015: 686)]

“kargış” (TZ, 1945: 185)

“karış” (Kİ, 1931: 71)

kéñeş : < kéñe-ş+Ø “öğüt” [keñe-: danışmak, görüşmek (DLT, 1986: 300)]

“kéneş” (CC, 2015: 499)

“kenkeş” (Kİ, 1931: 45)

-(I)t+

yanut: < **yan-ut+Ø** “cevap” [yan-: geri dönmek (DLT, 2015: 948)]

“yanut” (TZ, 1945: 278)

4.1.9.2. Dinî İfadeler

+Ak

boşak: < **boş+ak+Ø**¹³⁰ “günah çıkarma” [boş: (insan için) özgür, hür (DLT, 2015: 594)]

“61a/12: ağırlap aña bolgay altı yıl **boşak**” (CC, 2015: 259)

“61a/19: papdan yün kün **boşak** ol **boşak** kim mén ayttım” (CC, 2015: 259)

+CI

savçı: < **sav+çı+Ø** “peygamber” [sav: söz, haber (DLT, 1986: 498)]

“savçı” (Kİ, 1931: 88)

yulovçı: < **yulug+çı+Ø** “Mesih” [yulug: feda (DLT, 2015: 987)]

“yulavçı” (CC, 2015: 897)

+IIh

sabırluḥ < (Ar.) **sabır+luḥ+Ø** “nefsine hâkim olma”

“62a/30-31: algışlitur alar kim yazuksuz kértilik üçün tözer égi köñül b(i)le / **sabırluḥ**éter né üçün alar algışlıdır anıñ üçün köktegi ḥanlık” (CC, 2015: 265)

---

¹³⁰ Bu kelime sadece CC’de yer almaktadır. DLT ve Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde de rastlanmamıştır. “+Ak” ekinin işlevi göz önüne alınarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

ölümlüh: < ölüm+lüh+Ø “ölümlü”

“73a/13: ogul arı adam yazuḥı üçün **ölümlüh** bolduḥ” (CC, 2015: 303)

“79a/2: **ölümlih** boldukédi” (CC, 2015: 311)

+lik

azgunluk: < azgun+luk+Ø “sapıklık”

“198-a/2: ol nebīler birle kim otdan kırtarur sēn taḳı **azgunluḳdan**” (İM, 2017: 149)

cünüblük: < (Ar.) cünüb+lik+Ø “dinen yıkanma durumunda olma”

“73-a/6: taḳı bir kün oruç tutmasa taḳı yüwünmese **cünüblükden** taḳı zekāt bērmese hiç taḳı ḥacc kılmasa taḳı kılsa yawuz işler” (İM, 2017: 65)

dünyilik: < (Ar.) dünya+lik+Ø “dünyalık”

“66(33b)/5: imdi atam anam **dünyilik** üçün ıanımnı tökmege” (GT, 1978: 32)

eminlik : < (Ar.) emīn+lik+Ø “emin olma”

“eminlik” (CC, 2015: 466)

“240-a/5: bıraḳḡıl aḡar **īmīnlikni** taḳı beşāretni taḳı kerāmetni taḳı ulaşmaḡnı sēniḡ raḡmetiḡ birle” (İM, 2017: 178)

farzlık: < (Ar.) farz+luk+Ø “farz olma durumu”

“203-b/7-8: kaçan kim namāznıḡ **farzlıkı** fāsıd bolsa / aḡl namāz bātıl bolmas” (İM, 2017: 153)

fāsıklık: < (Ar.) fāsık+luk+Ø “günahkârlık”

“16-a/2-3: anıḡ üçün oşbu anıḡ / **fāsıklıkınıḡ** delīliturur, kāfırlıḡınıḡ delīli bolmas” (İM, 2017: 29)

ḡazılık: < (Ar.) ḡazı+lik+Ø “Allah yolunda savaşıma”

“29-a/2: ezgü kişi artında taķı yaman kişi artında, taķı **ġazilik** kılıñ her bir bég birle” (İM, 2017: 37)

imamathlık: < (Ar.) imāmet+lık+Ø “imamlık”

“181-a/4: kişilerinñ yahşıraķı **imāmathlık** kılmaķķa bilgenrek bolġay ġadīsni taķı ma’nāsını” (İM, 2017: 137)

kāfirlik: < (Ar.) kāfir+lık+Ø “Allah’ın varlığına ve birliğine inanmama”

“16-a/2-3: anıñ üçün oşbu anıñ / fāsıqlıkınıñ delīlaturur, **kāfirliğiniñ** delīli bolmas” (İM, 2017: 29)

“5-b/7: ölgünçe ġüküm kılmas biz anıñ **kāfirliğine** néçe kim bilmesek ol kişiden helāl körmekliğini qoymaķı birle” (İM, 2017: 24)

murtaddlık: < (Ar.) murtadd+lık+Ø “İslam dinine dönme”

“438-a/5-6: ve eger ölse, yā öltürölse **murtaddlık** öze taķı ġüküm kılınsa / ulaşmak birle dār-ı ġarbge intikāl bolur” (İM, 2017: 319)

müsölmānlık: < (Ar.) müsölmān+lık+Ø “müslömanlık”

“9-a/5: yahūdī bolġay, yā naşrānī bolġay tēp, yāġūd bézer bolġay **müsölmānlıkdan** tēp andan soñra ol işni kıldı” (İM, 2017: 25-16)

nebilik: < (Ar.) nebī+lık+Ø “peygamberlik”

“18-b/5: ve eger bir kimérse **nebilik** da’vā kılsa taķı bir kişi andan mu’cizāt izlese” (İM, 2017: 31)

parsalık: < (Far.) pārsā+lık+Ø “sofuluk”

“102(51b)/1-2: döġöldür ton bilen bu **pārsālık** / tileseñ zühed ve taķva nefis ivin yıķ” (GT, 1978: 50)

“237(119a)/7-8: kim irse **pārsālık** kuvveti bilen ol ġālden selāmat / qutula bilgeymi ayttı eger ol ay yüzlıden selāmat” (GT, 1978: 118)

razılık: < (Ar.) razi+lük+Ø “razı olma”

“2-b/7-8: anıñ qudreti kim kılğay ol nése kim mén qaşd kıldım taqı niyet kıldım hālış kılğay / ténri te’ālā **rāzılıkı** üçün” (İM, 2017: 22)

revalık: < (Far.) revā+lük+Ø “uygun olma”

“138-a/8: tonnıñ biñanesine aqça qadarından öküşrek bolsa tıyar namāznıñ **revālıkını**” (İM, 2017: 109)

sabırluk: < (Ar.) sabır+lük+Ø “nefsine hâkim olma”

“62a/32-33: alarnıñdır néme yoh yerde néçik ténri sö(v)er kökte dağı / barça arılar néçik **sabırluk**tur néçe köp saburéter ténri” (CC, 2015: 265)

şehidlik: < (Ar.) şehīd+lük+Ø “şehitlik”

“242-b/5: taqı velīler sulh kılışmaqlıķı ölgenden soñra mal öze çıkarmas anı **şehidlik** hūķminde taqı” (İM, 2017: 180)

ténrilik: < ténri+lük+Ø “Allah için”

“310(155b)/11-12: aydınları tigmes istiñā’at atına minip tururlar sürmesler / dağı **tañrılık** üçün bir qadem ilgeri yürümes” (GT, 1978: 154)

“92(46b)/10-11: kim mışr mülkine mağrūr bolup **teñrilik** / da’vīsın kıldı kirek kim bu memleketni” (GT, 1978: 45)

“36-a/1: biz kördük ‘īsīden qulluq kılmaqnı taqı **ténrilik** işini, atamaz biz ‘īsīge ténri tép né qul tép” (İM, 2017: 42)

üçlük: < üç+lük+Ø “Baba, oğul ve Kutsal Ruh”

“74a/15: **üçlük** sén-sén ténrimiz övsin séni canlarımız” (CC, 2015: 306)

zahidlik: < (Ar.) zahid+lük+Ø “dinî kurallara sıkı bağılılık”

“181-a/5-6: eger **zāhidlikke** berābar bolsalar / qayusı yaşğa uluğrak ol imāmatlık kılğay” (İM, 2017: 138)

zārīlk: < (Far.) zārī+lk+Ø “yalvarma”

“34-a/3-4: kimden kim men’ kılsa ĩmānnı lāzım bolur ol kişıge cehd kılmak taķı **zārīlk** kılmak / taķı kayıtmak ténrige” (İM, 2017: 41)

“8(4b)/8-9: revā kıldım anıñ üçün kim köp du’ā ve **zārīlk** / kıldı utandım anı ‘ukūbet kılmaga” (GT, 1978: 3)

“247(124a)/10: hōcalar köğ türli tazarrū’ ve **zārīlk** ittiler” (GT, 1978: 123)

+mA

yulugma: < yulug+ma+Ø “kurtarıcı” [yulug: feda (DLT, 2015: 987)]

“72b/11: yesus, bizim **yulugmamız** (İsa bizim kurtarıcımız)” (CC, 2015: 388)

+sAk

bavursak: < bagır+sak+Ø “Aziz”

“81b/38b: **bavursakdır** ~amrakdır (azizdir, sevgilidir)” (CC, 2015: 406)

+sIk

tañsık: < tañ+sık+Ø “nadir” [tañ: şaşırtıcı (şey). (DLT, 2015: 852)]

“tañsık” (CC, 2015: 829)

“tañsık” (Kİ, 1931: 98)

+sIz

dinsiz: < din+siz+Ø “kâfir”

“dinsiz” (TZ, 1945: 165)

“214(107b)/11-11a,b: bilmedi terk itip kitti bir kimirse ol ‘alĩmge ayttı / munça türli ‘ilm fażlı bilen bir **dinsiz** / mel’ün bilen sözleşe bilmediñ ol” (GT, 1978: 106)

+sIzlIk

yazıksızlık: < yazık+sızlık+Ø “günahsızlık”

“70b/15-16: ave **yazıksızlık**ıñnı arzulap ténri köçürdi / haziz boyıñ ménülükge olt(u)r(t)tı öz öz oñında” (CC, 2015: 294)

+(I)ş

tañış: < tañ+ış+Ø “mucize”

“76a/13: munıñ déy **tañış** kim kördi kuru çıbuñ yemiş bérdi kızdıñ atası” (CC, 2015: 310)

“61a/13: kim égi köñül bile éşitse **tañış** sözün aña bolgay altmış” (CC, 2015: 259)

+Ow

üçöw: < üç+öw+Ø “Baba, Oğul ve Kutsal Ruh”

“73a/3-4: saña aña arı tınga bir yügünç téysin siz / **üçöwge**” (CC, 2015: 303)

-DAçI+

kutkardaçı: < kutkar-daçı+Ø “kurtarıcı”

“61b/3-4: tanıktatır mén sizge ulu sö(v)ünç kim bugün togdı barça élni / **kutkardaçı** ol bolgay sizge nişan barıñız betlemge anda tapgay siz” (CC, 2015: 260)

töretteçi: < töret-teçi+Ø “Yaradan”

“76a/13-14: munıñ déy tañış kim kördi kuru çıbuñ yemiş bérdi kızdıñ atası / töredi **töretteçi** yañla tuvdı kökniñ nurı étiz keydi” (CC, 2015: 310)

yarattaçı: < yarat-taçı+Ø “Yaradan”

“69a/16: kökni yérni **yarat(t)açı** barçaların érkisindeçi” (CC, 2015: 289)

-gI+

kılgı: < **kıl-gı+Ø** “ahlâk”

“kılgı” (TZ, 1945: 198)

-gAn+

azgan: < **az-gan+Ø** “kâfir, sapık”

“27-b/7-8: kim kim ayrılrsa müsülmânlar cemâ’atinden taķı haķ körmese cemâ’atni, ol kişi / **azganturur** taķı mübtedi’turur” (İM, 2017: 36)

kopsagan: < **kopsa-gan+Ø** “ilahi” [kopsa-: ilahi söylemek (CC, 2015: 751)]

“74a/6: tolsun daud **kopsaganı** ağaç bolgay dép sebebi” (CC, 2015: 305)

ogan: < **u-gan+Ø** “Allah” [u-: kudreti olmak, gücü yetmek (DLT, 1986: 681)]

“ogan” (Kİ, 1931: 61)

yaratgan: < **yarat-gan+Ø** “Allah”

“yaratgan” (CC, 2015: 601)

“yaratgan” (Kİ, 1931: 120)

“2-b/5: taķı edeblerini bolsun üçün ol ķulğa yārī **yaratğanga** t̄a’at ķılmaķlıķķa taķı rızķ bergeń tēņrige t̄a’at ķılmaķlıķķa” (İM, 2017: 22)

-(I)h+

yazuḥ: < **yaz-uḥ+Ø** “günah” [yaz-: şaşmak, yanılmak (DLT, 1986: 765)]

“63a/27-28: aņa bolgay kökdegi tügenmes tirilik paulus kim / **yazuḥ** bile dağı arıksuz köñül bile tēņirniņ yétesin alsa” (CC, 2015: 270)

“72b/13-14: boldıñ mürvetiņe sēn yēdirip **yazuḥımıznı** / kötirdiñ katı ölimge kirip ölimden bizni” (CC, 2015: 302)

-I+

egri: < **egir-i+Ø** “günahkâr” [eğir-: döndürmek, eğirmek, çevirmek (DLT, 1986: 171)]

“70a/2: **égrimizni** ol könderir küçsizimizni köt(ü)rür” (CC, 2015: 291)

kılı: < **kıl-ı+Ø** “yaradılış”

“kılı” (CC, 2015: 738)

“kılı” (CC, 2015: 502)

köni: < **kön-i+Ø(+Ø)** “doğru” [kön-: -doğru yola- yönelmek (DLT, 2015: 737)]

“50(25b)/9-10: könilik haq rızāsıdur **köni** bol / seni maqşūduña iltür **köni** yol” (GT, 1978: 24)

“27(14a)/7: rüstemge atası zāl bir kün ayttı kil işit ögüt **könisin**” (GT, 1978: 13)

“71b/7: ave könülük avalı **könü** égeç oğluñ öldi” (CC, 2015: 297)

“63a/1-2: uyalır sēn bir kişige kēnsi yazukın aytmaga anda né / uyat bolgay saña ol **köni** yargıçı allında kayda yazuhı(n)” (CC, 2015: 268)

“44-a/6: nebīniñ sözi birle: ménim şahābelerim yulduz kibiturur anlarınñ qayısına uysañız könderür sizni **köni** yolğa” (İM, 2017: 47)

togru: < **togur-u+Ø(+Ø)** “doğru, sözüne sadık”

[togur-: düz olma (Clauson, 1972: 472)]

“togru” (Kİ, 1931: 104)

“1-b/2: cem’ ögmeklik ol tēnriğe kim köndergenturur tüz yolğa taķı **toğru** yolğa kim ol saqlağanturur” (İM, 2017: 22)

-(I)k+

kılık: < **kıl-ık+Ø** “yaradılış”

“kılık” (Kİ, 1931: 75)

“328(164b)/10: yaman **kılıklı** kişi bir düşmen ilinde” (GT, 1978: 163)

yazık: < yaz-**Ik**+Ø “günah”

“yazık” (TZ, 1945: 282)

“yazuk” (Kİ, 1931: 123)

“61a/16-17: kim ansızın kélse bizim yihövgé ulu künden başka / **yazuk** üçün açırgansa néçe kélip téñr(i)ge yalbarsa” (CC, 2015: 259)

“61a/1: yügününüz oğlanlarım aytınız kénsi **yazıkınız**nı **yazuklı** mén béy” (CC, 2015: 258)

“69(35a)/1: **yazuq** mendentur(ur) hukemā kavli bilen ‘amel kılmadım” (GT, 1978: 34)

“239(120a)/7: yana tūfī aytur ‘aceb ni **yazuq** kıldım kim zamāne meni munuñ” (GT, 1978: 119)

“1-b/2-3: cem’ ögmeklik ol téñrige kim köndergenturur tüz yolga taqı toğru yolğa kim ol saqlağanturur / **yazuq**dan taqı yawuzluqdan” (İM, 2017: 22)

yuvık: < yuv-**ık**+Ø “arınma”

“35b/20: yazuk üçün **yuvık** kötürmek (günahlar için tövbe etmek)” (CC, 2015: 198)

“62b/34: yeronimus yazuhın aytmasa dagı **yu(v)uk** tu(t)masa kimée” (CC, 2015: 268)

-Ok+

yazok: < yaz-**ok**+Ø “günah”

“yazok” (CC, 2015: 604)

-(I)m+

bayram: < *badra-**m**+Ø “bayram”

“bayram” (CC, 2015: 436)

“95(48a)/11-12: kim digey ol kün ol oruç tutqay / böyle **bayram** bolup aña peydā” (GT, 1978: 47)

“84(42b)/5: biri ayttı men munı qurbān **bayramında** başra şhrinde” (GT, 1978: 41)

“33-a/7-8: taqı kılğay cum’a namāzını taqı iki **bayram** namāzını her bir / bég birle taqı anı haq körgey, anıñ üçün kim sulţānlarğa boyun sunmaq farzturur” (İM, 2017: 40)

ölüm: < öl-üm+Ø “ölüm”

“ölüm” (TZ, 1945: 225)

“115(58a)/11-12: naħlesıñe yitti ise ol tācir **ölüm** hāline / tüşüp yattı faqır yastuqı üstüne kilip ayttı el-hamdü” (GT, 1978: 57)

“206(103b)/2: yüzın yırge köñlin **ölümge** koyup aytur idi” (GT, 1978: 345)

“72-a/7: ayıttuq biz éyle kérek kim qorqğay téñriden soñ **ölüminden** taqı körgey” (İM, 2017: 65)

“63a/4: saña ulu uyat dağı kérti uyat dağı **ölüm** uyat ol uyat” (CC, 2015: 269)

“72b/14-15: kótirdiñ katı **ölümge** kirip **ölüm**den bizni / çıgardıñ tamu kabakını buzup tutgunlarını” (CC, 2015: 302)

-mAkllk+

kopmaklık: < kop-maklık+Ø “ölümünden sonra dirilme”

[kop-: yerinden kalkmak, yeniden dirilmek (CC, 2015: 751)]

“74b/18-19: yazıklarının boşarmasına kü(y)üpturuptır mén ölülerniñ **kopmaklık**ın dağı méñü tirilikni amen” (CC, 2015: 307)

-(I)nCIh+

tañlançıh: < tañla-nçıh+Ø “mucize”

“73a/18-19: algışlı kanı yazuħımıznı yuldı barçaga / **tağlançıħ** boldı arı kız mariamdan”
(CC, 2015: 304)

-(I)nCİk+

tağlançık: < **tağla-nçık+Ø** “mucize”

“tağlançık” (CC, 2015: 829)

-(I)ş+

bitiş: < **bit-iş+Ø** “yaratılış” [bit-: yetişmek, çıkmak (GT, 1978: 225)]

“28(14b)/7: oğlısen kaçan kim bir kim irseniñ **bitişi** yaman” (GT, 1978: 225)

boluş: < **bol-uş+Ø** “yardımcı”

“72a/12: ténri saa boldı **boluş** anda bizge bar kutuluş” (CC, 2015: 300)

kutuluş: < **kutul-uş+Ø** “kurtuluş” [kutul-: kurtulmak (CC, 2015: 766)]

“72a/12: ténri saa boldı boluş anda bizge bar **kutuluş**” (CC, 2015: 300)

yañlış: < **yañıl-ış+Ø** “yanlış”

“yañlış” (Kİ, 1931: 119)

“23-b/5-6: ve eger yürise ol söz anıñ tili öze **yañlış**dan / qaşd étmeyin kâfirlikni, kâfir bolmas” (İM, 2017: 34)

4.1.9.3. Duygu ile İlgili İsimler

+Cİ

künüçi: < **künü+çi+Ø** “kıskanç” [küni: kıskançlık (DLT, 1986: 399)]

“künüçi” (CC, 2015: 769)

+CAk

kökçek: < kök+çek+Ø “güzel”

“kökçek” (TZ, 1945: 206)

“39-a/6: ménden selām bérgil ümmetiñe taķı ayıtǵıl anlarǵa: rāstı uçmaķ yaratılmaķı
kökçekturur, içmegi tatlıturur” (İM, 2017: 44)

+Ilk

ızarlık: < *ızar+lık+Ø “kıskançlık”

“ızarlık¹³¹” (CC, 2015: 718)

melüllik: < (Ar.) melül+lik+Ø “bıkkınlık”

“178(89b)/6-7: buǵdayturur daǵı hergiz ol **melüllik** hâtırimdan / kitmegey kim açıp
baķtım ise inçüturur” (GT, 1978: 88)

müştaķlık: < (Ar.) müştaķ+lık+Ø “özleme”

“231(116a)/2-3: idi körüp ayıttı ķayda sen kim müştaķ bolur biz / ayttı **müştaķlık** yaķşı
melüllükden” (GT, 1978: 115)

sukluk: < suh+luk+Ø “şehvet” [suh: aşırı istekli (Toparlı vd., 2007: 242)]

“sukluk” (CC, 2015: 822)

“suklık” (CC, 2015: 822)

+sI

avursı: < ağır+sı+Ø “saygı”

“avursı” (CC, 2015: 427)

---

¹³¹ Bu kelime sadece CC’de bulunmaktadır. CC’de “kıskanç” anlamına gelen “ızarlı” kelimesi de vardır. Bu ve “+Ilk” ekinin soyut anlamlı kelime yapma fonksiyonu göz önüne alınarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

+sİy

agırsıy: < ağır+sıy+Ø “saygı, onur”

“agırsıy” (CC, 2015: 416)

+sİz

körksüz: < körk+süz+Ø “çirkin”

“körksüz” (CC, 2015: 515)

-Ak+

sezek: < sez-ek+Ø “hatıra gelen duygu”

“sezek” (TZ, 1945: 235)

-(I)C+

yügünç: < yükün-ç+Ø “saygı” [yükün-: saygı için önünde eğilmek (CC, 2015: 899)]

“73a/4-5: saña aña arı tınga bir **yügünç** téysin siz / üçövge” (CC, 2015: 303)

“74a/13: é haç éynek umunçımız téysin saña **yügünçimiz**” (CC, 2015: 305)

-gI+

kaygı: < *kad-gı+Ø “kaygı”

“kaygı” (TZ, 1945: 188)

“58(29b)/6: kim anı közden salıp **ķayķu** ħışāından tutar” (GT, 1978: 28)

“112(56b)/6: sen saķınma kim yigey men **ķayķu** ol dem cān üçün” (GT, 1978: 55)

“185-a/8: ve eger bir aķrıĝdan yıĝlasa, yā bir **ķazķu**dan namāznı bozar” (İM, 2017: 141)

“69a/12: aķrıĝımıznı oñaltıl **kaygı**ımıznı sēn targatıl” (CC, 2015: 288)

-(I)h+

tabuḥ < **tap-uḥ+Ø** “saygı, hizmet”

“tabuḥ” (CC, 2015: 825)

-I+

korku: < **kork-u+Ø** “korku”

“148(74b)/10: tevaḥḥu’ **ḳorḳu**sından cümle kāfir” (GT, 1978: 73)

“72-a/3-4: taḳı maḡat / īmīn ḳılıpturur érdi anı ténri te’ālā **ḳorḳu**dan taḳı ‘azābden” (İM, 2017: 65)

yahşı: < **yakış-ı+Ø+Ø** “güzel”

“yahşı” (Kİ, 1931: 120)

“yahşı” (TZ, 1945: 276)

“63a/30-31: aldı daḡı tügenmes ölümün aldı anıḡ üçün **yakşı** kénesiniz / köḡlüniz b(i)le eger daḡı barısı yazuḡuḡuz aytıḡız” (CC, 2015: 270)

“240-a/4: éy ténri, eger **yahşı** kişı érse arturḡıl anıḡ iḥsānını” (İM, 2017: 178)

“20(10b)/7: niçe bolsa za’īf tāzī at / bir ṭavīle eşekden ol **yahşı**” (GT, 1978: 9)

“334(167b)/3: niçe **yahşı** bilür bolsaḡ sözine i’tirāz itme” (GT, 1978: 166)

“268(134b)/9-10: ay özge du’āsından cevriḡ maḡa köp **yahşı** / köḡlümde muşavverdür cānım bu yüzüḡ naḡsı” (GT, 1978: 133)

-(I)k+

korkuk: < **kurk-uk+Ø** “korku”

“63b/12: **korkuku** titremek(i) kénsi yalbarmahı bile ol sırt üstünde” (CC, 2015: 272)

-(I)m+

sagım: < **sakı-m+Ø** “serap” [sakı-: hayal gibi görünmek (DLT, 2015: 800)]

“sagım” (TZ, 1945: 231)

“124-b/8 -125-a/1: ve eger **sağum** körse namāz içinde anı suw saķınsa / yürise nāgāh ol **sağum** bolsa namāzı fasıd bolur” (İM, 2017: 100)

-(I)nç+

korkunç: < **kork-unç+Ø** “korkunç”

“19-b/5: yāḥūd ayıtsa: mén māl tiler mén, berābarturur; kérekse helāl bolsun, kérekse ḥarām bolsun tése **ķorkunçtur**” (İM, 2017: 32)

kovanç: < ***kıwa-nç+Ø**¹³² “kıvanç”

[kıwa- < kıw+a-; kıw~kuw: devlet, baht, kut (DLT, 1986: 324)]

“72a/1: ave sēn kız arılarının **ko(v)ançı** hem frıştel(e)rniñ” (CC, 2015: 299)

saginç: < ***sak-inç+Ø** “fikir, düşünce”

“71a/12-13: ave kimniñ sözlegeni hem köñüldegi **saginçı** / barça tēñrilik usér(ü)r barça hakıl bilikt(u)rur” (CC, 2015: 296)

sevinç: < **sev-inç+Ø** “sevinç”

“62a/8: kaçan kördiler ol yulduznı ulu **sö(v)ünç** sö(v)ündiler kirdiler” (CC, 2015: 263)

“61b/3-4: tanıktatır mén sizge ulu **sö(v)ünç** kim bugün togdı barça élni / kutkardaçı ol bolgay sizge nişan barıñız betlemge anda tapgay siz” (CC, 2015: 260)

umunç: < **um-unç+Ø** “umut”

“74a/13: é ḥaç éynek **umunçımız** téysin saña yügünçimiz” (CC, 2015: 305)

¹³² Gülensoy, kelimenin etimolojisini “<kıw~kuw+an-ç” biçiminde yapmaktadır. Ancak “+a-” ve “-nç” eklerinin fonksiyonları göz önüne alınarak ekin etimolojisi yukarıdaki gibi yapılmıştır.

“288-a/6: muķīm bolmaq kerāhiyyetturur mekkede tēp melūllikden ķorkup taķı **umınçum** taptum démekden” (İM, 2017: 212)

-(I)nş+

korkunş: < **kork-unş+Ø** “korkunç”

“korkunş” (TZ, 1945: 205)

kızganş: < ***kızga-nş+Ø**¹³³ “kıskanç”

“kızganş” (TZ, 1945: 200)

-(I)ş+

sagış: < ***sak-ış+Ø** “fikir, düşünce”

“sagış” (Kİ, 1931: 85)

“280(140a)/1: **sagış** kılıp aşlın bilip sözlegey dağı ni hareket kim” (GT, 1978: 139)

“145(73a)/13: ol ayttı kiçeler ‘ibādet üçün / tururda köñülde bu **sakış** kilür” (GT, 1978: 72)

“76a/10-11: béy(i)ni tanımış yüsüp kızınıñ bol(l)aşmışı sézdi ése saarga tüştü almazlıkga/ **sagış** étti andan kélip (fr)işte ayt(t)ı korkmagıl daud” (CC, 2015: 309)

4.1.9.4. Genel Anlamalı İsimler

+Ak

érkek: < **érk+ek+Ø** “erkek”

[irk: koç (Erdal, 1991: 41); dört yaşına girmek üzere olan koyun (DLT, 1986: 234)]

“irkek” (TZ, 1945: 179)

---

¹³³ Gabain, ETü’de “hasislik etmek, kıskanmak” anlamında “kızgan-” ve “hasis” anlamında “kızgak” kelimelerine yer vermiştir (Akalın, 2007: 280). Gülensoy ise “kıskanç” kelimesinin etimolojisini “<kız+ga-n-ç” biçiminde yapmıştır (Gülensoy, 2011: 517). Bu kelimelerden ve Gülensoy’un incelemesi de göz önüne alınarak sözü edilen kelimenin etimolojisi yukarıdaki gibi yapılmıştır.

“érkek” (CC, 2015: 468)

“érké” (Kİ, 1931: 12)

“240-a/1-2: éy ténri yarlıkağıl bizim tirilerimizni taqı ölüglerimizni taqı hāzırlarımızni taqı ğayiblerimizni, kiçiglerimizni / taqı uluğlarımızni taqı **érkek**lerimizni taqı tişilerimizni” (İM, 2017: 178)

“248-a/1: ylık bolsa bazı yerde otlağan **érkek**ler taqı tişiler, yā yalguz tişiler, éyesine tilek bar” (İM, 2017: 184)

sökelek: < sökel+ek+Ø “hastalık”

“sökelek” (Kİ, 1931: 93)

+AgI

işegi: < iç+egi+Ø “içerik”

“işegi” (TZ, 1945: 179)

+CI

yolçu: < yol+çu+Ø “yolcu”

“yolçu” (CC, 2015: 895)

+DIk

ölümdük: < ölüm+dük+Ø “leş”

“106-b/3-4: oşanıñ kibiturur kaçan kim bırakılsa ağar suw içine necīs nérse / **ölümdük**¹³⁴ kibi taqı çakır kibi” (İM, 2017: 88)

+gA

özge: < öz+ge+Ø “başka”

---

¹³⁴ Bu kelime sadece İM’de bulunmaktadır.

“özge” (Kİ, 1931: 66)

“65-b/4: anlar kim şahh boldı anlardan tefsîr kılmak ‘abbās oğlu kibi taķı ebū tālib oğlu kibi taķı ḥasen-i / baṣrī kibi taķı ca’fer-i ṣādık kibi taķı öküṣ müfessirlerden anlardan **özge**, ayıttı anların bir ançası” (İM, 2017: 60)

“295-b/2: ‘azīzturur sēniṯ ḵoṇṣılıḵiṯ taķı uluḡturur sēniṯ senaṯ taķı yoḡturur tēṇri sēnden **özge**” (İM, 2017: 217)

“218(109b)/11: yoḡ senden **özge** kim anga ḵoṇṣı sen” (GT, 1978: 108)

+II

atlı: < at+lı+Ø “süvari”

“atlı” (Kİ, 1931: 7)

türlü: < tür+lü+Ø “çeşitli, türlü”

“türlü” (Kİ, 1931: 110)

“türlü” (CC, 2015: 586)

“266(133b)/12-13: vefā istemegil bülbulden ay yār / ki her bir gül öze yüz **türlü** sayar” (GT, 1978: 132)

yarlı: < *yar+II+Ø¹³⁵ “yoksul”

“yarlı” (CC, 2015: 602)

“yarlı” (Kİ, 1931: 121)

yoklu: < yok+lu+Ø “yoksul”

“yoklu” (Kİ, 1931: 127)

---

¹³⁵ Clauson (1972: 967) bu kelime “+lıg” ekinin olduğunu ancak “yar” kelimesiyle bağlantısının olmadığını söylemiştir. Ş. Tekin (2001: 227) ise “salya, sümük” anlamına gelen “yar” kelimesine “+lıg” eki getirildiğini belirtmiştir. Gülensoy (2011: 1077) ise kelimenin etimolojisini “<*ya ‘yansıma’+r ‘bağırma’+lıg” biçiminde yapmıştır.

+IIg

türlüg: < tür+lüg+Ø “türlü”

“32-a/3: bilgil, rāstı ténriniñ barça qazāası tört **türlüg**türür biri tã’atqa hükm kılmaqturur” (İM, 2017: 39)

+IIh

aruvlıh < aruv+lıh+Ø “temizlik”

“aruvlıh” (CC, 2015: 638)

bazlıh: < baz+IIh+Ø “eselik” [baz: barış, sulh (Toparlı vd., 2007: 26)]

“61b/9: ik ténrige dağı yérde **bazlıh** égi köñülñi kişige kim égi” (CC, 2015: 261)

“61b/30: boluşsun bizge ata amen ténjeri bérsin kénsi **bazluhın**” (CC, 2015: 262)

toklıh: < tok+lıh+Ø “tokluk”

“toklıh” (CC, 2015: 846)

yamanlıh: < yaman+lıh+Ø “kötülük” [yaman: kötü, fena (CC, 2015: 874)]

“63a/33-34: alsa aña yakşırahtur ılan alsa kénsi agız(ı)na ol ılan boy(ı)na / **yamanlıh** étse canına éte almas basa ténri yétesi boy(ı)n” (CC, 2015: 270-271)

yarıklıh: < yarık+lıh+Ø “aydınlık” [yarık: ıstık, aydınlık (CC, 2015: 877)]

“69a/8: yüzüniñ **yarıklıh**ından bizge téyir oñlık nişan” (CC, 2015: 288)

+IIk

abdastsızlık: < abdastsız+lık+Ø “abdestli olmama”

“63-b/8 – 64-a/1: biz éyle kérek kim körgey imāmnıñ **ābdastsızlık**ını ābdastsız körgey / kavmğa” (İM, 2017: 59)

açlık: < aç+lık+Ø “açlık”

“168(84b)/10: **açlıq** ādemīni öltürür niçük kim zarīfler aytur” (GT, 1978: 83)

“168(84b)/2: biri köp yir idi **açlıq**қа тақат kitürmedi öldi” (GT, 1978: 83)

“308(154b)/12: **açlıq**қа қақан yengilse perhīz revān / taqvaning alur ilinden iflās ‘inān” (GT, 1978: 153)

“457-b/2: ve eger ölse kuyu içinde qazgudan, yā **açlıq**dan ol qan hiçturur” (İM, 2017: 333)

‘adllik: < (Ar.) ‘adl+lik+Ø “adaletlilik”

“23-b/3: at bérdim aqar ‘ādil tép, anıy üçün kim **‘adllik** kıldı bir qaziyye içinde, yā iki qaziyye içinde tép, kāfir bolmas” (İM, 2017: 34)

aklık: < ak+hık+Ø “beyazlık”

“aqlık” (CC, 2015: 416)

“131-a/8: ançaga tegrü kim hālīs **aklık** körgey” (İM, 2017: 104)

alçaklık: < alçak+hık+Ø “alçakgönüllülük”

“371-a/5: taqı kirgey **alçaklık** birle taqı arqunlık birle taqı töleklik birle” (İM, 2017: 271)

arıqlık: < arıq+hık+Ø “temizlik”

“3-a/8: taqı ayıttı ténri te’ālā: rāstı ténri te’ālā birturur, **arıqlık** aqar” (İM, 2017: 23)

arkunlık: < arkun+hık+Ø “ağırbaşlılık”

“107-b/1-2: қақан kim suw za’īf yürise éyle kérek kim ābdast alqay **arkunlık** birle / ançaga tegrü kim kéçkey andan müsta’mel suw” (İM, 2017: 89)

“371-a/5: taqı kirgey alçaklık birle taqı **arkunlık** birle taqı töleklik birle” (İM, 2017: 271)

“90-b/2-3: andan sonra / yuwgey yüzini üç kěz **arķınlık** birle, katıg urmayın yüzine” (İM, 2017: 78)

‘aşabalık: < (Ar.) **‘aşaba+lık+Ø** “baba tarafından olan akrabalık”

“471-a/8: ol yakınraķı kim **‘aşabalık** tertibi öze evval ér karındaşlar, andan sonra anıg oğlanları” (İM, 2017: 344)

asanlık: < (Far.) **āsān+lık+Ø** “kolaylık”

“171-a/3: mén yüzlendürdüm yüzümni ol ténrige kim kökler yarattı taķı yérlerini yarattı **āsānlık** birle” (İM, 2017: 131)

aşlık: < **aş+lık+Ø** “yemeklik”

“aşlık” (TZ, 1945: 143)

atalık: < **ata+lık+Ø** “babalık”

“458-a/4: kışaş mīrāş yédi atası öze sāķıt bolur **atalık** hürmeti üçün” (İM, 2017: 334)

aydınlık: < **aydın+lık+Ø** “aydınlık”

“aydınlık” (CC, 2015:645)

“aydınlık” (TZ, 1945: 145)

“243(122a)/3: karanģu dehlizinden bir **aydınlık** kördüm eyle kim” (GT, 1978: 121)

“151(76a)/1: karanģuluķdan çıkarıp **aydınlık**ķa kitürüp” (GT, 1978: 75)

aylık: < **ay+lık+Ø** “aylık”

“aylık” (TZ, 1945: 145)

ayruluk: < **ayru+luk+Ø** “ayrılık”

“ayruluk” (TZ, 1945: 146)

azadlık: < (Far.) **āzād+lık+Ø** “serbestlik”

“396-a/7: oşanın kibiturur **āzādlik**nı қоşmaq ol nérsege kim ‘ibāret kılnur anıñ birle tinde” (İM, 2017: 289)

azgunluk: < **azgun+luk+Ø** “azgınlık”

“149(75a)/13: yolın tutup ‘alımlerni **azgunluq**қа nisbet kılmak” (GT, 1978: 74)

azlık: < **az+luk+Ø** “azlık”

“194-b/4-5: iki éli birle işlemek ançası bar kim / i’tibār kılnur **azlık**ına taqı köpligine” (İM, 2017: 147)

bağıllık: < (Ar.) **bağıl+luk+Ø** “hasislik”

“345(173a)/8: hikmet hasūd haq ta’ālā ni’metinden **bağıllık** kılnur” (GT, 1978: 172)

“45(23a)/2-3: altun bilen **bağıllık** kılsa cān bilen aña / comardlıq itse bolmas” (GT, 1978: 22)

“311(156a)/6-7: aytım ni’met iyelerining **bağıllık**ın bilmeding illā gedāyilik / sebebi bilen yoqsa her kim tama’nı bir yanı qoysa kerīm” (GT, 1978: 155)

barlık: < **bar+luk+Ø** “varlık”

“412-a/8: taqı taleb kılmak şābit bolur oğul oğlına oğul **barlık**ı hāletde züferniñ hilafınça” (İM, 2017: 301)

baylık: < **bay+luk+Ø** “zenginlik”

“baylık” (CC, 2015: 436)

“294-b/3: hacc kılgay anların bayları **baylık**ın körgüzmek tama’ı üçün” (İM, 2017: 217)

bazerganlık: < (Far.) **bāzergān+luk+Ø** “ticaretle uğraşma”

“494-a/1: bu, kıl kişiturur, barturur añar **bāzergānlık** içinde satın alsa ol kimérseni kim āzād bolur” (İM, 2017: 360)

bazlık : < **baz+lık+Ø** “esenlik”

“bazlık” (CC, 2015: 436)

bedbahtlık: < (**Far.**) **bedbaht+lık+Ø** “kötü talihli olmak”

“47-b/6: yürür anıñ tili öze bir yazuñ ya’nī kelime-i küfr sözi, hatm kılınur anıñ öze **bedbahtlık** birle” (İM, 2017: 49)

beyüklük: < **beyük+lık+Ø** “büyüklük”

“bèyiklük” (CC, 2015: 440)

“348(174b)/1: küneş ança **beyükligi** birlen / bir ayaça bulut körünmes iter” (GT, 1978: 173)

birlik: < **bir+lık+Ø** “birlik”

“59a/7b: üçlük **birlikine**” (CC, 2015: 338)

“27-a/5: tağı inangay sén köñliñ birle ténriniñ **birliğine** tağı melāyikelerge tağı kitāblerge tağı resūllerge” (İM, 2017: 36)

bütünlük : < **bütün+lük+Ø** “bütünlük, eksiksizlik”

“bütünlük” (CC, 2015: 453)

cāhillik: < (**Ar.**) **cāhil+lık+Ø** “cahillik”

“cahalluk” (CC, 2015: 678)

“334(167b)/1: mübāḥaṣe kılsa ḥattā bilgeyler kim (‘alim durur ve-līkin) **cāhilligi** ma’lūm bolur” (GT, 1978: 166)

comardlık: < (**Far.**) **comard+lık+Ø** “cömertlik”

“45(23a)/2-3: altun bilen bağıllıñ kılsa cān bilen aña / **comardlıq** itse bolmas” (GT, 1978: 22)

“32-a/7-8: kaçan kim ténri te’ālā hüküm kılsa anar ni’met birle qarşu tapğay anı şükr kılmağ birle / tağı **comardlıq** birle” (İM, 2017: 39)

delülik: < delü+lik+Ø “delilik”

“101-a/8: tağı biri mecnün kişi yüwünmekturur kaçan kim ayınsa **délülik**den” (İM, 2017: 84)

dostluk: < (Far.) dost+luk+Ø “dostluk”

“329(165a)/10-11: ‘hikmet’ kaçan kim düşmennin hilesi tükense / **dostluk** silsilesin tepretür dağı ol **dostluk**” (GT, 1978: 164)

“275(138a)/3-4: turur meniñ kibi qarı bilen ni kadar **dostluk** / şüretin bağlağay” (GT, 1978: 137)

dürustlık: < (Far.) dürust+lık+Ø “dürüstlük”

“61-b/5-6: tağı delil bu sözniñ **dürustlık**ına / ténri söziturur tép” (İM, 2017: 58)

düşmenlik: < (Far.) düşmen+lik+Ø “düşmanlık”

“324(162b)/3: artuğ degül kim **düşmenligin** kavı kılur vakti kim” (GT, 1978: 161)

“10-b/4-5: eger ayıtsa bir nebige nebilerden, **düşmānlık** vechi öze anar: / keşke ol nebī bolmasa érdi tése kāfir bolur” (İM, 2017: 26)

égilik: < égi+lik+Ø “iyilik”

“62a/37: söv(ü)ñç **égilik** kaysı héç tügenmes” (CC, 2015: 265)

éksiklik: < éksiklik+Ø “eksiklik, noksanlık”

“éksiklik” (CC, 2015: 696)

élbeklik: < élbek+lik+Ø “zenginlik”

“70b/5: ave kız **élbeklikin**den kim tilese alır raygan” (CC, 2015: 293)

éllik : < él+lik+Ø “barış”

“éllik” (CC, 2015: 466)

érdenlik: < érden+lik+Ø “bakirelik”

“71a/6: ave kız kim **érdenlik**in érür kermen ménü hannı” (CC, 2015: 295)

érlik : < ér+lik+Ø “erkeklik”

“érlik” (CC, 2015: 468)

ésélik: < esen+lik+Ø “esenlik”

“ésélik” (Kİ, 1931: 12)

esenlik: < esen+lik+Ø “esenlik”

“esenlik” (TZ, 1945: 170)

esiriklik: < esirik+lik+Ø “sarhoşluk”

“321-a/4-5: yā delü bolmaḵ birle, yā **esiriklik** birle / kérekse niyyet ḵılmasun vaḵfaḡa turmaḡa” (İM, 2017: 234)

eygülik: < eygü+lik+Ø “iyilik”

“éygilik” (CC, 2015: 475)

“86(43b)/8: yamanlık ḵılḡan irge **eygülik**” (GT, 1978: 42)

“353(177a)/11: yamaḡa **eygülik** ḵıl ay saḡī ir / sa’ādet eygülerge boldı yoldaş” (GT, 1978: 176)

“270(135b)/3-4: ataḡa **eygülük** ni ḵıldın ıse / anı tutḡıl ṡma’ oḡlıḡdan iy pīr” (GT, 1978: 134)

“271(136a)/5: bukün taḡda üçün köp **ıygülük** it” (GT, 1978: 135)

“334(167b)/5: olturḡay **eygülük** yüzün körmegey” (GT, 1978: 166)

“10-a/7: eger ayıtsa: tilemes mén kim körge mén fülân kişini **ezgölük** birle, yāhūd ayıtsa: sevmes mén” (İM, 2017: 26)

“75a/2: tıyalman yaşımını kim unutgay munç **iygılıkni** kim içip” (CC, 2015: 307)

fakirlik: < (Ar.) **fakir+lik+Ø** “yoksulluk”

“300(150b)/11-12: şeyh sa’dīnīñ cidālī bir müdde’i birlen baylık dağı **faķırılıķ** / beyanı içinde bir kimirse řarīķat yolının müdde’ilerinden” (GT, 1978: 149)

“308(154b)/10: dağı ança mestūrlar **faķırılıķ** sebebi bilen fesād işlerge” (GT, 1978: 153)

“261-b/3: taķı mūkāteb öz nefsi üçün bérmegey **faķırılıķı** üçün” (İM, 2017: 193)

ferveçilik: < (Ar.) **ferveçi+lik+Ø** “kürkçülük”

“334(167b)/7: kilmes böri ilinden **ferveçilik** bilür sen” (GT, 1978: 166)

garıblık: < (Ar.) **garīb+lık+Ø** “gariplik, gurbet”

“194(97b)/12-13: bilürler kıymetin arı güher tig / **garıblılıķ**ķa tüşüp cāhil biğ oğı” (GT, 1978: 96)

gedayilik: < (Far.) **gedāyi+lik+Ø** “dilencilik”

“311(156a)/6-7: aytım ni’met iyelerinin baķılılıķın bilmediñ illā **gedāyilik** / sebebi bilen yōksa her kim řama’nı bir yanı ķoysa kerīm” (GT, 1978: 155)

haklılık: < (Ar.) **haķķ+lık+Ø** “doğruluk”

“38-b/2: taķı delīl řefa’at **haķķlılıķı** öze tēñri te’ālā sözi” (İM, 2017: 43)

halıslık: < (Ar.) **hālīş+lık+Ø** “samimiyetlik”

“39-b/1: rāstı kim kim ayıtsa anı **hālīşlıķ** birle, kirgey uçmaķķa” (İM, 2017: 44)

halifelik: < (Ar.) **hālīfe+lik+Ø** “halifelik”

“43-b/4: taķı ‘ömer’den sonra yaķşıraq ‘osmān ‘affān oğlı taķı körgey ‘osmān, ol ikisinden songra **ħalīfelīk**ını, ħaķ körgey” (İM, 2017: 46-47)

hanlık: < **han+līk+Ø** “krallık”

“61a/31-32: sabırluħéter né üçün alar algıslıdır anıñ üçün kökteği / **hanlık** alarındır néme yoħ yerde néçik téęeri sö(v)er kökte dağı” (CC, 2015: 265)

haramlık: < **(Ar.) ħarām+līk+Ø** “haram olma”

“20-b/2-3: ve eğer ayıtısa: çağırınıñ **ħarāmı** / sābit bolmadı ħur’ān birle tése kāfir bolur” (İM, 2017: 32)

hastalık: < **(Far.) ħasta+līk+Ø** “hastalık”

“12-b/8: ve eğer ayıtısa bir müsülmānga: mübtelā bolmas **ħastalı** birle taķı ziyān birle” (İM, 2017: 27)

“123-a/4: işāret birle düşmāndan ħorķup, yā arslandan ħorķup, yā **ħastalı**dan utru” (GT, 1978: 99)

hasudluk: < **(Ar.) ħasūd+luk+Ø** “kıskançlık”

“80-b/8: anıñ öze bir tāyifa bar, anlarınñ tonları nūrdan taķı anlarınñ yüzleri nūrdan, nebīler degül, **ħasūdlu**ķ kılur anların nebīler” (İM, 2017: 71)

hazırlık: < **(Ar.) ħāzır+līk+Ø** “hazırlık”

“471-a/8 – 471-b/1: boldı oşol şaĥābeler **ħāzır**lıķında / alınur anlarınñ aķçalarından üç yılda” (İM, 2017: 343)

helaklik: < **(Ar.) helāk+līk+Ø** “helāk olma”

“66(33b)/12: yaş kildi dağı ayttı benim **helāk**lığim yaķşıraq” (GT, 1978: 32)

“83-b/4: körseņiz anıñ içinde **helāk**lıķni, rāstı anıñ içinde ħutulmaķ bar taķı saķlaņız yaľğan sözden” (İM, 2017: 73)

ħocalık: < **(Far.) ħōca+līk+Ø** “efendilik”

“225(113a)/3-4: ve mā’şuk bir yirge kildi **hōcalıķ** dağı ķulluķ / ortadan kitti” (GT, 1978: 112)

hōrluķ: < (Far.) **hōr+luk+Ø** “aşağılık”

“310(155b)/7: ayttım alarnıń **hōrluķın** revā körmegil kim kerem” (GT, 1978: 154)

“90(46b)/3: kim hığmat **hōrluķından** ķutulğay sen” (GT, 1978: 44)

“259-b/2: kaçan kim īmīn vāķı’ boldı érse anların şerrinden anlarga bérmeķ **hōrluķ** taķı eksüklük bolur islāmga” (İM, 2017: 192)

hoşnudluk: < (Ar.) **hoşnūd+luk+Ø** “memnuniyet”

“31-b/7: taķı tevfiķ birleturur taķı tilegi birleturur taķı buyruķı birleturur taķı **hoşnūdluķı** birleturur” (İM, 2017: 39)

imamlık: < (Ar.) **imām+luk+Ø** “imamlık”

“64-a/2: **imāmlıķ** ķılmaķ zāmin bolmaķturur taķı mü’ezzinlik ķılmaķ īmīn ķılınmıřturur tēp” (İM, 2017: 59)

irlik: < **ir+lik+Ø** “yiğitlik”

“155(78a)/1: degül **irlik** ağızğa yumruk urmak” (GT, 1978: 77)

“154(77b)/12-13: bu **irlikde** ögünüp lāf urur sen / niçün pes nefsiñe ‘āciz bolur sen” (GT, 1978: 76)

“297(149a)/13: bar ise körgüz ilinde bu kūn **irlikden** fen” (GT, 1978: 148)

kalıñlıķ: < **kalıñ+luk+Ø** “kalınlık”

“168-b/8: eger anı ķalıñ ķılmas érse keyiz kibi taķı yüzi batar bolsa arķağa taķı **ķalıñlıķ** tapulmasa revā bolmas” (İM, 2017: 129)

keñlik: < **keñ+lik+Ø** “genişlik”

“kéñlik” (CC, 2015:499)

“202-b/6-7: kim taṭavvu’ kılsa farzdan burun / ni kim tilese néçe kim vaḫt içinde **kéñlik** bar” (İM, 2017: 152)

kértilik: < **kértili+lik+Ø** “doğruluk”

“62a/30: algışlıtur alar kim yazuksuz **kértilik** üçün tözer égi köñül b(i)le” (CC, 2015: 265)

keslānlik: < (Ar.) **keslān+lik+Ø** “tembellik”

“188-b/1: taḫı kerāhiyyetturur kim namāz kılgay başını sallandırıp **keslānlikden**” (İM, 2017: 143)

kıskalık: < **kıska+lık+Ø** “kısalık”

“kıskalık” (CC, 2015: 504)

kışlık: < **kış+lık+Ø** “kışlık”

“kışlık” (Kİ, 1931: 77)

kızluk: < **kız+luk+Ø** “pahalılık” [kız: pahalı (Kİ, 1931: 77)]

“kızluk” (Kİ, 1931: 77)

kiççilik: < **kiççi+lik+Ø** “çocukluk” [kiççi: küçük (GT, 1978: 300)]

“289(145a)/6: **kiççilik** hāletinde anasına ol munuñ kibin kılsa bar” (GT, 1978: 144)

“273(137a)/6: anıñ köñli ağrıp yığlap ayttı meger **kiççilikni** unuttuñ” (GT, 1978: 136)

koñsılık: < **koñşı+lık+Ø** “komşuluk”

“295-b/2: ‘azīzturur séniñ **koñsılıqı**ñ taḫı uluğturur séniñ senaḫ taḫı yoğturur téñri sénden özge” (İM, 2017: 217)

konukluk: < **konuk+luk+Ø** “misafirlik”

“konukluk” (Kİ, 1931: 78)

“274-a/4. taķı m b h bolur a mak ‘ zr birle taķı **ķonuķluk **ķa  ndemek ‘ zrturur” ( M, 2017: 202)

korluk: < (Far.) hor+luk+  “horlanmak”

“korluk” (TZ, 1945: 205)

k kl k: < k k+l k+  “neseþ”

“471-b/7-8: eger ķabile a ar y ti mese ko ulur anlarķa ķabilelerni  / yaķınraķı **k kl k** cihetinden ya’n  ko ulur yaķınraķı” ( M, 2017: 343-344)

k nilik: < k ni+lik+  “doēruluk”

“50(25b)/9: **k nilik**  aķ rız sıdur k ni bol” (GT, 1978: 24)

“70a/9-10: ave kim atı a k re bu cehanni  t njizine / batmaz yulduzn  tu(v)urdi  **k nilik** yol n k rg zdi ” (CC, 2015: 292)

“70a/10: batmaz yulduzn  tu(v)urdi  **k n lik** yol n k rg zdi ” (CC, 2015: 292)

“71b/7: ave **k n l k** aval  k n   ge  oēlu   ld ” (CC, 2015: 297)

k pl k: < k p+l k+  “fazlal k”

“125-a/4: suwni  **k pl ēi** birle ol suw  bdast    nd r taķı i mek    nd r, ol va t teyemm m bozulur” ( M, 2017: 100)

kulluk: < kul+luk+  “kulluk, k lelik”

“kulluk” (CC, 2015: 517)

“225(113a)/3-4: ‘  ı  ve ma’    bir yirge kildi   cal   daē **ķulluk ** / ortadan kitti” (GT, 1978: 112)

“98(49b)/6-7: kit rd m k p  a   ‘ zrin  ılıp ta   r **ķulluk **da / sa a  ıdmat  ılır d yim kime bolsa sa’ det y r” (GT, 1978: 48)

“2-a/3: kim cem’ kılsam aña bir kitāb, kıskarak cem’ kılğan bolğay taķı menfa’atlı bolğay ténrige **kulluk** kılmaq içinde” (İM, 2017: 22)

kuraklık: < kurak+lık+Ø “kuraklık”

“172(86b)/11-12: bir yıl iskenderiyye şehrinde yağmur / yağmadı kattı **kuraklık** boldı eyle kim halknıñ” (GT, 1978: 85)

kurbanlık: < (Ar.) kurbān+lık+Ø “kurban edilecek hayvan”

“342-a/3: taķı sākıt bolur andan **kurbānlıkı** taķı anıñ öze bir koy vācib bolur ‘umresin bırakğan üçün” (İM, 2017: 249)

küçlik: < küç+lık+Ø “zorluk”

“243-b/2: taķı kim kim ölüğ tapulsa mısr içinde yüwülür meger kim bilingey kim ol öltürüldi témür birle, **küçlik** birle” (İM, 2017: 180)

küfrlük: < (Ar.) küfr+lük+Ø “Allah’a inanmamak”

“67-b/2: taķı kim kim ayıtsa: ĩmān nūrturur taķı **küfrlük** karañulukturur” (İM, 2017: 62)

künlük: < kün+lük+Ø “günlük”

“285-b/5-6: kaçan kim bolsa ol ĥatun birle mekke arası üç **künlük** / yér bolsa” (İM, 2017: 210)

mallık: < (Ar.) māl+lık+Ø “malla ilgili”

“253-a/6: ikisi berābar bolduğı üçün **māllık** içinde anlar ĥatında” (İM, 2017: 187)

masharalık: < (Ar.) mashāra+lık+Ø “maskaralık”

“7-a/4-5: ve eger kiçiçük tése bir endāmını nebī endāmlarından / **masharalık** vechi öze, yāĥūd ĥafif körüp nebī endāmını kim ayıtsa” (İM, 2017: 24)

ma’zulluk: < (Ar.) ma’zul+luk+Ø “ma’zul olmak”

“45(23a)/12-13: dağı aytı ‘āķīller ķatında **ma’zulluk** yaķşıraq / meşğüllukdan niçük kim ayturlar” (GT, 1978: 22)

melüllük: < (Ar.) **melül+lük+Ø** “bıkmışlık”

“288-a/6: muķīm bolmaķ kerāhiyyetturur mekkede tép **melüllük**dan ķorķup taķı umıncum taptum démekden” (İM, 2017: 212)

ménjilük: < **ménji+lük+Ø** “sonsuzluk”

“73a/2: ol canda **ménjilük**ke ko(v)analım dideriņe” (CC, 2015: 303)

“71a/3: asrovıñ bizge téyirgil **ménjilük** oñga yétkirgil” (CC, 2015: 295)

“72b/4: ménjü yıllarını kim értmez **ménjilük**ge né tügenmez” (CC, 2015: 301)

meşgulluk: < (Ar.) **meşgul+luk+Ø** “meşgul olmak”

“45(23a)/12-13: dağı aytı ‘āķīller ķatında ma’zulluk yaķşıraq / **meşğülluk**dan niçük kim ayturlar” (GT, 1978: 22)

murdarlık: < (Far.) **murdar+lık+Ø** “ahlaksızlık”

“66b/21: **murdarlık** ésirgegil” (CC, 2015: 286)

mü’ezzinlik: < (Ar.) **mü’ezzin+lik+Ø** “ezan okuma”

“64-a/2: imāmlık kılmaķ zāmin bolmaķturur taķı **mü’ezzinlik** kılmaķ ĩmĩn kılınmışturur tép” (İM, 2017: 59)

néçüklik: < **néçük+lik+Ø** “nasıllık”

“56-b/6-7: anıñ üçün kim tamām ĩmān olturur kim bilgey téñrisini taķı cehd kılğay téñriñiñ bildürmegine taķı bilmegey / téñrige **néçüklik**” (İM, 2017: 55)

oglanlık: < **oglan+lık+Ø** “çocukluk”

“105(53a)/6-7: şeyħ sa’dī aytur: yādımda bar **oglanlık** / eyyāmında kiçeler uyumayın zühhd ve taķvāğa köñül” (GT, 1978: 52)

“270(135b)/12-13: ayttı ol vaqt kim oğlanlar atası boldum dağı / **oğlanlık** kılmadım”
(GT, 1978: 134)

oñlık: < oñ+lık+Ø “sağlık”

“69a/8: yüzüniñ yarıklılığından bizge téyir **oñlık** nişan” (CC, 2015: 288)

sağlık: < sag+lık+Ø “sağlık”

“sağlık” (CC, 2015: 545)

“sağlık” (TZ, 1945: 231)

“sağlık” (Kİ, 1931: 85)

“353(177a)/8-9: barça ziynetni solğa birdün ayttı sağğa **sağlığı** / yiter” (GT, 1978: 176)

“91-b/6: éy ténri, **sağlık** bérğil maña séniñ şifāñ birle taķı devā kılgıl maña” (İM, 2017: 78)

sakinlik: < sakin+lik+Ø “gönül rahatlığı”

“316-a/1: andan soñra yüzlengey ‘arafat tağına, anıñ öze vācib bolur **sākinlik** birle taķı töleklik birle barmaq” (İM, 2017: 231)

satlık: < satıg+lık+Ø “satılık”

“satlık” (TZ, 1945: 234)

savluk: < sag+luk+Ø “sağlık”

“savluk” (TZ, 1945: 234)

selamathık: < (Ar.) selāmat+lık+Ø “esenlik”

“52(26b)/6-7: menāfi’ baħr içinde köp velīkin / **selāmathık** yaķasında tapar sen” (GT, 1978: 25)

“1-b/3: taķı du’ā taķı **selāmathık** muħammed öze bolsun” (İM, 2017: 22)

serhoşluk: < (Far.) serhoş+luk+Ø “sarhoşluk”

“94(47b)/4-5: kırnağ kitürdiler sultān **serhoşluk** hāletinde / anıñ birlen cem’ bolmaq tiledi kırnağ men’ itti sultān” (GT, 1978: 46)

sowukluk: < sowuk+luk+Ø “soğukluk”

“105-b/4: ve eger koyulsa tağı suwnıñ **sowuklukı** bākī qalsa ābdast almak revā bolur” (İM, 2017: 87)

sökellik: < sökel+lik+Ø “hastalık”

“91-b/7: sēniñ devāñ birle tağı saqlağıl mēni seskenmekden, kórkıdan tağı havfdan tağı **sökellikden** tağı ağırıǵdan” (İM, 2017: 78)

sultanlık: < (Ar.) sultān+lık+Ø “hükümdarlık”

“76-b/8 – 77-a/1: **sultānlık** ‘ağd bolur / fāzıl degül kişiniñ **sultānlıkı** andan fāzıl kişi bar érken” (İM, 2017: 68)

tacirlik: < (Ar.) tācir+lik+Ø “ticaretle uğraşma”

“21-a/5: ve eger kirse **tācirlik** üçün zūnnār birle kāfīr bolur” (İM, 2017: 32)

taksırlık: < (Ar.) taqşīr+lık+Ø “kısaltma”

“71-a/6: evvalı olturur kim **taqşīrlık** kılmağay tēñri buyruğı içinde” (İM, 2017: 64)

tanukluk: < tanuk+luk+Ø “tanıklık”

“tanukluk” (CC, 2015:566)

“66b/8: yalgan **tanıqlık** bėrmegil” (CC, 2015: 285)

“30(15b)/3: sultān hıdmatında qanına **tanuqluk** birdiler” (GT, 1978: 14)

“126(63b)/1: kişi benim fesādıma **tanuqluk** birür ayttı sen anı” (GT, 1978: 62)

“42-a/7-8: éyle kérek **tanuqluql** bérgely ol kişilerge kim / resûlniñ řařābelerindenturur uşmaql birle” (İM, 2017: 46)

tarlık: < tar+lık+Ø “sıkışıklık”

“428-b/5: atlı řāfirlik iline taqlı yayaql uruşsa bir **tarlık**ından atlı kişiler ũlūřine mũstařaql bolur barçalar şatında” (İM, 2017: 312)

tarlık: < tar+lık+Ø “kıtlık vb. nedeniyle darlık”

“tarlık” (Kİ, 1931: 99)

tıncılık: < tınc+lık+Ø “dinçlik”

“tıncılık” (Kİ, 1931: 104)

tirilik: < tiri+lik+Ø “ömür”

“tirlik” (Kİ, 1931: 103)

“63a/27: aņa bolgay kōkdegi tũgenmes **tirilik** paulus kim” (CC, 2015: 270)

“158(79b)/13: leşker bilen artuql sen ammā **tirlik**de biz senden” (GT, 1978: 78)

“343(172a)/11-12: anıñ kim **tirlik**inde itmekin / yimediler ōlgeninde zıkr-i şayrın dimediler yũzũm” (GT, 1978: 171)

“36-b/7-8: tēņri te’ālā ayıttı: kim kim yũz řewũrse benim zıkrimden, rāstı barturur aņar tar **tirlik** / tiler ol tar **tirlik** birle gũr ‘ařābini” (İM, 2017: 42)

tokluk: < tok+luk+Ø “bolluk”

“tokluk” (CC, 2015: 846)

tōleklik: < tōlek+lik+Ø “ağırbaşlılık”

[tōlek: Őğuzcada gōnlũ rahat ve sakin, aldırışsız (CC, 2015: 895)]

“316-a/1: andan soñra yüzlengey ‘arafat tağına, anıñ öze vâcib bolur sâkinlik birle tağı **töleklilik**¹³⁶ birle barmak” (İM, 2017: 231)

“371-a/5: tağı kirgey alçaqlıq birle tağı arķunlıq birle tağı **töleklilik** birle” (İM, 2017: 271)

tözlilik: < **töz+lik+Ø** “varlık” [töz: asl (DLT, 2015: 898)]

“70b/11-12: ave saa kim **tözlilik**ni yöpsinip yaratkanıñ / birikt(i)ript(i)r oğluña birikge(n)ni bérdi saa” (CC, 2015: 294)

tözümlük: < **tözüm+lük+Ø** “sabır”

“66a/17: **tözümlük** aygakladı” (CC, 2015: 284)

tüzenlik: < **tüzen+lik+Ø** “düzenlik”

“tüzenlik” (TZ, 1945: 268)

uluğluk: < **uluğ+luk+Ø** “büyüklük”

“ululuk” (CC, 2015: 589)

“97(49a)/4-5: **uluğluk** ol degül kim ullularnı / yaramas lafz birlen yād kılğay” (GT, 1978: 48)

“273(137a)/6-7: anıñ köñli ağrıp yığlap ayttı meger kiçilikni unuttuñ / kim **uluğluk** itersen” (GT, 1978: 136)

“80-b/4: her kimérse kim yér kök özeturur, fānī bolurlar tağı ǵalır téñriñ, **uluğluk** éyesiturur tağı kerem éyesiturur” (İM, 2017: 71)

uyatlık: < **uyat+luk+Ø** “utanmak” [uyat: utanma, hayâ (Toparlı vd., 2007: 295)]

“uyatlık” (TZ, 1945: 272)

üstahlık: < (Far.) **üstah+luk+Ø** “ferahlama”

---

¹³⁶ Bu kelime sadece İM’de yer almaktadır.

“288-a/7: taķı **üstahlıķ**dan tēņri te’ālā ēwi birle bir vech öze kim hāşıl bolğay anıñ birle sākin bolmaķ” (İM, 2017:212)

üwüşlik: < **üwüş**+**lık**+Ø “ıslaklık”

“101-b/7: yakın bilse kim ol **üwüşlik** érlik suwıturur” (İM, 2017: 85)

vefasızlık: < (Ar.) **vefasız**+**lık**+Ø “vefasızlık”

“72(36b)/1: **vefāsızlık** itmek mürüvvet degül” (GT, 1978: 35)

yahşılık: < **yahşı**+**lık**+Ø “güzellik”

“296-a/5: taķı éyle kérek kim **yahşılık** kılğay” (İM, 2017: 218)

yakınlık: < **yakın**+**lık**+Ø “yakınlık, yakın olmak”

“5-a/2-3: kāfir bolmaķ, sābit bolmas şekk birle, anıñ üçün kim / anıñ ĩmānı sābitturur **yakınlık** birle” (İM, 2017: 23)

yalguzluk: < **yalguz**+**luk**+Ø “yalnızlık”

“204(102b)/10: hattā **yalğuzluk** vahşeti anıñ birlen munsarif bolsun” (GT, 1978: 101)

“125-a/7: ve eger ikisinden birisine yétse **yalğuzluk** hāletde, rāstı ol kişi qurı yérni yuwğay taķı teyemmüm kılğay” (İM, 2017: 100)

yamanlık: < **yaman**+**lık**+Ø “kötülük”

“yamanlık” (CC, 2015: 598)

“29(15a)/9: hayr işlere **yamanlık** kılmaķ bolur muķābil” (GT, 1978: 14)

“103(52a)/11: bir ebleh ortada kıldı **yamanlık** / niçe ‘aķıllara tigdi ziyānı” (GT, 1978: 51)

“86(43b)/8: **yamanlık** kılğan irge eygülik” (GT, 1978: 42)

yarıhlık: < **yarıh**+**lık**+Ø “aydınlık”

“76a/8: yohan ulu sö(v)ünç alıp andan éki karın öte kördi ménü **yarıhlık** ténrini” (CC, 2015: 309)

yarlılık: < **yarlı+lık+Ø** “yoksulluk” [yarlı: yoksul (CC, 2015: 602)]

“yarlılık” (CC, 2015: 602)

yarukluk: < **yaruk+luk+Ø** “aydınlık”

“67-b/2-3: né vaqt kim çıksa / kişilerden **yarukluq** kirür anıñ içine qarañgulıq anıñ kadarınça taqı né vaqtda artsa ol ikisiniñ birisi taqı birisi éksülür” (İM, 2017: 62)

yaşılık: < **yaşıl+lık+Ø** “yeşillik”

“yaşılık” (CC, 2015: 603)

yavuzluk: < **yavuz+luk+Ø** “kötülük”

“26(13b)/7-8: anıñ üçün kim hâli tıfl oğlandurur qâbil-i / terbiyetturur şüretinde **yavuzluq** ‘alâmeti yok’” (GT, 1978: 12)

“1-b/2-3: cem’ ögmeklik ol ténrige kim köndergenturur tüz yolğa taqı toğru yolğa kim ol saqlağanturur / yazuqdan taqı **yawuzluqdan**” (İM, 2017: 22)

yéyitlik: < **yéyit+lik+Ø** “gençlik”

“yéyitlik” (CC, 2015: 607)

yıllık: < **yıl+lık+Ø** “yıllık”

“yıllık” (TZ, 1945: 286)

“40-b/8: közgüdin açuqraq, tünden qarañurak, her bir qanğarası andan üç miñ **yıllık** yolturur” (İM, 2017:45)

yırlıklık: < **yırlık+lık+Ø** “uzaklık”

“111-a/5: mesâfet bolsa ya’nî **yırlıklıq** ve eger az taqı bolsa ol mesâfet ağıdı anı *muht* atlıq kitâb içinde” (İM, 2017: 91)

yigitlik: < yigit+lik+Ø “gençlik”

“322(161b)/13: bir hayāl bilen mübeddel bolur dağı bu **yigitlik**” (GT, 1978: 160)

“118(59b)/5-6: halvet ve ‘uzlet ihtiyār kılğıl **yigitlik** hevāsı / ğālib bolup köñül türlü türlü heveslerge” (GT, 1978: 58)

“81-b/2: **yigitligini** şarf kılğay ténrige tã’at kılmaq içinde” (İM, 2017: 71)

yoksulluk: < yoksul+luk+Ø “yoksulluk”

“349(175a)/5: baylık birsem meşğul bolur sen **yoksulluk** birsem” (GT, 1978: 174)

“164(82b)/8: kim **yoksulluk** otına küyüp küymek andan yahşırak” (GT, 1978: 81)

yoldaşlık: < yoldaş+lık+Ø “arkadaşlık”

“101(51a)/8-9: bu faķırlar suhbetine kiripdurur ol hālden gümān / iltmeyin bu cemā’at **yoldaşlık**ka kabul kılıptururlar” (GT, 1978: 50)

“294-a/6: ol kişiden bolğay kim dīn éyesi bolğay zāhir içinde rāstı ol **yoldaşlık**nın cümlesindenturur” (İM, 2017: 216)

yumşaklık: < yumşak+lık+Ø “yumuşaklık, incelik”

“296-b/8: taķı barça yawuz sözlerden taķı **yumşaklık** kılğay” (İM, 2017: 218)

yücelik: < yüce+lik+Ø “ululuk”

“197-b/8: uluğluk saņa éy ténrimiz taķı **yücelik** saņa taķı hamd saņa” (İM, 2017: 149)

yüklülük: < yüklü+lük+Ø “hamilelik”

“131-b/1: taķı yüklü hatun né kim körse **yüklülük** hāletde barçası istiḥāza kanıturur” (İM, 2017: 104)

yüngüllük: < yüngül+lük+Ø “hafiflik”

“333(167a)/11-12: kılur irni tili dāyim faẓīḥat çürük łożnı niçük kılsa **yüḡüllük**” (GT, 1978: 166)

zaiflik: < (Ar.) za’if+lik+Ø “zayıflık”

“16(8b)/4: altıncı bāb qarılık dağı **za’iflik** sıfatı içindeturur” (GT, 1978: 7)

+sII

yoksul: < yok+sul+Ø “fakir”

“yoksul” (TZ, 1945: 287)

“yoksul” (CC, 2015: 610)

“yoksul” (Kİ, 1931: 127)

“72a/11: ave yarlı **yohsul** bolgan soyurgamak bizge tapgan” (CC, 2015: 300)

“260-a/5-6: taķı bay kişiniñ kılına bérmegey taķı bay kişiniñ / oǵlı, yā kızına bérmegey kaçan kim kiçkez bolsa anıñ hilāfınça kim kaçan kim uluğ bolsa taķı **yoksul** bolsa” (İM, 2017: 192)

+sIz

cansız: < (Far.) cān+sız+Ø “ölü”

“187-b/8: taķı kerāhiyyet bolmas şüret kılmaķ **cānsız** bolsa” (İM, 2017: 142)

+sIIIk

artuksuluk: < artuk+suluk+Ø “üstünlük”

“42-b/7: bilgil rāstı ebū bekrniñ **artuksulukını**, rāstı şahh boldı kur’ān birle taķı ḥadīs birle” (İM, 2017: 46)

+sIzIIk

hurmentsizlik: < (Ar.) hurmet+sizlik+Ø “saygısızlık”

“215(108a)/5-6: kördüm bir faḫīhniñ yaḫasından tutup **ḥurmetsizlik** / ḫılur idi ayttım bu ḫiṣniñ biligi bolsa” (GT, 1978: 107)

“253(127a)/10: **ḥurmetsizlik**den hīḫ nime ḫoymadı ḫāzī yārānlarına” (GT, 1978: 126)

körksizlik: < **körk+sizlik+Ø** “çirkinlik”

“körksizlik” (CC, 2015: 515)

saksızlık: < **sağ+sızlık+Ø** “hastalık”

“saksızlık” (CC, 2015: 546)

uykusuzluk: < **uyku+suzluk+Ø** “uykusuzluk”

“110(55b)/12-13: (mekke) yazısında ḡayet **uykusuzluḫ**dan yörümege /ṭāḫatım ḫalmayın tüṣüp yattım daḡı teveḫige ayttım” (GT, 1978: 54)

+(I)t

üzüt: < **öz+üt+Ø** “ölü”

“üzüt” (Kİ, 1931: 116)

+Ow

boşow: < **boş+ow+Ø** “özgürlük” [boş: (insan için) özgür, hür (DLT, 2015: 594)]

“74a/14: bu kutlu ḫın ḫaklarında **boşow** téysin yaṣlı közge” (CC, 2015: 306)

-A+

ḫeke: < **ḫek-e+Ø** “nokta” [ḫek-: kitap noktalamak (DLT, 1986: 139)]

“ḫeke¹³⁷” (Kİ, 1931: 27)

kargaṣa: < **kargaṣ-a+Ø** “karışıklık” [kargaṣ-: karışıklık lanet etmek (DLT, 2015: 686)]

---

¹³⁷ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır. DLT (1986: 139)’de “nokta” anlamında kullanılan kelime “ḫekik”tir.

“kargaşa” (TZ, 1945: 185)

-Ak+

konak: < **kon-ak+Ø** “misafir”

“konak” (TZ, 1945: 204)

“19-b/3: ramazān ayı kélgende: ağır **konak** kélđi tése kâfir bolur” (İM, 2017: 32)

“269(135a)/1-2: ilinde bir aķ saķallı hûca meni ivine **konak** / iltti mālı köp dağı ni’meti firāvān bir şāhib-cemāl” (GT, 1978: 134)

“103(52a)/13: bir zāhid bir sultānğa **konak** boldı” (GT, 1978: 51)

sürçek: < **sürç-ek+Ø** “hikâye”

“sürçek” (Kİ, 1931: 94)

“288-b/7-8: anıñ azı kim hāşıl bolur mücāvir bolmaķdan mekke içinde **sürçekler** / taķı hikāyetler kim huārturur” (İM, 2017: 213)

-An+

basan: < **bas-an+Ø** “köpeklere verilen isim”

“basan¹³⁸” (Kİ, 1931: 15)

-At+

ölet: < **öl-et+Ø** “insanların ölümü”

“ölet” (TZ, 1945: 225)

-(I)g+

bilig: < **bil-ig+Ø** “bilgi”

---

¹³⁸ Bu kelime sadece Kİ’de vardır. DLT, EDPT ve TDES’de bulunmamaktadır.

“13(7a)/7: bedr-i devlet ‘āleme utlu yz / kim **bilig** bahri z cevher sz” (GT, 1978: 6)

“93(47a)/7: kilr bolsa **bilig** birle sa’ādet” (GT, 1978: 46)

boyag: < *bou-g+ “boya”

“138-a/4: aan kim **boyag** ılınsa murdār **boyag** birle andan sonra  kz ywlse ol tri arınur” (M, 2017: 109)

lg: < l-g+ “l”

“37-a/6-7: yle kerek kim irār ılay / rāstı **lgler** menfa’at alur tiriqlerini du’āsı birle taı anları adaası birle tp” (M, 2017: 43)

“240-a/1-2: y tri yarlıaıl bizim tirilerimizni taı **lgler**imizni taı hāzırlarımızni taı ayiblerimizni, kiiqlerimizni / taı ulularımızni taı rkeklerimizni taı tiilerimizni” (M, 2017: 178)

“242-b/1-2: ehid olturur kim / trgey anı mrikler, yā **lg** tapulay uru yrinde taı anı birle yarasını eseri bolsa” (M, 2017: 175)

tirig: < *tir-ig+ “diri”

“37-a/6-7: yle kerek kim irār ılay / rāstı lgler menfa’at alur **tirigler**ini du’āsı birle taı anları adaası birle tp” (M, 2017: 43)

“13(7a)/4: her **tirige** cān bigin ilge yarar / olturup yaru yararda ıl yarar” (GT, 1978: 6)

yarag: < yara-g+ “hazırlık” [yara-: yaramak ve uymak (DLT, 2015: 952)]

“62-a/1-2: taı bilgil rāstı ıyāmet kni hāqturur taı **yara** ılma ıyāmet knine vācibturur tri te’ālā szi birle, ıyāmet kninde / anı mıdārı bolur lig mi yıla bu yıldan” (M, 2017: 58)

-gAn+

ergen: < er-gen+ “bekār”

“ergen” (TZ, 1945: 170)

ħalğan : < **kal-gan**+Ø “baki, bakiye”

“ħalğan” (CC, 2015: 477)

-(I)ħ+

satuh : < **sat-uh**+Ø “satış”

“satuh” (CC, 2015: 549)

yoh : < ***yo-ħ**+Ø “yok”

“59a/12: neçe çağırsa eşitmeh **yoh** / hergiz dagı kutılmak **yoh**” (CC, 2015: 337)

-I+

bili : < **bil-i**+Ø “ilim”

“bili” (Kİ, 1931: 18)

belü : < **bél-ü**+Ø “ilim”

“belü” (Kİ, 1931: 17)

konşı : < **konus-ı**+Ø “komşu”

“konşı” (CC, 2015: 508)

“konşı” (Kİ, 1931: 78)

“5-b/4: kaçan kim hediye iyse **konşı**larına nevrüz küni yumurtkanı, kâfir bolur ténri te’ālāge” (İM, 2017: 24)

“62a/25-26: ténri söver kim bu buyuruk tutar kim ténirni söver barçada(n) / artuh dagı **konşu**ñni néçik kénsiñni ol tutar ténirnin” (CC, 2015: 265)

“164(82b)/12-13: ‘ārif irge bil cehennemniñ ‘azābı birle tiñ / kirmegi **konşı** ayağı birle cennet bāğına” (GT, 1978: 81)

“218(109b)/12-13: ol seniñ yanında **ķonşı** bolğan iv / on zağal dirhem buçuğunga tiger” (GT, 1978: 108)

“218(109b)/11: yok senden özge kim aña **ķonşı** sen” (GT, 1978: 108)

öli: < **öl-i+Ø** “ölü”

“öli” (TZ, 1945: 225)

“ölü” (Kİ, 1931: 65)

“187(94a)/3: **öli** açığından artuk ol vāriske / mālını tutup yana iyesi alsa” (GT, 1978: 93)

“187(94a)/1: bir kez tirilip **öli** ivine kilse” (GT, 1978: 93)

“189(95a)/10: ögretkey sen kim oқusa **öli** tiri bolur” (GT, 1978: 94)

“74b/12: kelmekturur tirilerni **ölül**erni yargulama ħanlıĥınıñ” (CC, 2015: 307)

“109(55a)/2: fehm siz **ölü** köñüllü t̡āyife kördüm baқtım” (GT, 1978: 54)

“338(168b)/6: ve-l̡ikin bir **ölüni** miñ kim irse tirgize bilmes” (GT, 1978: 168)

tiri: < ***tir-i+Ø** “diri”

“tiri” (TZ, 1945: 259)

“tiri” (Kİ, 1931: 103)

“240-a/1-2: éy tēñri yarlıķağıl bizim **tiriler**imizni taķı ölüglerimizni taķı ĥāzırlarımıznı taķı ġayiblerimizni, kiçiglerimizni / taķı uluğlarımıznı taķı érkeklerimizni taķı tişilerimizni” (İM, 2017: 178)

“189(95a)/10: ögretkey sen kim oқusa öli **tiri** bolur” (GT, 1978: 94)

“338(168b)/5-6: **tiri** irni iñen āsān urup oқ birle öltürmek / ve-l̡ikin bir ölünü miñ kimirse tirgize bilmes” (GT, 1978: 168)

“74b/12: kelmekturur **tiril**ni ölülerni yargulama hanlıhını” (CC, 2015: 307)

“71a/7: **tiri** bulağ andan agar ténri öz kénsi algışlar” (CC, 2015: 295)

-(I)k+

bilik: < **bil-ik+Ø** “bilgi”

“69b/6: tili ménü sözden **bilik** aldı ança çaklı kim friştel(e)r saa” (CC, 2015: 290)

“71a/13: barça ténrilik usérür barça bakıl **bilik**turur” (CC, 2015: 296)

konuk: < **kon-uk+Ø** “misafir”

“konuk” (TZ, 1945: 204)

“konuk” (Kİ, 1931: 78)

körk: < **kör-k+Ø** “güzellik”

“körk” (Kİ, 1931: 52)

“187(94a)/11-12: ağaç **körki** yemiş irniñ keremdür / keremsiz ir vücudı ke’l-‘ademdür” (GT, 1978: 93)

“32(16b)/3: saltanat **körki**turur pes sen ni üçün halknı” (GT, 1978: 15)

“72a/19: ave saa köknñ **körki** dünyeniñ sén tireki” (CC, 2015: 300)

satuk: < **sat-uk+Ø** “satış”

“satuk” (CC, 2015: 549)

tanık: < **tanı-k+Ø** “tanık”

“tanık” (TZ, 1945: 251)

“tanuk” (CC, 2015: 566)

“tanuk” (Kİ, 1931: 98)

“62a/17: éter ménim buyruhum ol méni söver hristusun **tanıkı** bardır arı” (CC, 2015: 264)

yok: < *yo-k+Ø “yok”

“yok” (Kİ, 1931: 127)

“14-a/7: ve eger ayıtsa: **yok**dur maña meger kim ténri kökde taķı yérde” (İM, 2017: 28)

“22(11b)/1: eyle kim irdem tevede **yok** dağı arslanda bar” (GT, 1978: 10)

“185(93a)/8: ve ni’meti çok harc itmege imkānı **yok** eyle ḥasīs-i nefis idi” (GT, 1978: 92)

“61a/14-15: kün boşak kim kim égi köñül bile éşitmese aña héç néme / **yok** boşak” (CC, 2015: 259)

-mA+

kazma : < kaz-ma+Ø “evin temeli”

“kazma” (CC, 2015: 497)

-mAk+

yimek: < yi-mek+Ø “yemek”

“yemek” (TZ, 1945: 284)

“166(83b)/11: **yimek** seni ayağın üstüne ketürür dağı ni ḳadar mundañ” (GT, 1978: 82)

“203(102a)/12-13: bu sözni işitip sevindiler yigitke **yimek** içmek / kitürdiler şuhbetin ḡanīmet körüp köñülleri” (GT, 1978: 101)

“79-a/2: yétinçi farz: ḥelāl **yémekturur**” (İM, 2017: 69)

“123(62a)/9-10: ḳaçan bolğay münevver bāṭının kim / **yimekten** burnuña tigrü tolu sen” (GT, 1978: 61)

-mAklık+

körmeklik: < **kör-meklik**+Ø “görüş, tarz”

“5-b/7: ölgünçe hüküm kılmak biz anıñ kâfirligine néçe kim bilmesek ol kişiden helâl **körmekligini** koymağı birle” (İM, 2017: 24)

-(I)n+

bulun: < **bul-un**+Ø “ganimet; yağma”

“bulun¹³⁹” (Kİ, 1931: 23)

düğün: < **tüg-ün**+Ø¹⁴⁰ “düğün, evlilik töreni”

“düğün” (Kİ, 1931: 36)

oyun: < ***oy-In**+Ø “oyun” [*oy-: oynamak (Akalin, 2007: 289)]

“oyın” (CC, 2015: 536)

“oyun” (Kİ, 1931: 64)

“447-a/6-7: tağı kerāhiyyetturur tavāşilerni tapuğ kıldurmak tağı oynamak / nerd birle tağı şatrane birle tağı her bir **oyun**” (İM, 2017: 326)

san: < **sā-n**+Ø “sayı” [sā-: saymak (DLT, 2015: 797)]

“san” (CC, 2015: 547)

“193-b/1: uzun öre turmak yağşıraqturur rek’atler **sanından**” (İM, 2017: 146)

¹³⁹ Bu kelime, sadece Kİ’de bulunmaktadır.

¹⁴⁰ Clauson (1972: 484), “düğüm” anlamındaki “düğün” kelimesinin etimolojisini yaparken kelimenin “evlilik töreni” anlamında kullanıldığını da belirtmiş ve kelimenin “tüg-” kelimesinden geldiğini ifade etmiştir. Tietze (2002: 669) ise kelimenin “toy” ve “gün” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluştuğunu söylemiştir. Gülensoy (2011: 311), Tietze’nin görüşüne karşı çıkarak “düğün”ün iki kişinin birbirlerine bağlanmaları olayı olduğundan kelimenin “tüg-” kelimesine “-ün” ekinin eklenmesiyle türetildiğini dile getirmiştir.

-(I)ş+

keriş: < **ker-iş+Ø** “kavga” [ker-: germek, çekip uzatmak (DLT, 1986: 302)]

“266(133b)/10-11: yatqay ve her sâ’at on türlü **keriş** başlağay ve her dem / yüz türlü sökünçler sökkey” (GT, 1978: 132)

sançış: < **sanç-ış+Ø** “savaş” [sanç-: sokmak; yenmek (DLT, 1986: 487)]

“sançış” (CC, 2015: 547)

tokuş: < **tokı-ş+Ø** “savaş” [tokı-: Oğuzcada, (birisini) dövmek (DLT, 2015: 888)]

“264-a/6: resûl (a.s.) ihtiyâr kıldı zû’l-fiğârını ğanîmetlerden bedr **tokuş**ında” (İM, 2017: 195)

uruş: < **ur-uş+Ø** “savaş” [ur-: vurmak, dövmek (DLT, 1986: 694)]

“uruş” (CC, 2015: 863)

“242-b/1-2: şehid olturur kim / öltürgey anı müşrikler, yâ ölüğ tapulğay **uruş** yérinde taķı anıñ birle yarasınıñ eseri bolsa” (İM, 2017: 175)

“215(108a)/8: ikki ‘ākıl ara **uruş** bolmas / ‘ākıl ebleh sökünçine qalmas” (GT, 1978: 107)

“298(149b)/5-6: ol ir kim oķ atıban kıl yara nişān urğay / anı **uruş**ta saķınma yirinde bek turğay” (GT, 1978: 148)

-(I)şIk+

birişik: < **bir-işik+Ø** “vergi”

“birişik¹⁴¹” (Kİ, 1931: 18)

---

¹⁴¹ Bu kelime sadece Kİ’de geçmektedir. DLT de bulunmamaktadır ayrıca EDPT ve TDES’de de kelime yoktur.

-(I)t+

çaşut: < *çaş-ut+Ø¹⁴² “casus”

“çaşut” (Kİ, 1931: 27)

-(I)w+

talaw: < tala-w+Ø “yağma, talan” [tala-: yağma etmek (Akalın, 2007: 296)]

“talaw” (TZ, 1945: 250)

yuluw: < yul-uw+Ø “fidye” [yul-: serbest bırakmak, kurtarmak (CC, 2015: 612)]

“yuluw” (Kİ, 1931: 128)

“74a/4: **yuluw** dép anlarnı tögüp yazıklarımıznı yuldı” (CC, 2015: 305)

-w+

çızow: < çiz-ow+Ø “çizi, hat”

“çızow” (Kİ, 1931: 30)

satow: < sat-ow+Ø “satış”

“56a/25: **satow** éter-men” (CC, 2015: 329)

tatow: < tat-ow+Ø “lezzet”

“tatow” (CC, 2015: 831)

tiröw: < tir-öw+Ø “dirilik”

“61a/21-22: boşak bolgay sizge arı **tirö(w)**ten / mén söynüp aytır édim sizge téñeri söz til bilmem” (CC, 2015: 260)

---

¹⁴² “çaşut” kelimesini Clauson (1972: 431), “*çaş-” kelimesinden türemiş olarak almıştır. Gülensoy (2011: 222) ise sözü edilen kelimenin “-t” ekiyle türediğini belirtmiştir: <çaw “ün, ses” (DLT)+şu-t.

boyow : < **bodu-w+Ø** “boya”

“boyow” (CC, 2015: 448)

-(I)z+

söz: < ***sö-z+Ø** “söz”

“söz” (TZ, 1945: 242)

“söz” (Kİ, 1931: 93)

“72a/13-14: ave kimge yaş yaşından us övretmiş ténri tuvğan / **söz** kim anıñ köp tañların ayta bilip sén barçasın” (CC, 2015: 300)

“25(13a)/5: ni bolğay idi bu **söz** sultānğa hoş kilmedi” (GT, 1978: 12)

“109(55a)/8: **söz** ol yirge yitti kim bu ma’nide aytım” (GT, 1978: 54)

“341(171a)/3: sen anı bir **söz** bile sındurmağıl ay yār-ı çüst” (GT, 1978: 170)

“3-b/7: amma evvel başlar biz ol **söz**ler birle kim kâfir bolur” (İM, 2017: 23)

“22-b/7-8: bir kişi ayıtsa taķı bir kişige: eşekniñ taşakı sēniñ ‘ilminiñ kötine / eger tilese ol **söz** birle dīn ‘ilmin, kâfir bolur” (İM, 2017: 33)

4.1.9.5. İhtiyaç İsimleri

-(I)g+

tapuğ: < **tap-uğ+Ø** “hizmet” [tap-: hizmet etmek (DLT, 2015: 853)]

“73(37a)/12-13: iki kün irte melik **tap(u)ğ**una bir ir kilse / üçünçi kün aña lā-büd nazar kılur ol şāh” (GT, 1978: 36)

“261-b/1: taķı kulları üçün bergey, **tapuğ** üçün almış bolğay” (İM, 2017: 193)

-hI+

uyuhı: < **uyu-hı+Ø** “uyku”

“58a/23: **uyuhı**sırap **uyuhı**sı arasında” (CC, 2015: 248)

-I+

tapu: < **tap-u+Ø** “hizmet”

“tapu” (Kİ, 1931: 98)

-kI+

uyku: < **uyu-ku+Ø** “uyku”

“uyku” (TZ, 1945: 272)

“uyku” (Kİ, 1931: 113)

“202(101b)/2-3: ikki kün anda belā ve miḥnet çıktı üçünçi kün / **uyku** kilip yaķasından tutup suĝa bıraktı” (GT, 1978: 100)

“346(173b)/4: usal ‘ālim at bile yolda **uyku**ĝa uyup kaldı” (GT, 1978: 172)

“305(153a)/11-12: körer miskin susamış **uykusunda** / tamāmet yir yüzün tutmuş aķar su” (GT, 1978: 152)

“87-b/5: kaçan kim uyansa ābdast alur kişi **uykusından** bilekke tégin üç kez” (İM, 2017: 76)

-(I)ş+

tüş: < ***tü-ş+Ø** “düş, rüya”

“tüş” (CC, 2015: 586)

yumuş: < ***yumu-ş+Ø**¹⁴³ “görev, hizmet”

“yumuş” (Kİ, 1931: 129)

---

¹⁴³ Clauson (1972: 938) ve Eren (1999: 459), kelimenin “*yum-” fiilinden geldiğini söylemektedir. Tuna (1971: 224) kelimenin etimolojisini şu şekilde yapmaktadır: T. yumu- > yumu-r-, yumu-ş (> yümüş). Gülensoy (2011: 1178) da kelimenin “*yumu-” fiilinden geldiğini belirtmiştir.

4.1.9.6. Spor ile İlgili İsimler

+Cİk

ağurçuk : < ağur+çuk+Ø “satranç”

“ağurçuk” (Kİ, 1931: 2)

-(I)k+

tebük: < tep-ük+Ø¹⁴⁴ “bir nevi çocuk oyunu”

“tebük” (Kİ, 1931: 101)

-mAk+

tepretmek: < tepret-mek+Ø “hareket”

“tépretmek” (CC, 2015: 571)

yügürmek: < yügür-mek+Ø “koşu”

“yügürmek” (CC, 2015: 613)

4.1.9.7. Süreklilik İsimleri

+A

kata: < kat+a+Ø “boyunca, kere”

“kata” (GT, 1978: 290)

+IA

katla: < kat+la+Ø “kere, kez”

“katla” (TZ, 1945: 188)

---

¹⁴⁴ DLT’de bu oyun “Kurşun eritilerek iğ ağırşığı şeklinde dökülür, üzerine keçi kılı veya başka bir şey sarılır, çocuklar bunu teperek oynarlar” diye açıklanmıştır (DLT, 1986: 603)

yaŋla: < **yaŋı+la+Ø** “tekrar” [yaŋı: yeni (CC, 2015: 875)]

“76a/13-14: munıŋ déy taŋıŋ kim kördi kuru çıbuŋ yemiş bérđi kızdıan atası / töredı töretteçi **yaŋla** tuvdı kökniŋ nurı étiz kéydi” (CC, 2015: 310)

-A+

kayra : < **kağır-a+Ø** “geri, yeniden” [kağır-: büktürmek; reddetmek (DLT, 1986: 248)]

“kayra” (CC, 2015: 496)

yana: < **yan-a+Ø** “yine” [yan-: geri dönmek (DLT, 2015: 948)]

“yene” (TZ, 1945: 284)

“80a/4-5: ölümge azam yolunça tilep kirdi ölümde **yana** érkli çıgup / kökke bardı sonra kélip inanmaganlar örtli tamuhka” (CC, 2015: 312)

-I+

kayrı : < **kağır-ı+Ø** “geri, yeniden”

“kayrı” (CC, 2015: 496)

“kayırı” (CC, 2015: 496)

-(I)ş+

tutuş: < **tut-uş+Ø** “sürekli”

“191-b/5: tağı sürtmegey üç kéz **tutuş**” (İM, 2017: 145)

4.1.9.8. Tutum / Tavır İsimleri

+Ar

başar: < **baş+ar+Ø** “başarı”

“başar” (TZ, 1945: 148)

+At

uyat: < **ud+at+Ø** “utanma” [ud: hayâ, edep (Toparlı vd., 2007: 291)]

“uyat” (Kİ, 1931: 113)

“63a/1-2: uyalır sên bir kişige kénsi yazukın aytmaga anda né / **uyat** bolgay saña ol köni yargıçı allında kayda yazuhı(η)” (CC, 2015: 268)

+CI

kenkelci : < **kenkel+ci+Ø** “şakacı” [kenkel: şaka, latife, alay (Toparlı vd., 2007: 138)]

“kenkelci” (TZ, 1945: 195)

ötrükçi: < **ötrük+çi+Ø** “yalancı” [ötrük: Oğuzcada “hilekâr” (DLT, 2015:793)]

“ötrükçi” (CC, 2015: 539)

yalgançı: < **yalgan+çı+Ø** “yalancı”

“22-b/8: Bir kişi ayıtsa: eger biz **yalgançı** bolsak ténri **yalgançı**turur tése” (İM, 2017: 33)

+CAk

alçak: < ***al+çak+Ø** “alçak”

“292(146b)/13: ir kirek köñli kīneden hālī / özi **alçak** ve himmeti ‘ālī” (GT, 1978: 145)

+DAm

erdem: < **er+dem+Ø** “erdem, hüner”

“érdem” (CC, 2015: 701)

“érdém” (Kİ, 1931: 11)

“22/11b)/1: eyle kim **irdem** tevede yok dağı arslanda bar” (GT, 1978: 10)

“29(15a)/13: ol boyı serv ü cemāli tolun ay / ‘ilm ü **irdem** birle kāmīl körke bay” (GT, 1978: 14)

“271(136a)/13: kitıpdür nāzūk **irdemler** ilıñden” (GT, 1978: 135)

+DAn

özden: < öz+den+Ø “asil”

“özden” (CC, 2015: 540)

+gİr

boguzgur: < bogaz+gur+Ø “obur”

“66b/16: **boguzgur** bolmagıl (obur olma)” (CC, 2015: 374)

+kAr

başkar: < baş+kar+Ø “başarı”

“başkar¹⁴⁵” (TZ, 1945: 148)

+II

barlu: < bar+lu+Ø “zengin”

“barlu” (Kİ, 1931: 15)

évlü: < év+lü+Ø “evli”

“évlü” (Kİ, 1931: 13)

+IIk

izzetsizlik: < (Ar.) izzetsiz+lik+Ø “hürmetsizlik”

“70(35b)/10: kadrin bilmedi **izzetsizlik** itti eger mübārek hātırı” (GT, 1978: 34)

---

¹⁴⁵ Bu kelime sadece TZ’de vardır.

kahellik: < (Ar.) kahel+lik+Ø “tembellik”

“208(104b)/8-9: kişi maıksüm-ı rızkıñ dāyim ilge / kirek **kāhellik** itmeyin kitürgey” (GT, 1978: 103)

kattılık: < kattı+lık+Ø “sertlik”

“327(164a)/10-11: kitürür dağı vaıtsız luıf körgüzmek heybet / kiterür ol ıadar **ıattılık** itmegil kim senden” (GT, 1978: 163)

miskinlik: < (Ar.) miskin+lik+Ø “acizlik”

“199(100a)/3-4: niıe kim **miskīnlik** itip luıf bilen sözledi fāyide / ııladı” (GT, 1978: 99)

“200(100b)/9: ol yigirse sen aıa **miskīnlik** it” (GT, 1978: 99)

mübezzirlik: < (Ar.) mübezzir+lik+Ø “müsriflik”

“283(142a)/8-9: **mübezzirlik**ni pīşe tuttu fı’l-cümle cemī’ ma’āşı ve münkerden / nime ıalmadı kim ol anı ııladı kerrāt bu naşııatni aıa” (GT, 1978: 141)

mürüvvetsizlik: < (Ar.) mürüvvetsiz+lik+Ø “namertlik”

“49(25a)/2-3: düşmenler külüp ıa’neler urup benim bu sa’yimni / **mürüvvetsizlik**ke ıaml itip ayııaylar” (GT, 1978: 24)

öktemlik: < ökte+lik+Ø “kibirlik”

“öktemlik” (CC, 2015: 793)

perişanlık: < (Far.) perişan+lık+Ø “dağınlık”

“329(165a)/4-5: bol eger alar müttefiı bolup bir yirde tursalar sen özüıni / **perişānlık**dan saıılağıl” (GT, 1978: 164)

tözmelük: < tözme+lük+Ø “eziyet”

“62a/35-36: anı artuḥ sövgey anıḡ üçün sö(v)ünüp tözme kérek ol **tözmelük** / bu cehanda kışadur anıḡ üçün bizge téjeri bérir ḡormat” (CC, 2015: 265)

yovaşlık: < yavaş+lık+Ø “ağırbaşlılık”

“yovaşlık” (CC, 2015: 611)

+sIz

érseksiz : < érsek+siz+Ø “namuslu”

“érseksiz” (CC, 2015: 469)

sagsız: < sag+sız+Ø “hasta” [sag: Oğuzcada sağlık ve esenlik (DLT, 2015: 798)]

“sagsız” (CC, 2015: 545)

+şAk

alşak: < *al+şak+Ø¹⁴⁶ “alçak” (ş/<ç/)

“alşak” (TZ, 1945: 139)

-A+

çüvre: < çewür-e+Ø “ters” [çewür-: çevirmek, döndürmek (DLT, 2015: 620)]

“82a/24: çüvre kiydi (ters giydi)” (CC, 2015: 322)

-Ak+

amrak: < amur-ak+Ø “eğilme” [amrul-: sakinleşmek, durulmak (DLT, 2015: 550)]

“amrak” (TZ, 1945: 140)

kezek: < kez-ek+Ø “gezek” [kezik: cesaret (DLT, 2015: 709)]

---

¹⁴⁶ Bu kelime ile ilgili olarak Clauson (1972: 129), “alça-” kelimesinden gelme gözükmese rağmen “alçak” kelimesinin “alt” kökünden gelmiş bir kelime olduğunu belirtir. Erdal (1991: 47) da kelimenin sonunda “+çAk” ekinin bulunduğunu “al+tın” ve “al+dırtı” temelinden geldiğini ifade eder.

“kezek” (TZ, 1945: 198)

korkak: < **kork-ak+Ø** “korkak”

“korkak” (TZ, 1945: 205)

“korkak” (Kİ, 1931: 79)

-Al+

sökel: < **sök-el+Ø+Ø** “hasta” [sök-: diz çökmek (DLT, 1986: 533)]

“sökel” (Kİ, 1931: 93)

“111(56a)/10: bir piyāde niçe yürüp kitkey / çün teveler arıp **sökel** boldı” (GT, 1978: 55)

“116(58b)/4-5: tañ atıçaq ta’ālā emri birle / **sökel** ir sağı boldı sağı öldi” (GT, 1978: 57)

“218-a/4: **sökel** kişi ‘āciz bolsa öre turmağdan oturup namāz kılğay” (İM, 2017: 162)

-Añ+

yalañ: < ***yal-añ+Ø(+Ø)** “yalın”

“76a/7: érniñ yüzün héç körmegey aylı boldı **yalañ** sözden anasında baklı” (CC, 2015: 309)

“115(58a)/2-3: bilen küfeden bir yayağ faķır baş açuķ **yalañ** / ayak hırāmān yolğa kirdi bir tevege mingen tācir” (GT, 1978: 57)

“33-b/7: etük öze mesh kılğaylar, **yalañ** ayak öze mesh kılğaylar” (İM, 2017: 40)

-AgI+

önegü: < **ön-egü+Ø**¹⁴⁷ “inatçı” [ön-: inat etmek (Kİ, 1931: 65)]

---

¹⁴⁷ Bu kelime sadece Kİ’de yer almaktadır. “-AgI+” ekinin işlevinden yola çıkılarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

“önegü” (Kİ, 1931: 65)

“ünegü” (Kİ, 1931: 115)

-AwI+

önewü: < **ön-ewü+Ø** “inatçı”

“önewü¹⁴⁸” (Kİ, 1931: 65)

-AηAç+

yalangaç: < ***yal-aηaç+Ø** “çıplak, yalın”

“95-a/6: ve eger bir kişi hatunu birle cimā’ kılsa **yalangaç** taķı zekeri turmış bolsa” (İM, 2017: 81)

“58a/39: **yalangaç** köböptür altun kur” (CC, 2015: 249)

-(I)C+

tınç: < **tın-ç+Ø** “sakin” [tın-: solumak, nefes almak (DLT, 1986: 616)]

“tınç” (Kİ, 1931: 104)

“71b/12: tözmey yer **tınç**ı titredi künniñ yarıhı karardı” (CC, 2015: 298)

töleç: < **töle-ç+Ø** “parasız” [töle-: ödemek (CC, 2015: 849)]

“56a/5: **töleç** bérgil (bedava ver)” (CC, 2015: 329)

-(I)CI+

çakuçı: < **çak-uçı+Ø** “arabozucu”

[çak-: iftira etmek, birini bir büyüğe şikâyet etmek (Toparlı vd., 2007: 45)]

“66b/18: **çakuçı** bolmagıl” (CC, 2015: 374)

---

¹⁴⁸ Bu kelime sadece Kİ’de yer almaktadır.

kızgançı: < **kızgan-çı+Ø** “açgözlü” [kızgan-: cimrilik etmek (CC, 2015: 504)]

“66b/15: **kızgançı** bolmagıl” (CC, 2015: 374)

-CAk+

irinçek: < **irin-çek+Ø** “tembel” [erin-: tembellik etmek (DLT, 2015: 642)]

“irinçek” (TZ, 1945: 179)

“66b/14: **érinçek** bolmagıl” (CC, 2015: 374)

-DI+

bustu: < **bus-tu+Ø** “pusu” [pus-: pusuya girmek (DLT, 1986: 475)]

“bustu¹⁴⁹” (Kİ, 1931: 24)

-DIz+

munduz: < **mun-duz+Ø** “temiz, masum” [mun-: bunamak (DLT, 2015: 765)]

“71b/5: ave saa kim küg(ü)rçinley **munduz** égeç sén uçmışley” (CC, 2015: 297)

-(I)g+

arıg: < **arı-g+Ø** “temiz, saf” [arı-: temizlemek (DLT, 2015: 554)]

“arıg” (Kİ, 1931: 5)

“1-b/4-5: taķı anıñ yawuķları öze bolsun kim anlar tayyibtururlar / taķı **arıg**tururlar néçe kim yer taķı kök dāyımturur” (İM, 2017: 22)

-gA+

bilge: < **bil-ge+Ø+Ø** “bilge”

“bilge” (Kİ, 1931: 18)

---

¹⁴⁹ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır.

“59a/8: **bilge** tétik kişiler ménim sözim eşitiñler éki yolnı” (CC, 2015: 251)

-gI+

yargu: < **yar-gu+Ø** “hüküm, yargı”

[yar-: karar vermek, hüküm vermek (CC, 2015: 875)]

“59a/15: ménim **yargumda**” (CC, 2015: 251)

“63a/12: yazuñın aytmaga tamuñta dagın kérti **yarguda** küç bile” (CC, 2015: 269)

“13(7a)/4: her tirige cān bigin ilge yarar / oturup **yargu** yararda kıl yarar” (GT, 1978:6)

-gAn+

tıltagan: < **tılta-gan+Ø** “bahane” [tılta-: bahane göstermek (CC, 2015: 840)]

“tıltagan” (CC, 2015:840)

yalgan: < ***yal-gan+Ø+Ø¹⁵⁰** “yalan”

“yalgan” (Kİ, 1931: 118)

“66b/8: **yalgan** tanıhlık bérnegil” (CC, 2015: 285)

“331(166a)/12-13: müsülmān men eger bolsa sözümdé zerreçe **yalğan** / eger bu ‘aql dünyeden çıkıp kitse yañın bil kim” (GT, 1978: 165)

“324(162b)/5-6: düşmenlerniñ **yalğan** dostluğından ni hāşıl / bolğay dağı her kim düşmeniniñ kiççisin sehl” (GT, 1978: 161)

“4-a/3: berābarturur; kérekse bilsün anıñ sābitini delil-i kaç’i birle, kérekse bilmesün ve eger **yalğan** kılsa bir nérseni sābit bolğay delil birle kim” (İM, 2017: 23)

---

¹⁵⁰ Clauson (1972: 926), “yalgan” kelimesinin “*yal-” kelimesinden geldiğini söylemiştir. Gülensoy (2011: 1041) kelimenin etimolojisini “<*ya- (yanlış bir şey yapmak) – l- gan” biçiminde yapmıştır. Ş. Tekin (2001: 68) ise kelimenin “*yal-” kelimesine “-gan” veya “-ıg+a-n” eklerinin getirilmesiyle oluşturulduğunu dile getirmiştir. Paçacıoğlu (1995: 86) kelimenin etimolojisinin “<yal-a-gan” biçiminde olduğunu ifade etmiştir.

-gAv+

bulagav: < **bula-gav+Ø** “karışıklık”

“bulagav” (Kİ, 1931: 22)

-gIç+

çovguç: < **çak-guç+Ø** “iftiracı”

[çak-: birini bir büyüğe şikâyet etmek (Toparlı vd., 2007: 45)]

“63b/24-25: başına urdılar **çovguç**¹⁵¹lar néçik söktiler éliklediler / néçik haç üstünde kerdiler dağı öldürdiler” (CC, 2015: 273)

-gIn+

tutgun: < **tut-gun+Ø** “tutsak, esir”

“71b/2: ulu papaz ol ölgende boşov téydi **tutgunlara**” (CC, 2015: 297)

-(I)GI(G)+

örtüglüg: < **ört-üglüg+Ø** “gizli”

“76-b/6: taķı kérek kim sultān āşikāre bolğay, **örtüglüg** bolmağay” (İM, 2017: 68)

“217(109a)/11: sizge dağı **örtügli** ǵalmağay işitkey siz anlar” (GT, 1978: 108)

“54(27)/2-3: anıñ üçün kim baħşışlı teñriniñ luǵları / bar durur **örtügli** ol eyyāmda bir niçe muvāfıķ” (GT, 1978: 26)

-(I)h+

çalıh: < **çal-ıh+Ø** “öfkeli” [çal-: yere çalmak, yere vurmak (DLT, 2015: 612)]

“çalıh” (CC, 2015: 680)

---

¹⁵¹ Bu kelime sadece CC’de bulunmaktadır. DLT ve EDPT’de rastlanmamıştır. “-gIç+” ekinin işlevinden yola çıkılarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

inaḥ: <*ina-ḥ+Ø “sadık” [*ina-: inanmak, güvenmek (T. Tekin, 2003: 91)]

“inaḥ” (CC, 2015: 716)

yuvduḥ: < yuwgat-uh+Ø “görgüsüz”

[yuwgat-: (çocuk vb.) yaramazlaşıp söz dinlemez olmak (DLT, 2015: 990)]

“yuvduḥ¹⁵²” (CC, 2015: 898)

-I+

ikti : < igid-i+Ø “evcil” [igid-: yetiştirmek (DLT, 2015: 662)]

“ikti” (CC, 2015: 484)

sili: < sil-i+Ø “temiz, saf; bakire”

“seli” (Kİ, 1931: 88)

“sili” (Kİ, 1931: 89)

“69a/14: barçalardan artuk arı séni tabubtur hem **sili**” (CC, 2015: 289)

“76a/6: tu(v)urdu bilinmegenni bildirdi **sili** oğlannıñ kövsi boldu téñriniñ konuşı” (CC, 2015: 309)

tutu: < tut-u+Ø “tutsak”

“tutu” (TZ, 1945: 265)

yaşırı: < yaşır-ı+Ø “gizli, saklı” [yaşır-: gizlemek, saklamak (CC, 2015: 603)]

“yaşırı” (CC, 2015: 603)

-(I)k+

açuk: < aç-uk+Ø “açık”

---

¹⁵² Bu kelime sadece CC’de vardır.

“açuk” (Kİ, 1931: 1)

“88-b/8: takı olturğay istincā kılmak üçün kıblanıñ öñ yanına, yā sol yanına, **açuk** olturğay meger kim oruç bolsa” (İM, 2017: 77)

“185(93a)/13: dağı sufrasın **açuk** körmedi ayturlar ol təcirni” (GT, 1978: 92)

“115(58a)/2-3: bilen kūfeden bir yayağ faķır baş **açuk** yalañ / ayak hırāmān yolğa kirdi bir tevege mingen təcir” (GT, 1978: 57)

ayık: < *ad-ık+Ø “ayık”

“ayık” (TZ, 1945: 145)

“ayuk” (Kİ, 1931: 9)

aylak: < *ayla-k+Ø “boş gezen” (Kİ’de anlamı “bedava yapılan iş” olarak geçmektedir.)

“aylak” (Kİ, 1931: 8)

çıplak: < çıpla-k+Ø “çıplak” [çıpla-: çıplak duruma gelmek (Tietze, 2002: 510)]

“çıplak” (TZ, 1945: 162)

dıltak: < tılda-k+Ø “bahane” [tılda-: bahane göstermek (CC, 2015: 840)]

“dıltak” (Kİ, 1931: 35)

“tıltak” (Kİ, 1931: 103)

esrük: < esür-ik+Ø+Ø “sarhoş”

“esrik” (TZ, 1945: 170)

“ésrük” (Kİ, 1931: 12)

“97-a/7-8: kaçan kim / kirse bir ança yürimegi içinde tizginse ol kişi **esirikturur**” (İM, 2017: 82)

“102-b/1: **esrik** kişi **esrüg**inden tağı érlik suwını tapsa vāvib bolur anıñ öze yüwünmek” (İM, 2017: 85)

“77(39a)/7-8: hāzır boldılar oğlan **isrük** fil kibi meydana / kirip taşavvur itti kim timürden tağ bolsa yirinden” (GT, 1978: 38)

“118(59b)/13: lā-cerem muhtesib şarāb içse / **isrük** irni körüp tutar ma’zūr” (GT, 1978: 58)

ınçıkırık: < ınçıkır-ık+Ø “hıçkırık”

“ınçıkırık” (TZ, 1945: 174)

“ınşıkırık” (TZ, 1945: 174)

ınak: < *ına-k+Ø “sadık”

“ınak” (CC, 2015: 716)

“ınak” (TZ, 1945: 174)

kaltak : < *kalta-k+Ø “kaltak”

“kaltak” (CC, 2015: 490)

kevrük: < kevre-k+Ø “gevrek”

“kevrük” (Kİ, 1931: 47)

ötrük: < *ötür-ük+Ø “yalan” [ötür-: ayırmak, seçmek (DLT, 1986: 470)]

“ötrük” (Kİ, 1931: 66)

tanuk: < tanu-k+Ø “şahit”

“74-b/5-6: yā muḥammed ādam oğlanlarından anlarınñ arqalarından anlarınñ oğlanlarını tağı anlarını **tanuq** kıldı öz nefsleri öze” (İM, 2017: 66)

tétik: < tét-ik+Ø+Ø “zeki” [tétıl-: zekileşmek, akıllanmak (DLT, 2015: 872)]

“59a/8: bilge **tétik** kişiler ménim sözim eşitiñler éki yolını” (CC, 2015: 251)

“62b/26: andan canı arı dağı algışlı bolgay **tétik** saloman alay aytır” (CC, 2015: 267)

tok: < **to-k+Ø** “tok, aç olmayan” [to-: doymak (T. Tekin, 2003: 254)]

“tok” (Kİ, 1931: 105)

“212(106b)/9-10: ve-līkin bu qarın dāyim kirek **toḵ** / açıksa bir nefes şabr itmegi yok” (GT, 1978: 105)

“168(84b)/11: **toḵ** bolup ölse yaḥşıraq aç bolup tiri yürügünçe” (GT, 1978: 83)

yanşak: < **yanşa-k+Ø** “geveze” [yanşa-: gevezelik etmek (DLT, 1986: 743)]

“yanşak” (TZ, 1945: 278)

yanık: < **yanı-k+Ø** “mazlum” [yanı-: tehdit etmek (Toparlı vd., 2007: 310)]

“yanık” (TZ, 1945: 278)

yitük: < **yit-ük+Ø** “kayıp”

“yitük” (Kİ, 1931: 126)

-kIn+

tutkun: < **tut-kun+Ø** “tutkun”

“tutkun” (CC, 2015: 584)

“tutkun” (Kİ, 1931: 108)

-l+

osal: < ***osa-l+Ø** “gafil”

“59a/12b: mén téñriniñ işine **osal** boldım” (CC, 2015: 338)

yéñil: < **yeni-l+Ø+Ø** “hoppa” [yeni-: hafiflemek (DLT, 1986: 773)]

“81a/31b: **yéjil** kılıhlı kişi (hoppa kimse)” (CC, 2015: 404)

-(I)m+

öktem: <*ökte-m+Ø “gururlu” [ökte-: cesaretlendirmek (Clauson, 1972: 102)]

“öktem” (TZ, 1945: 225)

“72a/20: **öktemniñ** müzin sınd(ı)rgan miskini bahtga téyirgen” (CC, 2015: 300)

-mAk+

tégmek: < tég-mek+Ø “değer”

“tégmek” (CC, 2015: 570)

togmak: < tog-mak+Ø “mizaç, doğuştan gelen huy”

“togmak” (CC, 2015: 578)

-mAs+

yaramas: < yara-mas+Ø “yaramaz” [yara-: uymak ve yaramak (DLT, 2015: 952)]

“yaramas” (CC, 2015: 876)

-(I)n+

akrın: < akur-ın+Ø “sakin, yavaş” [akur-: yavaş davranmak (Akalın, 2007: 259)]

“akrın” (CC, 2015: 417)

“arkun” (CC, 2015: 423)

“akrın” (TZ, 1945: 137)

“arkun” (Kİ, 1931: 6)

“262(131b)/9: turup bir kün ol ikki yār-ı derün (mevzün?) / kimede oturup kittiler

arķun” (GT, 1978: 130)

bütün: < **büt-ün+Ø** “sağlam” [büt-: sona ermek; bir şeye inanmak (DLT, 1986: 126)]

“bütün” (Kİ, 1931: 25)

satın: < **sat-ın+Ø** “satın”

“satın” (CC, 2015: 549)

“136(68b)/11-12: on altunğa **satın** aldı aytım belī on altunğa **satın** / aldı dağı yüz altunğa seniñ ilin de giriftār kıldı” (GT, 1978: 67)

“218(109b)/6-7: hōca muḥmmmed yezdī aytur bir iv **satın** / aldım ol iviñ beyiniñ ‘aḳinde ḥātırım mütereddit boldı” (GT, 1978: 108)

yalın: < ***yal-ın+Ø+Ø** “yalın”

“yalın” (Kİ, 1931: 118)

“180(90b)/2: kim başmaḳım yok **yalın** ayak idim kirip cāmi’ içinde” (GT, 1978: 89)

-(I)nç+

inanç: < ***ina-nç+Ø** “emniyet, güvenç”

“inanç” (TZ, 1945: 177)

sökünç: < **sök-ünç+Ø** “küfür” [sök-: sövmek (DLT, 1986: 532)]

“154(77b)/10-11: miñ batman taşnı kötürür dağı bir **sökünç**ni kötüre / bilmes” (GT, 1978: 76)

“215/108a)/8: ikki ‘āḳıl ara uruş bolmas / ‘āḳıl ebleh **sökünç**ine ḳalmas” (GT, 1978: 107)

-sAk+

tutsak: < **tut-sak+Ø** “tutsak”

“tutsak” (TZ, 1945: 265)

“tutsak” (Kİ, 1931: 108)

“45(23a)/1-2: içirgisi **tutsak** bolsa sultān ƣullarına / altun bilen baƣıllıƣ ƣılsa cān bilen aƣa” (GT, 1978: 22)

-(I)ş+

söküş: < sök-üş+Ø “küfür”

“söküş” (CC, 2015: 555)

yavaş: < *yava-ş+Ø “uysal, yavaş”

“yavaş” (TZ, 1945: 281)

“yavaş” (Kİ, 1931: 123)

“100(50b)/11: alnında **yavaş** ƣoy bigin müşfik yār” (GT, 1978: 49)

-(I)t+

küçet: < küçe-t+Ø “mazlum” [küçe-: zorlamak, baskı yapmak (Toparlı vd., 2007: 167)]

“küçet¹⁵³” (TZ, 1945: 213)

onat: < oña-t+Ø “olgun” [oña-: düzeltmek (DLT, 2015: 776)]

“onat” (TZ, 1945: 222)

-(I)w+

aruw: < aru-w+Ø “temiz”

“70a/8: tēƣri tut(tu)rıpt(ı)r sö(v)üp kollarıƣnı **aruw** körüp” (CC, 2015: 292)

erüw: < er-üw+Ø “enerjik, hızlı”

“erüw” (CC, 2015: 703)

---

¹⁵³ Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır.

seriw: < **ser-iw+Ø** “uysal, evcil” [ser-: sabretmek (DLT, 2015:814)]

“sériw” (CC, 2015: 810)

yarsow: < **yarsı-w+Ø** “iğrenç” [yarsı-: (bir şeyi) pis bulmak (DLT, 2015: 955)]

“yarsow¹⁵⁴” (CC, 2015: 879)

-(I)z+

kengez : < **kengü-z+Ø** “yavaş, kolay” [kengü-: genişlemek (DLT, 1986: 301)]

“kengez” (TZ, 1945: 194)

uz: < **u-z+Ø** “beceri” [u-: gücü yetmek (DLT, 1986: 681)]

“uz” (CC, 2015: 591)

“uz” (Kİ, 1931: 113)

“210(105b)/1-2: kiçürür bolsa yüzük aña bolsun tört yüz / ok **uz** atkıçılar melik
hıdmatında bar idi barçası” (GT, 1978: 104)

yavuz: < ***yav-uz+Ø¹⁵⁵** “kötü”

“yavuz” (Kİ, 1931: 123)

“29(15a)/8: **yavuz**ğa eygülikni kılmaklık eyledür” (GT, 1978: 14)

“334(167b)/4-5: ol kişi kim **yavuz**lar bilen / olturgay eygülük yüzün körmegey” (GT,
1978: 166)

¹⁵⁴ Bu kelime sadece CC’de bulunmaktadır.

¹⁵⁵ Clauson (1972: 881-882) ve Gülensoy (2011: 1093), “yavuz” kelimesinin “*yav-” kelimesinden türediğini söylemiştir. Erdal (1991: 323) ise “<*yavri-” kelimesine “-z” ekinin eklenmesiyle oluştuğunu ve “/r/” sesinin düştüğünü belirtmiştir. Tekin (2013: 376) ise “*sämriz”, “*yavriz” gibi kelimelerde hece başındaki “/r/” sesinin düşmesinin açıklanmasının kolay olmayacağını belirterek Erdal’ın görüşüne karşı çıkmıştır.

4.1.9.9. Zorunluluk İsimleri

-(I)k+

anuk: < **anu-k+Ø** “hazır” [anu-: hazırlamak (DLT, 2015: 552)]

“anık” (TZ, 1945: 140)

“anuk” (Kİ, 1931: 4)

“416-b/3: fesād anıñ içinde tız bolur **anuk** qoymaq kibi yémek üçün andan” (İM, 2017: 304)

“355(178a)/9: yol üçün azuq **anuk** itmek kirek / çün bu menzilden küçüp kitmek kirek” (GT, 1978: 177)

kerek: < **kerge-k+Ø** “gerek” [kerge-: lazım olmak, gerekmek (DLT, 2015: 704)]

“kerek” (TZ, 1945: 195)

“kérek” (CC, 2015: 500)

“kerek” (Kİ, 1931: 45)

“4-a/3: berābarturur: **kérekse** bilsün anıñ sābitini delil-i qat’i birle, **kérekse** bilmesün ve eger yalğan kılsa bir nérseni sābit bolğay delil birle kim” (İM, 2017: 23)

“355(178a)/9: yol üçün azuq anuk itmek **kirek** / çün bu menzilden küçüp kitmek **kirek**” (GT, 1978: 177)

“60a/20: olturur anı atma ér **kérek**” (CC, 2015: 254)

“63b/1-2: anıñ üçün bugün dağı bu ayda bizge sagınmağ **kérek** ħristusnuğ / kınların dağın ölümün kim ol kını ol ölümni” (CC, 2015: 271)

soluk: < **solu-k+Ø** “nefes”

“soluk” (Kİ, 1931: 92)

4.1.10. Müşahhas İsimler

Bu işlevi adlandırırken eklerin varlıkların ayırt edilen, belli duruma getirilen özelliklerini belirtmek gibi işlevlerinin olması ve bu amaçla kelimeler türetmesi göz önüne alınmıştır. İncelenen eserlerde bu işlevin “*durum/özellik, duyu, fiziksel özellik, geçici durum, oluşum, vücut salgıları*” gibi kelimeler türetmede kullanılan alt işlevleri tespit edilmiştir.

4.1.10.1. Durum / Özellik İsimleri

+AlAk

tobalak: < top+alak+Ø “toparlak”

“tobalak” (CC, 2015: 845)

+DIn

aydın: < ay+dın+Ø “ışık”

“aydın” (Kİ, 1931: 8)

“352(176b)/11: muttakiler karanğu tün közge / körünürler kamer bigin **aydın**” (GT, 1978: 175)

“310(155b)/11: **aydın**ları tigmes istiṭā’at aṭına minip tururlar sürmes” (GT, 1978: 154)

+kIl

törtkil: < tört+kil+Ø “dörtgen”

“törtkül” (CC, 2015: 581)

“242-a/3: andan soḡra topraḡını tökkey anıḡ öze taḡı ḡür örgeçlenür taḡı **törtkil** kılınmas” (İM, 2017: 179)

-(I)C+

ayrıç: < ayır-ıç+Ø “iki çatallı ok, yol, tahta vs.”

“ayrıç¹⁵⁶” (Kİ, 1931: 8)

-I+

arkrı: < **arkur-i+Ø** “eğri” [arkur-: çapraz geçmek (Akalın, 2007: 261)]

“81a/5b: tuvra mu **arkrı** mı” (CC, 2015: 403)

durı: < **tur-i+Ø** “duru”

“durı” (TZ, 1945: 166)

igri: < **egir-i+Ø(+Ø)** “eğri” [eğir-: eğirmek, çevirmek (DLT, 1986: 171)]

“281(141a)/2: kırı **igri** ağaç otsuz tüzelmes” (GT, 1978: 140)

“334(167b)/12: ādemī ‘aybını körüp açma / **igri** sözni köni dip ant içme” (GT, 1978: 166)

yumrı: < ***yumur-i+Ø** “yumru”

“yumru” (TZ, 1945: 289)

-(I)k+

çürük: < **çürü-k+Ø** “çürük”

“şürük” (TZ, 1945: 249)

“143-b/7-8: kaçan kim namāz kılsa, anıñ birle yumurtka bolsa, içi **çürük** bolsa / kan birle namāzı revā bolur” (İM, 2017: 112)

kedük: < ***ket-ük+Ø** “gedik”

“kedük” (Kİ, 1931: 43)

“ketik” (TZ, 1945: 197)

---

¹⁵⁶ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır. Clauson (1971: 66), “the starting point of any two roads” anlamıyla “adıç” (<adıç-) kelimesini vermektedir.

kemrik: < kemür-ik+Ø “dişi gedik”

“kemrik” (Kİ, 1931: 44)

köynük: < köyün-ük+Ø “yanık”

[köyün-: yanmak (Toparlı vd., 2007: 160), köyün-<*kūn-]

“köynük” (Kİ, 1931: 53)

“288-a/7: taķı üstaķlıķdan téŗri te’ālā ewi birle bir vech öze kim hāşıl bolğay anıŗ birle sākin bolmaķ kõŗnũķi taķı hālel hāşıl bolğay” (İM, 2017: 212)

kurgak: < kurga-k+Ø¹⁵⁷ “kurak”

“kurgak” (CC, 2015: 764)

“kurak” (Kİ, 1931: 82)

sınuk: < sın-uk+Ø(+Ø) “kırık” [sın-: kırılmak (DLT, 2015: 819)]

“sınuk” (CC, 2015: 552)

“113-b/4: farķ yok yaş birle ķurı arasında taķı şaķıķ birle **sınuk** arasında” (İM, 2017: 92)

“208(104b)/13-(105a)/1: devlet yolukup saŗa raķm ķılup **sınuk** / kõŗnlũŗni cebr ķıldı munuŗ bigin ittifaķ” (GT, 1978: 103-104)

telik: < tel-ik+Ø “delik”

“telik” (Kİ, 1931: 101)

“telik” (TZ, 1945: 254)

“delük” (Kİ, 1931: 33)

---

¹⁵⁷ Clauson (1972: 653) sözü edilen kelimenin “kurumak” anlamına gelen “kurga-” kelimesinden geldiğini belirtmiştir. Gülensoy (2011: 570) ise “kurı(ğ)” kelimesine “+ (a)k” ekinin getirilmesiyle “kurak” kelimesinin türetildiğini ifade etmiştir.

“145-a/2: suw éwiniň **telü**gine, ol **telük** kim anıň öze olturur” (İM, 2017: 113)

téşik: < **teş-ik**+Ø “deşik, delik”

“téşik” (CC, 2015: 572)

“teşik” (TZ, 1945: 256)

“33-a/8: anıň üçün kim sulţānlargā boyun sunmak farţturur ve eger bolsa ol sulţānnıň iki kulaķı **tişük**” (İM, 2017: 40)

“307(154a)/2-3: irenlerni žāruret hukmi bilen **teşik**lerde tutup / topuķların yinçiptururlar daķı muħtemelturur faķir kim” (GT, 1978: 153)

yırtuk: < **yirt-uk**+Ø “yırtık”

“yırtuk” (Kİ, 1931: 126)

“18-b/4: ve eger ayıtsa: nebī tırnaķı uzunérđi, tonı **yırtuķérđi** tép” (İM, 2017: 31)

-(I)ldI+

serpildi: < **serp-ildi**+Ø “serpinti”

“sérpildi” (CC, 2015: 810)

-mA+

tegirme: < **tegir-me**+Ø “yuvarlak”

“tégirme” (CC, 2015: 569)

-mI+

tégirmi: < ***tegir-mi**+Ø “yuvarlak”

“66-b/5-6: saķınmaķıl her bir / **tégirmi** nérseni ķoz saķınmaķıl” (İM, 2017: 61)

-mAk+

tumak: < **tu-mak+Ø** “küt, keskin olmayan” [tu-: delik kapatmak (DLT, 2015: 989)]

“tumak” (CC, 2015: 852)

-(I)rI+

bükrü: < **bük-rü+Ø** “eğri”

“bükrü” (CC, 2015: 677)

“bükrü” (CC, 2015: 452)

-sI+

yassı: < **yas-sı+Ø** “yassı” [yas-: dağılıp yaymak (DLT, 1986: 754)]

“yassı” (TZ, 1945: 280)

“yassı” (Kİ, 1931: 121)

“106-b/8: bir kiçig sākıyye aḳsa anıḡ içinde ölüḡ it bolsa anıḡ **yassı**sın sedd kılmıṣ bolsa suw yürüse ol it öze ḳayırmas” (İM, 2017: 88)

4.1.10.2. Duyu ile İlgili İsimler

+II

dumlu: < **tum+lu+Ø** “soğuk” [tum: soğuk (DLT, 1986: 651)]

“dumlu” (Kİ, 1931: 36)

“tumlu” (Kİ, 1931: 107)

+IIk

isilik : < **issi+lik+Ø** “sıcaklık”

“issilik” (CC, 2015: 486)

-(I)g+

kurug: < **kuri-g+Ø(+Ø)** “kuru” [kuri-: kurumak (DLT, 1986: 381)]

“360-a/1: taķı merġinānī atlıġ kitābde muḥammed imāmdan rivāyet bar, **kurug** ağaç içinde ḥaremde, kēsilür mü?” (İM, 2017: 263)

tatıg: < **tat-ıg+Ø** “lezzet”

“tatıg” (CC, 2015: 568)

“64-b/5-6: bilgil rāstı her bir turġan suwġa tüşse / anıñ içinde necīs tüşse körünse anıñ içinde ol necīsniñ levni, yā yızıġı, yā **tatıġı** murdār bolur ol suw” (İM, 2017: 60)

-(I)ḥ+

savoḥ: < **sogı-ḥ+Ø** “soğuk”

“savoḥ” (CC, 2015: 550)

-I+

ıyı: < **ıy-i+Ø** “koku” [ıy-: kokmak (CC, 2015: 718)]

“ıyiyi” (Kİ, 1931: 126)

“57a/30: (ta)tov **ıyısı**” (CC, 2015: 243)

“340(170b)/4: niçük kim misk **ıyısı** bilen özini fāş kılur irdem” (GT, 1978: 169)

“315(158a)/10: körmes sen mi bustān içinde yaş tal ağaçını **ıyısı** müşk” (GT, 1978: 157)

“106(53b)/10: köñlek **ıyısından** mısırdā añladıñ” (GT, 1978: 52)

katı: < **kat-i+Ø** “katı, sert” [kat-: katılaşmak, sertleşmek (DLT, 2015: 692)]

“katı” (TZ, 1945: 187)

“katı” (Kİ, 1931: 72)

“169(85a)/12-13: her kün kilip taḳāzā kılip **ḳattı** sözlep köñüllerin / ağırtur idi ol faḳırlarınñ biri ayttı nefske” (GT, 1978: 84)

“273(137a)/5: bir kün rüstem anasına **ḳattı** sözledi” (GT, 1978: 136)

“63b/20: bagladılar dağı çıbuḳlar kamçılar anı **katı** urdılar” (CC, 2015: 272)

-(I)k+

sasık: < **sası**+Ø “kötü koku” [sası-: kokmak (DLT, 1986: 495)]

“478-b/6-7: taḳı ağız **sasıḡı** taḳı koltuk **sasıḡı** taḳı zinā kılmak ‘aybturur kırmak hakkında / kul hakkında ‘ayb degül” (İM, 2017: 349)

sowuk: < **sowu**-k+Ø “soğuk”

“sovuk” (TZ, 1945: 240)

“savok” (CC, 2015: 550)

“sowuk” (Kİ, 1931: 92)

“105-a/7-8: taḳı suw / **sowuḳ** bolḡay henüz, ol suwnıñ hükmi muṭlak suwı kibiturur” (İM, 2017: 87)

“219(110a)/7: bir kesek taş kötürgey **savuḳ**dan yir buzlanıp” (GT, 1978: 109)

yumşak: < **yumşa**-k+Ø “yumuşak” [yumşa-: yumuşamak (DLT, 2015: 988)]

“yumşak” (CC, 2015: 612)

“yımışak” (CC, 2015: 609)

“yumçak” (TZ, 1945: 289)

“yumşak” (TZ, 1945: 289)

“yumşak” (Kİ, 1931: 129)

“327(164a)/12: toygaylar ol ḳadar **yumşak** bolmaḡıl kim” (GT, 1978: 163)

“87-b/3-4: taķı y zn n  addi sa n n /  ar n ndan sa aln n astına t gi taķı bir  ulakn n yu  akından taķı birine t gi” ( M, 2017: 76)

4.1.10.3. Fiziksel  zellik  simleri

+Ak

benek: < ben+ek+ ¹⁵⁸ “siyah nokta”

“benek” (K , 1931: 17)

solak: < sol+ak+  “solak”

“solak” (TZ, 1945: 240)

+kA

ka ka: < ka +ka+  “kel” [ka : tepenin ba ı (Toparl  vd., 2007: 130)]

“ka ka” (CC, 2015: 728)

kurtka: < kurt+ka+  “ya lı kadın” [kurt: ya lı, kart (Toparl  vd., 2007: 164)]

“kurtka” (CC, 2015: 765)

+s z

k zs z: < k z+s z+  “k r”

“k zs z” (K , 1931: 54)

“k zsiz” (CC, 2015: 516)

“23-a/8:R st  anlar tilerler z tn  bild rmek, o  ar **k zs zge** attamak kibi k zl  t p, taķı yaz  y rge attamak kibi” ( M, 2017: 34)

---

¹⁵⁸ Clauson (1971: 350) ve Tietze (2002: 314), s z  edilen kelimenin Fars a “banak” kelimesi oldu unu belirtmi lerdir. Bu kelimenin Fars a olarak g sterilmesine kar ı  ıkan G lensoy (2011: 131-132) kelimenin “ben” kelimesine “+ek” eki gelmesiyle olu tu unu s ylemi tir: <ben+ek. TDK’nin Genel A  sitesinde yayınlanan G ncel S zl k’ nde de kelime T rk e olarak g sterilmi tir.

“109(55a)/4-5: Һайвānларға тербиет ҡылмаҡ дағи **көзсүз**лер маһаллесинде / көзгүчилек итмек велікин ма’нi” (GT, 1978: 54)

“99(50a)/8-9: бағишлағил егер ‘уқубатқа лāйық исем қиыāмат / күн мені **көзсүз** қопарғил ким ийгүлер” (GT, 1978: 49)

“158(79b)/8-9: көрксүз ипçиниң ири **көзсүз** кирек / гер көрер болса үзін бирүр талāқ” (GT, 1978: 78)

kulaksız: < kulak+sız+Ø “sağır”

“kulaksız” (CC, 2015: 517)

tilsiz: < til+sız+Ø “dilsiz”

“tilsiz” (Kİ, 1931: 103)

“tilsiz” (CC, 2015: 575)

“54-b/1: yā **tilsiz** bolsa taқı oşanıң kibi til birle ĩmān kēltürmek fāyide bolmas köñülsiz barça ҳālde” (İM, 2017: 53)

-Ak+

peltek: < *bert-ek+Ø¹⁵⁹ “peltek”

“peltek” (TZ, 1945: 229)

“beltek” (Kİ, 1931: 17)

“54-a/8 – 54-b/1: meger kim ol kişiniң ‘özri bolsa, anıң kibi kim / **pēltek** bolsa, yā tilsiz bolsa taқı oşanıң kibi til birle ĩmān kēltürmek fāyide bolmas köñülsiz barça ҳālde” (İM, 2017: 53)

şolak: < çol-ak+Ø “çolak” [çol-: sakatlanmak (Caferoğlu, 1968: 64)]

¹⁵⁹ Eren (1999: 329) “peltek” kelimesinin “burkulmak” anlamına gelen “bert-” kelimesinden “-(e)k” ekiyle yapıldığını söylemiştir: bert-ek> *bertek> *beltek> peltek. Gülensoy (2011: 693) ise kelimenin yansıma sözcük olan “pe”den sırasıyla “+l”, “-te-” ve “-k” eklerini alarak türetildiğini ifade etmiştir: <*pe (be)+l-te-k.

“şolak” (TZ, 1945: 248)

-Am+

kötürem: < **kötür-em+Ø+Ø**¹⁶⁰ “zayıf, kötürüm”

“kötürem” (CC, 2015: 762)

“286-a/6: vâcib bolur **kötrem** kişi öze taķı zimn kişi öze kaçan bir yétken kişi tapsa” (İM, 2017: 211)

-CAk+

bürçek: < **bür-çek+Ø** “kâkül”

“bürçek” (Kİ, 1931: 25)

“pürçek” (TZ, 1945: 230)

-(I)h+

agsaḥ : < **agsa-ḥ+Ø** “aksak”

“agsaḥ” (CC, 2015: 416)

arıḥ: < **ar-ıḥ+Ø** “temiz” [ar-: yorulmak (DLT, 2015: 553)]

“73b/1: **arıḥ**larınḡ küsençi barçaga medet bolgul” (CC, 2015: 636)

-I+

şaşı: < **şaş-ı+Ø** “şaşı”

“şaşı” (TZ, 1945: 246)

---

¹⁶⁰ “Kötürem” kelimesi “zayıf, cılız” anlamında sadece CC’de kullanılmıştır. DLT (2015: 742) de “kötrüm” kelimesi “üzerinde oturulan seki” anlamındadır. Ancak İM’de “kötür-” kelimesi “taşımak” anlamında kullanılmıştır. Gülensoy (2011: 561) “kötrüm” kelimesinin etimolojisini “<köt+rü-m (arkalanıp götürülen kişi)” biçiminde yapmıştır. Clauson (1972: 705) da “kötrüm” kelimesinin “kötür-” den geldiğini belirtmiştir.

-(I)k+

aksak: < aksa-k+Ø “aksak”

“aksak” (TZ, 1945: 137)

“aksak” (Kİ, 1931: 5)

“368-b/4-5: éyle **akşak** kim yürimes / kurbān kılur yérge” (İM, 2017: 269)

tövlük: < tegil-ük+Ø “kör” [tegil-: (gözü) tek gözü olmak (DLT, 2015: 866)]

“tövlük”¹⁶¹ (CC, 2015: 582)

-(I)rI+

bükri: < bük-ri+Ø¹⁶² “kambur”

“bükri” (TZ, 1945: 159)

“bükürü” (Kİ, 1931: 24)

-(I)ş+

çalış : < çal-ış+Ø “şaşı”

[çal-: yere çalmak, vurmak, söz kulağa çalmak (DLT, 1986: 132)]

“çalış” (CC, 2015: 455)

-(I)t+

kart: < karı-t+Ø “yaşlı” [karı-: yaşlanmak (DLT, 2015: 686)]

“kart” (TZ, 1945: 186)

“kart” (CC, 2015: 493)

---

¹⁶¹ Bu kelime, bu şekliyle sadece CC’de geçmektedir.

¹⁶² Clauson (1972: 328) kelimenin “*bükür-” fiilinden geldiğini belirtir. Gülensoy (2011: 193) kelimenin etimolojisini “<bü-k- ‘engel olmak’ + -rü” olarak yapar.

4.1.10.4. Geçici Durum Belirten İsimler

+II

aylı: < ay+lı+Ø “hamile”

“76a/7: érniñ yüzün héç körmegen **aylı** boldı yalañ sözden anasında baklı” (CC, 2015: 309)

yükli: < yük+li+Ø “hamile”

“yüklü” (Kİ, 1931: 130)

“440-a/7-8: taķı kaçan bir kişi ĥatunu birle murtadd bolsa taķı ikisi kaçıp kāfirlik iline kirse, ĥatun **yükli** bolsa kāfirlik / ilde taķı oĥlan toĥursa” (İM, 2017: 321)

“289(145a)/12-13: şeyĥ sa’dī aytur bir faķīr ivdeşi **yüklü** idi müddeti yitti daĥı bu faķīrniñ ‘ömründe oĥlı bolmışı’” (GT, 1978: 144)

-Ak+

bulganak: < bulgan-ak+Ø “bulanık”

“bulganak” (TZ, 1945: 158)

tolanak: < tolan-ak+Ø “bulanık”

“tolanak” (TZ, 1945: 261)

-(I)k+

bulgak: < bulga-k+Ø “bulanık”

“bulgak” (TZ, 1945: 157)

“bulanuk” (TZ, 1945: 157)

“bulgak” (CC, 2015: 449)

bozuk: < boz-uk+Ø “bozuk”

“bozuk” (Kİ, 1931: 21)

4.1.10.5. Oluşum İsimleri

+(I)k

kovuk: < **kovı+k+Ø** “kovuk” [kovı: içi boş (DLT, 2015: 732)]

“kovuk” (Kİ, 1931: 80)

+(I)ş

kovuş: < **kovı+ş+Ø** “kovuk” [kovı: içi boş (DLT, 2015: 732)]

“kovuş” (CC, 2015: 753)

-An+

kogan: < **kok-an+Ø** “kıvılcım” [kok-: yanarak kömür olmak (DLT, 1986: 339)]

“kogan” (TZ, 1945: 203)

-Cık+

kabarçuk: < **kabar-çuk+Ø** “kabarcık”

“94-a/5-6: eger sıyrılşa **kabarçuk** / aksa andan suw, yā sarı suw, yā özge nérse eger aksa yaranıñ başından ābdast bozulur” (İM, 2017: 80)

-DI+

karaldu: < **karal-du+Ø** “gölge”

“karaldu” (Kİ, 1931: 70)

-(I)g+

bag: < **ba-g+Ø** “bağ” [ba-: bağlamak (DLT, 1986: 58)]

“bag” (CC, 2015: 430)

“bağ” (Kİ, 1931: 13)

“129-a/7-8: revā bolır ol kişige kim mesh kılğay / bértük **bağ**ları öze” (İM, 2017: 103)

-gA+

kölige: < **köli-ge+Ø**¹⁶³ “gölge” [köli-: gömmek (Ş. Tekin, 2001: 30)]

“kölege” (CC, 2015: 511)

“köletke” (TZ, 1945: 207)

“296(148b)/10: ammā mütene’im idim **kölgede** beslenmiş cehān körmegen” (GT, 1978: 147)

“111(56a)/4-5: yayağ miskīnlere ka’be yolında / muğaylān **kölgesidür** çetr-i sultān” (GT, 1978: 55)

“60a/1: tap tap tamızık tama durgan tamızık **köleges**i bar” (CC, 2015: 253)

“141-a/5-6: taķı muḥammed imāmdan eşek kaçan kim siyse otlağ içinde taķı **kölige** / tüşse anıñ öze üç kěz taķı küneş tüşse üç kěz mağat arınur” (İM, 2017: 110)

-gAn+

tütgen: < **tüt-gen+Ø** “duman” [tüt-: (ateş) tütme (DLT, 2015: 913)]

“60b/14: tüvme tüvdim, **tütgenge** saldı. ol usdır” (CC, 2015: 256)

-(I)h+

yaruh: < **yaru-h+Ø** “ışık” [yaru-: (güneş vb.) aydınlatmak (DLT, 2015: 603)]

“yaruh” (CC, 2015: 603)

“71b/12: tözmey yér tınçı titredi künniñ **yarıhı** karardı” (CC, 2015: 298)

“69b/9: ave kız kimniñ kértegi kün déy **yarıhtır** hem ise” (CC, 2015: 290)

---

¹⁶³ Clauson (1972: 718) ve Ş. Tekin (2001: 30) “kölige” kelimesinin “gölgeli olmak” anlamındaki “köli-” kelimesinden türediğini belirtmiştir. Gülensoy (2011: 378-379) sözü edilen kelimenin etimolojisini şu şekilde yapmaktadır: <kö-l+ig-e.

-I+

oyu: < *oy-u+Ø “oya”

“oyu” (TZ, 1945: 224)

-(I)k+

belük: < böl-ük+Ø “saçın örülmüş kısmı”

“belük” (Kİ, 1931: 17)

bezek: < beze-k+Ø “süs”

“bezek” (Kİ, 1931: 17)

“416-b/8: taķı ebū yūsufdan kim él késilür kaçan kim **béze**gi érişse nişābgā” (İM, 2017: 304)

ışık: < ışı-k+Ø “ışık”

“ışık” (TZ, 1945: 174)

“ışık” (Kİ, 1931: 42)

kırkık: < kırk-ık+Ø “oya”

“kırkık¹⁶⁴” (TZ, 1945: 199)

kölek: < köli-k+Ø “gölge”

“kölek” (TZ, 1945: 207)

köpük: < köp-ük+Ø “köpük”

“köpük” (TZ, 1945: 208)

“köpük” (Kİ, 1931: 52)

---

¹⁶⁴ Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır. DLT ve EDPT’de bu kelimeye rastlanmamıştır.

kusuk: < kus-uk+Ø “kusmuk”

“96-b/7: az ƣan yā az **ƣusuk** néçe kim ābdast bozmasa necīs bolmas” (İM, 2017: 81)

yarık: < yaru-k+Ø “ışık”

“yarık” (TZ, 1945: 279)

“yaruk” (Kİ, 1931: 121)

“74a/1: ƣannıƣ alamları ƣıksın ƣaçnıƣ **yarıkı** balkısın tennıƣ” (CC, 2015: 304)

“61b/34-35: baş üstünde altun ƣaç astrı **yarık** / bar édi” (CC, 2015: 262)

-kI+

kusku: < kus-ku+Ø “kusmuk”

“kusku” (Kİ, 1931: 83)

-kAk+

kuskak: < kus-kak+Ø “kusmuk”

“kuskak” (TZ, 1945: 212)

-kIç+

uyutkuç: uyut-kuç+Ø “kursağın içindeki donmuş süte benzer şey”

[udıt-: katılaştırmak, peynir yapmak (DLT, 1986: 684)]

“136-a/2: oşanıƣ kibiturur kiçkez ƣuzı taƣı **uyutkuç**¹⁶⁵ ol kim ƣuzı kursağından ƣıƣar” (İM, 2017: 107)

-kIn+

uçkun: < uç-kun+Ø “kıvılcım”

“uçkun” (CC, 2015: 860)

---

¹⁶⁵ Bu kelime sadece İM’de bulunmaktadır. DLT ve Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde de rastlanmamıştır. Ekin işlevi göz önüne alınarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

yarkın: < yaru-kın+Ø “ışık”

“yarkın” (TZ, 1945: 280)

“yarkın” (Kİ, 1931: 121)

“70a/18: anı bizge sên tatırgıl yüz **yarkın**ında yaşırgıl” (CC, 2015: 292)

-(I)m+

düzüm: < düz-üm+Ø “dizi, dizilmiş inci”

“düzüm” (Kİ, 1931: 37)

sokum: < sok-um+Ø “lokma”

“sokum” (TZ, 1945: 240)

-mAk+

kasmak: < kaz-mak+Ø “kabın dibine yapışan yemek artığı”

“kasmak” (TZ, 1945: 186)

“kazmak” (TZ, 1945: 190)

koparmak: < kopar-mak+Ø “bina”

“koparmak” (CC, 2015: 509)

téşmek: < téş-mek+Ø “çukur”

“téşmek” (CC, 2015: 572)

tıymak: < tıy-mak+Ø “engel” [tıy-: engel olmak (CC, 2015: 574)]

“tıymak” (CC, 2015: 574)

-mAn+

tuman: < tu-man+Ø “duman” [tu-: kapatmak, tıkamak (DLT, 1986: 648)]

“tuman” (CC, 2015: 582)

“tuman” (TZ, 1945: 263)

“tuman” (Kİ, 1931: 107)

-mlr+

çamur: < *çam-mur+Ø “çamur”

“çamur” (TZ, 1945: 161)

“çamur” (Kİ, 1931: 26)

-(I)n+

tıkın: < tık-ın+Ø “lokma”

“tıkın” (TZ, 1945: 257)

tütün: < tüt-ün+Ø “duman, tütün”

“tütün” (TZ, 1945: 267)

“tütün” (CC, 2015: 587)

“tütün” (Kİ, 1931: 110)

“dütün” (Kİ, 1931: 37)

“75(38a)/9: kandan tüşti ol ir ayttı faķırlar āhı **tütüninden**” (GT, 1978: 37)

“142-b/5: kaçan kim köterilse suw éwiniñ **tütünü**, yā hannıñ taķı buzlasa tünlükde” (İM, 2017: 111)

yalın: < yal-ın+Ø “alev”

“yalın” (CC, 2015: 598)

yaşın: < yaşı-n+Ø “yıldırım”

“yaşın” (Kİ, 1931: 122)

-(I)r+

çukur: < **çok-ur+Ø** “çukur”

“çukur” (CC, 2015: 460)

“çukur” (Kİ, 1931: 32)

“36-b/9: gū ḥālī degül iki ḥālden; yā çümgen bolğay uçmaḵ çümgenlerinden, yā bir **çuḵur** bolğay” (İM, 2017: 42)

-(I)ş+

konuş: < ***kon-uş+Ø** “yağma, konmak biçimi”

“konuş” (TZ, 1945: 204)

-(I)t+

keçit: < **keç-it+Ø** “geçit”

“kiçit” (Kİ, 1931: 48)

“keçüt” (Kİ, 1931: 43)

“40-b/6: rāstı ténri te’ālā yaratdı ādam oğlanları üçün bir **kéçit** ol sırāt köprüsüturur, tamuğnıñ çin üstinde taḵı kıldı” (İM, 2017: 45)

sarkıt: < **sark-it+Ø** “yemek artığı”

“174(87b)/8-9: yimes it **sarkıtın** kilip arsalan / ğār içinde açın öler bolsa” (GT, 1978: 86)

4.1.10.6. Vücut Salgıları ile İlgili İsimler

+AgI

içegi: < **iç+egi+Ø** “kaburga kemiklerinin içinde bulunan beyaz sıvı”

“143-b/2: murdār ḵoynıñ **içegilerini** anıñ birle namāz kılsa revā bolur namāzı ḵaçan kim ḵuruğ bolsa” (İM, 2017: 112)

-(I)k+

osruk: < **osur-uk+Ø** “osuruk” [osur-: osurmak (DLT, 1986: 443)]

“osruk” (TZ, 1945: 223)

“18-a/4: ve eger ayıtsa: séniñ antıñ eşekniñ **osruķı** ikisi berābarturur tése” (İM, 2017: 31)

sidik: < **sid-ik+Ø** “sidik” [sid-: işemek (DLT, 2015: 823)]

“sidik” (CC, 2015: 553)

“sidik” (TZ, 1945: 238)

“sidük” (Kİ, 1931: 89)

“93-a/3-4: ammā çıkğan iki yoldan ol **sidük** kibi / taķı tézek kibi” (İM, 2017: 79)

sümkürük: < **sümkür-ük+Ø** “sümük”

“sümkürük” (TZ, 1945: 243)

“92-b/6: arıǵ nérse çıķmaq birle ābdast bozulmas: köz yaşı kibi taķı tüwrük kibi taķı tér kibi taķı **simkürük** kibi” (İM, 2017: 79)

tükürük: < **tükür-ük+Ø** “tükürük”

“tükürük” (TZ, 1945: 266)

“92-b/6: arıǵ nérse çıķmaq birle ābdast bozulmas: köz yaşı kibi taķı **tüwrük** kibi taķı tér kibi taķı **simkürük** kibi” (İM, 2017: 79)

“189-b/7: taķı **tüwrüǵini** bıraķmaq yā simkirigini bıraķmaq namāz içinde” (İM, 2017: 144)

-(I)t+

sarkıt: < **sark-it+Ø** “aǵızdan akan salya”

“114-a/5-6: eger anıñ **sarkıtı** / arıǵ bolsa anıñ birle ābdast almaǵay ihtiyāt üçün” (İM, 2017: 93)

4.1.11. Nesne İsimleri

Bu işlev; belli bir ağırlığı, hacmi olan cansız varlıkları belirten kelimeleri türetmek için kullanılmaktadır. İncelediğimiz kelimelerde “*alet, gereç, giyecek, eşya*” isimleri yapma alt işlevleri tespit edilmiştir.

4.1.11.1. Alet İsimleri

Bir işi yapmak için kullanılan nesneleri ifade eden kelimeleri türetmek için kullanılan bu işlevdeki eklerin ortak fonksiyonda birleşen morfepleri, onları “*hayvancılık, müzik, onarım, savaş, tarım*” gibi alt işlevlerde sınıflandırmamızı sağlamıştır.

4.1.11.1. Hayvancılık Alet İsimleri

+dlk

burunduk: < **burun+duk+Ø** “buruna takılan şey”

“burunduk” (TZ, 1945: 158)

“burunduk” (Kİ, 1931: 23)

+dIrIk

burunduruk: < **burun+duruk+Ø** “buruna takılan şey”

“burunduruk” (Kİ, 1931: 23)

kömüldürük: < **köñül+dürük+Ø** “hayvanlara takılan göğüs kemeri”

“kömüldürük” (CC, 2015: 512)

“kömüldürük” (Kİ, 1931: 51)

“yümüldürük” (TZ, 1945: 291)

+lIg

aguzlug : < **agız+lug+Ø** “gem, ağızlık”

“aguzlug” (CC, 2015: 416)

+llk

yagırlık: < **yagır+llk+Ø** “eyerin altındaki keçe” [yagır: omuz (DLT, 1986: 727)]

“yagırlık” (Kİ, 1931: 117)

-Ak+

saçak: < **saç-ak+Ø** “(at takımında kullanılan) saçak”

“saçak” (CC, 2015: 543)

“saçak” (Kİ, 1931: 84)

-(I)CI+

kamçı: < **kam-çı+Ø**¹⁶⁶ “kamçı” [kam-: kuvveti kesilesiye dövmek (DLT, 1986: 257)]

“kamçı” (CC, 2015: 724)

“kamçı” (Kİ, 1931: 68)

“195-a/2: ve eger ursa kişileri bir éli birle, yā bir **kamçı** birle namāznı fāsıd bolur” (İM, 2017: 147)

“89(45a)/3-4: dağı ol oğlan iğec yağrınımı ağır **kamçılar** / indürdi men aytım şadaka allāh al-‘azīm” (GT, 1978: 44)

-gI+

dergü: < **tér-gü+Ø** “terki” [tér-: dermek, toplamak (DLT, 1986: 604)]

“dergü” (Kİ, 1931: 34)

---

¹⁶⁶ Clauson (1972: 626), “kamçı” kelimesinin “to strike down” anlamına gelen “kam-” kelimesinden türediğini belirtmiştir. Eren (1999: 204), Kaşgarlı Mahmud’un “kamçı” kelimesini “at, deve ve sığırın erkeklik organına verilen ad” olarak tanımladığını söylemiş ve “kamçı”nın erkeklik organına verilen “kamçı”dan ayrılmasının düşünülemeyeceğini belirtip “vurmak, dövmek” anlamına gelen “kam-” kelimesinden geldiği yolundaki savın da düşündürücü olduğunu ifade etmiştir. Gülensoy (2011: 456) ise kelimeyi “at, deve ve sığırın erkeklik organı” olarak vermiştir.

bukagı: < *buka-gı+Ø “köstek”

“bukagı” (TZ, 1945: 157)

-gIn+

tizgin: < tiz-gin+Ø “dizgin”

“tizgin” (CC, 2015: 578)

“tizgin” (Kİ, 1931: 103)

“97-a/7-8: kaçan kim / kirse bir ança yürimegi içinde **tizginse** ol kişi esirikturur” (İM, 2017: 82)

-(I)k+

kaşak: < kaşı-k+Ø “kaşağı”

“kaşak” (Kİ, 1931: 72)

köstek: < köste-k+Ø “köstek”

[köste-: hayvanın ön ayaklarını bağlamak (TDK Derleme Sözlüğü, ET: 30.04.2020)]

“köstek” (TZ, 1945: 208)

tuşak: < tuşa-k+Ø “köstek”

[tuşa-: beygirin ayaklarını birbirine bağlamak (Toparlı vd., 2007: 285)]

“tuşak” (TZ, 1945: 265)

“tuşak” (Kİ, 1931: 108)

-kAç+

tepkeç: < tep-keç+Ø “mahmuz”

“tepkeç” (TZ, 1945: 255)

-kİç+

depküç: < **tep-küç+Ø** “mahmuz”

“depküç” (Kİ, 1931: 33)

tepkîç: < **tep-kîç+Ø** “mahmuz”

“tepkîç” (Kİ, 1931: 101)

-kIn+

sıpkun: < ***sap-kun+Ø** “zıpkın”

“sıpkun” (Kİ, 1931: 91)

-(I)m+

ilim: < **il-im+Ø** “balık ağı”

[il-: bağlamak, tutturmak, takmak, asmak (CC, 2015: 719)]

“ilim” (CC, 2015: 719)

sıyırım: < **sıdır-ım+Ø** “üzengi kayışı” [sıdır: sıırım (DLT, 1986: 511)]

“sıyırım¹⁶⁷” (Kİ, 1931: 91)

sirim: < **sıdır-ım+Ø** “üzengi kayışı” [sıdır: sıırım (DLT, 1986: 511)]

“sirim” (Kİ, 1931: 90)

-mAk+

karmak: < **kar-mak+Ø** “olta” [kar-: suya batmak, dalmak (Toparlı vd., 2007: 126)]

“60a/23: ol **kar(mak)** bile balık” (CC, 2015: 254)

---

¹⁶⁷ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır. Tuna, kelimenin ““sid- ~sıd-”(< sı-d-, sı- “kırmak, kesmek”)” kelimesinden geldiğini belirterek etimolojisini şu şekilde yapmaktadır: *sıd-ır-ım (Tuna, 1971: 238).

urmak: < ur-mak+Ø “kamçı”

“urmak” (CC, 2015: 590)

-(I)n+

kişen: < kişe-n+Ø “köstek” [kişe-: bağlamak, kösteklemek (DLT, 1986: 723)]

“kişen” (CC, 2015: 506)

“kişen” (TZ, 1945: 202)

“kişen” (Kİ, 1931: 50)

-(I)w+

baw: < ba-w+Ø “bağ, zincir”

“72a/21: ave ölümniñ **baw**larını üzdi bizge kök yér hanı” (CC, 2015: 300)

-wI+

bugawı: < *buka-wı+Ø “köstek”

“bugawı” (TZ, 1945: 157)

“buvawı” (TZ, 1945: 159)

-vIv+

bukavuv: < *buka-vuv+Ø “köstek”

“bukavuv” (Kİ, 1931: 23)

4.1.11.1.2. Müzik Aleti İsimleri

+gI

sıbızgı: < *sıbız+gı+Ø¹⁶⁸ “uzun düdük”

¹⁶⁸ Clauson (1972: 794), kelimenin “sıbız” kelimesinden geldiğini belirtirken Gülensoy (2011: 762) ise kelimenin “?OT *subı (~söbi) ‘uzun ve sivri nesne’+z+gı” biçiminde geliştiğini ifade eder.

“sıbızgı” (TZ, 1945: 236)

“sıbızgı” (Kİ, 1931: 90)

burgu : < bur-gu+Ø “üfleyerek çalınan alet”

“burgu” (CC, 2015: 451)

“burgu” (Kİ, 1931: 23)

-gICA+

burguç : < bur-guç+Ø “üfleyerek çalınan bir çalgı”

“burguç” (CC, 2015: 451)

-(I)k+

düdük : < tüte-k+Ø “düdük”

“düdük” (TZ, 1945: 166)

“düdük” (Kİ, 1931: 36)

-(I)w+

koşrow : < koşra-w+Ø “çingirak” [koşra-: ses kalınlaşmak (DLT, 2015: 728)]

“koşrow” (CC, 2015: 751)

-wI+

kumrawu : < koşra-wu+Ø “çan” [koşragu: çan (DLT, 1986: 343)]

“kumrawu” (Kİ, 1931: 81)

4.1.11.1.3. Onarım Aleti İsimleri

+CIk

tokmaçık : < tokmak+çık+Ø “küçük tokmak”

“60b/25-26: ténriden tüşgen **tokmaçık** dört ayaklı / maymaçık. ol kirpi.” (CC, 2015: 257)

+llk

otluk: < **ot+luk+Ø** “çakmak taşı”

“otluk” (CC, 2015: 536)

-Av+

burav : < **bur-av+Ø** “matkap”

“burav” (CC, 2015: 450)

-(I)C+

çeküç: < ***çek-üç+Ø**¹⁶⁹ “çekiç”

“çeküç” (Kİ, 1931: 28)

-gI+

égegü: < **ége-gü+Ø** “eğe” [ege-: eğelemek (Toparlı vd., 2007: 70)]

“460-a/2: ve eger tiş sinsa égegeyler **égegü** birle” (İM, 2017: 335)

kösegi: < **köze-gi+Ø** “tandırda ateşi karıştırma demiri (DLT, 2015: 743)”

[köze-: ateş çevirmek, ateş karıştırmak (DLT, 1986: 370)]

“kösegi” (TZ, 1945: 208)

-gIç+

yülügüç: < **yülü-güç+Ø** “ustura” [yülü-: tıraş etmek (CC, 2015: 614)]

“yülügüç” (CC, 2015: 614)

---

¹⁶⁹ DLT’de “çekiç” kelimesinin karşılığı “çekük”tür. Clauson, kelimenin Farsçadan daha çok Türkçe gibi görüldüğünü belirterek kelimenin “çek-” kelimesinden gelebileceğini belirtir (Clauson, 1972: 415). Gülensoy ise kelimenin etimolojisini “<*çak-(ı)ç” olarak yapmaktadır (Gülensoy, 2011: 227). “çekiç” kelimesi TDK Güncel Sözlük’te Türkçe gösterilmektedir (ET: 01.05.2020).

-I+

tartu: < tart-u+Ø “tartı”

“tartu” (Kİ, 1931: 99)

-(I)k+

kürek: < küre-k+Ø “kürek” [küri-: eşinmek, yeri eşmek, kürümek (DLT, 1986: 400)]

“kürek” (CC, 2015: 521)

“kürek” (TZ, 1945: 214)

“kürek” (Kİ, 1931: 55)

kürük: < köyür-ük+Ø “kürük” [köyür-: yanmak (DLT, 1986: 369)]

“kürük” (CC, 2015: 521)

yırgak: < yırga-k+Ø “ateşi karıştırmaya yarayan kanca”

[ırğa-: sallamak, silkelemek (DLT, 2015: 657)]

“yırgak” (CC, 2015: 609)

“ırkak” (Kİ, 1931: 42)

-kI+

keski: < kes-ki+Ø “keski”

“keski” (TZ, 1945: 196)

“keski” (Kİ, 1931: 46)

-kAç+

kıskaç: < kıs-kaç+Ø “kerpeten” [kıs-: sıkıştırmak, sıkmak (CC, 2015: 503)]

“kıskaç” (CC, 2015: 503-504)

“kıskaç” (Kİ, 1931: 76)

-mA+

tokma: < tokı-ma+Ø “tokmak” [tokı-: döğmek, vurmak (DLT, 1986: 633)]

“tokma” (Kİ, 1931: 105)

-mAk+

çakmak: < çak-mak+Ø “çakmak”

“çakmak” (TZ, 1945: 161)

“çakmak” (Kİ, 1931: 27)

tokmak: < tokı-mak+Ø “tokmak”

“60b/5: yazda yavlı **tokmak** yatır. ol kirpidir” (CC, 2015: 256)

“dokmak” (TZ, 1945: 165)

-(I)n+

çıkın: < çıkın+Ø “çıkın” [çığ-: (yük, bohça vb. şeyleri) bağlamak (DLT, 2015: 621)]

“çıkın” (TZ, 1945: 162)

“çıkın” (Kİ, 1931: 30)

-ngİç+

yülüngüç: < yülü-ngüç+Ø “ustura”

“yülüngüç” (CC, 2015: 614)

-(I)rgİ+

ötürgü: < öt-ürgü+Ø “matkap” [öt-: delmek (DLT, 1986: 467)]

“ötürgü” (TZ, 1945: 227)

“ütürgü” (CC, 2015: 594)

“ütürgü” (Kİ, 1931: 115)

-(I)ş+

çeküş: < *çek-üş+Ø “çekiç”

“çeküş” (TZ, 1945: 161)

-(I)w+

bilew: < bile-w+Ø “bileği taşı”

“60b/18: ol bıçak bile **bile(w)**” (CC, 2015: 257)

“bilew” (CC, 2015: 441)

ekew: < ege-w+Ø “eğe”

“ekew” (TZ, 1945: 167)

“égew” (CC, 2015: 463)

kösew: < köze-w+Ø “ateşi karıştırmaya yarayan demir”

“kösew” (TZ, 1945: 208)

“kösöw” (CC, 2015: 761)

yülgüw: < yülgü-w+Ø “ustura”

“yülgüw” (CC, 2015: 899)

-wI+

bilewü: < bile-wü+Ø “bileği”

“bilewü” (Kİ, 1931: 18)

-vIç+

yülvüç: < yülü-vüç+Ø “ustara”

“yülvüç” (TZ, 1945: 291)

-vİv+

küsevüv: < köze-vüv+Ø “ateşi karıştırmaya yarayan demir”

“küsevüv” (Kİ, 1931: 56)

4.1.11.1.4. Savaş Aleti İsimleri

+Ak

başak: < baş+ak+Ø “okun ucundaki sivri demir”

“başak” (Kİ, 1931: 15)

“278-b/7: ve eger ıalsı içinde oknıñ yinçkesi, yā **başakı** ıarnı içinde orucı fāsıd bolur” (İM, 2017: 205)

+An

demren: < temür+en+Ø “okun ucundaki sivri demir”

“demren” (Kİ, 1931: 33)

+(I)C

yasıç: < yası+ç+Ø “bir tür ok demiri” [yası: yassı, enli (DLT, 1986: 755)]

“yasıç” (Kİ, 1931: 121)

+İlk

butluk : < but+luk+Ø “vücudun belden aşağısını korumaya yarayan zırh”

“butluk” (CC, 2015: 451)

kezlík: < kez+lık+Ø “okun kırış yerini oymak için kullanılan bıçak”

[kez: gez (DLT, 1986: 310), gez: okun kırışe geıen ucundaki kertik (TDK Güncel Sözlük, ET: 03.05.2020)]

“kezlík” (Kİ, 1931: 48)

kuşluk: < kuş+luk+Ø “kuşları vurmaya özgü geniş ok”

“kuşluk” (Kİ, 1931: 83)

yaglık: < yagı+lık+Ø “düşman için hazırlanmış ok”

“yaglık¹⁷⁰” (Kİ, 1931: 117)

-gA+

tutga: < tut-ga+Ø “kılıç sapı”

“tutga” (Kİ, 1931: 108)

-gI+

süngü: < *sün-gü+Ø “süngü”

“süngü” (TZ, 1945: 243)

“süngü” (Kİ, 1931: 94)

“74-a/3: sarp **süngü** kövsin sançıp su kan bile ağışd(ı)rdı” (CC, 2015: 305)

-I+

süñü: < *süñ-ü+Ø “süngü”

“63b/23: kamışlar örkenler haç hadaklar **süñü** tigenek tacı kaysını” (CC, 2015: 273)

“242(121b)/7: kilür yahşı **süñi** uçin körerger / yaman düşmen yüzünden ‘ākıl irge” (GT, 1978: 120)

“21(11a)/5-6: baş oynap cān terkin urmağa merdāne men / **süñü** oynap at çapup köp türlü irdem körgüzüp” (GT, 1978: 10)

“278-b/6-7: ve eger bir kişi **süñü** birle sançılşa, yā oğ birle urulsa, içine érişse / orucı fāsıd bolur” (İM, 2017: 205)

---

¹⁷⁰ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır.

-kI+

ülkü: < *ül-kü+Ø “hedef”

“ülkü” (Kİ, 1931: 115)

“210(105b)/10: bir biligsiz cāhil oğlan nāgehān / **ülkü**ge oynap atıp oknı tiker” (GT, 1978: 104)

“304(152b)/10-11: işāreti ol ʔāyife faḡrınaturur kim cefā meydanının / irenleri dağı ʔazā oknı **ülkü**sitururlar” (GT, 1978: 151)

-mA+

burma: < bur-ma+Ø “mancınık”

“burma” (TZ, 1945: 158)

4.1.11.1.5. Tarım Aleti İsimleri

+An

sapan: < sap+an+Ø “saban”

“sapan” (TZ, 1945: 232)

“saban” (CC, 2015: 543)

“saban” (CC, 2015: 802)

+CAk

baltıçak: < balta+çak+Ø “küçük balta, çekiç”

“baltaçak” (Kİ, 1931: 14)

“baltıçak” (CC, 2015: 650)

+Cİk

tagarçuk: < **tagar+çuk+Ø** “dağarcık” [tagar: hububat çuvalı (DLT, 2015: 847)]

“tagarçuk” (TZ, 1945: 249)

“tagarçuk” (Kİ, 1931: 96)

-Ak+

orak: < **or-ak+Ø** “orak” [or-: (ot vb.) biçmek, kesmek (DLT, 2015: 777)]

“orak” (TZ, 1945: 222)

“480-a/7: tağı satmağ **orak** künine tégrü tağı üzüm késer vağtda tégrü” (İM, 2017: 350)

-(I)k+

övük: < ***ögi-k+Ø** “değirmen taşı”

“övük” (CC, 2015: 797)

tögerik: < ***tegir-ik+Ø** “değirmi” [*tegir-: çevirmek (Clauson, 1972: 486)]

“tögerik” (TZ, 1945: 262)

-kI+

bıçkı: < **bıç-kı+Ø** “bıçkı”

“bıçkı” (TZ, 1945: 151)

“bıçkı” (CC, 2015: 440)

“buçkı” (CC, 2015: 449)

“320(160b)/5: urmağıl **bıçkı** ayağı üstüne minnet bilen” (GT, 1978: 159)

kérki: < **kért-ki+Ø** “küçük balta”

“kérki” (CC, 2015: 500)

-mI+

degirmi: < **degir-mi+Ø** “değirmi”

“degirmi” (TZ, 1945: 164)

-mAk+

téyirmek: < **téyir-mek+Ø** “çark”

“téyirmek” (CC, 2015: 573)

-mAn+

tegirmen: < ***tegir-men+Ø** “değirmen”

“tégirmen” (CC, 2015: 569)

“teyirmen” (Kİ, 1931: 102)

“283(142a)/11: **tegirmen** ya’nī köp harc itmek ol kişıge müselleme durur” (GT, 1978: 141)

4.1.11.2. Gereç İsimleri

Belirli işleri yapmak için gerekli olan malzemeleri ifade eden kelimeler türetmek için kullanılan bu işlevdeki morfemler; “*denizcilik, ev, mutfak, yazı, süs, giyecek*” ile ilgili gereç isimleri yapmak için kullanılır.

4.1.11.2.1. Denizcilik Gereci İsimleri

+kAn

yelken: < **yel+ken+Ø** “yelken”

“yelken” (TZ, 1945: 284)

“yelken” (Kİ, 1931: 124)

-An+

uçan: < uç-an+Ø “kk gemi”

“uçan” (TZ, 1945: 268)

“uçan” (Kİ, 1931: 111)

4.1.11.2.2. Ev Gereci İsimleri

+Dİk

koltuk: < kol+tuk+Ø “koltuk”

“186(93b)/7: kerem vaktın tutar sen **oltuuuda** / bu isn birle mi cennet tiler sen” (GT, 1978: 92)

“105(53a)/2-3: ay hünerler tutup ayasında / kızleben **oltuuda** ‘ayb tümen” (GT, 1978: 52)

+İİk

ıralık: < (Far.) erag+lık+Ø “mumluk”

“ıralık” (Kİ, 1931: 30)

“ıraklık” (CC, 2015: 457)

ılık: < ı+lık+Ø “baca”

[ı: kandilin isi ve duvar vb. zerindeki kurum (DLT, 2015: 658)]

“60a/5: kışta kara kula uvşapd(ır). ol **ılıkdır**” (CC, 2015: 253)

kligelik: < kölige+lik+Ø “gölgelik”

“146-a/7: Taı **kligelik** içinde oturmaay” (İM, 2017: 414)

tlik: < t+lik+Ø “baca”

“tlik” (CC, 2015: 857)

“tünlük” (TZ, 1945: 266)

“tüñlük” (TZ, 1945: 266)

“tünlük” (Kİ, 1931: 109)

“142-b/5-6: yā ḥannıñ taķı buzlasa **tünlük**de / yā éşikde, andan soñra ol buz érise tonga tégse murdār bolur” (İM, 2017: 111)

-Ak+

kabak: < **kap-ak+Ø** “kapı” [kap-: örtmek (Akalın, 2007: 277)]

“69a/1: ave uçmakñıñ **kabagı** tirilikñıñ agaķı” (CC, 2015: 287)

oturak: < **oltur-ak+Ø** “oturak”

“oturak” (TZ, 1945: 224)

“otrak” (TZ, 1945: 223)

öçek: < **öç-ek+Ø**¹⁷¹ “baca” [öç-: alevi bitmek, sönmek; nefesi kesilmek (DLT, 2015: 783)]

“107-a/4: yağmur suwı, kaçan kim yürise **öçek**ñıñ olaķından taķı **öçek** öze kişı necāseti bolsa ol suw arıgturur” (İM, 2017: 88)

-An+

çatan: < **çat-an+Ø** “sepet”

[çat-: kumaşların kenarlarını birbirine eklemek (Kİ, 1931: 27)]

“çatan¹⁷²” (Kİ, 1931: 27)

¹⁷¹ Bu kelime sadece İM’de yer almaktadır. DLT, EDPT, TDES ve OTWF’de kelimeye rastlanmamıştır. Kelimenin etimolojisi, “-ak” ekinin eşya yapma fonksiyonundan yola çıkılarak yapılmıştır.

¹⁷² Bu kelime sadece Kİ’de geçmektedir. TDK’nin Genel Ağ sitesinde yayımlanan Derleme Sözlüğünde Artvin Şavşat’da “sepet” anlamıyla kullanıldığı belirtilmiştir (ET: 28.12.2019). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*’nde “birbirine kenetlenmiş, yapışık” anlamında “çatık” kelimesi bulunmaktadır. Kelimenin etimolojisine EDPT, KBS ve TDES’de rastlanmamıştır. “-An” ekinin işlevi göz önüne alınarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

-Aş+

otraş: < **oltur-aş+Ø** “oturak”

“otraş” (TZ, 1945: 223)

-(I)g+

tutug: < **tut-ug+Ø** “örtü”

“tutug” (Kİ, 1931: 108)

-gI+

oturgu: < **oltur-gu+Ø** “oturak”

“oturgu” (TZ, 1945: 224)

-gAç+

olturgaç: < **oltur-gaç+Ø** “oturak”

“olturgaç” (Kİ, 1931: 62)

-gAn+

köşegen: < **köşi-gen+Ø** “cibinlik” [köşi-: gizlemek, örtmek (DLT, 2015: 741)]

“köşegen” (CC, 2015: 515)

sergen: < **ser-gen+Ø** “raf”

“sergen” (TZ, 1945: 235)

urgan: < ***ur-gan+Ø¹⁷³** “urgan”

“urgan” (Kİ, 1931: 62)

yovurgan: < ***yogur-gan+Ø¹⁷⁴** “yorgan”

---

¹⁷³ Bu kelime yerine DLT’de “uruk” kelimesi kullanılmaktadır. Clauson (1972: 215), “uruk” kelimesinin “ur-”tan geldiğini belirtmiştir. Eren (1999: 424), “urgan” kelimesinin “uruk” kelimesine “+an” küçültme ekinin getirilmesiyle oluştuğunu söylemektedir. Gülensoy (2011: 970), “urgan” kelimesinin etimolojisini “<ur-uk+an” biçiminde yapmıştır.

“yovurgan” (CC, 2015: 611)

-gIç+

olturguç: < **oltur-guç+Ø** “oturak”

“olturguç” (CC, 2015: 533)

-I+

kapu: < **kap-u+Ø** “kapı”

“kapu” (TZ, 1945: 184)

“kapu” (Kİ, 1931: 69)

-(I)k+

éşik: < **éşü-k+Ø** “kapı” [éşü-: örtmek, bürümek (DLT, 1986: 199)]

“ışık” (TZ, 1945: 179)

“ışık” (Kİ, 1931: 40)

“éşik” (CC, 2015: 469)

“60b/21: avzum açsam öpkem körünir. ol **éşik** açsa ot” (CC, 2015: 257)

“51-a/7-8: ammā ḥadīs-i nebīden: kaçan kim indi tēnri te’ālā sözi tamuğnıñ yēti / **éşiği** bar” (İM, 2017: 51)

“119(60a)/11: yā aña sözlegil tik oltursun / yā **ışık** aç revān çıkıp kiteyim” (GT, 1978: 59)

“114(57b)/2-3: anı kim indese muhtāc kılmas / dağı özge **ışıkke** körgüzüp yol” (GT, 1978: 56)

---

¹⁷⁴ Bu kelimenin etimolojisi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Clauson (1972: 907) “yogur-” fiili ile “-kan” eki arasında semantik bağ olmadığını söylerken etimolojisinin “yoğun-” fiiliyle ilgisi olabileceğini söylemektedir. Gülensoy (2011: 1163) kelimenin etimolojisini “<*yap- (örtmek)+-(u)r-gan [>yap-ur-gan>*yop-ur-gan>*yog-ur-gan>*your-gan>yorgan]” biçiminde yapmaktadır. Naskali (179-180), kelimenin “*yugur-” fiilinden “-gan” yapım ekiyle türetildiğini ve “*yugur-” fiili için öngörülen anlamın “örtmek, kaplamak” olduğunu söylemektedir.

töşek: < **töşe-k+Ø** “döşek”

“töşek” (CC, 2015: 581)

“töşek” (Kİ, 1931: 107)

“töşek” (TZ, 1945: 263)

“75(38a)/6-7: yumşak **töşek**iden issi kül üstünden / kaldı ol şāhib-vaqt ir yana kiçer idi anı kördi” (GT, 1978: 37)

“101-a/4-5: taķı biri kaçan kim uyansa ér birle ħatun, ol ikisi tapsa **töşegi** öze érlík suwı taķı bilinmese kim ol / ikisinden kıysındanturur” (İM, 2017: 84)

tütük: < **tüt-ük+Ø** “baca”

“111-b/1-2: ħammāmınıñ **tütüg**inden ħammām ħavzına taķı kişiler / awuçlasalar awuçlamak birle, érişmeklik birle” (İM, 2017: 91)

yastık: < **yasta-k+Ø** “yastık” [yasta-: yaslanmak (DLT, 1986: 755)]

“yastık” (CC, 2015: 603)

“yastık” (TZ, 1945: 280)

“yastık” (Kİ, 1931: 121)

“115(58a)/12: tüşüp yattı faķır **yastuķı** üstüne kilip ayttı el-hamdü” (GT, 1978: 57)

“141(71a)/4: ħarır **yastuķ**ķa tekıe kılıp oturur bir ay” (GT, 1978: 70)

“187-a/8: şüret bolsa bıraķılmış **yastuķ** öze, yā töşelmiş bisāt öze kerāhiyyet bolmas” (İM, 2017: 142)

-kAn+

örken: < **ör-ken+Ø** “ürkan”

[ör-: (saç, sepet vb. şeyler için) elle örmek (DLT, 2015: 789)]

“63b/23: örkenler haç hadaklar süñü tigenek tacı kaysını” (CC, 2015: 273)

-kIç+

açkuç: < aç-kuç+Ø “anahtar”

“açkuç” (CC, 2015: 414)

“475-b/5: taķı kim kim bir éw satsa **açkuç**ları anıñ taķı bināsı anıñ kirür satmak içinde” (İM, 2017: 346)

-(I)nCık+

ançık: < ag-ınçık+Ø “merdiven” [ag-: çıkmak, yükselmek (DLT, 1986: 9)]

“ançık” (TZ, 1945: 140)

-(I)ngAç+

agingaç : < ag-ıngaç+Ø “merdiven”

“agingaç” (Kİ, 1931: 2)

-(I)ngIç+

agingıç: < ag-ıngıç+Ø “merdiven”

“agingıç” (CC, 2015: 415)

“angıç” (TZ, 1945: 140)

“aginguç” (CC, 2015: 621)

4.1.11.2.3. Mutfak Gereci İsimleri

+Ak

bardak: < bart+ak+Ø “bardak” [bart: (Oğuzcada) su içilen bardak (DLT, 1986: 70)]

“bardak” (TZ, 1945: 148)

“bardak” (CC, 2015: 653)

“bardak” (CC, 2015: 434)

“bardak” (Kİ, 1931: 15)

çanak: < **çan+ak+Ø** “çanak” [çan: < Çince, chan; bardak (Akalın, 2007: 271)]

“çanak” (CC, 2015: 456)

“çanak” (Kİ, 1931: 26)

“şanak” (TZ, 1945: 245)

“124-a/6-7: oşanın kibi revā bolur teyemmüm almak uşak taş birle taķı cıbş birle taķı kûzlar birle taķı küpler birle taķı yaşıl taş **çanak** birle / taķı tamlar birle késekden, berābarturur” (İM, 2017: 99)

“336(168b)/12-13: yigitler kötrülgünçe tabaķ kalendarler her biri / tört **çanak**” (GT, 1978: 167)

“184(92b)/6: dağı çinden çinī **çanak**lar alıp rümge kitürgey men” (GT, 1978: 91)

“60b/2: olturғанım oba yer başkanım bağır **çanak** ol üzengi” (CC, 2015: 255)

sagrak: < **sagır+ak+Ø** “kâse”

[sagır: içine şarap konulan kap (DLT, 1986: 481)]

“sagrak” (Kİ, 1931: 85)

+CAk

ocak: < **ot+çak+Ø** “ocak”

“ocak” (TZ, 1945: 220)

“ocak” (CC, 2015: 531)

sapçak: < **sap+çak+Ø** “süt konulan kap”

“sapçak” (Kİ, 1931: 86)

“113-b/5: taķı koy tézeklese süt **sapçak**ı içinde bir tézek, yā iki tézek” (İM, 2017: 93)

+(I)k

kaşuk: < kaş+uk+Ø “kaşık”

“kaşuk” (TZ, 1945: 187)

“kaşuk” (CC, 2015: 494)

“kaşuk” (Kİ, 1931: 72)

+lAw

yaglaw: < yag+law+Ø “yağ tavaşı”

“yaglaw”¹⁷⁵ (CC, 2015: 597)

+low

yavlow: < yag+low+Ø “yağ tavaşı”

“yavlow”¹⁷⁶ (CC, 2015: 881)

+IIk

kavluk: < kap+luk+Ø “kap konulacak şey”

“kavluk” (Kİ, 1931: 73)

tuzluk: < tuz+luk+Ø “tuzluk”

“tuzluk” (Kİ, 1931: 109)

“449-b/6-7: taķı barmaqlarını silmek taķı bıçaķını silmek ötmek birle / taķı **tuzluķını** koymaķ ötmek öze mekrühturur” (İM, 2017: 328)

+mAn

yasman: < yası+man+Ø “yassı şişe” [yası: yassı, enli (DLT, 2015: 956)]

“yasman” (CC, 2015: 603)

---

¹⁷⁵ Bu kelime sadece CC’de vardır.

¹⁷⁶ Bu kelime sadece CC’de vardır.

-Ak+

bıçak: < **bıç-ak+Ø** “bıçak”

“bıçak” (TZ, 1945: 151)

“bıçak” (CC, 2015: 440)

“bıçak” (Kİ, 1931: 20)

“139-a/2-3: yā topraq birle necāset yérlerini tondan qaçan kim **bıçaq** bulğasa / qan birle” (İM, 2017: 109)

“137(69a)/2-3: kiçe koy halkına koydı **bıçağın** / tiledi kim soyuban alsa yağın” (GT, 1978: 68)

“60b/18: ol **bıçak** bile bile(v)” (CC, 2015: 257)

-Al+

çatal: < **çat-al+Ø** “çatal”

“çatal” (TZ, 1945: 161)

-An+

kazan : < **kaz-an+Ø** “kazan”

“kazan” (CC, 2015: 497)

“kazan” (TZ, 1945: 190)

“kazan” (Kİ, 1931: 74)

-gIç+

tövgüç: < **töv-güç+Ø** “havan; havan tokmağı”

“tövgüç” (CC, 2015: 582)

-gIş+

süzgüş: < **süz-güş+Ø** “süzgeç”

“süzgüş” (TZ, 1945: 244)

-(I)k+

elek: < **ele-k+Ø** “elek”

“elek” (TZ, 1945: 168)

“élec” (CC, 2015: 465)

“élék” (Kİ, 1931: 10)

-kIk+

dolkuk: < **dol-kuk+Ø** “tulum”

“dolkuk” (Kİ, 1931: 35)

“tulkuk” (Kİ, 1931: 107)

-mA+

süzme: < **süz-me+Ø** “süzgeç”

“süzme” (TZ, 1945: 244)

-(I)n+

yıltrın: < **yaldrı-n+Ø** “cam, şişe” [yaldrı-: az ışımak, az parlamak (DLT, 1986: 734)]

“yıltrın” (CC, 2015: 609)

-vIç+

baylavuç: < **bagla-vuç+Ø**¹⁷⁷ “tava”

“baylavuç” (TZ, 1945: 149)

---

¹⁷⁷ “-vIç<-gIç” eki, “teñüç” kelimesinde karşımıza çıkmaktadır: ten-güç (Erdal, 1991: 358). “teñüç”, “saç ayağı gibi yarım arşın yüksekliğinde olan her şey” anlamındadır (DLT, 1986: 601). Yemek pişirmede kullanılan bu nesnede “-gIç” eki bulunmasından yola çıkarak benzer fonksiyonuyla “baylavuç” kelimesinde de kullanıldığı düşünülmektedir.

4.1.11.2.4. Süs Gereci İsimleri

+gI

közü: < köz+gü+Ø “ayna”

“közü” (CC, 2015: 522)

“341(171a)/13: otursa zerķ için ħalvetde ‘ābid / karanġu **közü**de baksa ni körgey” (GT, 1978: 170)

“40-b/7-8: anıñ öze yéti kantar kantaralardan, kıldan yinçkérek, kılıçdan yétigrek / **közü**din açukrak tünden karanurak, her bir kantarası andan üç miñ yıllık yolturur” (İM, 2017: 45)

“297-a/5: taķı sewüglüturur bilesinçe alġay sürmedān taķı **közü** taķı tarak taķı iġne taķı kıptu” (İM, 2017: 219)

+(I)k

yüzük: < yüz+ük+Ø “yüzük”

“yüzük” (CC, 2015: 901)

“yüzük” (Kİ, 1931: 131)

“yüzük” (TZ, 1945: 291)

“209(105a)/9-10: ‘ıraķ meliklerinden bir melikniñ ilinde ağır bahāl / **yüzük** bar idi bir kün ol melik ħāş kıl(l)arı” (GT, 1978: 104)

“353(177a)/6-7: tiger evvel kişi kim tonına tırāz tıkti daġı iline / **yüzük** kiçürüp taķtı cemşid idi ayttılar niçün” (GT, 1978: 176)

“100-a/2: taķı **yüzü**ġini çıkargay kaçan kim tar bolsa, yā anı tepretkey” (İM, 2017: 83)

+(I)Ik

énilik: < éñ+ilik+Ø “allık” [éñ: yanak (Toparlı vd., 2007: 73)]

“énilik”¹⁷⁸ (Kİ, 1931: 11)

-gA+

isirga: < **isir-ga+Ø** “küpe”

“isirga” (Kİ, 1931: 40)

“sırğa” (Kİ, 1931: 91)

“sızga” (TZ, 1945: 238)

-(I)k+

tarak: < **tara-k+Ø** “tarak”

“tarak” (TZ, 1945: 252)

“tarak” (Kİ, 1931: 99)

“297-a/5: taķı sewüglüturur bilesinçe alğay sürmedān taķı közgü taķı **tarak** taķı iğne taķı kıptu” (İM, 2017: 219)

-mA+

sürme: < **sür-me+Ø** “göze çekilen sürme”

“sürme” (TZ, 1945: 244)

“sürme” (Kİ, 1931: 94)

“119-a/5: her né kim bolsa yér cinsinden: toprak kibi taķı kum kibi taķı taş kibi taķı kireç kibi taķı **sürme** kibi” (İM, 2017: 96)

-wI+

bezewü: < **beze-wü+Ø** “allık”

“bezewü”¹⁷⁹ (Kİ, 1931: 17)

---

¹⁷⁸ Bu kelime sadece Kİ’de geçmektedir.

-vIç+

çimdivüç: < **çimdi-vüç+Ø** “cimbız”

[çimdi-: çimdiklemek (TDK Tarama Sözlüğü, ET: 28.04.2020)]

“çimdivüç” (TZ, 1945: 162)

-vIş+

yolkovuş: < **yolko-vuş+Ø** “cimbız” [yokla-: yolmak (TZ, 1945: 287)]

“yolkovuş” (TZ, 1945: 288)

4.1.11.2.5. Yazı Gereci İsimleri

+IIk

karalık : < **kara+lık+Ø** “hokka”

“karalık” (CC, 2015: 491)

-AcAk+

silecek: < **sil-ecek+Ø** “silgi”

“silecek” (TZ, 1945: 239)

-gA+

tamga: < **tam-ga+Ø** “damga” [tam-: damlamak (DLT, 1986: 566)]

“tamga” (TZ, 1945: 250)

-gI+

silgü: < **sil-gü+Ø** “silgi”

---

¹⁷⁹ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır. DLT’de de yer almamaktadır; EDPT ve TDES’de de kelime yoktur.

“silgü” (TZ, 1945: 239)

-gAn+

baglagan : < **bagla-gan+Ø** “kitap cildi”

“baglagan” (CC, 2015: 430)

-hA+

tamha: < **tam-ha+Ø** “damga”

“tamha” (CC, 2015: 827)

-I+

yazu: < **yaz-u+Ø** “yazı”

“yazu” (Kİ, 1931: 123)

-(I)k+

bétik: < **biti-k+Ø** “kitap” [biti-: yazmak (DLT, 1986: 95)]

“bitik” (CC, 2015: 443)

“bitik” (TZ, 1945: 153)

“bitik” (Kİ, 1931: 19)

“90-b/6: éy ténri, bérgil maņa **bétigimi** öñ élimden taķı ħisāb kılğıl maņa” (İM, 2017: 78)

“62b/6: ténri allında ol nişan tapar biz **bitik** içinde bir kéz” (CC, 2015: 266)

tutturuk: < **tuttur-uk+Ø** “tutkal”

“72b/11-12: yesus bizim yulugmamız söyüşliħniñ **tutturukımız** / kökni yérni sén yarat(t)ıñ soñ zamanda” (CC, 2015: 302)

-mAk+

çızmak : < **çız-mak+Ø** “yazı”

“çızmak” (CC, 2015: 458)

-(I)w+

bitiw : < **biti-w+Ø** “mektup, Kutsal Yazılar”

“60a/21-22: uzun ağaç başında ulu **bitiw** / bitidim kemsen ovlu kélgey dép” (CC, 2015: 254)

“74b/10: basa üçünçi künde ölümünden koptı **bit(ü)wler** aytgança” (CC, 2015: 307)

4.1.11.3. Giyecek ile İlgili İsimler

4.1.11.3.1. Giyecek İsimleri

+Ak

köñlek : < **köñül+ek+Ø¹⁸⁰** “gömlek”

“kömlek” (TZ, 1945: 207)

“köñlek” (TZ, 1945: 207)

“könlek” (Kİ, 1931: 51)

“kövlek” (CC, 2015: 516)

“189-b/6: taķı kerāhiyyetturur **köñlek**ni çıkarmak taķı bōrkini çıkarmak taķı ol ikisini kéymek az ‘amal birle’” (İM, 2017: 144)

“239-b/7: taķı ħatun kişi kéygey **köñlek**den taķı iki etükden taķı iki yalğan yénġden, yipekden bolsun kérekse özgeden bolsun” (İM, 2017: 248)

¹⁸⁰ Clauson (1972: 732), “köñlek” kelimesinin “köñle-” kelimesinden türediğini belirtmiş ancak “köñül” kelimesi ile de doğrudan bağı olduğunu da ifade etmiştir. Gülensoy (2011: 380) ise kelimenin Eski Türkçede “ham deri” anlamına gelen “köñ” kelimesinden “+lek” eki ile türetildiğini söylemiştir. Doerfer (1965: 614-615) ve Eren (1999: 160-161) ise “köñlek” kelimesinin “köñül” kelimesinden “+Ak” ekiyle türetildiğini dile getirmişlerdir.

“326(163b)/9: her sünekniñ bolur içinde ilik / tigma **könlek** içinde bir ir bar” (GT, 1978: 162)

“106(53b)/10: **könlek** ıyısından mışırda aňladın” (GT, 1978: 52)

yipek: < **yıp+ek+Ø** “ipek” [yıp: ip, iplik (DLT, 2015: 972)]

“yipek” (TZ, 1945: 286)

“ipek” (CC, 2015: 486)

“yipek” (Kİ, 1931: 125)

“239-b/7: taķı ģatun kişi kénygey könlekden taķı iki etükden taķı iki yalģan yénģden, **yipek**den bolsun kérekse özģeden bolsun” (İM, 2017: 248)

“60a/4: kök **yibek**in çırmadım. Ol kınadır” (CC, 2015: 253)

+CAk

könçek: < **kön+çek+Ø** “urba, iç don” [kön: gön, deri (DLT, 2015: 737)]

“könçek” (TZ, 1945: 207)

“könçek” (CC, 2015: 512)

“kүнçek” (Kİ, 1931: 55)

“192-a/1: ve eger **könçegi** şésilse” (İM, 2017: 145)

+(I)k

içik: < **iç+ik+Ø** “kürk”

“içik” (CC, 2015: 718)

+Iik

éllik: < **él+lik+Ø** “eldiven”

“éllik” (Kİ, 1931: 10)

izlik: < **iz+lik+Ø** “ayakkabı”

“izlik” (Kİ, 1931: 41)

+(I)t

bürküt: < **börk+üt+Ø**¹⁸¹ “kadın üst urbası” [börk: başlık, külah (DLT, 1986: 108)]

“bürküt” (TZ, 1945: 159)

-Ak+

şaşak: < **saç-ak+Ø** “yamalı elbise”

“şaşak” (TZ, 1945: 246)

“saşak” (TZ, 1945: 233)

-AsI+

keyesi: < **key-esi+Ø** “elbise”

“keyesi” (Kİ, 1931: 47)

-I+

örtü: < **ört-ü+Ø** “örtü”

“örtü” (TZ, 1945: 226)

-k+

oprak: < **opra-k+Ø** “elbise” [opra-: eskimek, yıpranmak (DLT, 2015: 776)]

“oprak” (CC, 2015: 533)

“aprak” (TZ, 1945: 140)

---

¹⁸¹ Bu kelime sadece TZ’de yer almıştır. Bu kelimenin aldığı yapım eki tespitinde Tietze (2002: 382)’de yer alan “yağmurdan, soğuktan korunmak için başa alınan başlık” anlamındaki “börkenek” kelimesinden yararlanılmıştır: <börk+enek. Ayrıca “+(I)t / +(U)t” eki de “çiğit, eşit, yaşıt” gibi kelimelerde kullanılan bir ektir (Korkmaz, 2014: 142).

“abrak” (Kİ, 1931:1)

örtük: < ört-ük+Ø “örtü”

“örtük” (Kİ, 1931: 66)

örük: < ör-ük+Ø “kıl ve saç gibi şeylerin örülmüşü”

“örük” (TZ, 1945: 226)

tolak: < tola-k+Ø “sargı”

“tolak” (Kİ, 1931: 104)

yabuk: < yap-uk+Ø “örtü”

“191-b/3-4: takı hatun kişi namâz kılğay köşlek takı baş **yabuğu** takı bürünçük / takı izâr içinde” (İM, 2017: 145)

-kİç+

yapkıç: < yap-kıç+Ø “örtü”

“yapkıç” (CC, 2015: 600)

-mAç+

örmeç: < ör-meç+Ø “kıl ve saç gibi şeylerin örülmüşü”

“örmeç¹⁸²” (TZ, 1945: 226)

-mAk+

kiymek: < kiy-mek+Ø “elbise”

“kiymek” (TZ, 1945: 202)

---

¹⁸² Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır. DLT (1986: 463)’de “örülmüş saç” anlamında “örgüç” kelimesi bulunmaktadır. Bu kelime ve “-mAç+” ekinin işlevinden yola çıkılarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

yaşmak: < yaş-mak+Ø “örtü” [yaş-: gizlenmek, saklanmak (DLT, 1986: 756)]

“yaşmak” (TZ, 1945: 281)

“yaşmak” (Kİ, 1931: 122)

-(I)nCAk+

terinçek: < tér-inçek+Ø¹⁸³ “kadın gömleği”

[tér-: derlemek, toplamak (DLT, 1986: 604)]

“238-b/5: biri **terinçek**turur taķı izarturur taķı ħımārturur” (İM, 2017: 177)

-(I)nCİk+

bürünçük: < bürü-nçük+Ø “kadınların başörtüsü”

[bürü-: örtmek, kaplamak (TDK Tarama Sözlüğü, ET: 02.05.2020)]

“92-a/3: ve eger bir ħatun mesh kılsa **bürünçü**gi öze, eger suw ötse andan” (İM, 2017: 79)

4.1.11.3.2. Giyecek Tamamlayıcı Nesne İsimleri

+AnAk

közenek: < köz+enek+Ø “kadınların yüzlerine örtündükleri örtü”

[gözenek: (halk) pencere; bir işlemede, örgüde iplerin kesilmesi, ayrı tutulması yoluyla oluşturulan boşluk, ajur (TDK Güncel Sözlük, ET: 02.05.2020)]

“közenek” (TZ, 1945: 209)

---

¹⁸³ Clauson, kelimenin “terin-” fiilinden geldiğini belirtmektedir (Clauson, 1972: 552). Gülensoy “der-” kelimesinden geldiğini belirttiği kelimenin etimolojisini şu şekilde yapmaktadır: <der- “toplamak”-in-cek (Gülensoy, 2011: 278). Erdal ise “-(X)nç” ve “+çAk” ekleri ile kelimenin türetildiğini belirtir (Erdal, 1991: 47).

+(I)C

kapuç: < **kap+uç+Ø** “kese” [kap: çuval, torba (DLT, 2015: 683)]

“kapuç” (CC, 2015: 491)

+Cİk

kapçuk: < **kap+çuk+Ø** “kese”

“104-a/1: **kapçukı** yahşırağturur tutmağça kabından kim kerāhiyyet bolmas” (İM, 2017: 86)

yançık: < **yan+çık+Ø** “kese”

“yançuk” (Kİ, 1931: 118)

“419-b/2: ve eger **yançık** yarsa yénđen taşkaru él késilmes” (İM, 2017: 306)

“60b/21: al savrı **yançığım**, altı(n) tovrām aşkınām. ol hoz” (CC, 2015: 257)

+gA

tizge: < **tiz+ge+Ø** “çorap bağı”

“tizge” (CC, 2015: 577)

-A+

yaka: < **yak-a+Ø** “yaka” [yak-: yaklaşmak, dokunmak (DLT, 1986: 731)]

“yaka” (CC, 2015: 597)

“yaka” (Kİ, 1931: 119)

“314(157b)/4: dağı aña ol benim **yağam** yırttı men anıñ sağalın tuttum” (GT, 1978: 156)

“202(101b)/4: uyku kilip **yağasından** tutup suğa bırağtı” (GT, 1978: 100)

-(O)g+

yabog: < yap-og+Ø “örtü” [yap-: örtmek (DLT, 2015: 950)]

“yapog” (CC, 2015: 596)

-gAç+

kölgeç: < köli-geç+Ø “başs sarılan nesne”

“kölgeç¹⁸⁴” (TZ, 1945: 207)

-gIk+

ilgik: < *il-gik+Ø “ilik”

“ilgik” (TZ, 1945: 177)

-(I)k+

ilik: < *il-ik+Ø “ilik”

“ilik” (TZ, 1945: 177)

kuşak: < kuşa-k+Ø “kuşak” [kurşa-: kemer bağlamak (DLT, 2015: 749)]

“kuşak” (TZ, 1945: 210)

“kuşak” (Kİ, 1931: 83)

“346-a/4: yā anı **kuşak** kılssa anıñ kibi kim kéwürse anı öñ éli altından taķı anı bıraķsa” (İM, 2017: 252)

-kAç+

külkeç: < köli-keç+Ø “başs sarılan nesne”

---

¹⁸⁴ Bu kelime sadece TZ’de vardır. DLT ve Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde kelimeye rastlanmamıştır. DLT (1986: 358)’de geçen “kölige” kelimesinden ve “-gAç+” ekinin işlevinden yola çıkılarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

“külkeç¹⁸⁵” (Kİ, 1931: 54)

-kIç+

baskıç: < **bas-kıç+Ø** “ayakkabı”

“baskıç¹⁸⁶” (TZ, 1945: 148)

-kIk+

ilgik: < ***il-kik+Ø** “ilik”

“ilkik” (Kİ, 1931: 39)

-(I)m+

işim: < ***yiş-im+Ø** “tozluk, dize kadar giyilen çorap”

“ışım” (CC, 2015: 717)

“işim” (Kİ, 1931: 40)

“yişim” (Kİ, 1931: 125)

-mA+

çalma : < **çal-ma+Ø** “baş örtüsü”

“çalma” (CC, 2015: 455)

tügme: < **tüg-me+Ø** “dügme” [tüg-: düğümlemek (DLT, 2015: 907)]

“tüyme” (TZ, 1945: 267)

“dügme” (TZ, 1945: 166)

“dügme” (Kİ, 1931: 36)

---

¹⁸⁵ Bu kelime Kİ’de geçmektedir. TZ’de kelime “kölgeç” biçiminde yer almaktadır.

¹⁸⁶ Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır. Kelimeye DLT ve Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde rastlanmamıştır. “-kIç+” ekinin işlevi göz önüne alınarak etimolojisi yapılmıştır.

“tövme” (Kİ, 1931: 110)

“192-a/7-8: ve eger **tügmesin** / şeşse biri éli birle kayırmas.” (İM, 2017: 459)

“60b/14: **tü(v)me** tü(v)dim, tütgende saldı. ol usdır.” (CC, 2015: 256)

-mAk+

başmak: < *baş-mak+Ø¹⁸⁷ “ayakkabı”

“başmak” (TZ, 1945: 149)

“başmak” (CC, 2015: 435)

“başmak” (Kİ, 1931: 16)

“156(78b)/10: kışın **başmak** tikici irge birdi” (GT, 1978: 77)

“180(90b)/1-2: kılmağa kirdim köñlüm tar idi ol sebebeden / kim **başmakım** yok yalın ayak idim kirip cāmi’ içinde” (GT, 1978: 89)

çolmak: < çal-mak+Ø “sargı”

“çolmak¹⁸⁸” (Kİ, 1931: 31)

-(I)nmAk+

yaşınmak: < yaş-ınmak+Ø “peçe”

“129-a/4: taķı meşķ kılmaķ revā bolmas taķfife öze taķı bōrk öze taķı **yaşınmaķ** öze taķı iki yalģan yēģ öze” (İM, 2017: 103)

¹⁸⁷ Kaşgarlı Mahmut, “başmak” kelimesinin Oğuzlarda ve Kıpçaklarda kullanıldığını Çiğil lehçesinde ise “başak” kelimesinin kullanıldığını belirtmiştir (DLT, 2015: 162). Clauson (1972: 382) kelimenin “*baş-” kelimesinden geldiğini söylemiştir. Gülensoy (2011: 120) da kelimenin “*baş-” kelimesine “-mak” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir. Erdal (1999: 110) ise “wearing” anlamındaki “kām(ā)k” kelimesiyle bağlantılı “+mAk” ekinin kullanıldığını söylemiştir.

¹⁸⁸ Bu kelime sadece Kİ’de yer almaktadır. “türban” anlamına gelen “çalma” kelimesi düşünülerek kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

-(I)ş+

kayış: < **kayı-ş+Ø**¹⁸⁹ “kayış” [kayı-: keçe dikmek (DLT, 1986: 249)]

“kayış” (TZ, 1945: 189)

“kayış” (Kİ, 1931: 74)

4.1.11.3.3. Giyecek Yapımında Kullanılan Nesne İsimleri

+Iİk

yiplik: < **yip+lik+Ø** “iplik”

“418-a/3-4: ve eger tağayyür bolsa burunkı hālinden anıñ kibi kim / **yiplik** kibi taķı anı oğurlasa taķı anıñ içinde el késilse” (İM, 2017: 305)

+mAn

çekmen: < **çek+men+Ø** “kumaş, çuha”

[çek: çizgili aba kumaş şeklinde pamuklu dokuma (DLT, 2015: 618)]

“çekmen” (CC, 2015: 681)

“çekmen” (CC, 2015: 456)

+sIk

yüksük: < **yik+sük+Ø**¹⁹⁰ “yüksük” [yik: iğ (DLT, 1986: 790)]

[iğ: pamuk, yün vb.nden iplik eğirmekte kullanılan, ortası şişkin, iki ucu sivri ve çengelli olan ağaçtan yapılmış araç (TDK Güncel Sözlük, ET: 01.05.2020)]

¹⁸⁹ Doerfer, kelimenin “kabaca dikmek” anlamında olan “kadı-” kelimesi ile bağlantılı olduğunu belirtir (Doerfer, 1967: 408). Gülensoy ise “döndürmek” anlamında olan “*kaç-” kelimesine “-ış” ekinin eklenmesiyle kelimenin türetildiğini belirtir (Gülensoy, 2011: 484).

¹⁹⁰ Bu kelimenin etimolojisi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Eren, kelimenin “dikiş” anlamına gelen “yik” kelimesine “+sIk” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu söylemektedir: <yik+sık (Eren, 1999: 461-462). Gülensoy ise aynı kelimenin “ok yeleği” anlamına gelen “+sIk” ekinin getirilmesiyle türetildiğini belirtir: <yük+sIk (Gülensoy, 2011: 1190-1191). Clauson ise kelimenin “yükse-” kelimesinden türetildiğini ifade etmektedir (Clauson, 1972: 916).

“yüksük” (TZ, 1945: 290)

“üksük” (TZ, 1945: 273)

“yüksük” (Kİ, 1931: 130)

-Ak+

yumak: < *yum-ak+Ø “yuvarlak sarılmış ip”

“yumak” (Kİ, 1931: 128)

yapak: < yap-ak+Ø “dava, keçi, tavşan gibi hayvanların tüyü”

[yap-: örtmek, kapamak (DLT, 1986: 744)]

“yapak” (TZ, 1945: 278)

-(I)CI+

karçı: < kır-çı+Ø “makas”

[kır-: kazımak, bir şeyi kökünden çıkarmak (DLT, 1986: 317)]

“karçı¹⁹¹” (TZ, 1945: 185)

-DI+

kıptı: < kırp-tı+Ø “makas”

“kıptı” (CC, 2015: 503)

sındı: < sın-dı+Ø “makas”

“sındı” (TZ, 1945: 237)

---

¹⁹¹ Bu kelime sadece TZ’de geçmektedir.

-(I)k+

egrik: < **egir-ik+Ø** “eğrilmiş ip” [egir-: eğirmek, döndürmek (DLT, 1986: 171)]

“egrik” (TZ, 1945: 167)

“irik” (TZ, 1945: 178)

-mAḥ+

oymaḥ: < **oy-maḥ+Ø** “yüksük”

“oymaḥ” (CC, 2015: 791)

-mAk+

oymak: < **oy-mak+Ø** “yüksük”

“oymak” (CC, 2015: 537)

“oymak” (TZ, 1945: 224)

“oymak” (Kİ, 1931: 64)

-(I)n+

düğün: < **tüg-ün+Ø** “düğüm” [tüg-: düğümlemek (DLT, 2015: 907)]

“düğün” (TZ, 1945: 166)

“tüyün” (TZ, 1945: 267)

“düğün” (Kİ, 1931: 36)

-(I)t+

çaput: < **çap-ut+Ø** “paçavra”

“çaput” (Kİ, 1931: 26)

kéyit: < **kéy-it+Ø** “elbise”

“71a/5: türlü türlü **kéyitl(e)rni** öz oında olturguzdı” (CC, 2015: 295)

-(I)w+

çulgaw : < **çulga-w+Ø** “kumaş parçası”

“çulgaw” (CC, 2015: 460)

yamaw: < **yama-w+Ø** “yama”

“yamaw” (TZ, 1945: 277)

“yamow” (CC, 2015: 874)

4.1.11.4. Eşya İsimleri

Bu işlev, türlü amaçlar için kullanılan eşya isimlerini türetmek için kullanılmaktadır.

+CA

akçe: < **agı+ça+Ø** “akçe, para”

“akça” (TZ, 1945: 137)

“akça” (CC, 2015: 417)

“akça” (Kİ, 1931: 5)

“174(87b)/13: pārsā bilmegil sen ol irni / altun **akça** du’ā kılıp alsa” (GT, 1978: 86)

“148(74b)/5: kim faķirturur aña **akça** borç birgil ol kim” (GT, 1978: 73)

“220(110b)/4-5: ol oğrılar bigi buyurdı tonun dağı yüz **akça** bilen / bir ferve birdiler” (GT, 1978: 109)

“11-b/3-4: ya zekātnı buyursa bēş **akçadan** öküşrek / iki yüz **akçadan** tése, kılmas idim tése kāfir bolur” (İM, 2017: 27)

+CAk

agırçak: < ağır+çak+Ø “ağırşak”

“agırçak” (TZ, 1945: 136)

kabırçak: < *kabır+çak+Ø “sandık”

“kabarçak” (TZ, 1945: 181)

“kabırçak” (TZ, 1945: 181)

“kaburçak” (Kİ, 1931: 67)

oyuncak: < oyun+cak+Ø “oyuncak”

“123(62a)/1-2: kilür ahmaq kulağına **oyuncaq** / oqur bolsaq yüz illi bāb hikmet” (GT, 1978: 61)

+Cİk

avurçuk: < ağır+çuk+Ø “ağırşak”

“avurçuk” (TZ, 1945: 144)

köbürçük: < *kabır+çuk+Ø “sandık”

“köbürçük” (TZ, 1945: 206)

+(I)h

çibuh < çıp+uh+Ø “çubuk, dal” [çıp: ince ve yumuşak dal (DLT, 1986: 150)]

“76a/13: munıñ déy tañış kim kördi kuru **çibuh** yemiş bérdi kızdıñ atası” (CC, 2015: 310)

+(I)k

çıbık: < çıp+ık+Ø “çubuk, dal”

“çıbık” (Kİ, 1931: 29)

“70a/1: ave yessenıñ **çıbugı** tayak bizge sénden bitti” (CC, 2015: 291)

+lIk

muştuluk: < muştu+luk+Ø “iyi haber getirene verilen hediye”

“muştuluk” (Kİ, 1931: 59)

namazlık: < (Far.) namaz+luk+Ø “seccade”

“namazlık” (TZ, 1945: 219)

otluk: < ot+luk+Ø “çakmak”

“otluk” (TZ, 1945: 223)

“otluk” (Kİ, 1931: 63)

suluk: < su+luk+Ø “kemere asılan çanta”

“suluk” (Kİ, 1931: 93)

+mAk

artmak: < art+mak+Ø¹⁹² “heybe”

[art: sırt; dağ belı ve sırtı; sarp yer, yokuş; boyun, tepe (DLT, 1986: 37)]

“artmak” (Kİ, 1931: 6)

+şAk

ağırşak: < ağır+şak+Ø “ağırşak”

“ağırşak” (Kİ, 1931: 2)

kabarşak: < *kabır+şak+Ø “sandık”

“kabarşak” (TZ, 1945: 181)

---

¹⁹² “+mAk” eki, eşya ismi yapmak fonksiyonunda kullanılmıştır. T. Tekin, bu ek için “köküzmäk (göğüs zırhı)” kelimesini örnek vermektedir (Tekin, 2003: 84). Erdal da “Functional and Local Formatives” başlığında “+mAk” ekine yer vermekte ve “köküzmäk, başmak (ayakkabı), içmäk (koyun postu)” kelimelerini örnek olarak sıralamaktadır (Erdal, 1991: 110). Bunun yanı sıra DLT’de “heybe” anlamında “arçı” kelimesi bulunmaktadır. Erdal, kelimenin etimolojisini “art+çı” olarak yapmaktadır (Erdal, 1991: 106). Bu ifadelerden yola çıkarak “artmak” kelimesinde “+mAk” ekinden söz edilebilir.

kavurşak: < *kavur+şak+Ø “oyuncak”

“kavurşak¹⁹³” (TZ, 1945: 188)

-Ar+

bükter: < *böğüt-er+Ø “kadınlar için deve üzerine konulan kapalı oturma yeri”

“bükter” (Kİ, 1931: 24)

“pekter” (TZ, 1945: 229)

-AnAk+

tegenek: < teg-enek+Ø “sopa, değnek”

“tegenek” (TZ, 1945: 254)

-CAk+

tapçak: < tap-çak+Ø “hükümdar tahtı”

“tapçak¹⁹⁴” (TZ, 1945: 252)

-(I)g+

köprüg: < köpür-üg+Ø “köprü”

“27-a/7: taķı uçmak taķı tamuğ taķı **köprüg** taķı mīzān taķı hīsāb kıyāmet küninde taķı her nērse kim kēltürdi” (İM, 2017: 36)

-gA+

süpürge: < süpür-ge+Ø “süpürge”

“sipirge” (TZ, 1945: 239)

¹⁹³ Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır. “oyuncak” kelimesinde de “+cak” ekinin kullanılması düşünülerek bu kelime de “+şak” ekinin bulunduğu düşünülmüştür.

¹⁹⁴ Sadece TZ’de karşımıza çıkan bu kelimenin DLT (1986: 573)’de “tapçan” biçimi vardır ve “erişilemeyen üzüm salkımlarını kesmek için toplayanın üzerine çıktığı sofa biçiminde üç ayaklı bir nesne” anlamındaki kelimenin “taht, sedir” anlamının da olduğu belirtilmiştir. EDPT’de kelimenin kökeninin bilinmediği belirtilmiştir (Clauson, 1972: 436). “-CAk” ekinin işlevi göz önüne alınarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

“süpürge” (Kİ, 1931: 94)

-gI+

bırgı: < **bır-gı+Ø** “boru”

“burgı” (TZ, 1945: 158)

“60a/11: kün altundan élçi kéliyir kömiş **bırgı** ta(rta) kéliy(i)r” (CC, 2015: 254)

silkgü: < **sil-k-gü+Ø** “tozak”

“silkgü” (TZ, 1945: 239)

-I+

köpri: < **köpür-i+Ø** “köprü”

“köpri” (TZ, 1945: 208)

“köprü” (CC, 2015: 514)

“köprü” (Kİ, 1931: 52)

-(I)k+

ağruk : < **agru-k+Ø** “yol eşyası” [ağru-: ağırlaşmak (DLT, 1986: 12)]

“ağruk” (Kİ, 1931: 2)

çıkırık: < ***çıkır-ık+Ø**¹⁹⁵ “çıkırık”

“çıkırık” (Kİ, 1931: 30)

“255-b/8: taķı ol nérse kim uluğ ķowa birle içse, yā salma ķowa birle içse, yā tewe ķowası birle içse, yā **çıkırık** birle içse anıñ ‘öşrniñ buçuķın bérgey” (İM, 2017: 189)

---

¹⁹⁵ Clauson, kelimenin “*çığır-” kelimesinden geldiğini belirtir (Clauson, 1972: 410). Gülensoy ise kelimenin etimolojisini “<*çī ‘yansıma’+kır-ık” biçiminde yapmaktadır. “+kır-” eki, yansıma köklere gelen bir ek, “-Ik” ise nesne ismi yapan bir ek olduğu göz önüne alınarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

oyuk: < **oy-uk**+Ø “kuşları ürkütmek için yapılan şey, korkuluk; [bostan höyüğü (DLT, 1986: 447)]”

[oy-: oymak; yerleştirmek, sıkıştırmak (DLT, 1986: 446)]

“oyuk” (Kİ, 1931: 64)

tartık: < **tart-ık**+Ø “armağan”

[tart-: tartmak; getirmek, almak, çıkarmak (DLT, 1986: 580)]

“tartık” (TZ, 1945: 252)

tayak: < **taya-k**+Ø “sopa, dayak, değnek”

[taya-: dayak koymak, dayak dikmek, dayamak (DLT, 1986: 589)]

“tayak” (TZ, 1945: 254)

“70a/1: ave yessenin çıbugı **tayak** bizge sénden bitti” (CC, 2015: 291)

“276(138b)/3-4: qarınıñ turmadı ol dem **tayağı** / çekip ya toldurup oq fārisāne” (GT, 1978: 137)

“189-a/8: taqı tayanmağay dīvār öze, yā **tayak** öze meger kim ‘özri bolsa tayanğay” (İM, 2017: 143)

tetik: < **tet-ik**+Ø “gizli bir şeyin anahtarı, şifre”

“tetik¹⁹⁶” (Kİ, 1931: 102)

tirek: < **tire-k**+Ø “direk” [tire-: destek yapmak (DLT, 2015: 812)]

“tirek” (Kİ, 1931: 103)

“direk” (Kİ, 1931: 35)

“72a/19: eva saa köknin körki dünyenin sén **tireki**” (CC, 2015: 300)

“78-b/2: taqı nebī ayıttı: namāz kılmak dinnin **tiregiturur**” (İM, 2017: 69)

---

¹⁹⁶ Bu kelime, bu anlamıyla sadece Kİ’de geçmektedir.

yük: < *yü-k+Ø “yük”

“yük” (TZ, 1945: 290)

“yük” (Kİ, 1931: 130)

“80b/19: **yükke** kire(r) mi sén” (CC, 2015: 313)

“419-b/3: ve eger oğursa (oğurlasa) bir қаtār téweden téwe oğurlasa, yā **yük** oğurlasa él késilmes” (İM, 2017: 306)

“62(31b)/9-10: ittifāk-ı hālk buturur kim **yük** ketürgen işek / yaḥşırak ol arslandan kim ādemini yırtkay” (GT, 1978: 30)

“233(117a)/5-6: ‘ulemā qadrine lāyık degül kim özin töhmet **yüki** altında / tutmak dağı edebsizler cevrin çıkmek ayttı ay” (GT, 1978: 116)

-kI+

sibürtki: < sipirt-ki+Ø “süpürge”

“sibürtki” (CC, 2015: 553)

-mlk+

ögrümük: < ögrü-mük+Ø “salıncak” [ögri-: çocuğun beşiğini sallamak (Kİ, 1931: 65)]

“ögrümük¹⁹⁷” (Kİ, 1931: 65)

-(I)ncAk+

salıncak: < sal-ıncak+Ø¹⁹⁸ “salıncak”

“salıncak” (Kİ, 1931: 86)

¹⁹⁷ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır. DLT (1986: 709-710)’de “sallamak, kımıldatmak” anlamında “ügrü-” kelimesi ile “çocuğun beşiğini sallamak” anlamında “ügrük” kelimeleri vardır. Bu kelimelerden ve “-mlk+” ekinin işlevinden yola çıkılarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

¹⁹⁸ Bu kelimeye DLT’de rastlanmamıştır. Gülensoy (2011: 724-725) kelimenin etimolojisini “<sal-ıncak” biçiminde yapmıştır ve “-ın” ekinin çatı eki olduğunu belirtmiştir. Clauson (1972: 827) da “salın-” kelimesini ele almış ve “-ın” ekinin çatı eki olduğunu dile getirmiştir. Bize göre çatı eklerinden sonra yapım eki gelmemektedir.

salkinçek: < *salk-inçek+Ø “salıncak”

“salkinçek” (Kİ, 1931: 89)

“selkençek” (TZ, 1945: 235)

-(I)w+

kadaw : < kada-w+Ø “çivi”

“kadaw” (CC, 2015: 488)

4.1.12. Organ İsimleri

Bu işlevle organ isimleri için kullanılan kelimeler türetilmektedir. “*İnsan organı* ve *hayvan organı*” olmak üzere iki alt işlevi bulunmaktadır.

4.1.12.1. Hayvan Organı İsimleri

+Ak

tüpek: < *tüp+ek+Ø “kuyruk”

“60a/27: o(l) tülküçigün **tüpe(gi)**¹⁹⁹” (CC, 2015: 255)

+(I)k

tomşuk: < *tumuş+uk+Ø “kuş gagası”

[tumus: (Yak.) gaga, burun; gemi ucu (T. Tekin, 2013: 110)]

“tomşuk” (TZ, 1945: 261)

+kA

kaşka: < kaş+ka+Ø “at alnındaki aklık”

[kaş: lekesez beyaz veya kara taş (DLT, 1986: 276)]

---

¹⁹⁹ Bu kelime sadece CC’de geçmektedir. KTS’de de bulunmamaktadır. DLT ve Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde de kelimeye rastlanmamıştır. “+Ak” ekinin hayvan ismi yapma işlevi bulunduğundan kelimenin etimolojisi bu şekilde yapılmıştır.

“kaşka” (TZ, 1945: 187)

“kaşka” (Kİ, 1931: 72)

-gAç+

örgeç: < ör-geç+Ø “hörgüç”

[ör-: belirmek, çıkmak, kopmak; yükselmek (DLT, 1986: 462)]

“343-a/7: iş’âr tédügi olturur kim ol téweniñ **örgeçini** yargay öñ yanından, yā sol yanından” (İM, 2017: 250)

-(I)k+

kuyruk: < *kudur-uk+Ø²⁰⁰ “kuyruk”

“kuyruk” (Kİ, 1931: 84)

“kuyruk” (CC, 2015: 519)

“368-b/5: taķı ķulaķı kēsük taķı **ķuyruķı** kēsük” (İM, 2017: 269)

“198(99b)/1: yılannı **ķuyruķından** tutma zinhār ol” (GT, 1978: 98)

-kAş+

örkeş: < ör-keş+Ø “hörgüç”

[ör-: belirmek, çıkmak, kopmak; yükselmek (DLT, 1986: 462)]

“örkeş” (TZ, 1945: 226)

-kIç+

örküç: < ör-küç+Ø “hörgüç”

“örküç” (TZ, 1945: 226)

“örküç” (Kİ, 1931: 66)

---

²⁰⁰ Clauson (1972: 604) “kuyruk” kelimesinin “*kudur-” kelimesinden geldiğini belirtmiştir. Gülensoy (2011:583-584) ise kelimenin etimolojisi ile ilgili olarak farklı görüş ortaya koymuştur:<*kuḍ(u)r+uk

-(I)n+

burn: < **bur-n+Ø** “kuş gagası”

“burn” (TZ, 1945: 158)

4.1.12.2. İnsan Organı İsimleri

+Ah

içeḥ : < **iç+eḥ+Ø** “iç organlar”

“içeḥ” (CC, 2015: 484)

yaah: < **yan+ah+Ø** “çene kemiği”

“yaah” (CC, 2015: 595)

+Ak

bögrek: < **bögür+ek+Ø** “böbrek”

“bögrek” (TZ, 1945: 156)

“börek” (TZ, 1945: 156)

“bükrek” (Kİ, 1931: 24)

eṅgek: < **eṅ+ek+Ø** “çene” [eṅ: yanak (DLT, 2015: 640)]

“eṅgeḡ” (TZ, 1945: 169)

“enek” (TZ, 1945: 169)

“eṅék” (Kİ, 1931: 11)

“235(118a)/12: yūsuf cemāli müteḡayyir bolup alma **iṅeki**ne ayva tozı oturup” (GT, 1978: 117)

“168-a/5-6: eger yaṅaḡın ḡoysa / yā **iṅegin** ḡoysa revā bolur” (İM, 2017: 129)

savrak: < **sagır+ak+Ø** “kafatası”

[sagrak: içmek için kullanılan çamçak ve kadeh (DLT, 2015: 799)]

[sagır: koni şeklinde ve havana benzeyen, içine şarap vb. konulan kap (DLT, 2015: 799)]

“82a/14-15: **savrak** baş ékisi birdir” (CC, 2015: 321)

talak: < ***tal+ak+Ø** “dalak” [*tal: dalak (Eren, 1999: 103; Gülensoy, 2011: 262)]

“talak” (TZ, 1945: 250)

“talak” (Kİ, 1931: 97)

“143-a/6-7: kördüm bir ança kıtabler içinde, **talak** / takı yürek kaçan yarılta takı andan kan çıkısa akar kan bolmasa ol, nérse degülturur” (İM, 2017: 111-112)

taşak: < **taş+ak+Ø** “taşak”

“taşak” (TZ, 1945:253)

“taşak” (Kİ, 1931: 100)

“taşak” (CC, 2015: 567)

“22-b/7-8: bir kiři ayıtta takı bir kiřiğe: éşekniň **taşakı** séniň ‘ilminiň kötine / eger tilese ol söz birle dîn ‘ilmin, kâfir bolur” (İM, 2017: 33)

tılak: < **tıl+ak+Ø** “dılak” [tılak: Çigil lehçesinde kadının organı (DLT, 2015: 877)]

“tılak” (TZ, 1945: 257)

tirsek: < **tirs+ek+Ø**²⁰¹ “dirsek”

---

²⁰¹ T. Tekin (2013: 29) ve Gülensoy (2011: 289), “tirsek” kelimesinin etimolojisini “<tir+s+gek” biçiminde yapmıştır. Erdal (1991: 74), “+gAk/+Ak” ekinin açıklamasını yaparken “tirsek” kelimesine de yer vermiş ve kelimenin “tiz” ile ilgili olduğunu, Macarca “diz” anlamına gelen “terd” kelimesinden ödünçlemeyle türediğini ifade etmiştir.

“tirsek” (TZ, 1945: 259)

“78-a/4: kaçan kim tileseñiz namāzğa turmañnı yüwüñgiz yüzleriñizni taķı élleriñizni **tirse**kler birle taķı mesh kılıñ başıñızğa” (İM, 2017: 69)

yanak: < yan+ak+Ø “çene”

“yanak” (TZ, 1945: 277)

“yañak” (Kİ, 1931: 119)

“yaak” (CC, 2015: 596)

“63b/17-18: cuhutlar anı tuttular dağı bagladılar dağı **yañag**ına boynuna / urdılar néçik élttiler anı tört yargıçı allında” (CC, 2015: 272)

“236(118b)/2-3: soldı kızıl gül **yañak**ın iy şanem / şīvelerniñ revnaķı boldı ‘adem” (GT, 1978: 117)

“168-a/5-6: eger **yañak**ın kıoysa / yā inegin kıoysa revā bolur” (İM, 2017: 129)

+Cİk

bebeçük: < bebe+çük+Ø “göz bebeği”

“bebeçük” (Kİ, 1931: 16)

+DAk

bakurdak: < bagır+dak+Ø “gırtlak”

“bakurdak” (Kİ, 1931: 14)

bogurdak: < bagır+dak+Ø “gırtlak”

“453-b/8: bismil kıılmaķ, birisi iħtiyārīturur, ol boguzlamaķturur **boğurda**ķın taķı uñaçın” (İM, 2017: 331)

+Dİk

kindik: < **kiñ+dik+Ø** “göbek” [kiñ: geniş (DLT, 2015: 720)]

“kindik” (CC, 2015: 506)

“kindik” (TZ, 1945: 201)

“kindik” (Kİ, 1931: 48)

“98-b/5-6: taķı suwı / ériřtürmek **kündügi** içine, faržturur” (İM, 2017: 83)

koltuk: < **kol+tuk+Ø** “koltuk altı”

“koltuk” (CC, 2015: 750)

“koltuk” (TZ, 1945: 204)

“koltuk” (Kİ, 1931: 78)

“176-a/7: taķı **ķoltuķını** yıraq ķılğay taķı ķarnını yıraq iki uyluķından” (İM, 2017: 134)

+Dİk

bebek: < **bebe+k+Ø** “göz bebeği”

“bebek” (TZ, 1945: 150)

“264(132b)/1-2: tiledim bir zamān ķörsem cehannı / dirīğa boldı közüm **bebegi** ces”
(GT, 1978: 131)

karak: < **kara+k+Ø** “göz bebeği”

“karak” (TZ, 1945: 184)

“karak” (Kİ, 1931: 70)

kirpik: < **kirpi+k+Ø** “kirpik”

“kirpik” (CC, 2015: 506)

“kirpik” (TZ, 1945: 202)

“kirpik” (Kİ, 1931: 49)

“464-a/4-5: takı ol nérse kim anıñ içinde törtturur; **kirpük** kibi / iki közniñ, iki közniñ birinde diyetniñ törtde biriturur” (İM, 2017: 338)

“323(162a)/3: Һарәмi көзleri Һаşı ‘aceb ya **қирпүки** оқдур” (GT, 1978: 161)

topuk: < top+uk+Ø “topuk”

“topuk” (TZ, 1945: 261)

“topuk” (Kİ, 1931: 105)

“78-a/5: takı yüwüniz iki ayaklarıñızñı **topuқ**larıñız birle” (İM, 2017: 69)

“307(154a)/2-3: irenlerni zāruret Һukmi bilen teşiklerde tutup / **topuқ**ların yinçiptururlar dağı muһtemelturur faқır kim” (GT, 1978: 153)

+IAk

bogurtlak: < *bogur(t)+lak+Ø “damak”

“bogurtlak” (TZ, 1945: 154)

+IIk

uyluk: < *uçu+luk+Ø²⁰² “uyluk” [uğ: art, arka (DLT, 1986: 685)]

“101-b/6: uyқudan uyansa takı töşeginde tapsa, yā **uyluқ**ında üwüş tapsa takı ol kişi tüşke kéçkenini bilse” (İM, 2017: 85)

---

²⁰² Clauson kelimenin “*ud” kelimesinden geldiğini belirtir (Clauson, 1972: 55). Eren, “sığır” anlamına gelen “ud>uy” kökünden geldiği görüşünün tartışmaya açık olduğunu söyler ancak kendi yorumunu yapmaz (Eren, 1999: 426). Gülensoy ise kelimenin “arka” anlamına gelen “uğ” kelimesine “+luk” ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtir (Gülensoy, 2011: 979).

+(I)n

yagırn: < **yagır+ın+Ø** “sırt” [yagır: sırt (DLT, 1986: 727)]

“yagırn” (TZ, 1945: 276)

“yagırn” (Kİ, 1931: 117)

“89(45a)/2-3: bir vakt arıp idim bu meni tevege mindürdi / dağı ol oğlan igeç **yağırnıma** ağır kaçıcılar” (GT, 1978: 44)

+sIk

bagarsuk: < **bagır+suk+Ø** “bağırsak”

“bağarsuk” (Kİ, 1931: 14)

“buvarsık” (TZ, 1945: 159)

“289(145a)/3-4: yiri ma’lūm degül eyle kim özge cānverlerniñ / ma’lūmdurur dağı anasınıñ **bağarsuğı**ñ yir karnın” (GT, 1978: 144)

-Ag+

boğag: < **boğ-ag+Ø** “boğaz”

“boğag” (Kİ, 1931: 20)

tamag: < **tam-ag+Ø** “damak” [tam-: damlamak (DLT, 1986: 566)]

“tamag” (TZ, 1945: 250)

“57a/22: émgenip terler kınalıp andan **tamagı**ñ béslegil kaçan bogday” (CC, 2015: 242)

-Ak+

kapak: < ***kap-ak+Ø** “göz kapağı” [kap-: örtmek (Akalın, 2007: 277)]

“kapak” (TZ, 1945: 183)

“kapak” (Kİ, 1931: 69)

kuçak: < **kuç-ak+Ø** “kucak” [kuç-: kucaklamak (Akalın, 2007: 284)]

“kuçak” (Kİ, 1931: 80)

kulak: < ***kul-ak+Ø**²⁰³ “kulak”

“kulak” (TZ, 1945: 210)

“kulak” (CC, 2015: 517)

“kulak” (Kİ, 1931: 81)

“212(106b)/5-6: işitmese **kulak** yıllar def ü nāy / kılur şabr ol mübārek sem’ hoş rāy” (GT, 1978: 105)

“119(60a)/10: ayttım ol iv iyesine bi’llāh / kūtūn kitūr **kulağ**ıma k̄atayım” (GT, 1978: 59)

“33-a/8: anıñ üçün kim sultānlarg̃a boyun sunmak farzturur ve eger bolsa ol sultānnıñ iki **kulak**ı tışūk” (İM, 2017: 40)

“87-b/2: oşmunuñ kibi farzturur iki **kulak** birle saķal arasını yumak” (İM, 2017: 76)

“87-b/3-4: taķı yüzniñ haddi saķnıñ / k̄arığında saķalınıñ astına tégi taķı bir **kulak**nıñ yumşakında taķı birine tégi” (İM, 2017: 76)

sünek: < ***süñ-ek+Ø** “kemik”

“306(153b)/5-6: feraḥ bilen sekirir ol anı **sünek** saķınıp / köterip ikki kişı bir cināzeni kiçse” (GT, 1978: 152)

“46(23b)/9-10: hümāy ol iş bilen taptı şeref kim / **sünek** yip cānver incitmişı yok” (GT, 1978: 22)

---

²⁰³ Eren (1999: 264) ve Gülensoy (2011: 565) kelimenin “işitmek” anlamını verdikleri “*kul-” kelimesine “-gak” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmişlerdir. Erdal (1991: 75) ise “can only go over folk stories about dwarf’s sitting in one’s ear and whispering” nedeniyle “köle” anlamına gelen “kul” kelimesine “+gAk” ekinin getirilmesiyle türetildiğini söylemiştir.

“92-a/8: taḳı **süṅek** birle taḳı istincā ḳılmaḡay taḳı tézek birle taḳı istincā ḳılmaḡay” (İM, 2017: 79)

sövek: < *süṅ-ek+Ø “kemik”

“sövek” (CC, 2015: 556)

tamak: < tam-ak+Ø “damak” [tam-: damlamak (DLT, 1986: 566)]

“tamak” (Kİ, 1931: 97)

-Ar+

tamar: < tam-ar+Ø “damar” [tam-: damlamak (DLT, 1986: 566)]

“tamar” (TZ, 1945: 250)

“tamar” (Kİ, 1931: 97)

“58a/21: **tamar** soḡar” (CC, 2015: 334)

“96-a/4-5: taḳı fetāvā içinde **tamar** aḳmaḡ / közde yara yérindeturur” (İM, 2017: 81)

-Aw+

tamav: < tam-aw+Ø “damak”

“tamaw” (TZ, 1945: 250)

-Az+

bogaz: < bog-az+Ø “boğaz”

“bogaz” (CC, 2015: 445)

“boğaz” (Kİ, 1931: 20)

“336(168b)/8-9: **boğaz** belāsı bolmasa idi ḳuş tuzakḳa / tüşmegey idi şayyād daḡı tuzakın ḳurmaḡay” (GT, 1978: 167)

“242(121b)/12: **boğaznı** kurutup ağzın kaynatır idi beşeriyet za’findan” (GT, 1978: 120)

-AnAk+

çıganak: < çık-anak+Ø “dirsek”

“çıganak” (CC, 2015: 682)

“çaganak” (TZ, 1945: 161)

“çıkanak” (Kİ, 1931: 29)

-CAk+

emçek: < em-çek+Ø “meme”

“imçek” (TZ, 1945: 177)

“emçek” (TZ, 1945: 168)

“émçek” (CC, 2015: 466)

“émček” (Kİ, 1931: 10)

“194-b/7: ve eger oğlan sorsa hatun kişi **emçegini** kim ol namāz kılur bolsa, eger süt çıksa namāzı fāsıd bolur” (İM, 2017: 147)

-(I)k+

bertük: < bert-ük+Ø²⁰⁴ “çıkık organ” [bert-: berelemek (DLT, 1986: 85)]

“bertük” (Kİ, 1931: 17)

büzük: < büz-ük+Ø “mahsal”

“büzük” (TZ, 1945: 160)

---

²⁰⁴ Sadece Kİ’de yer almaktadır.

“büzük” (Kİ, 1931: 25)

kavuk: < *kav-uk+Ø²⁰⁵ “mesane”

“kavuk” (Kİ, 1931: 73)

kursak: < kurugsa-k+Ø “kursak”

“kursak” (TZ, 1945: 211)

“kursak” (Kİ, 1931: 82)

“kursak” (CC, 2015: 518)

“136-a/2: oşanın kibiturur kiçkez kıızı tağı uyutkuç ol kim kıızı **ķursağ**ından çıkar” (İM, 2017: 107)

sagak: < *saka-k+Ø “çene”

“sagak” (CC, 2015: 544)

sik: < sī-k+Ø “erkeklik organı” [si-: işlemek (Toparlı vd., 2007: 236)]

“sik” (CC, 2015: 553)

“sik” (TZ, 1945: 238)

“sik” (Kİ, 1931: 89)

süğük: < *süğ-ük+Ø “kemik”

“süğük” (TZ, 1945: 243)

“süğük” (Kİ, 1931: 94)

“süvük” (Kİ, 1931: 95)

---

²⁰⁵ Gülensoy (2011: 479) kelimenin etimolojisini “<kap+uk” olarak yapmıştır. Clauson (1972: 583) ise kelimenin “*kav-” kelimesinden geldiğini belirtmiştir.

“185(93a)/11-12: çetükine bir lûkma yidürmegey dağı aşşab-ı kehf / itine **süñük** salmağay” (GT, 1978: 92)

“190(95b)/2-3: kiter iken kördi bir yirde qurı **süñükler** / yatur ayttı bu du’anı muğa oqup baqayım tirilür” (GT, 1978: 94)

“136-b/3-4: ammā fîl / térisi arınur éylemek birle taqı fîlniñ **süñügi** arıgturur” (İM, 2017: 108)

tırnak: < **tırna-k+Ø** “tırnak” [tırna-: tırmalamak (TZ, 1945: 257)]

“tırnak” (CC, 2015: 574)

“tırnak” (TZ, 1945: 257)

“tırnak” (Kİ, 1931: 104)

“18-b/4: ve eger ayıtsa: nebî **tırnaqı** uzunérdi, tonu yırtuqérdi tép” (İM, 2017: 31)

-l+

sakal: < ***saka-l+Ø** “sakal” [*saka-: asmak (Vásáry, 2007: 382)]

“sakal” (TZ, 1945: 231)

“sakal” (Kİ, 1931: 87)

“sakal” (CC, 2015: 545)

“87-b/3-4: taqı yüzniñ ħaddi saçniñ / qarığından **sakal**niñ astına tégi taqı bir kulaqniñ yumşakından taqı birine tégi” (İM, 2017: 76)

“314(157b)/4: dağı aña ol benim yaqam yırttı men anıñ **sakal**ın tuttum” (GT, 1978: 156)

“282(141b)/8: mu’allim bolmasa heybetli ay yār / **sakal**ından tutup oğlanlar oynar” (GT, 1978: 140)

“87-b/2: oşmunıñ kibi farzturur iki kulaq birle **sakal** arasını yumak” (İM, 2017: 76)

til: < **ti-l+Ø** “dil”

“dil” (Kİ, 1931: 34)

“til” (1931: 102)

“61a/22: mén söynüp aytır édim sizge téñeri sözi **til** bilmem” (CC, 2015: 260)

“63a/9: kérti köñül bile kénsi yazuhun üçün ékinçi **tiliñ** bile aytмага” (CC, 2015: 269)

“4-a/7: téñri te’ālādan anıñ üçün kim ĩmān ‘arab **tilinde** ‘ibāretturur” (İM, 2017: 23)

-(I)m+

bogum : < **bog-um+Ø** “eklem, boğum”

“bogum” (CC, 2015: 445)

-(I)n+

bıkın: < ***bıkı-n+Ø**²⁰⁶ “uca kemiği”

“bıkın” (TZ, 1945: 151)

bogun: < **bog-un+Ø** “eklem, boğum” [boğ-: boğmak (DLT, 1986: 98)]

“bovun” (TZ, 1945: 155)

“bogun” (TZ, 1945: 154)

“buvun” (CC, 2015: 452)

“459-b/7-8: kaçan kim késilse **boğundan** / taķı mislleşse bilinür andan kim kışāş yok” (İM, 2017: 335)

---

²⁰⁶ Doerfer (1965: 194), “ägin” kelimesini açıklarken “-n” eki ile türeyen ekler arasında “bıgın” kelimesini de saymıştır. Gülensoy (2011: 140) da kelimenin “-n” eki ile türetildiğini belirtmiştir. Eren (1999: 51) ise farklı yazarlara ait görüşleri sıralamış ancak kendi fikrini dile getirmemiştir.

burun: < **bur-un**+Ø “burun” [bur-: misk vb. güzel koku yaymak (DLT, 2015: 602)]

“burın” (CC, 2015: 451)

“burun” (TZ, 1945: 158)

“burun” (Kİ, 1931: 23)

“62b/9: körkli kişi kaçan frişte anı ırahtan kördi **burnun** tumaladı” (CC, 2015: 266)

“123(62a)/9-10: kaçan bolğay münevver bāṭınıñ kim / yimekten **burnunga** tigrü tolu sen” (GT, 1978: 61)

bükün: < **bük-ün**+Ø “büküm yeri”

“168-b/4: ve eger secde kılsa taḥfifesiniñ **büküni** öze, yā tonınıñ artuķı öze” (İM, 2017: 129)

egin: < **eg-in**+Ø “omuz”

“égin” (Kİ, 1931: 10)

“éyin” (Kİ, 1931: 13)

“iyin” (Kİ, 1931: 41)

“276(138b)/1-2: kirip yattı ol ikkisi bir ivge / küyew **igni** öze kızınıñ ayağı” (GT, 1978: 137)

koyun: < **koy-un**+Ø “koyun, göğüs”

“koyun” (TZ, 1945: 206)

“koyun” (Kİ, 1931: 80)

-(I)r+

tamur: < **tam-ur**+Ø “damar”

“tamur” (TZ, 1945: 251)

-(I)z+

boguz: < **bog-uz+Ø** “boğaz”

“bovaz” (TZ, 1945: 155)

“bogaz” (TZ, 1945: 154)

“91-a/5: başlağay éngsesinden **boğuzına** tégin taķı ayıtğay” (İM, 2017: 78)

köz: < **kö-z+Ø** “göz”

“köz” (Kİ, 1931: 53)

“140(70b)/2: **köz** yüzini körüp anıñ toymas” (GT, 1978: 69)

“224(112b)/6-7: bilenturur ayttı her nime kim köñülge hoş kilse / **közge** körkli körünür” (GT, 1978: 111)

“74a/14: bu kutlu kın çaklarında boşov téysin yaşlı **közge**” (CC, 2015: 306)

“2-a/2: taķı téñri te’ālā anıñ köñül **közini** körer kılsun taķı téñri anar yārī kılsun” (İM, 2017: 22)

4.1.13. Ortaklık İsimleri

Bu işlev; birlikte iş yapan ya da birden çok kişi ya da nesneyi ilgilendiren, onlara özgü olan isimleri türetmek için kullanılmaktadır. Müştereklik ifade eden bu işlevin “eşitlik ve beraberlik” olmak üzere iki alt işlevi bulunmaktadır.

4.1.13.1. Beraberlik İfade Eden İsimler

+DAş

évdaş: < **év+daş+Ø** “aynı evde yaşayanlar”

“évdaş” (Kİ, 1931: 12)

hocadaş: < (Far.) **hoca+daş+Ø** “aynı efendinin adamları”

“153(77a)/11: sen ve men **hûcadaş** bolğay bizni revā kim savaş kılğay biz” (GT, 1978: 76)

“30(15b)/2: anıñ **hûcadaş**ları Һased iltip töhmet itip” (GT, 1978: 14)

koldaş: < **kol+daş+Ø** “arkadaş”

“154(77b)/3: perde ayttı işikdedür başım meskenetdür hemîşe **koldaşım**” (GT, 1978: 76)

menüdeş: < **menü+deş+Ø** “birlikte sonsuz olan”

“74-b/14-15: kim ata o(v)uldan önedurur añar ata o(v)ul bile bir **ménüdeş** / téñri tép övünçlü tabunmakımız kerekturur бүгülerden” (CC, 2015: 307)

yerdeş: < **yer+deş+Ø** “hemşehri”

“yerdeş” (TZ, 1945: 284)

“yerdeş” (Kİ, 1931: 124)

yoldaş: < **yol+daş+Ø** “yol arkadaşı”

“yoldaş” (TZ, 1945: 287)

“yoldaş” (Kİ, 1931: 127)

“122-a/3-4: eger bolmasa anıñ birle қowa, yā қowa yipi vacib bolur mu kim sorğay / **yoldaşından**” (İM, 2017: 98)

“101(51a)/2-3: şerîk bolup idiler men dağı anlarğa **yoldaş** bolmaq / tiledim kabûl itmediler ayttım bu uluğlarınñ mekârim-i ‘ahlâkından” (GT, 1978: 50)

“247(124a)/7-8: bir faķîr bizim bile **yoldaş**idi ‘arab biglerinden / bir bir aña yüz altun bağışladı hattâ ehline nafaka kılğay” (GT, 1978: 123)

“231(116a)/8-9: ol özdeñ kim cefâ kılmağa **yoldaş**ları / bilen kilse ‘aceb degül ‘aşıklarına kıyıp қанlar төкер” (GT, 1978: 115)

+Dİç

sagtuç: < sag+tuç+Ø “sağdıç”

“sagtuç” (Kİ, 1931: 85)

-(I)şlİh+

söyüşliḥ: < söy-üşliḥ+Ø “karşılıklı sevgi, aşk”

“72b/11: yesus bizim yulugmamız **söyüşliḥ**niñ tutt(u)rukımız” (CC, 2015: 302)

4.1.13.2. Eşitlik İfade Eden İsimler

+DAş

adaş: < ad+daş+Ø “adaş”

“ataş” (CC, 2015: 641)

“15-b/7: éy veled-i zinā tése, taḳı kim kim séniñ **ataş**ıñ bolsa tése, eger köñline muḥammed resūlullāh tüşse” (İM, 2017: 29)

boydaş: < boy+daş+Ø “aynı boyda olan”

“boydaş” (TZ, 1945: 155)

hoşdaş: < (Far.) hoş+daş+Ø “öğrencilik arkadaşı”

“hoşdaş” (TZ, 1945: 173)

kurdaş: < kur+daş+Ø “yaşıt” [kur: yaşıt, emsal, akran (Toparlı vd., 2007: 163)]

“445-b/3: taḳı zāhir rivāyetde bizim ıatımızda taḳdīr kılınur anıñ **kurdaş**ları ölmek birle” (İM, 2017: 324-325)

kündeş: < kün+deş+Ø “ortak”

“kündeş” (TZ, 1945: 214)

tēñdeş: < tēñ+deş+Ø “eşit, aynı değerde olan”

“72b/17: ataña **tēñdeş** olturdıñ oş ol rahimize köre” (CC, 2015: 302)

tözdeş: < **töz+deş+Ø** “aynı nitelikte olan” [töz: asıl (DLT, 2015: 898)]

“74b/5: yarıhtan çin ténri çin ténriden éilmey ataga **tözdeş** tu(v)upturur” (CC, 2015: 306)

+(I)k

ortak: < **orta+k+Ø** “ortak”

“ortak” (TZ, 1945: 222)

“ortak” (Kİ, 1931: 63)

“ortak” (CC, 2015: 534)

“3-a/5: vācib bolur anıñ öze kim ténrini birlegey **ortak** katmağdan taqı añar oñşaş kılmağdan” (İM, 2017: 22)

+(I)lk

ortaklık: < **ortak+hk+Ø** “ortaklık”

“181-b/5-6: anıñ üçün kim **ortaklık** sābit bolmas / niyyetsiz bizim qatımızda” (İM, 2017: 138)

tüzülük: < **tüz+ülük+Ø** “ortak” [tüz: eşit, denk (DLT, 2015: 914)]

“439-a/6-7: taqı birisi mevķūfturur / barçalar qatında; müfāvaza kılmağ ya’ni **tüzülük**²⁰⁷ kılmağ” (İM, 2017: 320)

-I+

utru: < ***utur-u+Ø** “eşit, aynı değerde”

“76b/9: **utru** béynip tabunmış andan elizabet aytmış köp égilik maa téymiş ovlum” (CC, 2015: 309)

“74a/10: dünya yétmez barça aña kim lay(ı)ğ bolgay **utrusına**” (CC, 2015: 305)

---

²⁰⁷ Bu kelime sadece İM’de bulunmaktadır.

-(I)ş+

ohşaş: < ohşa-ş+Ø²⁰⁸ “benzer” [ohşa-: benzemek (DLT, 1986: 428)]

“3-a/5: vācib bolur anıñ öze kim ténrini birlegey ortak qatmaqdan taqı añar **ohşaş** kılmakdan” (İM, 2017: 22)

“okşaş” (CC, 2015: 532)

“ohşası” (CC, 2015: 784)

“uvşaş” (CC, 2015: 591)

4.1.14. Ölçü İsimleri

Bu işlev, varlığın niceliğini belirtmek için kullanılan isimleri türetmek için kullanılmaktadır. Ölçü belirlenirken niceliğin değeri, miktarı, birimini ifade etmek için kelime türetmede kullanılan bu işlevin “miktar, birim, uzunluk” gibi alt işlevleri bulunmaktadır.

4.1.14.1. Birim İsimleri

-Ak+

ölçek: < ölç-ek+Ø “ölçek”

“ölçek” (TZ, 1945: 225)

“481-b/5-6: taqı ol nérse kim naşş kéldi birle tép / ol **ölçek** birle satılır dāyım halāyık arasında” (İM, 2017: 351)

-I+

ölçi: < ölç-i+Ø “ölçü”

“ölçi” (Kİ, 1931: 65)

---

²⁰⁸ Erdal (1991: 262), kelimenin “*oğşa-ş-ış” biçiminden basitleşerek olabileceğini belirtir. “oğşa-” kelimesi ile ilgili Gülensoy (2011: 618) “<oğuş (akraba)+a- (akrabadan saymak)” etimolojisini yapmıştır.

ölçü: < ölç-ü+Ø “ölçü”

“83-b/8: otuz üçüncü farz: tamām ölçmekturur **ölçüni**” (İM, 2017: 73)

-mAn+

batman: < bat-man+Ø “batman”

“batman” (TZ, 1945: 149)

“batman” (Kİ, 1931: 16)

“60a/27: tav üstinde talaşman tayagı bar bēş **batman**” (CC, 2015: 255)

“154(77b)/10: miñ **bātmān** taşnı kötürür dağı bir sökünçni kötüre bilmes” (GT, 1978: 76)

“123(62a)/3-4: bir ‘ābidni ayturlar her kiçe on **batman** / ta’ām yiridi dağı seherge tigrü namāzğatururidi” (GT, 1978: 61)

“112-a/3: andan sonra müdd dēdügümüz iki **batmanturur**” (İM, 2017: 91)

4.1.14.2. Miktar İsimleri

+IIk

koyugluk: < koyug+luk+Ø “yoğunluk”

“134-b/1: oşmunuñ kibiturur her nérse kim anıñ **ķoyuğlūķı** bolmasa, çağır kibi” (İM, 2017: 106)

+(I)z

uçuz: < uç+uz+Ø²⁰⁹ “ucuz” [uç: bir nesnenin tükenmesi, bitmesi (DLT, 1986: 681)]

“uşuz” (TZ, 1945: 271)

²⁰⁹ Bu kelime DLT’de “ucuz; hor ve alçak, değersiz” anlamıyla verilir (DLT, 1986: 683). Gülensoy (2011: 954), sözü edilen kelimenin “+uz” ekini aldığını belirtmiştir: <ūç+uz. Erdal (1991: 324) ise kelimenin “-uz” ekini aldığını söylemiştir: “uçuz, may have come from uç-, to fly”. Ancak T. Tekin (2013: 416) Erdal’ın etimolojisinin zayıf olduğunu dile getirmiştir: “uçuz; this etymology seems to be weak phonetically, for the voicing of ‘ç’ in ‘uçuz’ in the Oghuz group shows that the initial ‘u’ in this word was originally long”

“uçuz” (Kİ, 1931: 111)

“uçuz” (CC, 2015: 588)

-A+

çala: < çal-a “az, azıcık”

“çala” (Kİ, 1931: 26)

ölçe: < ölç-e+Ø “ölçü”

“ölçe” (CC, 2015: 538)

“475-a/5: takı kim kim satsa bir küm buğdaynı her bir **ölçesi** bir aqçağa revā bolur bir **ölçede**, özgesinde revā bolmas” (İM, 2017: 346)

-Ak+

bölek: < böl-ek+Ø “bölük”

“bölek” (TZ, 1945: 156)

“24-a/7-8: mūsā qavmı / tağıldı mūsādan sonra yétmiş bir **bölek** boldı, helāk boldı yétmiş takı bir **bölegi**” (İM, 2017: 34)

kése: < kēs-ek+Ø “parça”

“kések” (CC, 2015: 737)

“96-b/2: tüşse burnundan **kése** kan ābdast bozulmas” (İM, 2017: 81)

“306(153b)/4: qaçan kim it başına bir **kese** tüşer bolsa” (GT, 1978: 152)

-An+

yogan: < yog-an+Ø “yoğunluk; kalın”

“yogan” (CC, 2015: 610)

“186-a/4: éyle kérek kim barmaq **yoganın**ça bolğay, anıñ üçün kim andan yinçke bolsa körünmes baqğan kişige” (İM, 2017: 141)

-Ar+

yéter: < **yét-er+Ø** “yeter”

“yéter” (CC, 2015: 607)

-(I)h+

artuḥ: < **art-uh+Ø** “fazla, artık”

“62a/19: tutar biz né **artuḥ** né éksik arı gregor alay aytır tilerseḡ bilmege” (CC, 2015: 264)

uṣaḥ < ***uwṣa-h+Ø** “ufak”

“ötmekniḡ **uṣaḥı**” (CC, 2015: 864)

tolı: < **tol-ı+Ø** “dolu”

“tolı” (TZ, 1945: 261)

“tolı” (Kİ, 1931: 105)

“11(6a)/13: gül tilese ḡatırın **tolı** ṭabak / bu gülistānımdan okı bir varak” (GT, 1978: 5)

“143(72a)/1: birine aytıṭı algıl ol kīs **tolı** altunrı iltip” (GT, 1978: 71)

“13(7a)/12: ol hediye bu kitābirür müfid / cümle elfāzı **tolı** ma’nī cedīd” (GT, 1978: 6)

“123(62a)/10: yimekten burnuḡa tigrü **tolu** sen” (GT, 1978: 61)

“63b/33: sö(v)ünçlü bolḡıl maria soyurgamaḡ bile **tolu** sén báy ténri” (CC, 2015: 273)

-(I)k+

arık: < **ar-ık+Ø** “zayıf” [ar-: yorulmak (DLT, 2015: 552)]

“arık” (TZ, 1945: 141)

“20(10b)/6: bir **arık** ‘aḡıl ‘ademi aytıṭı / bir semiz eblehe kilip karşı” (GT, 1978: 9)

aruk: < **ar-uk+Ø** “zayıf”

“aruk” (Kİ, 1931: 6)

“111(56a)/11: simiz **aruk** bolup tölenginçe / köp **aruk**lar tüşüp yatıp öldi” (GT, 1978: 55)

artuk: < **art-ık**+Ø “artık”

“artık” (TZ, 1945: 142)

artuk: < **art-uk**+Ø “artık, fazla”

“artuk” (Kİ, 1931: 6)

“artuk” (CC, 2015: 424)

“14-b/6: bir nérse **artuk**sı, anıñ öze kim sénin ménim ıatımda barturur, ançağa tégrü kim bérgey mén saña barçasını bir kézden kıyāmet küninde tése” (İM, 2017: 370)

“291(146a)/10: birden **artuk** yoqturur ol ‘alāmeti buturur kim hāq” (GT, 1978: 145)

“196(98b)/3: ay bigin yüzden köp **artuk** özden ün / ol ğıdāyı nefsirür bu kıt-ı rūh” (GT, 1978: 97)

“179(90a)/10: yüz miñ altundan **artuk** ol yirde / bir avuç kirdeniñ unı bolsa” (GT, 1978: 89)

“69a/14: barçalardan **artuk** arı séni tabubtur hem sili” (CC, 2015: 289)

bölük: < **böl-ük**+Ø “bölük”

“bölük” (TZ, 1945: 156)

“bölük” (Kİ, 1931: 21)

buçuk: < **buç-uk**+Ø “buçuk” (buç- < bıç-)

“buçuk” (TZ, 1945: 157)

“buçuk” (Kİ, 1931: 22)

“247-a/1: iki artsa kınaçınıñ anda biriniñ **buçuq**ın bérgey” (İM, 2017: 183)

“191(96a)/11-12: atına barıp **buu** abbe n yüz suvın tkp ilin / uzatur sen far aytı” (GT, 1978: 95)

“218(109b)/13: on zaal dirhem **buuuna tiger**” (GT, 1978: 108)

eksik: < **eksi-k+Ø** “eksik”

“eksik” (TZ, 1945: 167)

“ksik” (CC, 2015: 464)

“ksk” (CC, 2015: 465)

“ksk” (Kİ, 1931: 10)

“fsik” (CC, 2015: 463)

“39-a/1-2: nebİ kökler içinde taı ‘arke ytimegi içinde taı ābe avsayna ytimekde, yād taı andın **ksk** / körgey anı a körgey” (İM, 2017: 44)

“62a/18-19: augustin ol alley aytır ana sv(e)r biz tirni ne biz anı() buyruu(n) tutar biz n artu n **ksik** arı gregor alay aytır” (CC, 2015: 264)

seyrek: < **sedre-k+Ø** “seyrek”

[sedre-: (kalabalık) hafiflemek, azalmak, seyrekleşmek (DLT, 2015: 812)]

“syrek” (CC, 2015: 551)

-kA+

yinke: < ***yin-ke+Ø** “ince”

“186-a/4-5: anı n kim andan **yinke** bolsa körünmes baan kiige / yırādın mad āıl bolmas taı yaın bolay” (İM, 2017: 141)

-kAn+

artkan: < **art-kan+Ø** “fazla, artık”

“artkan” (CC, 2015: 424)

-l+

tügel: < **tüke-l+Ø** “tam, bütün” [tüke-: tükenmek, bitmek; yetmek (DLT, 1986: 668)]

“tükel” (CC, 2015: 585)

“dükel” (Kİ, 1931: 36)

“70a/19: ave maria usıñnı ténri tamam **tügel** kıldı” (CC, 2015: 293)

yeñil: < **yeñi-l+Ø** “hafif” [yeni-: hafiflemek (DLT, 1986: 773)]

“yeñil” (TZ, 1945: 284)

“yüñül” (TZ, 1945: 291)

“yüñül” (Kİ, 1931: 130)

“13-a/2: ol kişi ayıtsa: eger sünnet taķı bolsa ançası bar kim mén kılmas mén tése kâfir bolur, anıñ üçün kim delilturur, **yéñil** körmekke” (İM, 2017: 28)

“299(150a)/13: şekniñ kim yüki bolsa **yüñülrek**” (GT, 1978: 149)

-(I)m+

içim: < **iç-im+Ø(+Ø)** “içim, yudum”

“içim” (TZ, 1945: 175)

“243(122a)/1: ilticā kılıp issi zaħmeti minden bir **içim** su bilen kim” (GT, 1978: 121)

tilim: < **til-im+Ø** “dilim”

“tilim” (CC, 2015: 843)

tovram: < **togra-m+Ø** “dilim, parça” (tovra-<togra-)

“60b/22: al savrı yançıgım, altı(n) **tovram**²¹⁰ aşkınam. ol ħoz” (CC, 2015: 257)

tutam: < ***tuta-m+Ø**²¹¹ “tutam”

---

²¹⁰ Bu kelime sadece CC’de bulunmaktadır.

“tutam” (Kİ, 1931: 108)

“84-a/2-3: éksütmes bir kimérse ölçüden bir **tutam**, yā bir awuç / meger kim tutar şeytānnı ol” (İM, 2017: 73)

“273-a/5-6: taķı kılmağay anı saķal / uzansun tép kaçan kim bolsa saķal mesnūn ķadarınça ol sūnnet bir **tutam** ķadarınçaturur” (İM, 2017: 201)

yarım: < **yar-ım+Ø** “yarım”

“yarım” (TZ, 1945: 279)

“yarım” (CC, 2015: 602)

“yarım” (Kİ, 1931: 120)

“328-b/6-7: taķı başlağay soñınıñ **yarımı** birle taķı saçını / kömgey taķı ayıtğay saç yūligende” (İM, 2017: 240)

“336(168b)/11: **yarım** ķarın zāhidler sedd-i ramak ķarılar ĥatte’l-‘arak” (GT, 1978: 167)

“244(122b)/1: ĥamr mesti uyğanur **yarım** kiçe / ‘ışķ mesti yevm-i maĥşer subĥdem” (GT, 1978: 121)

-(I)n+

bütün: < **büt-ün+Ø** “bütün”

“bütün” (TZ, 1945: 160)

“bütün” (CC, 2015: 453)

“bitün” (Kİ, 1931: 19)

---

²¹¹ Kelimenin “tut-” kelimesinden geldiğı dile getirilmiştir (Clauson, 1972: 457; Erdal, 1991: 297). T. Tekin (Mak.1, 2013. 200), kelimenin “<tut-, *tuta-; yakalamak” kelimesinden geldiğini belirtmiştir. Gülensoy da aynı etimolojiyi kullanmıştır (Gülensoy, 2011: 936). “-(I)m” ekinin fonksiyonu göz önüne alınarak burada da benzer etimoloji yapılmıştır.

“76a/18: ıristus bizni algıslasın töresine **bütün** étsin köp égilikde yaşıtsın ıormat” (CC, 2015: 310)

kalın: < ***kalı-n+Ø**²¹² “kalın, yoğun” [kalı-: kalkmak (Akalın, 2007: 277)]

“kalın” (TZ, 1945: 182)

“kalın” (CC, 2015: 724)

“98-a/7: taıı suwnı yétkürmek saınıı tübine eger saç **ıalın** bolsa barıalar ıtında” (İM, 2017: 82)

yogun: < **yog-un+Ø** “kalın”

“yogun” (Kİ, 1931: 127)

-(I)r+

agır: < **ağ-ır+Ø(+Ø)** “ağır”

“agır” (TZ, 1945: 136)

“agır” (CC, 2015: 415)

“ağır” (Kİ, 1931: 2)

“40-b/1-2: kimmin kim / **ağır** bolsa terāzūsı anlar ıtıldılar” (İM, 2017: 45)

“209(105a)/9: ‘ırak meliklerinden bir melikniı ilinde **ağır** bahālı yüzük” (GT, 1978: 104)

“345(173a)/10: anıı özre ıased **ağır** belādur” (GT, 1978: 172)

“195(98a)/10-11: şadefden ayrılır bolsa tapar cevher **ağır** kıymet / törtünıi ıoş āvāz kirek kim dāvūdī nağme bilen” (GT, 1978: 97)

-(I)ş+

öküş: < **ök-üş+Ø+Ø** “çok, fazla” [ök-: yığmak, biriktirmek (DLT, 1986: 453)]

²¹² Clauson (1972: 622) kelimenin “kal-” kelimesinden geldiğini belirtirken Erdal (1991: 303), “kalkmak, yükselmek” anlamına gelen “*kalı-” kelimesinden geldiğini söylemiştir.

“öküş” (Kİ, 1931: 65)

“17-b/5: téngriniñ éli uzun tése, oşbu söz küfirturur **öküş** imāmlar katında” (İM, 2017: 30)

ülüş: < **üle-ş+Ø** “pay, hisse” [üle-: üleştirmek (DLT, 1986: 711)]

“ülüş” (TZ, 1945: 274)

“ülüş” (Kİ, 1931: 115)

“37-b/6-7: tekбір kıldı ténrige rāst niyyet birle taqı hālış köñül birle / boldı maña ol müzdden **ülüş** boldı” (İM, 2017: 43)

“62a/34: üçün ança köp **ülüşü** bolğay ténjeri katında ança ténjeri” (CC, 2015: 265)

-(I)zIk+

tamızık: < **tam-ızık+Ø** “damlacık, damla” [tam-: damlamak (DLT, 1986: 566)]

“60a/1-2: tap tap **tamızık** tama durgan **tamızık** kölegesi ba(r) / köye durgan **tamızık**, ol köbelek” (CC, 2015: 253)

4.1.14.3. Uzunluk İsimleri

+IIk

uzunluk: < **uzun+luk+Ø** “uzunluk”

“uzunluk” (CC, 2015: 592)

+(I)n

arşun: < **arış+ın+Ø(+Ø)** “arşın”

[arış: kolun dirsek ile bilek arasındaki kısmı (Tietze, 2002: 195)]

“arşın” (CC, 2015: 424)

“arşın” (TZ, 1945: 142)

“64-b/3: taqı her bir turğan suw azraq bolsa on **arşun** on **arşun** bolmaq içinde andan ābdast almak revā bolmas” (İM, 2017: 60)

“107(54a)/12: imdi bu kün ikki **arşın** suda helāk bolmağa az” (GT, 1978: 53)

+**(I)ş**

kariş: < **kari+ş+Ø** “kariş”

[kari: arış, kolun dirsekle parmak ucu arasındaki kısmı (DLT, 1986: 686)]

“kariş” (TZ, 1945: 185)

“kariş” (Kİ, 1931: 71)

“47-b/6-7: rāstı bir kişi bolur / anıñ arası taķı tamuğ arası bir **ķariş** kadarınça, yürür anıñ tili öze bir yahşı söz ya’nī īmān ĥatm ķılınur añar uçmaq birle” (İM, 2017: 49)

-**A+**

kısa: < **kıs-a+Ø** “kısa” [kıs-: kısaltmak (DLT, 1986: 321)]

“kısa” (Kİ, 1931: 76)

-**gA+**

kıska: < **kıs-ga+Ø** “kısa”

“60b/17-18: uzun uzun sırgalak uçuna déyri sırgalak **kısqa kısqa** / sırgalak kırıvına déyri sırgalak, ol bıçak bile bile(v)” (CC, 2015: 257)

-**(I)ķ+**

ıraķ: < **ıra-ķ+Ø** “uzak” [yıra-: uzaklaşmak (DLT, 2015: 972)]

“ıraķ” (CC, 2015: 481)

“62b/10: yoldan **ıraķ** kaçtı kaçan ol kişi aştı ol frişte ékinçi kélđi” (CC, 2015: 266)

yavoķ: < **yak-(o)ķ+Ø** “yakın” [yak-: yaklaşmak (DLT, 1986: 731)]

“yavoķ” (CC, 2015: 604)

-**hA+**

kışha: < **kıs-ha+Ø** “kısa”

“62-a/36: bu cehanda **kışhadur** anın üçün bizge ténjeri bérir ħormat” (CC, 2015: 265)

-(I)k+

béyik: < **bedü-k+Ø** “büyük” [bedü-: büyümek (DLT, 2015: 580)]

“biyik” (TZ, 1945: 153)

“büyük” (TZ, 1945: 160)

“61b/8-9: överler ténjerni alay ayırlar şükür barçadan **béyik** / ténrige dagı yérde bazlıħ égi köñülñi kişige kim égi” (CC, 2015: 261)

“340(170b)/7-8: siz kişi ħabl-ı bāz bigin taşından ħoş āvāzı üni **beyükturur** / ve līkin içi boş” (GT, 1978: 169)

uşak < **uwşa-k+Ø+Ø** “ufak”

“342(171b)/3-4: **uşak** taşlar tırşürür ħattā fursat vaħtın zālimden / öçün almak üçün” (GT, 1978: 170)

“124-a/6: oşanıħ kibi revā bolur teyemmüm almak **uşak** taş birle taħı cıbs birle” (İM, 2017: 99)

yawuk: < **yak-uk+Ø** “yakın”

“1-b/4: taħı anıħ **yawukları** öze bolsun kim anlar tayyibturur” (İM, 2017: 22)

yırak: < **yıra-k+Ø** “uzak”

“yırak” (CC, 2015: 609)

“ırak” (CC, 2015: 482)

“yırak” (TZ, 1945: 286)

“83-a/1: **yırak** turuħ çok gümāndan, rāstı gümānnıħ bir ançası yazuħturur” (İM, 2017: 72)

“40(20b)/6-7: dāyim ilge zılm kim kılsa anıħ / ölmegi yāħşı ħayātımdan **yırak**” (GT, 1978: 19)

“156(78b)/5-6: ol yakın kim tenriden bolğay **yıraq** / ol **yaqınnıñ** terkin ursañ yaḥşıraq”
(GT, 1978: 77)

yovuk: < **yak-uk+Ø** “yakın”

“yovuk” (TZ, 1945: 288)

yüksek: < **yükse-k+Ø** “yüksek” [yükse-: yükselmek, uzamak (DLT, 1986: 823)]

“171-b/7: uluğdur séniñ atıñ taqı **yüksekdür** séniñ uluğluğun” (İM, 2017: 131)

-kA+

kıska: < **kıs-ka+Ø** “kısa”

“kıska” (TZ, 1945: 199)

“kıska” (Kİ, 1931: 76)

“kıska” (CC, 2015: 503)

“54-a/12: kişiler ayturlar: fülān kişi oqımaqı uzunturur taqı fülān kişi oqımaqı **kıska-**
turur tép” (İM, 2017: 53)

“121(61a)/9: tilini **kıska** kılğay sen maña anıñ kerāmeti zāhir” (GT, 1978: 60)

“260(130b)/7-8: tut yimişden uzun ilıñ **kıska** / ol ki **kıska**durur yite bilmes” (GT, 1978: 129)

-(I)m+

adım: < **at-ım+Ø** “adım”

“adım” (TZ, 1945: 136)

atlam: < **atla-m+Ø** “adım” [atla-: adım atmak (TZ, 1945: 144)]

“atlam” (TZ, 1945: 144)

“117-b/7: taqı mışr arası tört miñ **atlam** yér bolsa, yā andan öküşrek, yā suw tapar
bolsa” (İM, 2017: 95)

-(I)n+

uzun: < **uza-n+Ø(+Ø)** “uzun” [uza-: uzamak (Akalın, 2007: 305)]

“uzun” (TZ, 1945: 273)

“uzun” (Kİ, 1931: 114)

“2-a/1: ‘ilm hâşıl kılmak içinde, ténri te’ālā anıñ bākī ‘ömrini **uzun** kılsun taqı ténri anıñ ‘izzetini dāyım kılsun taqı ni’metini dāyım kılsun” (İM, 2017: 22)

“285-a/6: taqı vaqt iki türlükturur, biri **uzunturur**, biri kıskaturur” (İM, 2017: 210)

“154(77b)/5: kim boyun sahrada **uzun** kılgay / özün ol özge boynına salgay” (GT, 1978: 76)

“20(10b)/1-2: ferāset bilen bildi dağı ayttı ay ata **uzun** / boylı ahmaqdan kısqā boylı ‘ākıl yahşıraq” (GT, 1978: 9)

“60a/13: butu butu **uzun** butundan arık ol **uzun**” (CC, 2015: 254)

yakın: < **yak-in+Ø** “yakın”

“yakın” (TZ, 1945: 276)

“yakın” (Kİ, 1931: 119)

“2-b/5-6: taqı edebleri bolsun üçün ol kulğa yārī yaratğāngā tã’at kılmāklıqqa taqı rızq bérge ténrige tã’at kılmāklıqqa / taqı **yakın** bolğay ténriñ rızāsına taqı rahmetine” (İM, 2017: 22)

4.1.15. Renk İsimleri

Bu işlev, renk belirten kelimelerin türetilmesi için kullanılmaktadır.

+Ak

bozak : < **boz+ak+Ø** “boz, gri”

“bozak” (CC, 2015: 448)

+(I)l

kızıl: < kız+ıl+Ø “kızıl” [*kız: sıcak (T. Tekin, 2003: 83)]

“kızıl” (CC, 2015: 504)

“kızıl” (TZ, 1945: 200)

“kızıl” (Kİ, 1931: 77)

“131-a/7-8: Һатун киши нэ ким көрсе **kızıldan** тақи сарыдан / тақи булғанықдан Һайз күнлери içinde ol барча Һайзтурур” (İM, 2017: 104)

yaşıl: < yaş+ıl+Ø “yeşil” [yaş: yaş; yeşillik (DLT, 1986: 756)]

“yaşıl” (CC, 2015: 603)

“yaşıl” (Kİ, 1931: 122)

+Ilk

karalık: < kara+lık+Ø “karalık”

“karalık” (CC, 2015: 726)

+ŋI

karaŋı: < kara+ŋı+Ø²¹³ “karanlık”

“karaŋı” (TZ, 1945:184)

“karangu” (CC, 2015: 492)

“59a/15b-16b: миң кurlа yarıк bolsa édi hanuz teŋrinin yarıhlıkına köre **karaŋıdır**” (CC, 2015: 338)

“260-a/2: **karaŋguda** bérse andan soŋra bélgürse kim ol atası érmış” (İM, 2017: 193)

---

²¹³ Tuna, “karaŋı” kelimesindeki “+ŋı” ekinin ve “+ŋui <+ŋu+i” eklerinin Moğolcada “canlı ekler” olduğunu belirterek kelimenin “Türk – Moğol müşterek isim kökü kara’dan, +ŋı ve +i ekleri ile” yapıldığını ifade etmektedir (Tuna, 1971: 227)

+ŋgIIIk

ƙaraŋguluk: < ƙara+ŋguluk+Ø “karanlık”

“67-b/2: taƙı kim kim ayıtsa: ĩmān nŭrturur taƙı küfrlŭk **ƙaraŋgulukturur**” (İM, 2017: 62)

+şIn

sarışın: < sarı+şın+Ø “sarışın”

“sarışın” (Kİ, 1931: 87)

4.1.16. Topluluk İsimleri

Bu işlev, nitelikleri bakımından bir bütün oluşturan varlıkları belirtmek için kullanılan kelimeleri türetmektedir.

+AgI

altagu: < altı+agu+Ø “altısı bir arada”

“altagu” (Kİ, 1931: 3)

+AwI

dördewü: < dörd+ewü+Ø “dördü bir arada”

“dördewü” (Kİ, 1931: 36)

+kI

yılkı: < yıl+kı+Ø “at sürüsü”

“yılkı” (TZ, 1945: 285)

“yılkı” (Kİ, 1931: 126)

“57a/4: **yılkı** ƙişineydir” (CC, 2015: 241)

“248-a/1: **yılkı** bolsa bazı yérde otlağan érkekler taƙk tişiler, yā yalguz tişiler, éyesine tilek bar” (İM, 2017: 184)

+lIk

ormanlık: < orman+lIk+Ø “ormanlık”

“ormanlık” (TZ, 1945: 222)

+mAn

orman: < or+man+Ø “orman”

“orman” (CC, 2015: 534)

“orman” (Kİ, 1931: 63)

“137(69a)/6-7: şām zāhidlerinden bir zāhid / ir tağ etekinde **orman** içinde ağaç yaprak” (GT, 1978: 68)

“126(63b)/9: bir **orman** yanında kondılar yoldaşlarımızdan” (GT, 1978: 62)

+(I)z

égiz: < égi+z+Ø “ikiz”

“égiz” (CC, 2015: 696)

+zAk

ekizek: < eki+zAk+Ø “ikiz”

“307(154a)/6: kim qarın bilen fare **ekizek**tururlar ya’nī ikkisi” (GT, 1978: 153)

-I+

sürü: < sür-ü+Ø “sürü”

“sürü” (Kİ, 1931: 95)

-(I)n+

sürün: < sür-ün+Ø “sürü”

“sürün”²¹⁴ (Kİ, 1931: 95)

-tA+

külte: < *köl-te+Ø “demet” [köl-: bağlamak (Akalın, 2007: 283)]

“külte” (TZ, 1945: 214)

“63b/4-5: tözdi kérek kim biz köñül közi bile bakkay biz yıgay biz çöplegey biz / birge
külte bagnı baglagay biz dagı” (CC, 2015: 271)

-(I)w+

sürüw: < sür-üw+Ø “sürü”

“sürüw” (C, 2015: 824)

-Ow+

kütöw: < küt-öw+Ø “sürü”

“63a/40: tözmese ol téñirniñ **kütöw**(ün)den köpden kémişildi” (CC, 2015: 271)

4.1.17. Unvan İsimleri

Bu işlev; kişilerin makam, mevki ya da rütbesini belirtmek için kullanılan kelimeler türetmektedir.

+IIk

başlık: < baş+lık+Ø “padişahlık”

“başlık” (Kİ, 1931: 16)

bilik: < bi+lik+Ø “beylik”

“bilik” (TZ, 1945: 152)

---

²¹⁴ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır.

-(I)k+

kesük: < kes-ük+Ø “Harem ağası”

“kesük²¹⁵” (Kİ, 1931: 46)

-(I)ş+

çavuş: < çap-uş+Ø²¹⁶ “çavuş”

“çavuş” (Kİ, 1931: 27)

4.1.18. Yakacak İsimleri

Bu işlev, Kıpçakların ısınma ihtiyacını karşılamak için kullandıkları kelimelerin türetilmesini sağlamaktadır.

+(I)n

odun: < ot+un+ Ø “odun”

“otun” (TZ, 1945: 223)

“otun” (Kİ, 1931: 63)

“121-b/1: çıkşa müsâfir kişi, yâ **otun** késmege, yâ çıkşa bir kentden bir kente revâ bolur anar teyemmüm kılmak” (İM, 2017: 432)

“75(38a)/4-5: tâ ki bir kiçe ol hâkimniñ maṭbaḥı otı **otun** / anbarına tüşti barça emläki yandı bu ḥarîf” (GT, 1978: 37)

“325(163a)/3-4: çûn ikki kişi ara kiriş otdur bil / söz çöplegiçi **otun** yıkar müsta’cil” (GT, 1978: 162)

²¹⁵ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır. DLT, EDPT, TDES ve KBS’de kelimeye rastlanmamıştır.

²¹⁶ Kelimenin etimolojisi ile ilgili farklı görüşler vardır. Gülensoy (2011: 224)’a göre “<çaw+uş” şeklindedir ve kelimenin sonunda “+uş” eki yer almıştır. User (2006: 227), kelimenin “vurmak” anlamına gelen “çap-” kelimesine “-uş” ekinin gelmesiyle türetildiğini söylemiştir. Solmaz (2018: 429) ise kelimenin Türk devletlerinde çavuşların üstlendikleri görevler bakımından “koşmak” anlamına gelen “çap” kelimesine “-uş” ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtmiştir.

-mİr+

kömür: < kö(m)-mür+ Ø²¹⁷ “kömür”

“kömür” (TZ, 1945: 207)

“kömür” (CC I, 2015: 512)

“kömür” (Kİ, 1931: 51)

“29(15a)/7: yuvmağ (yumağ) bilen kiter mi levni kara **kömürden**” (GT, 1978: 14)

4.1.19. Yön İsimleri

Bu işlev, yön belirten kelimeleri türetmek için kullanılmıştır.

+(İ)ş

yokuş: < yok+uş+Ø “yokuş” [yok: yokuş, çıkış (DLT, 2015: 980)]

“yokuş” (TZ, 1945: 287)

“yokuş” (Kİ, 1931: 127)

+(İ)t

alt: < *al+t+Ø “alt” [al: alt taraf (Akalin, 2007: 259)]

“alt” (TZ, 1945: 139)

“60a/11-12: kün **altundan** élçi kéliyir kömiş bırgı ta(rta) / kéliyir ay **altundan** élçi kéli(y)ir altun bırgı t(arta)” (CC, 2015: 254)

“190/95b)13: kördüm altun tırāzlı ħarīr kumaş kıymış **altında**” (GT, 1978: 94)

“173(87a)/11-12: ħilleniñ cisri bigin bolğay niçe / su anıñ **altında** üstünde kişi” (GT, 1978: 86)

üst: < *üs+t+Ø “üst”

---

²¹⁷ Gülensoy (2011: 553), bu kelimeyi “<kö-m-ür” olarak ayırırken Ş. Tekin (2001: 30) kelimenin “*kö-” fiiliyle hiçbir ilgisi olmayan “*kö-n-” fiilinden, Clauson (1972: 723) ise “köm-” fiilinden türediğini ifade etmektedir.

“üst” (TZ, 1945: 274)

“56-b/8-57-a/1: taķı bilgil rāstı tēņri te’ālā ‘arş özeturur / ‘arş **üstünde** degül” (İM, 2017: 55)

“60a/27: tav **üstinde** talaşman tayagı bar bēş barmak ba(kar)” (CC, 2015: 255)

-Aş+

eneş: < **en-eş+Ø** “iniş”

“eneş” (TZ, 1945: 169)

-I+

karşı: < **kariş-i+Ø** “karşı”

[kariş-: karşı karşıya gelmek, karşı durmak (DLT, 2015: 687)]

“karşı” (TZ, 1945: 186)

“62b/13: yoldan kaçtı ol frişte söv(ü)nüp **karşı** bardı öptü kuçtı” (CC, 2015: 266)

karşu: < **kariş-u+Ø** “karşı”

“karşu” (Kİ, 1931: 71)

“14-a/6: ve eger ayıtısa: bir iş **karşu** kēldi maņa küfr boldum tése kāfir bolmas, ihtimāli bolduķı üçün, rāstı” (İM, 2017: 28)

-(I)ş+

batış: < **bat-ış+Ø** “batı”

“batış” (CC, 2015: 435)

“76-a/1: kün tuv(u)şnıñ buçgakından **batış**dagı kırıvga dé(y)in érkli ħristusnı” (CC, 2015: 309)

iniş: < **in-iş+Ø** “iniş”

“éniş” (Kİ, 1931: 11)

“iniş” (Kİ, 1931: 39)

“41-a/1: miñ yıl örleşiturur, miñ yıl tüzü-turur, miñ yıl **iniş**iturur” (İM, 2017: 45)

örleş: < **örle-ş+Ø** “yokuş” [örle-: yükselmek (Akalın, 2007: 290)]

“40-b/8 – 41-a/1: közgüdin açukrak, tünden karangurak, her bir kanıarası andan üç miñ yıllık yolturur / miñ yıl **örleş**iturur” (İM, 2017: 45)

4.1.20. Zaman İsimleri

Bu işlev, zaman ifade eden kelimeler türetmek için kullanılmaktadır.

+A

kiçe: < **kiç+e+Ø** “gece” [kéç: geç, vakit (DLT, 1986: 289)]

“kiçe” (CC, 2015: 505)

“kece” (TZ, 1945: 190)

“kéçe” (CC, 2015: 498)

“keçe” (Kİ, 1931: 43)

“40(20b)/8: bir melikni ayturlar **kiçe** ‘işret kılıp tañ atkınça” (GT, 1978: 19)

“208(104b)/6-7: қаған арслан kirip bir ğar içinde / **kiçe** күндүз niçe bir aç oturgay” (GT, 1978: 103)

“167(84a)/6-7: ve biri қаві idi за’if күндүз oruç tutar **kiçe** / iftār iter dağı қавіsi күнде üç nevbet yimek yir” (GT, 1978: 83)

“60a/32: **kéçe** kélir kara ulah érte barır kara ulah” (CC, 2015: 255)

“45-a/6-7: sizler oş şimdi körgey siz téñriñizni néteg kim körer siz aynı / aynıñ on törtü **kéçe**, şekklenmeniz téñrini көrmek içinde” (İM, 2017: 48)

“268-b/5: **kéçeden** niyet kılğay añar күндүз kayu vaқта аңsa zevālğa tégrü” (İM, 2017: 198)

+DIz

kündüz: < **kün+düz+Ø** “gündüz”

“kündüz” (TZ, 1945: 214)

“kündüz” (Kİ, 1931: 55)

“167(84a)/6-7: ve biri kavī idi za’if **kündüz** oruç tutar kiçe / iftār iter dağı kavīsi künde üç nevbet yimek yir” (GT, 1978: 83)

“226(113b)/9-10: ini **kündüz** şabrı baridi ni kiçe qarārı bir kuş bigin / kim tuzakğa tüşmiş bolğay” (GT, 1978: 112)

“268-b/5: kéçeden niyet kılğay añar **kündüz** kayu vaqtda ańsa zevālğa tégrü” (İM, 2017: 198)

“208(104b)/6-7: қаған арслан kirip bir ғар içinde / kiçe **kündüz** niçe bir aç oturğay” (GT, 1978: 103)

+IA

evle: < **öd+le+Ø** “ögle” [öd: zaman, vakit (DLT, 1986: 449)]

“40(20b)/4: kördüm **evle**(?) vaqt bir zālīm uyur” (GT, 1978: 19)

+(I)Ik

kuşluk: < **kuş+luk+Ø** “kuşluk vakti”

“kuşluk” (TZ, 1945: 212)

“kuşluk” (Kİ, 1931: 83)

“489-b/4: biri kişi hatunına baqtı künniñ evvalında, harām boldı ol hatun anıñ öze taqı **kuşluk** vaqtında” (İM, 2017: 357)

+nDA

kinde: < **(i)ki+nde+Ø** “ikindi, ikindi namazı”

“kinde” (CC, 2015: 506)

+nDI

ikindi: < iki+nti+Ø “ikindi namazı”

“ékindü” (CC, 2015: 464)

“ikindi” (Kİ, 1931: 38)

“174-a/1: tüş namāzında taķı anıñ kibi oķıǵay taķı **ikindi** namāzında taķı yatsu namāzında andan éksük oķıǵay” (İM, 2017: 133)

+sIz

añsız: < añ+sız+Ø “ansız”

“ansız” (Kİ, 1931: 4)

“134(67b)/1: kimirse anı tutabilmedi **añsız**da çıķtı ol” (GT, 1978: 66)

+tA

érte: < ér+te+Ø “tan vakti”

“érte” (CC, 2015: 469)

“irte” (Kİ, 1931: 40)

“irte” (TZ, 1945: 179)

“60a/32: kéçe kélir kara ulaķ **érte** barır kara ulaķ” (CC, 2015: 255)

“204-a/6-7: rāstı ötegey béş namāzlarnı taķı vitr namāzını taķı **érten**iñ sünnetini / kaçan kim kaçā kalsa **érte** namāzı birle” (İM, 2017: 154)

-I+

aşnu: < aşun-u+Ø “eski zaman” [aşun-: geçmek, aşmak (DLT, 1986: 45)]

“aşnu” (Kİ, 1931: 7)

-(I)n+

biçin: < biç-in+Ø “hasat”

“biçin” (TZ, 1945: 152)

“biçin” (Kİ, 1931: 18)

“271(136a)/6: **biçin** vaktı kilip buğday yetiptür” (GT, 1978: 135)

burun: < **bur-un**+Ø “önce, eskiden”

“burun” (CC, 2015: 451)

“burun” (TZ, 1945: 158)

“burun” (Kİ, 1931: 23)

“74-b/3-4: yesus ıristusga ténriniñ yalguz tu(v)gan ovlu dép kim barça zamanlardan/
burun atadan tu(v)upturur” (CC, 2015: 306)

“69-b/6-7: ayıtıl bu ‘aқılğa: rāstı ādam ‘āşī mü érdi buğday yémesden **burun** / yā
muţı’ mü érdi” (İM, 2017: 63)

yarın: < **yarun**+Ø “yarın, sabah” [yarun-: (güneşvb.) aydınlatmak]

“yarın” (TZ, 1945: 280)

“263(132a)/2: yaqarlar ol kişini otқа **yarın** / қoyup miñnet içinde kite (kitse?) yārin”
(GT, 1978: 131)

4.1.21. Durum İfade Eden Eylemler

Bu işlev, eklendiği isim ya da eylemin içinde bulunduğu hâli anlatan eylemler türetmek için kullanılmaktadır.

+A-

agna- : < **agin**+**a**-Ø- “yatıp debelenmek”

“ağna-” (Kİ, 1931: 2)

“agna-” (TZ, 1945: 136)

“142-a/4: eger **agnasa** sidügi içinde taқı tézegi içinde” (İM, 2017: 111)

esne- : < **esin+e-Ø-** “esnemek” [esin: esinti, rüzgâr (DLT, 1986: 195)]

“esne-” (TZ, 1945: 170)

“ésne-” (CC, 2015: 704)

“188-a/1: taķı **ésnemegey** namāz içinde” (İM, 2017: 142)

ine- : < ***én+e-Ø-** “hadım etmek”

“ine-” (Kİ, 1931: 39)

kura- : < **kur+a-Ø-** “eksilmek” [kur: zarar, ziyan (Toparlı vd., 2007: 163)]

“kura-” (Kİ, 1931: 82)

meñze- : < **meñiz+e-Ø-** “benzemek”

“menze-” (TZ, 1945: 217)

“menze-” (Kİ, 1931: 58)

“135-b/8: taķı ķazdan özge arıķturur, kögerķin kibi taķı ķıpķuk kibi taķı né kim ol ikisine **meñzer**” (İM, 2017: 107)

orna- : < **orun+a-Ø-** “bir yere yerleşmek” [orun: yer, mekân, mevki (DLT, 1986: 442)]

“58a/35b: **ornar mén**” (CC, 2015: 335)

sıkda- : < **sıgıt+a-Ø-** “ölenin ardından ağlamak”

[sıgıt: ağlama, ağlayış (DLT, 1986: 512)]

“sıkda-” (Kİ, 1931: 91)

şasa- : < ***şaş+a-Ø-** “su boğazda durmak”

“şasa-²¹⁸” (TZ, 1945: 246)

tüne- : < **tün+e-Ø-** “gecelemek”

---

²¹⁸ Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır. Aynı anlamda kullanılan “şaşkır-” kelimesi ve ekin işlevi göz önüne alınarak kelimenin incelemesi yapılmıştır.

“tüne-” (Kİ, 1931: 109)

ugra- : < **ugur+a-Ø-** “rastlamak” [ugur: zaman, imkân, fırsat (DLT, 2015: 918)]

“ugra-” (TZ, 1945: 269)

utan- : < **uwut+a-n--Ø-** “utanmak” [uwut: utanma, ar (DLT, 1986: 704)]

“utan-” (Kİ, 1931: 113)

“8(4b)/8-9: revā kıldım anıñ üçün kim köp du’ā ve zārılık / kıldı **utandım** anı ‘ukūbet kılmāğa” (GT, 1978: 3)

“8(4b)/11: kul yazıp yazuk kılıp ol **uftanur**” (GT, 1978: 3)

uzan- : < **uz+a-n-Ø-** “uzanmak”

“uzan-” (TZ, 1945: 273)

yanaş- : < **yan+a-ş-Ø-** “yanaşmak”

“yanaş-” (TZ, 1945: 278)

+Al-

boşal- : < **boş+al-Ø-** “boşalmak”

“31(16a)/4-5: nuşşan taptı hazine **boşaldı** dağı düşmen / gāllib boldı” (GT, 1978: 15)

uyal- : < **ud+al--Ø-** “utanmak” [ud: utanma, hayâ (Toparlı vd., 2007: 291)]

“uyal-” (Kİ, 1931: 113)

“75a/8: ança mı köp sövmekden ésiridin kim haçka minmege **uyalmadın**” (CC, 2015: 308)

+Ar-

yaşar- : < **yaş+ar-Ø-** “gözü yaşarmak”

“yaşar-” (Kİ, 1931: 122)

+DA-

yalda- : < *yal+da-Ø- “aldamak”

“yalda-” (TZ, 1945: 277)

+GAn-

kızgan- : < kız+gan-Ø- “cimrilik etmek” [kız: hasis (Caferoğlu, 1968: 178)]

“kızgan-” (CC, 2015: 504)

+Gİr-

şaşkır- : < *şaş+kır-Ø- “su boğazda durmak”

“şaşkır-²¹⁹” (TZ, 1945: 246)

+(I)k-

birik- : < bir+ik-Ø- “birikmek”

“birik-” (TZ, 1945: 153)

birükdür- : < bir+ük-dür-Ø- “biriktirmek”

“birükdür-” (Kİ, 1931: 18)

kiçik- : < kiç+ik-Ø- “gecikmek”

“kiçik-” (Kİ, 1931: 48)

+lA-

ağla- : < yığ+la-Ø- “ağlamak”

“ağla-” (Kİ, 1931: 2)

arala- : ara+la-Ø- “parmakların arasını hilâllemek”

---

²¹⁹ Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır. TZ’de bu kelimeyle aynı anlamda kullanılan “şaşa-” kelimesi de tespit edilmiştir.

“88-a/8: takı sakalını **aralamak** bir rivāyet içinde sewüglüturur, sünnet degül” (İM, 2017: 76)

asnulan- : < asnu+la-n-Ø- “nazlanmak” [asnu: naz (Kİ, 1931: 6)]

“asnulan-” (Kİ, 1931: 6)

avulan- : < agu+la-n-Ø- “zehirlenmek”

“avulan-” (TZ, 1945: 144)

azla- : < az+la-Ø- “azalmak”

“azla-” (Kİ, 1931: 9)

bazlaş- : < baz+la-ş-Ø- “barışmak” [baz: barış (Kİ, 1931: 16)]

“bazlaş-²²⁰” (Kİ, 1931: 16)

bulunla- : < bulun+la-Ø- “ganimet almak” [bulun: ganimet (DLT, 1986: 115)]

“bulunla-” (Kİ, 1931: 23)

çaşutla- : < çaşut+la-Ø- “casusluk yapmak” [çaşut: casus (Toparlı vd., 2007: 47)]

“çaşutla-” (Kİ, 1931: 27)

çıla- : < çi+la-Ø- “ıslanmak, hafifçe yağmur yağması”

[çi: toprakta yaşlılık; yaş (DLT, 1986: 151)]

“çile-” (Kİ, 1931: 29)

“106-a/2-3: eger ötmek **çıl**asa suw içinde / eger kalsa suwnıñ sowuqluķı ābdast almak revā bolur” (İM, 2017: 88)

çulla- : < çul+la-Ø- “çullamak”

“çulla-” (Kİ, “93”: 32)

---

²²⁰ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır.

ertele- : < **erte+le-Ø-** “sabahlamak”

“276-a/2-3: taķı kim kim **értele**se cünüb bolup / orucı açılmas” (İM, 2017: 203)

esenle- : < **esen+le-Ø-** “veda etmek”

“ésénle-” (Kİ, 1931: 12)

eserlen- : < (**Ar.**) **eser+le-n-Ø-** “etkili olmak”

“189-b/5: taťavvu’ namāz içinde ikinçi rek’at öze meger kim kaçan rivāyet kélmiş bolsa, yā **eserlen**miş bolsa” (İM, 2017: 144)

evlen- : < **ev+le-n-Ø-** “evlenmek”

“evlen-” (TZ, 1945: 171)

“öylen-” (TZ, 1945: 228)

“évlen-” (Kİ, 1931: 13)

“274(137b)/11-12: bir qarı irge ayttılar niçün / **evlen**mes sen ayttı qarı ĥatunlar bilen başım” (GT, 1978: 136)

“265(133a)/7-8: yitmiş yaşar bir qarı bir kıız oğlan / **ivlendi** dağı ivin çiçekler bilen bizedi köñlün” (GT, 1978: 132)

“100-a/5: kaçan kim bir müsülmān kişi **éwlense** bir kitābiyye ĥatunnı, yóqturur ol kişiğe ol kitābiyye ĥatunnı” (İM, 2017: 83)

hürmetle- : < (**Ar.**) **hürmet+le-Ø-** “saygı göstermek”

“46-b/7: ol kuru ağaçdan yaņı ĥurmā ol sa’at içinde, oşol kerāmet meryem kerāmeti érdi, **hürmetledi** meryemni” (İM, 2017: 48)

izarlan- : < (**Ar.**) **izar+la-n-Ø-** “peştamal takınmak”

“346-a/5: yā **izārlansa** könçek birle anıĥ kibi kim isti’māl kılsa anı izār isti’māl kılgan kibi” (İM, 2017: 252)

kamla- : < **kam+la-Ø-** “doktorluk yapmak”

“kamla-” (Kİ, 1931: 68)

katlan- : < katıg+la-n-Ø- “sabretmek”

“katlan-” (Kİ, 1931: 73)

kebinle- : < (Far.) < kebin+le-Ø- “kefinlemek”

[kebin: kadına kesilen mihir, kefin için ayrılan para (TZ, 1945: 190)]

“kebinle-” (TZ, 1945: 190)

kışla- : < kış+la-Ø- “kış mevsimini geçirmek”

“60a/23: aḥça kayda **kışlamış** kanlı yérde” (CC, 2015: 254)

kızlat- : < kız+la-t-Ø- “pahalılandırmak” [kız: pahalı (Kİ, 1931: 77)]

“kızlat-” (Kİ, 1931: 77)

konakla- : < konak+la-Ø- “misafir olmak”

“konakla-” (CC, 2015: 508)

“konakla-” (TZ, 1945: 204)

“418-b/7: taḳı él kesmek yok ḳonaḳ öze ḳaçan oḡurlasa ol kişiden kim anı **ḳonaḳladı**” (İM, 2017: 305)

konukla- : < konuk+la-Ø- “misafir etmek”

“konukla-” (Kİ, 1931: 78)

“175(88a)/3: bir kün kırḳ teve ḳurbān itip ‘arab biglerin **ḳonukladım**” (GT, 1978: 87)

kökke- : < kök+le-Ø- “kökleşmek”

“kökke-” (Kİ, 1931: 51)

köligelen- : < kölige+le-n-Ø- “gölgelemek”

“305-a/8: taḳı ḳayırmās yūwünse taḳı ḥammām kirse taḳı **köligelense** éw birle taḳı maḥmil birle taḳı baḡlasa béline himyān, ḳayırmās” (İM, 2017: 224)

ortakla- : < ortak+la-Ø- “ortak olmak”

“ortakla-” (TZ, 1945: 223)

otla- : < ot+la-Ø- “hayvan otlamak”

“otla-” (Kİ, 1931: 63)

“246-b/6: yazı yerde **otlağan** bolsa taķı anıñ öze bir yıl çewrülse” (İM, 2017: 183)

ovsunla- : < (Far.) efsun+la-Ø- “büyülemek”

“ovsunla-” (TZ, 1945: 224)

oyanla- : < oyan+la-Ø- “gem vurmak” [oyan: gem, yular (Kİ, 1931: 64)]

“oyanla-” (Kİ, 1931: 64)

öktemlen- : < öktem+le-n-Ø- “gururlanmak”

[öktem: gururlu, kibirli, mağrur (kimse) (CC, 2015: 793)]

“öktemlen-” (CC, 2015: 793)

örgeçlen- : örgeç+le-n-Ø- “hörgüçlenmek”

“242-a/3: andan soñra topraķını tökkey anıñ öze taķı gür **örgeçlenür** taķı törtkil kılınmas” (İM, 2017: 179)

ötrükle- : < ötrük+le-Ø- “yalan söylemek” [ötrük: yalan (Toparlı vd., 2007: 213)]

“ötrükle-” (Kİ, 1931: 66)

rahatlan- : < rahat+la-n-Ø- “istirahat etmek”

“200-b/4: ve eger **rāḥatlense** bēş selām öze ayıttı bir ançalar: kayırmaz tēp” (İM, 2017: 151)

sagıtlan- : < sagıt+la-n-Ø- “silahlanmak” [sagıt: silah (CC, 2015: 544)]

“sagıtlan-” (CC, 2015: 544)

terkle- : < terk+le-Ø- “acele etmek” [terk: acele (Kİ, 1931: 102)]

“terkle-” (Kİ, 1931: 102)

tible- : < tip+le-Ø- “diplemek”

“tible-” (Kİ, 1931: 102)

tizle- : < (Far.) tîz+le-Ø- “acele etmek”

“tezle-” (TZ, 1945:257)

“190-b/8: taķı ağır kılğay namāznı anlar öze uzatmaķ birle taķı **tîzle**gey namāznı anlar öze sünnetni tamām kılmaķa koymağay” (İM, 2017: 144)

türlen- : < tür+le-n-Ø- “çeşitlenmek”

“66b/19b: **türlendi**”²²¹ (CC, 2015: 375)

ulcala- : < ulca+la-Ø- “doyumluk elde etmek”

[ulca: doyumluk (TZ, 1945: 269)]

“ulcala-” (TZ, 1945: 269)

uyukla- : < *uyuk+la- “uyuklamak”

“uyukla-” (TZ, 1945: 272)

yakınla- : yakın+la-Ø- “yaklaşmak”

“yakınla-” (TZ, 1945: 276)

yalgaşla- : < alkış+la-Ø- “hayır duası etmek”

“yalgaşla-²²²” (Kİ, 1931: 118)

yavuklat- : < yavuk+la-t-Ø- “yaklaştırmak” [yavuk: yakın (Toparlı vd., 2007: 315)]

“yavuklat-” (Kİ, 1931: 123)

yayla- : < yay+la-Ø- “yaz mevsimini geçirmek”

²²¹ Bu kelime sadece CC’de bulunmaktadır.

²²² Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır.

“60b/1: bir uçu kış kışlar bir uçu yay **yaylar**. ol sırtı” (CC, 2015: 255)

yıgla- : < **yığ+la-Ø-** “ağlamak”

“yıgla-” (TZ, 1945: 285)

“ıgla-” (CC, 2015: 481)

“ığla-” (Kİ, 1931: 41)

“200(100b)/8-9: ol seni urmağ tilese **yığlağıl** / ol yigirse sen aña miskīnlik it” (GT, 1978: 99)

“251(162a)/1: dağı ādemī ‘işretin terk ittiñ mecnūn **yığladı** dağı ayttı” (GT, 1978: 125)

“51-b/1: nebī **yığladı**, katığ **yığladı** tağı éwine kirdi” (İM, 2017: 51)

yoksullan- : < **yoksul+la-n-Ø-** “yoksullanmak”

“yoksullan-” (TZ, 1945: 287)

yuvala- : < **yuva+la-Ø-** “yuva yapmak”

“yuvala-” (Kİ, 1931: 129)

yücele- : < **yüce+le-Ø-** “yükselmek”

“yücele-” (Kİ, 1931: 129)

yükle- : < **yük+le-Ø-** “kefil olmak” [yük: kefillik (Toparlı vd., 2007: 332)]

“yükle-” (Kİ, 1931: 130)

yüzleş- : < **yüz+le-ş-Ø-** “yüzleşmek”

“yüzleş-” (TZ, 1945: 291)

+(I)r-

belgür- : < **belgü+r-Ø-** “belirmek” [belgü: işaret ve alamet (DLT, 2915: 582)]

“belgür-” (Kİ, 1931: 17)

“20(10b)/10: hüner ü ‘ayıb irde **bilgürmesni** kadar ol kişi tik oltursa” (GT, 1978: 9)

“149(75a)/1: hīç maña **bilgürmes** ol ‘illet bilen kim fi’lleri” (GT, 1978: 74)

“188-b/5-6: kaçan kim / āvāzı çıksa, hūrūf **bélgürmese**” (İM, 2017: 143)

geber- : < **gebe+r-Ø-** “hamile olmak”

“geber-” (Kİ, 1931: 42)

+s(I)rA-

uyuhısıra- : < **uyuhı+sıra-Ø-** “uykusuz kalmak”

“uykusra-” (TZ, 1945: 272)

“58a/23: **uyuhısırap** uyuhısı arasında” (CC, 2015: 248)

-Al-

bükel- : < **bük-el-Ø-** “secde etmek”

“bükel-” (Kİ, 1931: 24)

-Ay-

bögey- : < **bük-ey-Ø-** “söz dinlemek, boyun eğmek”

[bük-: yere doğru alçalmak ve sinmek (DLT, 2015: 606)]

“72a/22b: yakşı **bögeyip** barır” (CC, 2015: 407)

-AlA-

çekelen- : < **çek-ele-n-Ø-** “yaranın iyileşmesinin gecikmesi”

[çek-: attan kan almak; çekerek bağlamak (DLT, 1986: 139)]

“çekelen-²²³” (Kİ, 1931: 27)

---

²²³ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır. EDPT ve DLT’de rastlanmamıştır.

-(I)k-

aşık- : < **aş-ık-Ø-** “acele etmek”

“açık-” (TZ, 1945: 136)

“333(167a)/2: şi’r ozup kiçti **aşıkk**an atlı irni” (GT, 1978: 166)

“155(78a)/9: **aşıkk**an ir bilen yoldaş bolma” (GT, 1978: 77)

érik- : < **ér-ik-Ø-** “acele etmek”

“érik-” (CC, 2015: 468)

-(I)l-

oyul- : < **oy-ul-Ø-** “yıkılmak, çökmek”

“58a/9: yér **oyul**dı” (CC, 2015: 247)

-(I)n-

bertin- : < **bert-in-Ø-** “vücudun bir organının çıkması”

[bert-: berelemek (DLT, 1986: 85)]

“bertin-” (Kİ, 1931: 17)

sıgın- : < **sıg-ın-Ø-** “sığınmak”

“sıyın-” (TZ, 1945: 238)

“69a/10: saña kim kértlep kim **sıgını**r yék tuşmandan ol kutulur” (CC, 2015: 288)

-(I)r-

bitür- : < **bit-ür-Ø-** “yaraları sarmak”

“bitür-²²⁴” (Kİ, 1931: 20)

-(İ)ş-

yapış- : < **yap-ış-Ø-** “yapışmak”

[yap- : örtmek, kapamak: kurmak, yapmak (DLT, 1986: 744)]

“yapış-” (Kİ, 1931: 119)

4.1.22. Duygu İfade Eden Eylemler

Bu işlev, eklendiği ad ya da eylemden bir duyguyu ifade eden eylem türetmek için kullanılmaktadır.

+A-

yarlığa- : < **yarlıg+a-Ø-** “acımak, bağışlamak”

[yarlıg: fakir, yoksul, acınan (DLT, 1986: 751)]

“yarlığa-” (TZ, 1945: 280)

“yarlığa-” (Kİ, 1931: 121)

“61a/9: ténrige ménim yazukımdan **yarlığasın** sén tın atam béy ténri” (CC, 2015: 259)

“356(178b)/6-7: ‘afv itip yazuklarını **yarlığa** / ol koyup kitti cehānda yādgār” (GT, 1978: 177)

yarılga- : < **yarlıg+a-Ø-** “acımak, bağışlamak”

“yarılga-” (TZ, 1945: 279)

“69b/11: ave kimniñ kurbanını yavlı körüp **yarılga**dı” (CC, 2015: 291)

“28-a/4: ve eger hātā kılsa ténri te’ālā **yarlıkar** anı” (İM, 2017: 37)

---

²²⁴ Bu kelime sadece Kİ’de yer almaktadır. DLT’de de geçmemektedir. Clauson (1972: 308) kelimenin “bit-” kelimesinden geldiğini söyleyerek “bütür-” madde başında işlemiş ve Kıpçakçada “to repair, put right” anlamına geldiğini belirtmiştir.

+An-

kıskan- : < **kısıg+an-Ø-** “kıskanmak” [kısıg: kısı, habis, sıkıntı (DLT, 1986: 321)]

“kıskan-” (Kİ, 1931: 76)

+GA-

yırğa- : < **yır+ga-Ø-** “eğlenmek” [yır: gazel, şarkı, türkü (DLT, 2015: 972)]

“yırğa-” (CC, 2015: 891)

-(I)h-

korh- : < **korı-h-Ø-** “korkmak” [korı-: korumak (DLT, 1986: 346)]

“63a/19: ol yazuhñı yaşıрма néçik ata kim téñriden **korh**sa” (CC, 2015: 270)

-(I)k-

kork- : < ***korı-k-Ø-** “korkmak”

“kork-” (CC, 2015: 509)

“64(32b)/5: ol kün cāhñ büyük idi **ķorķ**tum imdi bu kün” (GT, 1978: 31)

“158(79b)/6: ol ħakīmge iltmes sen ayttı **ķorķ**ar men devā kılıp” (GT, 1978: 78)

“76a/11: sağış étti andan kélip frişte ayttı **kork**magıl daud” (CC, 2015: 309)

+lA-

bağışla- : < **bağış+la-Ø-** “bağışlamak”

“99(50a)/1: kirek öltür kirek cürmüm **bağışla**” (GT, 1978: 49)

“161(81a)/4: ilāhī bu ħarı miskīn ħuluññı / **bağışla** körgüzüp toğrı yoluññı” (GT, 1978: 80)

“318(159)/6-7: ilinje ħün kim eyā ħôca māl ü ni’met köp / yidür **bağışla** tileseñ sa’adet-i ‘uķbā” (GT, 1978: 158)

gazablan- : < (Ar.) **gazab+la-n-Ø-** “öfkelenmek”

“86(43b)/11: biri **ğazablanıp** atası atına kilip ayttı ful n” (GT, 1978: 42)

“327(164a)/9: addden aa **ğazablanmak** vahet” (GT, 1978: 163)

kaderlen- : < (Ar.) **kader+le-n-Ø-** “kaderlenmek”

“13-b/1: maat tandı ‘amal bolmalıına ol n rse kim anı ‘ulam lar ayturlar, **kaderlenmi**  adam olına taı ‘ulem lar ayıtmaslar” ( M, 2017: 28)

kaykalan- : < **kaygı+la-n-Ø-** “kaygılanmak”

“kaykalan-” (TZ, 1945: 189)

k nile- : < **k ni+le-Ø-** “kıskanmak” [k ni: kıskanlık (DLT, 1986: 399)]

“k nile-” (TZ, 1945: 208)

“konıla-” (TZ, 1945: 204)

“k nile-” (K , 1931: 55)

nazla- : < (Far.) **naz+la-Ø-** “nazlanmak”

“nazla-” (TZ, 1945: 219)

“nazlan-” (K , 1931: 60)

 fkele- : < ** fke+le-Ø-** “ fkelenmek”

“ pkele-” (CC, 2015: 538)

 zgele- : < ** zge+le-Ø-** “benimsememek”

“331-b/3: eger ** zgelese** obu tert bni taı balasa ikini k nde cemre-i ‘aabeden” ( M, 2017: 242)

sızla- : < **sızı+la-Ø-** “sızlamak”

“sızla-” (TZ, 1945: 238)

suhlan- : < **suh+la-n-Ø-** “arzu etmek” [suh: aır  istekli (Toparlı vd., 2007: 242)]

“sohlan-” (CC, 2015: 554)

“66b/9: özge kişiniñ némesin **suhlan**magıl” (CC, 2015: 285)

+(I)r-

kaygır- : < kaygı+r-Ø- “kaygılanmak”

“kaygır-” (TZ, 1945: 189)

“7(4a)/6-7: kısmet kılğıcı ‘azīm hoş ıylı körklü / ni **ķayğursın** bu ümmet āhıretde” (GT, 1978: 3)

“54(27b)/1: ya’nī āgāh bolğıl **ķayurmağıl** elbette belā üstüne” (GT, 1978: 26)

“63a/8: arıngay aña kerek tört néme burun **kaygırmağ** kerek” (CC, 2015: 269)

“80-b/6: tēñri te’ālā sözi: **ķazğurma** sēn yā muḥammed, bir qavm kim īmān kēltürürler tēñrige taķı kıyāmet kūnine” (İM, 2017: 71)

+(I)rgA-

açırğa- : < açı+rga-Ø- “pişman olmak, üzölmek”

“açırğa-” (CC, 2015: 414)

esirge- : < es+irge-Ø- “esirgemek, acımak” [es: fenalık, kötölük (DLT, 1986: 194)]

“ésirge-” (CC, 2015: 703)

“esirke-” (TZ, 1945: 170)

“esirge-” (Kİ, 1931: 12)

-sA-

körse- : < kör-se-Ø- “bir kadınla yatmak için şehveti artmak”

“körse-” (Kİ, 1931: 52)

4.1.23. Duyu Organlarına Yönelik Eylemler

Bu işlev, dış dünyayı duyu organlarıyla anlamayı sağlayan eylemler türetmek için kullanılmaktadır.

+An-

açıgan- : < **açıg+an-Ø-** “acımak, ekşimek” [acıg: acı, ekşi (DLT, 1986: 3)]

“65b/29: **açıganur mén**” (CC, 2015: 370)

+IA-

çimdile- : < **çimdik+le-Ø-** “çimdiklemek”

“çimdile-” (TZ, 1945: 162)

ıyla- : < **ıyı+la-Ø-** “koklamak” [ıyı: koku (CC, 2015: 718)]

“ıyla-” (CC, 2015: 718)

“ıyla-” (CC, 2015: 483)

tuzla- : < **tuz+la-Ø-** “tuzlamak”

“tuzla-” (CC, 2015: 585)

“tuzla-” (Kİ, 1931: 109)

yiyle- : < **yiyl+le-Ø-** “koklamak” [yiyl: koku (İM, 2017: 469)]

“yiyle-” (Kİ, 1931: 126)

“82-a/2-3: taķı resūl ayıttı: **yiylemes** / uçmaķ yiyisini şıla-i raķm kėsken kiři” (İM, 2017: 72)

“345-a/8: taķı kerāhiyyetturur muķrim kiřiģe za’ferān **yizlemek** taķı reyķān **yizlemek** taķı ķīb yiylemek taķı yaķşı yemiş yiylemek” (İM, 2017: 252)

+(I)n-

acın- : < **açı+n-Ø-** “acı duymak”

“9b/9: **açımdı**” (TZ, 1945: 135)

+rA-

igren- : < **ig+re-n-Ø-** “iğrenmek” [ig: hastalık (DLT, 1986: 226)]

“yigren-” (TZ, 1945: 286)

“igren-” (TZ, 1945: 176)

“62b/4: néçik téñri **igrenir** dagı frışteler yazuklı kişiden néme yoĥ” (CC, 2015: 266)

“190-b/7-8: taķı kerāhiyyetturur imāmġa kim imāmatlık kılġay bir ħavmge kim anlar anı / **yiylene**geyler bir ħaşlet birle” (İM, 2017: 144)

+sA-

susa- : < **su+sa-Ø-** “susamak; özlemek”

“susa-” (TZ, 1945: 243)

“susa-” (Kİ, 1931: 94)

“suvsa-” (CC, 2015: 558)

“70b/17: ave maria kim téñriñ körüvsep sén **susadıñ**” (CC, 2015: 294)

“43(22a)/9-10: ter içinde **susap** ĥicāzīler / şūr sunı körüp yaķın kilmes” (GT, 1978: 21)

“202(101b)/8: açıp **susap** tākatsız bolup yürür idi tā ki” (GT, 1978: 100)

“119-a/4: ĥorķsa düşmāndan, yā **suwsamakdan**, yā ĥowası bolmasa teyemmüm kılġay” (İM, 2017: 96)

+sI-

kaksı- : < **kak+sı-Ø-** “kokmak, bozulmak”

[kak: kurutulmuş herhangi bir şey (DLT, 2015: 677)]

“kaksı-” (TZ, 1945: 182)

4.1.24. Düşünce İfade Eden Eylemler

Bu işlev, fikirlerimizin davranışa dönüşmesi ile oluşan eylemleri türetmek için kullanılmaktadır.

+A-

ada- : < **ad+a-Ø-** “ad vermek”

“ada-” (TZ, 1945: 136)

adan- : < **ad+a-n-Ø-** “ad takınmak, ad verilmek”

“adan-” (Kİ, 1931: 1)

“atan-” (TZ, 1945: 143)

buna- : < **bun+a-Ø-** “ayıplamak” [bun: ayıp (Kİ, 1931: 23)]

“buna-²²⁵” (Kİ, 1931: 23)

öğren- : < **ögür+e-n-Ø-** “öğrenmek” [ögür: sürü (DLT, 1986: 452)]

“öğren-” (TZ, 1945: 224)

“öğren-” (Kİ, 1931: 64)

“övren-” (CC, 2015: 539)

“övren-” (TZ, 1945: 228)

“19-b/8: bir cāhil kişi ayıttı: ol ‘ilm kim **öğren**ürler munlar, sañırlerturur” (İM, 2017: 32)

övret- : < **ögür+e-t-Ø-** “öğretmek”

“72a/13-14: ave kimge yaş yaşıdan us **övret**miş ténri tuvğan / söz kim anıñ köp tañların ayta bilip sén barçasın” (CC, 2015: 301)

sagışa- : < **sagış+a-Ø-** “düşünmek” [sagış: düşünce (CC, 2015: 803)]

“sagışa-” (CC, 2015: 803)

sana- : < **san+a-Ø-** “saymak” [san: sayı (DLT, 2015: 802)]

“sana-” (CC, 2015: 547)

---

²²⁵ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır. DLT’de rastlanmamıştır.

“sana-” (TZ, 1945: 232)

“sana-” (Kİ, 1931: 86)

“330-b/6: taķı şahıḥ ķavl olturur kim **san**anmas evval şavṭ birle” (İM, 2017: 241)

sina- : < **sin+a-Ø-** “denemek” [sin: boy ve uzunluk (DLT, 2015: 819)]

“sina-” (TZ, 1945: 237)

“sina-” (Kİ, 1931: 91)

“298(149b)/10: ağır işke **sin**amış ir ıya bir” (GT, 1978: 148)

“266(133b)/2: yamanı **sina**ğan suḥbet ḥaḳḳın bilgen dostluk” (GT, 1978: 132)

“72a/3: ave saa ténri kimni otdan kéçirip **sina**dı” (CC, 2015: 299)

tile- : < **til+e-Ø-** “dilemek”

“tile-” (TZ, 1945: 258)

“dile-” (Kİ, 1931: 34)

“tile-” (Kİ, 1931: 103)

“62a/27: barça buyruḥun néçik kişi yolsuz bara bilmes kayda **tiler** alay” (CC, 2015: 265)

“269(135a)/10: taḡ bilen men daḡı barıp ol aḡaçḫa ḥācet **tile**geyim” (GT, 1978: 134)

“264(132b)/1-2: **tile**dim bir zamān körsem cehannı / dirīḡā boldı közüüm bebegi ces” (GT, 1978: 131)

“2-b/6-7: taķı yaķın bolḡay ténri niḡ rızāsına taķı raḥmetine **tile**dim ténri te’ālādan uluḡturur / anıḡ kudreti kim kılḡay ol nérse kim mén kaşḡ kıldım” (İM, 2017: 22)

+Ar-

başar- : < **baş+ar--Ø-** “başarmak”

“başar-” (TZ, 1945: 148)

+At-

boşat- : < boş+at-Ø- “bağışlamak”

[boş: (insan için) özgür, hür; terk edilen, ihmal edilen (DLT, 2015: 594)]

“boşat-” (CC, 2015: 447)

“61a/9-10: ténrige ménim yazukımdan yarlıgasın sén tın atam béy ténri / érki bile ménim yazukımdan **boşatkıl**” (CC, 2015: 259)

+DA-

alda- : < al+da-Ø- “aldatmak” [al: hile, dalavere (CC, 2015: 622)]

“alda-” (TZ, 1945: 139)

“alda-” (CC, 2015: 418)

“alda-” (Kİ, 1931: 3)

“139(70a)/9: közi ğamze bilen zāhidler **aldar**” (GT, 1978: 69)

“34(17b)/1-2: yığlap tiremege başladı ni kadar kim luṭf / bilen **aldap** sözlediler fāyide kılmadı” (GT, 1978: 16)

“62b/30: kénsimizni **adlar** biz dagı kértilik bizde yoktur” (CC, 2015: 268)

atta- : < at+ta-Ø- “ad koymak”

“23-a/5-6: ve eger i’tikād kılmasa cevri ‘adlge belkim **attasa** anıñ birle / zātnı ta’rif kılmak için ‘adlturur tép” (İM, 2017: 34)

iste- : < iz+de-Ø- “istemek, aramak”

“iste-” (CC, 2015: 486)

“izde-” (CC, 2015: 487)

“izde-” (Kİ, 1931: 41)

“65(33a)/7-8: kirek sultān buyurdı **istediler** bir ikinçiniñ / oğlın taptılar ol şürette kim hūkemā” (GT, 1978: 32)

“280(140b)/6: cürm itse kaçan faķır andan / kimdür sorup **istegen** hūṭānı” (GT, 1978: 139)

“265(133a)/2-3: kim maraž hā’if ise helāket-i küllige delālet kılmas tañ / bile ṭabīb **izdelim** kilip mu’ālece kılsun ayttı heyhāt” (GT, 1978: 132)

“274(137b)/9: velī bir aķça **izdesen** birür cān” (GT, 1978:1 36)

“63b/11: ıraklar bile né bile anı **izdediler** baħçada dağı” (CC, 2015: 272)

tılta- : < **tıl+ta-Ø-** “bahane göstermek” [tıl: konuşma, söz (DLT, 2015: 876)]

“tılta-²²⁶” (CC, 2015: 840)

+GAR-

başkar- : < **baş+kar-Ø-** “başarmak”

“başkar-²²⁷” (TZ, 1945: 148)

ésker- : < **és+ker-** “hatırlamak” [és: akıl, hafıza, zihin (CC, 2015: 703)]

“ésker-” (CC, 2015: 703)

+I-

biti- : < **bit+i-Ø-** “yazmak” [bit<Çince piet “yazı fırçası” (Akalın, 2007: 268)]

“biti-” (CC, 2015: 665)

“biti-” (Kİ, 1931: 19)

okı- : < **ok+ı-Ø-** “okumak”

“okı-” (Kİ, 1931: 62)

---

²²⁶ Bu kelime sadece CC’de bulunmaktadır.

²²⁷ Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır.

“oku-” (TZ, 1945: 221)

“274(137b)/3-4: aytı kıoylar çobān kıatında yıra kıturur kıur’ānını / men **okı** kıayım bu sözni işıtip bir ‘ārif kışı aytı” (GT, 1978: 136)

“234(117b)/12-13: vefāsız dılrübā sen iy bıı kııl / işıttım kıter ıdı bu beytnı **okı** kıyı” (GT, 1978: 116)

“8-a/2: bir kışıge kıur’ān nēcün **okı** kımas sēn? tēse, ol kışı ayıtısa: toydım kıur’ān **okı** kımakdan tēse” (İM, 2017: 25)

“274(137b)/9-10: velı bir a kıça ızdesē kıbirür cān / **oku** elħamdü dıse kıyüz **okı** kıay” (GT, 1978: 136)

“187(94a)/5-6: anları kıı biri bııle ma’rıfetım bıı ıdı ye kıınden tutup / bu kıı’rı **okı** kıdım” (GT, 1978: 93)

“61b/13: bıı **okur** bıı arı stefandan kıı kıöp tözdı tē kırı üçün da kıöp” (CC, 2015: 261)

+(I)l-

könül- : < **köni+l-Ø-** “do kıru yola yönelmek” [köni: düz, do kıru (DLT, 1986: 362)]

“60-a/8- 60-b/1: tē kırı te’ālā aytur: eger ĩmān kıeltürseler anı kıı bıı kıim sıı ĩmān kıeltürdü kıız an kıı / ma kıat **könül** kıdiler” (İM, 2017: 57)

+lA-

algı kıla- : < **algı kı+lA-Ø-** “övmek, kıutsamak” [algı kı: dua, öv kıü (CC, 2015: 624)]

“71a/7: tırı bulah andan a kıı tē kırı öz kıēnsı **algı kılar**” (CC, 2015: 295)

a kıla- : < **a kı+lA-Ø-** “anlamak” [a kı: anlay kıı, zekā (Clauson, 1972: 165)]

“a kıla-” (CC, 2015: 631)

“a kıla-” (CC, 2015: 421)

“a kıla-” (Kİ, 1931: 4)

“a kıla-” (TZ, 1945: 140)

“106(53b)/10: köñlek ıysından mışırdı **añladıñ**” (GT, 1978: 52)

“97(49a)/13: taşından çñn bakıp sen **añlamadıñ**” (GT, 1978: 48)

“67-b/7-8: mağat beyan kıldım saña / eger **añlasañ**” (İM, 2017: 62)

atla- : < **at+la-Ø-** “ad vermek”

“atla-” (TZ, 1945: 144)

ayıklan- : < **ayık+la-n-Ø-** “ayılmak”

“ayıklan-” (TZ, 1945: 145)

bürkle- : < **bürük+le-Ø-** “ayıplamak”

[bürük: çarşaf, kadınların sokak giysisi (Tietze, 2002: 407)]

“bürkle-²²⁸” (TZ, 1945: 159)

curumla- : < **(Ar.) curum+la-Ø-** “suçlamak”

“curumla-” (CC, 2015: 454)

élikle- : < **élik+le-Ø-** “alay eymek” [elük: alay (DLT, 2015: 637)]

“élikle-” (CC, 2015: 465)

“63b/24-25: başına urdılar çovguçlar néçik söktiler **éliklediler** / néçik haç üstünde kerdiler” (CC, 2015: 273)

ésle- : < **és+le-Ø-** “hatırlamak” [és: hafıza, akıl, zihin (CC, 2015: 703)]

“ésle-” (CC, 2015: 704)

hisablen- : < **(Ar.) hesab+le-n-Ø-** “hesaplanmak, sayılmak”

“330-b/6: anıñ birle **hisāblenür** tép, ançası bar kim kerāhiyyet bolur” (İM, 2017: 241)

horla- : < **(Far.) hor+la-Ø-** “aşağılamak, hor görmek”

---

²²⁸ Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır. DLT ve EDPT’de kelimeye rastlanmamıştır.

“h rla-” (CC, 2015: 713)

“83-a/6: kim kim **h rlasa** bir m s lm nnı yazılur anı   ze anı  y tmı  yıllık yazukı t p” ( M, 2017: 73)

h rmatla- : < (Ar.) h rmat+la- - “saygı g stermek”

“66b/4: ata nı ana nı **h rmatlagıl**” (CC, 2015: 285)

huccetle - : < (Ar.) h ccet+le- - “delil getirmek”

“214/107b)/10: m b hase t  ti **h ccetle ip** ‘ lim anı  bilen  ıkı a” (GT, 1978: 106)

“314(157b)/2: ibr h m bilen **h ccetle ip**  ıkı a bilmedi ise kerı mege” (GT, 1978: 156)

in kele- : < in ke+le- - “ince d   nmek”

“in kele-” (CC, 2015: 485)

izle- : < iz+le- - “istemek, ara tırmak”

“izle-” (TZ, 1945: 181)

“22-a/2: ma at **izledi** ol cen b i  ret kılınmı tırur a ar men  uldan” ( M, 2017: 22)

kı ıkla- : < kı ı(k)+la- - “alay etmek” [kı ıla-: gıdıklamak (DLT, 2015: 709)]

“kı ıkla-” (TZ, 1945: 198)

kizle- : < kiz+le- - “gizlemek, saklamak”

“kizle-” (TZ, 1945: 203)

“kizle-” (K , 1931: 50)

“78(39b)/6: bir da ı anı **kizlemi ** anı  bile   lib boldı” (GT, 1978: 38)

“170(85b)/12: ger k ne ni **kizlese** itmek bigin ol sufrada” (GT, 1978: 84)

“456-a/7-8: ta ı y gey andan  zi ta ı baylara a y d rgey ta ı dervı slerge / ta ı **kizle**gey  tinden” ( M, 2017: 333)

kovla- : < kov+la- - “iftira etmek” [kov: gıybet, iftira (K , 1931: 79)]

“kovla-” (Kİ, 1931: 79)

kulavuzla- : < kulavuz+la-Ø- “kılavuzluk etmek”

“kulavuzla-” (Kİ, 1931: 81)

nişanla- : < (Far.) nişan+la-Ø- “belgelemek”

“nişanla-” (TZ, 1945: 220)

“nişanla-” (Kİ, 1931: 60)

orunla- : < *orun+la-Ø- “sanmak”

“orunla-” (TZ, 1945: 223)

ögütle- : < ögüt+le-Ø- “öğütlemek”

“ögütle-” (TZ, 1945: 224)

“öyütle-” (TZ, 1945: 228)

sagışla- : < sagış+la-Ø- “düşünmek”

“63a/21-22: kim anı burun **sagışlasa** ol uyalmas tolmaç bile yazuhun aytmaga / kélir aynada aytınız kénsi yazuhunızını kim aytmasa” (CC, 2015: 270)

sakışla- : < sakış+la-Ø- “hesaplamak”

“338(168b)/7: eyā oq atkuçı yaḥşı **sakışlap** ilk andan at” (GT, 1978: 168)

sankula- : < sanku+la-Ø- “aptallaşmak” [sanku: aptal (Kİ, 1931: 86)]

“sankula-” (Kİ, 1931: 86)

sövünçle- : < sövünç+le-Ø- “müjde vermek”

“76a/2: kız anadan dép töredi gabriel frişte ıdırdı mariamga **sövünçledi**” (CC, 2015: 309)

sözle- : < söz+le-Ø- “söylemek”

“söyle-” (TZ, 1945: 242)

“sözle-” (TZ, 1945: 242)

“sözle-” (Kİ, 1931: 93)

“62b/15: katında ol kişi **sözledi** friştege né kişi sen burun” (CC, 2015: 267)

“328(164b)/4: ni eyle **sözle** kim ‘işyān kitürgey” (GT, 1978: 163)

“117(59a)/8: bir niçe kelime hikmetten alarga **sözlegil** bolğay” (GT, 1978: 58)

“17-a/6-7: taķı kim **sözlese** bir söz birle, kāfir bolmaķnı vācib kılsa ol söz, ançağa tégrü kim / külse ol sözden özge kişi, kāfir bolur ol kişi kim **sözledi** taķı külgen kişi taķı kāfir bolur anıñ teg” (İM, 2017: 30)

şekklen- : < (Ar.) **şekk+le-n-Ø-** “şüphelenmek”

“25-a/1: andan soñra **şekklenmediler** ya’nī **şekklenmediler** ĩmānı içinde” (İM, 2017: 35)

tañla- : < **tañ+la-Ø-** “hayret etmek” [tañ: şaşırtıcı şey (DLT, 2015: 852)]

“tañla-” (CC, 2015: 565)

“tañla-” (Kİ, 1931: 98)

“dañla-” (Kİ, 1931: 32)

tañla- : < **tañ+la-Ø-** “incelemek” [tañ: elek (DLT, 1986: 570)]

“tañlaş-” (CC, 2015: 565)

“70a/21: ave dünya bolmadıkda séni **tañlaptır** konuşga” (CC, 2015: 293)

“69b/6-7: tili ménü sözden bilik aldı ança çaklı kim frişteler saa / yétmeyin **tañlarlar** ave maria kim açtıñ kökni dagı” (CC, 2015: 290)

telilen- : < **teli+le-n-Ø-** “delirmek”

“telilen-” (TZ, 1945: 255)

törele- : < **töre+le-Ø-** “yargılamak” [töre: hukuk, kanun (CC, 2015: 580)]

“törele-” (CC, 2015: 581)

ulula- : < **uluğ+la-Ø-** “yüceltmek”

“81-a/3-4: taķı nebī ayıttı: kim kim öpse anasının başını, **ululap** ol anasını taķı çökse/ anası ileyinde hıar kılıp kendüsini taķı anasının haķķını **ululap**, kéçkey sırātdan yıldırım kibi” (İM, 2017: 71)

uslan- : < **us+la-n-Ø-** “akıllanmak”

“uslan-” (TZ, 1945: 271)

“uslan-” (Kİ, 1931: 113)

yamanla- : < **yaman+la-Ø-** “kötü davranmak”

“yamanla-” (Kİ, 1931: 118)

yargula- : < **yargu+la-Ø-** “yargılamak”

“74b/11-12: kökge agınmış atanıñ oñında olturupturur yéne haybat biler / kélmehturur tirilerni ölülerni **yargulama** hanlıhınıñ” (CC, 2015: 307)

yohla- : < **yoh+la-Ø-** “yokluğunu fark etmek”

“82b/28b-29b: érkeç **yohladım**” (CC, 2015: 409)

yomla- : < **yom+la-Ø-** “fal yorumlamak” [yom: fal (Kİ, 1931: 127)]

“yomla-” (Kİ, 1931: 127)

yüzlen- : < **yüz+le-n-Ø-** “yönelmek” [yüz: yüz, satıh, taraf (Toparlı vd., 2007: 333)]

“91-b/5-6: taķı içkey ābdastdan artıp / ķalğan suwnı öreturup kıblağa karşı **yüzlenip** taķı ayıtğay” (İM, 2017: 78)

+(I)r-

ésir- : < **és+ir-Ø-** “sarhoş olmak”

“ésri-” (Kİ, 1931: 12)

“esir-” (TZ, 1945: 170)

“75a/8: köp sövmekden **ésirdi** kim **haçka** minmege uyalmadı” (CC, 2015: 308)

telür- : < **telü+r-Ø-** “delirmek”

“telür-” (TZ, 1945: 255)

“delür-” (Kİ, 1931: 33)

+sI-

yarsı- : < **yar+sı-Ø-** “pis bulmak”

[yar: irin, cerahat, tükürük, salya (Caferoğlu, 1968: 285)]

“yarsı-” (TZ, 1945: 280)

+sIn-

biysin- : < **bey+sin-Ø-** “küçümsemek”

“biysin-” (CC, 2015: 665)

-AlA-

yorala- : < **yor-ala-Ø-** “hayal etmek” [yor-: (düş) tabir etmek (DLT, 2015: 983)]

“80b/30b: **yoral**ar mén (hayal ederim)” (CC, 2015:402)

-Gİz-

sérgiz- : < **sér-giz-Ø-** “evcilleştirmek” [ser- : sabretmek (DLT, 2015: 814)]

“80b/21: **sérgizir** mén” (CC, 2015: 400)

-(I)r-

batur- : < **bat-ur-Ø-** “inkâr etmek”

“batur-” (Kİ, 1931: 16)

-(I)t-

okşat- : < okşa-t-Ø- “bir şeye alışmak”²²⁹

“okşat-” (CC, 2015: 533)

sat- : < sa-t-Ø- “satmak”

“sat-” (CC, 2015: 549)

4.1.25. Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

Bu işlev, varlığı ifade eden kelimelerden bir davranışı ortaya koyma, gerçekleştirme anlamlarını ifade eden kelimeler türetmek için kullanılmaktadır.

+A-

aşa- : < aş+a-Ø- “yemek yemek”

“aşa-” (CC, 2015: 425)

“164(82b)/3: kırıtirmek **aşap** hırka kıyerge çün kanā’at men” (GT, 1978: 81)

béle- : < bél+e-Ø- “bebeği kundağa sarmak”

“béle-” (CC, 2015: 656)

bize- : < bediz+e-Ø- “süslemek”

“beze-” (Kİ, 1931: 17)

“265(133a)/8: ivlendi dağı ivin çiçekler bilen **bizedi** köğlün” (GT, 1978: 132)

boşa- : < boş+a-Ø- “boşamak”

“boşa-” (Kİ, 1931: 21)

“boşan-” (CC, 2015: 447)

“158(79b)/7: közin açkay dağı ol ir kızımını körüp **boşağay**” (GT, 1978: 78)

---

²²⁹ “okşat-” kelimesinin “bir şeye alışmak” anlamı sadece CC’de yer almaktadır.

buda- : < but+a-Ø- “budamak”

“buda-” (TZ, 1945: 157)

“buda-” (Kİ, 1931: 22)

kana- : < kan+a-Ø- “kanamak”

“kana-” (TZ, 1945: 183)

“kana-” (Kİ, 1931: 69)

kına- : < kın+a-Ø- “eziyet etmek” [kın: eziyet, işkence (CC, 2015: 739)]

“kına-” (TZ, 1945: 198)

“136(68b)/5-6: yahşı ir ivdeşi yaman bolsa / cevri içinde irin hemîşe **kınar**” (GT, 1978: 67)

“63b/8: yékler allında ol sagıtlar kim kristusnu tuttılar **kınadılar**” (CC, 2015: 272)

kulna- : < kulun+a-Ø- “tay doğurmak” [kulun: tay (DLT, 1986: 376)]

“kulna-” (Kİ, 1931: 81)

küçe- : < küç+e-Ø- “zorlamak”

“küçe-” (CC, 2015: 767)

“küçen-” (CC, 2015: 767)

“küçen-” (Kİ, 1931: 54)

ogra- : < ugur+a-Ø- “uğramak” [ugur: zaman, vakit (DLT, 2015: 918)]

“168(84b)/6-7: kim beden besler ise kiñ ‘ayş öze / tar yirge **oğrasa** ilden kiter” (GT, 1978: 83)

oyna- : < oyun+a-Ø- “oynamak”

“oyna-” (CC, 2015: 537)

“oyna-” (Kİ, 1931: 64)

“44(22b)/5-6: ayar bolsa çerigden māl sultān / niçük baş **oynasunlar** terk itip can” (GT, 1978: 21)

“133(67a)/12-13: uluğlardan bir kimirseniñ / qarnında muḥālif yil ḥareket kıılıp **oynadı** ol” (GT, 1978: 66)

örte- : < ört+e-Ø- “yakmak” [ört: yangın (DLT, 2015: 790)]

“355(178a)/3: ni’meti köp baḥīl zāhidni / dāyim il ta’na otına **örter**” (GT, 1978: 177)

sışra- : < *saçar+a-Ø- “sıçramak”

“sışra-” (TZ, 1945: 238)

“şışra-” (TZ, 1945: 247)

sıva- : < suv+a-Ø- “sıvamak”

“sıva-” (TZ, 1945: 238)

“suva-” (TZ, 1945: 243)

suval- : < suv+a-l-Ø- “su yere batmak”

“137-a/7: kaçan murdār bolsa taqı suwı **suvalsa** andan soñra suw kërü kélse” (İM, 2017: 108)

tarḥa- : < (Ar.) tarīk+a-Ø- “yola gitmek”

“tarḥa-” (CC, 2015: 829)²³⁰

tonan- : < ton+a-n-Ø- “süslenmek”

“tonan-” (TZ, 1945: 261)

tuşa- : < tuş+a-Ø- “atın ayaklarını birbirine bağlamak”

[tuş: kemer kayışları ucuna takılan altın veya gümüş toka (DLT, 1986: 659)]

“tuşa-” (Kİ, 1931: 108)

---

²³⁰ Bu kelime sadece CC’de geçmektedir.

yoka- : < *yok+a-Ø- “yoklamak”

“yoka-” (TZ, 1945: 287)

+Ar-

başar- : < baş+ar-Ø- “baş çıkarmak”

“başar-” (Kİ, 1931: 15)

+At-

közet- : < köz+et-Ø- “gözetmek”

“262(131b)/5: **közetür** özge ‘aybın sen anı kör / meger öz ‘aybına dāyım közi kör” (GT, 1978: 130)

“42(21b)/5: melik ni’meti ol kişige harām ki fırsat demini **közetmes** tamām” (GT, 1978: 20)

+AlA-

otala- : < ot+ala-Ø- “tedavi etmek”

“otala-” (CC, 2015: 536)

+DA-

kımıl-da- : < *kımıl+da-Ø- “kımıldamak”

“kımıl-da-” (TZ, 1945: 198)

“kımıl-da-” (Kİ, 1931: 76)

tapta- : < *tap+ta-Ø- “bir şeyin üzerine basıp çiğnemek”

“tapta-” (CC, 2015: 829)²³¹

---

²³¹ Bu kelimeye sadece CC’de rastlanmıştır. DLT (2015: 855)’de “vücuda vurma sesi” anlamında “tap tap” kullanımı vardır. Ayrıca KTS’de “koşa koşa yürümek” anlamında “tapır-” kelimesi vardır. Bu kelimelerden yola çıkarak ve “+DA-” ekinin fonksiyonu göz önüne alınarak kelimenin etimolojisi

tırpıl-da- : < **tırpıl+da-Ø-** “tir tir titremek” [tırpıl: titreme (CC, 2015: 86)]

“tırpıl-da-” (CC, 2015: 841)

+DI-

andı- : < **aṇ+dı-Ø-** “pusu kurmak, gözetlemek”

[aṇ/eṇ: av, av hayvanı (Clauson, 1972: 166; Akalın, 2007: 261)]

“andı-” (CC, 2015: 630)

+DAr-

çender-²³² : < ***çın+der-Ø-** “iyice aramak” [çın: doğru, gerçek (DLT, 1986: 149)]

“çender-” (Kİ, 1931: 28)

yomdar- : < ***yom+dar-Ø-** “toplamak”

“yomdar-”²³³ (CC, 2015: 611)

+GAR-

çınkar- : < ***çın+kar-Ø-** “iyice aramak” [çın: doğru, gerçek (DLT, 1986: 149)]

“çınkar-” (Kİ, 1931: 30)

+Gİr-

aksur- : < ***as+kur-Ø-** “aksırmak”

“aksur-” (Kİ, 1931: 5)

“21-b/7: bir sultān **aksursa** ayıtsa aṇar bir kiṣi” (İM, 2017: 33)

---

yapılmıştır. (“tap” kelimesi ile ilgili bk.: Yılmaz, Kaan (2021). “Eski Türkçe *tapanın* Kökeni Üzerine”. Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi, 10/24, 38-46.)

²³² Kelime DLT (1986: 149)’de “çınkar-” olarak geçmektedir.

²³³ Bu kelime sadece CC’de bulunmaktadır. CC’de ayrıca “yomuk-” kelimesine de rastlanmıştır. DLT (2015: 980)’de “yomıt-” (toplanmak) ve “yomgı” (toplanmış) anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Clauson (1972: 935), “yomıt-” kelimesi ile ilgili olarak “yomgı” kelimesi ile aynı kökten olduğunu açık olduğunu ve “*yom”dan geldiğinin söylenebileceğini belirtmiştir.

bıçkır- : < *bıç+kır-Ø- “horuldamak”

“bıçkır-²³⁴” (TZ, 1945: 151)

öskür- : < *ös+kür-Ø- “öksürmek”

“öskür-” (CC, 2015: 539)

simkür- : < *sim+kür-Ø- “sümkürmek”

“sümkür-” (Kİ, 1931: 94)

“90-b/1-2: andan sonra burnına suw bergey üç kéz öñ éli birle / taqı **simkürgey** soñ éli birle taqı ayıtğay” (İM, 2017: 78)

“92-a/8: taqı kişiler haqqı birle taqı istincā kılmağay taqı tüwkürmegey taqı **simkirmegey**” (İM, 2017: 79)

tükür- : < *tü+kür-Ø- “tükürmek”

“tükür-” (TZ, 1945: 266)

“tüpkür-” (CC, 2015: 586)

“tükür-” (Kİ, 1931: 109)

“92-a/8: taqı kişiler haqqı birle taqı istincā kılmağay taqı **tüwkürmegey** taqı simkirmegey” (İM, 2017: 79)

+(I)h-

yoluḥ- : < yol+uḥ-Ø- “yolda karşılaşmak, rastlaşmak”

“62b/7-8: kişi yolga bardı bir frişte anıñ bile bardı azam bolup kaçan / yoldan barırlar édi utru bir kişi **yoluḥtu** yégit dağı astry” (CC, 2015: 266)

+I-

bayı- : < bay+ı-Ø- “zengin olmak” [bay: zengin (DLT, 1986: 76)]

²³⁴ Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır. DLT ve EDPT’de yer almamaktadır. “+kIr-” ekinin işlevi göz önüne alınarak kelimenin etimolojisi yapılmıştır.

“bayı-” (TZ, 1945: 149)

“bayı-” (Kİ, 1931: 16)

“162(81b)/8: iy kanā’at meni **bayıtkıl** kim / senden ulu cehānda ni’met yok” (GT, 1978: 80)

berki- : < berk+i-Ø- “sağlamlaştırmak” [berk: sağlam (İM, 2017: 375)]

“berki-” (Kİ, 1931: 17)

“103-a/2: eger katı bolsa taķı **berkinmiş**, çaynalmış bolsa; kérekse az bolsun, kérekse köp bolsun revā bolmas” (İM, 2017: 86)

taşı- : < taş+i-Ø- “taşımak” [taş: dış, dışarı (DLT, 2015: 860)]

“taşı-” (CC, 2015: 830)

“taşı-” (Kİ, 1931: 100)

+(I)k-

birik- : < bir+ik-Ø- “birikmek”

“70b/12: **biriktiriptir** oğluña **birikgenni** bérđi saa” (CC, 2015: 294)

çınık- : < çın+ık-Ø- “denenmek” [çın: gerçek (CC, 2015: 683; Akalın, 2007: 272)]

“69a/22: yéti otda **çınıgıp**²³⁵ turgan matellerni barça açgan” (CC, 2015: 289)

yoluk- : < yol+uk-Ø- “yolda karşılaşmak, rastlaşmak”

“yoluk-” (CC, 2015: 611)

“yoluk-” (Kİ, 1931: 127)

“25(13a)/8: öltür anı kim ol yürüp dāyim / şan’atı kim **yoluksa** soymaķtur” (GT, 1978: 12)

“208(104b)/13: devlet **yoluķup** saña raķm kılıp sınık” (GT, 1978: 103)

---

²³⁵ Bu kelime sadece CC’de bulunmaktadır.

yomuk- : < *yom+uk-Ø- “toplanmak”

“yomuk-” (CC, 2015: 611)

+(I)l-

keñil- : < keñ+il-Ø- “genişlemek, yayılmak”

“keñil-” (TZ, 1945: 194)

uçal- : < uça+l-Ø- “kıça vurmak” [uç: kış, arka (Kİ, 1931: 111)]

“uçal-” (Kİ, 1931: 111)

+la-

agırla- : < ağır+la-Ø- “ağırlamak, şereflelendirmek”

“avurla-” (TZ, 1945: 144)

“agırla-” (CC, 2015: 415)

“ağırla-” (Kİ, 1931: 2)

“61a/11-12: kim égi köñül bile bizim yığövge kélse ulu kün **agırlap** aña bolgay” (CC, 2015: 259)

“288(144b)/10-11: ka’be tonun keyer **agırlap** halk / şan’atından degül aña rağbet” (GT, 1978: 143)

“32-a/5: ançağa tégrü kim ténri te’ālā **agırladı** anı tevfiķ bérmeķ birle” (İM, 2017: 39)

“66b/3: ulu künni **avurlagil**” (CC, 2015: 374)

altunla- : < altın+la-Ø- “bir şeye altın sürmek”

“291-a/6: oturur evval kim ka’be’ni **altunladı** islām içinde” (İM, 2017: 214)

alukla- : < aluk+la-Ø- “palanı hazırlamak”

[aluk: hayvan esvabından olan şey (örtü, palan gibi) (Kİ, 1931: 3)]

“alukla-” (Kİ, 1931: 3)

anukla- : < **anuk+la-Ø-** “hazırlanmak” [anuk: hazır (DLT, 1986: 29)]

“anukla-” (CC, 2015: 422)

“anıkla-” (TZ, 1945: 140)

“anukla-” (Kİ, 1931: 4)

“88-b/7: ammā ābdastnıñ ādābları olturur kim **anuklağay** namāzğa, namāz vaqtı kirmesden burun” (İM, 2017: 76-77)

aslamla- : < **alsam+la-Ø-** “kazanmak” [aslam: faiz (Toparlı vd., 2007: 13)]

“aslamla-” (TZ, 1945: 142)

assıla- : < **assı+la-Ø-** “faydalanmak” [assı: fayda, yarar, kazanç (Toparlı vd., 2007: 14)]

“assıla-” (TZ, 1945: 142)

aşla- : < **aş+la-Ø-** “yemek yedirmek”

“aşla-” (TZ, 1945: 143)

aşla- : < **aş+la-Ø-** “ok kırıldığı zaman onu eklemek” [aş: kenet (DLT, 1986: 42)]

“aşla-” (Kİ, 1931: 7)

atlan- : < **at+la-n-Ø-** “ata binmek”

“atlan-” (CC, 2015: 427)

“atlan-” (Kİ, 1931: 7)

avla- : < **av+la-Ø-** “avlamak”

“avla-” (TZ, 1945: 144)

“avla-” (Kİ, 1931: 7)

“305-b/6: taķı revā bolur aņar balıķ **awlamak** taķı tewe bıguzlamak taķı sıgır boğuzlamak” (İM, 2017: 224)

awuçla- : < **awuç+la-Ø-** “avuçlamak”

“111-b/1-2: Һammāmniñ tütüğinden Һammām Һavzına taķı kişiler / **awuçlasalar awuçlamak** birle, érişmeklik birle” (İM, 2017: 91)

azarla- : < (Far.) **azar+la-Ø-** “azarlamak”

“azarla-” (TZ, 1945: 146)

bağışla- : < **bağış+la-Ø-** “bağışlamak, hediye etmek”

“bağışla-” (CC, 2015: 431)

“245-a/6: oşanıñ kibi eger bir dervişke **bağışlasa**, zekāt niyyet kılmasa anıñ içinde şāfi’i imāmniñ Һilāfi bar” (İM, 2017: 181)

bagla- : < **bag+la-Ø-** “bağlamak”

“bavla-” (CC, 2015: 655)

“bagla-” (TZ, 1945: 147)

“bayla-” (TZ, 1945: 149)

“bağla-” (Kİ, 1931: 14)

“63b/17: cuhutlar anı tuttular dağı **bağladılar** dağı yañagına boynuna” (CC, 2015: 272)

“200(100b)/10: luğf birlen Һarb işikin **bağagıl**” (GT, 1978: 99)

“245(123a)/10-11: bir niçe kün kitçi dağı muķimler safarğa ‘azm ittiler men / dağı alar bilen bil **bağladım** kāfile ehlinden bir kimirse” (GT, 1978: 122)

“267(134a)/5: köñlüm sözüme **bağladı** dağı özi maña şayd” (GT, 1978: 133)

“129-a/8: berābarturur; kérekse anı ābdast öze **bağlasun**, kérekse ābdastsız **bağlasun**” (İM, 2017: 103)

balala- : < **bala+la-Ø-** “doğurmak” [bala: çocuk (DLT, 1986: 64)]

“balala-” (TZ, 1945: 147)

balçakla- : < **balçık+la-Ø-** “bir şeyi çamurlamak”

“balçakla-” (Kİ, 1931: 14)

balukla- : < baluk+la-Ø- “balık avlamak”

“balukla-” (CC, 2015: 433)

başla- : < baş+la-Ø- “başlamak, rehberlik etmek”

“başla-” (CC, 2015: 435)

“başla-” (Kİ, 1931: 15)

“başla-” (TZ, 1945: 149)

“61b/18: kolında kaçan anı ayttı andan katı ura **başladılar**” (CC, 2015: 261)

“71a/1: yollarının ol **başladı** ménülük tavga yétkirdi” (CC, 2015: 295)

“11(6a)/6: ragbet ili bilen bağlap **başladım** tamām bolğay” (GT, 1978: 5)

“31(16a)/2: mālina zūlm ilin uzatıp cevır ite **başladı** halāyık” (GT, 1978: 15)

“1-b/1: **başladım** uluğ ténri atı birle, kamuğ ‘ālamğa rızk bérgeñ ténri hālış mü’minlerni yarlıқаған ténri” (İM, 2017: 22)

bayramla- : < bayram+la-Ø- “bayram etmek”

“bayramla-” (TZ, 1945: 150)

bekle- : < *bek+le-Ø- “beklemek” [bek: sağlam, sıkı (DLT, 1986: 79)]

“bekle-” (Kİ, 1931: 16)

besle- : < bési+le-Ø- “beslemek”

“béstle-” (CC, 2015: 439)

“besle-” (TZ, 1945: 150)

“bisle-” (Kİ, 1931: 19)

“57a/22: émgenip terlep kınalıp andan tamayıñ **béslegil** kaçan bogday” (CC, 2015: 242)

“317(159a)/10: bu yarlı kulların dāyim feraḥda **beslesin** dip cān” (GT, 1978: 158)

“291(146a)/1: tūni kün **besledi** kuş tig kiyik bigin yügürgünçe” (GT, 1978: 145)

bile- : **bi+le-Ø-** “bıçak vb. bilemek” [bi: bıçak (Akalin, 2007: 268)]

“bile-” (CC, 2015: 662)

“bile-” (Kİ, 1931: 18)

“bile-” (TZ, 1945: 152)

“9(5a)/4: munda özün zevk iterge tiş **biler**” (GT, 1978: 4)

bitle- : < **bit+le-Ø-** “bit aramak”

“bitle-” (TZ, 1945: 153)

“bitle-” (Kİ, 1931: 19)

boguzla- : < **boguz+la-Ø-** “boğazlamak”

“boguzla-” (TZ, 1945: 154)

“bovuzla-” (TZ, 1945: 155)

“boğazla-” (Kİ, 1931: 20)

“135-b/3: ammā kaçan kim **boğuzlansa** tesmiye birle ol nérse kim éti yénmes cānavardan taķı namāz kılsa anıñ éti birle” (İM, 2017: 107)

“453-b/8: bismil kılmak, birisi ihtiyārīturur, ol **boğuzlamaqturur** boğurdaķın taķı ungaçın” (İM, 2017: 331)

“305-b/6: taķı revā bolur añar balıķ awlamak taķı tewe **boğuzlamak** taķı sıǵır **boğuzlamak**” (İM, 2017: 224)

boyunla- : < **boyun+la-Ø-** “kucaklamak”

“boyunla-” (TZ, 1945: 156)

boyunla- : < **boyun+la-Ø-** “boynuna vurmak”

“boyunla-” (Kİ, 1931: 21)

buglat- : < **bug+la-t-Ø-** “tütsülemek” [bū > bug, bū: buhar (DLT, 2015: 598)]

“buglat-” (TZ, 1945: 157)

buhurla- : < **(Ar.) buhur+la-Ø-** “tütsülemek”

“237-b/4: taķı taķtnı **buḥūrlağaylar**, tek bolğay” (İM, 2017: 176)

buluşla- : < **boluş+la-Ø-** “yardım etmek” [boluş: sözlü yardım etme (DLT, 2015: 594)]

“buluşla-” (TZ, 1945: 158)

burundukla- : < **burunduk+la-Ø-** “burunduk takmak”

“burundukla-” (TZ, 1945: 158)

çöple- : < **çöp+le-Ø-** “bir araya getirmek”

“çöple-” (CC, 2015: 686)

“çöple-” (CC, 2015: 459)

“şöple-” (TZ, 1945: 248)

“325(163a)/4: söz **çöpleği**çi otun yıķar müsta’cil” (GT, 1978: 162)

çulgan- : < **çug+la-n-Ø-** “üzerine bir şey giyinmek”

“97-a/4: eger uyusa **çulğanı**p ābdast almak yok anıñ öze muḥammed imām ķatında” (İM, 2017: 82)

dardaganla- : < **dardagan+la-Ø-** “darmadağın olmak”

“dardaganla-” (TZ, 1945: 164)

emkekle- : < **emgek+le-Ø-** “emeklemek”

“emkekle-” (TZ, 1945: 168)

“imekle-” (TZ, 1945: 177)

emle- : < **em+le-Ø-** “tedavi etmek” [em: ilaç, deva (DLT, 2015: 637)]

“émle-” (CC, 2015: 699)

ensele- : < **ēṇse+le-Ø-** “ensesine vurmak”

“ēṇsele-” (CC, 2015: 700)

“engsele-” (TZ, 1945: 169)

“énséle-” (Kİ, 1931: 11)

erikle- : < **érik+le-Ø-** “deriyi tabaklamak”

[erik: deriyi tabaklayan şey (DLT, 2015: 644)]

“érikle-” (CC, 2015: 701)

eyerle- : < **eyer+le-Ø-** “eyerlemek”

“eyerle-” (TZ, 1945: 171)

“éyérle-” (Kİ, 1931: 13)

“192-a/6: taķı namāz içinde atını **éyerlemegey**” (İM, 2017: 145)

eyle- : < **ed+le-Ø-** “eylemek”

“eyle-” (TZ, 1945: 171)

“éyle-” (Kİ, 1931: 13)

“73(37a)/1-2: ya kirişinden degül ok ötmegi / ir küçinden **eyler** ol dāyim duhūl” (İM, 2017: 36)

“136-b/7: taķı bilse kim ol **éylen**mişturur murdār yağ birle namāz kılmak anıḡ birle revā bolmas néçe kim yüwünmese” (İM, 2017: 108)

gayrla- : < **(Ar.) gayr+la-Ø-** “değiştirmek”

“44-b/5: taķı ténri ğazabı **ġayrlamas** hālinden” (İM, 2017: 47)

ırgakla- : < **ırgak+la-Ø-** “(yırtıcı hayvan) ısırarak”

[ırgak: çengel, balık oltası ve benzeri şeyler (Toparlı vd., 2007: 102)]

“ırgakla-” (TZ, 1945: 174)

ısla- : < ***ıs+la-Ø-** “ıslatmak”

“ısla-” (TZ, 1945: 174)

igele- : < **ege+le-Ø-** “eğelemek”

“igele-” (TZ, 1945: 176)

“égéle-” (Kİ, 1931: 9)

ikile- : < **iki+le-Ø-** “ikilemek”

“ikile-” (Kİ, 1931: 38)

işle- : < **iş+le-Ø-** “işlemek, yapmak”

“99(50a)/1-2: kirek öltür kirek cürmüm bağışla / ni kılşan hukmine rāzī men **işle**” (GT, 1978: 49)

“330(165b)/7-8: ol iş kim köñüller / āzār kılur sen anı **işlemegil** özgeler **işlesin**” (GT, 1978: 164)

“20-a/1: yā hikāyātırturur tése, yāhud ayıtsa: né **işler** mén mén ‘ilm meclisinde tése” (İM, 2017: 32)

itmele- : < **itme+le-Ø-** “alıştırma yapmak” [itme: alıştırma, idman (CC, 2015: 721)]

“itmele-” (CC, 2015: 721)

kakla- : < **kak+la-Ø-** “kurutmak”

“kakla-” (TZ, 1945: 182)

kalburla- : < **kalbur+la-Ø-** “kalburlamak, elemek”

[kalbur: telli elek (TS, ET:23.07.2019)]

“kalburla-” (TZ, 1945: 182)

kargaşala- : < kargaşa+la-Ø- “karışıklık çıkarmak”

“kargaşala-” (TZ, 1945: 185)

karmala- : < karma+la-Ø- “kaybolan bir şeyi bulmak için aramak”

[karma: yağma (DLT, 2015: 688)]

“karmala-” (TZ, 1945: 186)

“82a/28: **karmalar-mén**” (CC, 2015: 406)

karşıla- : < karşı+la-Ø- “yüz yüze gelmek”

“karşıla-” (TZ, 1945: 186)

katula- : < katı+la-Ø- “çabalamak, gayret etmek”

“katulan-” (CC, 2015: 728)

kınala- : < (Ar.) kına+la-Ø- “kınalamak”

“kınala-” (TZ, 1945: 198)

kilitle- : < (Far.) kilit+le-Ø- “kilitlemek”

“kilitle-” (Kİ, 1931: 48)

kirişle- : < giriş+le-Ø- “kirişlemek”

“kirişle-” (TZ, 1945: 202)

kirtüle- : < kirtü+le-Ø- “doğru davranmak” [kirtü: doğru sözlü (Kİ, 1931: 49)]

“kirtüle-²³⁶” (Kİ, 1931: 50)

kişenle- : < kişen+le-Ø- “atın ayağına bağ vurmak”

“kişenle-” (Kİ, 1931: 50)

kolla- : < kol+la-Ø- “kollamak”

---

²³⁶ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır.

“kolla-” (TZ, 1945: 204)

köstekle- : < köstek+le-Ø- “kösteklemek”

“köstekle-” (TZ, 1945: 209)

kösürükle- : < kösürük+le-Ø- “atın ayağını zincirlemek”

[kösür-: atın ön ayaklarını kösteklemek (DLT,2015: 741)]

“kösürükle-” (CC, 2015: 761)

kötle- : < köt+le-Ø- “götlemek”

“kötle-” (TZ, 1945: 209)

“kötle-” (Kİ, 1931: 53)

közle- : < köz+le-Ø- “gözlemek”

“közle-” (TZ, 1945: 210)

“közle-” (Kİ, 1931: 53)

“30(15b)/4: çün dost seni sevüp hemîşe **közler** / düşmenniñ içi yanıp ni bolsa sözler” (GT, 1978: 14)

“336(168b)/6: hasûd ir kıanda kim ehl-i hüner bolsa anı **közler**” (GT, 1978: 167)

közlen- : < köz+le-n-Ø- “(ateş) közlenmek”

“257(129a)/12-13: belki hâk aytıpturlar hâlî kim fitneniñ otı / **közlenipturur** tedbîr suvı birlen söndürmek kirek” (GT, 1978: 128)

kucakla- : < kucak+la-Ø- “kucaklaşmak”

“kucakla-” (TZ, 1945: 210)

“kuçakla-” (Kİ, 1931: 80)

“446-a/8: taķı kerâhiyyet bolur kim ér kişı öpkey ér kişı ağızın yâ andan bir nêrsesin, yâ **ķucaķlaşğay** anıñ birle” (İM, 2017: 325)

kulunla- : < kulun+la-Ø- “kısarak yavrulamak” [kulun: kulun, tay (DLT, 2015: 746)]

“60b/38: b ltirdegi b     uvluk b  i bile **kulunlamı ** saray” (CC, 2015: 258)

kur ovla- : < kur ag+la-Ø- “ku atmak, sarmak”

[kur ag: y nden dokunan tura (halat gibi  r lm   ip  ilesi); ku ak (DLT, 2015: 749)]

“kur ovla-” (CC, 2015: 764)

kutla- : < kut+la-Ø- “kutlamak”

“kutla-” (TZ, 1945: 212)

logla- : < log+la-Ø- “damın  zerini ta la d zeltmek”

[log: damları d zeltmek i in kullanılan ta  (K , 1931: 57)]

“logla-” (K , 1931: 57)

m hla- : < (Far.) m h+la-Ø- “ ivilemek”

“m hla-” (TZ, 1945: 217)

“m hla-” (K , 1931: 59)

ogurla- : < og r +la-Ø- “h rsızlık etmek”

“og r la-” (CC, 2015: 531)

“og r la-” (CC, 2015: 532)

“og r la-” (K , 1931: 61)

“112(56b)/10-11: bold  te ri ivinden bir bis t **og rladı**   kim / buyurd  kim ilin kiskeyler bis t iyesi  ef ’at ” (GT, 1978: 55)

“113(57a)/1-2: ve-l kin her kim vak fdan nime **og rlasa** anga /  at’ l z m bolmas” (GT, 1978: 56)

“73-a/5-6: eger rāstı bir mü’min kişi öltürse yüz miñ / mü’min kişini taķı zinā kılsa yüz miñ müsülmān ĥatun birle taķı **oğurlasa** yüz miñ müsülmān kişi mālını taķı namāz kılmasa” (İM, 2017: 65)

oyovla- : < **oya+la-Ø-** “oya işlemek”

“oyovla-” (CC, 2015: 791)

pursla- : < ***purs+la-Ø-** “havyana yem vermek”

[pus: hayvan yemi (Toparlı vd., 2007: 216)]

“pursla-” (TZ, 1945: 229)

sakla- : < **sak+la-Ø-** “korumak, gözetmek” [sak: dikkatli (Akalın, 2007: 292)]

“sakla-” (CC, 2015: 546)

“sakla-” (TZ, 1945: 231)

“sakla-” (Kİ, 1931: 87)

“333(167a)/10: tiliñni **saķla** ağızında otur tik” (GT, 1978: 166)

“323(162a)/10-11: sırrıñnı köñülde **saķlagıl** bik / müşfik saña yok cehānda sen tig” (GT, 1978: 161)

“60a/22-23: bitidim kemsen ovlu kélgey dép kemsenturup / aķça kayda kışlamış kanlı yerde **saķladım**. ol karmak” (CC, 2015: 254)

“67-b/1-2: éyle kérek kim ‘aķıl kişige **saķlağay** / köñlini oşbu sözlerden” (İM, 2017: 62)

sapanla- : < **saban+la-Ø-** “sabanla sürmek”

“sapanla-” (TZ, 1945: 232)

şapla- : < ***şap+la-Ø-** “tokat vurmak; taş ontmak”

“şapla-” (TZ, 1945: 246)

savla- : < **sav+la-Ø-** “dava etmek”

“savla-” (TZ, 1945: 234)

sayla- : < **sag+la-Ø-** “temizlemek” [sag: temiz, halis (DLT, 1986: 480)]

“sayla-” (TZ, 1945: 234)

sırla- : < **sır+la-Ø-** “süslemek, boyamak”

[sır: Çin kaselerine sürülen ve üzerine işleme yapılan macun (DLT, 2015: 820)]

“sırla-” (CC, 2015: 813)

şıraklan- : < (Far.) **çırag+la-n-Ø-** “aydınlanmak”

“şıraklan-” (TZ, 1945: 247)

şışle- : < **şış+le-Ø-** “şışe geçirmek”

“şışle-” (TZ, 1945: 248)

“şışle-” (Kİ, 1931: 96)

“61(31a)/1: **şışlediler** tuz yok idi bir kıl kintke bardı” (GT, 1978: 30)

“180(90b)/8-9: aç yarlı tapıp bişi şalgam / **şışlemiş** kaz iti bigin hoş yır” (GT, 1978: 89)

“388-b/1-2: ol nérse kim **şışlense** / yumurtkadan, yā özge nérselerden” (İM, 2017: 283)

şulga- : < **çug+la-Ø-** “dolamak”

“şulga-” (TZ, 1945: 249)

tagala- : < **taga+la-Ø-** “nallamak” [taga: nal (TZ, 1945: 249)]

“tagala-” (TZ, 1945: 249)

tagla- : < **tag+la-Ø-** “dağlamak” [tag: damga (Toparlı vd., 2007: 258)]

“tagla-” (Kİ, 1931: 97)

tamaşalan- : < (Far.) **tamaşa+la-n-Ø-** “gezmek”

“tamaşalan-” (Kİ, 1931: 97)

tañla- : < **tañ+la-Ø-** “sabahlamak” [tañ: tan, sabah vakti (DLT, 1986: 570)]

“tañla-” (TZ, 1945: 251)

tanıkla- : < **tanık+la-Ø-** “tanıklamak”

“tanıkla-” (TZ, 1945: 251)

tarakla- : < **tarak+la-Ø-** “taramak”

“tarakla-” (Kİ, 1931: 99)

taşla- : < **taş+la-Ø-** “taşlamak, taş atmak”

“taşla-” (TZ, 1945: 253)

“61b/15: tözdi sonırasında taş bile **taşlap** öldürdiler kaçan anı taş” (CC, 2015: 261)

“299-a/3: öltürüldi ol taķı anıñ birle kim barérse, **taşlarlar** anlarını” (İM, 2017: 220)

terle- : < **ter+le-Ø-** “terlemek”

“terle-” (TZ, 1945: 256)

“57a/22: émgerip **térlep** kınalıp andan tamagıñ béslegil kaçan bogday” (CC, 2015: 242)

“138-b/3-4: ve eger uyusa murdār töşek öze / taķı **térlese** taķı töşek üwüş bolsa anıñ térinden” (İM, 2017: 109)

tezekle- : < **tezek+le-Ø-** “hayvan terlemek, pislemek”

“113-b/5: taķı koy **tézeklese** süt sapçaķı içinde bir tézek, yā iki tézek” (İM, 2017: 93)

tımarla- : < **tımar+la-Ø-** “tımarlamak, sağaltmak”

“tımarla-” (TZ, 1945: 257)

tişle- : < **tiş+le-Ø-** “dişlemek”

“tişle-” (CC, 2015: 577)

“tişle-” (TZ, 1945: 259)

“tişle-” (Kİ, 1931: 103)

“258(129b)/13: bir işni kim öfke bilen işlevey / kılıp hayf sonra ilin **tişlevey**” (GT, 1978: 128)

“95-b/2-3: eger **tişlese** / bir nêrseni, kôrse anıj öze ƣannıj eserini âbdast almak yok anıj öze” (İM, 2017: 81)

toprakla- : < toprak+la-Ø- “topraklamak”

“toprakla-” (TZ, 1945: 261)

tozla- : < toz+la-Ø- “tozlamak”

“tozla-” (TZ, 1945: 262)

tökla- : < köt+le-Ø- “götlemek”

“tökla-” (TZ, 1945: 262)

tumala- : < tumak+la-Ø- “eliyle sıkarak bastırmak”

[tumak: kesik, küt, kısa, yassı, basık (Toparlı vd., 2007: 283)]

“62b/9: körkli kişı kaçan frişte anı ırahtan kôrdi burnun **tumaladı**” (CC; 2015: 266)

tügmele- : < tügme+le-Ø- “dügmelemek”

“tügmele-” (İM, 2017: 459)

“tüymele-” (TZ, 1945: 267)

“tüymele-” (Kİ, 1931: 110)

ugla- : < ug+la-Ø- “çadıra ağaç dikmek”

[ug: çadırın üst kısmına konulan ağaç veya ok (Kİ, 1931: 111)]

“ugla-” (Kİ, 1931: 111)

ulula- : < ulug+la-Ø- “ağırlamak, saygı göstermek”

“ulula-” (Kİ, 1931: 112)

üwüşle- : < **üwüş+le-Ø-** “ıslatmak” [üwüş: ıslak, ıslanmış (İM, 2017: 462)]

“88-a/1-2: taqı kapsamaqnıñ néçükligi kim alğay / suwnı taqı iki ayasın **üwüşle**gey taqı barmaklarını **üwüşle**gey” (İM, 2017: 76)

yagla- : < **yag+la-Ø-** “yağlamak”

“yagla-” (TZ, 1945: 275)

“yavla-” (TZ, 1945: 281)

“yagla-” (Kİ, 1931: 117)

yagmala- : < (**Far.**) **yagma+la-Ø-** “yağmalamak”

“yagmala-” (TZ, 1945: 276)

“yagmala-” (Kİ, 1931: 117)

yakşıla- : < **yakşı+la-Ø-** “iyi davranmak”

“yakşıla-” (Kİ, 1931: 120)

yalañaçla- : < **yalañaç+la-Ø-** “ortaya çıkarmak” [yalañaç: çıplak (CC, 2015: 872)]

“57b/26: **yalañaçlar mén**” (CC, 2015: 332)

yaragla- : < **yarag+la-Ø-** “hazırlamak” [yarag: hazırlık (İM, 2017: 466)]

“yarakla-” (TZ, 1945: 279)

“76-b/4-5: kim anlarınñ hükmlerni kéçürgey taqı anlarınñ haddlerin turğuzğay / taqı anlarınñ çeriglerini **yarağla**ğay” (İM, 2017: 68)

yarakla- : < **yarak+la-Ø-** “silahlandırmak” [yarak: silah (Toparlı vd., 2007: 311)]

“yarakla-” (Kİ, 1931: 120)

yazukla- : **yazuk+la-Ø-** “günah işlemek”

“yazukla-” (Kİ, 1931: 123)

yazukla- : **yazuk+la-Ø-** “suçluyu yakalamak”

“63(32a)/12-13: bir kün sultān ol zālīmni **yazuqlap** kuyuğa / saldı bu ħārif kilip taş bilen başına muħkem” (GT, 1978: 31)

yeñile- : < **yeñi+le-Ø-** “yenilemek”

“yeñile-” (TZ, 1945: 284)

“yeñile-” (Kİ, 1931: 124)

yorukla- : < **yoruk+la-Ø-** “yumruklamak” [yoruk: yumruk (Kİ, 1931: 128)]

“yorukla-” (Kİ, 1931: 128)

yumrukla- : < **yumruk+la-Ø-** “yumruklamak”

“yumrukla-” (TZ, 1945: 289)

“yumrukla-” (Kİ, 1931: 129)

yumurtla- : < **yumurta+la-Ø-** “yumurtlamak”

“yumurtla-” (TZ, 1945: 289)

yuzukla- : < **yuzuk+la-Ø-** “kilitlemek” [yuzak: kilit (CC, 2015: 613)]

“yuzukla-” (CC, 2015: 613)

“yozakla-” (Kİ, 1931: 128)

yükle- : < **yük+le-Ø-** “yüklemek”

“yükle-” (CC, 2015: 614)

“yüklet-” (TZ, 1945: 290)

yüvütle- : < **yüvüt+le-Ø-** “teselli etmek” [yüvüt: teselli (CC, 2015: 900)]

“58a/33b: **yüvütler** mén” (CC, 2015: 335)

yüzle- : < **yüz+le-Ø-** “yüzüne vurmak”

“yüzle-” (Kİ, 1931: 131)

zehleyle- : < (Ar.) **zehley+le-Ø-** “cesaretlenmek”

“zehleyle-” (TZ, 1945: 292)

+pI-

yélpi- : < **yél+pi-Ø-** “yelpazelemek”

“189-b/8: ve eger **yélpise** üç kéz biribiri artınça namāzı fāsıd bolur” (İM, 2017: 144)

“82a/4b: **yélpir** mén” (CC, 2015: 407)

+(I)r-

kıskar- : < **kıska+r-Ø-** “kısaltmak”

“kıskar-” (TZ, 1945: 199)

“228-b/1: eger **kıskartsa** téñri te’ālā’nıñ zıkri öze revā bolur ebū ḥanīfe qatında” (İM, 2017: 170)

üvür- : < **üf+ür-Ø-** “üfürmek, üflemek”

“331(166a)/1-2: ögseñ hoş kilür niçük kim aruq qoynı / **üvürseñ** semiz körünür” (GT, 1978: 165)

+sIn-

erksin- : < **erk+sin-Ø-** “bir şeyin sahibi olmak” [erk: güç, kuvvet (CC, 2015: 701)]

“69a/16: kökni yérni yarattaçı barqalarını **érksindeçi**” (CC, 2015: 289)

-An-

saran- : < **sar-an-Ø-** “sarık sarınmak” [sar-: sarmak, dolamak (TZ, 1945: 232)]

“saran-” (TZ, 1945:233)

-Ar-

keter- : < **kit-er-Ø-** “ortadan kaldırmak, yok etmek”

“72a/5: ave yér sén yemiş bérgeñ hava sıgıtın **kétergeñ**” (CC, 2015:299)

-AlA-

tepele- : < **tep-ele-Ø-** “öldürmek”

“tepele-” (Kİ, 1931: 101)

-(I)k-

kırk- : < **kır-k-Ø-** “koyunun yünlerini kırmak”

[kır-: kazımak, koparmak, yolmak (DLT, 2015: 712)]

“80b/25b: **kırkar**” (CC, 2015: 401)

“kırk-” (Kİ, 1931: 76)

-(I)l-

koşıl- : < **koş-ıl-Ø-** “birleşmek, bağlanmak”

[koş-: koşmak, eklemek (Toparlı vd., 2007: 154)]

“58b/15: alғанım halalıм **koşıldım**” (CC, 2015: 250)

yırtıl- : < **yirt-ıl-Ø-** “yüzsüzleşmek, küstahlaşmak”

“58b/1: **yırtıldıң** uyat” (CC, 2015: 249)

-lA-

atla- : < **at-la-Ø-** “atlamak”

“atla-” (CC, 2015: 641)

-(I)r-

batır- : < **bat-ır-Ø-** “gizlemek, saklamak”

“batır-” (CC, 2015: 655)

“batır-” (CC, 2015: 435)

-sA-

kapsa- : < kap-sa-Ø-²³⁷ “içine almak; toplamak”

“kavza-” (Kİ, 1931: 73)

“244-b/1: borç bolsa, **ķapsasa** anıñ mālını anıñ öze zekāt yok” (İM, 2017: 181)

-(I)ş-

boluş- : < bol-uş-Ø- “yardım etmek”

“boluş-” (CC, 2015: 446)

“boluş-” (Kİ, 1931: 20)

“75b/4-5: yürüp yügrüp armayın yétmege uçmaktağı él / bek méngü toyga **boluş** kim baralı amen” (CC, 2015: 308)

-(I)t-

yat- : < ya-t-Ø- “yatmak”

“62a/4: aña dégri ol övge kayda kristus **yatır** turdu ol öv üstünde” (CC, 2015: 263)

“110(55b)/13: tākātım kalmayın tüşüp **yattım** dağı teveçige aytım” (GT, 1978: 54)

“102 (51b)/6: yanında **yattılar** ol oğrı refīkınıñ ibriķın alıp” (GT, 1978: 50)

-tA-

kısta- : < kıs-ta-Ø- “ısrar etmek, üstelemek, zorlamak”

[kıs-: sıkıştırmak, sıkmak, bastırmak (CC, 2015: 740)]

“kısta-” (CC, 2015: 741)

---

²³⁷ Clauson (1972: 589) kelimenin “*kavız” kelimesinden geldiğini ve “kapsa-” şeklinde bozulmuş olabileceğini belirtir. Gülensoy (2011: 461) ise kelimenin etimolojisini “<*ka+b+za-” biçiminde yapar. Eckmann (1988: 48) ise kelimenin “kapmak” anlamına gelen “kap-” fiiline “-sa-” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ifade eder.

-tAr-

ahtar- : < **ak-tar-Ø-** “devirmek, yere yıkmak”

“202(101b)/13: niçesin **ahtardı** köp halk kilip yigitni ol” (GT, 1978: 100)

aktar- : < **ak-tar-Ø-** “başını aşağı çevirmek”

“aktar-” (Kİ, 1931: 5)

-IvsA-

kutkaruvs- : < **kutkar-uvsa-Ø-** “kurtarmak istemek”

“76a/4-5: kéydi kulunı tenini ten ten bile **kutkaruvsap** itlenmişlerni tabuvsap /
tuvurdaçı kız köksüne köknı çigi tüşüp kire tuvurmagannı” (CC, 2015: 309)

körüvse- : < **kör-üvse-** “görmek istemek”

“70b/17: ave maria kim tégrin **körüvsep** sén susadıñ” (CC, 2015: 294)

4.1.26. İşitmeye Dayalı Eylemler

Bu işlev; kulakla algılanan, duyulan eylemler türetmek için kullanılmaktadır.

+A-

kopsa- : < **kopuz+a-Ø-** “ilahi söylemek”

“71a/9: barça birge **kopsapturur** ögünç tékşi béripturur” (CC, 2015: 295)

+DA-

çivıl-da- : < **çivıl+da-Ø-** “yavaşça ses vermek”

“çivıl-da-” (TZ, 1945: 162)

korul-da- : < **horul+da-Ø-** “horlamak”

“korul-da-” (TZ, 1945: 205)

sümül-de- : < ***sümül+de-Ø-** “boğazı temizlemek için ses çıkarmak”

“sümülde-” (TZ, 1945: 243)

“sümülde-” (Kİ, 1931: 94)

şıpıl-da- : < *şıpıl+da-Ø- “yavaşça ses vermek”

“şıpıl-da-” (TZ, 1945: 247)

“şıbülde-” (TZ, 1945: 248)

ünde- : < ün+de-Ø- “seslenmek”

“ünde-” (TZ, 1945: 274)

“ünde-” (Kİ, 1931: 115)

“57b/35b: **ünder** mén” (CC, 2015: 333)

“114(57b)/2: anı kim **indese** muhtâc kılmaz” (GT, 1978: 56)

“219(110a)/11: küldi dağı ol şā’irni **indep** ayttı ay edîb tilegil” (GT, 1978: 109)

“8(4b)/1-2: tebâreke ve ta’âlâ ol kılğa dağı / sürgey, yana **ündegey**, yana kaytarğay” (GT, 1978: 3)

“279(140a)/10-11: nāmūs yaqasın yırttı dağı hâlini ‘arz itti sultân / üstâdın **ündep** yigrip ayttı özgeniñ oğlanlarından” (GT, 1978: 139)

“60-b/8: taķı ayıtğıl ol muḥalıfğa: tēñri te’âlâ buyurdı mu nebîge kim **ündegil** ḥalâyıqlarnı imānğa, yâ yok mu?” (İM, 2017: 57)

+GA-

ınçka- : < ınç+ka-Ø- “hıçkırmak” [ınç: inilti (yansıma) (CC, 2015: 86)]

“57a/7: kişi **ınçkaydır**” (CC, 2015: 241)

+GIr-

ağır- : < *ağ+kır-Ø- “kükremek”

[ağ: the sound made by camels and donkeys etc. (T. Tekin, 2013: 301)]

“ağır-” (Kİ, 1931: 2)

çağır- : < *ça+kır-Ø- “bağırmaq, çağırmaq”

“59a/12: anda ılap asov yoh / néçe **çağır**sa éşitmeh yoh” (CC, 2015: 337)

“137(69a)/3-3a: tiledi kim soyuban alsa yağın / **çağır**dı koy mürüvvet ol degüldür” (GT, 1978: 68)

“223(112a)/9: kerih ün bilen qattı **çağır**ıp kur’ân oquridi bir kimirse” (GT, 1978: 111)

“13-b/8 – 14-a/1: ve eger **çakır**sa / bir kişi, ayıtsa: éy muğ ttép, cevāb bérse aqar ol kişi” (İM, 2017: 28)

çüçkür- : < çüç+kür-Ø- “hapşırmaq”

“çüçkür-” (CC, 2015: 687)

“çüçkür-” (Kİ, 1931: 32)

ınçkır- : < *ınç(ı)+kır-Ø- “hıçkırmak”

“ınçkır-” (TZ, 1945: 174)

kakır- : < *ka+kır-Ø- “hah diye ses çıkarıp tükürmek”

“kakır-” (CC, 2015: 724)

kıçkır- : < *kıç+kır-Ø- “hıçkırmak; bağırmaq”

“kıçkır-” (CC, 2015: 502)

“kıçkır-” (TZ, 1945: 198)

“kışkır-” (TZ, 1945: 200)

“kışkur-” (Kİ, 1931: 75)

“63a/38: hrıstus bugün **kıçkır**ır dagı aytır haçdan barça kristianlarga” (CC, 2015: 271)

+(I)k-

tatık- : < tat+ık-Ø- “köylü gibi konuşmaq” [tat: çiftçi, köylü (Kİ, 1931: 100)]

“tatık-” (Kİ, 1931: 100)

+kIrA-

engre- : < *aṇ+kıra-Ø- “kükremek”

[aṇ: the sound made by camels and donkeys etc. (T. Tekin, 2013: 301)]

“engre-” (TZ, 1945: 169)

kökre- : < *kür+kire-Ø-²³⁸ “kükremek, gürlemek”

“kökre-” (CC, 2015: 511)

“kökre-” (TZ, 1945: 207)

“kökre-” (Kİ, 1931: 51)

+lA-

banla- : < baṇ+la-Ø- “ezan okumak” [baṇ: bağırma (DLT, 1986: 66)]

“banla-” (Kİ, 1931: 14)

bozla- : < *boz+la-Ø- “kükremek, (deve) bağırma”

“bozla-” (TZ, 1945: 156)

çıṇla- : < çıṇ+la-Ø- “inlemek”

“şıṇla-” (TZ, 1945: 247)

“60b/30: küçmen kara **çıṇlamış**” (CC, 2015: 257)

çır-la- : < cır+la-Ø- “gürültü ile akmak”

“çır-la-” (Kİ, 1931: 30)

çıtlat- : < cıt+la-t-Ø- “parmakları çıtlatmak”

---

²³⁸ Clauson (1972: 713) “gök gürültüsü” anlamına gelen “kökre-” kelimesinin “kök” kelimesinden geldiğini belirtmiştir. Gülensoy (2011: 588-589) “aslan bağırması” anlamına gelen “kükre-” kelimesinin “*kür” yansıma kelimesine “+kire-” ekinin gelmesiyle türetildiğini ifade etmiştir. T. Tekin (2013: 138) ise kelimenin etimolojisini şu şekilde yapmıştır: <*kükirä- <*kürkirä- <*kür-le-

“şatla-” (TZ, 1945: 246)

“186-b/1: takı barmaklarını **çıtlat**mağay namāz içinde takı élini bıķınında koymağay” (İM, 2017: 141)

çovlan- : < **çov+la-n-Ø-** “nara atmak” [çov: gürültü, patırtı, şamata (CC, 2015: 685)]

“çovlan-” (CC, 2015: 685)

“81a/9: çuh **çuvlar** mén” (CC, 2015: 316)

horla- : < **hor+la-Ø-** “horlamak”

“xorla-” (TZ, 1945: 173)

inle- : < ***iñi+le-Ø-** “inlemek”

“iñle-” (TZ, 1945: 178)

“inle-” (Kİ, 1931: 39)

kürle- : < ***kür+le-Ø-** “gürlemek, bağırma”

“kürle-” (Kİ, 1931: 56)

“60b/30: bugası **kürlemiş** küçmen kara çıñlamış” (CC, 2015: 257)

kütle- : < **küt+le-Ø-** “küt diye ses çıkarmak”

“kütle-” (Kİ, 1931: 56)

mañla- : < **bañ+la-Ø-** “bağırma” [bañ: bağırma (DLT, 1986: 66)]

“mañla-” (TZ, 1945: 216)

“223(112a)/7: niçe **mañlasa**ñ ol kerīh ün bilen / bolur ħasta lā-şek işitken köñül” (GT, 1978: 111)

“222(111b)/5-6: sincār cāmi’inde bir ebleh kişi her kün / çıkıp kerīh ün bilen **mañlaridi** eyle kim işitkenler” (GT, 1978: 110)

mele- : < **me+le-Ø-** “kuzunun bağırması”

“mele-” (Kİ, 1931: 58)

mula- : < mu+la-Ø- “inek bağırması”

“mula-” (Kİ, 1931: 59)

muştla- : < muştu+la-Ø- “müjdelemek”

[muştı: sevindiren haber (TDK Güncel Sözlük, ET: 31.07.2019)]

“muştla-” (TZ, 1945: 218)

“muştula-” (Kİ, 1931: 59)

sövünçle- : < sövünç+le-Ø- “müjdelemek”

“sövünçle-” (TZ, 1945: 241)

tıñla- : < tıñ+la-Ø- “dinlemek” [tıñ: nefes, ruh (DLT, 2015: 877)]

“tıñla-” (TZ, 1945: 257)

“tıñla-” (CC, 2015: 573)

“tıñlen-” (TZ, 1945: 258)

“337(169a)/1-2: tañsuk lañfe **tıñla** ay ma’rifet debîri / ikki kiçe uyumas ol kim boğaz esîri” (GT, 1978: 168)

“172-b/3: kaçan kim imāmğa érişse, ol imām qatı oqur namāz içinde bolsa éşitkey taqı **tıñla**ğay anı” (İM, 2017: 132)

“175(88a)/5-6: yük tiken köterip satmağa kilür idi yükün / yirde qoyup **diñledi** men aña ayttım niçün” (GT, 1978: 87)

yañlan- : < yañ+la-n-Ø- “yankılanmak”

“82a/27: **yañlanıdır**” (CC, 2015: 322)

yırila- : < yır+la-Ø- “şarkı söylemek” [yır: şarkı, türkü (1986: 786)]

“ırila-” (CC, 2015: 482)

“ırla-” (Kİ, 1931: 42)

“yırla-” (TZ, 1945: 286)

“119(60a)/3-4: ün bilen öz boğazın yırtıp halk mağzın kitermeye / **yırlayı** başladı” (GT, 1978: 59)

“192-b/3: takı kur’ân okımağ birle **yırlamağ**ay takı tesbîh birle takı” (İM, 2017: 146)

“61b/7-8: yarıklıhı yarıttı alarnı anda ulu çeri köründi frışteler / **ırlarlar** överler ténerni alay ayırlar şükür barçadan” (CC, 2015: 261)

+II-

çuvlu- : < çov+lu-Ø- “nara atmak”

“çuvlu-” (CC, 2015: 686)

+rA-

mağra- : < mağ+ra-Ø- “melemek, bağırmak”

“54a/2: koy **mağraydır**” (CC, 2015: 241)

mügre- : < müğ+re-Ø- “(öküz, sığır vb.) böğürmek, bağırmak”

“57a/3: sır **mügre**dir” (CC, 2015: 241)

4.1.27. Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler

Bu işlev, varlık ya da eylemin niteliğinde meydana gelen değişimi anlatan kelimeler türetmek için kullanılmaktadır.

+A-

hora- : < (Far.) hōr+a-Ø- “zayıflatmak”

“hora-” (CC, 2015: 713)

uzan- : < uz+a-n-Ø- “uzamak”

“uzan-” (Kİ, 1931: 114)

“273-a/5-6: taķı kılmağay anı saķal / **uzansun** tép kaçan kim bolsa saķal mesnün kadarınça ol sünnet bir tutam kadarınçaturur” (İM, 2017: 201)

yaşa- : < **yaş+a-Ø-** “yaşamak”

“yaşa-” (TZ, 1945: 280)

“yaşa-” (Kİ, 1931: 121)

“276(138b)/12: eyā aħmak küyew yitmiş **yaşar** sen” (GT, 1978: 137)

“273(137a)/9: eger bolsa idi yādında ol kün / kim ilimde idiñ bir **yaşar** oğlan” (GT, 1978: 136)

+Al-

taral- : < **tar+al-Ø-** “daralmak, dar olmak”

“taral-” (Kİ, 1931: 99)

+Ar-

akar- : < **ak+ar-Ø-** “saç, sakal ağarmak; yaşlanmak”

“agar-” (TZ, 1945: 136)

“ağar-” (Kİ, 1931: 1-2)

“akar-” (Kİ, 1931: 4)

“325-a/7: taķı du’ā kılğay hācetini tañ ħatı **aķarğınça** taķı iki élini kötergey kıblağa ħarşu kılıp yüzini” (İM, 2017: 237)

kabar- : < **kab+ar-Ø-** “kabarmak”

“kabar-” (TZ, 1945: 181)

“kabar-” (Kİ, 1931: 67)

köger- : < **kök+er--Ø-** “küflenmek”

“köker-” (TZ, 1945: 206)

“178(89b)/10: anıñ kim azuķı yoķtırur **kögermiş**” (GT, 1978: 88)

ulgar- : < **ulug+ar-Ø-** “büyümek”

“ulgar-” (TZ, 1945: 269)

“ulkar-” (TZ, 1945: 269)

yaşar- : < **yaş+ar-Ø-** “yeşermek”

“yaşar-” (Kİ, 1931: 122)

“354(177b)/4: vaķt bolur kim yaşarur dağı bir vaķt kilür kim” (GT, 1978: 176)

+Ay-

ulgay- : < **ulug+ay-Ø-** “büyümek”

“ulgay-” (CC, 2015: 588)

“28(14b)/5: ya’nī bislendiñ anıñ süti bile dağı **ulğaydın**” (GT, 1978: 13)

“270(135b)/9-10: safar itti bir niçe yıldan soñra kördüm ħatun / almış oğlanları **ulğaymış** neşātı güli solup” (GT, 1978: 134)

+I-

balkı- : < **balk+ı-Ø-** “parlamak”

“balkı-” (Kİ, 1931: 14)

“72a/4: sızgan kümüşley **balkıdın** yesusnı kaçan töretdin” (CC, 2015: 299)

beki- : < **bek+i-Ø-** “kuvvetlenmek” [bek: (= berk) kuvvet (Kİ, 1931: 16)]

“beki-” (Kİ, 1931: 16)

semir- : < **semir+i-Ø-** “şişmanlamak”

“semir-” (TZ, 1945: 235)

“semri-” (Kİ, 1931: 89)

“141(71a)/2-3: kilip kördi kim ol burunğı şüreti bir türlü / dağı bolmış **semrip** teni ak yüzi kızıl bolup” (GT, 1978: 70)

“60a/31: kökçe ulaħım kögende **sémirir**. ol ھu(v)un.” (CC, 2015: 255)

+(I)k-

tunçuk- : < **tonçı+k-Ø-** “ölürcesine bayılmak”

“tunçuk-” (TZ, 1945: 263)

+(I)l-

katıl- : < **katı+l-Ø-** “katılaşmak”

“katıl-” (Kİ, 1931: 72)

+lA-

aptallan- : < **(Ar.) aptal+la-n-Ø-** “aptallanmak”

“aptallan-” (TZ, 1945: 141)

arıkla- : < **arık+la-Ø-** “zayıflamak”

“arıkla-” (TZ, 1945: 141)

“arukla-” (Kİ, 1931: 6)

aydınla- : < **aydın+la-Ø-** “aydınlamak”

“aydınla-” (TZ, 1945: 145)

“aydınla-” (Kİ, 1931: 8)

ayrukla- : < **ayruk+la-Ø-** “başkalaştırmak”

“ayrukla-²³⁹” (Kİ, 1931: 8)

bollaş- : < **bol+la-ř-Ø-** “gebelik sebebiyle şişmanlamak”

---

²³⁹ Bu kelime sadece Kİ’de vardır. DLT, EDPT ve TDES’de yer almamaktadır.

“76a/10: béyini tanımış yüsüp kısınıñ **bollaşmış**ı sézdi ése saarga tüşti” (CC, 2015: 309)

buzla- : < **buz+la-Ø-** “buzlamak, donmak”

“buzla-” (TZ, 1945: 159)

“219(110a)/7-8: bir kesek taş kötürgey savuqdan yir **buzlanıp** / idi ‘âciz bolup ayttı bu ni mekkâr ħarām-zāde ħāyifeturur” (GT, 1978: 109)

“109-b/6-7: kaçan ābdast alsa ħavẓdan, ol ħavẓ **buzlasa** / anıñ suwı taķı buz yuwķa bolsa sına tepretmek birle” (İM, 2017: 90)

bürlen- : < **bür+le-n-Ø-** “tomurcuklanmak” [bür: tomurcuk, gonca (CC, 2015: 677)]

“bürlen-” (CC, 2015: 677)

“73a/11-12: é yazuĥın bilmeyin **börlendi** kuru çıbuĥ bitti” (CC, 2015: 303)

çiçeklen- : < **çiçek+le-n-Ø-** “çiçeklenmek”

“70a/12: boyıñ anda **çiçeklenmiş** téñri sénden ħaçan tuvmış” (CC, 2015: 292)

hastalan- : < (**Far.**) **hasta+la-n-Ø-** “hastalanmak”

“xastalan-” (TZ, 1945: 173)

ĥovatlan- : < (**Ar.**) **kuvvat+la-n-Ø-** “kuvvetlenmek”

“ĥovatlan-” (CC, 2015: 714)

iglen- : < **ig+le-n-Ø-** “hastalanmak”

“iglen-” (TZ, 1945: 176)

“yiglen-” (TZ, 1945: 286)

kapla- : < **kap+la-Ø-** “kaplamak”

“kapla-” (Kİ, 1931: 69)

katılan- : < **katı+la-n-Ø-** “katılaşımak”

“katılan-” (Kİ, 1931: 72)

kavla- : < kav+la-Ø- “(yılan için) kabuğundan çıkmak”

[kav: yılanların çıkardıkları beyaz kabuk (Kİ, 1931: 73)]

“kavla-” (Kİ, 1931: 73)

köpüklen- : < köpük+le-n-Ø- “köpüklenmek”

“154(77b) /7-8: kötürgen pehlevānnı ğazabı kilip ağzı **köpüklenip** / oturur sordı muña ni boluptur dip bir kişi” (GT, 1978: 76)

kuvasla- : < *kuvas+la-Ø- “cimrileşmek”

“kuvasla-²⁴⁰” (TZ, 1945: 213)

küçle- : < küç+le-Ø- “kuvvetlenmek”

“küçle-” (TZ, 1945: 213)

küflen- : < küf+le-n-Ø- “küflenmek”

“küflen-” (TZ, 1945: 213)

paslan- : < pas+la-n-Ø- “paslanmak”

“paslan-” (TZ, 1945: 229)

“paslan-” (Kİ, 1931: 67)

sayrılan- : < sayrı+la-n-Ø- “hastalanmak” [sayrı: hasta (TZ, 1945: 234)]

“sayrılan-” (TZ, 1945: 234)

terinlet- : < terin+le-t-Ø- “derinletmek”

“terinlet-” (Kİ, 1931: 102)

tüle- : < tũ+le-Ø- “tüy dökmek” [tũ: tüy (DLT, 2015: 907)]

---

²⁴⁰ Bu kelime sadece TZ’de bulunmaktadır. “+la-” eki, zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden eylem yapma fonksiyonuna sahip bir morfemdir. Bu nedenle bu kelime de kullanıldığı düşünülmüştür. “kuvas” kelimesine DLT ve EDPT’de rastlanmamıştır.

“tüle-” (CC, 2015: 857)

yuşukla- : < yuşuk+la-Ø- “şeytan gibi olmak”

[yuşuk: laubali kimse, fena şeytan adam (Kİ, 1931: 129)]

“yuşukla-²⁴¹” (Kİ, 1931: 129)

+ηl-

karangı- : < kara+ngı-Ø- “karanlık olmak”

“karangı-” (TZ, 1945: 184)

+(I)r-

eskir- : < eski+r-Ø- “eskimek”

“eskir-” (TZ, 1945: 170)

karar- : < kara+r-Ø- “kararmak”

“karar-” (TZ, 1945: 184)

“71b/12: tözmey yér tınçı titredi künniñ yarıñı **karardı**” (CC, 2015: 298)

koyur- : < koyu+r-Ø- “kurumak, katılaşmak”

“60a/17: koçkar müzi **koyurmak koyurmakdan koyurmak**” (CC, 2015: 254)

kubar- : < kuba+r-Ø- “toprak rengine dönmek, sararmak”

[kuba: doru ve sarı arasında olan (DLT, 2015: 744)]

“kubar-²⁴²” (Kİ, 1931: 80)

“354(177b)/4-5: vaqt bolur kim yaşarur dağı bir vaqt kilür kim / **ķuvarur**²⁴³ ve-likin
servniñ hıç nimesi yok amma barķa” (GT, 1978: 176)

---

²⁴¹ Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır.

²⁴² Bu kelime sadece Kİ’de bulunmaktadır.

²⁴³ Bu kelime sadece GT’de bulunmaktadır.

+(I)ş-

tañış- : < **tañ+ış-Ø-** “kızarmak, parlamak” [tañ: şafak vakti (DLT, 2015: 852)]

“82a/3: **tañışıp**²⁴⁴ yatır ~ kızarıp yatır” (CC, 2015: 406)

-rAy-

bükrey- : < **bük-rey-Ø-** “kamburlaşmak

“bükrey-” (TZ, 1945: 159)

4.2. Yapım Eklerinde Şekiller

İncelediğimiz eserlerden tespit ettiğimiz şekiller, alfabetik olarak sıralanmıştır. Şekillerin işlevi ile ilgili bilgi verildikten sonra işlevleri de örnek kullanımlarla birlikte alfabetik olarak belirtilmiştir.

4.2.1. İsim

4.2.1.1. +A

Günümüzde nadir bir ek olduğu belirtilen bu şeklin, birkaç kelimedede (*töre, göze, erke, komuta*) “ilgili olma, dayanma” işlevinde kullanıldığı belirtilmektedir (Korkmaz, 2014: 119). Tarihî Kıpçak Türkçesinde ise “adın anlamını değiştirmeyen ama pekiştiren” bir işlevinin bulunduğu dile getirilmektedir (Argunşah ve Güner, 2015: 73). Ancak incelediğimiz eserlerde bu işlevin, “akrabalık, mücerret- süreklilik ve zaman” kelimeleri türetme işlevi tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“45-b/4-5: mevsul ismi, isim cümlesinde dahi bulunur: ‘ol kim atası kuldur, ol ki **kocası** bidir’ denir ki ‘o, babası köle olandır’, ‘o **kocası** bey olandır’ veya ‘babası köle olan o kimse, **kocası** bey olan o kimse’ anlamlarınadır çoğulunda ‘alar ki **kocaları** bilerdir’ denir” (TZ, 1945: 80)

---

²⁴⁴ Bu kelime, verilen anlamıyla sadece CC’de yer almaktadır.

Mücerret İsimler- Süreklilik İsimleri

“kata” (GT, 1978: 290)

Zaman İsimleri

“208(104b)/6-7: kağan arslan kirip bir ğar içinde / **kiçe** kündüz niçe bir aç oturgay” (GT, 1978: 103)

4.2.1.2. +Aç

İşlek olmadığı belirtilen bu şeklin, “büyütme, küçültme, benzetme ve ilgi” işlevi olduğu belirtilmektedir (Karaağaç, 2013: 277; Korkmaz, 2014: 120). Tarihî Kıpçak Türkçesinde ise “hayvan adı, alet adı ve soyut ad türetmekte” kullanıldığı ifade edilmektedir (Argunşah ve Güner, 2015: 73; Güner, 2020: 106). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “coğrafya, hayvan ve mücerret” isimler türetme işlevi tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“134(67b)/13: yehūdīler bile **balçık** işin işletür idiler haleb” (GT, 1978: 66)

Hayvan İsimleri

“82-b/28b-29b: **érkeç** yohladım” (CC, 2015: 409)

Mücerret İsimler- Tutum / Tavır

“95-a/6: ve eger bir kişi hatunu birle cimā’ kılssa **yalangaç** taķı zekeritürmiş bolsa” (İM, 2017: 81)

4.2.1.3. +Ah

Asıl işlevinin “benzetme ve küçültme” işlevi olduğu belirtilen bu şeklin Kıpçak Türkçesinde “hayvan, alet, organ” isimleri türettiği belirtilmiştir (Karaağaç, 2013: 277; Korkmaz, 2014: 120; Argunşah ve Güner, 2015: 74). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “hayvan ve organ” isimleri yapma işlevi tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“60a/31: kökçe **ulahım** kögende sémirir. ol hu(v)un” (CC, 2015: 255)

Organ İsimleri– İnsan Organı

“yaah” (CC, 2015: 595)

4.2.1.4. +Ak

Benzetme ve küçültme işlevi ile kullanılan bu şeklin çok az örneğinin olduğu belirtilmiştir (Korkmaz, 2014: 120). Kıpçak Türkçesinde “hayvan, hastalık, organ ve alet” adları türettiği ifade edilmiştir (Güner, 2020: 107). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin, “besin, bitki, hayvan, nesne, mücerret, müşahhas, organ ve renk” isimleri türetmek işlevleri tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“turak” (Kİ, 1931: 107)

Bitki İsimleri – Ağaç ve Unsurları

“320(160b)/3: köklere çıktı **butak**ları anıñ rıf’at bilen” (GT, 1978: 159)

Bitki İsimleri – Sebze ve Meyve

“16-b/3: taķı ebī yūsufdan rivāyet kılındı kim, rāstı téngriñiñ resūli **ķabak** sewer tép” (İM, 2017: 30)

Bitki İsimleri – Tahıl

“başak” (Kİ, 1931: 15)

Hayvan İsimleri

“oglak” (TZ, 1945: 220)

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“61a/19: papdan yün kün **boşak** ol **boşak** kim mén aytım” (CC, 2015: 259)

Mücerret İsimler– Genel Anlamalı

“240-a/1-2: éy ténri yarlıқаıl bizim tirilerimizni taqı ölüglerimizni taqı hāzırlarımızni taqı ğayiblerimizni, kiçiglerimizni / taqı uluğlarımızni taqı **érkek**lerimizni taqı tişilerimizni” (İM, 2017: 178)

Müşahhas İsimler– Fiziksel Özellik

“solak” (TZ, 1945: 240)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek

“239-b/7: taqı hatun kişi kéygey **könlek**den taqı iki etükden taqı iki yalğan yéniden, yipekden bolsun kérekse özgeden bolsun” (İM, 2017: 248)

Nesne İsimleri – Mutfak Gereci

“184(92b)/6: dağı çinden çinī **çanaqlar** alıp rümge kitürgey men” (GT, 1978: 91)

Nesne İsimleri – Savaş Aleti

“278-b/7: ve eger qalsa içinde oknıng yinçkesi, yā **başakı** qarnı içinde orucı fāsıd bolur” (İM, 2017: 205)

Organ İsimleri- Hayvan Organı

“60a/27: ol tülküçiğın **tüpegi**” (CC, 2015: 255)

Organ İsimleri– İnsan Organı

“78-a/4: kaçan kim tileseniz namāzğa turmaqñı yüwüngiz yüzleriñizni taqı élleriñizni **tirse**kler birle taqı mesh kılıñ başıñızğa” (İM, 2017: 69)

Renk İsimleri

“bozak” (CC, 2015: 448)

4.2.1.5. +Am

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “sebze ve meyve ismi” yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri – Sebze ve Meyve

“kögem” (TZ, 1945: 206)

4.2.1.6. +An

Günümüzde birkaç kelimedede kalıplaşmış olarak kullanılan bu şeklin, Eski Türkçede “bağlılık, güçlendirme ve çokluk” işlevlerinde kullanıldığı belirtilmiştir (Erdal, 1991: 91; Gabain, 2007: 44; Karaağaç, 2013: 276; Korkmaz, 2014: 120, Argunşah ve Güner, 2015:74). İncelediğimiz eserlerde “akrabalık, bitki, coğrafya, nesne” isimleri yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“76-a/6: tuvurdı bilinmegenni bildirdi sili **oglan**nın kövsi boldı ténriniñ konuşı” (CC, 2015: 309)

Bitki İsimleri– Ağaç ve Unsurları

“üzen” (Kİ, 1931: 116)

Bitki İsimleri– Sebze ve Meyve

“kögen” (TZ, 1945: 206)

Bitki İsimleri– Tahıl

“107-b/4: ammā suw aqmaqnıñ ħaddi, eger anıñ birle **saman** kése, yā yapraq kétse” (İM, 2017: 89)

Coğrafya İsimleri- Yer

“özen” (TZ, 1945: 228)

Nesne İsimleri– Savaş Aleti

“demren” (Kİ, 1931: 33)

Nesne İsimleri – Tarım Aleti

“sapan” (TZ, 1945: 232)

4.2.1.7. +Ar

Sayı isimlerine gelerek “üleştirme” işlevinde kelimeler türettiği belirtilmektedir (Karaağaç, 2013: 268; Korkmaz, 2014: 121). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “tutum/tavır” belirtme işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“başar” (TZ, 1945: 148)

4.2.1.8. +Aş

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin, “yer ismi” yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“balşık” (TZ, 1945: 147)

4.2.1.9. +At

Bu şeklin, “tutum/tavır” ifade eden kelimeler türetmek için kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“63a/1-2: uyalır sén bir kişige kénsi yazukın aytmaga anda né / **uyat** bolgay saña ol köni yargıçı allında kayda yazuhın” (CC, 2015: 268)

4.2.1.10. +Aw

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “hastalık, hayvan ve arz” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hastalık İsimleri

“tumaw” (TZ, 1945: 263)

Hayvan İsimleri

“buzaw” (CC, 2015: 452)

Mücerret İsimler – Arz

“71b/14: bu **karawnı** saa bérđi togus ay kim sénde kondı” (CC, 2015: 298)

4.2.1.11. +Ow

Bu şeklin “hastalık, mücerret” kelimeleri yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hastalık İsimleri

“tumow” (CC, 2015: 852)

Mücerret İsimler – Arz

“73a/1-2: yesus sövünçimiz bolsun kim sén **karowımız** / ol canda méñilükke kovalalım dideriñe” (CC, 2015: 302-303)

Mücerret İsimler – Dinî İfadeler

“73a/3-4: saña aña arı tınga bir yügünç téysin siz / **üçöwge**” (CC, 2015: 303)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“74a/14: bu kutlu kın çaklarında **boşow** téysin yaşlı közge” (CC, 2015: 306)

4.2.1.12. +AgI

Sayı isimlerine gelerek “ortaklık” ifade eden isimler türettiği ifade edilmiştir (Gabain, 2007: 75). Günümüzde işlek olmayan şeklin, Türkiye Türkçesine “bileği, bukağı, yapağı...” gibi kelimelerle girdiği belirtilmiştir (Korkmaz, 2014: 120). İncelediğimiz eserlerde “hastalık, hayvan, mücerret, müşahhas ve topluluk” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hastalık İsimleri

“tumagi” (TZ, 1945: 263)

Hayvan İsimleri

“buzağı” (Kİ, 1931: 24)

Mücerret İsimler – Genel Anlamı

“işegi” (TZ, 1945: 179)

Müşahhas İsimler- Vücut Salgıları

“143-b/2: murdâr koynıñ içegilerini anıñ birle namâz kılsa revâ bolur namâzı kaçan kim kuruğ bolsa” (İM, 2017: 112)

Topluluk İsimleri

“altagu” (Kİ, 1931: 3)

4.2.1.13. +AwI

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “hayvan ismi” ile “topluluk ismi” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“buzawu” (Kİ, 1931: 24)

Topluluk İsimleri

“dördewü” (Kİ, 1931: 36)

4.2.1.14. +AlAk

Bu şeklin “tahıl isimleri” ile “durum/özellik” belirten isimler yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri – Tahıl

“tobalak” (Kİ, 1931: 104)

Müşahhas İsimler– Durum / Özellik

“tobalak” (CC, 2015: 845)

4.2.1.15. +AnAk

Bu şeklin “giyecek tamamlayıcı nesne” isimleri yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Tamamlayıcı

“közenek” (TZ, 1945: 209)

4.2.1.16. +(I)C

Bu şeklin “anlamı kuvvetlendirme” (Karaağaç, 2013: 276) ile “alet adı” (Güner, 2020: 106) isimleri türettiği belirtilmiştir. İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “giyecek tamamlayıcı nesne” ile “savaş aleti” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili İsimler- Giyecek Tamamlayıcı

“kapuç” (CC, 2015: 491)

Nesne İsimleri – Savaş Aleti

“yasıç” (Kİ, 1931: 121)

4.2.1.17. +CA

Temel görevinin “eşitlik, benzerlik, karşılaştırma” işlevinde kullanılan çekim eki olduğu belirtilen ekin zamanla yapım ekine dönüştüğü belirtilmiştir (Karaağaç, 2013: 264; Korkmaz, 2014: 121). Kıpçak Türkçesinde “renk, alet, dil ve hayvan” adı türettiği dile getirilmiştir (Güner, 2020: 108-109). İncelediğimiz eserlerde, “dil, müzik aleti ve eşya” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Dil İsimleri

“245(123a)/7: beyt ‘**acemce** ayttı ol ikki beytniñ ma’nîsi buturur şî’r” (GT, 1978: 122)

Nesne İsimleri – Eşya

“11-b/3-4: ya zekātnı buyursa bēş **aķçadan** öküşrek / iki yüz **aķçadan** tése, kılmas idim tése kāfir bolur” (İM, 2017: 27)

Nesne İsimleri – Müzik Aleti

“burguçā” (CC, 2015: 451)

4.2.1.18. +CI

Genellikle “meslek eki” diye nitelenen ekin “bir nesneyi, bir işi veya bir sanatı meslek seçme” işlevinde kullanıldığı belirtilmektedir (Erdal, 1991: 110; Karaağaç, 2013: 261; Korkmaz, 2014, 125). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “akrabalık, meslek, mücerret” isimler yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“267(134a)/12-13: vaķtī ki degül irinden **ibçi** rāzī / barışmas alar niçe buyursa **ķāzī**” (GT, 1978: 33)

Meslek İsimleri- Adaletle İlgili

“yarguçı” (CC, 2015: 876)

Meslek İsimleri- Avcılıkla İlgili

“209(105a)/6: **avçı** çıkıiban kiyikler avlar vaķtın” (GT, 1978: 104)

Meslek İsimleri- Denizcilikle İlgili

“471-a/1: ve eger tapulsa ölüg kemi içinde, ant içmek **kemiçiler** özeturur taķı mingenler öze” (İM, 2017: 343)

Meslek İsimleri- Devlet Yönetimi ile İlgili

“ilçi” (Kİ, 1931: 38)

Meslek İsimleri- Dilencilikle İlgili

“75a/5: mén **karakçı** sén kök hanı égeç mén yamanlı sén ayıpsız” (CC, 2015: 308)

Meslek İsimleri- Eğitim-Öğretimle İlgili

“bitikçi” (CC, 2015: 443)

Meslek İsimleri- Eğlence Yaşamıyla İlgili

“kobuzçı” (CC, 2015: 507)

Meslek İsimleri- Falcılıkla İlgili

“kumçı” (Kİ, 1931: 81)

Meslek İsimleri- Günlük Yaşamın Devamlılığını Sağlayan

“244-b/3: taķı **tapuğçı** kullarda taķı kéyilür silāhlarda zekāt yok” (İM, 2017: 181)

Meslek İsimleri- Hayvancılıkla İlgili

“110(55b)/13: tākātım qalmayın tüşüp yattım dağı **teveçi**ge aytım” (GT, 1978: 54)

Meslek İsimleri- Sağlıkla İlgili

“otçı” (Kİ, 1931: 63)

Meslek İsimleri- Sporla İlgili

“küreşçi” (TZ, 1945: 214)

Meslek İsimleri- Tarımla İlgili

“180(90b)/12: mađrıbķa yaķınıdi kim bir **ikinci** ivin kōrdi” (GT, 1978: 89)

Meslek İsimleri- Ticaretle İlgili

“altunçı” (CC, 2015: 420)

Meslek İsimleri- Zanaatla İlgili- Beslenme

“étmekçi” (CC, 2015: 474)

Meslek İsimleri- Zanaatla İlgili- Eşya Yapımı

“çıgrıgçı” (CC, 2015: 457)

Meslek İsimleri- Zanaatla İlgili- Giyecekle İlgili

“étikçi” (CC, 2015: 473)

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“yulavçı” (CC, 2015: 897)

Mücerret İsimler – Duygu ile İlgili

“künüçi” (CC, 2015: 769)

Mücerret İsimler – Genel Anlamalı

“yolçu” (CC, 2015: 895)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“22-b/8: bir kişi ayıtsa: eger biz **yalğançı** bolsak ténri **yalğançiturur** tése” (İM, 2017: 33)

4.2.1.19. +CAk

“Küçültme, sevgi” işlevlerinde kullanılan ekin zamanla işlekliliğini kaybettiği dile getirilmiştir (Karaağaç, 2013: 265; Korkmaz, 2014: 124). İncelediğimiz eserlerde şeklin “nesne, hayvan ve mücerret” isimler yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“örümcek” (TZ, 1945: 227)

Mücerret İsimler– Duygu ile İlgili

“kökçek” (TZ, 1945: 206)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“292(146b)/13: ir kirek köñli kīneden ħālī / özi **alçaq** ve himmeti ‘ālī” (GT, 1978: 145)

Nesne İsimleri – Eşya

“123(62a)/1-2: kilür aḥmak ḵulaḵına **oyuncaḵ** / oḵur bolsaḡ yüz illi bāb ḥikmet” (GT, 1978: 61)

Nesne İsimleri– Giyecek ile İlgili İsimler- Giyecek

“192-a/1: ve eger **könçegi** şésilse” (İM, 2017: 145)

Nesne İsimleri – Mutfak Gereci

“ocak” (TZ, 1945: 220)

Nesne İsimleri – Tarım Aleti

“baltaçak” (Kİ, 1931: 14)

4.2.1.20. +Cık

“Küçültme, sevgi, pekiştirme, acıma” işlevlerinde kullanılan bir ek olduğu dile getirilmiştir (Karaağaç, 2013: 266; Korkmaz, 2014: 126). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “bitki, coğrafya, hayvan, mücerret, nesne ve organ” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri – Tahıl

“kılçık” (TZ, 1945: 198)

Coğrafya İsimleri- Yer

“104-b/6: taḵı teñizler suwı kibi taḵı ırmaḵ suwı kibi taḵı ḥavżlar suwı kibi taḵı **kölçükler** suwı kibi” (İM, 2017: 87)

Hayvan İsimleri

“çıpçık” (CC, 2015: 457)

Mücerret İsimler – Spor ile İlgili

“ağurçuk” (Kİ, 1931: 2)

Nesne İsimleri – Eşya

“köbürçük” (TZ, 1945: 206)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili İsimler- Giyecek Tamamlayıcı

“419-b/2: ve eger **yançık** yarsa yénđden taşkaru él késilmes” (İM, 2017: 306)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“60b/25-26: ténriden tüşgen **tokmaçık** dört ayaklı / maymaçık. ol kiripi.” (CC, 2015: 257)

Nesne İsimleri – Tarım Aleti

“tagarçuk” (Kİ, 1931: 96)

Organ İsimleri – İnsan Organı

“bebeçük” (Kİ, 1931: 16)

4.2.1.21. +CIn

İşlek bir ek olmadığı ve kuş adı türetmek için kullanıldığı belirtilmiştir (Karaağaç, 2013: 277; Korkmaz, 2014: 127). İncelediğimiz eserlerde de bu şeklin “hayvan ismi” yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“197(99a)/4: **kögerçin** öz vatanını yana kaçan körgey” (GT, 1978: 98)

4.2.1.22. +CIIIk

Bu şeklin, eşya yapımı ile ilgili meslek ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Meslek İsimleri- Zanaat- Eşya Yapımı ile İlgili

“109(55a)/4-5: hayvānlarga terbiyet kılmak dağı közsüzler mahallesinde / **közgüçilik** itmek velikin ma’nı” (GT, 1978: 54)

4.2.1.23. +DAk

Ses taklidi bir hareketin sonucunu bildirdiği ya da araç gereç isimleri yaptığı belirtilmiştir (Korkmaz, 2014: 128). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “organ ismi” yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Organ İsimleri – İnsan Organı

“453-b/8: bismil kılmak, birisi ihtiyārīturur, ol boğuzlamakturur **boğurdağın** tağı uñaçın” (İM, 2017: 331)

4.2.1.24. +DAm

İşlek bir ek olmadığı belirtilen (Karaağaç, 2013: 277; Korkmaz, 2014: 128) bu şeklin “tutum/tavır” belirten isimler yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Tutum/Tavır

“22/11b/1: eyle kim **irdem** tevede yok dağı arslanda bar” (GT, 1978: 10)

4.2.1.25. +DAn

Bu şeklin “tutum/tavır” belirten isimler yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“özden” (CC, 2015: 540)

4.2.1.26. +DAş

Eklendiği kelimeye “ortaklık, beraberlik, birlik, denklik, eşlik ve mensup olma” anlamları kattığı belirtilmiştir (Gabain, 2007: 46; Kaaraağaç, 2013: 270; Korkmaz, 2014: 128; Argunşah ve Güner, 2015: 75). İncelediğimiz eserlerde “akrabalık, beraberlik, eşitlik” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“55-b/3-4: oşbu oğşar anıñ mezhebi mecūsiler mezhebine, yakınlık kılurlar anaları birle tağı kızları birle / tağı kız **karındaşları** birle” (İM, 2017: 54)

Ortaklık İsimleri- Beraberlik

“247(124a) /7-8: bir faķır bizim bile **yoldaş** idi ‘arab biglerinden / bir bir aña yüz altun bağışladı ĥattâ ehline nafaķa kılğay” (GT, 1978: 123)

Ortaklık İsimleri – Eşitlik

“72b/17: ataña **téndeş** olturdıñ oş ol rahimize köre” (CC, 2015: 302)

4.2.1.27. +Dİç

Bu şeklin, beraberlik ifade eden isimler yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ortaklık İsimleri- Beraberlik

“sagtuç” (Kİ, 1931: 85)

4.2.1.28. +Dİğ

Bu şeklin yiyecek ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“ovulduğ” (CC, 2015: 791)

4.2.1.29. +Dİk

Bu şeklin “bitki, mücerret, nesne ve organ” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri– Tahıl

“ogulduk” (TZ, 1945: 221)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“106-b/3-4: oşanıñ kibiturur kaçan kim bırakılsa ağar suw içine necīs nérse / **ölümdük** kibi taķı çakır kibi” (İM, 2017: 88)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“186(93b)/7: kerem vaktın tutar sen **kıltuğ**unda / bu ihsân birle mi cennet tiler sen” (GT, 1978: 92)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“burunduk” (Kİ, 1931: 23)

Organ İsimleri – İnsan Organı

“kindik” (Kİ, 1931: 48)

4.2.1.30. +Dİn

“Durum/özellik” belirten kelimeler yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Müşahhas İsimler– Durum / Özellik

“310(155b)/11: **aydınl**arı tigmes istiṭā’at atına miniptururlar sürmes” (GT, 1978: 154)

4.2.1.31. +Dİz

İşlevi kesin olarak bilinmeyen ölü bir ek olduğu belirtilmiştir (Korkmaz, 2014: 129). İncelediğimiz eserlerde zaman ifade eden isimler yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Zaman İsimleri

“268-b/5: kéçeden niyet kılgay aṇar **kündüz** kayu vaktıda aṇsa zevālga tégrü” (İM, 2017: 198)

4.2.1.32. +DİrIk

İnsan ve hayvanlara ait organ adlarına gelerek araç isimleri yaptığı belirtilmiştir (Erdal, 1991: 104; Karaağaç, 2013: 276; Korkmaz, 2014: 128-129). İncelediğimiz eserlerde de bu şeklin hayvancılıkta kullanılan alet ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri– Hayvancılık Aleti

“burunduruk” (Kİ, 1931: 23)

4.2.1.33. +gA

Bu şekille ilgili olarak içerdiği sesler bakımından yaklaşma hâli ile aynı olduğu belirtilmiş (Gabain, 2007: 45) ve günümüzde iki sözcükte (özge, başka) bulunduğu dile getirilmiştir (Karaağaç, 2013: 276). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “hayvan, mücerret ve giyecek tamamlayıcı nesne” işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“455-b/3: taķı revā bolur yémek ékin ķargasını taķı saķsıķannı taķı ķoyannı taķı çekürgeni” (İM, 2017: 332)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“218(109b)/11: yok senden özge kim anga ķonşısı sen” (GT, 1978: 108)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili İsimler- Giyecek Tamamlayıcı

“tizge” (CC, 2015: 577)

4.2.1.34. +gI

Bu şeklin “müzik aleti ve süs gereci” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri – Müzik Aleti

“sıbizgı” (Kİ, 1931: 90)

Nesne İsimleri – Süs Gereci

“297-a/5: taķı sewüglüturur bilesinķe alğay sürmedān taķı közgü taķı tarak taķı iğne taķı kıptu” (İM, 2017: 219)

4.2.1.35. +gAç

Bu şeklin, bitki ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri– Ağaç ve Unsurları

“60a/19: uzun **agaç** başında urguvul atlı kuş” (CC; 2015: 254)

4.2.1.36. +gAn

Bu şeklin yer ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“36-b/6: gür hālī degül iki hālden; yā **çümgen** bolğay uçmak **çümgen**lerinden, yā bir çukur bolğay” (İM, 2017: 384)

4.2.1.37. +gAş

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “bitki isimleri ve hayvan isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri– Ağaç ve Unsurları

“agaş” (TZ, 1945: 136)

Hayvan İsimleri

“karlagaş” (TZ, 1945: 186)

4.2.1.38. +gIç

Bu şeklin, hayvan ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“karlaguç” (Kİ, 1931: 71)

4.2.1.39. +gIr

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin tutum/tavır belirten kelimeler türetme işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler- Tutum/Tavır

“66b/16: **boguzgur** bolmagıl” (CC, 2015: 374)

4.2.1.40. +(I)h

Bu şeklin eşya ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri– Eşya

“76a/13: munıñ déy tañış kim kördi kuru **çıbuñ** yemiş bérdi kızdıñ atası” (CC, 2015: 310)

4.2.1.41. +(I)k

Küçültme, sevgi ve benzerlik işlevinde kullanıldığı belirtilmiştir (Gabain, 2007: 45; Karaağaç, 2013: 277; Korkmaz, 2014: 129). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin, “bitki, oluşum, nesne, organ, eşitlik” işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri– Ağaç ve Unsurları

“339-b/1-2: azuk kıyğannıñ kulaqnı bağlağay / yā ağaç **kabuñı** bağlağay” (İM, 2017: 247)

Müşahhas İsimler– Oluşum

“kovuk” (Kİ, 1931: 80)

Nesne İsimleri – Eşya

“70a/1: ave yessenıñ **çıbugı** tayak bizge sénden bitti” (CC, 2015: 291)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili İsimler- Giyecek

“içik” (CC, 2015: 718)

Nesne İsimleri– Mutfak Gereci

“kaşuk” (Kİ, 1931: 72)

Nesne İsimleri – Süs Gereci

“353(177a)/6-7: tiger evvel kişi kim tonına ırāz tiktı dağı iline / **yüzük** kiçürüp taqtı cemşididi ayttılar niçün” (GT, 1978: 176)

Organ İsimleri- Hayvan Organı

“tomşuk” (TZ, 1945: 261)

Organ İsimleri- İnsan Organı

“464-a/4-5: tağı ol nérse kim anıñ içinde törtturur; **kirpük** kibi / iki közniñ, iki közniñ birinde diyetniñ törtde biriturur” (İM, 2017: 338)

Ortaklık İsimleri- Eşitlik

“3-a/5: vācib bolur anıñ öze kim ténrini birlegey **ortak** katmağdan tağı añar oħşaş kılmakdan” (İM, 2017: 22)

4.2.1.42. +kA

Bu şeklin “hayvan, organ, fiziksel özellik” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“kumruska” (TZ, 1945: 211)

Organ İsimleri- Hayvan Organı

“kaşka” (Kİ, 1931: 72)

Müşahhas İsimler– Fiziksel Özellik

“kurtka” (CC, 2015: 765)

4.2.1.43. +kI

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “hayvan ve topluluk” isimleri yapma işlevleri tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“247-b/4: takı koy takı **ıçkü** ikisi berāberturur zekāt içinde” (İM, 2017: 183)

Topluluk İsimleri

“yılkı” (Kİ, 1931: 126)

4.2.1.44. +kAn

Astronomiyle ilgili tek bir örnekte tespit edildiği söylenen (Güner, 2020: 117) bu şeklin incelediğimiz eserlerde “hayvan ve denizcilik gereci” isimleri yapma işlevlerinde de kullanıldığı belirlenmiştir.

Coğrafya İsimleri- Gök Bilimi

“yeteken” (Kİ, 1931: 124)

Hayvan İsimleri

“sarınçkan” (Kİ, 1931: 87)

Nesne İsimleri – Denizcilik Gereci

“yelken” (TZ, 1945: 284)

4.2.1.45. +kAr

Bu şeklin gök bilimi ismi ile tutum/tavır belirten isimler yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Gök Bilimi

“yediker” (TZ, 1945: 283)

Mücerret İsimler– Tutum/Tavır

“başkar” (TZ, 1945: 148)

4.2.1.46. +kII

Günümüzde işlek olmayan bu ekin kişi ve akrabalık adlarından sonra kullanıldığı belirtilmiş (Karaağaç, 2013: 274), konuşma dilinde ve halk ağzında çok kullanıldığı ifade edilmiştir (Korkmaz, 2014: 129). Eski Türkçede ise “geometrik şekil, renk ismi, hayvan vücudunun parçasının ismini” ifade eden isimler yapma işlevinde kullanıldığı dile getirilmiştir (Erdal, 1991: 98-99). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “durum/özellik” belirten isimler yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Müşahhas İsimler– Durum/Özellik

“242-a/3: andan soğra toprağını tökkey anıñ öze taķı gūr örgeçlenür taķı **törtkil** kılınmas” (İM, 2017: 179)

4.2.1.47. +(I)I

Benzerlik ve renk ismi yapmada kullanıldığı belirtilmiştir (Gabain, 2007: 47; Karaağaç, 2013: 277; Argunşah ve Güner, 2015: 76). İncelediğimiz eserlerde de renk ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Renk İsimleri

“yaşıl” (Kİ, 1931: 122)

4.2.1.48. +IA

Çok eski bir ek olarak gösterilen bu şeklin “yüklem ya da cümle belirleyicisi” olduğu ifade edilirken (Gabain, 2007: 47) günümüzde bir iki örnekte görülen ve işlek olmayan bir ek olduğu belirtilmiştir (Karaağaç, 2013: 274). Bu şeklin “bitki, süreklilik ve zaman isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri– Sebze ve Meyve

“borla” (CC, 2015: 447)

Mücerret İsimler– Süreklilik

“76a/13-14: munıñ déy tañış kim kördi kuru çibuğ yemiş bérdi kızdıñ atası / töredi töretteçi **yañla** tuvdı kökniñ nurı étiz kéydi” (CC, 2015: 310)

Zaman İsimleri

“40(20b)/4: kördüm **evle** vakt bir zālīm uyur” (GT, 1978: 19)

4.2.1.49. +II

Eski Türkçeden beri kullanılan bu ekin “bir şeye teçhiz edilmiş olmayı” bildirdiği (Gabain, 2007: 44), “sahip olma, ait olma, bağlantılı olma, gruplanma” işlevlerinin de olduğu belirtilmiştir (Karaağaç, 2013: 258-259; Korkmaz, 2014: 133-134). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin, “yer, hayvan, mücerret, müşahhas” isimler yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“avlu” (Kİ, 1931: 7)

Hayvan İsimleri

“136-b/5-6: bir ḥatun namāz kıldı taķı boynunda boyun bağı bolsa anıñ öze arslan tişi, yā **tilkü** tişi, yā it tişi bolsa namāzı / revā bolur ol ḥatunnıñ” (İM, 2017: 108)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“yoklu” (Kİ, 1931: 127)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavr

“évlü” (Kİ, 1931. 13)

Müşahhas İsimler– Duyu ile İlgili

“dumlu” (Kİ, 1931: 36)

Müşahhas İsimler– Geçici Durum

“289(145a)/12-13: şeyḥ sa’dī aytur bir faķīr ivdeşi **yüklü** idi müddeti yitti dağı bu faķīrnıñ ‘ömründe oğlı bolmışı’” (GT, 1978: 144)

4.2.1.50. +IAk

Bu şeklin “bolluk, abartma, yer, çokça bulunma” işlevlerinde kullanıldığı belirtilmiştir (Karaağaç, 2013: 274; Korkmaz, 2014: 131). Eski Türkçede hayvan isimleri yaptığı dile getirilmiştir (Erdal, 1991: 89). İncelediğimiz eserlerde “hayvan ve organ isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“yabalak” (CC, 2015: 596)

Organ İsimleri– İnsan Organı

“bogurtlak” (TZ, 1945: 154)

4.2.1.51. +IAn

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin hayvan ismi yapma işlevinin olduğu tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“sırtlan” (Kİ, 1931: 91)

4.2.1.52. +IAw

Bu şeklin, mutfak gereci olarak kullanılan nesne ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri– Mutfak Gereci

“yağlaw” (CC, 2015: 597)

4.2.1.53. +low

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin nesne ismi türetme işlevinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Nesne İsimleri– Mutfak Gereci

“yavlow” (CC, 2015: 881)

4.2.1.54. +IIg

Bu şeklin “coğrafya, nesne ve mücerret isimler” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“255-b/6-7: ve eger anı **kamışlıg** kılsa, yā ağaçlık kılsa, yā ot bitmek için kılsa / anı içinde ‘öşr vâcib bolur” (İM, 2017: 189)

Mücerret İsimler– Genel Anlamlı

“32-a/3: bilgil, rāstı ténriniñ barça qazāsı dört **türlügtürür** biri tã’atqa hûkm kılmaqturur” (İM, 2017: 39)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“aguzlug” (CC, 2015: 416)

4.2.1.55. +IIh

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “akrabalık, dinî ifade ve genel anlamlı” isimler yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“atalıh” (CC, 2015: 640)

Mücerret İsimler – Dinî İfadeler

“73a/13: ogul arı adam yazuhı için **ölümlüh** bolduh” (CC, 2015: 303)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“63a/33-34: alsa aña yakşırahtur ılan alsa kénsi agızına ol ılan boyına / **yamanlıh** étse canına éte almas basa ténri yétesi boyın” (CC, 2015: 270-271)

4.2.1.56. +IIk

Eski Türkçeden beri kullanılan bu şeklin “soyut, somut, yer, araç, nitelik, tahsis, bulunma, meslek, rütbe ve makam, renk, hastalık” bildiren isimler türettiği

belirtilmektedir (Gabain, 2007: 44; Karaağaç, 2013: 256-258; Korkmaz, 2014: 135-136; Güner, 2020: 122-124). İncelediğimiz eserlerde “yiyecek, tahıl, yer, hastalık, hayvan, meslek, mücerret, müşahhas, nesne, organ, ortaklık, ölçü, renk, topluluk, unvan, zaman” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“kovurluk” (TZ, 1945: 205)

Bitki İsimleri – Tahıl

“aşlık” (Kİ, 1931: 7)

Coğrafya İsimleri- Yer

“urluk” (Kİ, 1931: 112)

Hastalık İsimleri

“sarılık” (TZ, 1945: 233)

Hayvan İsimleri

“keklik” (Kİ, 1931: 43)

Meslek İsimleri- Eğlence Yaşamıyla İlgili

“244(122b)/10: seniñ bu ‘ışkını üstadı maña şā’irlik öğretti” (GT, 1978: 362)

Meslek İsimleri- Falcılıkla İlgili

“kamlık” (CC, 2015: 490)

Meslek İsimleri- Kanun Dışı İşlerle İlgili

“113/57a)/4-5: cehān seniñ öze ol kadar mı tar bolupidi kim **oğrılık** / itmediñ illā teñri ivinden ol ayttı” (GT, 1978: 56)

Mücerret İsimler– Arz

“58a/4: **bütünlük** éter mén ~ ant içer mén” (CC, 2015: 246)

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“237(119a)/7-8: kimirse **pārsālık** kuvveti bilen ol hālden selāmat / kutula bilgeymi ayttı eger ol ay yüzliden selāmat” (GT, 1978: 118)

Mücerret İsimler – Duygu ile İlgili

“231(116a)/2-3: körüp ayıttı kayda sen kim müştak bolur biz / ayttı **müştaqlık** yahşı melüllükden” (GT, 1978: 115)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“295-b/2: ‘azīzturur séniñ **koñşılıq**ıñg taqı uluğturur séniñ senañ taqı yoxturur téñri sénden özge” (İM, 2017: 217)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“öktemlik” (CC, 2015: 793)

Müşahhas İsimler – Duyu ile İlgili

“issilik” (CC, 2015: 486)

Nesne İsimleri – Eşya

“namazlık” (TZ, 1945: 219)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“tünlük” (TZ, 1945: 266)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek

“éllik” (Kİ, 1931: 10)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Yapımında Kullanılan

“418-a/3-4: ve eger tağayyür bolsa burunkı hālinden anıñ kibi kim / **yiplik** kibi taqı anı oğurlasa taqı anıñ içinde él késilse” (İM, 2017: 305)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“yagırlık” (Kİ, 1931: 117)

Nesne İsimleri – Mutfak Gereci

“449-b/6-7: taķı barmaqlarını silmek taķı bıçaķını silmek ötmek birle / taķı **tuzluķını** koymaķ ötmek öze mekrühturur” (İM, 2017: 328)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“otluk” (CC, 2015: 536)

Nesne İsimleri – Savaş Aleti

“butluk” (CC, 2015: 451)

Nesne İsimleri – Süs Gereci

“énilik” (Kİ, 1931: 11)

Nesne İsimleri – Yazı Gereci

“karalık” (CC, 2015: 491)

Organ İsimleri- İnsan Organı

“101-b/6: uykudan uyansa taķı töşeginde tapsa, yā **uyluķında** üwüş tapsa taķı ol kişı tüşke kéçkenini bilse” (İM, 2017: 85)

Ortaklık İsimleri – Eşitlik

“181-b/5-6: anıñ üçün kim **ortaklıķ** sābit bolmas / niyyetsiz bizim katılımızda” (İM, 2017: 138)

Ölçü İsimleri – Miktar

“134-b/1: oşmunuñ kibiturur her nérse kim anıñ **ķoyuğluķı** bolmasa, çağır kibi” (İM, 2017: 106)

Ölçü İsimleri – Uzunluk

“uzunluk” (CC, 2015: 592)

Renk İsimleri

“karalık” (CC, 2015: 726)

Topluluk İsimleri

“ormanlık” (TZ, 1945: 222)

Unvan İsimleri

“bilik” (TZ, 1945: 152)

Zaman İsimleri

“489-b/4: biri kişi hatunına bağı künniñ evvalında, harām boldı ol hatun anıñ öze tağı
kuşluk vaktında” (İM, 2017: 357)

4.2.1.57. +IIw

Bu şeklin, yer ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“suluw” (Kİ, 1931: 93)

4.2.1.58. +IIkCI

Bu şeklin, günlük yaşamımızda karşılaştığımız meslek adını türetme işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Meslek İsimleri- Günlük Yaşamın Devamlılığını Sağlayan

“kullukçı” (CC, 2015: 517)

4.2.1.59. +mA

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin, dinî ifadeler için kelime yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“72b/11: yesus, bizim **yulugmamız**” (CC, 2015: 388)

4.2.1. 60. +mAç

Devlet yönetimi ile ilgili meslek ismi türetme işlevinde olduğu görülmüştür.

Meslek İsimleri- Devlet Yönetimi ile İlgili

“tilmaç” (TZ, 1945: 258)

4.2.1.61. +mAk

Eski Türkçede giysi isimleri yapmak için kullanılan (Erdal, 1991: 110) bu şeklin eşya ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri – Eşya

“artmak” (Kİ, 1931: 6)

4.2.1.62. +mAn

Abartma, aşırılık ve benzerlik işlevlerinde kullanıldığı ve işlek olmayan bir ek olduğu belirtilmiştir (Karaağaç, 2013: 276; Korkmaz, 2014: 137). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “giyecek yapımında kullanılan nesne ile mutfak gereci ve topluluk ismi” yapma işlevlerinde bulunduğu tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Yapımında Kullanılan

“çekmen” (CC, 2015: 456)

Nesne İsimleri – Mutfak Gereci

“yasman” (CC, 2015: 603)

Topluluk İsimleri

“126(63b)/9: bir **orman** yanında kondılar yoldaşlarımızdan” (GT, 1978: 62)

4.2.1.63. +(I)n

Bu şeklin, “yer, organ, uzunluk ölçüsü ve yakacak” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“72a/18: köktegil(l)er barça saptı üstüngü **orun** saa téydi” (CC, 2015: 300)

Organ İsimleri- İnsan Organı

“89(45a)/2-3: bir vakt arıpidim bu meni tevege mindürdi / dağı ol oğlan igeç **yağrın**ıma ağır kaççılar” (GT, 1978: 44)

Ölçü İsimleri – Uzunluk

“64-b/3: takı her bir turğan suw azrak bolsa on **arşun** on **arşun** bolmak içinde andan ābdast almak revā bolmas” (İM, 2017: 60)

Yakacak İsimleri

“75(38a)/4-5: tā ki bir kiçe ol hākimniñ maṭbaḥı otı **otun** / anbarına tüşti barça emlāki yandı bu ḥarīf” (GT, 1978: 37)

4.2.1.64. +nA

Bu şeklin, hayvan ismi yapma işlevinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Hayvan İsimleri

“60a/14: al paçalı yabovlı altun başlı çoḥmarlı. ol **turnadır**” (CC, 2015: 254)

4.2.1.65. +nAk

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin akraba ismi yapma işlevi tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“bacanak” (Kİ, 1931: 13)

4.2.1.66. +nçI

Sayı adlarından sıra sayı ismi yaptığı, sıralama ve derecelendirme işlevinde kullanıldığı belirtilmiştir (T. Tekin, 2003: 84; Karaağaç, 2013: 268; Korkmaz, 2014: 138; Güner, 2020: 125-126). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin zaman ismi yapma işlevinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Zaman İsimleri

“62-a/3: yerusalem dan ol yulduz **ékinçi** köründi bardı ilgeri” (CC, 2015: 696)

4.2.1.67. +nDA

Bu şeklin, zaman ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Zaman İsimleri

“kinde” (CC, 2015: 506)

4.2.1.68. +nDI

İncelediğimiz eserlerde, bu şeklin zaman ismi yapma işlevinde kullanıldığı görülmüştür.

Zaman İsimleri

“174-a/1: tüş namāzında taķı anıķ kibi oķıķay taķı **ikindi** namāzında taķı yatsu namāzında andan éksük oķıķay” (İM, 2017: 133)

4.2.1.69. +ηI

Bu ekin Moğolca’da işlek kullanılan bir ek olduğu belirtilmiştir (Tuna, 1971: 227). İncelediğimiz eserlerde renk ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Renk İsimleri

“59a/15b-16b: miņ kurla yarık bolsa édi hanuz teņrinin yarılıķına köre **karaņıdır**” (CC, 2015: 338)

4.2.1.70. +ηgIIIk

Bu şeklin renk ismi yapma işlevinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Renk İsimleri

“67-b/2: takı kim kim ayıtsa: ĩmān nŭrturur takı kŭfrlŭk **ķaraŋġulukturur**” (İM, 2017: 62)

4.2.1.71. +sI

Benzerlik, gibilik, yakınlık bildiren kelimeler tŭrettiġi belirtilmektedir (Karaaġaç, 2013: 271; Korkmaz, 2014: 140; Gŭner, 2020: 127). İncelediġimiz eserlerde bu šeklin duygu ifade eden mŭcerret isimler tŭretme išlevinde kullanıldıġı tespit edilmištir.

Mŭcerret İsimler – Duygu ile İlgili

“avursı” (CC, 2015: 427)

4.2.1.72. +sAk

İšlek olmadığı belirtilen bu ekin eldeki sayılı űrneklerin šekil yapısında ve išlevinde deġišlik olduġu belirtilmištir (Korkmaz, 2014: 139). Ayrıca ekin “ad-eylem išleviyle yapan ve olanı” bildirdiġi dile getirilmištir (Karaaġaç, 2013: 274). İncelediġimiz eserlerde šeklin “sebze ve meyve ismi” ile “dinî ifade eden mŭcerret isim” yapma išlevlerinde kullanıldıġı tespit edilmištir.

Bitki İsimleri – Sebze ve Meyve

“sarımsak” (Kİ, 1931: 87)

Mŭcerret İsimler– Dinî İfadeler

“81b/38b: **bavursak**dır ~amrakdır” (CC, 2015: 406)

4.2.1.73. +sIk

űlŭ bir ek olduġu sűylenerek gŭnŭmŭzde birkaç kelimede varlıġını sŭrdŭrdŭġŭ belirtilmištir (Korkmaz, 2014: 140). İncelediġimiz eserlerde bu šeklin “mŭcerret, nesne ve organ” isimleri yapma išlevlerinde kullanıldıġı tespit edilmištir.

Mücerret İsimler – Dinî İfadeler

“taşık” (CC, 2015: 829)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Yapımında Kullanılan

“yüksük” (TZ, 1945: 290)

Organ İsimleri- İnsan Organı

“289(145a)/3-4: yiri ma'lûm degül eyle kim özge cānverlerniñ / ma'lûmturur dağı anasının **bağarsuğu** yir karnın” (GT, 1978: 144)

4.2.1.74. +sIl

Benzerlik ve ilgi birdiren bir ek olarak tanımlanan bu şeklin günümüzde işlek olmadığı belirtilmiştir (Karaağaç, 2013: 274; Korkmaz, 2014: 140). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin genel anlam ifade eden mücerret isim yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“260-a/5-6: taķı bay kişiniñ kılına bérmegey taķı bay kişiniñ / oğlı, yā kıızına bérmegey kaçan kim kiçkez bolsa anıñ hilāfinça kim kaçan kim uluğ bolsa taķı **yoksul** bolsa” (İM, 2017: 192)

4.2.1.75. +sIy

Bu şeklin duygu ifade eden mücerret isim yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler – Duygu ile İlgili

“agırsıy” (CC, 2015: 416)

4.2.1.76. +sIz

Yokluk, eksiklik bildiren kelimeler türettiği belirtilmiştir (Gabain, 2007: 48; Korkmaz, 2014: 140; Güner, 2020: 128). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “akrabalık, mücerret, müşahhas ve zaman isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“öksüz” (TZ, 1945: 225)

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“214(107b)/11-11a,b: bilmedi terk itip kitti bir kimirse ol ‘alîmge ayttı / munça türlü ‘ilm fazlı bilen bir **dinsiz** / mel’ün bilen sözleş bilmediñ ol” (GT, 1978: 106)

Mücerret İsimler – Duygu ile İlgili

“körksüz” (CC, 2015: 515)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“187-b/8: taķı kerāhiyyet bolmas şüret kılmak **cānsız** bolsa” (İM, 2017: 142)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“érseksiz” (CC, 2015: 469)

Müşahhas İsimler– Fiziksel Özellik

“közsüz” (Kİ, 1931: 54)

Zaman İsimleri

“134(67b)/1: kimirse anı tutabilmedi **añsız**da çıķtı ol” (GT, 1978: 66)

4.2.1.77. +sIIIk

Bu şeklin genel anlam ifade eden mücerret isim türetme işlevinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“42-b/7: bilgil rāstı ebū bekrniñ **artuķsulıķını**, rāstı şahh boldı kur’ān birle taķı hadış birle” (İM, 2017: 46)

4.2.1.78. +sızlık

Soyut adlar türettiği belirtilen (Korkmaz, 2014: 141) bu şeklin “dinî ifadeler ile genel anlam” alt işlevine sahip mücerret isimler türetme işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“70b/15-16: ave **yazıksızlık**ını arzulap ténri köçürdi / haziz boyıñ méñülükge olturttı öz öz oñında” (CC, 2015: 294)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“110(55b)/12-13: mekke yazısında ğayet **uykusuzluk**dan yörümege /tākatım qalmayın tüşüp yattım dağı teveçige ayttım” (GT, 1978: 54)

4.2.1.79. + (I)ş

Seyrek kullanıldığı belirtilen (Gabain, 2007: 45) bu şeklin renk isimlerine geldiği dile getirilmiştir (Erdal, 1991: 102). İncelediğimiz eserlerde “mücerret, müşahhas, ölçü ve yön isimleri” yapma işlevlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler – Dinî İfadeler

“61a/13: kim égi köñül bile éşitse **tañuş** sözün aña bolgay altmış” (CC, 2015: 259)

Müşahhas İsimler – Oluşum

“kovuş” (CC, 2015: 753)

Ölçü İsimleri – Uzunluk

“karış” (Kİ, 1931: 71)

Yön İsimleri

“yokuş” (TZ, 1945: 287)

4.2.1.80. +şAk

Bu şeklin tutum/tavır ifade eden mücerret isim ile eşya ismi yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Tutum / Tavr

“alşak” (TZ, 1945: 139)

Nesne İsimleri – Eşya

“kabarşak” (TZ, 1945: 181)

4.2.1.81. +şIk

Bu şeklin hayva ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“şırşık” (TZ, 1945: 247)

4.2.1.82. +şIn

İncelediğimiz eserlerde renk ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Renk İsimleri

“sarışın” (Kİ, 1931: 87)

4.2.1.83. + (I)t

Genellikle çokluk eki olarak tanımlanan (Gabain, 2007: 46; T. Tekin, 2003: 85) bu şeklin denklik bildirdiği ifade edilirken (Karaağaç, 2013: 277) işlek olmayan ve işlevi tam olarak bilinmeyen bir ek olduğu da dile getirilmiştir (Korkmaz, 2013: 142). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin genel anlam ifade eden mücerret isimler, giyecek ismi ve yön ismi yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“üzüt” (Kİ, 1931: 116)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek

“bürküt” (TZ, 1945: 159)

Yön İsimleri

“56-b/8-57-a/1: taķı bilgil rāstı tēņri te’ālā ‘arş özeturur / ‘arş **üstünde** degül” (İM, 2017: 55)

4.2.1.84. +tA

Bu şeklin, zaman ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Zaman İsimleri

“60a/32: kéçe kélir kara ulaķ **érte** barır kara ulaķ” (CC, 2015: 255)

4.2.1.85. +vIç

İncelediğimiz eserlerde, hayvan ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“karlavuç” (Kİ, 1931: 71)

4.2.1.86. +(I)z

Sayı isimlerine gelerek topluluk oluşturduğu ifade edilmiştir (Karaağaç, 2013: 269; Korkmaz, 2014: 142). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin yer, miktar ve topluluk isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“teņiz” (TZ, 1945: 255)

Ölçü İsimleri – Miktar

“uşuz” (TZ, 1945: 271)

Topluluk İsimleri

“égiz” (CC, 2015: 696)

4.2.1.87. +zAk

Bu şeklin topluluk ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Topluluk İsimleri

“307(154a)/6: kim qarın bilen fare **ekizektururlar** ya’nī ikkisi” (GT, 1978: 153)

4.2.1.88. -A+

Eski Türkçeden beri kullanılan bu şeklin zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluştuğu ifade edilmiştir (T. Tekin, 2003: 88; Gabain, 2007: 51; Güner, 2020: 130). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “yer, hayvan, arz, genel anlam, süreklilik, tutum/tavır, giyecek, miktar, uzunluk, yön ve zaman” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“236(118b)/13: qarınçalar tolun ay **tiğresinde** şaf beymiş(biymiş?)” (GT, 1978: 117)

Hayvan İsimleri

“serşe” (TZ, 1945: 235)

Mücerret İsimler – Arz

“yora” (Kİ, 1931: 127)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“kargaşa” (TZ, 1945: 185)

Mücerret İsimler– Süreklilik

“kayra” (CC, 2015: 496)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“82a/24: **çüvre** kiydi” (CC, 2015: 322)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Tamamlayıcı

“yaka” (Kİ, 1931: 119)

Ölçü İsimleri – Miktar

“475-a/5: taķı kim kim satsa bir küm buğdaynı her bir **ölçesi** bir aķçağa revā bolur bir ölçede, özgesinde revā bolmas” (İM, 2017: 346)

Ölçü İsimleri – Uzunluk

“kısa” (Kİ, 1931: 76)

Yön İsimleri

“yana” (Kİ, 1931: 119)

Zaman İsimleri

“204-a/6-7: rāstı ötegey bēş namāzlarnı taķı vitr namāzını taķı **értening** sūnnetini / kaçan kim kaçā kalsa **érte** namāzı birle” (İM, 2017: 154)

4.2.1.89. -AC+

Bu şeklin, yer ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“otraç” (CC, 2015: 790)

4.2.1.90. -Ag+

İncelediğimiz eserlerde, organ ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Organ İsimleri– İnsan Organı

“57a/22: émgenip terler kınalıp andan **tamagıñ** béslegil kaçan bogday” (CC, 2015: 242)

4.2.1.91. -Ak+

Eski Türkçeden beri kullanılan bu şeklin, çeşitli işlevleri olan işlek bir ek olduğu belirtilmiştir (Karaağaç, 2013: 284; Korkmaz, 2014: 145; Güner, 2020: 132-133).

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “besin, bitki, yer, hastalık, hayvan, mücerret, müşahhas, nesne, organ, ölçü” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“börek” (Kİ, 1931: 22)

Bitki İsimleri – Ağaç ve Unsurları

“yaprak” (TZ, 1945: 279)

Bitki İsimleri – Çiçek ve Unsurları

“96-a/7: bir kişi anıñ birle **çiçek** çıkmış bolsa, anda suw bolsa, ol aqsa, ābdast alsa, andan sonra aqsa ol kim aqmasardi” (İM, 2017: 81)

Bitki İsimleri – Tahıl

“tobalak” (Kİ, 1931: 104)

Coğrafya İsimleri- Yer

“bucak” (TZ, 1945: 156)

Hastalık İsimleri

“şişek” (TZ, 1945: 248)

Hayvan İsimleri

“62(31b)/13: **işek** ol ādemīden yahşıraq kim / kıur dāyim kişiniñ köñlin āzār” (GT, 1978: 30)

Mücerret İsimler – Duygu ile İlgili

“sezek” (TZ, 1945: 235)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“288-b/7-8: anıñ azı kim hāşıl bolur mūcāvir bolmaqdan mekke içinde **sürçekler** / taqı hikāyetler kim huārturur” (İM, 2017: 213)

Mücerret İsimler- Tutum / Tavır

“korkak” (Kİ, 1931: 79)

Müşahhas İsimler – Fiziksel Özellik

“beltek” (Kİ, 1931: 17)

Müşahhas İsimler – Geçici Durum

“bulganak” (TZ, 1945: 158)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“oturak” (TZ, 1945: 224)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili İsimler- Giyecek

“şaşak” (TZ, 1945: 246)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili İsimler- Giyecek Yapımında Kullanılan

“yapak” (TZ, 1945: 278)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“saçak” (CC, 2015: 543)

Nesne İsimleri – Mutfak Gereci

“137(69a)/2-3: kiçe koy halkına koydı **bıçağın** / tiledi kim soyuban alsa yağın” (GT, 1978: 68)

Nesne İsimleri – Tarım Aleti

“480-a/7: tağı satmak **orağ** künine tégrü tağı üzüm késer vaqtda tégrü” (İM, 2017: 350)

Organ İsimleri- İnsan Organı

“212(106b)/5-6: işitmese **kulağ** yıllar def ü nāy / kıılır şabr ol mübārek sem’ hoş rāy” (GT, 1978: 105)

Ölçü İsimleri – Birim

“481-b/5-6: taķı ol nérse kim naşş kéldi birle tép / ol **ölçek** birle satılır dāyım ħalāyık arasında” (İM, 2017: 351)

4.2.1.92. -Al+

Tarihî devirlerden dilimize gelen bu ekin Moğolca ile ortak olduğu ve günümüzde canlı bir ek olmadığı ifade edilmiştir (Korkmaz, 2014: 145). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin mutfak gerci ismi ile tutum/tavır belirten mücerret isim yapma işlevlerinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Nesne İsimleri – Mutfak Gerci

“çatal” (TZ, 1945: 161)

Mücerret İsimler- Tutum / Tavır

“111(56a)/10: bir piyāde niçe yürüp kitkey / çün teveler arıp **sökel** boldı” (GT, 1978: 55)

4.2.1.93. -Am+

Bu şeklin, doğa olayını ifade eden coğrafya ismi ile fiziksel özellik belirten mücerret isim yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Doğa Olayları

“262(131b)/11: alar tüşri tereñ su **igremine** bir üzgüçi yetip ol ğam demine” (GT, 1978: 130)

Müşahhas İsimler– Fiziksel Özellik

“kötürem” (CC, 2015: 762)

4.2.1.94. -An+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “besin, bitki, hayvan, mücerret, müşahhas, nesne ve ölçü” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- İçecek

“85(43a)/2-3: kitürdi bir ğarib ir ol yogurtı / ki bir baħsıdur **ayran** ikki sudur” (GT, 1978: 42)

Bitki İsimleri – Çiçek ve Unsurları

“315(158a)/9: çũn ki dāyim **tiken** ü gül ğam u şādī biledür” (GT, 1978: 157)

Bitki İsimleri – Tahıl

“biçen” (CC, 2015: 441)

Hayvan İsimleri

“116-a/3: yazı **yılanı** kaçan ölse suw içinde suwnı murdar eyler” (İM, 2017: 94)

Mücerret İsimler – Genel Anlamalı

“basan” (Kİ, 1931: 15)

Müşahhas İsimler – Oluşum

“kogan” (TZ, 1945: 203)

Nesne İsimleri – Denizcilik Gereci

“uçan” (Kİ, 1931: 111)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“çatan” (Kİ, 1931: 27)

Nesne İsimleri – Mutfak Gereci

“kazan” (TZ, 1945: 190)

Ölçü İsimleri- Miktar

“yogan” (CC, 2015: 610)

4.2.1.95. -Aḡ+

Bu şeklin tutum/tavır belirten mücerret isimler yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“33-b/7: etük öze mesh kılğaylar, **yalaḡ** ayak öze mesh kılğaylar” (İM, 2017: 40)

4.2.1.96. -Ar+

İncelediğimiz eserlerde “bitki, hayvan, nesne, organ ve ölçü” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri – Ağaç ve Unsurları

“éker” (CC, 2015: 464)

Hayvan İsimleri

“davar” (TZ, 1945: 164)

Nesne İsimleri – Eşya

“bükter” (Kİ, 1931: 24)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“pekter” (TZ, 1945: 229)

Organ İsimleri – İnsan Organı

“96-a/4-5: taḡı fetāvā içinde **tamar** aḡmak / közde yara yérindeturur” (İM, 2017: 81)

Ölçü İsimleri – Miktar

“yéter” (CC, 2015: 607)

4.2.1.97. -Aş+

Bu şeklin “hayvan, mücerret, nesne ve yön” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“kışaş” (TZ, 1945: 199)

Mücerret İsimler – Genel Anlamalı

“60a/29: tüv yér **keleşim** ménim karnım” (CC, 2015: 255)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“otraş” (TZ, 1945: 223)

Yön İsimleri

“eneş” (TZ, 1945: 169)

4.2.1.98. -At+

İncelediğimiz eserlerde genel anlam ifade eden mücerret isim yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler – Genel Anlamalı

“ölet” (TZ, 1945: 225)

4.2.1.99. -Aw+

Bu şeklin “akrabalık, mücerret, nesne ve organ” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“156(78b)/10-11: kızın başmak tikiçi irge birdi / **küyew** ‘aşık dağı kız özden irdi” (GT, 1978: 77)

Mücerret İsimler– Arz

“71b/14: bu **karawnı** saa bérdi togus ay kim sênde kondı” (CC, 2015: 298)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“buraw” (CC, 2015: 450)

Organ İsimleri – İnsan Organı

“tamaw” (TZ, 1945: 250)

4.2.1.100. -Az+

Bu şeklin yer ve organ isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“kokaz” (TZ, 1945: 203)

Organ İsimleri – İnsan Organı

“336(168b)/8-9: **boğaz** belāsı bolmasa idi kuş tuzakka / tüşmegeyidi şayyād dağı tuzakın kurmağay” (GT, 1978: 167)

4.2.1.101. -AgI+

İncelediğimiz eserlerde akrabalık ismi ile tutum/tavır ifade eden mücerret isim yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“158(79b) /5-6: açaridi ol faḫḫa ayttılar sen niçün **küyegüñni** / ol ḥakīmge iltmessen ayttı qorqar men devā kılp” (GT, 1978: 78)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“önegü” (Kİ, 1931: 65)

4.2.1.102. -AsI+

Bu şeklin giyecek ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek

“keyesi” (Kİ, 1931: 47)

4.2.1.103. -AwI+

Tutum/tavır ifade eden mücerret isim yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“önewü” (Kİ, 1931: 65)

4.2.1.104. -AcAk+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin yazı gereci olarak kullanılan nesne ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri– Yazı Gereci

“silecek” (TZ, 1945: 239)

4.2.1.105. -AgIç+

Hayvancılıkla ilgili meslek ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Meslek İsimleri- Hayvancılıkla İlgili

“yidegüç” (TZ, 1945: 286)

4.2.1.106. -AηAç+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin tutum/tavır ifade eden mücerret isim türetme işlevinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“58a/39: **yalajaç** köböptür altun kur” (CC, 2015: 249)

4.2.1.107. -AnAk+

İşlek olmayan bir ek olduğu belirtilen (Karaagaç, 2013: 295; Korkmaz, 2014: 147; Güner, 2020: 134) bu şeklin “bitki, coğrafya, nesne, organ” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri – Çiçek ve Unsurları

“57a/23: saçar sén, zar kovra biter, alabota, **tigenek** dağı kükel biter” (CC, 2015: 242)

Coğrafya İsimleri- Doğa Olayları

“buğanak” (Kİ, 1931: 22)

Nesne İsimleri – Eşya

“tegenek” (TZ, 1945: 254)

Organ İsimleri – İnsan Organı

“çıkanak” (Kİ, 1931: 29)

4.2.1.108. -AnCI+

Bu şeklin, yiyecek ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“sölençü” (TZ, 1945: 241)

4.2.1.109. - (I)C+

İncelediğimiz eserlerde arz, duygu ve tutum/tavır ifade eden mücerret isimler; durum/özellik belirten müşahhas isimler ve nesne isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Arz

“73a/20: téprisi toprak bay ér kök arı bakkıl ovluna **béyinç**” (CC, 2015: 304)

Mücerret İsimler – Duygu

“73a/4-5: saña aña arı tınga bir **yügünç** téysin siz / üçövge” (CC, 2015: 303)

Mücerret İsimler- Tutum / Tavır

“56a/5: **töleç** bérgil” (CC, 2015: 329)

Müşahhas İsimler– Durum / Özellik

“ayrıç” (Kİ, 1931: 8)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“çeküç” (Kİ, 1931: 28)

4.2.1.110. -(I)CI+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin yiyecek, meslek ve nesne isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“sölençü” (TZ, 1945: 241)

Meslek İsimleri- Günlük Yaşamın Devamlılığını Sağlayan

“tapuçı” (Kİ, 1931: 99)

Meslek İsimleri- Sağlıkla İlgili

“otaçı” (Kİ, 1931: 63)

Meslek İsimleri- Ticaretle İlgili

“alıçı” (CC, 2015: 419)

Meslek İsimleri- Zanaat- Giyecekle İlgili

“tokucu” (TZ, 1945: 260)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“66b/18: **çakuçı** bolmagıl” (CC, 2015: 374)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“195-a/2: ve eger ursa kişilerni bir éli birle, yā bir **ķamçı** birle namāznı fāsıd bolur” (İM, 2017: 147)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Yapımında Kullanılan

“karçı” (TZ, 1945: 185)

4.2.1.111. -CAk+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “bitki, coğrafya, mücerret, müşahhas, nesne ve organ” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri – Tahlıl

“burçak” (CC, 2015: 440)

Coğrafya İsimleri- Doğa Olayları

“burçak” (Kİ, 1931: 23)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavr

“66b/14: érinçek bolmagıl” (CC, 2015: 374)

Müşahhas İsimler– Fiziksel Özellik

“pürçek” (TZ, 1945: 230)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili İsimler- Giyecek

“238-b/5: biri **terinçek**turur taķı izarturur taķı ħımārturur” (İM, 2017: 177)

Nesne İsimleri – Eşya

“tapçak” (TZ, 1945: 252)

Organ İsimleri- İnsan Organı

“194-b/7: ve eger oğlan sorsa ħatun kiři **emçegini** kim ol namāz kılrur bolsa, eger sūt çıķsa namāzı fāsıd bolur” (İM, 2017: 147)

4.2.1.112. -CIĥ+

Bu şeklin dinî ifadeler için kullanılan mücerret isim yapma işlevinde kullanıldığı görülmüştür.

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“73a/18-19: algışlı kanı yazuħımıznı yuldı barçaga / **tañlançıħ** boldı arı kız mariamdan” (CC, 2015: 304)

4.2.1.113. -Cİk+

Somut isim türetmek için kullanıldığı belirtilen (Güner, 2020: 136) bu şeklin dinî ifadeler için mücerret isim, oluşumu dile getirmek için müşahhas ve evle ilgili gereç ismi yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“tañlançık” (CC, 2015: 829)

Müşahhas İsimler– Oluşum

“94-a/5-6: eger sıyrılsa **ķabarçuk** / aksa andan suw, yā sarı suw, yā özge nérse eger aksa yaranıñ başından ābdast bozulur” (İM, 2017: 80)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“ançık” (TZ, 1945: 140)

4.2.1.114. -Dİ+

Somut ve soyut adlar türettiği belirtilen (Güner, 2020: 136) bu şeklin “mücerret, müşahhas ve nesne” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Arz

“73a/3: kökge aģınan yesusga **övdü** téydi téñri ata” (CC, 2015: 303)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“bustu” (Kİ, 1931: 24)

Müşahhas İsimler– Oluşum

“karaldu” (Kİ, 1931: 70)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili İsimler- Giyecek Yapımında Kullanılan

“sındı” (TZ, 1945: 237)

4.2.1.115. -DIz+

Bu şeklin, tutum/tavır ifade eden mücerret isim yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“71b/5: ave saa kim kügürçinley **munduz** égeç sén uçmışley” (CC, 2015: 297)

4.2.1.116. -DAçI+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin akrabalık ismi ile dinî ifadeler için kullanılan mücerret isim türetme işlevlerinin olduğu görülmüştür.

Akrabalık İsimleri

“71a/18: ave érdeñ **tuvurdaçı** zeytin agaçga ovşadı” (CC, 2015: 296)

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“76a/13-14: munıñ déy tañış kim kördi kuru çıbuñ yémiş bérdi kızdıñ atası / töredi **töretteçi** yañla tuvdı kökniñ nurı étiz kéydi” (CC, 2015: 310)

4.2.1.117. -(I)g+

Eylemin sonucunu bildiren isimler türettiği ifade edilen bu şeklin Moğolcada da aynı olduğu belirtilmiştir (T. Tekin, 2003: 89; Gabain, 2007: 51). Ayrıca “geçişsiz fiiller için özne ve geçişli fiiller için nesne” oluşturduğu söylenmiştir (Erdal, 1991: 172). Kıpçak Türkçesinde çeşitlilik arz ettiği ifade edilmiştir (Güner, 2020: 136). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “besin, bitki, coğrafya, hastalık, mücerret, müşahhas ve nesne” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“164(82b)/10-11: iltıfāt itmes körüp aç oturup şābir faķīr / ni’meti köp hōcalarınıñ balına ve **yağına**” (GT, 1978: 81)

Bitki İsimleri – Tahıl

“169-a/2-3: ve eğer secde kılsa **tarıġ** öze, yā konak **tarıġ** öze / yā **tarıġ** öze revā bolmas” (İM, 2017: 129)

Coğrafya İsimleri- Yer

“297-b/4: ol evval **suvlaġ**turur bereket-i huccāc aṅar tegrü” (İM, 2017: 219)

Hastalık İsimleri

“91-b/7: séniġ devāṅ birle taķı saķlaġıl ménı seskenmekden, ķorkıdan taķı ḥavfdan taķı sökellikden taķı **aġrıġ**dan” (İM, 2017: 78)

Mücerret İsimler– Duygu

“130(65b)/7: çıktı anıġ **açıġ**ından içi yanıp otururidi” (GT, 1978: 64)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“13(7a)/4: her **tirige** cān bigin ilge yarar / oturup yargu yararda kıl yarar” (GT, 1978: 6)

Mücerret İsimler– İhtiyaç

“73(37a) /12-13: iki kūn irte melik **tapuġ**una bir ir kilse / üçünçi kūn anga lā-būd naẓar kılur ol şāh” (GT, 1978: 36)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“1-b/4-5: taķı anıġ yawuķları öze bolsun kim anlar tayyibtururlar / taķı **arıġ**tururlar néçe kim yer taķı kök dāyımturur” (İM, 2017: 22)

Müşahhas İsimler – Duyu ile İlgili

“64-b/5-6: bilgil rāstı her bir turġan suwġa tüşse / anıġ içinde necīs tüşse körünse anıġ içinde ol necīsniġ levni, yā yızıġı, yā **tatıġı** murdār bolur ol suw” (İM, 2017: 60)

Müşahhas İsimler– Oluşum

“baġ” (Kİ, 1931: 13)

Nesne İsimleri – Eşya

“27-a/7: taķı uçmak taķı tamuē taķı **köprüē** taķı mīzān taķı hīsāb kıyāmet küninde taķı her nērse kim kēltürdi” (İM, 2017: 36)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“tutug” (Kİ, 1931: 108)

4.2.1.118. -(O)g+

Bu şeklin, giyecek tamamlayıcı nesne ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili İsimler- Giyecek Tamamlayıcı

“yapog” (CC, 2015: 596)

4.2.1.119. -gA+

Fiili yapanı veya olanı, fiilin gösterdiği işten etkileneni bildiren bir ek olduğu belirtilmiştir (Karaaēaç, 2013: 291; Korkmaz, 2014: 150). Alet ismi türettiēi söylenmiştir (Güner, 2020: 138). İncelediēimiz eserlerde bu şeklin “besin, coērafya, hayvan, mücerret, müşahhas, nesne ve ölçü” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“kavurga” (Kİ, 1931: 73)

Coērafya İsimleri- Doēa Olayları

“kasurga” (Kİ, 1931: 71)

Hayvan İsimleri

“455-b/3: taķı revā bolur yémek ékin ķargasını taķı saķsıķannı taķı ķoyannı taķı **çekürgeni**” (İM, 2017: 332)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“bilge” (Kİ, 1931: 18)

Müşahhas İsimler – Oluşum

“111(56a)/4-5: yayağ miskînlere ka’be yolında / muğaylân **kölgesidür** çetr-i sulţân” (GT, 1978: 55)

Nesne İsimleri – Eşya

“sipirge” (TZ, 1945: 239)

Nesne İsimleri – Savaş Aleti

“tutga” (Kİ, 1931: 108)

Nesne İsimleri – Süs Gereci

“sızga” (TZ, 1945: 238)

Nesne İsimleri – Yazı Gereci

“tamga” (TZ, 1945: 250)

Ölçü İsimleri – Uzunluk

“60b/17-18: uzun uzun sırgalak uçuna déyri sırgalak **kısqa kısqa** / sırgalak kırırına déyri sırgalak, ol bıçak bile bilev” (CC, 2015: 257)

4.2.1.120. -gI+

Somut, soyut ve alet ismi yaptığı belirtilen (Gabain, 2007: 52; Korkmaz, 2014: 152) bu şeklin incelediğimiz eserlerde “akrabalık, hastalık, mücerret ve nesne” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“158(79b) /5-6: açaridi ol faķīhķa ayttılar sen niķün **küyegüngni** / ol ĥakīmge iltmes sen ayttı ķorķar men devā ķılıp” (GT, 1978: 78)

Hastalık İsimleri

“demregü” (Kİ, 1931: 33)

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“kılıgı” (TZ, 1945: 198)

Mücerret İsimler– Duygu ile İlgili

“112(56b)/6: sen saşınma kim yigey men **ķayķu** ol dem cān ũķūn” (GT, 1978: 55)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavr

“63a/12: yazuķın aytmaga tamuķta daķın ķerti **yarguda** ķuķ bile” (CC, 2015: 269)

Nesne İsimleri – Eşya

“60a/11: kūn altundan ēlķi ķeliyir ķōmīş **birķi** tarta ķeliyir” (CC, 2015: 254)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“oturķu” (TZ, 1945: 224)

Nesne İsimleri – Giyecek ile İlgili

“şulķu” (TZ, 1945: 249)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“derķu” (Kİ, 1931: 34)

Nesne İsimleri – Müzik Aleti

“burķu” (CC, 2015: 451)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“460-a/2: ve eķer tiş sīnsa ēķeķeyler **ēķeķū** birle” (İM, 2017: 335)

Nesne İsimleri – Savaş Aleti

“süngü” (TZ, 1945: 243)

Nesne İsimleri – Yazı Gereci

“silgü” (TZ, 1945: 239)

4.2.1.121. -gAç+

Genellikle alet ismi yaptığı belirtilen (Gabain, 2007: 52; Karaağaç, 2013: 291; Korkmaz, 2014: 151) bu şeklin hayvan, nesne ve organ isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“devlengeç” (TZ, 1945: 165)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“olturgaç” (Kİ, 1931: 62)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili İsimler- Giyecek Tamamlayıcı

“kölgeç” (TZ, 1945: 207)

Organ İsimleri- Hayvan Organı

“343-a/7: iş’âr tédügi olturur kim ol téweniñ **örgeçini** yargay öñ yanından, yā sol yanından” (İM, 2017: 250)

4.2.1.122. -gAm+

Bu şeklin, incelediğimiz eserlerde bitki ismi yapma işlevinin olduğu belirlenmiştir.

Bitki İsimleri – Sebze ve Meyve

“kögem” (TZ, 1945: 206)

4.2.1.123. -gAn+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “bitki, coğrafya, hayvan, mücerret, müşahhas ve nesne” isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri– Sebze ve Meyve

“kögen” (TZ, 1945: 206)

Coğrafya İsimleri- Yer

“kurgan” (CC, 2015: 764)

Hayvan İsimleri

“sakasgan” (Kİ, 1931: 87)

Mücerret İsimler– Arz

“57b/31: ménim **küsengenimni**” (CC, 2015: 245)

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“27-b/7-8: kim kim ayrılrsa müsülmānlar cemā’atinden taķı haķ körmese cemā’atni, ol kişi / **azganturur** taķı mübtedi’turur” (İM, 2017: 36)

Mücerret İsimler – Genel Anlamalı

“ergen” (TZ, 1945: 170)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“tıltagan” (CC, 2015:840)

Müşahhas İsimler– Oluşum

“60b/14: tüvme tüvdim, **tütgenge** saldı. ol usdır” (CC, 2015: 256)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“köşegen” (CC, 2015: 515)

Nesne İsimleri – Yazı Gereci

“baglagan” (CC, 2015: 430)

4.2.1.124. -gAk+

Eylemin bildirdiği işi yapanı bildiren ek olarak tanımlanan (Güner, 2020: 139) bu şeklin “coğrafya” ile “hastalık isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“taygak” (TZ, 1945: 254)

Hastalık İsimleri

“bizgek” (Kİ, 1931: 20)

4.2.1.125. -gAv+

Bu şeklin tutum/tavır belirten mücerret isim yapma işlevinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“bulagav” (Kİ, 1931: 22)

4.2.1.126. -gICA+

Bu şeklin müzik aleti ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri – Müzik Aleti

“burguç” (CC, 2015: 451)

4.2.1.127. -gIç+

Alet ismi yaptığı belirtilen (Güner, 2020: 141) bu şeklin tutum/tavır belirten mücerret isim ile alet ve gereç isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler- Tutum / Tavır

“63b/24-25: başına urdılar **çovguç**lar néçik söktiler éliklediler / néçik haç üstünde kerdiler dagı öldürdiler” (CC, 2015: 273)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“olturguç” (CC, 2015: 533)

Nesne İsimleri – Mutfak Gereci

“tövgüç” (CC, 2015: 582)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“yülügüç” (CC, 2015: 614)

4.2.1.128. -gIk+

Bu şeklin giyecek tamamlayıcı nesne ismi yapma işlevinde kullanıldığı görülmüştür.

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Tamamlayıcı

“ilgik” (TZ, 1945: 177)

4.2.1.129. -gIn+

Kıpçak Türkçesinde alet ve somut adlar türettiği belirtilmiştir (Güner, 2020: 142). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin hayvancılık aleti, tutum/tavır belirten mücerret isim ve hayvan ismi yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“kövegün” (TZ, 1945: 215)

Mücerret İsimler- Tutum / Tavır

“71b/2: ulu papaz ol ölgende boşov téydi **tutgunlara**” (CC, 2015: 297)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“97-a/7-8: kaçan kim / kirse bir ança yürimegi içinde **tizginse** ol kişi esirikturur” (İM, 2017: 82)

4.2.1.130. -gIş+

Bu şeklin mutfak gereci ismi yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Nesne İsimleri– Mutfak Gereci

“süzgüş” (TZ, 1945: 244)

4.2.1.131. -gIt+

Arz bildiren mücerret isim yapma işlevinin bulunduğu görülmüştür.

Mücerret İsimler– Arz

“ögüt” (Kİ, 1931: 65)

4.2.1.132. -gIçI+

Eylemi yapanı bildiren isimler türettiği belirtilmiştir (T. Tekin, 2003: 90; Gabain, 2007: 52). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin akrabalık ismi ile spor ile ilgili meslek ismi yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“tuvurguçı” (CC, 2015: 855)

Meslek İsimleri- Sporla İlgili

“262(131b) /11: alar tüşti tereñ su igremine bir **üzgüçi** yetip ol ğam demine” (GT, 1978: 386)

4.2.1.133. -gAlAk+

Bu şeklin meslek ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Meslek İsimleri- Denizcilikle İlgili

“çumgalak” (Kİ, 1931: 32)

4.2.1.134. –(I)GI(G)

Bu şeklin tutum/tavır ifade eden mücerret isim yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“76-b/6: taķı kérek kim sultān āşikāre bolğay, **örtüglüg** bolmağay” (İM, 2017: 68)

4.2.1.135.-(I)h+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “bitki, coğrafya, hastalık, mücerret, müşahhas ve ölçü isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri – Tahıl

“uçuh” (CC, 2015: 860)

Coğrafya İsimleri- Yer

“73a/8: ģristus bizge togupt(u)rur arı kız mariamdan **çohrah**” (CC, 2015: 303)

Hastalık İsimleri

“63a/17: séniġ **agrıhı**ġ séniġ yazuhıġ uyalmaġız maġa yazuhıġız” (CC, 2015: 269)

Mücerret İsimler – Arz

“62a/17: éter ménim **buyruhum** ol méni söver ģristusnuġ tanıkı bardır arı” (CC, 2015: 264)

Mücerret İsimler – Dinî İfadeler

“72b/13-14: boldıġ mürvetiġe sén yéndirip **yazıhımıznı** / kötirdiġ katı ölimge kirip ölimden bizni” (CC, 2015: 302)

Mücerret İsimler – Duygu ile İlgili

“tabuh” (CC, 2015: 825)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“satuh” (CC, 2015: 549)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“ınaḥ” (CC, 2015: 716)

Müşahhas İsimler – Duyu ile İlgili

“savoḥ” (CC, 2015: 550)

Müşahhas İsimler – Fiziksel Özellik

“73b/1: arıḥların küsençi barçağa medet bolgul” (CC, 2015: 636)

Müşahhas İsimler – Oluşum

“71b/12: tözmey yér tınçı titredi künniḥ yarıḥı karardı” (CC, 2015: 298)

Ölçü İsimleri – Miktar

“ötmekniḥ uşahı” (CC, 2015: 864)

Ölçü İsimleri – Uzunluk

“62b/10: yoldan ırāḥ kaçtı kaçan ol kişi aştı ol frişte ékinçi kélđi” (CC, 2015: 266)

4.2.1.136. -hA+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin nesne ve ölçü isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri– Yazı Gereci

“tamḥa” (CC, 2015: 827)

Ölçü İsimleri – Uzunluk

“62-a/36: bu cehanda kışḥadur aḡın üçün bizge téneri bérir ḥormat” (CC, 2015: 265)

4.2.1.137. -ḥI+

İhtiyaç belirten mücerret isim yapma işlevinde kullanıldığı görülmüştür.

Mücerret İsimler– İhtiyaç

“58a/23: **uyuhı**sırap **uyuhı**sı arasında” (CC, 2015: 248)

4.2.1.138. -I+

Eski Türkçeden beri kullanılan bu şeklin incelediğimiz eserlerde “besin, bitki, coğrafya, hastalık, meslek, mücerret, müşahhas, nesne, ortaklık, ölçü, topluluk, yön ve zaman isimleri” yapma işlevlerinin olduğu görülmüştür.

Besin İsimleri- Yiyecek

“bişi” (Kİ, 1931: 19)

Bitki İsimleri– Ağaç ve Unsurları

“çırpı” (CC, 2015: 684)

Bitki İsimleri – Tahıl

“tüvi” (CC, 2015: 587)

Coğrafya İsimleri- Yer

“yazı” (Kİ, 1931: 123)

Hastalık İsimleri

“sançı” (TZ, 1945: 232)

Meslek İsimleri- Günlük Yaşamın Devamlılığını Sağlayan

“tapu” (TZ, 1945: 252)

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“50(25b)/9-10: könilik haq rızāsıdur **köni** bol / seni maqşūduña iltür **köni** yol” (GT, 1978: 24)

Mücerret İsimler – Duygu ile İlgili

“72-a/3-4: taķı maġat / ĩmĭn kılıptururĕrdi anı tĕņri te’ālā **ķorku**dan taķı ‘azābden” (İM, 2017: 65)

Mücerret İsimler- Genel Anlamalı

“74b/12: kĕlmekturur **tir**ilerni ölülerni yargulama ģanlıģını” (CC, 2015: 307)

Mücerret İsimler– İhtiyaç

“tapu” (Kİ, 1931: 98)

Mücerret İsimler – Süreklilik

“kayrı” (CC, 2015: 496)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavr

“tutu” (TZ, 1945: 265)

Müşahhas İsimler – Durum / Özellik

“yumru” (TZ, 1945: 289)

Müşahhas İsimler – Duyu ile İlgili

“340(170b)/4: niçük kim misk ıyısı bilen özini fāş kılr irdem” (GT, 1978: 169)

Müşahhas İsimler – Fiziksel Özellik

“şaşı” (TZ, 1945: 246)

Müşahhas İsimler – Oluşum

“oyu” (TZ, 1945: 224)

Nesne İsimleri – Eşya

“köprü” (Kİ, 1931: 52)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“kapu” (TZ, 1945: 184)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek

“örtü” (TZ, 1945: 226)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“tartu” (Kİ, 1931: 99)

Nesne İsimleri – Savaş Aleti

“242(121b)/7: kilür yahşî **süñi** uçın körerge / yaman düşmen yüzünden ‘ākīl irge” (GT, 1978: 120)

Nesne İsimleri – Tarım Aleti

“kérki” (CC, 2015: 500)

Nesne İsimleri – Yazı Gereci

“yazu” (Kİ, 1931: 123)

Ortaklık İsimleri- Eşitlik

“74a/10: dünya yétmez barça aña kim layıñ bolgay **utrusına**” (CC, 2015: 305)

Ölçü İsimleri – Miktar

“83-b/8: otuz üçünçi farz: tamām ölçmekturur **ölçüni**” (İM, 2017: 73)

Topluluk İsimleri

“sürü” (Kİ, 1931: 95)

Yön İsimleri

“62b/13: yoldan kaçtı ol frişte sövünüp **karşı** bardı öptü kuçtı” (CC, 2015: 266)

Zaman İsimleri

“aşnu” (Kİ, 1931: 7)

4.2.1.139.-(I)k+

Bu ekle yapılan isimlerin “bazen edilgenlik, bazen eylemin sonucunu” bildiren adlar yaptığı belirtilmiştir (T. Tekin, 2003: 90; Gabain, 2007: 54). Kıpçak Türkçesinin en işlek eki olduğu ifade edilen bu şeklin somut ya da soyut adlar yanı sıra alet adları türettiği söylenmiştir (Güner, 2020: 145). İncelediğimiz eserlerde “besin, bitki, coğrafya, hastalık, hayvan, meslek, mücerret, müşahhas, nesne, organ, ölçü, unvan isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“272-a/3-4: taķı kim kim **çekürdek** yutsa / yā uşak taş yutsa, yā témür pâresi yutsa orucı açılır.” (İM, 2017: 382)

Bitki İsimleri– Ağaç ve Unsurları

“297(149a) /4-5: kuvveti bilen yıķıp kişer dağı kanda kim bir ulla / **tirek** körse anı pençe kuvveti bilen koparır kiter” (GT, 1978: 148)

Bitki İsimleri – Sebze ve Meyve

“érik” (CC, 2015: 468)

Coğrafya İsimleri- Yer

“avlak” (TZ, 1945: 144)

Coğrafya İsimleri- Doğa Olayları

“busarık” (Kİ, 1931: 24)

Hastalık İsimleri

“103-a/6: kaçan kim bir kişiniñ ayakında **yaruqlar** bolsa anıñ içine yağ kılsa, eger ziyān kılmaserse” (İM, 2017: 466)

Hayvan İsimleri

“122-b/7: anıñ birle suw bolsa ançası bar kim qorqsa öz nefesine, yā **kölükü** öze susamakdan revā bolur ol kişiğe teyemmüm kılmak” (İM, 2017: 98)

Meslek İsimleri- Kanun Dışı İşlerle İlgili

“érsék” (Kİ, 1931: 12)

Mücerret İsimler– Arz

“83(42a)/5: siziñ rāyınız teñri **tileki** içindeturur” (GT, 1978: 41)

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“35b/20: yazuk üçün **yuvık** kötürmek” (CC, 2015: 198)

Mücerret İsimler – Duygu ile İlgili

“63b/12: **korkuku** titremeki kénsi yalbarmahı bile ol sırt üstünde” (CC, 2015: 272)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“22(11b)/1: eyle kim irdem tevede **yok** dağı arslanda bar” (GT, 1978: 10)

Mücerret İsimler – Spor İle İlgili

“tebük” (Kİ, 1931: 101)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“esrik” (TZ, 1945: 170)

Mücerret İsimler– Zorunluluk

“355(178a)/9: yol üçün azuk anuk itmek **kirek** / çün bu menzilden küçüp kitmek **kirek**” (GT, 1978: 177)

Müşahhas İsimler– Durum / Özellik

“145-a/2: suw éwiniñ **telü**gine, ol **telük** kim anıñ öze olturur” (İM, 2017: 113)

Müşahhas İsimler – Duyu ile İlgili

“sovuk” (TZ, 1945: 240)

Müşahhas İsimler – Fiziksel Özellik

“368-b/4-5: éyle **aķsaķ** kim yürimes / ķurbān ķılur yérge” (İM, 2017: 269)

Müşahhas İsimler– Geçici Durum

“bozuk” (Kİ, 1931: 21)

Müşahhas İsimler – Oluşum

“ışık” (TZ, 1945: 174)

Müşahhas İsimler – Vücut Salgıları

“18-a/4: ve eger ayıtısa: séniņ antıņ eşekniņ **osruķı** ikisi berābarturur tése” (İM, 2017: 31)

Nesne İsimleri – Eşya

“189-a/8: taķı tayanmağay dīvār öze, yā **tayaķ** öze meger kim ‘özri bolsa tayanğay” (İM, 2017: 143)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“141(71a) /4: ģarīr **yastuķķa** tekye ķılıp oturur bir ay” (GT, 1978: 70)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek

“oprak” (CC, 2015: 533)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Tamamlayıcı

“kuşak” (Kİ, 1931: 83)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Yapımında Kullanılan

“egrik” (TZ, 1945: 167)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“köstek” (TZ, 1945: 208)

Nesne İsimleri – Mutfak Gereci

“élék” (Kİ, 1931: 10)

Nesne İsimleri – Müzik Aleti

“düdük” (TZ, 1945: 166)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“ırkak” (Kİ, 1931: 42)

Nesne İsimleri – Savaş Aleti

“boksak” (Kİ, 1931: 20)

Nesne İsimleri – Süs Gereci

“297-a/5: taķı sewüglüturur bilesinçe alğay sürmedān taķı közgü taķı **tarak** taķı iğne taķı kıptu” (İM, 2017: 219)

Nesne İsimleri – Tarım Aleti

“öväk” (CC, 2015: 797)

Nesne İsimleri – Yazı Gereci

“bitik” (Kİ, 1931: 19)

Organ İsimleri- Hayvan Organı

“198(99b)/1: yılannı **ķuyruk**ından tutma zinhār ol” (GT, 1978: 98)

Organ İsimleri- İnsan Organı

“18-b/4: ve eger ayıtsa: nebī **tırnaķ**ı uzunérđi, tonu yırtuķérđi tép” (İM, 2017: 31)

Ölçü İsimleri – Miktar

“eksik” (TZ, 1945: 167)

Ölçü İsimleri – Uzunluk

“156(78b)/5-6: ol yakın kim teñriden bolğay **yıraq** / ol **yaqınnıñ** terkin ursañ yaḥşırak” (GT, 1978: 77)

Unvan İsimleri

“kesük” (Kİ, 1931: 46)

4.2.1.140. -Ok+

Bu şeklin dinî kavram için mücerret isim yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“yazok” (CC, 2015: 604)

4.2.1.141. -kA+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin besin, hayvan ve ölçü isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“61(31a) /9-10: buyursa biş **yumurtkanı** alurğa küç bile sulṭān / nögerleri tutup sançar yigirmi qaznı bir şışke” (GT, 1978: 30)

Hayvan İsimleri

“kesertke” (2015: 737)

Ölçü İsimleri – Miktar

“186-a/4-5: anıñ üçün kim andan **yınçke** bolsa körünmes baqğan kişige / yırakdın maqşud ḥaşıl bolmas taqı yaqın bolğay” (İM, 2017: 141)

Ölçü İsimleri – Uzunluk

“121(61a)/9: tilini **kıska** kılğay sen maña anıj kerāmeti zāhir” (GT, 1978: 60)

4.2.1.142. -kI+

Bu şeklin; hayvan, mücerret, müşahhas ve nesne isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“96-b/3: **qasartku** qaçan sorsa taķı içi qan tolsa, eger uluğ bolsa ābdast bozulur” (İM, 2017: 81)

Mücerret İsimleri – İhtiyaç

“346(173b)/4: usal ‘ālim aţ bile yolda **uyku**ğa uyup qaldı” (GT, 1978: 172)

Müşahhas İsimleri – Oluşum

“kuskı” (Kİ, 1931: 83)

Nesne İsimleri – Eşya

“sibürtki” (CC, 2015: 553)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“keski” (TZ, 1945: 196)

Nesne İsimleri – Savaş Aleti

“ülkü” (Kİ, 1931: 115)

Nesne İsimleri – Tarım Aleti

“320(160b) /5: urmağıl **bıçkı** ayağı üstüne minnet bilen” (GT, 1978: 159)

4.2.1.143. -kAç+

İncelediğimiz eserlerde hayvan ve nesne isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Hayvan İsimleri

“108-b/1: ol nêrse kim tirilür suw içinde suw içinde oğ ölse suwnı fâsıd eyleses: balık kibi tağı **kıskaç** kibi” (İM, 2017: 89)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili İsimler- Giyecek Tamamlayıcı

“külkeç” (Kİ, 1931: 54)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“tepkeç” (TZ, 1945: 255)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“kıskaç” (Kİ, 1931: 76)

4.2.1.144. -kAk+

Meslek ismi ile müşahhas ismi yapma işlevlerinde kullanıldığı görülmüştür.

Meslek İsimleri- Devlet Yönetimi ile İlgili

“baskak” (CC, 2015: 434)

Müşahhas İsimleri – Oluşum

“kuskak” (TZ, 1945: 212)

4.2.1.145. -kAn+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin; bitki, hayvan, nesne ve ölçü isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri – Sebze ve Meyve

“köken” (Kİ, 1931: 51)

Hayvan İsimleri

“113-b/8: ve eger kıyu içinde **sıçkan** ölse, yā çıpçuk ölse, yā it çıpçukı ölse” (İM, 2017: 93)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“63b/23: **örkenler** haç hadaklar süñü tigenek tacı kaysını” (CC, 2015: 273)

Ölçü İsimleri – Miktar

“artkan” (CC, 2015: 424)

4.2.1.146. -kAş+

Bu şeklin hayvan ile hayvan uzvu ismi yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hayvan İsimleri

“kıskaş” (TZ, 1945: 199)

Organ İsimleri- Hayvan Organı

“örkeş” (TZ, 1945: 226)

4.2.1.147. -kİç+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “müşahhas, nesne ve organ isimleri” yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Müşahhas İsimler– Oluşum

“136-a/2: oşanıñ kibiturur kiçkez kıuzı taķı **uyutkuç** ol kim kıuzı kursağından çıkar” (İM, 2017: 107)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“475-b/5: taķı kim kim bir éw satsa **açkuçları** anıñ taķı bināsı anıñ kirür satmak içinde” (İM, 2017: 346)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek

“yapkıç” (CC, 2015: 600)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Tamamlayıcı

“baskıç” (TZ, 1945: 148)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“tepkiç” (Kİ, 1931: 101)

Organ İsimleri- Hayvan Organı

“örküç” (TZ, 1945: 226)

4.2.1.148. -kIk+

Bu şeklin giyecek ile mutfak gereci için kullanılan nesne isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Tamamlayıcı

“ilkik” (Kİ, 1931: 39)

Nesne İsimleri – Mutfak Gereci

“tulkuk” (Kİ, 1931: 107)

4.2.1.149. -kIn+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “coğrafya, mücerret, müşahhas ve nesne isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Doğa Olayları

“élkin” (Kİ, 1931: 10)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“tutkun” (Kİ, 1931: 108)

Müşahhas İsimler– Oluşum

“70a/18: anı bizge sên tatırgıl yüz **yarkın**ında yaşırgıl” (CC, 2015: 292)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“sıpkun” (Kİ, 1931: 91)

4.2.1.150. -(I)kCI+

Bu şeklin meslek ismi yapma işlevi tespit edilmiştir.

Meslek İsimleri- Kanun Dışı İşlerle İlgili

“érsekçi” (CC, 2015: 468)

4.2.1.151. -I+

Moğolca ile ortak olduğu belirtilen (Korkmaz, 2014: 157) bu şeklin organ ve alet ismi yapan bir ek olduğu ifade edilmiştir (Güner, 2020: 150). İncelediğimiz eserlerde organ ismi dışında hayvan, mücerret ve ölçü isimleri yapma işlevlerinde de kullanıldığı görülmüştür.

Hayvan İsimleri

“kartal” (TZ, 1945: 186)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“59a/12b: mén ténriniñ işine **osal** boldım” (CC, 2015: 338)

Organ İsimleri- İnsan Organı

“314(157b)/4: dağı aña ol benim yaşam yırttı men anıñ **sakalın** tuttum” (GT, 1978: 156)

Ölçü İsimleri – Miktar

“70a/19: ave maria usıñnı téñri tamam **tügel** kıldı” (CC, 2015: 293)

4.2.1.152. -(I)IdI+

Bu şeklin durum/özellik ifade eden müşahhas isim yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Müşahhas İsimler– Durum / Özellik

“sérpildi” (CC, 2015: 810)

4.2.1.153 –(I)Ik+

Besin ve hayvan ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“kovurluk” (TZ, 1945: 205)

Hayvan İsimleri

“saglık” (Kİ, 1931: 85)

4.2.1.154. -(I)m+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “besin, bitki, coğrafya, mücerret, müşahhas, nesne, organ ve ölçü isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“yem” (Kİ, 1931: 124)

Bitki İsimleri – Sebze ve Meyve

“143-a/1-2: kaçan kim yése / üzüm **salkum**ının bir ançasın yüwülür nége tégse anıñ ağzı üç kóz taķı yéyülür” (İM, 2017: 111)

Coğrafya İsimleri- Doğa Olayları

“yıldırım” (TZ, 1945: 285)

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“95(48a)/11-12: kim digey ol kün ol oruç tutkay / böyle **bayram** bolup aña peydā” (GT, 1978: 47)

Mücerret İsimler – Duygu ile İlgili

“124-b/8 -125-a/1: ve eger **sağum** körse namāz içinde anı suw saķınsa / yürise nāgāh ol **sağum** bolsa namāzı fasıd bolur” (İM, 2017: 100)

Mücerret İsimler– Tutum / Tavr

“öktem” (CC, 2015: 793)

Müşahhas İsimler– Oluşum

“sokum” (TZ, 1945: 240)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Tamamlayıcı

“ışım” (CC, 2015: 717)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“ilim” (CC, 2015: 719)

Nesne İsimleri – Savaş Aleti

“ışım” (CC, 2015: 717)

Organ İsimleri- İnsan Organı

“bogum” (CC, 2015: 445)

Ölçü İsimleri – Miktar

“273-a/5-6: takı kılmağay anı saķal / uzansun tép kaçan kim bolsa saķal mesnūn kaçarıñça ol sūnnet bir **tutam** kaçarıñçaturur” (İM, 2017: 201)

Ölçü İsimleri – Uzunluk

“adım” (TZ, 1945: 136)

4.2.1.155. -mA+

Seyrek kullanılan bir ek olduğu (Gabain, 2007: 53) belirtilen bu şeklin çoğunlukla somut, nadir de olsa soyut ad türettiği belirtilmiştir (Güner, 2020: 151). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “besin, bitki, coğrafya, mücerret, müşahhas ve nesne isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- İçecek

“sorma” (Kİ, 1931: 92)

Besin İsimleri- Yiyecek

“kıyma” (Kİ, 1931: 77)

Bitki İsimleri – Ağaç ve Unsurları

“63b/19-20: kaifas pilatus herodes dağı néçik anı **tikme**ge / bağladılar dağı çıbuğlar kamçılar anı katı urdılar” (CC, 2015: 272)

Bitki İsimleri – Tahıl

“yarma” (TZ, 1945: 280)

Coğrafya İsimleri- Yer

“çövrme” (CC, 2015: 459)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“kazma” (CC, 2015: 497)

Müşahhas İsimler – Durum / Özellik

“tégirme” (CC, 2015: 569)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Tamamlayıcı

“dügme” (Kİ, 1931: 36)

Nesne İsimleri – Mutfak Gereci

“süzme” (TZ, 1945: 244)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“tokma” (Kİ, 1931: 105)

Nesne İsimleri – Savaş Aleti

“burma” (TZ, 1945: 158)

Nesne İsimleri – Süs Gereci

“119-a/5: her nékim bolsa yér cinsinden: toprağ kibi tağı kum kibi tağı taş kibi tağı kireç kibi tağı sürme kibi” (İM, 2017: 96)

4.2.1.156. -mI+

Bu şeklin tarım aleti ile durum/özellik belirten müşahhas isim yapma işlevlerinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Nesne İsimleri – Tarım Aleti

“degirmi” (TZ, 1945: 164)

Müşahhas İsimler– Durum / Özellik

“66-b/5-6: saşınmağıl her bir / tégirmi nérseni koz saşınmağıl” (İM, 2017: 61)

4.2.1.157. -mAç+

Kıpçak Türkçesinde işlek olmadığı belirtilen (Güner, 2020: 152) bu şeklin giyecek ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek

“örmeç” (TZ, 1945: 226)

4.2.1.158. -mAḥ+

Bu şeklin giyecek yapımında kullanılan nesne ismi yapma işlevinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Yapımında Kullanılan

“oymaḥ” (CC, 2015: 791)

4.2.1.159. -mAḥ+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “besin, coğrafya, mücerret, müşahhas ve nesne isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“kuymak” (Kİ, 1931: 84)

Coğrafya İsimleri- Doğa Olayları

“yıltramak” (CC, 2015: 609)

Mücerret İsimler– Arz

“kolmak” (CC, 2015: 508)

Mücerret İsimler – Duygu ile İlgili

“ışanmak” (CC, 2015: 482)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“123(62a)/9-10: kaçan bolğay münevver bātının kim / **yimekten** burnuḡa tigrü tolu sen” (GT, 1978: 61)

Mücerret İsimler – Spor ile İlgili

“yügürmek” (CC, 2015: 613)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“togmak” (CC, 2015: 578)

Müşahhas İsimler – Durum / Özellik

“tümak” (CC, 2015: 852)

Müşahhas İsimler – Oluşum

“koparmak” (CC, 2015: 509)

Nesne İsimleri – Eşya

“artmak” (Kİ, 1931: 6)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek

“yaşmak” (TZ, 1945: 281)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Tamamlayıcı

“156(78b)/10: kışın **başmak** tikici irge birdi” (GT, 1978: 77)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Yapımında Kullanılan

“oymak” (TZ, 1945: 224)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“urmak” (CC, 2015: 590)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“çakmak” (TZ, 1945: 161)

Nesne İsimleri – Tarım Aleti

“t yirmek” (CC, 2015: 573)

Nesne İsimleri – Yazı Gereci

“ ızmak” (CC, 2015: 458)

4.2.1.160. -mAn+

Bu  eklin hayvan ismi, meslek isimleri, olu um ifade eden m  ahhas isim, tarım aleti ile  l   ismi yapma i levlerinde kullanıldı ı belirlenmi tir.

Hayvan İsimleri

“azman” (Kİ, 1931: 9)

Meslek İsimleri- Devlet Y netimi ile İlgili

“tanı man” (TZ, 1945: 252)

Meslek İsimleri- Kanun Dı ı İ lerle İlgili

“59-a/10: **tala man** s z n inanırlar  rtlik tamukka” (CC, 2015: 251)

M  ahhas İsimler– Olu um

“tuman” (Kİ, 1931: 107)

Nesne İsimleri – Tarım Aleti

“283(142a)/11: **tegirmen** ya’n  k p  arc itmek ol ki ige m  ellem durur” (GT, 1978: 141)

 l   İsimleri – Miktar

“112-a/3: andan sonra m  dd d       miz iki **batmanturur**” ( M, 2017: 91)

4.2.1.161. -mAs+

Tutum/tavır belirten m  cerret isim yapma i levinde kullanıldı ı belirlenmi tir.

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“yaramas” (CC, 2015: 876)

4.2.1.162. –mİk+

Eşya ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri – Eşya

“ögrümük” (Kİ, 1931: 65)

4.2.1.163. -mİr+

İşlek bir ek olmadığı belirtilen bu şeklin “fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin sonucu olma” anlamında isimler türettiği ifade edilmiştir (Güner, 2020: 155). İncelediğimiz eserlerde coğrafya, oluşum ve yakacak isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Doğa Olayları

“93(47a)/5: ikmik kirek idiñiz kim **yağmur** ziyān kılmağay” (GT, 1978: 46)

Müşahhas İsimler– Oluşum

“çamur” (TZ, 1945: 161)

Yakacak İsimleri

“29(15a)/7: yuvmağ (yumak) bilen kiter mi levni kara **kömürden**” (GT, 1978: 14)

4.2.1.164. -mİş+

Bu şeklin, bitki ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri – Sebze ve Meyve

“47-a/4: her vakt kim kirse érdi meryem öze zekeriyyā peygāmbere kış künlerinde taparérdi meryem katında yay küner **yemişini**” (İM, 2017: 49)

4.2.1.165. -mAklık+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin dinî ifade ile genel anlam ifade eden mücerret isimler yapma işlevlerinin bulunduğu belirlenmiştir.

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“74b/18-19: yazıkların boşarmasına küyüpturup mên ölülerniñ **kopmaklık**ın dağı mênü tirilikni amen” (CC, 2015: 307)

Mücerret İsimler– Genel Anlamlı

“5-b/7: ölgünçe hüküm kılmaz biz anıñ kâfirligine néçe kim bilmesek ol kişiden helâl **körmekligini** qoymaqı birle” (İM, 2017: 24)

4.2.1.166. -(I)n+

Bu şeklin “akrabalık, besin, bitki, coğrafya, mücerret, müşahhas, nesne, organ, ölçü, topluluk ve zaman isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“158(79b)/1: körksüz **kellinge** körkli ton keydirip yaraşmas” (GT, 1978: 78)

Besin İsimleri- Yiyecek

“179(90a)/10-11: yüz miñ altundan artuq ol yirde / bir avuç kirdeniñ **unı** bolsa” (GT, 1978: 89)

Bitki İsimleri – Tahıl

“ékin” (Kİ, 1931: 10)

Coğrafya İsimleri- Doğa Olayları

“akın” (Kİ, 1931: 5)

Coğrafya İsimleri- Gök Bilimi

“29(15a)/13: ol boyı serv ü cemâli **tolun** ay / ‘ilm ü irdem birle kâmil körke bay” (GT, 1978: 14)

Mücerret İsimler – Genel Anlamalı

“193-b/1: uzun öre turmak yaşıraştırur rek’atler **sanından**” (İM, 2017: 146)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“yalın” (Kİ, 1931: 118)

Müşahhas İsimler – Oluşum

“142-b/5: kaçan kim köterilse suw éwiniñ **tütüni**, yā hannıñ taķı buzlasa tünlükde” (İM, 2017: 111)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Yapımında Kullanılan

“dügün” (Kİ, 1931: 36)

Nesne İsimleri – Hayvan Aleti

“kişen” (CC, 2015: 506)

Nesne İsimleri – Mutfak Gereci

“yıltrın” (CC, 2015: 609)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“çıkın” (Kİ, 1931: 30)

Organ İsimleri- Hayvan Organı

“burn” (TZ, 1945: 158)

Organ İsimleri- İnsan Organı

“62b/9: körkli kişi kaçan frişte anı ırahtan kördi **burnun** tumaladı” (CC, 2015: 266)

Ölçü İsimleri – Miktar

“98-a/7: taķı suwnı yétkürmek saçnıñ tübine eger saç **ķalıñ** bolsa barçalar ķatında” (İM, 2017: 82)

Ölçü İsimleri – Uzunluk

“yakın” (Kİ, 1931: 119)

Topluluk İsimleri

“sürün” (Kİ, 1931: 95)

Zaman İsimleri

“69-b/6-7: ayıtğıl bu ‘ākılğa: rāstı ādam ‘āšī mü érđi buğday yémesden **burun** / yā muṭī’ mü érđi” (İM, 2017: 63)

4.2.1.167. -(I)nç+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin coğrafya ismi ile mücerret isimler yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“69-a/9: ave ténriniñ sén övi yazuklınıñ **sığınçı**” (CC, 2015: 288)

Mücerret İsimler– Arz

“73b/1: arıhlarnıñ **küsençi** barçaga medet bolgul” (CC, 2015: 304)

Mücerret İsimler – Duygu ile İlgili

“288-a/6: muḫīm bolmaḫ kerāhiyyetturur mekkede tép melüllikden qorqup taḫı **umınçum** taptum démekden” (İM, 2017: 212)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“154(77b)/10-11: miñ batman taşnı kötürür dağı bir **sökünçni** kötüre / bilmes” (GT, 1978: 76)

4.2.1.168. -nçI+

Meslek ismi yapma işlevinde kullanıldığı görülmüştür.

Meslek İsimleri- Dilencilikle İlgili

“dilençi” (Kİ, 1931: 34)

4.2.1.169. -(I)nş+

Duygu ifade eden mücerret isim yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Duygu ile İlgili

“korkunş” (TZ, 1945: 205)

4.2.1.170. -ngİç+

Bu şeklin alet ismi yapma işlevinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“yülüngüç” (CC, 2015: 614)

4.2.1.171. -(I)ncAk+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin eşya ve giyecek isimleri yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri – Eşya

“salkınçek” (Kİ, 1931: 89)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek

“238-b/5: biri **terinçek**turur taķı izarturur taķı ĥımārturur” (İM, 2017: 177)

4.2.1.172. -(I)nCIĥ+

Dinî ifadeler için kullanılan mücerret isim yapma işlevinin bulunduğu görülmüştür.

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“73a/18-19: algışlı kanı yazuĥımıznı yuldı barçaga / **taĥlançılıĥ** boldı arı kız mariamdan” (CC, 2015: 304)

4.2.1.173. -(I)nCIk+

Bu şeklin mücerret isim ile nesne ismi yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“tañlançık” (CC, 2015: 829)

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“ançık” (TZ, 1945: 140)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek

“92-a/3: ve eger bir hatun mesh kılsa **bürünçügi** öze, eger suw ötse andan” (İM, 2017: 79)

4.2.1.174. -(I)ngAç+

Ev gereci olarak kullanılan nesne ismi yapma işlevinin bulunduğu görülmüştür.

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“agingaç” (Kİ, 1931: 2)

4.2.1.175. -ngAn+

Arz ifade eden mücerret isim yapma işlevinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Mücerret İsimler– Arz

“57b/31: ménim **küsengenimni**” (CC, 2015: 245)

4.2.1.176. -(I)ngIç+

Bu şeklin ev gereci olan nesne ismi yapma işlevinin bulunduğu görülmüştür.

Nesne İsimleri – Ev Gereci

“agingıç” (CC, 2015: 415)

4.2.1.177. -nçIIIk+

Bu şeklin meslek ismi yapma işlevinin olduğu görülmüştür.

Meslek İsimleri- Dilencilikle İlgili

“309(155a)/9-10: illā sefāhat bilen naẓar kılmaslar illā kerāhiyyet / bilen dağı ‘ulemānı **tilençilikke** mensūb kılurlar dağı” (GT, 1978: 154)

4.2.1.178. -(I)nmAk+

Giyecek ismi yapma işlevinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Tamamlayıcı

“129-a/4: taķı meşķ kılmaķ revā bolmas taķfife öze taķı bōrk öze taķı **yaşınmaķ** öze taķı iki yalğan yēñ öze” (İM, 2017: 103)

4.2.1.179. -(I)r+

Fazla işlek olmadığı söylenen bu şeklin “fiilin bildirdiği işin sonucu olan adlar” türettiği belirtilmiştir (Güner, 2020: 156). İncelediğimiz eserlerde “coğrafya, hastalık, hayvan, müşahhas, organ ve ölçü isimleri” yapma işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Coğrafya İsimleri- Yer

“obur” (TZ, 1945: 220)

Hastalık İsimleri

“kısır” (TZ, 1945: 199)

Hayvan İsimleri

“60a/30: **sıyr** sırtı koy koñaç1. ol (étik)” (CC, 2015: 255)

Müşahhas İsimler– Oluşum

“çukur” (Kİ, 1931: 32)

Organ İsimleri – İnsan Organı

“tamur” (TZ, 1945: 251)

Ölçü İsimleri – Miktar

“40-b/1-2: kimmiñ kim / **ağır** bolsa terāzūsı anlar ҡutuldılar” (İM, 2017: 45)

4.2.1.180. -(I)rI+

Bu şeklin durum/özellik ile fiziksel özellik belirten müşahhas isimler yapma işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Müşahhas İsimler– Durum / Özellik

“bükürü” (CC, 2015: 677)

Müşahhas İsimler– Fiziksel Özellik

“bükri” (TZ, 1945: 159)

4.2.1.181 -(I)rgI+

Bu şeklin alet ismi yapma işlevinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“ötürgü” (TZ, 1945: 227)

4.2.1.182. -sI+

Bu şeklin durum/özellik belirtmek için kullanılan müşahhas isim yapma işlevinin bulunduğu görülmüştür.

Müşahhas İsimler– Durum / Özellik

“106-b/8: bir kiçig säkıyye aqsa anıñ içinde ölüg it bolsa anıñ **yassısın** sedd ҡılmış bolsa suw yürüse ol it öze ҡayırmas” (İM, 2017: 88)

4.2.1.183. -sAk+

İncelediğimiz eserlerde tutum/tavır belirten mücerret isim yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Mücerret İsimler– Tutum / Tavır

“45(23a)/1-2: içirgisi **tutsak** bolsa sultān kıllarına / altun bilen bağıllık kılsa cān bilen aña” (GT, 1978: 22)

4.2.1.184. -(I)ş+

Kıpçak Türkçesinde yoğun olarak kullanılan (Güner, 2020: 156) bu şeklin “bir işin sonucu ve ürünü olan somut ve soyut adlar” yaptığı belirtilmiştir (Korkmaz, 2014: 169). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “akrabalık, besin, coğrafya, mücerret, müşahhas, nesne, ortaklık, unvan ve yön isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“oynaş” (Kİ, 1931: 64)

Besin İsimleri- Yiyecek

“kırtış” (TZ, 1945: 199)

Coğrafya İsimleri- Yer

“keriş” (Kİ, 1931: 45)

Mücerret İsimler– Arz

“72b/8: **algış** bizge ol kim bérsin övdürgen anası yalbarsın alay bolsun” (CC, 2015: 301)

Mücerret İsimler– Dinî İfadeler

“28(14b)/7: oğlu sen kaçan kim bir kim irseniñ **bitiş**i yaman” (GT, 1978: 225)

Mücerret İsimler – Duygu ile İlgili

“sağış” (Kİ, 1931: 85)

Mücerret İsimler – Genel Anlamalı

“242-b/1-2: şehid olturur kim / öltürgey anı müşrikler, yā ölüg tapulğay **uruş** yérinde taķı anıñ birle yarasınıñ eseri bolsa” (İM, 2017: 175)

Mücerret İsimler – İhtiyaç

“yumuş” (Kİ, 1931: 129)

Mücerret İsimler – Süreklilik

“191-b/5: taķı sürmegey üç kéz **tutuş**” (İM, 2017: 145)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“100(50b)/11: alınıda **yavaş** koy bigin müşfik yār” (GT, 1978: 49)

Müşahhas İsimler – Fiziksel Özellik

“çalış” (CC, 2015: 455)

Müşahhas İsimler – Oluşum

“konuş” (TZ, 1945: 204)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Tamamlayıcı

“kayış” (TZ, 1945: 189)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“çeküş” (TZ, 1945: 161)

Ortaklık İsimleri- Eşitlik İfade Eden

“3-a/5: vācib bolur anıñ öze kim téñrini birlegey ortak kātmaқdan taķı aңar **ohşas** kılmaқdan” (İM, 2017: 22)

Ölçü İsimleri – Miktar

“öküş” (Kİ, 1931: 65)

Unvan İsimleri

“çavuş” (Kİ, 1931: 27)

Yön İsimleri

“76-a/1: kün tuvuşnıñ buçgakından **batış**dağı kırıvga déyin érkli ħristusnı” (CC, 2015: 309)

4.2.1.185. -(I)şIk+

Bu şeklin genel anlam ifade eden mücerret isim yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“birişik” (Kİ, 1931: 18)

4.2.1.186. -(I)şIIh+

Bu şeklin, ortaklık ismi yapma işlevinde bulunduğu görülmüştür.

Ortaklık İsimleri – Beraberlik

“72b/11: yesus bizim yulugmamız **söyüşli**ñnıñ tutturukımız” (CC, 2015: 302)

4.2.1.187. -(I)t+

Daha çok nesne ve yiyecek ismi türettiği belirtilen (Güner, 2020: 158) bu şeklin incelediğimiz eserlerde “besin, mücerret, müşahhas, nesne isimleri” yapma işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“85(43a)/2-3: kitürdi bir ġarīb ir ol **yoğurt**nı / ki bir baġşıdur ayran ikki sudur” (GT, 1978: 399)

Mücerret İsimler– Arz

“yanut” (TZ, 1945: 278)

Mücerret İsimler – Genel Anlamalı

“çaşut” (Kİ, 1931: 27)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“onat” (TZ, 1945: 222)

Müşahhas İsimler – Fiziksel Özellik

“kart” (TZ, 1945: 186)

Müşahhas İsimler – Oluşum

“40-b/6: rāstı ténri te’ālā yaratdı ādam oğlanları üçün bir **kéçit** ol şırāt köprüsüturur, tamuğnı çin üstinde taķı kıldı” (İM, 2017: 45)

Müşahhas İsimler – Vücut Salgıları

“114-a/5-6: eger anıñ **sarkıtı** / arığ bolsa anıñ birle ābdast almağay ihtiyāt üçün” (İM, 2017: 93)

Nesne İsimleri – Eşya

“72a/16: ança çalkı kim bu cehan toldı barça **sarhıtı**ndan” (CC, 2015: 300)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Yapımında Kullanılan

“71a/5: türlü türlü **kéyitl(e)**rni öz oñında olturguzdı” (CC, 2015: 295)

4.2.1.188. -tA+

Bu şeklin topluluk ismi yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Topluluk İsimleri

“63b/4-5: tözdi kérek kim biz köñül közi bile bakkay biz yıgay biz çöplegey biz / birge **külte** bagnı baglagay biz dağı” (CC, 2015: 271)

4.2.1.189. -(I)tCI+

Bu şeklin hayvancılıkla ilgili meslek ismi yapma işlevinin bulunduğu görülmüştür.

Meslek İsimleri- Hayvancılıkla İlgili

“ügütçi” (TZ, 1945: 273)

4.2.1.190. -(I)w+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “akrabalık, besin, coğrafya, hastalık, mücerret, nesne ve topluluk isimleri” yapma işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“156(78b)/10-11: kızın başmak tikiçi irge birdi / **küyew** ‘aşık dağı kız özden irdi” (GT, 1978: 77)

Besin İsimleri- Yiyecek

“60a/9: alan kulan buvturur ayrı agacdan **yaw** tamar” (CC, 2015: 253)

Coğrafya İsimleri- Yer

“yaylaw” (TZ, 1945: 282)

Hastalık İsimleri

“temrew”, (TZ, 1945: 255)

Mücerret İsimler – Genel Anlamlı

“yuluw” (Kİ, 1931: 128)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“sériw” (CC, 2015: 810)

Nesne İsimleri – Eşya

“kadow” (CC, 2015: 488)

Nesne İsimleri- Giyecek ile İlgili- Giyecek Yapımında Kullanılan

“yamaw” (TZ, 1945: 277)

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“72a/21: ave ölümniñ **baw**larını üzdi bizge kök yér hanı” (CC, 2015: 300)

Nesne İsimleri – Müzik Aleti

“koñrow” (CC, 2015: 751)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“kösew” (TZ, 1945: 208)

Nesne İsimleri – Yazı Gereci

“74b/10: basa üçünçi künde ölümden koptı **bitüw**ler aytgança” (CC, 2015: 307)

Topluluk İsimleri

“sürüw” (C, 2015: 824)

4.2.1.191. -Ow+

Bu şeklin “akrabalık, arz ve genel anlam ifade eden mücerret ile topluluk isimleri” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Akrabalık İsimleri

“76a/16: açmay eşikini **küyöw** çıktı sövüneli biz barçalarını ündetti toyga yürüp” (CC, 2015: 310)

Mücerret İsimler– Arz

“73a/1-2: yesus sövünçimiz bolsun kim sén **karowımız** / ol canda méjilükke kovalalım dideriñe” (CC, 2015: 302-303)

Mücerret İsimler – Genel Anlamalı

“çızow” (Kİ, 1931: 30)

Topluluk İsimleri

“63a/40: tözmese ol téjirniñ **kütöwünden** köpden kémişildi” (CC, 2015: 271)

4.2.1.192. -wI+

Bu şeklin “hayvancılık, müzik, onarım, süs aleti” olarak kullanılan nesne isimleri yapma işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“bugawı” (TZ, 1945: 157)

Nesne İsimleri – Müzik Aleti

“kumrawu” (Kİ, 1931: 81)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“bilewü” (Kİ, 1931: 18)

Nesne İsimleri – Süs Gereci

“bezewü” (Kİ, 1931: 17)

4.2.1.193. -vAç+

Bu şeklin hayvan ismi yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Hayvan İsimleri

“305-b/5: taķı **tülüveç** öltürmek taķı özge yırtıp yégen cānavarlarını öltürmek kaçan kim ĥamle kılsa anıñ öze” (İM, 2017: 224)

4.2.1.194. -vİç+

Bu şeklin mutfak ve süs gereci ile onarım alet ismi yapma işlevlerinin olduğu belirlenmiştir.

Nesne İsimleri – Mutfak Gereci

“baylavuç” (TZ, 1945: 149)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“yülüvüç” (TZ, 1945: 291)

Nesne İsimleri – Süs Gereci

“çimdivüç” (TZ, 1945: 162)

4.2.1.195. -vİk+

Yansıma adlardan türemiş eylemlere gelerek isim yaptığı belirtilmiştir (Argunşah ve Güner, 2015: 84; Korkmaz, 2020: 158). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin bitki ve hayvan isimleri yapma işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Bitki İsimleri – Sebze ve Meyve

“çetlevük” (Kİ, 1931: 28)

Hayvan İsimleri

“çırlavuk” (Kİ, 1931: 30)

4.2.1.196. -vİn+

Bu şeklin hayvan ismi yapma işlevinin bulunduğu görülmüştür.

Hayvan İsimleri

“kükevün” (Kİ, 1931: 54)

4.2.1.197. -vİş+

Süs gereci ismi yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Nesne İsimleri – Süs Gereci

“yolkovuş” (TZ, 1945: 288)

4.2.1.198. -vİv+

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin onarım ve hayvancılık aleti yapma işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Nesne İsimleri – Hayvancılık Aleti

“bukavuv” (Kİ, 1931: 23)

Nesne İsimleri – Onarım Aleti

“küsevüv” (Kİ, 1931: 56)

4.2.1.199. -(O)vCI+

Bu şeklin meslek ismi yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Meslek İsimleri- Devlet Yönetimi ile İlgili

“tintövçi” (CC, 2015: 844)

4.2.1.200. -(I)z+

Organ ve soyut adlar türettiği belirtilen (Argunşah ve Güner, 2020: 84; Güner, 2020: 159) bu şeklin incelediğimiz eserlerde “besin, doğa olayı, gök bilimi, yer, genel anlam ile tutum/tavır ifade eden mücerret isimler ve organ ismi” yapma işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Besin İsimleri- Yiyecek

“sakız” (CC I, 2015: 545)

Coğrafya İsimleri- Doğa Olayları

“talaz” (TZ, 1945: 250)

Coğrafya İsimleri- Gök Bilimi

“yulduz” (CC, 2015: 897)

Coğrafya İsimleri- Yer

“kokuz” (Kİ, 1931: 79)

Mücerret İsimler – Genel Anlamalı

“25(13a)/5: ni bolğay idi bu söz sultānga hoş kilmedi” (GT, 1978: 12)

Mücerret İsimler – Tutum / Tavır

“uz” (Kİ, 1931: 113)

Organ İsimleri – İnsan Organı

“bogaz” (TZ, 1945: 154)

4.2.1.201. -(I)zIk+

Bu şeklin miktar belirten ölçü ismi yapma işlevinin bulunduğu görülmüştür.

Ölçü İsimleri – Miktar

“60a/1-2: tap tap **tamızık** tama durgan **tamızık** kölegesi bar / köye durgan **tamızık**, ol köbelek” (CC, 2015: 253)

4.2.1.202. -zIrcI+

Bu şeklin meslek ismi yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Meslek İsimleri- Günlük Yaşamın Devamlılığını Sağlayan

“emzirci” (TZ, 1945: 169)

4.2.2. Eylem

4.2.2.1. +A-

İşlek bir ek olduğu ve isimlerden olma ya da yapma anlamı ifade eden eylemler türettiği belirtilmiştir (Güner, 2020: 159). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “düşünce, durum, duygu, fizikî güç, iştmeyle dayalı ve zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden eylemler” türetme işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“8(4b)/8-9: revā kıldım anıñ üçün kim köp du’ā ve zārılık / kıldı **utandım** anı ‘ukūbet kıılmağa” (GT, 1978: 3)

Duygu İfade Eden Eylemler

“61a/9: ténrige ménim yazukımdan **yarlıgasın** sén tın atam béy ténri” (CC, 2015: 259)

Düşünce İfade Eden Eylemler

“19-b/8: bir cāhil kişi ayıttı: ol ‘ilm kim **öğrenürler** munlar, sañırlerturur” (İM, 2017: 32)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“kana-” (TZ, 1945: 183)

İşitmeye Dayalı Eylemler

“71a/9: barça birge **kopsapturur** ögünç tékşi béripturur” (CC, 2015: 295)

Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler

“273-a/5-6: taķı kıılmağay anı saķal / **uzansun** tép kaçan kim bolsa saķal mesnūn kaçarıñça ol sūnnet bir tutam kaçarıñçaturur” (İM, 2017: 201)

4.2.2.2. +Al-

“Olma” bildiren eylemler türettiği belirtilmiştir (Korkmaz, 2014: 173). Bu şekin “durum ve zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden eylemler” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“31(16a)/4-5: nuķşan taptı hūzīne **boşaldı** dağı düşmen / ğāllib boldı” (GT, 1978: 15)

Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler

“taral-” (Kİ, 1931: 99)

4.2.2.3. +An-

“Olma” bildiriminin yanında “yapılan işin yapana dönüşünü gösterme” işlevinin de bulunduğu belirtilmiştir (Korkmaz, 2014: 174). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “duygu ifade etme ile duygu organlarına yönelik eylem” yapma işlevlerinin bulunduğu belirlenmiştir.

Duygu İfade Eden Eylemler

“kıskan-” (Kİ, 1931: 76)

Duygu Organlarına Yönelik Eylemler

“65b/29: açığanur mén” (CC, 2015: 370)

4.2.2.4. +Ar-

Özellikle renk adlarına gelerek olma bildiren eylemler türettiği ifade edilmiştir (Karaağaç, 2013: 312; Korkmaz, 2014: 174; Güner, 2020: 162). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “fizikî güç gerektiren, düşünce, durum ve zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden eylemler” türetme işlevlerinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“yaşar-” (Kİ, 1931: 122)

Düşünce İfade Eden Eylemler

“başar-” (TZ, 1945: 148)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“başar-” (Kİ, 1931: 15)

Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler

“325-a/7: takı du’ā kılğay hācetini tañ katı aķarğınça takı iki élini kötergey kıblağa karşı kılıp yüzini” (İM, 2017: 237)

4.2.2.5. +At-

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “düşünce ifade eden ve fizikî güç gerektiren eylemler” yapma işlevlerinin olduğu görülmüştür.

Düşünce İfade Eden Eylemler

“61a/9-10: ténrige ménim yazukımdan yarlıgasın sén tın atam béy téñri / érki bile ménim yazukımdan **boşatkıl**” (CC, 2015: 259)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“262(131b)/5: **közetür** özge ‘aybın sen anı kör / meger öz ‘aybına dāyım közi kör” (GT, 1978: 130)

4.2.2.6. +Ay-

Bu şeklin zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden eylem yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler

“28(14b)/5: ya’nī bislendiñ anıñ süti bile dağı **ulğaydın**” (GT, 1978: 13)

4.2.2.7. +AlA-

Bu şeklin fizikî güç gerektiren eylem yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“otala-” (CC, 2015: 536)

4.2.2.8. +DA-

Moğolcada da aynı işlevde bulunduğu belirtilen bu şeklin “taban ismini vasıta hâline getirdiği” (Gabain, 2007: 50) ve yansıma sözleri eylem yaptığı (Karaağaç, 2013: 311; Korkmaz, 2014: 175) ifade edilmiştir. İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “fizikî güç gerektiren; düşünce, durum ifade eden ve işitmeye dayalı eylemler” yapma işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“yalda-” (TZ, 1945: 277)

Düşünce İfade Eden Eylemler

“alda-” (TZ, 1945: 139)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“kıınılda-” (Kİ, 1931: 76)

İşitmeye Dayalı Eylemler

“279(140a)/10-11: nāmūs yaqasın yırttı dağı hālını ‘arz itti sultān / üstādın **ündep** yigrip ayttı özgeniñ oğlanlarından” (GT, 1978: 139)

4.2.2.9. +DI-

Bu şeklin fizikî güç gerektiren eylem yapma işlevinde kullanıldığı görülmüştür.

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“andı-” (CC, 2015: 630)

4.2.2.10. +DAr-

Bu şeklin fizikî güç gerektiren eylem yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“çender-” (Kİ, 1931: 28)

4.2.2.11. +GA-

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin duygu ifade eden eylem ile işitmeye dayalı eylem yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Duygu İfade Eden Eylemler

“yırğa-” (CC, 2015: 891)

İşitmeye Dayalı Eylemler

“57a/7: kişi inçkaydır” (CC, 2015: 241)

4.2.2.12. +GAn-

Bu şeklin duyu organlarına yönelik ve durum ifade eden eylem yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“kızgan-” (CC, 2015: 504)

Duyu Organlarına Yönelik Eylemler

“65b/29: açıganur mén” (CC, 2015: 370)

4.2.2.13. +GAr-

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin düşünce ifade eden ve fizikî güç gerektiren eylemler yapma işlevlerinin bulunduğu görülmüştür.

Düşünce İfade Eden Eylemler

“başkar-” (TZ, 1945: 148)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“çınkar-” (Kİ, 1931: 30)

4.2.2.14. +Gİr-

Yansıma sözlerden eylemler türettiği belirtilen (Karaağaç, 2013: 313; Korkmaz, 2014: 176) bu şeklin “durum ifade eden, fizikî güç gerektiren ve işitmeye dayalı eylemler” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“şaşkır-” (TZ, 1945: 246)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“92-a/8: taķı kişiler ھاķķı birle taķı istincā kılmağay taķı **tüwkürmegey** taķı simkirmegey” (İM, 2017: 79)

İşitmeye Dayalı Eylemler

“137(69a)/3-3a: tiledi kim soyuban alsa yağın / **çağır**dı koy mürüvvet ol degüldür” (GT, 1978: 68)

4.2.2.15. +(I)ھ-

Bu şeklin fizikî güç gerektiren eylem yapma işlevinde kullanıldığı görülmüştür.

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“62b/7-8: kişi yolga bardı bir frişte anıñ bile bardı azam bolup kaçan / yoldan barırlarédi utru bir kişi **yoluھ**tu yégit dağı astry” (CC, 2015: 266)

4.2.2.16. +I-

İncelediğimiz eserlerde “düşünce ifade eden, fizikî güç gerektiren ve zaman içerisinde meydana gelen değışimi ifade eden eylemler” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Düşünce İfade Eden Eylemler

“8-a/2: bir kişiye kur’ān néçün **oķı**mas sén? tése, ol kişi ayıtısa: toydum kur’ān **oķı**mağdan tése” (İM, 2017: 25)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“taşı-” (Kİ, 1931: 100)

Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değışimi İfade Eden Eylemler

“60a/31: kökçe ulağım kögende **sémirir**. ol ھu(v)un.” (CC, 2015: 255)

4.2.2.17. +(I)k-

Eski Türkçeden bu yana “oluş bildirme” özelliği olduğu söylenen (Korkmaz, 2014: 175) bu şeklin “durum, düşünce ifade eden; fizikî güç gerektiren, işitmeye dayalı ve zaman içerisinde meydana gelen değişimi gösteren eylemler” yapma işlevlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“birik-” (TZ, 1945: 153)

Düşünce İfade Eden Eylemler

“70b/1: ave saa kim **açıktı**” (CC, 2015: 381)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“208(104b)/13: devlet **yolu** kup saña rahm kılıp sınık” (GT, 1978: 103)

İşitmeye Dayalı Eylemler

“tatık-” (Kİ, 1931: 100)

Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler

“tunçuk-” (TZ, 1945: 263)

4.2.2.18. +kIrA-

Bu şeklin işitmeye dayalı eylem yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

İşitmeye Dayalı Eylemler

“kökre-” (TZ, 1945: 207)

4.2.2.19. +(I)l-

“Olma” bildiren eylemler yaptığı belirtilen (Karaağaç, 2013: 309; Korkmaz, 2014: 176) bu şeklin incelediğimiz eserlerde “fizikî güç gerektiren, düşünce ve zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden eylemler” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Düşünce İfade Eden Eylemler

“60-a/8- 60-b/1: ténri te’ālā aytur: eger ĩmān keltürseler anıñ kibi kim siz ĩmān keltürdüñiz añar / mağat **könöldiler**” (İM, 2017: 57)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“keñil-” (TZ, 1945: 194)

Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler

“katıl-” (Kİ, 1931: 72)

4.2.2.20. +IA-

Asıl işlevinin “adın taşıdığı özelliği yerine getirmek, gerçekleştirmek” olduğu ifade edilen bu şeklin işlevliği nedeniyle “türettiği fiillere birbirinden ayrı çok anlam kattığı” belirtilmiştir (Argunşah ve Güner, 2015: 86; Güner, 2020: 166). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “durum, duygu, düşünce, zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden; duyu organlarına yönelik, işitmeye dayalı, fizikî güç gerektiren eylemler” yapma işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“100-a/5: kaçan kim bir müsülmān kişi **éwlense** bir kitābiyye ĥatunnı, yókturur ol kişige ol kitābiyye ĥatunnı” (İM, 2017: 83)

Duygu İfade Eden Eylemler

“sızla-” (TZ, 1945: 238)

Duyu Organlarına Yönelik Eylemler

“yiyile-” (Kİ, 1931: 126)

Düşünce İfade Eden Eylemler

“78(39b) /6: bir daqıqanı **kizlemiş** anıñ bile ġālib boldı” (GT, 1978: 38)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“112(56b) /10-11: boldı teñri ivinden bir bisât **oğurladı** hâkim / buyurdı kim ilin kiskeyler bisât iyesi şefâ’atı” (GT, 1978: 55)

İşitmeye Dayalı Eylemler

“222(111b) /5-6: sincâr cāmi’inde bir ebleh kişi her kün / çıkıp kerîh ün bilen **mañlar** idi eyle kim işitkenler” (GT, 1978: 110)

Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler

“küçle-” (TZ, 1945: 213)

4.2.2.21. +II-

Bu şeklin işitmeye dayalı eylemler türetme işlevinin bulunduğu görülmüştür.

İşitmeye Dayalı Eylemler

“çuvlu-” (CC, 2015: 686)

4.2.2.22. +(I)n-

“+a-” ekinin dönüşlülük şeklinden meydana gelmiş olabileceği belirtilen (Gabain, 2007: 49) bu şeklin duyu organlarına yönelik eylem yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Duyu Organlarına Yönelik Eylemler

“9b/9: **açındı**” (TZ, 1945: 135)

4.2.2.23. +ηI-

Bu şeklin zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden eylem yapma işlevinin olduğu görülmüştür.

Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler

“karangı-” (TZ, 1945: 184)

4.2.2.24. +pI-

Bu şeklin, fizikî güç gerektiren eylem yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“189-b/8: Ve eger **yélpise** üç kéz biribiri artınça namāzı fāsıd bolur” (İM, 2017: 144)

4.2.2.25. +(I)r-

Yansıma kelimelerden “yapma” bildiren eylemler türettiği söylenen (Karaağaç, 2013: 313; Korkmaz, 2014: 179) bu şeklin “durum, duygu, düşünce, zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden ve fizikî güç gerektiren eylemler” yapma işlevlerinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“20(10b)/10: hüner ü ‘ayıb irde **bilgürmesni** kadar ol kişi tik oltursa” (GT, 1978: 9)

Duygu İfade Eden Eylemler

“80-b/6: ténri te’ālā sözi: **kazğurma** sén yā muḥammed, bir qavm kim imān keltürürler ténrige taqı kıyāmet künine” (İM, 2017: 71)

Düşünce İfade Eden Eylemler

“ésri-” (Kİ, 1931: 12)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“kıskar-” (TZ, 1945: 199)

Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler

“kubar-” (Kİ, 1931: 80)

4.2.2.26. +rA-

Ses yansımali kelimelerden o sesi çıkarmaya dönüşen eylemler türettiği belirtilmiştir (Korkmaz, 2014: 179). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin duyu organlarına yönelik ve işitmeye dayalı eylemler yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Duyu Organlarına Yönelik Eylemler

“190-b/7-8: taķı kerāhiyyetturur imāmğa kim imāmatlık ķılğay bir ķavmge kim anlar anı / **yyirengeler** bir ĥařlet birle” (İM, 2017: 144)

İşitmeye Dayalı Eylemler

“57a/3: sır **müñreydir**” (CC, 2015: 241)

4.2.2.27. +(I)rgA-

Duyguların gelişimiyle ilgili eylemler türettiğı (Güner, 2020: 169) belirtilen bu ekin “gibi saymak, öyle saymak” anlamında eylemler yaptığı bildirilmiştir (Korkmaz, 2014: 179). İncelediğimiz eserlerde bu şeklin duygu ifade eden eylem yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Duygu İfade Eden Eylemler

“esirke-” (TZ, 1945: 170)

4.2.2.28. +sA-

“Arzulama, istek ve ihtiyaç” bildirdiğı (Gabain, 2007: 50; Korkmaz, 2014: 180) ifade edilen bu şeklin duygu organlarına yönelik ve fizikî güç gerektiren eylemler yapma işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Duyu Organlarına Yönelik Eylemler

“70b/17: ave maria kim ténriñ körüvsep sén **susadıñ**” (CC, 2015: 294)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“244-b/1: borç bolsa, **ķapsasa** anıñ mālını anıñ öze zekāt yok” (İM, 2017: 181)

4.2.2.29. +sI-

İstek bildiren eylemler ile “gibi görme, gibi sayma” anlamında eylemler türettiğı belirtilmiştir (Korkmaz, 2014: 180). Bu şeklin duygu organlarına yönelik ve düşünce ifade eden eylemler yapma işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Duyu Organlarına Yönelik Eylemler

“kaksı-” (TZ, 1945: 182)

Düşünce İfade Eden Eylemler

“yarsı-” (TZ, 1945: 280)

4.2.2.30. +sIn-

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “düşünce ifade eden ve fizikî güç gerektiren eylemler” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Düşünce İfade Eden Eylemler

“biysin-” (CC, 2015: 665)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“69a/16: kökni yérni yarattaçı barçalarını **érksindeçi**” (CC, 2015: 289)

4.2.2.31. +s(I)rA-

Bu şeklin “bir şeyden yoksun olma, +sIz kalma” anlamına gelen eylemler türettiği belirtilmiştir (T. Tekin, 2003: 88; Gabain, 2007: 50; Güner, 2020: 170). İncelediğimiz eserlerde “durum ifade eden eylem” yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“uykusra-” (TZ, 1945: 272)

4.2.2.32. +(I)ş-

Bu şeklin “zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden eylem” yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler

“82a/3: tanışıp yatır ~ kızarıp yatır” (CC, 2015: 406)

4.2.2.33. -Al-

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “durum ifade eden eylem” yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“bükel-” (Kİ, 1931: 24)

4.2.2.34. -An-

Bu şeklin fizikî güç gerektiren eylem yapma işlevinin olduğu görülmüştür.

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“saran-” (TZ, 1945:233)

4.2.2.35. -Ar-

Bu şeklin fizikî güç gerektiren eylem yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“72a/5: ave yér sén yémiş bérgeŋ hava sıgıtın **kétergeŋ**” (CC, 2015:299)

4.2.2.36. -Ay-

İncelediğimiz eserlerde durum ifade eden eylem yapma işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“72a/22b: yakşı **bögeyip** barır” (CC, 2015: 407)

4.2.2.37. -AIA-

Eylemin belli aralıklarla tekrar ettiğini belirten bir ek olarak tanımlanan (Karaağaç, 2013: 322; Korkmaz, 2014: 182) bu şeklin “düşünce, durum ifade eden ve fizikî güç gerektiren eylemler” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“çekelen-” (Kİ, 1931: 27)

Düşünce İfade Eden Eylemler

“80b/30b: **yoral**ar mén” (CC, 2015:402)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“tepele-” (Kİ, 1931: 101)

4.2.2.38. -Gİz-

Bu şeklin düşünce ifade eden eylem yapma işlevinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Düşünce İfade Eden Eylemler

“80b/21: **sérgizir** mén” (CC, 2015: 400)

4.2.2.39. -(İ)h-

İncelediğimiz eserlerde duygu ifade eden eylem yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Duygu İfade Eden Eylemler

“63a/19: ol yazuhını yaşırma néçik ata kim téñriden **korh**sa” (CC, 2015: 270)

4.2.2.40. -(İ)k-

Pekiştirilmiş olma anlamı kattığı söylenen (Güner, 2020: 177) bu şeklin “durum, duygu ifade eden ve fizikî güç gerektiren eylemler” yapma işlevlerinde kullanıldığı görülmüştür.

Durum İfade Eden Eylemler

“155(78a) /9: **aşıkk**an ir bilen yoldaş bolma” (GT, 1978: 77)

Duygu İfade Eden Eylemler

“64(32b) /5: ol kün cāhıñ büyükidi **kor**ktum imdi bu kün” (GT, 1978: 31)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“kırk-” (Kİ, 1931: 76)

4.2.2.41. -(I)l-

Kendi kendine oluş ve dönüşlülük işlevinin bulunduğu belirtilen (Korkmaz, 2014: 184) bu şeklin “durum ifade eden ve fizikî güç gerektiren eylemler” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“58a/9: yér oyuldı” (CC, 2015: 247)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“58b/15: alğanım halalım koşıldım” (CC, 2015: 250)

4.2.2.42. -IA-

Bu şeklin fizikî güç gerektiren eylem yapma işlevinin bulunduğu belirlenmiştir.

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“atla-” (CC, 2015: 641)

4.2.2.43. -(I)n-

İncelediğimiz eserlerde durum ifade eden eylem yapma işlevi tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“bertin-” (Kİ, 1931: 17)

4.2.2.44. -(I)r-

Yaptırma eki olduğu belirtilen (Gabain, 2007: 60) bu şeklin “durum, düşünce ifade eden ve fizikî güç gerektiren eylemler” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Durum İfade Eden Eylemler

“bitür-” (Kİ, 1931: 20)

Düşünce İfade Eden Eylemler

“batur-” (Kİ, 1931: 16)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“batır-” (CC, 2015: 435)

4.2.2.45. -rAy-

Bu şeklin zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden eylem yapma işlevinin bulunduğu görülmüştür.

Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimi İfade Eden Eylemler

“bükrey-” (TZ, 1945: 159)

4.2.2.46. -sA-

İncelediğimiz eserlerde bu şeklin “duygu ifade eden ve fizikî güç gerektiren eylemler” yapma işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Duygu İfade Eden Eylemler

“körse-” (Kİ, 1931: 52)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“244-b/1: borç bolsa, **hapsasa** anıñ mālını anıñ öze zekāt yok” (İM, 2017: 181)

4.2.2.47. -(I)ş-

Bu şeklin “durum ifade eden ve fizikî güç gerektiren eylemler” yapma işlevlerinin bulunduğu görülmüştür.

Durum İfade Eden Eylemler

“yapış-” (Kİ, 1931: 119)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“75b/4-5: yürüp yügrüp armayın yétmege uçmaktağı él / bek ménğü toyga **boluş** kim baralı amen” (CC, 2015: 308)

4.2.2.48. -(I)t-

İncelenen eserlerde bu şeklin “düşünce ifade eden ve fizikî güç gerektiren eylemler” yapma işlevlerinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Düşünce İfade Eden Eylemler

“okşat-” (CC, 2015: 533)

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“62a/4: aña dégri ol övge kayda kristus **yatırturdu** ol öv üstünde” (CC, 2015: 263)

4.2.2.49. -tA-

Bu şeklin fizikî güç gerektiren eylem yapma işlevi tespit edilmiştir.

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“kısta-” (CC, 2015: 741)

4.2.2.50. -tAr-

İncelenen eserlerde fizikî güç gerektiren eylem yapma işlevinin bulunduğu görülmüştür.

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“202(101b)/13: niçesin **ahtardı** köp halk kilip yigitni ol” (GT, 1978: 100)

4.2.2.51. -IvsA-

Bu şeklin fizikî güç gerektiren eylem yapma işlevinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Fizikî Güç Gerektiren Eylemler

“70b/17: ave maria kim téñriñ **körüvsep** sén susadıñ” (CC, 2015: 294)

SONUÇ

Bu çalışma için incelenen eserlerde yer alan yapım eklerinin 95 işlevi tespit edilmiştir. İşlevlerin 27'si üst işlev olarak belirlenmiştir.

Üst işlevlerden 20'si isim kategorisinde yer almaktadır: *akrabalık, besin, bitki, coğrafya, dil, hastalık, hayvan, meslek, mücerret, müşahhas, nesne, organ, ortaklık, ölçü, renk, topluluk, unvan, yakacak, yön, zaman isimleri*. Geniş bir coğrafyaya yayılan Kıpçaklar, farklı kültürleri tanıdıkça ve etkileşime girdikçe karşılaştıkları yeni kavram ve anlamları isimlendirme ihtiyacı duymuşlardır. Bu da isim yapma işlevinde daha fazla şeklin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İsim kategorisinde yer alan üst işlevlerin bazılarında, morphem sayısının diğerlerine göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir: Nesne isimleri yapma işlevine sahip 179, mücerret isimler yapma işlevine sahip 145, müşahhas isimler yapma işlevinde 59, meslek isimleri işlevinde 43, coğrafya isimleri yapma işlevinde 42, hayvan isimleri yapan 41; besin isimleri yapma işlevine sahip 20, akrabalık isimleri yapma işlevine sahip 14 şeklin bulunduğu belirlenmiştir. Aynı kategoride yer alan üst işlevlerin bazılarında ise şekil sayısının daha az olduğu görülmüştür. Kimi üst işlevlerde sadece bir şekil bulunurken kimilerinde ise iki ya da üç şeklin yer aldığı görülmüştür: Dil isimleri yapma işlevinde sadece “+CA” bulunurken; yakacak isimleri yapan 2, yön isimleri yapan 5 şeklin var olduğu belirlenmiştir.

Kıpçakların göçebe olmaları ve savaşçı yapıları onların yaşamlarını kolaylaştıracak alet, gereç ve eşyalara gereksinimlerini de artırmıştır. Bu da nesne isimleri üst/alt işlevlerinde daha fazla şeklin varlığıyla da kendini göstermektedir. Yine aynı sebeple besin isimleri üst/alt işlevlerinde şekil sayısı daha azdır. Göçebe topluluklar yolculuklarında hem bozulmayacak hem de doyurucu olacak besinleri tercih etmektedirler. Bu da belli başlı yiyecek ve içecek ile mümkündür.

7 üst işlev ise eylem kategorisindedir: *düşünce, durum, duygu, zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden; duyu organlarına yönelik, fizikî güç gerektiren ve işitmeye dayalı eylemler*.

Eylem kategorisinde de bazı üst işlevlerin diğerlerine göre daha fazla sayıda şekil barındırdığı anlaşılmıştır: Fizikî güç gerektiren eylemler yapma işlevinde 30, durum ifade eden eylemler işlevinde 18, düşünce ifade eden eylemler yapma işlevinde 15, zaman içerisinde meydana gelen değişimi ifade eden eylemler yapma işlevinde 12 şekil bulunurken duyu organlarına yönelik eylemler yapma işlevine sahip 6 şeklin olduğu tespit edilmiştir. Fizikî güç gerektiren eylemler yapma işlevi ile ilgili tespit ettiğimiz şekil sayısının diğerlerine oranla fazla olması, savaşçı olmaları ile tanınan Kıpçakların mücadeleci kimliğinin de göstergesidir.

Yapım eklerinde 27 üst işleve ait toplam 52 alt işlevin bulunduğu görülmüştür. Bu, üst işlevlerin kelime yapma özelliklerinin çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, üst işlev olan meslek isimleri “*adalet, askerlik, avcılık, denizcilik, devlet yönetimi, dilencilik, eğitim-öğretim, eğlence yaşamı, falcılık, günlük yaşamın devamlılığı, hayvancılık, kanun dışı işler, sağlık, spor, tarım, ticaret ve zanaat*” olmak üzere 17 alt işleve sahiptir. Fakat üst işlev olan zaman isimlerinde hiç alt işlev bulunmamaktadır.

Kıpçaklarda meslek çeşitliliğinin fazlalığı onların sosyal yaşamı ile ilgili de ipuçları vermektedir. Asker ve avcı olmaları onların aynı zamanda madeni işlemelerine de neden olmuştur. Bu da altın, demir işçiliği; marangozluk gibi uğraş edinmeleri sonucunu doğurmuştur. Farklı toplumlarla bir arada yaşamaları, bazı dönemlerde yönetici olmaları da farklı iş kollarına yönelmelerini sağlamıştır. Örneğin; toplumların uzlaşmacı ve barış içinde yaşamaları için eğitim- öğretim almaları gerekmekte, doğal olarak da bununla ilgili meslek erbaplarına gereksinim duyulmaktadır.

Bazı alt işlevlerin tıpkı üst işlevler gibi çeşitlenerek kendi içerisinde alt işlevlere sahip olduğu belirlenmiştir. Örneğin; nesne isimleri üst işlevi “*alet, gereç, giyecek ve eşya isimleri*” olmak üzere 4 alt işleve sahiptir. Bu alt işlevlerden olan alet isimleri alt işlevinin de “*hayvancılık aleti, müzik aleti, onarım aleti, savaş aleti ve tarım aleti*”, gereç isimleri alt işlevinin “*denizcilik gereci, ev gereci, mutfak gereci, süs gereci ve yazı gereci*” olmak üzere 5 alt işlevi; giyecek ile ilgili isimler alt işlevinin “*giyecek, giyecek tamamlayıcı ve giyecek yapımında kullanılan*” olmak üzere 3 alt işlevi belirlenmiştir. Buradaki ek şekilleri incelendiğinde alet isimleri alt işlevinde yer alan onarım aleti alt işlevinin 20, hayvancılık aleti alt işlevinin 18; gereç isimleri alt işlevinde bulunan ev

gereci ve mutfak gereci alt işlevlerinin 17, denizcilik gereci alt işlevinin 2 şekle sahip olduğu tespit edilmiştir.

Kıpçak Türkleri, uzun süreli bir devlet kuramamışlardır. Deşt-i Kıpçak'a hâkim olmalarının ardından da Ruslarla, Bizanslılarla vd. ile mücadeleleri devam etmiştir. Savaşçı bir millet olan Kıpçaklar, yaşam tarzlarını da buna göre şekillendirmiştir. Ek şekillerine baktığımızda da nesne isimleri üst işlevinin sahip olduğu alt işlevler ve onların alt işlevlerinin çeşitliliği de bu durumu ortaya koymaktadır. Örneğin; alet isimleri alt işlevinde yer alan onarım aleti alt işlevinde daha fazla ek şekli bulunması gibi. Çünkü günlük yaşamlarının parçası olan nesnelerin kullanım ömrünü uzatmak, onları yenilemek, onarmak; göçebe ve savaşçı olan bu toplum için önemlidir. Ancak bu durum aynı üst işlevde yer alan gereç isimleri alt işlevinde bulunan denizcilik gereci alt işlevi için söz konusu değildir. 2 şeklinin tespit edildiği bu alt işlev, Kıpçak Türklerinin denizcilikle uğraşmadığını göstermektedir.

Tarihî Kıpçak Türkçesine ait incelediğimiz eserlerden tespit ettiğimiz kimi şekillerin daha işlevsel olduğu görülmüştür. Örneğin; “-(I)k+” şeklinin 39; “+IIk şeklinin 32, -I+” şeklinin 28, “+CI” şeklinin 22, “-Ak+” şeklinin 20, “-(I)ş+ ve -(I)n+” şekillerinin 18 farklı işlevde kullanıldığı belirlenmiştir. Bu da bize “- (I)k+” ekinin, diğerlerine göre daha işlek bir ek olduğunu göstermektedir.

Bazı şekillerin ise tek fonksiyona sahip olduğu tespit edilmiştir: “+Am, +Ar, +Aş, +At, +AnAk, +CIn, +CIllk, +DAk, +Dam, +DAn, +DIç, +DIh, +DIn, +DIz, +DIrIk, +gAç, +gAn, +gIç, +gIr, +(I)h, +kIl, +(I)l, +lAn, +lAw, +low, +IIw, +IIkCI, +mA, +mAç, +mAk, +nA, +nAk, +nçI, +nDA, +nDI, +nI, +ngIIIk, +sI, +sII, +sIy, +sIIIk, +şIk, +şIn, +tA, +vIç, +zAk, -AC+, -Ag+, -Añ+, -At+, -AsI+, -AwI+, -AcAk+, -AgIç+, -AñAç+, -AnCI+, -CIh+, -DIz+, -(O)g+, -gAm+, -gAv+, -gICA+, -gIk+, -gIş+, -gIt+, -gAlAk+, -(I)GI(G)+, -hI+, -Ok+, -(I)kCI+, -(I)ldI+, -mAç+, -mAh+, -mAs+, -mIk+, -mIş+, -nçI+, -(I)nş+, -ngIç+, -(I)nCIh+, -(I)ngAç+, -ngAn+, -(I)ngIç+, -nçIIIk+, -(I)nmAk+, -(I)rgI+, -sI+, -sAk+, -(I)şIk+, -(I)şIIh+, -tA+, -(I)tCI+, -vAç+, -vIn+, -vIş+, -(O)vCI+, -(I)zIk+, -zIrcI+, +Ay-, +AlA-, +DI-, +DAr-, +(I)h-, +kIrA-, +II-, +(I)n-+nI-, +pI-, +(I)rgA-, +s(I)rA-, +(I)ş-, -Al-, -An-, -Ar-, -Ay-, -GIz-, -(I)h-, -lA-, -(I)n-, -rAy-, -tA-, -tAr-, -IvsA-.

Bazılarının ise daha az işlevinin olduğu belirlenmiştir: “+A_h, +A_wI, +AlAk, +(I)C, +DİrIk, +gI, +gAş, +kI, +kAr, +lAk, +sAk, +sIzlIk, +şAk, Al+; -Am+, -Az+, -AgI+, -DAçI+, -gAk+, -gIçI+, -hA+, -kAk+, -kAş+, -kIk+, -(I)Ik+, -mI+, -mAklIk+, -(I)ncAk+, -(I)rI+, -vIk+, -vIv+; +Al-, +An-, +At-, +GA-, +GAn- +GA_r-, +rA-, +sA-, +sI-, +sIn-; -(I)l-, -sA-, -(I)ş-, -(I)t-” şekillerinin 2; “+A, +Aç, +Av, +CA, +DAş, +gA, +kA, +kAn, +lA, +lIg, +lIh, +mAn, +sIk, +(I)t, +(I)z; -gIn+, -mIr+, -(I)nCİk+, -vIç+; +Gİr-, +I-, +(I)l-, -AlA-, -(I)k-, -(I)r-” şekillerinin 3 işlevi tespit edilmiştir.

Örneğin; “+sA-” şeklinin “ada karşı isteği, arzuyu veya düşkünlüğü ifade eden fiiller” türettiği ve “işlek olmayan bir ek” olduğu vurgulanmaktadır (Korkmaz, 2014: 180; Güner, 2020: 169). Bu çalışmada da ekin, iki işlevi tespit edilerek pek işlek kullanılmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tarihî Kıpçak Türkçesinde işlek olmayan eklere bir başka örnek de “-AlA-” ekidir. Bu çalışmada “düşünce ifade eden, durum ifade eden ve fizikî güç gerektiren” eylemler yapma işlevleri tespit edildi. Ekin “Türkçenin tarihî metinlerinde fiilin art arda yapıldığını” bildirme işlevi olduğu ifade edilmektedir (Güner, 2020: 171). Tarihî metinlerde seyrek kullanıldığı belirtilen bu ekin, günümüzde “yaygın örnekler veren” bir ek olduğu belirtilmektedir (Korkmaz, 2014: 182). Bu da bazı eklerin zamanla daha işlek kullanıldığını göstermektedir. Bunda toplumun yaşamında meydana gelen değişimler, kültürel etkileşimler, coğrafi konumda yaşanan değişiklikler vb.lerinin etkili olduğu; toplumsal değişimin, o toplumun kelime hazinesine ve ihtiyacı karşılayacak kelime türetimine etkisini ortaya koyduğu da söylenebilir.

Bu çalışmada bazı şekillerde ses değişiklikleri olduğu görülmüştür. Ancak işlev göz önüne alındığı için o işlevdeki eklerde ses değişikliği olsa da şekiller ayrı ayrı gösterilmiştir. Örneğin; Tarihî Kıpçak Türkçesinde “damat” anlamında “*küyegü, küyew, küyöw*” kelimelerinin kullanıldığı görülmüştür. Bu kelimelerde “akrabalık isimleri” yapma işlevinde “-AgI+, -Aw+, -Ow+” şekillerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Benzer durum, Tarihî Kıpçak Türkçesinde kullanılan “*agrığ, agrıh, agrık, avruw*” kelimelerinde de vardır. Bu kelimelerde “hastalık isimleri” yapma işlevinde “-(I)ğ+, -(I)h+, -(I)k+, -(I)w+” şekilleri tespit edilmiştir. Benzer örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Çalışmanın amacı yapım eklerinin işlevlerine göre tasnif edilmesi

olduğundan şekillerde meydana gelen ses değişiklikleri ele alınmamıştır. Ancak fonetik ile ilgili yapılacak çalışmalarda kaynak olarak kullanılabilmesi adına belirtilmiştir.

Çalışma sırasında bazı kelimelerin tek bir kaynaktan geçtiği, dönemin diğer eserlerinde bu kelimeye yer verilmediği tespit edilmiştir. Örneğin; “peynir” anlamında kullanılan “çıkıt” kelimesine sadece *Ettuhfet’üz-Zekiyye Fil-Lûgat’it-Türkiyye* adlı eserde rastlanmıştır. Bu kelimenin etimolojisi yapılırken incelediğimiz eserlerde tespit ettiğimiz ve yiyecek isimleri alt işlevinde olan “-t+” şeklinin varlığı göz önüne alınmıştır. Benzer durum “hükümdar tahtı” anlamında kullanılan “tapçak”, “kartal” anlamına gelen “çarlak”, “bıldırcın” anlamındaki “böyürçin”, “kursanın içindeki donmuş süte benzer şey” anlamındaki “uyutkuç” kelimeleri için de geçerlidir. Başka kaynaklarda ve etimoloji sözlüklerinde incelemesini bulamadığımız bu kelimelerdeki ek şekilleri, işlevleri göz önüne alınarak tespit edilmiştir.

Bazı şekillerin Moğolcadan dilimize girerek Tarihî Kıpçak Türkçesinde yapım eki olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Örnek olarak, “karanlık” anlamında kullanılan “karañı” kelimesinde yer alan ve renk isimleri yapma işlevinde kullanılan “+ñı” şekli verilebilir.

İncelediğimiz eserlerde tespit ettiğiniz kimi kelimelerin farklı şekiller almalarına rağmen aynı anlamda kullanıldıkları belirlenmiştir. “Kovuk” anlamında kullanılan “kovık” ve “koviş”, “kusmuk” anlamında kullanılan “kusuk” ve “kusu”, “ışık” anlamında kullanılan “yarık” ve “yarkın”, “suyun boğazda durması” anlamında kullanılan “şaşa-” ve “şaşkır-” kelimelerini örnek olarak gösterebiliriz.

Bu çalışmada, incelediğimiz eserlerde tespit ettiğimiz yapım eklerinin Türkçe kelimeler dışında Arapça ve Farsça kelimelere de eklendiği tespit edilmiştir. Özellikle de isim kategorisindeki ve ağırlıklı olarak da dinî kavramları ifade eden kelimelere yapım eklerinin eklendiği görülmektedir. Bunlara “*namazlık, cünüblik, dünyilik, eminlik, farzlık, imamatlık, müsülmanlık, nebilik...*” gibi kelimeler örnek olarak verebilir. Bunun dışında günlük yaşamı ifade etmek için de Arapça ve Farsça kelimelere yapım eklerinin getirildiği tespit edilmiştir: *hocadaş, hoşdaş, hükümcü, kaznacı...* gibi. Bu durum Arapça ve Farsça kelimelerden “*izarlan-, hürmetle-, ovsunla-...*” gibi eylemlerin türetilmesi ile de örneklendirilebilir.

Bazı şekillerin günümüz Kıpçak Türkçesi şivelerinde de varlığını devam ettirdiği görülmüştür. Örneğin; Tarihî Kıpçak Türkçesinde “meslek isimleri” yapma işlevinde kullanılan “+CI” şeklinin günümüz Kıpçak Türkçesi şivelerinde de aynı işlevde “*bakırcı (Tat.), maşçı (Kzk.), tegirmençi (Kırg.)*” (Öner, 2013: 38) kelimelerinde kullanıldığı belirlenmiştir. “+ALA-, +DAr-, +ηI-, +s(I)rA, -vIç+” gibi bazı şekillerin ise günümüz Kıpçak Türkçesi şivelerinde kullanılmadığı görülmüştür.

Bu çalışmayla Tarihî Kıpçak Türkçesine ait incelediğimiz eserlerden tespit ettiğimiz yapım ekleri, işlevleri ve şekilleriyle ortaya konulmuştur. Bu nedenle yapım ekleri ile ilgili bundan sonra yapılacak çalışmalarda kaynak olarak kullanılabilir.

DİZİN

A

Acemce, 133
açkuç, 283
adaş, 329
adım, 343, 344, 506
ağaç, 110, 111, 215, 244, 247, 347, 445
agaş, 110, 444
agingaç, 283, 517
agingiç, 283, 517
agır, 181, 305, 339, 392
agırçak, 305
ağrıç, 134
agriç, 135
agrik, 135
aguzlug, 263, 264, 451
ağruk, 309
ağurşak, 307
akçe, 304
akın, 121, 122, 513
alıç, 162, 477
alt, 1, 2, 17, 18, 19, 20, 22, 29, 31, 32, 34, 37, 43, 47, 54, 55, 56, 57, 60, 67, 68, 69, 92, 227, 350, 548
altagu, 346, 433
altunç, 162, 436
ançık, 283, 479, 516
anşız, 354
Arapça, xiv, 91, 96, 133
arık, 130, 334, 344, 422
arслан, 143, 144, 352, 353, 427, 449

arşun, 340, 341, 457
artık, 43, 334, 335, 336
artkan, 336, 337, 502
artmak, 307, 371, 456, 510
artuğ, 214, 227, 334, 336
artuk, 209, 214, 234, 335
aruk, 130, 335
astlanç, 161
aşlık, 118, 189, 452
aşnu, 355, 494
atalıç, 99, 451
atasız, 100
atlam, 344
avçı, 152, 435
avlak, 130, 137, 495
avlavçı, 152
avlu, 124, 449
avruk, 136
avruv, 136
avurçuk, 305
ayran, 102, 108, 470, 522
ayrı, 17, 22, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 40, 48, 50, 51, 53, 56, 59, 64, 66, 67, 69, 70, 78, 79, 84, 108, 129, 297, 524
azman, 150, 510

B

bacanak, 99, 458
bagırçı, 163
balaçuk, 139

balçık, 123, 124, 395

balkan, 123

balşık, 124, 431

balukçı, 152

bardak, 283, 284

baskak, 154, 501

başak, 117, 273, 300, 428

başlık, 29, 32, 33, 35, 49, 55, 69, 294,
348

batış, 351

batman, 160, 239, 332, 511, 515

batuk, 148

bav, 267

baylavuç, 288, 526

béyik, 342

bezevü, 290, 526

bézgek, 135

bıçak, 135, 163, 272, 273, 286, 341,
396, 483

bıçakçı, 163

bıldırak, 109

bıldırçın, 139

birgi, 153, 308, 350, 484

biçen, 118, 125, 470

biçenlik, 125

biçin, 355

bilev, 272

bilevü, 272, 526

bilik, 184, 215, 349, 382, 455

bişmen, 158

binici, 152

bişi, 104, 404, 492

bitikçi, 155, 435

borla, 114, 448

boyagçı, 156

boydaş, 329

bozak, 345, 429

bölek, 333

bölük, 333, 335

börek, 28, 103, 314, 467

börkçi, 164

böyürçin, 139

bucak, 128, 129, 468

buçgak, 129

buçuk, 108, 335

bugavı, 267, 526

buğanak, 119, 120, 475

bukagi, 265

bukavuv, 267, 527

burav, 269, 473

burçak, 118, 120, 477, 478

burgu, 268, 484

burguç, 268, 435, 487

burn, 313, 514

burun, 197, 263, 312, 326, 355, 370,
381, 393, 514

burunduk, 263, 397, 442

burunduruk, 263, 443

busarık, 120, 495

butak, 109

buzağu, 138, 432

buzav, 138, 431

buzavu, 138, 433

bükter, 307, 472

bütün, 28, 45, 46, 48, 49, 55, 57, 80,
165, 192, 238, 337, 338, 339

Ç

çakmak, 69, 269, 271, 306, 510

çala, 333

çanak, 284

çapçuk, 139

çarlak, 143, 144

çatal, 286, 470

çatan, 279, 471

çatlavuk, 116

çavuş, 349, 521

çekertige, 140

çekirdek, 53, 105

çekmençi, 164

çeküç, 269, 476

çekürge, 140

çeküş, 272, 521

çerçe, 145

çérçi, 162

çewre, 127

çıbık, 306

çıbuḥ, 174, 175, 223, 306, 423, 445,
449, 480

çıgrıgçı, 163, 436

çıkın, 271, 514

çıkıt, 107

çıkırık, 309

çıpçık, 139, 140, 438

çıralk, 278

çırlak, 130

çırlavuk, 151, 527

çırpı, 111, 492

çiçek, 85, 112, 134, 423, 467

çimdivüç, 290, 527

çoḥrah, 124, 129, 490

çokrak, 130

çövürme, 131, 507

çulhacı, 164

çumgalak, 153, 489

çümgen, 12, 124, 261, 444

D

davar, 147, 472

demregü, 135, 483

depküç, 266

dergü, 264, 484

devlengeç, 147, 148, 150, 485

dolkuk, 287

dördevü, 346, 433

düdük, 267, 268, 498

E

éçki, 142

égegü, 269, 484

égiz, 347, 465

éker, 111, 472

ekev, 272

ekin, 3, 8, 12, 15, 16, 19, 21, 22, 23, 24,
25, 26, 28, 29, 31, 34, 37, 39, 40, 41,
44, 46, 47, 56, 57, 61, 62, 64, 70, 78,
79, 82, 84, 100, 109, 115, 118, 119,
141, 183

ekizek, 347, 465

eksik, 2, 336, 498

élçi, 153, 308, 350, 484

elek, 287, 382, 400

élkin, 120, 503

emildeş, 98

emzirci, 158, 529

eneş, 351, 473

énilik, 289, 454

éniş, 132, 352

epçi, 98

erik, 115, 398

érkeç, 136, 137, 383, 427

ersek, 159

érsekçi, 160, 504

érseklilik, 159

érte, 352, 354, 464, 467

ésrikçi, 160

eşek, 146

éşik, 281

étikçi, 164, 436

etmek, 24, 26, 60, 103, 106, 147, 154,
156, 160, 165, 168, 178, 184, 211,
219, 220, 229, 230, 232, 237, 269,
356, 358, 360, 362, 363, 364, 366,
370, 380, 382, 383, 384, 386, 388,
394, 395, 397, 398, 400, 402, 404,
409, 410, 411, 412

étmekçi, 163, 436

évdaş, 327

evle, 353, 449

éwdeş, 99

éyerçi, 158

H

hocadaş, 328

hoşdaş, 329

H

hökümçi, 151

I

ırah, 341, 491

ırçı, 155

ışlık, 278

İ

ibçi, 98, 435

içim, 337

içkü, 142, 447

igrem, 119

ikinçi, 161, 360, 370, 436

ikindi, 354, 459

ilim, 213, 266, 506

ineke, 137, 417

iniş, 351, 352

isirga, 289

issilik, 134, 247, 453

işçi, 82, 157

itmek, 7, 106, 164, 206, 242, 250, 277,
380, 385, 439, 496, 511

ivdeş, 98

K

kabak, 113, 279

kabarşak, 307, 463
kabırçak, 305
kabuk, 87, 111, 423
kadav, 311, 312, 524
kakırdak, 105
kalın, 144, 333, 339
kamçı, 264, 267
kamışlıg, 124
kamlık, 156, 452
kaplan, 144
kapu, 281, 493
karakçı, 154, 435
karalık, 290, 345, 454, 455
karandaş, 99

K

ğarağguluk, 346

K

karağı, 345, 346
kardaş, 99
karga, 140, 141, 142, 169
karınça, 141
karındaş, 99
kariş, 169, 341, 351, 463
karlağaş, 141, 444
karlağuş, 141, 444
karlavuş, 145, 465
karmak, 165, 266
karşı, 17, 22, 65, 81, 88, 89, 91, 104,
109, 139, 143, 146, 217, 241, 250,
351, 400, 494

karşu, 351
kartal, 143, 149, 150, 504
kasartku, 142
kasurga, 120, 482
kaşak, 265
kaşka, 250, 312, 446
kaşuk, 285, 446
katık, 105
kavluk, 285
kavunluk, 125
kavurga, 104, 106, 482
kavurşak, 307
kawut, 107
kazan, 286, 471
kazık, 111, 112
kaznaçı, 153
keklik, 145, 452
kêlin, 101
keriş, 132, 218, 520
kések, 333
keseltki, 142
kesertke, 141, 499
kesertki, 142
keski, 270, 500
kesük, 349, 499
kêziv, 136
kılçık, 117, 438
kırtış, 107, 520
kısa, 90, 341, 342, 343, 406, 466
kısaş, 147, 472
kısha, 342
kısır, 136, 137, 518

kısa, 198, 341, 343, 344, 409
kıskaç, 149, 270, 501
kıskaç, 149, 502
kısarak, 137, 402
kıyma, 106, 507
kızıl, 345
kiçe, 157, 161, 286, 332, 338, 349, 352,
353, 418, 427, 457, 469
kimeçi, 126, 152
kinde, 354, 458
kişen, 267, 401, 514
kobuzçı, 155, 436
koca, 97, 99
koguz, 133
kokaz, 128, 473
koldaş, 328
koltuk, 249, 278, 317
konaklık, 125
konuş, 132, 213, 261, 521
koņrov, 268, 525
koşıçı, 155
kovurdak, 105
kovurluk, 106, 452, 505
koyugluk, 332
kozak, 114
köbürçük, 305, 438
köçken, 149
kögem, 114, 429, 485
kögen, 114, 430, 485
kögerçin, 140, 356, 439
kölçük, 124
köligelik, 278

kölük, 148
kömüldürük, 263
kömür, 255, 350
köpri, 309
köprüg, 308, 481
kösegi, 269
kösev, 272, 525
köstek, 265, 267, 401, 497
köşegen, 280, 486
köşene, 127
köşk, 130
kövegün, 148, 488
közgü, 7, 164, 288, 289, 443, 498
közgüçilik, 7, 164, 250, 439
kullukçı, 157, 456
kumçı, 156, 436
kumravu, 268, 526
kumruska, 141, 446
kumursuga, 141
kurdaş, 329
kurgan, 129, 486
kurut, 108
kuşluk, 274, 353
kuymak, 107, 509
kuyruk, 312, 313
kuyunçı, 162
kükevün, 151, 527
kükrek, 120
küllük, 125
külte, 348, 523
kündeş, 329
kündüz, 352, 353, 427, 442

kürek, 270
küreşçi, 161, 436
kürük, 270
küsevüv, 273, 528
kütöv, 158, 348, 525
kütövçi, 158
küyegü, 100
küyev, 100, 326, 419, 473, 524
küyöv, 102, 525

M

meñüdeş, 328
muştuluk, 306

N

namazlık, 306, 453

O

obur, 132, 225, 518
ocak, 284, 438
odun, 349
oglak, 130, 137, 138, 428
oglan, 97, 98, 125, 201
ogrılık, 159
ogulduk, 117, 118, 441
ohçı, 163
ohşaş, 331
olturgaç, 280, 485
olturguç, 281, 487
orman, 110, 111, 347, 457
ormanlık, 347, 455

ortak, 12, 28, 32, 37, 39, 49, 55, 58, 79,
80, 81, 87, 329, 330, 331, 362, 446,
521

ortaklık, 330

orun, 126, 356, 381, 457

otaçı, 160, 477

otçı, 160, 436

otlag, 128

otlak, 88, 128, 131

otluk, 269, 306, 454

otraç, 128, 467

otraş, 279, 472

oturak, 128, 279, 280, 281, 468

oturgu, 280, 484

ovlan, 97

ovulduḡ, 103, 441

oyınçı, 156

oynaş, 101, 102, 520

oyuk, 87, 128, 132, 133, 309

oyuncak, 305, 307

Ö

öcek, 279

ögrümük, 311, 511

öksüz, 100, 461

öküş, 186, 340, 521

ölçe, 333

ölçek, 331, 469

ölçi, 331

ölçü, 331, 332, 333

örgeç, 312, 363

örken, 282

örkeş, 313, 502

örküç, 313, 503

örleş, 132, 352

örümcek, 138, 139, 437

örümçik, 139

ötmekçi, 163

ötürgü, 271, 519

özek, 109

özen, 123, 430

S

sabançı, 161

saçak, 264, 469

sağlık, 150, 202, 505

sagrak, 284, 314

sagtuç, 329, 441

sakız, 108, 528

saksagan, 148

saksıkan, 149

salıncak, 311

salkım, 115

salkınçek, 311, 516

saman, 117, 118, 125, 430

sançı, 135, 492

sapçak, 284

sarılık, 134, 452

sarımsak, 115, 460

sarınçka, 141, 142

sarınçkan, 142, 143, 447

sarışın, 87, 346, 464

satıcı, 162

satuhçı, 162

savcı, 151, 170

savluk, 150, 202

sepkün, 120

sergen, 280

serşe, 146, 466

seyrek, 27, 336

sıbizgi, 267, 268, 443

sıçan, 146, 148, 149

sıçgan, 148

sıçkan, 149

sığınç, 132

sıgır, 145, 150

sığircık, 139, 145

sıpkun, 266, 503

sırtlan, 144, 450

sıyırım, 266

sibürtki, 311, 500

silkgü, 308

singek, 138

sirim, 266

sorma, 102, 507

sögül-, 103

sölençü, 103, 476, 477

söyüşliş, 329

suçı, 99, 162

suluk, 306

suluv, 126, 455

suvlag, 129

süpürge, 308, 311

sürme, 289, 290, 508

sürü, 158, 347, 348, 374, 494

sürün, 348, 514

sürüv, 348, 525
süzgüş, 287, 488
süzme, 106, 287, 507

Ş

şâ'irlik, 156, 452
şırşık, 145, 463
şişek, 134, 148, 149, 468

T

talaşman, 160, 332, 351, 511
talaz, 122, 528
tamızık, 256, 340, 529
tanışman, 154, 511
tapçak, 308, 478, 551
tapu, 157, 221, 492, 493
tapuçı, 157, 477
tapuğcı, 157, 436
tarak, 288, 289, 405, 443, 498
tarığ, 118, 480
tarlov, 132
tartık, 309
tartu, 270, 494
Tatarça, 133
tavşan, 147, 302
tayak, 306, 310, 445
taygak, 129, 487
tegenek, 307, 308, 475
tégirmençi, 163
temregi, 135
temrev, 136, 524
témürçi, 158

teniz, 126
téñdeş, 329, 441
tepkeç, 265, 501
tepkic, 266, 503
tetik, 310
teveçi, 158
tevek, 114
tigre, 127
tiken, 113, 418, 470
tikenek, 113
tikiçi, 100, 165, 473, 524
tikme, 112
tilençi, 154, 155
tilençilik, 155
tilim, 337
tilmaç, 153, 456
tintövçi, 154, 528
tirek, 112, 310, 495
tizgin, 265
tobalak, 117, 242, 243, 433, 468
tokma, 271, 507
tokmaçık, 268, 269, 439
tokmak, 268, 271
tokucı, 165, 477
tolı, 334
tolun, 122, 127, 225, 466, 513
tomşuk, 312, 446
tonçı, 164, 421
toprak, 123, 131, 166, 406, 425, 476
tovram, 297, 338
töşek, 282, 405
tövgüç, 286, 487

tözdeş, 330
tumağı, 133, 134, 432
tumav, 134, 431
tumov, 134, 432
turak, 103, 128, 428
turna, 145
tuşak, 265
tutam, 338, 419, 506, 530
tutug, 280, 481
tuvurdaçı, 101, 480
tuvurguçı, 101, 489
tuzluk, 285
tügel, 337, 504
tülki, 143
tülüveç, 140, 150, 151, 526
tüñlik, 278
tüpek, 312
tütük, 282
tüvi, 118, 119, 492
tüzülük, 330

U

uçan, 277, 278, 471
uçuh, 118, 490
uçuz, 332, 333
ulah, 137, 352, 354, 464
un, 12, 87, 88, 91, 107, 109, 122, 124,
126, 137, 184, 217, 264, 325, 326,
339, 349, 355, 421, 427, 535
urğan, 280, 282
urluk, 125, 452
urmak, 197, 267, 510

uşah, 334
uşak, 105, 284, 342, 495
utru, 144, 196, 330, 390, 534
uzun, 84, 93, 110, 246, 267, 292, 324,
340, 341, 343, 344, 444, 483, 498
uzunluk, 41, 340, 374, 455

Ü

ügütçi, 159, 523
ülüş, 340
üst, 3, 17, 18, 19, 20, 22, 28, 29, 32, 33,
34, 35, 37, 38, 40, 52, 54, 56, 60, 66,
68, 83, 294, 351, 407
üzen, 110, 123, 430
üzgüçi, 119, 161, 470, 489
üzüm, 28, 114, 115, 116, 276, 469, 505

Y

yabalak, 143, 450
yagırlık, 264, 454
yaglav, 285
yagmur, 121
yagurt, 108
yağ, 28, 103, 104, 108, 285
yaka, 127, 298, 466
yakın, 30, 87, 92, 93, 101, 206, 342,
343, 344, 364, 514
yalçı, 157
yaprak, 95, 109, 111, 467
yarguçı, 151, 435
yarım, 288, 338
yarın, 355

yarma, 112, 119, 507
yaruk, 136, 207, 258
yasman, 285, 286, 457
yastık, 282
yaşıl, 112, 207, 284, 345, 448
yav, 108, 241, 524
yavlov, 285, 451
yavoň, 342
yavurt, 108
yawuk, 342
yayçı, 164
yaylak, 131, 133
yaylav, 133, 524
yazı, 93, 129, 130, 147, 250, 291, 292,
362, 377, 471, 492, 548
yediker, 122, 447
yelken, 277, 447
yem, 106, 403, 505
yemiş, 116
yeñil, 337
yerdeş, 328
yeteken, 122, 447
yéter, 334, 472
yılan, 147, 423
yıldırım, 120, 121, 260, 382, 505
yılkı, 185, 346, 347, 447
yıltramak, 121, 509
yıltrın, 287, 514
yırak, 208, 342, 343

yırgak, 270
yidegüç, 158, 159, 475
yinçke, 334, 336, 499
yoğan, 333
yogun, 339
yogurt, 108
yokuş, 307, 350, 352, 463
yoldaş, 194, 208, 328, 366, 441, 543
yolkovuş, 290, 527
yovuk, 343
yovurgan, 280, 281
yulduz, 122, 123, 156, 177, 458, 528
yulduzçı, 156
yumurtga, 104
yumurtka, 105, 244
yumuşçı, 157
yügençi, 158
yük, 99, 148, 254, 271, 302, 310, 311,
365, 409, 418
yüksek, 343
yülgüv, 272
yülügüç, 269, 488
yülüngüç, 271, 516
yülüvüç, 272, 526
yüzük, 241, 288, 289, 339, 446

Z

zebillik, 126

EK DİZİNİ

- A+, 127, 145, 165, 210, 223, 228, 298, 333, 341, 465
- AC+, 128, 467
- AcAk+, 290
- AcAk+, 474
- Ag+, 319, 467
- AgI+, 100, 229, 474
- AgIç+, 158, 475
- Ak+, 103, 111, 112, 128, 134, 146, 181, 211, 228, 251, 254, 264, 276, 279, 286, 294, 302, 319, 331, 333, 467
- Al-, 366, 541
- Al+, 228, 286, 469
- AlA-, 42, 94, 366, 384, 410, 542
- Am+, 119, 252, 470
- An-, 410, 541
- An+, 102, 113, 118, 146, 211, 255, 277, 279, 286, 333, 470
- AnAk+, 113, 119, 307, 322, 475
- AnCI+, 103, 476
- Anη+, 228, 471
- AnηAç+, 229, 475
- Ar-, 65, 94, 410, 542
- Ar+, 111, 147, 307, 321, 334, 471
- AsI+, 294, 474
- Aş+, 147, 279, 351, 472
- At+, 211, 473
- Av+, 100, 269, 321, 473
- AvI+, 229, 474
- Ay-, 366, 542
- Az+, 128, 321, 473
- (I)C+, 166, 181, 229, 243, 269, 476
- (I)CI+, 152, 160, 162, 230, 264, 302, 476
- CAk+, 118, 120, 230, 252, 308, 322, 477
- CIh+, 478
- CIk+, 255, 478
- DAçI+, 175, 480
- DI+, 166, 230, 255, 303, 479
- DIz+, 230, 479
- (I)g+, 104, 128, 212, 220, 231, 247, 255, 280, 308, 480
- (I)GII(G), 489
- gA+, 104, 120, 231, 256, 274, 289, 291, 308, 341, 482

-gAç+, 147, 280, 298, 312, 485
 -gAk+, 129, 135, 486
 -gAlAk+, 153, 489
 -gAm+, 485
 -gAn+, 129, 148, 175, 213, 231, 256, 280, 291, 485
 -gAv+, 232, 487
 -gI+, 135, 175, 182, 231, 264, 269, 274, 280, 291, 308, 483
 -gICA+, 268, 487
 -gIç+, 232, 269, 281, 286, 487
 -gIçI+, 101, 161, 489
 -gIk+, 298, 488
 -gIn+, 148, 233, 265, 488
 -gIş+, 287, 488
 -gIt+, 166, 489
 -GIz-, 94, 384, 542
 -(I)h-, 368, 543
 -(I)h+, 118, 129, 135, 167, 176, 182, 213, 233, 248, 256, 334, 341, 490
 -hA+, 342, 491
 -hI+, 221, 491
 -I+, 104, 111, 118, 129, 135, 157, 176, 182, 213, 221, 223, 233, 243, 248, 252, 257, 270, 274, 281, 291, 295, 309, 330, 331, 347, 351, 355, 492
 -IvsA-, 412, 546
 -(I)k-, 366, 368, 410, 543
 -(I)k+, 105, 111, 115, 120, 130, 135, 148, 159, 167, 177, 183, 215, 222, 234, 241, 244, 249, 253, 254, 257, 262, 265, 268, 270, 276, 281, 287, 289, 291, 303, 309, 313, 322, 334, 342, 349, 495
 -kA+, 105, 336, 343, 499
 -kAç+, 149, 265, 270, 299, 500
 -kAk+, 154, 258, 501
 -kAn+, 149, 282, 336, 501
 -kAş+, 149, 313, 502
 -kI+, 221, 258, 270, 275, 276, 311, 500
 -kIç+, 258, 266, 283, 295, 299, 313, 502
 -kIk+, 287, 299, 503
 -kIn+, 120, 237, 258, 266, 503
 -(I)kCI+, 160, 504
 -(I)l-, 366, 410, 543
 -I+, 150, 237, 324, 337, 504
 -IA-, 94, 411, 544
 -(I)IdI+, 246, 504
 -(I)Ilk+, 505

-(I)m+, 106, 115, 121, 178, 183, 237,
259, 266, 299, 325, 337, 343, 505

-mA+, 102, 106, 112, 119, 131, 216,
246, 271, 275, 287, 289, 300, 506

-mAç+, 296, 508

-mAğ+, 303, 508

-mAk+, 106, 121, 168, 216, 222, 237,
246, 259, 266, 271, 277, 292, 296, 300,
303, 509

-mAklk+, 179, 217, 512

-mAn+, 150, 154, 158, 160, 259, 277,
332, 510

-mAs+, 238, 511

-mI+, 246, 277, 508

-mlk+, 511

-mIr+, 121, 260, 350, 511

-mİş+, 116, 512

-(I)n-, 367, 544

-(I)n+, 101, 107, 119, 121, 122, 217,
238, 260, 267, 271, 287, 304, 313, 325,
338, 344, 348, 355, 513

-nçI+, 154, 515

-nçllk+, 155, 517

-ngAn+, 168, 517

-ngIç+, 271, 516

-(I)ncAk+, 311, 516

-(I)nCIh+, 179, 516

-(I)nCIk+, 179, 283, 296, 516

-(I)nç+, 132, 168, 183, 239, 515

-(I)ngAç+, 283, 517

-(I)ngIç+, 283, 517

-(I)nmAk+, 301, 518

-(I)nş+, 184, 515

-Ok+, 178, 499

-Ov+, 102, 219, 348, 525

-(I)r-, 367, 384, 411, 544

-(I)r+, 132, 136, 150, 261, 326, 339, 518

-(I)rgI+, 271, 519

-(I)rI+, 246, 253, 519

-rAy-, 426, 544

-sA-, 371, 411, 545

-sAk+, 239, 519

-sI+, 247, 519

-(I)ş-, 367, 411, 545

-(I)ş+, 101, 107, 132, 169, 179, 184,
218, 221, 223, 239, 253, 261, 272, 301,
331, 340, 349, 351, 520

-(I)şlk+, 219, 522

-(I)şllh+, 329, 522

-(I)t-, 384, 412, 545	+(I)h-, 390
-(I)t+, 107, 169, 219, 240, 253, 261, 262, 304, 522	+(I)h-, 534
-tA-, 412, 546	+(I)k, 42, 111, 255, 285, 288, 294, 306, 312, 317, 330, 358, 391, 415, 421, 445
-tA+, 348, 523	+(I)k-, 42
-tAr-, 412, 546, 549	+(I)k-, 358
-(I)tCI+, 159, 523	+(I)k-, 391
-(I)v+, 108, 132, 136, 219, 240, 267, 268, 272, 292, 304, 311, 348, 524	+(I)k-, 415
-vAç+, 150, 526	+(I)k-, 421
-vI+, 267, 268, 272, 290, 526	+(I)k-, 535
-vIç+, 272, 288, 290, 526	+(I)l, 345, 378, 392, 422, 448
-vIk+, 116, 151, 527	+(I)l-, 378
-vIn+, 151, 527	+(I)l-, 392
-vIş+, 290, 527	+(I)l-, 422
-vIv+, 267, 273, 527	+(I)l-, 536
-(I)z+, 108, 122, 133, 220, 240, 327, 528	+(I)n, 126, 318, 340, 349, 372, 457
-(I)zIk+, 340, 529	+(I)n-, 372
-(O)g+, 298, 482	+(I)n-, 538
-(O)vCI+, 154, 528	+(I)r-, 365, 370, 383, 409, 425, 538
+	+(I)rgA-, 371, 539
+(I)C, 273, 297, 434	+(I)ş, 174, 255, 341, 350, 425, 463
+(I)h, 306, 390, 445	+(I)ş-, 425
	+(I)ş-, 541
	+(I)t, 210, 294, 350, 464

+ (I)z , 42, 126, 332, 347, 465	+ Am , 114, 429
- zIrcI+ , 158, 529	+ An , 97, 110, 114, 117, 123, 273, 275, 368, 371, 430
+ A , 10, 27, 42, 94, 97, 222, 352, 356, 367, 373, 385, 413, 419, 426	+ An- , 368
+ A- , 27	+ An- , 371
+ A- , 42	+ An- , 530
+ A- , 94	+ AnAk , 297, 434
+ A- , 356	+ Ar , 94, 224, 358, 375, 388, 420, 431
+ A- , 367	+ Ar- , 94
+ A- , 373	+ Ar- , 358
+ A- , 385	+ Ar- , 375
+ A- , 413	+ Ar- , 388
+ A- , 419	+ Ar- , 420
+ A- , 529	+ Ar- , 531
+ Aç , 42, 123, 136, 427	+ Aş , 124, 431
+ AgI , 5, 21, 133, 138, 185, 261, 346, 432	+ At , 224, 375, 388, 431
+ Ağ , 137, 312, 314, 427	+ At- , 375
+ Ak , 42, 102, 103, 109, 113, 117, 137, 169, 185, 250, 273, 283, 292, 312, 314, 315, 345, 428	+ At- , 388
+ Al- , 94, 357, 420, 530	+ At- , 531
+ AlA- , 388, 532	+ Av , 94, 134, 138, 431
+ AlAk , 117, 242, 433	+ AvI , 138, 346, 433
	+ Ay- , 94, 421, 532
	+ CA , 133, 304, 434

+CAk, 5, 21, 138, 180, 224, 275, 284,
293, 305, 437

+CI, 27, 37, 98, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 158, 160, 161, 163, 164, 170,
180, 186, 224, 435

+CIk, 117, 124, 139, 222, 268, 276,
297, 305, 316, 438

+CIIIk, 7, 164, 439

+CIn, 139, 439

+DA-, 94, 358, 375, 388, 413, 532

+DAk, 316, 440

+DAm, 225, 440

+DAn, 3, 26, 60, 225, 440

+DAr-, 389, 533

+DAş, 42, 98, 327, 329, 440

+DI-, 389, 533

+DIç, 329, 441

+DIh, 103, 441

+DIk, 186, 278, 316, 441

+DIn, 243, 442

+DIrIk, 42, 442

+DIz, 353, 442

+gA, 141, 186, 297, 443

+GA-, 94, 368, 414, 533

+gAç, 110, 444

+gAn, 124, 444

+GAn-, 358, 533

+GAR-, 377, 389, 534

+gAş, 110, 141, 444

+gI, 267, 288, 443

+gIç, 141, 444

+gIr, 225, 445

+GIr-, 358, 389, 414, 534

+I-, 42, 94, 377, 391, 421, 535

+kA, 141, 250, 312, 446

+kAn, 122, 142, 277, 447

+kAr, 122, 225, 447

+kI, 142, 346, 447

+kIl, 243, 448

+kIrA-, 415, 536

+lA, 27, 42, 94, 114, 223, 353, 359,
369, 371, 378, 392, 416, 422, 424, 448

+lA-, 27

+lA-, 42

+lA-, 94

+lA-, 359

+lA-, 369

+lA-, 371

+lA-, 378	+mAk, 300, 307, 456
+lA-, 392	+mAn, 42, 285, 301, 347, 456
+lA-, 416	+nA, 145, 458
+lA-, 422	+nAk, 99, 458
+lA-, 424	+nçI, 94, 458
+lA-, 536	+nDA, 354, 458
+lAk, 42, 143, 318, 450	+nDI, 354, 459
+lAn, 94, 144, 450	+ηgIIIk, 346, 459
+lAv, 285, 450	+ηI, 345, 425, 459
+lI, 7, 27, 94, 124, 143, 186, 225, 247, 254, 419, 449	+ηI-, 425
+lI-, 419	+ηI-, 538
+lI-, 537	+Ov, 134, 174, 210, 432
+lIg, 124, 187, 263, 451	+pI-, 409, 538
+lIh, 99, 170, 187, 451	+rA-, 372, 419, 539
+lIk, 18, 27, 39, 41, 42, 59, 118, 125, 134, 156, 159, 165, 170, 180, 188, 226, 247, 264, 269, 273, 278, 285, 290, 294, 306, 318, 332, 340, 345, 347, 348, 452	+s(I)rA-, 365, 541
+lIkCI, 157, 456	+sA-, 42, 94, 372, 540
+lIv, 126, 455	+sAk, 6, 21, 115, 173, 307, 460
+lov, 285, 451	+sI, 94, 181, 373, 384, 459
+mA, 173, 456	+sI-, 373
+mAç, 153, 456	+sI-, 384
	+sI-, 540
	+sIk, 6, 21, 174, 302, 319, 460
	+sIl, 209, 460

+sIlIk, 209, 462

+sIn-, 94, 384, 410, 540

+sIy, 181, 461

+sIz, 94, 100, 174, 181, 209, 227, 250,
354, 461

+sIzIlk, 174, 210, 462

+şAk, 227, 463

+şIk, 145, 463

+şIn, 42, 94, 346, 464

+tA, 354, 464

+vIç, 145, 465

+zAk, 347, 465

KAYNAKÇA

- ADALI, Oya. (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- AKSAN, Doğan. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları, 5. Baskı.
- ARGUNŞAH, Mustafa- GÜNER, Galip. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARGUNŞAH, Mustafa- YÜKSEKKAYA, Gülten Sağol. (2016). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları, 4. Baskı.
- ATALAY, Besim. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*. Ankara: TDK Yayınları.
- ATALAY, Besim. (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- AYDIN, Ayşe. (2017). “Köktürk Abidelerinde “+DA” Ekinin Kullanılış Şekilleri, Cümlelerdeki Durumları ve Fonksiyon Yükleri”, *TÜRÜK*, 5/9, 1-21.
- BANGUOĞLU, Tahsin. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 9.Baskı.
- BAŞKAN, Özcan. (2003). *Bildirişim İnsan – Dili ve Ötesi*. İstanbul: Multilingual.
- BİLGİN, Azmi- Hacıeminoğlu, Necmettin. (2002). “Kıpçak Türkçesi”. *İslam Ansiklopedisi*, 25/421-424. İstanbul: TDV Yayınları.
- BOZKAPLAN, Şerif Ali. (1987). “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kuş İsimleri ve Onların Sistematigi”. *TDAY- Belleten*, Cilt:35, 43-79.
- BOZKURT, Fuat. (2017). *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi- Anlatım)*. Konya: Eğitim Yayınevi, 5.Baskı.
- BÜYÜKKANTARCIOĞLU, Nalan. (2000). “Türkçe Sözcük Biçimlenmesinde Düzlemler ve Türetmeler”. *Hacettepe Üni. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1931). *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk*. İstanbul: Evkâf Matbaası.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1964). *Türk Dili Tarihi I-II*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- CLAUSON, Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.

- ÇETİN, Engin. (2012). “Uygurca Kiçig Ernek, Karahanlı Türkçesi Çıçalak ve Türkiye Türkçesi Serçe Parmak Sözleri Üzerine”. *Turkish Studies*, Volume 7/4, 1217-1227.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf. (2011). *Yapı ve İşlevlerine Göre Türkiye Türkçesinin Ekleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- DELİCE, İbrahim. (2000). “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:24.
- DELİCE, İbrahim. (2007). “Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi”. 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi.
- DELİCE, İbrahim. (2013). “Türkçenin Ekleri Yapı Açısından Nasıl Sınıflandırılmalıdır?”. İstanbul: VIII. Türkoloji Kongresi.
- DEMİRCAN, Ömer. (1976). “Türk Dilinde Ek Vurgusu”. *Türk Dili*, XXXIII/294, 196-200. Ankara: TDK Yayınları.
- DEMİRCAN, Ömer. (2003). *Türk Dilinde Çatı*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- DEMİRCAN, Ömer. (2005). *Türkiye Türkçesinde Kök – Ek Bileşmeleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- DENY, Jean. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. (Çev: Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Maarif Matbaası.
- DENY, Jean. (2013). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları*. (Çev: Oytun Şahin). Ankara: TDK Yayınları, 4. Baskı.
- DOERFER, Gerhard. (1963). *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen Band:I*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- DOERFER, Gerhard. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen Band:II*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- DOERFER, Gerhard. (1967). *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen Band:III*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- DOERFER, Gerhard. (1978). “Zur Stellung des Chaladsch im Kreise der Türk Sprachen”, *Rocznik Orientalistyczny* 39/2, 15-31.
- DOĞAN, Levent. (2005). “Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme -Ana ve Ara Temel Kelimeler-”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/1, 141-163.
- ECKMANN, János. (1964). “Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair”. Ankara: *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 35-41.

- ECKMANN, János. (1983). “Memlûk-Kıpçak Edebiyatı”. (Çev: Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dili Belleten, 85-99, 1982-1983.
- ECKMANN, János. (2011). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (Yay. Haz: Osman Fikri SERTKAYA). Ankara: TDK Yayınları.
- ERASLAN, Kemal. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2004). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B.- AKKOYUNLU, Ziya. (2015). *Dîvânü Lugâtî't-Türk (Giriş – Metin – Çeviri – Notlar- Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları, 2. Baskı.
- ERDAL, Marcel. (1991). *Old Turkic Word Formation (I- II)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ERDAL, Marcel. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- ERDEM, Mevlüt. (2012). “Yön Ekleri: Çekim ve Türetim Özellikleri Bakımından Tarihsel Bir Değerlendirme”. Adana: Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri.
- EREN, Hasan. (1978). “Türk Dilinin Etymologique Sözlüğüne Katkılar”. Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1-15, Ankara: TDK Yayınları.
- EREN, Hasan. (1999). “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (Örnekler)”. Türk Dili, 56/364-387, Ankara: TDK Yayınları.
- EREN, Hasan. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2. Baskı.
- EREN, Hasan. (2002). “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğüne Yeni Katkılar”. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1/107-159, Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN, Muharrem. (1989). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. Ankara: Bayrak Yayınları, 4. Baskı.
- GABAIN, A. Von. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev: Mehmet AKALIN). Ankara: TDK Yayınları, 5. Baskı.
- GEMALMAZ, Efrasiyap. (2010). *Türkçenin Derin Yapısı*. (Yay. Haz: Cengiz ALYILMAZ- Osman MERT). Ankara: Belen Yayıncılık.
- GÖKBEL, Ahmet. (2000). *Kıpçak Türkleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur. (2013). “Türk Tarihinde Kıpçaklar”. Ankara: Türk Tarihçiliğinde Katkılar, Mustafa Kafalı Armağanı.

- GÖZAYDIN, Nevzat. (2009). “Andreas Tietze’nin Sözlüğü ve Burun Üzerine”, Türk Dili, 633/209-213, Ankara: TDK Yayınları.
- GREENBERG, Joseph H. (2008). “Anlamlı Dil Unsurlarının Diziminde Görülen Bazı Evrensel Dilbilgisi Kuralları”. (Çev: Uluhan ÖZALAN). Dil Araştırmaları Dergisi, 3/63-86.
- GRÖNBECH, K. (2011). *Türkçenin Yapısı*. (Çev: Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları, 3. Baskı.
- GÜLENSOY, Tuncer. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 2. Baskı.
- GÜLENSOY, Tuncer. (2015). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 7. Baskı.
- GÜLSEVİN, Gürer. (2004). “Türkçede ‘Sıra Dışı’ Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine”. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 20-26 Eylül 2004, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları, 4. Baskı.
- GÜNER, Galip. (2020). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 3. Baskı.
- HATİBOĞLU, Vecihe. (1974). “Türkçede Eklerin Kökeni”. Türk Dili Dergisi, XXIX/268, 331-340, Ankara: TDK Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe. (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- HAZAR, Mehmet. (2015). “Türkçede Fono-semantik ve Morfo-fonolojik Yolla Sözcük Türetme”, IJLET.
- HENGİRMEN, Mehmet. (2007). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi, 9. Baskı.
- HİRİK, Erkan. (2015). “Anlam Değiştirme Aracı Olarak Olumsuzluk Eki -mA”. Karadeniz Araştırmaları, 44.
- İLHAN, Nadir. (2009). “Türkçede Ek+Kök/Kök+Ek Kaynaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler”. Turkish Studies, Volume 4/8, 1535-1557, Ankara: Turkish Studies.
- İMER, Kâmile. (1976). *Türkiye Türkçesinde Kökler*. Ankara: TDK Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir. (1953). “XIII-XV. Yüzyıllarda Mısır’da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve ‘Halis Türkçe’ ”. Türk Dili Belleten, 53-71. Ankara: TDK Yayınları.

- KAFESOĞLU, İbrahim. (1998). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 17. Baskı.
- KARAAĞAÇ, Günay. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Baskı.
- KARAHAN, Akartürk. (2013). “Codex Cumanicus’ta Hayvan Adları”. *Turkish Studies*, Volume 8/1, 1839-1865. Ankara: Turkish Studies.
- KARAHAN, Akartürk. (2013). *Dîvānu Lugāti’t-Türk’e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi. (1962). “Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 12/175-184.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi. (1978). *Gülistan Tercümesi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- KAYA, Burcu. (2012). “Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiil Yapım Ekleri, Bunlarla Türemiş Fiiller, Bu Fiillerin Anlam Özellikleri ve Bunların İlköğretim Dil Bilgisi Öğretimine Yansıması”. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği Programı Yüksek Lisans Tezi.
- KONONOV, Andrey. (2000). “Kıpçak, Kuman, Kumuk Kavim Adlarının Etimolojisi Üzerine”. (Çev: Mustafa Uğurlu). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10/518-526.
- KORKMAZ, Zeynep. (2011a). “Yapım Eklerinin Nitelikleri, Sınırları, İşlevleri ve Sorunları”. *Türk Gramerinin Sorunları-Bildiriler*, 429-430. Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep. (2011b). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: TDK Yayınları, 5. Baskı.
- KORKMAZ, Zeynep. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları, 4. Baskı.
- KÜÇÜK, Salim. *Tarihî Türk Lehçelerinde İsimden İsim Yapma Ekleri*. Ankara: Akçağ, 2. Baskı, 2015.
- MAHMUD, Kaşgarlı. (2015). *Dîvānu Lugāti’t-Türk (Giriş – Metin – Çeviri – Notlar-Dizin)*. (Yay. Haz: Ahmet B. ERCİLASUN- Ziya AKKOYUNLU). Ankara: TDK Yayınları, 2. Baskı.
- NAKİPOĞLU, Mine. (2008). “Türkçede Kullanılan Vücut Sözcükleri”. Van: 22. Ulusal Dilbilim Kurultayı, 319-330.

- ÜNAL, Orçun. “Yastık ve Yorgan Kelimelerinin Kökeni”. *Yorgan Kitabı*. (Editör: NASKALİ, Emine Gürsoy). Kitabevi, 175-183.
- ÖNER, Mustafa. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK Yayınları, 2. Baskı.
- ÖZKAN, Fatma. (2003). “Yıldırım, Yıldız, Alev, Alaz / Yalaz, Işın ve Işık Kelimeleri Nereden Geliyor?”. *Bilig*, 27/157-178. Ankara: Bilig.
- ÖZTÜRK, Rıdvan. (2011). “Yapım Eklerinin Nitelikleri, Sınırları, İşlevleri ve Sorunları”. *Türk Gramerinin Sorunları-Bildiriler*, 431. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZYETGİN, Melek. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: TDK Yayınları: 658.
- PAÇACIOĞLU, Burhan. (1995). *Orta Türkçe*. Sivas: Dilek Matbaacılık.
- SARAY, Mehmet. (1989). “Altın Orda Hanlığı”. *İslam Ansiklopedisi*, 2/538-540. İstanbul: TDV Yayınları.
- SEBZECİOĞLU, Turgay. (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- SOLMAZ, Sefer. (2018). “Çavuş Unvanının Kökeni, Anlamları ve Türkiye Selçukluları Döneminde Kullanımı”. *SUTAD*, 43/423-436.
- ŞÇERBAK, A.M. (1994). “Türkçe Morfoloji Tarihini İnceleme Meselesi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 317-321. Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN, Şinasi. (2001). *İştikakçının Köşesi*. İstanbul: Simurg.
- TEKİN, Talat. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg.
- TEKİN, Talat. (1997). *Türkoloji Eleştirileri*. Ankara: Simurg.
- TEKİN, Talat. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi.
- TEKİN, Talat- ÖLMEZ, Mehmet. (2003). *Türk Dilleri*. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat.
- TEKİN, Talat. (2013). *Makaleler I-II*. Yay. Haz: Emine Yılmaz Nurettin Demir. Ankara: TDK Yayınları.
- TEZCAN, Semih. (1981). “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”. *Türk Tarih Kurumu Belleten* 45, 178/23-78. Ankara: Türk Tarih Kurumu Belleten.
- TIETZE, Andreas. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (Birinci Cilt: A- E)*. İstanbul: Simurg.
- TIETZE, Andreas. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (İkinci Cilt: F- J)*. İstanbul: Simurg.

- TOPARLI, Recep- VURAL, Hanifi- KARAATLI, Recep. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 2. Baskı.
- TOPARLI, Recep. (2017). *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*. Ankara: TDK Yayınları, 2. Baskı.
- TOPÇU, Çiğdem. (2011). “Türkçede Sıfatfiil Kategorisi”. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Doktora Tezi.
- TOPÇU, Çiğdem. (2012). “Eski Türkçeden Günümüz Standart Türkiye Türkçesine -(A/I)G+IIG> -(A/I)GII(G) Eki”. Teke, 1/3, 23-39.
- TOPÇU, Çiğdem. (2015). “Yap-(Im) Ve Yap-(Im) İle İlişkilendirilen İfadelerin Dil Bilgisindeki Yeri”. Ankara: 10. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri.
- TOPÇU, Çiğdem. (2020). “Türkçe Dil Bilgisi Çalışmalarındaki Birleşik Yapı Sorununun ‘Ek’ Tarafı”. Türek, 8/23, 116-127.
- TOPTAŞ, Hüseyin. (2016). *Türkçe Dersleri 2. Kitap*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- TUNA, O. Nedim. (1957). “Bazı İmla Gelenekleri, Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtlarında Birkaç Açıklama”. TDAY – Belleten 1957/41-81, Ankara: TDK Yayınları.
- TUNA, O. Nedim. (1960). “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller”. TDAY – Belleten, 8/213-182.
- TUNA, O. Nedim. (1971). “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”. Türkiyat Mecmuası, XVII/209-250.
- TUNA, O. Nedim. (1975). “Osmanlıcada Moğolca Kelimeler”. Türkiyat Mecmuası, XVIII/281-314.
- TUNA, O. Nedim. (1986). “Türk Dilbilgisi (Fonetik ve Morfoloji)” Ders Notları. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- TURAN, Zikri. (2006). *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*. Ankara: TDK Yayınları.
- TURAN, Zikri. (2007). “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”. IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 24-29 Eylül 2000, 856/II. Ankara: TDK Yayınları.
- TURAN, Zikri. (2012). “Eski Türkçe Döneminde Bir Morfofonetik Karşıtlık Sorunu”. Teke, 69-80.
- TURAN, Zikri. (2018). “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları”. Türkbilig, 2018/35: 97-110.

- TÜRK, Vahit. (2009). “Ocak Sözü ve Ailesi”. Gazi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, 5/251-258. Ankara: Gazi Türkiyat Araştırmaları Dergisi.
- USER, Hatice Şirin. (2006). “Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine”. Bilig, 39/219-236.
- UZUN, N. Engin. (2004). *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi:39.
- UZUN, N. Engin. *Biçimbilim: Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayıncılık
- ÜŞENMEZ, Emek. (2006). “Karahanlı Türkçesi Sözlüğü”. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- VÁSÁRY, István. (2007). “Notes on the Formative +dXrXk in Turkic”. Türk Dilleri Araştırmaları, 17/371-395.
- YLMAZ, Kaan (2021). “Eski Türkçe *tapanın* Kökeni Üzerine”. Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 10/24, 38-46.
- YİĞİT, İsmail. (2004). “Memlük Devleti”. İslam Ansiklopedisi, 90-97. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- YÜCE, Nuri. (2011). “Mısır’da Türk Dili ve Kültürünün İlk İzleri”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 41/91-106, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.
- YÜCEL, Mualla Uydu. (2002). “Kıpçaklar”. İslam Ansiklopedisi, 25/420-421. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- ZÜLFİKAR, Hamza. (2011). “Yapım ve Çekim Eklerinin Tahlili”. *Türk Gramerinin Sorunları-Bildiriler*, 437. Ankara: TDK Yayınları.
- ZÜLFİKAR, Hamza. (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yayınları, 2. Baskı.
- ZÜLFİKAR, Hamza. (2012). “Yapım Eki Gibi Kullanılan Bulunma Durumu Eki”. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, CII/723, Ankara: TDK Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Esra POYRAZ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Mimar Sinan Üniversitesi
Fakülte	Fen – Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Türk Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans	
Üniversite	Fatih Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Türk Dili ve Edebiyatı
Makale ve Bildiriler	
1. “Pomakçadaki Türkçe Unsurlar“, Tehlikedeki Diller Dergisi, Cilt:9, Sayı:15, Temmuz 2019, Ankara, Sy:167-183 2. “ Codex Cumanicus’ta Organ ve Vücut Salgıları Adları“, Turkophone, Volume:7, Issue:3, 2020, sy: 18-33	